



Právněhistorické studie

Legal History Studies **56/2**

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

Redakční rada:

Předseda: prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Šéfredaktorka: JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D.

Výkonná redaktorka: JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D.

Členové: JUDr. Lukáš Blažek, Ph.D., prof. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, Ph.D., LL.M.,

prof. Dr. Ivan Halász, Ph.D., Dr hab. Maciej Jońca, prof. US, doc. JUDr. Vladimír Kindl, ks.

prof. dr hab. Franciszek Longchamps de Bérrier, dr. h. c., doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.,

doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., prof. Dr. Thomas Olechowski, prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc.,

doc. JUDr. Jiří Šouša, Ph.D., prof. JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc., prof. JUDr. Ladislav

Vojáček

<https://www.karolinum.cz/journals/pravnehistoricke-studie>

Foto na obálce: Plechová retro cedule s motivem protialkoholní nálepky krabičky sirek „V krvi důkaz – ztratíš průkaz“, pocházející ze série Protialkoholní VI (Solo Lipník, 1962, k. č. 2731). Foto: Milan Dobeš

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Praha 2026

www.karolinum.cz, journals@karolinum.cz

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Výtiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

© Univerzita Karlova, 2026

ISSN 0079-4929 (Print)

ISSN 2464-689X (Online)

MK ČR E 18813

Obsah

Editorial.....	9–12
----------------	------

Články

<i>Timotej Práznovský</i> Od rituálov k alimentácii: Náčrt raného vývoja fideikomisov v prospech <i>familia libertorum</i>	13–31
<i>Róbert Brtko</i> K vplyvu provinčných práv a východorímskych právnických škôl na zavedenie pojmu <i>dos adventicia</i> do justiniánskej kodifikácie.....	33–47
<i>Fuad-Meša Čičić</i> Between Custom and Sanction: Theft in the Vinodol Code and the Poljica Statute.....	49–72
<i>František Stellner – Kristina Kaiserová</i> Autokratické tendence nemeckého cisára Viléma II. ve vztahu k legislativnímu procesu Říšského sněmu (1888–1900).....	73–93
<i>Radim Seltenreich</i> Výzva svědomí a hledání spravedlnosti – Tolstého „Vzkříšení“ z pohledu práva	95–106
<i>David Hubený</i> Veřejní notáři na meziválečné Podkarpatské Rusi.....	107–145
<i>Jaromír Tauchen</i> Německé vojenské soudnictví a vojenské trestní právo se zvláštním zřetelem k Protektorátu Čechy a Morava.....	147–169
<i>Jiří Šouša – Vít Mužík</i> Kodifizierung vertraglicher Rechtsgeschäfte zwischen natürlichen Personen im V. Teil des Bürgerlichen Gesetzbuches von 1964 in der Tschechoslowakei. Allgemeine Definition, politischer und internationaler Kontext und konzeptionelle Fragen.....	171–196
<i>Milan Dobeš</i> „V krvi důkaz, ztratíš průkaz!“ aneb k trestnému činu opilství v socialistickém Československu.....	197–231

Studentské práce

<i>Barbora Hniličková</i> The Concept of Possession in Roman Law and Common Law.....	233–246
<i>Marie Neumann</i> Crimen maiestatis: Symbolism and Ritual Protection of Authority in Roman Criminal Law.....	247–263
<i>Adam Šplíchal</i> Herbert David: Justice v říšské župě Sudety optikou vzpomínek jejího hlavního představitele.....	265–287

<i>Kateřina řustová</i> Právní aspekty reorganizace řeskoslovenského divadelnictví po druhé světové válce	289–308
--	---------

Materiály a varia

<i>Maciej Jońca</i> That's What Should Be Done! Reflections on the Margins of the Monograph of Peter Candy, <i>Ancient Maritime Loan Contracts</i>	309–315
<i>Vladimír Kindl</i> Ve službě právní historii – za profesorem JUDr. Karlem Malým, DrSc., dr.h.c.mult.	316–320
<i>Ladislav Vojáček</i> Zemřel doc. JUDr. Karel Schelle, CSc., spiritus rector Encyklopedie řeských právních dějin.....	334–337

Recenze

BALOGH, E. (ed.). Golden Bulls and Chartas: European Medieval Documents of Liberties (<i>Jan Marčík</i>).....	339–341
VYŠNÝ, P. – MARTIŠKOVÁ, M. Praktikum zo svetových dejín štátu a práva (<i>Ingrid Lanczová</i>)	342–343
POLLÁK, A. – KOLUMBER, D. – GAJARSKÝ, A. Keď zákony tvorí vláda a parlament mlčí. Zmocňovacia normotvorba na řesko-slovenskom príklade v rokoch 1918–1945 (<i>Jan Kabát</i>).....	344–346
TAUCHEN, J. (ed.) – KUBEŠ, V. Dějiny filozofie práva (<i>Vojtěch Jarkovský</i>)	347–350
LACLAVÍKOVÁ, M. – DOMANICKÝ, M. Počiatky zřudovenia súdnictva a etablovanie funkcie sudcov z řudu na Slovensku v rokoch 1948 – 1953 (normatívna báza a prvotné problémy) (<i>Ingrid Lanczová</i>)	351–353

Contents

Editorial	9–12
-----------------	------

Articles

<i>Timotej Práznovský</i> From Rituals to Alimentation: An Outline of the Early Development of Fideicommissa in Favor of the Familia Libertorum.....	13–31
<i>Róbert Brtko</i> On the Influence of Provincial Laws and Eastern Roman Law Schools on the Introduction of the Concept of dos adventicia into Justinian’s Codification.....	33–47
<i>Fuad-Meša Čičić</i> Between Custom and Sanction: Theft in the Vinodol Code and the Poljica Statute.....	49–72
<i>František Stellner – Kristina Kaiserová</i> Autocratic Tendencies of German Emperor Wilhelm II in Relation to the Legislative Process of the Reichstag (1888–1900).....	73–93
<i>Radim Seltenreich</i> The Call of Conscience and the Search for Justice – Tolstoy’s “Resurrection” from a Legal Perspective.....	95–106
<i>David Hubený</i> Public Notaries in Interwar Subcarpathian Ruthenia.....	107–145
<i>Jaromír Tauchen</i> German Military Justice and Military Criminal Law with Special Reference to the Protectorate of Bohemia and Moravia.....	147–169
<i>Jiří Šouša – Vít Mužík</i> Codification of Contractual Legal Transactions Between Natural Persons in Part V of the 1964 Civil Code in Czechoslovakia: General Definition, Political and International Context, and Conceptual Issues.....	171–196
<i>Milan Dobeš</i> Criminal Law and Driving under the Influence: On the Development of the Offence of Drunkenness in Socialist Czechoslovakia	197–231

Student Papers

<i>Barbora Hniličková</i> The Concept of Possession in Roman Law and Common Law	233–246
--	---------

<i>Marie Neumann</i> Crimen maiestatis: Symbolism and Ritual Protection of Authority in Roman Criminal Law	247–263
<i>Adam Šplíchal</i> Herbert David: Justice in the Reichsgau Sudetenland through the Lens of the Memories of Its Main Representative	265–287
<i>Kateřina Šustová</i> Legal Aspects of the Changes in Theater Industry in Czechoslovakia after World War II	289–308

Materials and Varia

<i>Maciej Jońca</i> That's What Should Be Done! Reflections on the Margins of the Monograph of Peter Candy, <i>Ancient Maritime Loan Contracts</i>	309–315
<i>Vladimír Kindl</i> In the Service of Legal History: Honouring Professor Karel Malý, JUDr., DrSc., dr. h. c. mult.	316–320
<i>Ladislav Vojáček</i> In Memoriam: Associate Professor Karel Schelle, JUDr., CSc., Spiritus Rector of the Encyclopedia of Czech Legal History	334–337

Reviews

BALOGH, E. (ed.). Golden Bulls and Chartas: European Medieval Documents of Liberties (<i>Jan Marčík</i>)	339–341
VYŠNÝ, P. – MARTIŠKOVÁ, M. Praktikum zo svetových dejín štátu a práva (<i>Ingrid Lanczová</i>)	342–343
POLLÁK, A. – KOLUMBER, D. – GAJARSKÝ, A. Keď zákony tvorí vláda a parlament mlčí. Zmocňovacia normotvorba na česko-slovenskom príklade v rokoch 1918–1945 (<i>Jan Kabát</i>)	344–346
TAUCHEN, J. (ed.) – KUBEŠ, V. Dějiny filozofie práva (<i>Vojtěch Jarkovský</i>)	347–350
LACLAVÍKOVÁ, M. – DOMANICKÝ, M. Počiatky zľudovenia súdництва a etablovanie funkcie sudcov z ľudu na Slovensku v rokoch 1948 – 1953 (normatívna báza a prvotné problémy) (<i>Ingrid Lanczová</i>)	351–353

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

předkládám Vám další číslo našeho časopisu. Věřím, že i tentokrát v něm naleznete řadu inspirativních článků, podnětných úvah a zajímavých odborných poznatků, které obohatí vaše znalosti stejně jako i profesní praxi.

Úvodní část čísla je z chronologického pohledu věnována tématům spojeným s právní kulturou antiky, konkrétně s problematikou římského práva. Tento tematický blok otevírá příspěvek T. Práznovského (Od rituálů k alimentácii: Náčrt raného vývoje fideikomisov v prospech *familia libertorum*), kdy na základě epigrafických a právních pramenů autor dokládá, že majetkové odkazy propuštěncům původně sloužily primárně k tomu, aby propuštěnec zajistil péči o rodinné hrobky a zachování soukromého kultu předků svého pána. Od poloviny 2. století n. l. se tyto odkazy postupně měnily a sloužily k zajištění obživy propuštěnce v případě, že neměl biologického dědice. Tato forma fideikomisu byla s rozvojem římského práva později nahrazena jinými právními mechanismy. Následující příspěvek R. Brtka (K vplyvu provinčných práv a východorímskych právnických škôl na zavedenie pojmu *dos adventicia* do justiniánskej kodifikácie) se zamýšlí nad původem a právním významem pojmu *dos adventicia* v římském právu, zejména v justiniánské kodifikaci, kdy autor stanoví premisu, že toto rozlišení nebylo původně formulováno klasickými římskými právníky. Na římskoprávní tematiku navazují i dvě práce ze studentské sekce, které vycházejí z kvalifikačních prací obou autorek. V prvním B. Hniličková (The Concept of Possession in Roman Law and Common Law) vymezuje hlavní podobnosti a rozdíly mezi těmito dvěma právními tradicemi a ukazuje, že navzdory jejich zásadně odlišné systematické struktuře byl vliv římského práva na vývoj *common law* významnější, než se často předpokládá. M. Neumann (Crimen maiestatis: Symbolism and Ritual Protection of Authority in Roman Criminal Law) se ve svém článku věnuje vývoji trestného činu velezrady napříč obdobím existence římské říše, přičemž se zaměřuje na symboliku a rituální ochranu autority v římském právu trestním. Za pomoci právních pramenů a historických případů ilustruje proměny tohoto deliktu, s důrazem na proměnlivé vnímání autority. Římskoprávní tematiku uzavírá obsáhlé zamyšlení M. Jońci nad monografií Petera Candyho *Ancient Maritime Loan Contracts*, která vyšla v loňském roce, v níž Candy zpochybnil řadu závěrů, které byly v romanistice považovány za ustálené již od 19. století. Na základě nového přístupu k antickým pramenům dospěl k závěru, že Římané – stejně jako Řekové – neznali samostatný smluvní typ námořní půjčky. Namísto toho využívali jednotnou konstrukci půjčky, kterou přizpůsobovali různým účelům, včetně námořního obchodu.

Další okruh témat tohoto čísla se orientuje na pozdější dějinná období. Středověk je zastoupen studií F.-M. Čičice (Between Custom and Sanction: Theft in the Vinodol Code and the Poljica Statute), ve které se zabývá úpravou krádeže jako protiprávního jednání ve dvou významných středověkých chorvatských právních památkách – Vinodolském zákoníku (Vinodolski zakonik, 1288) a Poljickém statutu (Statut Poljica, 15. stol.). Autor se soustředí na právní povahu, normativní strukturu a sankcionování krádeže v rámci těchto statutárních úprav a zasazuje tento delikt do širšího společenského a institucionálního

kontextu studie. Hlavní autorovou premisou je, že ačkoli středověké právo nevymezovalo krádež prostřednictvím moderních trestněprávních kategorií, oba právní texty ji chápaly jako jednání podléhající jednoznačně trestním sankcím, nikoli pouze jako soukromoprávní delikt. Zdůrazněno je, že přestože lze v obou textech nalézt určité koncepční paralely s římským právem, úprava krádeže byla vycházela z domácích právních tradic formovaných místními společenskými strukturami a obyčejovými normami.

Moderní dobu reprezentuje společná stať F. Stellnera a K. Kaiserová (Autokratické tendence německého císaře Viléma II. ve vztahu k legislativnímu procesu Říšského sněmu, 1888–1900), v níž autoři zkoumají ústavní a politické fungování Německého císařství za vlády Viléma II., přičemž se soustředí na jeho vztah k Říšskému sněmu a vlastnímu průběhu zákonodárného procesu. Zamýšlejí se nad tím, do jaké míry personální změny ve vrcholných říšských a pruských státních funkcích ovlivňovaly či mohly ovlivnit císařův přístup k parlamentu a jakou roli v politickém rozhodování hrála jeho dvojí společenská úloha, tedy císaře a pruského krále v rámci spolkového uspořádání říše. Autoři dovozují, že navzdory autokratickým ambicím byla císařova moc výrazně omezena ústavními a politickými podmínkami. Zákonodárné úsilí bylo proto závislé především na vyjednávání a kompromisu, což přispívalo k postupné parlamentarizaci rozhodovacích procesů v Německém císařství. Z hlediska časového na jejich příspěvek navazuje studie R. Seltenreicha (Výzva svědomí a hledání spravedlnosti – Tolstého „Vzkříšení“ z pohledu práva), která je spíše filozoficky a eticky laděná než čistě právně. Autor se zamýšlí nejen nad osobou samotného Tolstého, ale zkoumá jeho stěžejní dílo, román *Vzkříšení*, který vychází ze skutečné trestněprávní kauzy. Tolstoj sice některé skutečnosti pozměnil, ale z pohledu práva je zajímavé, že v románu při popisu soudního řízení odkazuje na konkrétní právní ustanovení. Autor hodnotí nejen Tolstého názory, ale i jejich přijetí společností v dobovém kontextu, neboť Tolstoj se zároveň zamýšlí nad filozofií zločinu a trestu a v duchu svého „křesťanského anarchismu“ odmítá myšlenku, že by jeden člověk měl právo trestat druhého.

Právní historii počátku 20. století pak reprezentuje obsáhlý příspěvek D. Hubeného (Veřejní notáři na meziválečné Podkarpatské Rusi), který pokrývá meziválečné období naší republiky. Zdůrazňuje, že právní dualismus a po určitou dobu i trialismus, založený recepční normou, měl poměrně složité právní i hospodářské důsledky pro nově vzniklou republiku. Autor je sleduje velmi podrobně na příkladu fungování notářství v dané části našeho území a dokládá přitom hospodářskou zaostalost Podkarpatské Rusi a obtížné životní podmínky většiny jejího obyvatelstva v této době. Zabývá se osudy jednotlivých aktérů v oblasti notářství, na jejichž příkladě dokládá celkovou složitost tamní situace vzhledem k tomu, že někteří notáři zde působili tzv. „za odměnu“, ale někteří naopak jako skrytý trest nebo v důsledku delokace z jiných oblastí republiky. Práce je doplněna i graficky, což usnadňuje čtenáři orientaci v dané tematice, která je dosud poměrně velmi málo probídaná.

Na trestněprávní tematiku navazuje J. Tauchen (Německé vojenské soudnictví a vojenské trestní právo se zvláštním zřetelem k Protektorátu Čechy a Morava), jehož studie přináší komplexní analýzu struktury, právních základů a fungování německých vojenských soudů, jejichž pravomoc se vztahovala na příslušníky německých ozbrojených sil, ale také na české civilní obyvatelstvo. Článek ukazuje, jak se vojenské trestní právo a vojenské soudní řízení postupně proměnily, zejména po roce 1939, v nástroj teroru sloužící k potlačování odporu, udržování vojenské kázně a prosazování ideologické konformity. Velkým přínosem této studie je, že vychází z původních archivních pramenů, včetně směrnic, rozhodnutí

vojenských soudů a právních předpisů Třetí říše. Tuto trestněprávní a vojenskou problematiku doplňuje další studentská práce A. Šplíchala (Herbert David: Justice v Říšské župě Sudety optikou vzpomínek jejího hlavního představitele), která se zabývá fungováním justice v Říšské župě Sudety prostřednictvím vzpomínek jejího předního představitele, Dr. Herberta Davida (1900–1973). Na základě archivního výzkumu a Davidových pamětí rekonstruuje proměnu soudnictví po připojení Sudet k Třetí říši v roce 1938. Pozornost věnuje personálním změnám, institucionální přestavbě a ideologickým tlakům, kterým byla justice vystavena. Davidovo svědectví přibližuje každodenní fungování soudů i vztahy mezi místními aktéry a říšskými úřady. V konfrontaci s odbornou literaturou článek ukazuje propojení práva, ideologie a moci v nově vytvořené Říšské župě Sudety. Současně upozorňuje na limity a možná zkreslení pamětnických vzpomínek, které však představují jedinečný pramen k poznání soudní správy v Sudetech v letech 1938–1945.

Na danou trestní tematiku, ale o několik desetiletí pozdějšího data a odlišného charakteru, navazuje M. Dobeš („V krvi důkaz, ztratíš průkaz!“ aneb k trestnému činu opilství v socialistickém Československu), který se soustředí na delikt opilství chápáný jako ohrožovací delikt, zejména ve vztahu k řízení motorového vozidla po požití alkoholu. Studie propojuje právně-dogmatický rozbor s analýzou trestních spisů Obvodního soudu pro Prahu I a sleduje výklad zákonných znaků, vyšetřovací a důkazní praxi i sankční politiku. Autor ukazuje, že hlavní roli v sankční rovině měl zákaz činnosti – zejména zákaz řízení motorového vozidla – koncipovaný jako nástroj individuální i generální prevence a jako prostředek bezprostřední ochrany veřejné bezpečnosti. Čtivost textu podtrhují i praktické otázky výkonu této sankce a jejich společenský dopad. Z tohoto aspektu má článek velmi ilustrativní charakter, občasné i s určitým dokladem společenského nadhledu nad tímto jevem a jeho trestáním.

Dobovou realitu doplňuje stať J. Šouši a V. Mužika, kteří se věnují občanskoprávní tematice v souvislosti s československým občanským zákoníkem z roku 1964 (Kodifizierung vertraglicher Rechtsgeschäfte zwischen natürlichen Personen im V. des Bürgerlichen Gesetzbuches von 1964 in der Tschechoslowakei. Allgemeine Definition, politischer und internationaler Kontext und konzeptionelle Fragen). Příspěvek se věnuje úpravě smluvních závazků mezi fyzickými osobami podle jeho původního znění. Zaměřuje se na kodifikační práce, koncepci závazkového práva a institut občanské výpomoci v kontextu rekodifikace práva v Československu a dalších zemích východního bloku v 60. letech 20. století. Na základě vybraných příkladů analyzuje specifické rysy této právní úpravy a její odlišnosti v historickém i mezinárodním srovnání. Zkoumá, do jaké míry byla úprava ovlivněna dobovou politickou doktrínou a nakolik navazovala na tradiční instituty závazkového práva, byť v modifikované podobě. Studie ukazuje, že i ideologicky podmíněná právní úprava mohla být překvapivě flexibilní a schopná reagovat na společenské změny. Na tento článek naváže další studie obou autorů (v příštím čísle), která bude zaměřena na konkrétní právní instituty smluvního práva mezi fyzickými osobami podle původního znění části V československého občanského zákoníku z roku 1964.

Soubor článků, které se věnují druhé polovině 20. století uzavírá studentská práce (Právní aspekty reorganizace československého divadelnictví po druhé světové válce) K. Šustové, která vychází z kvalifikační práce. Sleduje poválečnou reorganizaci československého divadelnictví v letech 1945–1957 z pohledu právních norem. Vychází přitom z vývoje právní úpravy od divadelního řádu z roku 1850 až po přijetí divadelního zákona

z roku 1948, který sjednotil regulaci divadelnictví v Československu. Ukazuje, že zákon z roku 1948 sice završil dlouhodobé snahy o reformu divadelního práva, ale vedl k omezení soukromého podnikání a posílení státní kontroly nad divadelní činností. Právní úprava z roku 1948 byla záhy nahrazena novým zákonem o divadelní činnosti z roku 1957.

Celý komplex článků doplňují, bohužel, dva nekrology významných osobností právních dějin, a to K. Malého a K. Schelleho. Byť s rozdílem jedné generace, oba ve velké míře i když každý trochu jinak, výrazně ovlivnili směřování právních dějin i jejich popularizaci ve společnosti vůbec. Závěrem pak obsahuje toto číslo několik recenzí z oblasti právní historie.

Věřím, že rozmanitost témat i vysoká odborná úroveň jednotlivých příspěvků přispějí k tomu, že pro vás bude toto číslo inspirativním a podnětným čtením. Přeji vám mnoho zajímavých poznatků a příjemně strávený čas nad stránkami našeho časopisu.

Petra Skřejpková

doi: 10.14712/2464689X.2026.549

Od rituálov k alimentácii: Náčrt raného vývoja fideikomisov v prospech *familia libertorum*

Timotej Práznovský

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

E-mail: timotej.praznovsky@gmail.com, timotej.praznovsky@truni.sk

ORCID: 0009-0008-8588-594X

From Rituals to Alimentation: An Outline of the Early Development of *Fideicommissa* in Favor of the *Familia Libertorum*

Abstract:

The paper explores the early development of the Roman legal institution known as the *fideicommissum familiae relictum*, with a particular focus on its application in favour of groups of freedmen (*familia libertorum*). It argues that the phrase *ne de nomine suo exiret* – commonly found in testamentary dispositions and funerary inscriptions – reflects a concern with ensuring the continuity of burial rites and private cults (*sacra privata*). Drawing on epigraphic evidence and legal sources, particularly the Digest of Justinian and fragments from jurists such as Aburnius Valens and Scaevola, the paper examines how land bequests to freedmen were structured to guarantee the upkeep of tombs and the perpetuation of ancestral worship. The analysis reveals that over time, particularly from the mid-2nd century CE onward, the institution appears to have shifted towards a more alimentary function, providing support for freedmen in the absence of biological heirs. Legislative developments, such as Hadrian's ban on dispositions to uncertain persons (*personae incertae*), curtailed the long-term application of such *fideicommissa*, leading to alternative legal mechanisms, including transfers to municipalities. The development of *fideicommissa* in favour of freedmen thus illustrates broader transformations in Roman private law and social practice, including the decline of traditional religion and the rise of new forms of property management and welfare provision in the Roman world.

Keywords: *fideicommissum*; *familiae relictum*; *sacra privata*; law of tombs; trust; Aburnius Valens; *familia libertorum*; *familia nominis*

Kľúčové slová: *fideicommissum*; *familiae relictum*; *sacra privata*; právo hrobiek; *fideikomis*; Aburnius Valens; *familia libertorum*; *familia nominis*

Dedikácia: Príspevok je výstupom grantového projektu VEGA č. 1/0012/23 s názvom Komparatívna analýza inštitútov dedičského práva ako možné východisko pre budúcu občianskoprávnú úpravu SR.

Úvod

Jeden z najväčších paradoxov takzvaného rodinného fideikomisu (*fideicommissum familiae relictum*) spočíva v kontraste medzi spoločenskými vrstvami, ktorým bol určený v dobách recepcie rímskeho práva a v jeho antických počiatkoch. Kým v novoveku patril k výsadám vysokej šľachty, v starovekom Ríme bol často zriaďovaný v prospech skupiny prepustencov, teda bývalých otrokov. Táto prax bola možná vďaka viacvýznamovému chápaniu pojmu „rodina“ (*familia*) v rímskom práve.¹ Popri fideikomise v prospech potomstva tak existoval aj fideikomis v prospech nositeľov rodinného mena (*nomen gentilicium*), ku ktorým patrili aj prepustenci. Poručiteľ im mohol zanechať pozemok s určením, aby „neopustil meno rodiny“² a obťažený fiduciári boli následne povinní zanechať pozemok pre prípad smrti inej osobe s rodinným menom. Tento záväzok sa často prenášal ďalej aj na samotných fideikomisárov. Zachované pramene nasvedčujú tomu, že fideikomis v prospech *familia nominis*, respektíve *familia libertorum* je o čosi starší – alebo aspoň v starších dobách frekventovanejší – než fideikomis v prospech pokrvných príbuzných. Vynára sa preto otázka, aký účel táto forma rodinného fideikomisu plnila a aké miesto zaujala vo vývoji inštitútu ako takého.

Viaceré práce zo začiatku 20. storočia³ upozornili na podobnosť medzi rodinnými fideikomismi a nápismi na rodinných hrobkách (*sepulchra familiaria*),⁴ ako aj na ich možnú súvislosť so starostlivosťou o hroby a náboženské obrady. Cieľom príspevku je na tieto práce nadviazať a problematiku dôslednejšie objasniť.

Proti významnejšiemu vzťahu rodinných hrobiek a fideikomisov sa postavil najmä Johnston, podľa ktorého sú paralely medzi nimi povrchné a výraznejšie vplyvy medzi nimi nevidieť.⁵ Proti tejto myšlienke sa pokúsím argumentovať. Naopak Avenarius nedávno

¹ Pozri osobitne Ulp. D. 50,16,195,1. K tomu v českom prostredí: STLOUKALOVÁ, K. Interpretace pojmu familia v římském právu se zaměřením na Justinianův Digesta. In: *Interpretační úskalí justiniánských Digest*. Praha: Auditorium, 2020, s. 15 – 40.

² Napríklad Pap. D. 31,77,28: „ut de nomine familiae non exiret“ alebo Scaev. D. 31,88,6: „ne de nomine familiae meae exeat“.

³ LE BRAS, G. Les fondations privées du Haut Empire. In: *Studi in onore di Salvatore Riccobono nel XL anno del suo insegnamento*. Vol. 3. Palermo: Arti grafiche G. Castiglia, 1936, s. 28; čiastočne aj DECLAREUIL, J. Quelques notes sur certains types de fidéicommiss. In: *Mélanges Gérardin*. Paris: Librairie de la Société du Recueil J.-B. Sirey, 1907, s. 149; KASER, M. Zum römischen Grabrecht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 1978, Bd. 95, s. 46 vniel v hrobkách možné vysvetlenie vecného účinku rodinného fideikomisu.

⁴ Rodinným hrobom bol hrob zriadený pre seba a svoju rodinu (Gai. D. 11,7,5pr): *Familiaria sepulchra dicuntur, quae quis sibi familiaeque suae constituit, hereditaria autem, quae quis sibi hereditibusque suis constituit*.

⁵ JOHNSTON, D. E. L. Trusts and Tombs. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1988, Bd. 72, s. 81: „the proposition that the family trust arose from the family tomb must be resisted“. Podobne JOHNSTON, D. *The Roman Law of Trusts*. Oxford: Clarendon Press, 1988, s. 97 – 103. Nedávno na tento prúd

zastával názor, že účelom rodinného fideikomisu bolo symbolizovať rodinu a zvečniť v spoločnosti pamiatku na jej meno, čo majú dokazovať napríklad názvy pozemkov obsahujúce mená rodín.⁶ Tieto závery sú prínosné, no netreba zabúdať, že k samotnému šíreniu a propagácii rodinného mena (*propagatio nominis*) prispievali v prvom rade iné inštitúty spojené s rodinou, ako napríklad zriadenie rodinnej hrobky, adopcie či manumisie otrokov. Nakoniec, podľa Desanti síce nemožno prehliadnúť existenciu hlbokých analógií medzi rodinnými hrobkami a fideikomismi, no primárnym cieľom tohto inštitútu bolo zabezpečenie prostriedkov pre obživu *familia libertorum*, a tým aj pre pretrvanie rodinného mena.⁷ Hranice medzi týmito dvomi účelmi v rímskej praxi sa pokúsim spresniť. Ako sa teda rodinný fideikomis v prospech skupiny prepustencov formoval a aký bol jeho účel?

Existovala spoločenská prax rodinných fideikomisov pred vládou cisára Augusta?

Väčšinová mienka vychádza zrejme z predpokladu, že inštitút rodinného fideikomisu sa vyvinul až po tom, čo boli všeobecne akceptované právne účinky fideikomisov ako takých. Podľa Huschkeho bolo síce od tohto momentu právne možné zriaďovať aj dlhodobé rodinné fideikomisy, no takáto možnosť sa v praxi neuplatňovala, keďže na zachovanie otcovských statkov v rodine postačovalo splniť spoločenské očakávania.⁸ Podobne aj Declareuil zastával názor, že pred 2. storočím Rimanovia túto formu nástupníctva výrazne nevyužívali a ani z nej nečerpali osobitný úžitok.⁹ Naopak, Avenarius tvrdí, že rodinný fideikomis vznikol ako spoločenský fenomén už v čase neskorej republiky a že sa ako právny inštitút ustálil až počas principátu.¹⁰ Názor nemeckého romanistu vychádza pravdepodobne zo sledovania vývoja iných foriem fideikomisu a ich spoločenských predobrazov v neformálnych

čiasťočne nadviazala BABUSIAUX, U. Il valore della terra e il „fideicommissum familiae relictum“, Una configurazione giuridica motivata da fattori economici? In: *Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana*. Vol. 22. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 2017, s. 405 – 435, podľa ktorej sa rodinné fideikomisy vyvíjali najmä ako pragmatický mikroekonomický nástroj – spôsob, ako ochrániť majetok pre rodinu, a to napríklad aj pred prepadnutím v prospech štátu ako odúmrt' v dôsledku Augustových reforiem rodinného života. V práci sa však nezaoberala tu rozoberaným fideikomisom v prospech skupiny prepustencov.

⁶ AVENARIUS, M. *Ordo testamenti*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2024, s. 418 a nasl.; AVENARIUS, M. Gentilnamen, Grundstücke und Gedächtnis: Die Förderung der memoria als Zweck römischer Familienfideikommisse an Immobilienvermögen. In: D'ANGELO, G. – DE SIMONE, M. – VARVARO, M. (eds.). *Scritti per il novantesimo compleanno di Matteo Marrone*. Torino: Giappichelli, 2019, s. 4. Podobne v súvislosti s D. 32,94 PAULUS, Ch. G. *Auf der Suche nach Unsterblichkeit*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2018, s. 189.

⁷ DESANTI, L. *Restitutio post mortem onus: I fedecommissi da restituirs dopo la morte dell'onerato*. Milano: Giuffrè, 2003, s. 221 a nasl.

⁸ HUSCHKE, P. E. T. *Flavii Synantrophii Instrumentum Donationis Ineditum*. Vratislavia: F. Hirt, 1838, s. 9: *Itaque fundus paternus, maxime priscis temporibus, non facile ille quidem alienabatur, nec tamen legibus id prohibentibus, sed moribus antiquis, ut unusquisque rem suam contineret, facientibus*. Podľa HILLNER, J. Domus, Family, and Inheritance: The Senatorial Family House in Late Antique Rome. *The Journal of Roman Studies*, 2003, Vol. 93, s. 129 – 145 existovali senátorské rodiny, ktoré si odovzdávali domy z generácie na generáciu a hoci členovia rodu bývali vo vlastných domácnostiach, v každom rode existoval jeden alebo dva domy s väčším významom. Napriek tomu sa zdá, že patrilineárne nástupníctvo nebolo vždy dodržiavané.

⁹ DECLAREUIL, c. d., s. 136.

¹⁰ AVENARIUS, *Ordo testamenti*, s. 418 a nasl.: *Das Familienfideikommiss war in der späten Republik entstanden, um ein vielfach empfundenes Regelungsbedürfnis befriedigen zu können, und etablierte sich als Rechtseinrichtung im Prinzipat*.

prosbách poručiťel'ov.¹¹ Cicero totiž spomína niekoľko prípadov, keď poručiťel' nezáväzne požiadal dediča, aby odovzdal pozostalosť inej osobe nespôsobilej prijať dedičstvo z testamentu (žene nespôsobilej kvôli obmedzeniam *lex Voconia*, proskribovanému bratovi).¹² Tieto inštitucionálne predobrazy pripomínajú neskoršie univerzálne fideikomisy, v rámci ktorých mal dedič fideikomisárovi odovzdať celú pozostalosť. Spojenie rodinných fideikomisov s univerzálnymi fideikomismi (a teda aj s praxou opísanou v Cicerónových dielach) je však nepravdepodobné. Zachované pramene v Digesta Iustiniani nespomínajú, že by predmetom rodinného fideikomisu mohla byť celá pozostalosť.¹³ Naopak, v prípadoch, ktoré možno spoľahlivo posúdiť ako fideikomisy zanechané rodine, bola vždy zanechaná individuálne určená nehnuteľnosť, prípadne viacero nehnuteľností. Aj najstarší známy fragment týkajúci sa rodinných fideikomisov (Val. D. 31,94) pochádza, ako ukazuje palingenéza, z knihy venujúcej sa singulárnym fideikomisom.¹⁴ Známa predaugustovská prax spočívala navyše v odovzdaní pozostalosti konkrétnej osobe, ktorá z nejakého dôvodu nemohla dediť z testamentu. Podľa intestátneho dedenia to bola naopak práve (agnátska) rodina, ktorá bola pripustená k dedeniu, a bola to až prax nadmerných odkazov – a osobitne neskoršia prax fideikomisov – ktorá prechod majetku v rámci rodiny ohrozovala.¹⁵

Právne záväznými a vymáhateľnými mal fideikomisy urobiť cisár Augustus (vládol v rokoch 27 pred Kr. až 14 po Kr.), ktorý mal poskytnúť právnu ochranu viacerým prosbám a poveriť konzulov ich vymáhaním (I. 2,23,1). O charaktere prvých záväzných fideikomisov však s istotou možno tvrdiť iba veľmi málo. Podľa Gaia (G. 2,285) mali byť rané fideikomisy spojené s odovzdaním pozostalosti cudzincom, ktorí nemali spôsobilosť na právne úkony. Viaceré (hoci stále pomerne neurčité) dôvody, prečo mal cisár Augustus fideikomisy uznať, uvádza Teofilova Parafráza Justiniánskych Inštitúcií (PT. 2,23,1).¹⁶ V historických aspektoch je však tento prameň neraz nespoľahlivý. Hoci vsuvky môžu pochádzať aj z neidentifikovaných starších zdrojov, často predstavujú iba propedagogickú „nadinterpretáciu“. ¹⁷ Ako jeden z príkladov, ktorý mohol motivovať cisára uznať fideikomisy, uvádza Teofil prípad, keď bol bohatý človek ako dedič požiadaný, aby odovzdal majetok veľmi

¹¹ Autor sa predaugustovskej praxi fideikomisov venoval v práci AVENARIUS, M. *The Pre-Classical fidei committere and the Order to be Established Upon Death: Emotion as the Basis of the Legal Bindingness of the Decedent's Last Wishes*. In: BETTENWORTH, A. – HAMMERSTAEDT, J. (Eds.). *Writing Order and Emotions: Affect and the Structures of Power in Greek and Latin Authors*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 2020, s. 65 – 91, avšak nespomína tam rodinné fideikomisy.

¹² CICERO. *In Verrem*. 1,123 – 124; CICERO. *De finibus bonorum et malorum*. 2,55 a 2,58. K tomu JOHNSTON, *The Roman Law of Trusts*, s. 23 a nasl.

¹³ Inak TORRENT, A. *Fideicommissum familiae relictum*. Oviedo: Universidad de Oviedo, 1975, ktorý za druh rodinného fideikomisu považuje aj *fideicommissum si sine liberis decesserit*. Z tohto východiska vychádza aj LONGCHAMPS DE BÉRIER, F. *O elastyczność prawa*. Wyd. II, pierwsze polskie. Warszawa: Liber, 2006, s. 175 – 178. Hoci sa oba druhy týkajú dispozícií v rámci rodiny, majú inú dogmatickú štruktúru. Rozlišuje ich napríklad aj DESANTI, c. d., s. 192, v poznámke číslo 5.

¹⁴ LENEL, O. *Paligenesia iuris civilis*. Vol. 2. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1960, s. 1204.

¹⁵ Zveľaďovanie zdedeného majetku vyzdvihuje aj SENECA. *Ad Lucilium Epistulae Morales*, 64,7: ... *Sed agamus bonum patrem familiae, faciamus ampliora quae accepimus; maior ista hereditas a me ad posteros transeat. Multum adhuc restat operis multumque restabit, nec ulli nato post mille saecula praecludetur occasio aliquid adhuc adiciendi*.

¹⁶ K PT 2,23,1 pozri napríklad GIODICE-SABBATELLI, V. *La tutela giuridica dei fedecomessi fra Augusto e Vespasiano*. Bari: Cacucci editore, 1993, s. 44 a nasl. alebo LONGCHAMPS DE BÉRIER, c. d., s. 35 a nasl.

¹⁷ Pozri najmä I. 2,21,1 a PT. 2,23,1, ako aj pasáž o vzniku práva kodícilov (I. 2,25pr a PT. 2,25pr).

mladým deťom alebo rodičom zoslabnutým starobou, a tento sklamal poručiteľovu dôveru.¹⁸ Aj tento príklad však ako fideikomisárov identifikuje konkrétne osoby a nie rodinu ako skupinu osôb. Dôraz sa navyše kladie na oslabené postavenie fideikomisára a nie na rodinné puto medzi ním a poručiteľom. Nič v literárnych prameňoch preto nenasvedčuje, že by augustovské fideikomisy mali byť fideikomismi rodinnými.

Vnútroštruktúrou je potom rodinný fideikomis – ako špecifická forma toho, čo moderná civilistika nazýva fideikomisárnou substitúciou – podstatne zložitejší konštrukt než jednoduchý fideikomis bez vedľajších ustanovení (*fideicommissum purum*). Predpokladá totiž, že plnenie sa má odložiť až na čas po smrti fiduciára, ba dokonca až na čas po smrti následných fideikomisárov. Kým *fideicommissa pura* mohli už za čias cisára Augusta nachádzať svoj vzor v obliagačne pôsobiacom (damnačnom) odkaze, odkaz s ustanovením, ktoré by plnenie odkladalo až na obdobie po smrti dediča (*cum heres meus mortuus erit*) platne zriadiť možné nebolo (G. 2,232). Rodinný fideikomis pritom takúto substitúciu predpokladá opakovane. To pochopiteľne nevylučuje možnosť, že rodičia nabádali svoje deti, aby zdedený majetok spravovali obozretne a zanechali ho vlastným potomkom. Bolo by však veľmi hypotetické uvažovať o viacgeneračnom účinku takýchto prosieb.¹⁹ Pre uvedené argumenty sa mi zdá byť pravdepodobnejšie, že vznik rodinných fideikomisov treba hľadať až v období, keď už existovala prax jednoduchších foriem fideikomisov a že zároveň treba hľadať iné zdroje inšpirácie pre jeho rozvoj než odkazy.

V ktorom období mohli vzniknúť prvé rodinné fideikomisy?

Z Digesta vyplýva, že k rozvoju právnickej reflexie rodinného fideikomisu prispeli najmä Quintus Cervidius Scaevola (tvoril okolo roku 170) a Papinián († 212). Scaevola zozbieral veľké množstvo vlastných *responsa* a Papinián rodinný fideikomis dogmaticky ukotvil prostredníctvom logicky riešených *quaestiones*.²⁰ Najstarší fragment k rodinnému fideikomisu však pochádza ešte z predsaevolovského obdobia, konkrétne z *Libri fideicommissorum* (asi medzi rokmi 130 a 138)²¹ od Aburnia Valensa (juniora).

D. 32,94 (Valens libro secundo fideicommissorum)

Is, qui complures liberos relinquebat, tribus ex his fundum legaverat et petierat, ut curarent, ne de nomine suo exiret. Quaerebatur, ex tribus qui primus moriebatur utrum utrique vel alteri ex his, qui sibi in legato coniuncti essent, relinquere partem suam deberet, an possit vel alii colliberto suo eam relinquere. Placuit, etsi voluntatis quaestio esset, satis

¹⁸ PT. 2,23,1: ... ἔσθ' ὅτε γὰρ ἡζιώθη τις πλοῦσιος ὢν πενιχροῖς παισὶ καὶ σφόδρα νέοις ἢ καὶ γενηρακόσι τοῦ τελευτήσαντος γονεῦσιν ἀποκαταστήσαι, εἴτα τὴν πίστιν παρέβη...

¹⁹ Porovnaj s neskorším Scaev. D. 32,11,9: *Haec verba: „te, fili, rogo, ut praedia, quae ad te pervenerint, pro tua diligentia diligas et curam eorum agas, ut possint ad filios tuos pervenire“, licet non satis expriment fideicommissum, sed magis consilium quam necessitatem relinquendi, tamen ea praedia in nepotibus post mortem patris eorum vim fideicommissi videntur continere.*

²⁰ K nim osobitne BABUSIAUX, U. *Papinians Quaestiones: Zur rhetorischen Methode eines spätclassischen Juristen*. München: C. H. Beck, 2011, s. 141 a nasl.

²¹ LIEBS, D. § 419.1. Aburnius Valens, *Fideicommissorum libri VII*. In: SALLMANN, K. (Hrsg.). *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*. Bd. 4. Die Literatur des Umbruchs Von der römischen zur christlichen Literatur 117 – 284 n. Chr. München: C. H. Beck, 1997, s. 129. Podľa HONORÉ, A. M. *Julian's Circle. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 1964, Vol. 32, Nr. 1, s. 35, poznámka č. 151 však dielo bolo dokončené až po roku 151, pretože v D. 4,4,43 má citovať Juliánove *Digesta*.

*illum facturum etsi alii reliquisset. Quod si nulli dedisset, occupantis an omnium colli-
bertorum et num eorum tantum, quibus pariter legatum esset, petitio fideicommissi esset,
dubitabatur. Et Iulianus recte omnibus debere putavit.*

Poručiiteľ, ktorý mal viacero prepustencov, zriadil testament a trom z nich odkázal poze-
mok, pričom ich fideikomisom požiadal, aby pozemok „neopustil jeho meno“ (*ne de
nomine suo exiret*). Vznikla otázka, komu môžu odkazovníci zanechať svoje podiely.
Už v časoch Aburnia Valensa prevládal názor („placuit“), že vôli bolo zadost'účinené, ak
podiel zanechali ktorémukoľvek z prepustencov. Argumentom bola interpretácia vyjad-
renej vôle. Prosba nespomínala prirastanie jednotlivých podielov, a tak neobmedzovala
zaťaženie odkazovníka v jeho testamentárnej slobode nad mieru zanechania pozemku
v rodinnom mene (*familia nominis*).²²

Aburnius Valens spomína mienku svojho kolegu, Juliána, ktorý rozhodol, že v prípade,
ak odkazovník svoj podiel ďalej neodkázal v rámci rodiny, žaloba z fideikomisu prislú-
chala všetkým prepustencom s poručiiteľovým *nomen*. Julián bol verejne aktívny až krát-
ko pred rokom 130, teda približne v čase vzniku Aburniovho diela. Skutočnosť, že prvý
problém už bol podľa Aburnia rozhodnutý a druhý sporný, nasvedčuje, že existovala už
staršia diskusia k téme. Predsa však prameň rozoberá základný logicko-gramatický výklad
fideikomisnej klauzuly typu „ne de nomine suo exiret“. Ťažko si predstaviť, že by podobné
fideikomisy mohli dlhodobo existovať v praxi, ak by nebolo ustálené, komu majú pripad-
núť jednotlivé podiely alebo kto má právo žalovať o podiel. Nemožno preto vylúčiť, že
Julián pôsobil v období, keď dozrievala niektorá z raných generácií týchto fideikomisov.²³
Podľa Lenelovej palingenézy reagoval Aburnius na Juliánove *Digesta*.²⁴ Tie však vznikli
zrejme až medzi rokmi 153 a 160.²⁵ Aburnius preto pri písaní *Libri de fideicommissis* čer-
pal skôr z ústneho podania, čo vidno aj v inom citáte Juliána z liber IV. (Val. D. 4,4,33),
kde Aburnius píše „Iulianus respondit“ a nie napríklad „scripsit“. Už Honoré navrhol, že
prípád mohol byť rozoberaný v cisárskom konzíliu alebo v rámci sabiniánskej školy.²⁶
Naozaj sa zdá, že text je skôr teoretizujúci, ako by išlo o predbežné, možno školské, úvahy
k problému, ktorý mohol hypoteticky vziť z praxe. Jeho praktický dopad však dokazuje
obsahovo veľmi podobná, hoci abstraktnejšia, zmienka v Pomp. D. 40,7,21,1, podľa ktorej
Pactumeius Clemens²⁷ tvrdil, že cisár Antoninus Pius (vládol v rokoch 138 až 161) roz-
hodol, že fideikomis sa dlhuje všetkým, ak bol zanechaný slovami „ktorémukoľvek z nich

²² K otázkam výkladu, ktoré nie sú rozoberané tu odkazujem najmä na: DESANTI, *c. d.*, s. 234 a nasl.; JOHNSTON, D. Prohibitions and Perpetuities: Family Settlements in Roman Law. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 1985, Bd. 102, s. 220 – 290, s. 237 a nasl.; JOHNSTON, *The Roman Law of Trusts*, s. 89 a nasl.; TORRENT, *c. d.*, s. 20 a nasl.

²³ V odpovedi však mohol nasledovať už Cels. D. 31,16, ktorý rozhodol podobnú otázku v prípade damnačného odkazu.

²⁴ LENEL, O. *Paligenesia iuris civilis*. Vol. 1. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1960, s. 419. Tento názor preberá TORRENT, *c. d.*, s. 22.

²⁵ LIEBS, D. § 414. L. Octavius Cornelius P. Salvius Iulianus Aemilianus. In: SALLMANN, K. (Hrsg.). *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*. Bd. 4. Die Literatur des Umbruchs Von der römischen zur christlichen Literatur 117 – 284 n. Chr. München: C. H. Beck, 1997, s. 104.

²⁶ HONORÉ, *c. d.*, s. 35.

²⁷ Podľa KURYŁOWICZ, M. Publius Pactumeius Clemens i publiczna działalność jurystów rzymskich. *Zeszyty Prawnicze*, 2023, Tom. 23, Nr. 3, s. 5 – 6 dielo, na ktoré sa Pomponius odvolával, nebolo jasne uvedené, no malo ísť „v každom prípade“ o komentár k fideikomisom alebo len k reskriptu Antonina Pia o nich.

budeš chcieť, prosím, aby si odovzdal,“ a ak fiduciár voľbu neuskutočnil dobrovoľne. Keďže obdobie Juliánovej verejnej činnosti presahuje aj do obdobia vlády Antonína Pia, možno uvažovať prinajmenšom o jeho vplyve alebo o priamom doktrínálnom prínose. Zdá sa teda, že rodinný fideikomis typu „ne de nomine suo exiret“ sa začal dogmaticky rozvíjať práve koncom 1. alebo začiatkom 2. storočia, pričom v polovici 2. storočia už boli potvrdené nároky z neho aj cisárskou autoritou. Práve v tomto období vidno aj rozsiahlejšie používanie formulácie „ne de nomine suo exiret“ v epigrafických pamiatkach.

Prevzali rodinné fideikomisy klauzulu „ne de nomine suo exiret“ z rodinných hrobiek?

Formulácie zakazujúce prechod z *nomen familiae* sa zachovali na viacerých nápisoch z rodinných hrobiek datovaných spravidla do 2. storočia. Podľa inskripcii zriaďovateľ typicky: určil, kto mohol byť pochovaný v hrobke, zakázal prechod alebo prevod rodinnej hrobky z držby rodiny a stanovil peňažnú pokutu pre prípad porušenia príkazu v prospech nejakej pokladnice, typicky kolégia pontifikov. Niekedy sú súčasťou nápisu aj formulácie typu „H(oc) M(onumentum) H(eredem) N(on) S(equetur)“, podľa ktorých hrobka „nemá nasledovať dediča“. Příkladmi môžu byť rodinné hrobky Gaia Marcia Herma a Septimie Dionisie.²⁸

CIL 6,10219 = EDCS-19600350

[C(aius) Marcius Her]mes ex tribu / [... iuni]orum hoc moni/[mentum et arca]m comparavit virgine/[suae Ma]rciae Helpidi libertae / idem coniugi carissimae et sibi et / C(aio) Marcio Victori et libertis liberta/busque suis posterisque eorum ne de / nomine meo exiat quod si quis id mo/nimentum partenve eius vendere quis vo/let vel donationis causa cui mancipare / voluerit aliove quo nomine eius monimenti / partem alienare temptaverit dare damnas esto / aerario populi Romani HS XV(milia) n(ummum) et collegio / pontificum HS XV m(ilia) n(ummum) et emptor et venditor / comparatu autem est de HS VIII m(ilia) n(ummum) / h(uic) m(onumento) d(olus) m(alus) a(besto) h(oc) m(onumentum) ext(erum) / h(eredem) n(on) s(equetur)

Hermes zriadil hrobku pre seba, svoju manželku, prepustencov, prepustenkyne a ich potomkov, a zakázal, aby hrobka opustila rodinné meno a zákaz zabezpečil pokutou 15 000 sestercirov v prospech pokladnice rímskeho ľudu a 15 000 sestercirov v prospech kolégia pontifikov.

CIL 6,10246 = EDCS-16100473

Septimia Dionisias ius liberorum ha/bens in hac custodiolam Peladiana / cum (a)edificiolo et monumento qu(o)t / de frugalitate meam fabricavi a / solo mi(hi) et co(n)iugi meo Aug(usti) lib(erto) Tito et fil(i)is / meis Se(p)timio Venerio et Septimi(a)e Efesi(a)e /

V skutočnosti však „Pactumeius Clemens aiebat“ nasvedčuje skôr tomu, že Pomponius danú informáciu získal iba z ústneho podania. Žiadne Clemensovo dielo ani nie je známe.

²⁸ Pozri však napríklad aj CIL 6,13040; CIL 6,15080; CIL 6,17549; CIL 6,19915. Bližšie k týmto epigrafickým pamiatkam: LIEBS, D. Ewiges Gedenken durch freigelassene Sklaven. Römisches Recht und römische Sitten. In: GULCZYNSKI, A. (Hrsg.). *Leben nach dem Tod: Rechtliche Probleme im Dualismus: Mensch-Rechtssubjekt*. Graz: Leykam, 2010, s. 49 – 65.

et iubeo ne de nomine meo excidat quot/si quis eruperit legem pr(a)eteriti mei / poen(a)e nomine inferiet d(enarium) L milia liber(tis) lib(ertabus) pos(terisque) aeorum

Septimia Dionisia vybudovala hrobku pre seba, svojho manžela, prepustenca Augusta a pre svoje deti Septimia Veneria a Septimiu Efesiu. Prikázala, aby hrobka neopustila jej meno a ak by niekto jej príkaz porušil, mal znášať trest 50 000 denárov v prospech prepustencov a ich potomkov.

Nápisy na hrobkách vzbudzujú dlhodobu veľké množstvo otázok. Predovšetkým sa sepulkárne zákazy zdajú byť v rozpore so skutočnosťou, že hroby²⁹ patrili do kategórie zasvätených vecí (*res religiosa*) vylúčených z vlastníckeho práva a obchodného styku (G. 2,4). Johnston práve neprevoditeľnosť hrobky uvádza ako argument proti spojitosti medzi rodinnými hrobkami a fideikomisom.³⁰ Zasvätenou vecou sa však nevyhnutne nestával celý pozemok, ale iba *locus religiosus*, čiže tá časť pozemku, v ktorej už bolo uložené mŕtve telo (Celsus v Ulp. D. 11,7,2,5).³¹ Tou mohla byť aj len časť stavby, napríklad výklenok pre urnu v stene kolumbária. Práva k zvyšným priestorom, vrátane neobladených pohrebných miest, mohli byť predmetom dispozícičných úkonov. Dokazuje to viacero častí Digest³² i epigrafické pamiatky, ktoré spomínajú predaj urien či pohrebných miest.³³ Skupina oprávnení vo vzťahu k hrobke, ktorá bola predmetom dispozícií, je zhruba od 2. storočia v prameňoch označovaná ako *ius sepulchri*. V prameňoch sa niekedy spomína aj ako *ius monumenti*, keďže pamätník (*monumentum*) sa stával hrobkou (*sepulchrum*) až uložením prvého tela do nej a pri väčších priestoroch mohli zvyšné časti i naďalej plniť funkciu pamätníka. Ako preukázala Babusiaux, *ius sepulchri* bolo v podstate akýmsi reliktom predchádzajúceho vecného práva k pozemku, a zrejme i preto ním mohlo byť disponované v rámci vindikačného odkazu.³⁴ Všeobecný obsah *ius sepulchri* sa určuje ťažko, spravidla sa líšil pre jednotlivé osoby podľa vôle zriaďovateľa hrobky. V kodicile Popilia Heracla³⁵ bolo vymedzené napríklad slovami „*itum, aditum, ambitum sacrificique faciendi causa ad id monu(men)tum uti ei liceat*“, lenže daná hrobka bola osobnou hrobkou

²⁹ Ako hrob (*sepulchrum*) sa posudzovali akékoľvek miesta určené na pochovanie (Ulp. D. 47,12,63,2). Výnimkou boli hroby nepriateľov (*hostium*), pozri Paul. D. 47,12,4pr. Podrobnejšie k pohrebným miestam a ich ochrane PATURET, A. Le mécanisme de l'actio sepulchri violati en droit romain. In: *Il diritto alla sepoltura nel Mediterraneo antico*, edité par Reine-Marie Bérard. Rome: Publications de l'École française de Rome, 2021, s. 191 – 221.

³⁰ JOHNSTON, *Trusts and Tombs*, s. 82.

³¹ Od riadneho miesta posledného odpočinku sa očakávalo určité prepojenie so zemou. DE VISSCHER, F. *Le droit des tombeaux romains*. Milan: Giuffrè, 1963, s. 55 vyvodzuje záver: *La terre est donc le support nécessaire, obligé, en dehors duquel aucun objet ne peut, par son contact avec un corps ou ses cendres, acquérir le caractère religieux*. z Marc. D. 11,7,39: *Divi fratres edicto admonuerunt, ne iustae sepulturae traditum, id est terra conditum corpus inquietetur: videtur autem terra conditum et si in arcula conditum hoc animo sit, ut non alibi transferatur...* a CICERO. *Philippicae*. 9,14: *statuae intereunt tempestate, vi, vetustate, sepulchrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moveri neque deleri potest, atque, ut cetera extinguuntur, sic sepulchra sanctiora fiunt vetustate...*

³² Pozri napríklad Pap. D. 18,1,73,1 a Lab. D. 19,1,53,1.

³³ Pozri BABUSIAUX, U. Dis Manibus. Zum römischen Grabrecht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 2024, Bd. 141, s. 67 a nasl.

³⁴ Dokazuje to najmä konštitúcia Diocl. et Maxim. C. 6,37,14pr z roku 286: *Monumenta quidem legari non posse manifestum est, ius autem mortuum inferendi legare nemo prohibetur*.

³⁵ AE 1945,136 = EDCS-15000127. Známy nápis z Vatikánu, z prvej polovice 2. storočia, reprodukuje prípad, keď mali dedičia postaviť poručníkovi a jeho manželke hrobku, pričom práva k hrobke poručník

(*sepulchrum personale*) vyhradenou iba Popiliovi a jeho žene. Azda najdôležitejším oprávnením *ius sepulchri* bolo právo pochovávať a byť pochovaný v hrobke (*ius mortuum inferendi*).³⁶

Nápisy na hrobkách dosvedčujú, že zriaďovatelia hrobky chceli regulovať jej režim a určovali rozsah práv, ktorý mali nadobudnúť ich právni nástupcovia. Formulácie typu „H. M. H. N. S.“ sa preto týkali samotného charakteru hrobky a určovali, že *ius sepulchri* nemalo prejsť po smrti oprávnenej osoby na akéhokoľvek dediča, ale iba na osoby vymedzené zriaďovateľom.³⁷ Aj vďaka tejto formulácii možno určiť, ktorá hrobka bola zriadená ako rodinná. To otvára priestor pre úvahu: aký účel plnil zákaz typu „ne de nomine suo exiret“, osobitne ak sa na hrobke nachádza formulácia „H. M. H. N. S.“? Ide o duplicitný príkaz spojený s *ius sepulchri* alebo plní inú úlohu – a vyjadruje napríklad práve rodinný fideikomis?

Pramene niekedy rozlišujú *ius sepulchri* ako čiastkové právo k jednotlivému hrobovému miestu a *ius sepulchri* k celému priestoru. Zdá sa zároveň, že *ius sepulchri* sa netýkalo iba obsadených častí hrobky, ale aj neobsadených častí.

CIL 6,19915 = EDCS-12101822

D(is) M(anibus) / L(ucius) Iulius L(uci) fil(ius) Pal(atina) / Crescens fecit sibi / et libert(is) libertabusq(ue) suis / ita ut si exteri nominis heredes / habuero eos quo ad vivent in hoc / monumentum ius habere volo ita / ne de nomine meo exiat aut ne alius / titulus alterius nominis inscriptus / infigatur et post eorum excessu omnem / ius huius monimenti ad libert(os) liber/tasq(ue) meos et postteros eor(um) pertinere volo / in fron(te) p(edes) XXXVII bersur(a) sinister(ior) p(edes) XLV / in agro paries long(us) p(edes) LV.

Lucius Iulius Crescens postavil hrobku pre seba a svojich prepustencov a prepustenkyne s tým, že ak bude mať dedičov s cudzím menom (*exteri nominis heredes*), chcel, aby aj počas ich života mali prepustenci *ius monimenti* k tomuto pomníku. Časť „aby nevyšiel z môjho mena a aby naň nebol umiestnený nápis s iným menom“ sa obracala na externých dedičov, ktorí nemali odcudziť hrobku z kruhu rodiny pochovaním cudzích osôb, ale naopak mali umožniť pochovávanie prepustencov z poručiťovej rodiny. Záverečná časť má však akoby iný charakter. Po smrti cudzích dedičov má „celé právo na tento pomník“ patriť prepustencom a ich potomkom. Ak prepustenci už mali *ius sepulchri* vrátane *ius mortuum inferendi*, aké „celé právo“ mali nadobudnúť? Zdá sa, že ide o žiadosť o vydanie práva k celému pozemku, na ktorom sa nachádzala hrobka. Práve pre špecifikáciu predmetu vlastníctva sa zrejme v tomto nápisu na konci uvádzajú aj miery pozemku. Babusiaux pri výklade tohto nápisu vhodne poznamenala, že užívacie právo dedičov sa zdá byť obzvlášť rozumné, ak *monumentum* zahŕňa nielen hrobku, ale aj iné budovy alebo priestory na užívanie.³⁸ Pokiaľ tomu tak bolo, vidíme akúsi fideikomisárnu substitúciu k celému priestoru

odkázal jeho prepustencom, akejsi Novii Trophime a jej prepustencom, ako aj potomkom všetkých uvedených. K nemu najnovšie BABUSIAUX, *Dis Manibus. Zum römischen Grabrecht*, s. 80.

³⁶ K tomu najnovšie BABUSIAUX, *Dis Manibus. Zum römischen Grabrecht*, s. 61 – 133.

³⁷ K rôznym druhom formulácie pozri MIEROW, Ch. Ch. Hoc Monumentum Heredem Non Sequitur – An Interpretation. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1934, Vol. 65, s. 163 – 177.

³⁸ BABUSIAUX, *Dis Manibus. Zum römischen Grabrecht*, s. 129.

veci, ktoré mohli byť aj predmetom rodinného fideikomisu. Podobné úvahy, aké pripisuje Trajánovi Gnomón, možno vidieť aj v Marcianových Inštitúciách (D. 30,114,14), podľa ktorých nesmie byť zákaz scudzenia spojený s fideikomisom na škodu ani veriteľom ani štátu (fiscu) a môže byť predaný na účet veriteľov poručiteľa.⁴⁴

Príkladom dispozície s prevažne majetkovým (pozemkovým) charakterom je takzvaná *donatio Flavii Syntrophii* (CIL 6,10239 = FIRA 3,94 = EDCS-16100466). V tomto prípade bol zákaz scudzenia vyjadrený v úkone medzi živými – v stipulácii – a keďže zasvätenou vecou sa hrobka stávala až riadnym uložením prvého tela do hrobky⁴⁵ – netýka sa zatiaľ hrobky. T. Flavius Syntrophus Mancipoval svojmu prepustencovi T. Flaviovi Aithalovi záhrady a vinice, pričom si nechal stipulovať, že pozemok nesmie opustiť okruh nadobúdateľových spoluprepustencov oboch pohlaví. Posledný z prepustencov mal potom podľa Syntrophových predstáv testamentom zabezpečiť, že záhrady zostanú vo vlastníctve uvedených osôb alebo tých, ktorí sa narodia v rodine jeho mena. Pre potreby článku postačuje sledovať ekonomické pozadie prípadu, pretože poručiteľ umožnil prepustencom na pozemku bývať a požadoval od nich, aby si na sviatky spojené s kultom mŕtvych predkov a na jeho narodeniny rozdeľovali výnosy z pozemkov: *tak nech slúžia záhrady so stavbami spolu so všetkým inventárom, ktorý tam budem mať v deň svojej smrti, vášmu úžitku, pokiaľ budete žiť*. Nakoniec, zákazy scudzenia sa nachádzajú aj na iných nápisoch, ktoré nemajú (prínajmenšom čisto) sepulkrárny charakter, ako je napríklad zákaz dispozície s podielmi užívacieho práva, ktoré boli zverené skupine prepustencov v testamente Iunie Liberty z Ostia.⁴⁶ Zdá sa teda, že terminológia, ktorá sa používala pri hrobkách, aby zabránila pochovávaniu cudzích osôb do hrobky, sa začala používať aj v prípade príbuzných pozemkov. Pochopiteľne, táto zmena nenastala iba na nápisoch, ale najmä v úkonoch, ktorých ustanovenia nápisy reprodukovali – teda vo fideikomisoch.

Rodinný fideikomis ako právny rámec pre prechod *sacra privata*

Rodinné hrobky boli zriadené pre pochovanie pokrvných rodinných príslušníkov i prepustencov. Fideikomisy s formuláciami „ne de nomine suo exiret“ však v Digesta pravidelne vyznievajú iba v prospech skupiny prepustencov. Vzniká preto otázka, z akého dôvodu došlo k okliešteniu interpretácie okruhu oprávnených osôb, keďže nositeľmi rodinného mena boli aj pokrvní členovia rodiny. Uvedený fenomén vidno už na vyššie rozoberanom Aburniovom fragmente (D. 32,94), o ktorom už Johnston tvrdil, že *the assumption that only testator's freedmen are eligible is curious*. Najjednoduchším vysvetlením je, že poručiteľ nemal iných blízkych príbuzných. Slová *complures libertos relinquebat* môžu nasvedčovať tomu, že poručiteľ „zanechal“ iba prepustencov a nie aj iných príslušníkov rodiny. Situáciu, že bývalí prepustenci sú po smrti poručiteľa jedinými pokračovateľmi jeho (blízkej) rodiny, možno obzvlášť očakávať vtedy, ak poručiteľ zanechal fideikomis

⁴⁴ ... quod si liberis aut posteris aut libertis aut heredibus aut aliis quibusdam personis consulentes eiusmodi voluntatem significarent, eam servandam esse, sed haec neque creditoribus neque fisco fraudi esse: nam si heredis propter testatoris creditores bona venierunt, fortunam communem fideicommissarii quoque sequuntur.

⁴⁵ Porovnaj Marc. D. 1,8,6,4 a Ulp. D. 11,7,2,5.

⁴⁶ ... et ne qui ex is usum fructumve portionis suae vendidisse aut alienasse aut ali concessisse... K tomu najnovšie BABUSIAUX, U. Zum Testament der Iunia Libertas aus Ostia (AE 1940,94). In: ISOLA, L. (Hrsg.). *Klauselgestaltungen in Römischen Testamenten*. Berlin: Peter Lang, 2022, s. 45 – 77.

prepustencom, ktorých prepustil priamo v testamente alebo v jeho doplnku – kodicile, ako tomu bolo napríklad v prípade rodinného fideikomisu v Scaev. D. 33,2,34pr. Títo, takzvaní *liberti orcini*, bývali zrejme neraz ustanovení dokonca za dedičov.

Nie je novou myšlienkou, že rodinné fideikomisy súviseli s posmrtným kultom. Najnovšie podľa Avenariusu predstavovali možný nástroj k tomu, aby sa meno zachovávalo a propagovalo v spoločnosti, čo boli aj hodnoty vyzdvižované Cicerónom. Osobitne v súvislosti s tvorbou pamäti spojenej s konkrétnymi miestami mali fideikomisy viesť k rozšíreniu spomienky na určité rodinné meno.⁴⁷ Podobne sa domnievam, že rané rodinné fideikomisy súviseli s výkonom *sacra privata* voči Mánom – kolektívnemu božstvu mŕtvych predkov.⁴⁸ Dôvodom bola zrejme snaha zabrániť splynutiu mien predkov s ostatnými dušami v podsvetí.

Z Cicerónovho spisu *De legibus* vieme, že povinnosti *sacra privata* (domáceho kultu) pôvodne prechádzali na dediča a že pontifikovia neskôr zaviedli princíp, podľa ktorého *sacra* nasledovali majetok poručiteľa (*sacra pecuniam sequuntur*).⁴⁹ Na jednej strane išlo o prejav princípu, že *sacra* mali zostať zachovávané pokiaľ možno natrvalo, a na strane druhej o odozvu na rozvoj odkazovacej praxe, osobitne prostredníctvom *legata partitionis*.⁵⁰ V Cicerónovej dobe ešte fideikomisy ako právne inštitúty neexistovali, takže ich známy rečník nemohol v súvislosti s prechodom *sacra* ani spomínať. Ak však pontifikom prekážalo, že prechod *sacra* možno obísť prostredníctvom odkazov, o to viac to muselo platiť pri fideikomisoch, ktorými bolo možné odovzdať celé dedičstvo.⁵¹ Aj v rámci rodinného fideikomisu získali fideikomisári často významnú časť majetku. Nasvedčuje tomu terminológia, keďže zverené *praedia* či *fundi* bežne označovali hodnotnejšie poľnohospodárske statky s budovami a pričlenenými otrokmi.⁵² Z Scaev. D. 33,1,18pr zase vyplýva, že hodnota zvereného majetku bola niekedy dostatočná na to, aby boli samotní fideikomisári zaviazaní poskytovať pravidelné dávky dedičovi. Domnievam sa preto, že

⁴⁷ AVENARIUS, *Gentilnamen, Grundstücke und Gedächtnis: Die Förderung der memoria als Zweck römischer Familienfideikomisse an Immobilienvermögen*, s. 1 – 26.

⁴⁸ Podľa LAUBRY, N. *Romanus mos ? La culture funéraire romaine et ses transformations (IIe siècle av. J.-C.–IIe siècle apr. J.-C.)*. In: CUCHET, G. et al. (eds.). *Transitions funéraires en Occident*. Rome: Publications de l'École française de Rome, 2023, p. 125 – 160 neboli (osobitne v neskoršom období) Mánovia bohmi od prirodzenosti, ale ich božský status sa realizoval práve prostredníctvom uctievania a rituálov pri hrobkách (úliatby, modlitby, hostiny v hrobkách).

⁴⁹ CICERO. *De legibus*. 2,21,53.

⁵⁰ K tomu MAIURI, A. *Sacra privata: Rituali domestici e istituti giuridici in Roma antica*. Milano: L'Erma di Bretschneider, 2013, s. 108. Podľa DE VISSCHER, c. d., s. 131 to bol zo strany pontifikov logický následok, keďže domáci kult si mal vyžadovať nemalé finančné prostriedky.

⁵¹ Univerzálny fideikomisár mal dokonca od prijatia trebeliánskeho senátneho uznesenia (okolo roku 56) v istých ohľadoch postavenie dediča (Paul. D. 38,2,4,3). Toto pripodobnenie nemožno vnímať absolútne. Paul. D. 36,1,43,1 napríklad uvádza, že vydanie pozostalosti fideikomisárovi neznamená aj prechod práva k hrobke. Podľa Ulp. D. 11,7,33 zostávajú zachované práva k hrobke v prípade zabavenia majetku pre *indignitas*.

⁵² *Fundus* napríklad správne označoval *ager cum aedificio*, t. j. vidiecke majetky s budovami potrebnými na ich obhospodarovanie. *Praedia* mohli byť taktiež vidieckymi majetkami, ale aj mestskými majetkami. S odkazmi na ďalšiu literatúru pozri DESANTI, c. d., s. 205; pozri aj AVENARIUS, *Gentilnamen, Grundstücke und Gedächtnis: Die Förderung der memoria als Zweck römischer Familienfideikomisse an Immobilienvermögen*, s. 10 a nasl.

rodinný fideikomis mohol ľahko predstavovať nástroj na prechod povinností *sacra privata*. Tieto povinnosti zrejme nemuseli byť vždy výslovne artikulované, ale vyplývali zo samotnej skutočnosti, že fideikomisom bol zverený pozemok s hrobkou, že zverený majetok bol dostatočne hodnotný a že medzi Rimanmi existovali podobné nepísané náboženské zvyklosti.

V Scaevolových fragmentoch k rodinnému fideikomisu sa nachádzajú už iba strohé zmienky o hrobkách či „pozostatkoch“ uložených na pozemkoch. Podľa Johnstona sú tieto zmienky čisto náhodné a nemajú s inštitútom nič spoločné. Zachovaný pramenný stav je však ľahko vysvetliteľný. Napriek tomu, že sa občas ovplyvňovali, tešili sa náboženské a civilné právo už od predklasického obdobia rímskeho práva striktnému doktrínalnemu rozlíšeniu. *Sacra* ako prvok upadajúceho náboženského práva preto Scaevolu z odborného hľadiska nezaujímali. Nasvedčuje tomu skutočnosť, že kým v Scaev. D. 32,38,4 (z jeho *Digesta*) „pozostatky“ na pozemku spomína, duplicitný text D. 32,93pr (z jeho *Responsa*) ich nespomína. O tomto Scaevolovom diele je pritom známe, že zvyčajne dôraznejšie redukuje text na právne podstatný obsah.⁵³ Ak by však právnici obrady v súvislosti s rodinnými fideikomismi aj spomínali, zmienky mohli ľahko odstrániť neskorší editori. Načrtnutý vývoj zapadá do tendencií ústupu náboženského práva a tradičného života vôbec, čo zachytil už spomínaný Cicero. Od Gaia⁵⁴ vieme, že úplne zaniklo staré rodové právo (*ius gentilicium*), ktoré sa snád ešte Nerva snažil zachrániť⁵⁵ a zvykne sa predpokladať, že kult *sacra privata* koncom 2. storočia už upadal.⁵⁶ Scaevola pôsobil koncom 2. storočia, takže staršia prax už mohla zažívať zenit, no v konzervatívnejších bohatých pohanských rodinách – ktoré si práve mohli dovoliť budovať bohaté hrobky a pričleňovať prepustencom majetok – mohla prežívať.⁵⁷ Ešte Mod. D. 40,4,44⁵⁸ (polovica 3. storočia) spomína uloženie povinnosť zapalať sviečky a konať služby na hrobe, čo je prax, ktorá je v istej podobe prítomná až do franských čias, keď ju podľa Le Brasa stále vykonávali prepustenci známi ako opatrovníci hrobiek (*curatores sepulchri*).⁵⁹ V poklasickom období boli však pohanské prvky *sacra* potlačované a v justiniánskej kodifikácii o nich priamo nič významné

⁵³ LIEBS, D. § 415.6. Q. Cervidius Scaevola (Scaevola II). In: SALLMANN, K. (Hrsg.). *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*. Bd. 4. Die Literatur des Umbruchs Von der römischen zur christlichen Literatur 117 – 284 n. Chr. München: C. H. Beck, 1997, s. 115 – 116.

⁵⁴ G. 3,17.

⁵⁵ PLÍNIUS MLADŠÍ. *Panegyricus*. 39,3: *laceras gentilitates colligere atque conectere*.

⁵⁶ Podľa AUDIN, A. Le droit des tombeaux romains. In: *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1965, Tome 43, fasc. 1, s. 82: *Vers 230, la cellule funéraire chrétienne éclate littéralement, et l'on assiste à la prise en charge des cimetières par l'administration ecclésiastique de Rome. Désormais, la tombe telle que la concevaient les anciens romains, image de la famille et exaltatrice du nom, a terminé son existence*.

⁵⁷ Príkladom v 4. storočí môže byť Quintus Aurelius Symmachus a jeho podporovatelia, ktorí sa pokúsili obnoviť starý kult. PRUDENTIUS. *Contra Symmachum*. 2,445 zosmiešňuje pohanov za to, že každému domu (*domus*) pripisujú jeho vlastného ducha (*genius*).

⁵⁸ *Maevia decedens servis suis nomine Sacco et Eutychie et Irenae sub condicione libertatem reliquit his verbis: „Saccus servus meus et Eutychia et Irene ancillae meae omnes sub hac condicione liberi sunt, ut monumento meo alternis mensibus lucernam accendant et sollemnia mortis peragant...“*

⁵⁹ Pozri LE BRAS, c. d., s. 65 – 66.

nečítame.⁶⁰ Samotné Scaevolovo dielo, ako sa zachovalo v Digesta Iustiniani, je potom niekedy považované za reprodukciu z dielne neskorších redaktorov.⁶¹

Johnston a novšie aj Babusiaux argumentovali tým, že z hľadiska práva bolo zachovanie pamiatky na poručiteľa a zabezpečenie prostriedkov na živobytie rodiny ľahko dosiahnuteľné aj inými nástrojmi, ako napríklad prostredníctvom odkazu s príkazom (*legatum sub modo*) či *donatio mortis causa* alebo súkromnými nadáciami.⁶² Zriadenie osobitného nástupníctva však malo isté výhody. Je známe, že osobitne v prípade testátneho dedenia hrozilo, že kult *sacra privata* nebude mať dlhý čas kto vykonávať. Povinnosti totiž na dediča prechádzali až po prijatí dedičstva. V starších časoch bol však pre Rimanov nepretržitý výkon *sacra* veľmi dôležitý. Napomáhal udržiavať *pax deorum*, teda stav, keď bol Rím v dobrom vzťahu s bohmi, čo im malo zabezpečiť prosperitu. Podľa Ovídia sa zosnuli duchovia dokonca mstili za ich nedodržiavanie obradov tým, že na mesto uvalili strašné pohromy.⁶³ Od Gaia vieme, že Rimania pre udržiavanie *sacra* uznávali aj takmer neformálnu *usucapio pro herede*, zrušenú až za vlády cisára Hadriána.⁶⁴ Ak by fideikomis neprijal najbližší člen rodiny, obsahoval automaticky aj substitúciu. Je pravdepodobné, že o cenný fideikomis by sa v prípade váhania hlásili niektorí iní členovia rodiny. Výhoda sa osobitne prejavuje v prípade, ak majetok už bol rozdelený medzi prepustencov, pretože po smrti jedného z nich môžu ostatní naďalej nerušene vykonávať kultové povinnosti, kým sa jeho podielu neujme iný člen rodiny alebo kým nezrastie s ich podielmi. Okrem toho bolo azda rozumné, aby bol režim hrobky a okolitých majetkov totožný. Stávalo sa totiž zrejme, že niekto nadobudol náboženské povinnosti k hrobke, ale nemal zabezpečené právo cesty k nej (*iter ad sepulchrum*).⁶⁵ K tejto situácii mohlo asi dochádzať najmä v dôsledku rozdielného nástupníctva. V prípade predaja totiž *iura ad sepulchra* zostávali podľa Pomp. D. 47,12,⁶⁶ zachované. Až do čias Severovcov (Ulp. D. 11,7,12pr) bolo možné takýto prístup dodatočne získať iba novým právnym úkonom, s čím pochopiteľne vlastníci pozemkov nemuseli súhlasiť.⁶⁷

Výkon *sacra* bol zrejme významným spoločenským javom, no z hľadiska civilného práva iba pohnútkou k zriaďovaniu rodinných fideikomisov. Nebol teda neoddeliteľnou logickou (a dogmatickou) súčasťou rodinných fideikomisov. Vďaka tomu právnici neboli

⁶⁰ K poklasickému vývoju MAIURI, *c. d.*, s. 118. Je stále doložená napríklad v CTh, hoci iba okrajovo (predovšetkým CTh. 16,10,12pr z roku 392). Podľa MAIURI, *c. d.*, s. 15 – 16 je nedostatok zmienok o *sacra* dôsledkom toho, že rímske rodinné náboženstvo bolo zverené ústnej tradícii a bolo svojou povahou zložené ho zhustiť do formálnej siete písma a hrozilo znehodnotenie posvätného textu po uväznení v písomnom médiu.

⁶¹ Tak napríklad JOHNSTON, *The Roman Law of Trusts*, s. 268 a nasl.

⁶² BABUSIAUX, *Il valore della terra e il „fideicommissum familiae relictum“, Una configurazione giuridica motivata da fattori economici?*, s. 407.

⁶³ OVIDIUS. *Fasti*. 2, 547 – 554. Isté sankcie však hrozili aj zo strany obce. Ešte v republikánskom období mal byť Veturius zbavený jazdeckého stavu pre nedodržiavanie *sacra*. Je však sporné, či išlo o verejný kult alebo súkromný. Pozri MAIURI, *c. d.*, s. 38.

⁶⁴ K tomu SORKA, K. *Usucapio pro herede in The Institutes of Gaius. Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2018, Zeszyt specjalny, wersja anglojęzyczna, s. 1 – 28 či MAIURI, *c. d.*, s. 114.

⁶⁵ K *iter ad sepulchrum* pozri DE VISSCHER, *c. d.*, s. 83 a nasl.

⁶⁶ *Utimur eo iure, ut dominis fundorum, in quibus sepulchra fecerint, etiam post venditos fundos adeundorum sepulchrorum sit ius. Legibus namque praediorum vendendorum cavetur, ut ad sepulchra, quae in fundis sunt, item eius aditus ambitus funerali faciendi sit.*

⁶⁷ Pozri aj D. 8,1,14,1; Ulp. D. 11,7,10pr a D. 47,12,4.

viazaní predošlou praxou a rodinný fideikomis mohli rozvíjať ako formu majetkového nástupníctva, teda civilnoprávny inštitút s v podstate ekonomickým charakterom. Skutočnosť, že pri významných rímskych cestách mali hrobky často skôr prepustenci a stredná vrstva, nasvedčuje tomu, že mnohí bohatí Rimania si stavali rodinné hrobky skôr na súkromných pozemkoch.⁶⁸ Takéto pozemky však plnili širšiu úlohu. V prípade fideikomisu zverného skupine prepustencov tak poručiteľ zachoval jednak starostlivosť o rodinný kult, no na strane druhej plnil aj morálnu povinnosť zabezpečiť svojich prepustencov, a tým často aj zabezpečiť faktické pretrvanie rodiny. Práve neurčitou svojho účelu sa rodinný fideikomis líšil od nadácií, v ktorých účel „vždy pohlcoval celý príjem“⁶⁹, respektíve aspoň jeho väčšinu.⁷⁰ Jemné rozlíšenie dispozícií možno vnímať aj v reskripte cisárov Septimia Severa a Antonina Caracallu, ktorého parafráza sa zachovala v Marcianových Inštitúciách (D. 30,114,14). Podľa reskriptu tí, ktorí zakazujú niečo scudziť, musia uviesť účel (nadácia) alebo aspoň oprávnenú osobu (fideikomis), inak nevytvárajú platný zákaz scudzenia.

Zmena spoločenského významu fideikomisu v prospech skupiny prepustencov

Už predchádzajúca analýza raného fideikomisu v prospech *familia libertorum* naznačila, že v určitom štádiu vývoja tohto inštitútu došlo k významnému spoločenskému a dogmatickému prielomu. Na jednej strane upadal význam pohanského náboženského života v spoločnosti a na strane druhej sa v spoločnosti stávalo čoraz obľúbenejším zakladanie alimentačných nadácií verejného i súkromného charakteru.⁷¹ Tento trend sa prejavuje aj v Scaevolových fragmentoch, kde rodinný fideikomis v prospech prepustencov zjavne plní najmä vyživovaciu funkciu. Takýchto fragmentov sa zachovalo pomerne veľa a sú doložené ako pre rímske, tak aj pre grécke prostredie. Neraz sa v nich dokonca zdôrazňuje ekonomický aspekt. Príkladom môže byť Scaev. D. 31,88,6⁷², v ktorom Lucius Titius zanechal pozemok svojim prepustencom a nevlastnej dcére. Keďže pozemok bol rozlohou „malý“

⁶⁸ Pozri napríklad GREGORI, G. L. Definizione e misurazione dello spazio funerario nell'epigrafia repubblicana e protoimperiale di Roma. Un'indagine campione. In: CRESCI MARRONE, G. – TIRELLI, M. (cura). *Terminavit sepulcrum: I recinti funerari nelle necropoli di Altino: Atti del Convegno, Venezia, 3–4 dicembre 2003*. Roma: Quasar, 2005, s. 99.

⁶⁹ LE BRAS, c. d., s. 41.

⁷⁰ Takýmto účelom mohlo byť napríklad organizovanie hier a zápasov, usporadúvanie verejných hostín, údržba mesta, alimentácia pre chlapcov a dievčatá, ale aj starostlivosť o hrobku. K nadáciám pozri napríklad MAGIONCALDA, A. Donazioni private a fini perpetui destinate alle città. Esempi dalla documentazione latina in età imperiale. In: *Il capitolo delle entrate nelle finanze municipali in Occidente ed in Oriente: Actes de la Xe Rencontre franco-italienne sur l'épigraphie du monde romain (Rome, 27 – 29 mai 1996)*. Rome: École Française de Rome, 1999, s. 175 – 216; LE BRAS, c. d. či BRUCK, E. F. *Über römisches Recht im Rahmen der Kulturgeschichte*. Berlin – Göttingen – Heidelberg: Springer-Verlag, 1954, s. 46 a nasl. K alimentačným nadáciám v slovenskom prostredí: KLOKNER, T. *Korene modernej alimentácie: Alimentačný program v rímskom svete (1. až 3. storočie n. l.)*. Pezinok: Malokarpatské múzeum v Pezinku, 2017.

⁷¹ Podľa KLOKNER, c. d., s. 23 sa nikdy ani predtým ani potom v staroveku nemožno stretnúť s väčšími prejavmi súkromnej štedrosti (*munificentia privata*) ako v 2. storočí, pričom koncom 2. storočia mal nastať úpadok v dôsledku politického vývoja.

⁷² *Lucius Titius testamento ita cavit: „Praediorum meum dari volo libertis libertabusque meis et quos hoc testamento manumisi et Seiae alumnae meae, ita ne de nomine familiae meae exeat, donec ad unum proprietatem perveniat.“ Quaero, an Seia in communione cum libertis habeat portionem an vero sibi partem*

(išlo o *praediolum* a nie *praedium*) a jeho ďalšie drobenie by nevyhovovalo ekonomickému cieľu dispozície, nariadil poručiteľ postupné prirastanie podielov, až kým sa vlastníctvo jednotlivých podielov nescelí v rukách jednej osoby.⁷³ Zvýšený záujem o zaopatrenie prepustencov vidno aj v odkazoch a fideikomisocho užívacieho práva a najmä fideikomisu, ktorým patrón poskytuje prepustencom bývanie.⁷⁴

Podľa Boyera došlo k zmene úlohy rodinného fideikomisu v čase vlády Marka Aurélia (vládol v rokoch 161 až 180).⁷⁵ V skutočnosti bolo obrovským bodom zlomu vo vývoji fideikomisov už Hadriánovo (vládol v rokoch 117 až 138) senátne rozhodnutie, ktoré rozšírilo zákaz zriadenia odkazu v prospech neurčitých osôb (*personae incertae*) aj na fideikomisy (G. 2,287)⁷⁶. Neurčitými osobami boli totiž podľa prevažujúcej mienky aj potomkovia poctených osôb, ktorých si už poručiteľ nemohol predstaviť vo svojej myslí, pretože v čase jeho smrti ešte nežili.⁷⁷ V Gnomón tou Idiou Logou sa nachádza (§2) pomerne nejasné ustanovenie, podľa ktorého je „iba Rimanom dovolené predávať nescudziteľné hrobky“, pretože božský Hadrián povedal, že „u Rimanov nič nie je nescudziteľné“. Text, ako aj celý prameň, má určite svoj egyptský kontext, ktorý tu nemožno podrobne skúmať. Domnievam sa však, že Hadriánov výrok môže mať pôvodný význam, na ktorý egyptský úradník iba reagoval. Text nasleduje po skôr spomínanej zmienke o Trajánovi povoľujúcom exekúciu okolia hrobiek. Zdá sa teda, že aj veta „u Rimanov nič nie je nescudziteľné“ sa viazala práve na zákazy scudzenia spojené s pozemkami, na ktorých stáli hrobky. Ako bolo argumentované, práve uvedený majetok okolo hrobky tvoril neraz predmet rodinného fideikomisu a plnil rôznorodý účel. Tým, že cisár Hadrián zakázal fideikomisy v prospech *personae incertae*, sa tieto majetky (*de facto* spolu s hrobkami) stali po vymretí

dimidiam eius praedioli vindicare possit. Respondi perspicuam esse testantis voluntatem omnes ad viriles partes vocantis.

⁷³ Porov. Scaev. D. 32,38,5; D. 34,1,4pr; D. 35,1,108 a D. 36,1,80,13.

⁷⁴ Niekedy majú dokonca podobný charakter ako rodinné fideikomisy. Príkladom je často rozoberaný testament Iunie Liberty z Ostie (AE 1940,94). K tomu nedávno napríklad BABUSIAUX, *Zum Testament der Iunia Libertas aus Ostia* (AE 1940,94), s. 45 – 77.

⁷⁵ BOYER, L. La Fonction sociale des legs d'après la jurisprudence classique. *Revue historique de droit français et étranger*, Quatrième série, 1965, Vol. 43, s. 349.

⁷⁶ *Item olim incertae personae vel postumo alieno per fideicommissum relinqui poterat, quamvis neque heres institui neque legari ei posset; sed senatusconsulto, quod auctore divo Hadriano factum est, idem in fideicommissis quod in legatis hereditatibusque constitutum est.*

⁷⁷ K problematike napríklad JOHNSTON, Prohibitions and Perpetuities: Family Settlements in Roman Law, s. 220 – 290. Možnosť zriadenia trvalejšieho rodinného fideikomisu je dlhodobou predmetom sporov, pretože niektoré pramene naznačujú vývoj v tejto oblasti (osobitne Mod. D. 31,32,6). Podľa bežnej mienky cisár Justinian zákaz poctenia neurčitých osôb zrušil, no neskôr obmedzil rodinné fideikomisy na štyri generácie. Podľa RÜFNER, T. Das römische Familienfideikommiss. In: ISOLA, L. (Hrsg.). *Klauselgestaltungen in Römischen Testamenten*. Berlin: Peter Lang, 2022, s. 177 – 188 mal byť zákaz uvoľnený už v poklasickom období.

⁷⁸ [.] ιας τάφους ἀκαταχρηματίστους [πω]λεῖν οὐδ' ἐνὶ ἐξῶν ἢ μόνοις Ρωμαίοις. ὁ γὰρ θε[ὸς] Ἀ[ρ]δ[ι]αν[ὸς] εἶπεν μηδὲν εἶναι παρὰ Ρωμαίοις [ἀκ]α[τ]α[χ]ρη[μ]ατίστον. Skutočnosť, že text spomína „iba Rimanov“, možno vysvetliť snád práve právom hrobiek, ktoré v danej podobe nebolo prítomné u iných národov a v provinciách sa spájalo s ich romanizáciou. To je zrejme aj prípad provincie *Moesia Inferior*. Podľa RADULOVA, L. *Iura sepulchrorum nella Moesia Inferior: la realizzazione di un fenomeno romano in un ambito greco-trace*. *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, 2016, Tom. 63, s. 211: *Sembra dunque che sia possibile ipotizzare un legame tra l'interesse per il diritto sepolcrale romano e la romanizzazione degli abitanti della Moesia Inferior. [...] Pare dunque che l'interesse per il diritto sepolcrale romano si concentri da un lato nel mondo militare, e dall'altro nell'élite dirigente delle grandi città.*

oprávnených osôb scudziteľné, a zároveň skonfiškovateľné. Potvrdzuje to aj § 16 Gnomónu,⁷⁹ podľa ktorého všetko, čo sa zanecháva rímskym prepustencom, je zverené s tým, aby to neskôr prešlo na ich vnukov, no ak sa preukáže, že vnuci ešte neboli v čase zriadenia dispozície nažive, po smrti tých, ktorí fideikomis nadobudli, sa vec „znovu nadobúda“ (ἀναλαμβάνεται) – teda zrejme sa znovu navracia do pôvodného režimu nezaťaženej veci a podlieha bežnému dedeniu.

Zmene v pohnútke zriadenia rodinného fideikomisu v prospech skupiny prepustencov niekedy v druhej polovici 2. storočia nasvedčuje aj snaha hľadať iné riešenia, respektíve kombinovať rôzne riešenia pre trvalé udržanie starostlivosti o hrobku. Dôkazom toho je ďalší Scaevolov fragment.

Scaev. D. 33,2,34pr (Scaevola libro 18 digestorum)

*Codicillis fideicommissa in haec verba dedit: „Libertis libertabusque meis et quos in codicillis manumisi fundum, ubi me humari volui, dari volo, ut qui ab his decesserit, portio eius reliquis adcreseat, ita ut ad novissimum pertineat: post cuius novissimi decessum ad rem publicam Arelatensium pertinere volo. Hoc amplius libertis libertabusque meis habitationes in domo, quamdiu vivent: Pactiae et Trophimae diaetas omnes, quibus uti consuevit: habitet quam domum post mortem eorum ad rem publicam pertinere volo“.*⁸⁰ *Quaesitum est, rei publicae fideicommissum utrum ab herede an a libertis datum sit. Respondit secundum ea quae proponerentur posse ita verba accipi, ut eius legatarii, qui novissimus decederet, fidei commissum videatur. Idem quaesivit defunctis quibusdam ex libertis, quibus habitatio relicta erat, an portiones domus, in quibus hi habitaverant, iam ad rem publicam pertineant. Respondit, quoad aliquis eorum vivat, fideicommissum rei publicae non deberi.*

Poručiťel zveril fideikomisom svojim prepustencom pozemok a ustanovil medzi nimi akrescenciu takým spôsobom, aby nakoniec pozemok pripadol poslednému prepustencovi z okruhu oprávnených a po ňom mestu Arelatensium (Arles). Druhá časť kodicilu o udelení *habitatio* je zjavne poškodená. Platschekova užitočná rekonštrukcia pôvodného textu od slov *Hoc amplius libertis libertabusque...* v znení: „Okrem toho mojím prepustencom a prepustenkyniam, podielové právo bývať v dome, pokiaľ budú žiť, a stravu. Každý má obývať všetky miestnosti, ktoré je zvyknutý používať. Chceme, aby po ich smrti dom pripadol obci.“⁸¹ iba zdôrazňuje opisovaný kontext.

Keďže pozemok s „domus“ (azda s rodovým sídlom) má pripadnúť najprv prepustencovi a až potom mestu, zdá sa, že poručiťel zomrel bez potomstva.⁸² Uvedené by bolo v súlade s vyššie opisovaným modelom rodinného fideikomisu v prospech prepustencov, kde poručiťel sa na jednej strane snažil regulovať starostlivosť o svoju hrobku a na strane

⁷⁹ Όσα ἀπελευθέρους Ῥωμαί[[οις]]ων διατάσσεται ἐπὶ τῷ καὶ εἰς ἐγγόνους αὐτῶν ἐλθεῖν, ἐὰν ἀποδειχθῇ τὰ ἔργονα μηδέπω γε[γο]νότα ὅτε ἡ διάταξις ἐγράφετο, ἐγλιπόντων τῶν λαβόντων ἀνα[λ]αμβάνεται.

⁸⁰ Takto podľa klasickej rekonštrukcie (Mommsen).

⁸¹ PLATSCHEK, Das vermachte Wohnrecht in Scaevola D. 33,2,34pr. (18 dig.). In: FINKENAUER, T. – SIRKS, A. J. B. (Hrsg.). *Interpretationes iuris antiqui: Dankesgabe für Shigeo Nishimura*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2018, s. 255: *Hoc amplius libertis libertabusque meis habitationes in domo, quamdiu vivent, pa<r>tia<r(ias)> <p(ro)> p<or>ti<on>e et trophima{e}. Diaetas omnes, quibus uti{s} consuevit, habitet q<uisq>ue{m}. Dornum post mortem eorum ad rem publicam pertinere volo.*

⁸² Tak aj PLATSCHEK, c. d., s. 245.

druhej zároveň zabezpečiť jemu blízkych prepustencov. Keďže v dôsledku Hadriánovho senátneho uznesenia nebolo možné zabezpečiť trvalé odovzdávanie pozemku v rámci *familia libertorum*, mal pozemok prejsť na mesto.⁸³ Zverenie fideikomisu mestu, v podstate na spôsob nadácie, tak mohlo byť uplatnené ako náhrada stratenej možnosti zachovávaní trvalej starostlivosti o hrobku. Riešenie zároveň zabráňovalo prepadnutiu majetku v prospech štátu, keďže podľa § 17 Gnomónu malo čokoľvek, čo sa zanechávalo na obety na počesť mŕtvych, prepadnúť štátu, ak už nežil nik, kto by sa o obety staral.⁸⁴ Mimochodom, po tom, čo cisár Justinián zrušil zákaz poctenia neurčitých osôb a následne pre zlú skúsenosť (Nov. 159) fideikomisárne substitúcie obmedzil najviac na štyri generácie, videl v byzantskej praxi podobné riešenie pre zachovanie majetku v rodine Sarris: „tým, že byzantskí porúčitelia do typikonov monastierov a iných súkromných náboženských inštitúcií vkladali svoje vlastné hospodárske záujmy a záujmy svojich dedičov a potomkov, dokázali obísť Justiniánov štvorgeneračný limit a dosiahnuť formu večného viazania majetku pod zámenkou zbožného daru, pričom využili právnú subjektivitu monastiera...“⁸⁵

Záver

V príspevku bol načrtnutý vývoj rodinného fideikomisu v prospech rodiny prepustencov (*familia libertorum*). V jeho počiatkoch stála pohnútku porúčiteľov zveriť starostlivosť o hrobku skupine prepustencov a ich potomkom. Pre prechod *sacra privata* boli už za čias Ciceróna vhodné odkazy, pretože pontifikovia zaviedli princíp *sacra pecuniam sequuntur*. Porúčiteľ tak snáď (už v danom období) mohol svojim prepustencom zanechať hrobku i s jej okolím – ktoré často tvorili aj obytné priestory, polia, vinice či dokonca celý statok alebo sídlo rodiny. Odkazy však neboli vhodnými nástrojmi pre zriadenie viacgeneračného nástupníctva. V tomto smere nastal prielom až v súvislosti s rozvojom fideikomisu a jeho spojením s formuláciami typu „*ut de nomine familiae non exiret*“. Prepustenci a ich potomkovia tak mohli žiť zo zvereneho majetku a zachovávať rodinné meno v spoločnosti. Táto potreba vyvstávala osobitne vtedy, ak porúčiteľ nezanechal potomstvo, čo bol osud, ktorý zrejme v období principátu zdieľalo mnoho starých republikánskych rodov.

⁸³ Spôsobilosť miest prijímať dedičstvá či fideikomisy je pomerne rozsiahla a sporná oblasť dedičského práva. Odkazujem v tomto smere osobitne na NASTI, F. *Papyrus Hauniensis de legatis et fideicommissis: Pars altera II. I* (PHaun. III 45 verso + CPL 73 A e B verso). Napoli: Satura Editrice, 2013, s. 67 a nasl., kde je problematika rozoberaná v súvislosti so známym papyrusom. Mnohé otázky vyplývajú z Tit. Ulp. 22.5, podľa ktorého municipiá a ich obyvatelia nemôžu ustanovení za dedičov, pretože predstavujú „neurčitý celok“ (*incertum corpus*). Na základe senátneho uznesenia im však bolo dovolené, aby ich prepustenci mohli ustanoviť za dedičov a aby im bol zanechaný aj fideikomis. Z Tit. Ulp. 24,28 vyplýva, že *civitates* boli uznané za spôsobilé prijímať pozostalosti prinajmenšom od čias Nervu a práve Hadrián mal toto právo dôkladnejšie rozviesť v senátnom uznesení. Paul. D. 31,1,27 potom poskytuje informácie o tom, že aproniánske senátne uznesenie povoľovalo vydanie pozostalosti zanechanej fideikomisom v prospech obcí, ktoré sú pod nadvládou rímskeho ľudu. Každopádne vidíme, že hoci mesto vzhľadom na postupnú výmenu osôb, ktoré ho reprezentovali, patrilo do podobnej kategórie ako *personae incertae*, osobitná právna úprava mu umožňovala fideikomisy prijímať.

⁸⁴ *Τὰ καταλειπόμενα εἰς θυσίας κατοικομένων, ὅταν μη[κ]έτι ὦσιν οἱ ἐπιμεληθησόμενοι τοῦ[του]], ἀναλαμβάνεται.*

⁸⁵ SARRIS, P. Merchants, Trade and Commerce in Byzantine Law From Justinian I to Basil II. In: MAGDALINO, P. – NECIPOGLU, N. (Eds.). *Trade in Byzantium: Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*. Istanbul: Koç University Research Center for Anatolian Civilizations, 2016, s. 21.

Rodinný fideikomis sa tak stal vhodným „nástrojom na prenos“ (*vehicles of transfer*) zodpovednosti za starostlivosť o hrobku a za výkon domáceho kultu (*sacra privata*). Jedným z účinkov rodinného fideikomisu bola jeho nescudziteľnosť a v prípade, že dlhy fideikomisárov nepochádzali od zriaďovateľa fideikomisu, tak asi aj nemožnosť exekúcie (porovnaj Scaev. D. 32,38pr). Keďže priestory okolo hrobky často obsahovali rozsiahly majetok, začal byť zrejme inštitút niekedy zneužívaný, čo sa dotýkalo aj štátnej pokladnice. Cisár Traján preto proti tomuto zneužívaniu zakročil a umožnil ich konfiškáciu. Jeho nástupca Hadrián následne fideikomisy obmedzil prijatím zákazu poctenia takzvaných „neurčitých osôb“ (*personae incertae*). Poručníci tak museli hľadať iné spôsoby, ako zabezpečiť starostlivosť o svoje hrobky, k čomu mohol poslúžiť napríklad fideikomis v prospech obce. Pohanský kult *sacra privata* postupne upadal a spájal sa najmä so vyššími aristokratickými vrstvami. Z hľadiska početnosti zaznamenaných prípadov z praxe sa preto do popredia namiesto fideikomisov s pohnútkou zachovať starostlivosť o hrobku dostávali postupne skôr prípady s alimentačnými úmyslami. Je možné, že táto prax bola bežnejšia aj v prostredí nižších vrstiev, keďže prepustencom boli zverované aj menšie pozemky (*praedia*) s akrescenčnou doložkou. Každopádne, pluralita účelov zvereného majetku bola pri rodinných fideikomisoch bežná už i predtým, vďaka čomu sa odlišovali od klasických účelových nadácií. Raný vývoj fideikomisov v prospech prepustencov tak ilustruje širšie premeny v rímskom práve a v spoločenskej praxi, vrátane úpadku tradičného náboženstva a vzniku nových foriem správy majetku a poskytovania alimentačných dávok v rímskom svete.

K vplyvu provinčných práv a východorímskych právnických škôl na zavedenie pojmu *dos adventicia* do justiniánskej kodifikácie

Róbert Brtko

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Katedra rímskeho práva a cirkevného práva
E-mail: robert.brtko@flaw.uniba.sk
ORCID: 0000-0002-8352-6870

On the Influence of Provincial Laws and Eastern Roman Law Schools on the Introduction of the Concept of *dos adventicia* into Justinian's Codification

Abstract:

The article examines the origin and legal significance of the concept of *dos adventicia* in Roman law. Although Justinianic sources and post-classical legal texts distinguish between *dos profecticia* and *dos adventicia*, the article proceeds from the thesis that this distinction was not originally formulated by classical Roman jurists. On the basis of an analysis of Ulpian's fragment D. 23, 3, 5, the relevant scholia to the Basilica, the post-classical *Regulae Ulpiani*, and imperial constitutions preserved in Justinian's Code, it is shown that classical law primarily operated with the category of *dos profecticia*, whereas other forms of dowry were defined only negatively, that is, as dowry not originating from the father of the family or from his property. Particular attention is paid to the interpolated passages in D. 23, 3, 5, 9 and D. 23, 3, 5, 11, as well as to the rescript of Emperor Gordian III preserved in C. I. 6, 20, 4. The article further examines the influence of provincial legal traditions, Hellenistic legal culture, and the pedagogical activity of Eastern Roman law schools, especially those in Berytus and Constantinople, on the terminology and systematics of the legal regulation of dowry. It concludes that *dos adventicia* should be understood not as an authentic classical concept, but rather as a product of post-classical legal development that was later incorporated into Justinian's codification.

Keywords: dowry; *dos adventicia*; marriage; post-classical Roman law; interpolations; Eastern Roman law schools

Kľúčové slová: veno; *dos adventicia*; manželstvo; poklasické rímske právo; interpolácie; východorímske právnické školy

DOI: 10.14712/2464689X.2026.551

Úvod

Justiniánske pramene (osobitne *Digesta* a *Institutiones*), ako aj poklasické Ulpianove pravidlá (*Regulae Ulpiani*), v častiach venovaných zriadeniu vena rozlišujú medzi *dos profecticia* a *dos adventicia*.¹ Učebnice rímskeho práva tieto kategórie tradične vysvetľujú tak, že zriaďovateľom *dos profecticia* je *pater familias* ženy, zatiaľ čo *dos adventicia* predstavuje veno zriadené akoukoľvek inou osobou odlišnou od otca rodiny nevesty.² Cieľom nášho príspevku je overiť tézu, podľa ktorej uvedené rozlišovanie, ako aj samotné zavedenie pojmu *dos adventicia*, nie sú výsledkom činnosti klasických právnikov, ale produktom neskoršieho vývoja, konkrétne poklasického alebo justiniánskeho obdobia.

Vychádzame pritom z predpokladu, že klasickí právnici operovali s terminológiou *dos profecticia*, pričom ostatné prípady zriadenia vena osobitne neoznačovali, ale obmedzovali sa na tvrdenia, že ide o veno, ktoré „nie je *dos profecticia*“, prípadne že „nejde o veno pochádzajúce z majetku otca“.³ Zostáva otázne, či zavedenie pojmu *dos adventicia* do justiniánskej kompilácie možno vysvetľovať ako priamy dôsledok vplyvu provinčných právnych poriadkov a východorímskych právnických škôl, ktoré pôsobili v piatom storočí v Beryte a Konštantínopole, alebo či ho treba skúmať v širšom kontexte vývoja rímskeho práva poklasického obdobia, pre ktoré bolo príznačné zjednodušovanie, systematizácia a terminologické sprehľadňovanie klasickej právnej látky. Napriek tomu nemožno opomenúť vplyv právnych tradícií východných provincií, v ktorých určité otázky týkajúce sa vena a rodinného majetku boli upravené odlišne od klasického rímskeho práva. Rovnako nemožno opomenúť ani pedagogickú činnosť východorímskych právnikov pôsobiacich na uvedených právnických školách, na ktorých sa študovali spisy klasických rímskych právnikov, hoci okolité právne prostredie sa nimi v praxi nie vždy riadilo. Predložený príspevok sa sústreďuje na analýzu toho, či možno pojem *dos adventicia* považovať za autentický pojem klasického práva, alebo skôr za výsledok poklasickej právnej systematizácie, ktorá bola neskôr začlenená do justiniánskej kodifikácie.

¹ Regulae Ulpiani 6, 1; 6, 3; 6, 5: *Dos aut datur aut dicitur aut promittitur (...). Dos aut profecticia dicitur, id est quam pater mulieris dedit, aut adventicia, id est ea quae a quovis alio data est (...). Adventicia autem dos semper penes maritum remanet, praeterquam si is qui dedit, ut sibi redderetur, stipulatus fuerit: quae dos specialiter recepticia dicitur.*

² SKŘEJPEK, M. *Římské soukromné právo. Systém a instituce*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 91; KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 141; MLKVÝ, M. Symbolika vena vo vybraných rímskych právnych a literárnych prameňoch. *Právněhistorické studie*, 2025, roč. 55, č. 3, s. 44 – 45.

³ Latinské slová:

profectio, -onis, *f.* = 1. odchod, 2. výprava, 3. vychádzanie, 4. pôvod;

profecticius -a, -um = pochádzajúci od;

adventicius -a, -um = prídavné meno odvodené od slovesa *advenire*:

1. vonkajší, cudzí, prichádzajúci zvonka alebo odinakiaľ než obvykle, porov. *Cic. de nat. deor.* 2, 26;

2. vzťahujúci sa na veci získané alebo prevzaté zvonka, porov. *Cic. top* 69;

3. prichádzajúci z inej krajiny, zahraničný, cudzokrajný, porov. VARRO, M. T.;

4. získaný za nepredvídaných alebo mimoriadnych okolností, náhodný, nečakaný, pochádzajúci od iných osôb, porov. *Cic. ad Att.* 1, 19, 4; *Liv.* 8, 28, 3; *Sen. dial.* 6, 10, 1; *Plin. ep.* 5, 7, 3;

5. týkajúci sa príchodu (*adventus*).

HLUŠÍKOVÁ, M. *Latinsko-slovenský slovník*. Bratislava: Kniha – spoločník, 2003, s. 31; CALONGHI, F. *Dizionario latino-italiano*. 3. prepracované vydanie. Torino: Rosenberg & Sellier, 1990, s. 64.

1. Provinčné práva a helénsky vplyv

Cisár Antoninus Caracalla v snahe tesnejšie pripútať provincie k Rímu udelil v roku 212 n. l. rímske občianstvo takmer všetkým slobodným obyvateľom ríše⁴. V čase vydania jeho ediktu, známeho ako *Constitutio Antoniniana*, bola vo východných častiach impéria helénska civilizácia veľmi rozšírená a spolu s ňou aj grécke právo.⁵ Spoločný jazyk Helénov napomáhal nielen rozvoju obchodu, ale v spojení so všeobecným obyčajovým právom prispieval aj k zjednoteniu úpravy súkromnoprávných vzťahov na tomto rozsiahlom území.⁶

Cisárske reskripty vydané po roku 212 svedčia o nedostatočnej znalosti rímskeho práva u nových rímskych občanov, ako aj u provinčných právnikov. Tí napriek priznaniu rímskeho občianstva poskytovali žiadateľom nesprávne rady, keďže prihladali na pôvodné právo.

C. I. 2, 4, 39: Imperatores Diocletianus, Maximianus.

*Quamvis eum qui pactus est statim paeniteat, transactio rescindi et lis instaurari non potest: et qui tibi suasit intra certum tempus licere a transactione recedi, falsum adseveravit (a 294).*⁷

C. I. 4, 52, 3: Imperatores Diocletianus, Maximianus.

*Falso tibi persuasum est communis praedii portionem pro indiviso, antequam communi dividundo iudicium dictetur, tantum socio, non etiam extraneo posse distrahi.*⁸

C. I. 8, 40, 12: Imperator Alexander Severus.

*Blanditus tibi est, qui non teneri te persuasit, quod, cum pro alio intervenires, ἐγγυῶμαι dixisti, cum et his verbis obligationem verborum contrahi pridem receptum est (a. 230).*⁹

Cisárske zákonodarstvo od Caracallu po Diokleciána sa usilovalo presadzovať oficiálne platné rímske civilné právo vo východných provinciách ríše.¹⁰ Rímske *ius civile* sa tam však rešpektovalo len obmedzene a pôvodné právo sa naďalej zachovávalo prostredníctvom

⁴ Pravdepodobnú výnimku tvorili *Latini Iuniani*, *Latini Aeliani*, *peregrini dediticii* a *peregrini Aeliani*, teda kategórie osôb, ktorých právne postavenie súviselo s *lex Aelia Sentia* z r. 4 n. l. a *lex Iunia Norbana* z r. 19 n. l. BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 117.

⁵ DANČIAKOVÁ, V. T. Erosion of personality principle concerning Roman *ius civile* in the second-century province of Arabia. In: DRAGANOV, Ž. – MARINOVA, D. – CHRISTOVA, N. (eds.). *Pravnite principi i tjahnata rolja i značenje za razvitie na pravoto*. Sofia: Universitet za nacionalno i svetovno stopanstvo, 2025, s. 157 – 164; DANČIAKOVÁ, V. T. The Interaction Between Roman *Ius Civile* and Local Provincial Legal Tradition: Papyri P. Yadin 21 and P. Yadin 22 as Roman Stipulatio. *Bratislava Law Review*, 2024, roč. 8, č. 1, s. 75 – 80.

⁶ Na uvedení tému pozri: DIO CHRYSOSTOMUS (Dión z Prusy). *Oratio 37*, v ktorej sa autor dotýka vzťahov medzi gréckou kultúrou a rímskou mocou; WEISS, E. *Griechisches Privatrecht auf rechtsvergleichender Grundlage I. Allgemeine Lehren*. Leipzig: Verlag von F. Meiner, 1923, 580 s. Ide o hlavné dielo Egona Weissa venované gréckemu súkromnému právu, v ktorom autor komparatívne skúma grécke právo vo vzťahu k rímskemu právu.

⁷ (...) a ten, kto ti radil, že od zmieru možno odstúpiť v určitej lehote, tvrdil nepravdu.

⁸ Bolo ti nesprávne poradené (...).

⁹ Oklamal ťa ten, kto ťa presvedčil, že (...).

¹⁰ Bližšie pozri TAUBENSCHLAG, R. *Das Römische Privatrecht zur Zeit Diokletian's*. Cracovie: Imprimerie de l'Université, 1923, 140 s.

právnej obýčaje. V praxi sa to prejavovalo napríklad predajom vlastných detí do skutočného otroctva,¹¹ zámenou poručníctva s opatrovníctvom, snahou o adopciu brata, ustanovovaním žien za opatrovníčky či presvedčením manželky, že veno je jej vlastníctvom, a preto je oprávnená predat' dotálny pozemok.¹²

S nástupom vlády cisára Konštantína začala éra označovaná termínom *neskorá antika*,¹³ v ktorej možno pozorovať prenikanie zjednodušujúcich koncepcií a pojmov tzv. vulgárneho práva do právneho poriadku. Samotná legislatíva Konštantína Veľkého priniesla do inštitútov súkromného práva množstvo inovácií, ktoré boli inšpirované východnými prvkami. Uvedieme aspoň niektoré z nich: zavedenie novej formy prepustenia otroka na slobodu, napr. *manumissio in ecclesia* (C. I. 1, 13, 1–2); dôraz na delenie vecí na hnutel'né a nehnuteľné namiesto tradičného rozlišovania medzi vecami mancipačnými a nemancipačnými; zabezpečenie možnosti synom dediť po matke (*bona materna*) a zákaz scudzovania tohto majetku zo strany ovdoveného otca (C. I. 6, 60, 1–2); oslabenie *patria potestas*, keďže právo nad životom a smrťou (*ius vitae et necis*) bolo helénskemu prostrediu cudzie; presadzovanie majetkovej nezávislosti synov pod otcovskou mocou (C. I. 6, 60, 6; Inst. 2, 9, 1); zavedenie snúbeneckého závdavku (*arrha sponsalicia*) či obdarovania snúbence pred uzavretím manželsta (*donatio ante nuptias*); zmeny v právnej úprave zásnub (*sponsalia*), napríklad pripodobnenie nevery snúbence k cudzoložstvu.¹⁴

Zákonodarstvo v období po vláde cisára Konštantína, hoci nie vždy rovnakým tempom, viac-menej smerovalo k postupnému začleňovaniu určitých provinčných prvkov do civilného práva Rímskej ríše, a to aj v oblasti záväzkového a dedičského práva. Domáce grécke právo východných provincií malo takú mieru prítlačlivosti, že sa mu podrobovali aj samotní Rimania.¹⁵ Tento vplyv sa odrazil aj v oblasti právnej úpravy vena a manželstva. Ako sa rímska spoločnosť čoraz viac helenizovala, aj jej dotálne a manželské praktiky sa v určitých aspektoch začali približovať vzorcom prevládajúcim v gréckom svete, či už v dôsledku napodobňovania gréckych právnych riešení, alebo preberania miestnych obyčajov. Aj posun od prevažujúceho manželstva *in manu* k manželstvu *sine manu* možno preto aspoň čiastočne vysvetľovať vplyvmi prichádzajúcimi z gréckeho právneho a spoločenského prostredia.¹⁶

¹¹ Uvedené konanie výslovne zakazoval reskript cisára Diokleciána (C. I. 4, 43, 1). Vydanie tohto nariadenia naznačuje, že takéto praktiky sa v provinciách skutočne vyskytovali.

¹² V helénskom prostredí sa na veno nazeralo ako na majetok patriaci žene. Pozri k tomu: MITTEIS, L. *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs: mit Beiträgen zur Kenntniss des griechischen Rechts und der spätrömischen Rechtsentwicklung*. Leipzig: B. G. Teubner, 1891, XIV, 560 s.; SARADI, H. The Alienation of the Dowry in the Acts of Byzantine Notaries. *Vizantijskij Vremennik*, 1998, roč. 55, č. 80, s. 72 – 77; ALBERTARIO, E. *Studi di diritto romano: storia, metodologia, esegesi*. Vol 5. Milano: Giuffrè, 1937, s. 163 – 164. Pozri tiež: C. I. 5, 12, 30; Inst. 2, 8; Tryph. D. 23, 3, 75.

¹³ Termín sa prvýkrát objavil v 19. storočí v dejinách umenia, keď Alois Riegl († 1905) výrazom *Spätantike* označil obdobie po Konštantínovi.

¹⁴ SARGENTI, M. *Il diritto privato nella legislazione di Costantino: persone e famiglia*. Milano: Dott. A. Giuffrè editore, 1938, s. 59 – 120.

¹⁵ MITTEIS, L. *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*. Bd. 2: *Juristischer Teil*. 1. Hälfte: *Grundzüge*. Hildesheim: Georg Olms, 1963, s. 1 – 4; BONFANTE, P. Di un'influenza orientale nel diritto romano. *Archivio Giuridico*, 1929, roč. 101, č. 1, s. 3 – 15.

¹⁶ LEESE, M. Greek Influences on Roman Dowry Law. *The Journal of Legal History*, 2019, roč. 40, č. 2, s. 132 – 134.

2. Východorímske právnické školy

V súvislosti so skúmaním vzniku justiniánskych interpolácií bola nastolená otázka ich pôvodu, teda kde a v akom období boli tieto zásahy do klasických právnych textov po prvýkrát vykonané. Uvedená problematika súvisela s novými poznatkami vyplývajúcimi z papyrusových nálezov z prvých desaťročí 20. storočia, ktoré priviedli romanistov k domnienke, že úpravy klasických textov vznikli už v predjustiniánskom období, a to na pôde východorímskych právnických škôl. Význam týchto právnických škôl spočíval v tom, že sa v nich študovali diela rímskych klasických právnikov, najmä komentáre Paula a Ulpiana, hoci sa nimi okolité prostredie v praxi neriadilo. Tieto poklasické vzdelávacie inštitúcie inklinovali k určitému dogmatizmu, zjednodušovaniu právnych problémov a tvorbe rozličných definícií. V duchu týchto trendov boli niektoré diela klasických právnikov upravované a opätovne vydávané.¹⁷ Možno sa teda oprávnenne domnievať, že na vzniku predjustiniánskych interpolácií sa podieľali už profesori východorímskych právnických škôl (najmä v Beryte, dnešnom Bejrúte,¹⁸ a Konštantínopole)¹⁹, ktorí vydávaním takto upravených prameňov pripravili pôdu pre následnú justiniánsku kodifikáciu rímskeho práva. Mimoriadny význam právnickej školy v Beryte vyzdvihol Contardo Ferrini už v roku 1891, teda ešte pred formulovaním teórie predjustiniánskych interpolácií. Podľa jeho názoru to bola práve škola v Beryte, ktorá istým spôsobom zachránila rímske právo pre ďalšie potomstvo. Ak by toto centrum na Východe neexistovalo, Justinián by nenašiel ani ľudí, ani prostriedky, ani dostatočnú kultúru na to, aby v Kódexe a Digestách zhromaždil toľko pamiatok antickej doktríny.²⁰ Na tieto myšlienky nadviazal nemecký romanista Hans Peters, ktorý na základe gréckych komentárov k Digestám zastával názor, že už pred justiniánskou kodifikáciou existovali zbierky výpisov z diel klasických právnikov, tzv. „*Praedigesta*“, používané pri výučbe na východorímskych školách, ktoré justiniánski kompilátori následne upravili a doplnili.²¹ Uvedená teória sa však vo vzťahu k vzniku Digest javí ako málo presvedčivá a stala sa predmetom kritiky moderných romanistov.²² Na druhej strane nemožno vylúčiť, že kompilátori pri tvorbe Digest aspoň čiastočne využili

¹⁷ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, s. 36.

¹⁸ Mesto Berytus sa stalo rímskou kolóniou v roku 14 pred n. l. za cisára Augusta. Rýchlo sa romanizovalo a preslávilo sa najmä svojou významnou právnickou školou. Justinián vo svojej konštitúcii *Omnem* (§ 7) použil slávne označenie Berytu ako žvitel'ky zákonov (*legum nutrix*).

¹⁹ Koncom 4. storočia sa vo východných provinciách rozvinuli ďalšie centrá právnických štúdií, a to v Aténach, Alexandrii, Antiochii a Caesarei. Justinián ich právnické školy zrušil (*Omnem*, § 7).

²⁰ FERRINI, C. *Opere di Contardo Ferrini: studi sulle fonti del diritto romano*. Vol. 2. Milano: Ulrico Hoepli, 1929, s. 426 a nasl. Interpoláčnemu výskumu spojenému s právnou papyrológiou sa venovali najmä Paul Collinet (1869 – 1938), Josef Partsch (1882 – 1925) a Fritz Pringsheim (1882 – 1967). Bližšie pozri: DOMINGO, R. Paul Collinet. In: DOMINGO, R. (ed.). *Juristas universales III: Juristas del siglo XIX De Savigny a Kelsen*. Madrid – Barcelona: Marcial Pons, 2004, s. 859 – 861.

²¹ PETERS, H. *Die oströmischen Digestenkommentäre und die Entstehung der Digesten*. Leipzig: B. G. Teubner, 1913, s. 60 – 65.

²² Kritické stanovisko k použitiu predjustiniánskych zbierok pri vzniku Digest zaujal predovšetkým Anthony Maurice Honoré: „Some modern critics have until recently gone even further than their Renaissance predecessors in attacking Tribonian's reputation. They have accused him of making use, in the compilation of the Digest, of previous collections of material, sometimes described by the term “predigest”, sometimes called a “partial compilation”. According to these scholars, the statements in the prefaces that the commission read, scrutinised and digested the ancient works from which excerpts appear in the Digest are untrue. They used, at least so far as the best-known writings were concerned, existing collections of excerpts.“ HONORÉ, T. *Tribonian*. Ithaca – New York: Cornell University Press, 1978, s. 250.

predjustiniánske právne zbierky alebo sa nimi inšpirovali, keďže odrážali ducha poklasickej doby. Britský romanista Tony Honoré však aj túto možnosť výrazne spochybnil.²³

Hoci od konca 4. storočia možno na Východe pozorovať renesanciu záujmu o texty klasického práva, poklasickí právnici pristupovali k ich štúdiu s mentalitou rétorov, filozofov a kresťanských teológov, a preto inklinovali k teoretizovaniu a rozličným klasifikáciám. Z toho pramenil ich obdiv k vnútornému a podstatnému, ako aj istý dešpekt voči forme. Je preto prirodzené, že v oblasti právnych úkonov kládli väčší dôraz na skutočnú vôľu (teda vnútorné chcenie konajúceho), než na jej vonkajší prejav. Naproti tomu právnici klasického obdobia posudzovali vôľu konajúceho skôr z objektívneho než zo subjektívneho hľadiska, a preto pripisovali väčší význam prejavu vôle (*quid actum est*) než vnútornému úmyslu (*quid senserit*).²⁴

3. *Dos profecticia* a jej negatívne vymedzenie v Ulpianovom fragmente (D. 23, 3, 5)

Začiatok Ulpianovho fragmentu (*principium*), ktorý sa vzťahuje na osobu zriaďovateľa vena, znie:

Ulp. D. 23, 3, 5 pr.: *Profecticia dos est, quae a patre vel parente profecta est de bonis vel facto eius.* (*Dos profecticia* je veno, ktoré pochádza od otca alebo predka, z jeho majetku alebo jeho pričinením.)

Text úvodnej časti tohto fragmentu neobsahuje nijaké ďalšie rozlíšenie, čo predbežne naznačuje, že veno zriadené osobou odlišnou od otca rodiny nebolo v klasickom práve terminologicky samostatne uchopené. Išlo iba o veno, ktoré nebolo *dos profecticia*. Tento záver podporuje aj systematická analýza ostatných paragrafov predmetného fragmentu, keďže – s výnimkou dvoch zjavne interpolovaných častí (§ 9 a § 11)²⁵ – sa v texte nevyskytuje termín *dos adventicia*. Namiesto toho sa implicitne pracuje s negatívnym vymedzením, teda s venom, ktoré nie je *dos profecticia*. Inak povedané, všetky paragrafy fragmentu opisujú rôzne prípady zriadenia vena, pričom Ulpian v jednotlivých prípadoch uvádza, či ide o *dos profecticia*, alebo nie. Takéto negatívne vymedzenie nasvedčuje tomu, že kategória *dos adventicia* nebola v klasickom práve systematicky formulovaná.

§ 1 *Sive igitur parens dedit dotem sive procurator eius (...) profecticia dos est.* (Ide o *dos profecticia* bez ohľadu na to, či ho poskytol otec alebo jeho zástupca.)

²³ „If any extrinsic material was employed, its role was negligible.“ Tamtiež, s. 251.

²⁴ BRTKO, R. Materiálne pramene rímskeho súkromného práva poklasického a justiniánskeho obdobia. In: KNOLL, V. (ed.). *Acta historico-iuridica Pilsenensia 2022 – 2023*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2024, s. 16 – 17.

²⁵ LEVY, E. – RABEL, E. (eds.). *Index interpolationum quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur*. Tomus II. Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1931, s. 49 – 50; ALBERTARIO, E. *Studi di diritto romano: persone e famiglia*. Vol. 1. Milano: Antonino Giuffrè editore, 1933, s. 287.

§ 2 (...) *hanc quoque a patre profectam esse* (...).
(/.../ aj takéto veno pochádza od otca /.../)

§ 3 *Sed et si curator furiosi vel prodigi vel cuiusvis alterius dotem dederit, similiter dicemus dotem profecticiam esse.*

(Ale aj keby veno poskytol opatrovník šialenca, márnотratníka alebo kohokoľvek iného, rovnako treba povedať, že ide o dos profecticia.)

§ 4 *Sed et si proponas praetorem vel praesidem decrevisse, quantum ex bonis patris vel ab hostibus capti aut a latronibus oppressi filiae in dotem detur, haec quoque profecticia videtur.*

(Ale aj v prípade, ak by prétor alebo miestodržiteľ rozhodol, aká časť z majetku otca zajaťného nepriateľmi alebo zadržíavaného lupičmi má byť dané dcére ako veno, aj toto veno sa považuje za dos profecticia.)

§ 5 *Si pater repudiaverit hereditatem dotis constituendae causa (forte quod maritus erat substitutus aut qui potuit ab intestato hereditatem vindicare), dotem profecticiam non esse Iulianus ait. Sed et si legatum in hoc repudiaverit pater, ut apud generum heredem remaneat dotis constituendae causa, Iulianus probat non esse profectum id de bonis, quia nihil erogavit de suo pater, sed non adquisivit.*

(Ak otec odmietol dedičstvo za účelom zriadenia vena, /napríklad preto, že manžel bol ustanovený za náhradného dediča alebo mohol dediť zo zákona/, Julián tvrdí, že nejde o dos profecticia. Rovnako, ak otec odmietol odkaz s tým, aby zostal u zaťa ako dediča na účely zriadenia vena, Julián zastáva názor, že nejde o veno pochádzajúce z majetku otca, keďže otec zo svojho majetku nič nevynaložil, ale iba nenadobudol <odkaz>.)

§ 6 *Si pater non quasi pater, sed alio dotem promittente fideiussit et quasi fideiussor solverit, Neratius ait non esse profecticiam dotem, quamvis pater servare a reo id quod solvit non possit.*

(Ak otec <pomocou stipulácie> sľúbil veno nie v postavení otca, ale preto, že sa stal ručiteľom za inú osobu a zaplatil ako ručiteľ, Neratius tvrdí, že nejde o dos profecticia, hoci otec nemôže od hlavného dlžníka vymáhať to, čo zaplatil.)

§ 7 *Sed si pater dotem promisit et fideiussorem vel reum pro se dedit, ego puto profecticiam esse dotem (...).*

(Ak však otec <pomocou stipulácie> sľúbil veno a poskytol za seba ručiteľa alebo solidárneho dlžníka, domnievam sa, že ide o dos profecticia /.../)

§ 8 *Si filius familias mutuatus creditorem delegavit, ut daret pro filia dotem, vel etiam ipse accepit et dedit, videri dotem ab avo profectam Neratius ait hactenus, quatenus avus esset dotaturus neptem suam: id enim in rem avi videri verum.*

(Ak syn pod otcovskou mocou, po prijatí <peňazí> z pôžičky, delegoval svojho veriteľa <poskytovateľa pôžičky>, aby ich odovzdal ako veno v prospech jeho vlastnej dcéry, alebo ak <peniaze> sám prijal a dal ich <ako veno>, Neratius uvádza, že veno sa považuje za pochádzajúce od starého otca, a to v rozsahu, v akom by starý otec poskytol veno svojej vnučke /.../)

§ 9 *Si quis certam quantitatem patri donaverit ita, ut hanc pro filia daret, non esse dotem profecticiam Iulianus libro septimo decimo Digestorum scripsit (...).*

(Ak niekto daroval otcovi určitú sumu peňazí s tým, aby ju poskytol dcére <ako veno>, Julián napísal /.../, že nejde o dos profecticia.)

§ 10 *Si filius familias dotem promiserit et sui iuris factus dederit, profecticiam esse dotem (...).*

(Ak syn pod otcovskou mocou stipuláciou sľúbil veno a poskytol ho až po tom, čo sa stal *sui iuris*, ide o dos profecticia /.../)

§ 11 *Si pater pro filia emancipata dotem dederit, profecticiam nihilo minus dotem esse nemini dubium est, quia non ius potestatis, sed parentis nomen dotem profecticiam facit (...).*

(Ak otec zriadil veno za emancipovanú dcéru, niet pochybností, že napriek tomu ide o *dos profecticia*, pretože nie právo domácej moci, ale postavenie rodiča robí z vena dos profecticia /.../)

§ 12 *Papinianus libro decimo quaestionum ait, cum pater curator suae filiae iuris sui effectae dotem pro ea constituisset, magis eum quasi patrem id quam quasi curatorem fecisse videri.*

(Papinián v desiatej knihe Otázok uvádza, že keď otec ako opatrovník svojej dcéry, ktorá sa stala osobou *sui iuris*, zriadil pre ňu veno, má sa za to, že tak urobil skôr ako otec než ako opatrovník.)

§ 14 *Si quis pro aliena filia dotem promiserit et promissori pater heres exstiterit, Iulianus distinguit interesse, ante nuptias pater heres exstiterit et dotem dederit an postea: si ante, videri dotem ab eo profectam (potuit enim nuntium remittendo resolvere dotem), quod si post nuptias, non esse profecticiam.*

(Ak niekto stipuláciou sľúbil veno pre dcéru iného a otec tejto dcéry sa stal dedičom sľubujúceho, Julián rozlišuje, či sa otec stal dedičom a veno poskytol pred svadbou alebo až po svadbe: v prvom prípade sa veno považuje za dos profecticia /pretože by mohol poslať správu <snúbencovi, zrušiť zasnuby a> odmietnuť dať veno/ zatiaľ čo v druhom prípade nejde o dos profecticia.)

4. *Dos profecticia* verus *dos adventicia* v schóliách 29. knihy Basilík

Na podporu formulovanej hypotézy je potrebné analyzovať komentáre k predmetným Ulpianovým textom, ktoré sa zachovali v Basilikách. Ako je známe, tento 60-zväzkový byzantský zákonník, napísaný v gréčtine a zostavený na začiatku 10. storočia, predstavuje významnú právnu kompiláciu nadväzujúcu na justiniánsku kodifikáciu. Popri samotnom texte Basilík sa zachoval aj rukopis doplnený komentármi, poznámkami a vysvetlivkami, tzv. schóliami, ktoré obsahujú aj pozostatky pojustiniánskej právnickej literatúry. Vzhľadom na to, že medzi autormi tejto literatúry boli aj niektorí spolupracovníci Triboniána (Theophilus a Dorotheus), teda právnici disponujúci znalosťou predjustiniánskeho práva,

možno schóliá považovať za cenný prameň prispievajúci k pochopeniu vývoja staršieho práva.²⁶

Dvadsať deväť kníh Basilík s príslušnými schóliami (Bas. 29, 1, 1) používa pri otázke zriaďovateľa vena odlišnú terminológiu než piaty Ulpianov fragment. Text Basilík nestavia do protikladu *dos profecticia* (teda vena pochádzajúce od otca) a *dos non profecticia* (teda vena od otca nepochádzajúce), ako je to v uvedenom fragmente. Pracuje s opozíciou medzi venom pochádzajúcim od otca a venom pochádzajúcim od cudzej osoby, pričom v schóliách sa objavuje aj označenie *dos adventicia*.

Preklad gréckeho textu znie:

Bas. 29, 1, 1: *Veno dáva buď otec, alebo cudzia osoba.*

Schol.: *Pozri úvod. Povaha vena je dvojaká; každé veno je totiž buď dos profecticia, alebo dos adventicia. Nauč sa, ktoré sa považuje za dos profecticia a ktoré za dos adventicia.*

Schol.: *Každé veno sa označuje buď ako dos profecticia, dos adventicia alebo dos recepticia.*²⁷

V latinskom jazykovom kontexte sa slovo *adventicius* chápalo ako označenie niečoho, čo prichádza zvonka, odinakiaľ než obvykle, od iných osôb, prípadne ako niečo cudzie, vonkajšie alebo nepôvodné. Termín je odvodený od latinského slovesa *advenire*, ktoré znamená prichádzať. V prenesenom význame môže sloveso *advenire* označovať aj to, čo niekomu pripadne alebo čo k nemu dodatočne príde.²⁸ Vzhľadom na to, že Basiliky predstavujú grécke spracovanie a adaptáciu justiniánskeho práva, v rámci ktorého dochádzalo k sprostredkovaniu, prekladaniu alebo nahrádzaniu latinských právnych termínov gréckymi výrazmi, možno sa prikloniť k záveru, že pojem *adventicius* sa v tomto prostredí nevnímal ako pôvodný grécky koncept, ale skôr ako adaptácia latinskej právnej kategórie. Túto tézu potvrdzuje aj holandský romanista Nicolaas van der Wal, podľa ktorého sa

²⁶ *Basilicorum libri LX*. HEIMBACH, G. E. – HEIMBACH, K. W. E. (eds.). Lipsiae: Sumtibus J. A. Barth, 1833 – 1850 [online]. [cit. 2026-05-22]. Dostupné na: <<https://archive.org/details/basilicorumlibr00fabrgoog/mode/2up>> alebo <<https://books.google.be/books?hl=nl&id=YdtDAAAAcAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>>.

²⁷ Termín *dos recepticia* sa používal na označenie vena, pri ktorom bolo jeho vrátenie v prípade zániku manželstva zabezpečené stipuláciou. Uvedený termín sa nachádza aj v Ulpianových pravidlách (*Regulae Ulpiani* 6, 5): *Adventicia autem dos semper penes maritum remanet, praeterquam si is, qui dedit, ut sibi redderetur, stipulatus fuit; quae dos specialiter „recepticia“ dicitur*. Podobne aj schóliá zachované v sinajskom rukopise k Ulpianovým knihám *ad Sabinum* obsahujú výraz *dos adventicia*. GIRARD, P. (ed.). *Scholia Sinaitica ad Ulpianos libros ad Sabinum*. In: *Textes de droit romain*. 5. vyd. Paris: Rousseau, 1923, s. 591 – 605. Pozri tiež: *Scholia Sinaitica ad Ulpianos Libros ad Sabinum*. In: *The Roman Law Library* [online]. Grenoble: Université Grenoble Alpes. Dostupné na: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Responsa/Frag_Sinai.htm>.

²⁸ PRAŽÁK, M. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, J. *Latinsko-český slovník. A–K*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955, s. 34.

vo väčšine prípadov výsledné problémy s prekladom vyriešili jednoducho ponechaním pôvodných latinských pojmov.²⁹

5. *Dos adventicia* v dvoch interpolovaných paragrafoch

Ulpianovho fragmentu D. 23, 3, 5 (§ 9 a § 11)

V predchádzajúcej časti bolo konštatované, že § 9 a § 11 piateho Ulpianovho fragmentu sú interpolované. Ďalej uvádzame úplné znenie týchto paragrafov vrátane interpolačných znamienok; pasáže uvedené v hranatých zátvorkách predstavujú interpolované časti.

D. 23, 3, 5, 9: *Si quis certam quantitatem patri donaverit ita, ut hanc pro filia daret, non esse dotem profecticiam Iulianus libro septimo Digestorum scripsit: obstrictus est enim ut det aut, si non dederit, conditione tenetur. Hoc et in matre iuris esse ait, si forte sub ea conditione uxor marito det, ut pro filia genero in dotem daret, nec videri uxorem marito donasse [rectissime ergo ait, ut non sit interdicta donatio iure civili: non enim ad hoc dedit, ut ipse habeat, sed ut genero pro filia expendat: denique si non dederit, conditione tenetur. Esse igitur dotem istam adventiciam Iulianus ait: et ita utimur].*

(Ak niekto daroval otcovi určitú sumu peňazí s tým, aby ju odovzdal ďalej <ako veno> za svoju dcéru, Julián v sedemnástej knihe Digest napísal, že nejde o *dos profecticia*, teda o veno pochádzajúce od otca. Otec je totiž povinný túto sumu odovzdať; ak tak neurobí, zodpovedá na základe kondikcie. To isté podľa Juliána platí aj v prípade matky: ak by napríklad manželka odovzdala svojmu manželovi peniaze s podmienkou, aby ich dal zaťovi ako veno za ich dcéru, nemožno sa domnievať, že tým manželka niečo darovala manželovi. [Julián teda správne uvádza, že takáto donácia nie je podľa *ius civile* zakázaná. Peniaze totiž neboli odovzdané preto, aby si ich ponechal, ale aby ich vydal zaťovi ako veno za dcéru; ak by tak neurobil, zodpovedá na základe kondikcie. Julián teda tvrdí, že ide o *dos adventicia* /.../].)

D. 23, 3, 5, 11: *Si pater pro filia emancipata dotem dederit, profecticiam nihilo minus dotem esse nemini dubium est, quia non ius potestatis, sed parentis nomen dotem profecticiam facit: [sed ita demum, si ut parens dederit: ceterum si, cum deberet filiae, voluntate eius dedit, adventicia dos est].*

(Ak otec zriadil veno za emancipovanú dcéru, niet pochybností o tom, že napriek tomu ide o *dos profecticia*, pretože nie právo domácej moci, ale postavenie rodiča robí z vena *dos profecticia*; [to však platí len vtedy, ak ho zriadil ako rodič; ak však veno zriadil so súhlasom dcéry preto, lebo bol jej dlžníkom, ide o *dos adventicia*].)

Interpolačný index³⁰ a názory romanistov potvrdzujú, že celý piaty Ulpianov fragment – po očistení od dvoch interpolovaných častí v deviatom a jedenástom paragrafe – systematicky stavia proti sebe na jednej strane veno pochádzajúce od otca rodiny (*dos profecticia*, resp. *dotem profecticiam facere*) a na strane druhej veno od otca rodiny nepochádzajúce (*dos non profecticia*, resp. *dotem profecticiam non facere*). Špecifický výraz označujúci veno

²⁹ VAN DER WAL, N. Les termes techniques grecs dans la langue des juristes byzantins. *Subseciva Groningana*, 1999, roč. 6, s. 127 – 129.

³⁰ LEVY – RABEL, *op. cit.*, s. 49 – 50.

zriadené osobou odlišnou od otca rodiny *dos adventicia* – sa vyskytoval nielen v byzantských a sinajských schóliách, ale už v poklasických Ulpianových pravidlách (*Regulae Ulpiani* 6, 3–6). Domnievame sa, že zavedenie tohto výrazu do právnych textov poklasického obdobia súviselo so špecifickým právnym myslením poklasických právnikov, ktorí sa namiesto tvorivého rozvíjania klasickej právnej dogmatiky zameriavali predovšetkým na uchovanie, zjednodušenie a prispôsobenie staršieho právneho materiálu potrebám právnej praxe a právnického vzdelávania.

Klasická úprava:	Poklasické zmeny:
Ulp. D. 23, 3, 5 pr.: <i>Profecticia dos est, quae a patre vel parente profecta est de bonis vel facto eius.</i> (<i>Dos profecticia</i> je veno, ktoré pochádza od otca alebo predka, z jeho majetku alebo jeho pričinením.)	Regulae Ulpiani 6, 3: <i>Dos aut profecticia dicitur, id est quam pater mulieris dedit, aut adventicia, id est ea, quae a quouis alio data est /.../</i> (Veno sa označuje buď ako <i>dos profecticia</i> , teda také, ktoré dal otec ženy, alebo ako <i>dos adventicia</i> , teda také, ktoré bolo dané kýmkoľvek iným /.../)
	Schol. k Bas. 29, 1, 1: Každé veno sa označuje buď ako <i>dos profecticia</i> , <i>dos adventicia</i> alebo <i>dos recepticia</i> .

6. *Dos adventicia* v nariadeniach cisárov Gordiána III. a Justiniána I.

Vzhľadom na vyššie uvedenú poklasickú právnu úpravu možno konštatovať, že nariadenie cisára Justiniána I. z roku 530 už vyslovene používa termín *dos adventicia* (C. I. 5, 13, 1, 1b).

C. I. 5, 13, 1.1b: *Imperator Justinianus. Et ut plenius dotibus subveniatur, quemadmodum in administratione pupillarum rerum et in aliis multis iuris articulis tacitas hypothecae inesse accipimus, ita et in huiusmodi actione damus ex utroque latere hypothecam, sive ex parte mariti pro restitutione dotis sive ex parte mulieris pro ipsa dote praestanda vel rebus dotalibus evictis, sive ipsae principales personae dotes dederint, vel promiserint vel susceperint, sive aliae pro his personae, et dos sive adventicia sive profecticia sit secundum veteris iuris nominationem.*

(A aby sa venám poskytla ešte účinnejšia ochrana, tak ako uznávame – že pri správe majetku maloletých a v mnohých iných právnych otázkach existujú tiché hypotéky – ustanovujeme hypotéku aj pri tomto druhu žaloby, a to na oboch stranách: jednak zo strany manžela na zabezpečenie vrátenia vena, jednak zo strany ženy na zabezpečenie samotného poskytnutia vena /.../, a to bez ohľadu na to, či ide o *dos adventicia* alebo *dos profecticia* podľa označenia starého práva.)

V nadväznosti na ďalšie cisárske nariadenie je potrebné objasniť, prečo sa terminológia *dos adventicia* objavuje aj v reskripte cisára Gordiána III. z roku 239, teda v neskoroklasickom období. Predmetný reskript bol do justiniánskej kompilácie zaradený v 6. storočí, čo privedlo časť právnych romanistov k záveru, že text bol pravdepodobne interpolovaný.³¹

³¹ SCHMIDT, A. *Das formelle Recht der Notherben: eine civilistische Abhandlung*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1862, s. 119 a nasl.; GUARINO, A. *Collatio bonorum*. Roma: Società Editrice del „Foro

Významný predstaviteľ interpolačnej školy Emilio Albertario sa dokonca pokúsil o rekonštrukciu jeho pôvodného znenia. Najskôr však uvedieme znenie tohto reskriptu v podobe, v ktorej ho uvádza *Novus Codex Iustinianus*. Interpolácie vyznačíme pomocou hranatých zátvoriek.

C. I. 6, 20, 4: *Imperator Gordianus. Filiae dotem in medium ita demum conferre coguntur, si vel ab intestato succedant vel contra tabulas petant: nec dubium est [profecticiam seu adventiciam] dotem a patre datam vel constitutam fratribus qui in potestate fuerunt conferendam esse. [His etenim, qui in familia defuncti non sunt, profecticiam tantummodo dotem post varias prudentium opiniones conferri placuit].*

(Dcéram sa ukladá povinnosť započítať veno do spoločného dedičstva iba vtedy, ak dedia zo zákona alebo ak uplatňujú nárok proti závetu. Niet pochyb o tom, že veno [či už *dos profecticia*, alebo *dos adventicia*], ktoré dal alebo zriadil otec, má byť započítané v prospech bratov, ktorí boli pod jeho mocou. [Napokon sa po rôznych názoroch právnikov ustálilo, že vo vzťahu k tým, ktorí neboli členmi rodiny zosnulého, sa započítava len veno zriadené otcom].)

Zrekonštruované znenie reskriptu podľa Albertaria:

Filiae dotem in medium ita demum conferre coguntur, si vel ab intestato succedant vel contra tabulas petant: nec dubium est dotem a patre datam vel promissam fratribus qui in potestate fuerunt conferendam esse.

(Dcéram sa ukladá povinnosť započítať veno do spoločného dedičstva iba vtedy, ak dedia zo zákona alebo ak uplatňujú nárok proti závetu. Niet pochyb o tom, že veno, ktoré dal alebo prisľúbil otec, má byť započítané v prospech bratov, ktorí boli pod jeho mocou.)³²

7. Interpolácia Gordiánovho reskriptu v kontexte poklasickej úpravy dedičského práva (*collatio descendantium*)

Z obsahového hľadiska reskript cisára Gordiána upravuje otázku započítania vena (*collatio dotis*) do spoločného dedičstva v prípade intestátneho dedenia alebo dedenia proti závetu. Reskript v podobe, v akej ho uvádza Kódex, nariaďoval, že dcéra je povinná vniesť do spoločnej dedičskej podstaty nielen veno otcovské (*dos profecticia*), ale aj veno od iného (*dos adventicia*). Domnievame sa, že zo znenia takto upraveného nariadenia,³³ ako aj z kontextu ďalších klasických právnych textov vyplýva, že kolačná povinnosť dcéry týkajúca sa vnesenia prijatého vena (*collatio dotis*) sa v klasickom práve vzťahovala len na veno *dos profecticia*.

V tejto súvislosti je potrebné mať na pamäti, že až poklasické právo vytvorilo inštitút všeobecného vnesenia majetku potomkov (*collatio descendantium*), na základe ktorého boli všetci potomkovia povolaní dediť povinní strpieť, že sa do dedičstva započítalo

Italiano“, 1937, s. 10, 213 – 215; ALBERTARIO, E. *Studi di diritto romano: eredità e processo*. Vol. IV. Milano: A. Giuffrè, 1946, s. 288 a nasl.; KRÜGER, P. *Die Interpolationen im justinianischen Codex*. Berlin: Franz Vahlen, 1910, s. 15.

³² ALBERTARIO, *Studi di diritto romano: persone e famiglia*, s. 289.

³³ Okrem iného sa v znení Gordiánovho reskriptu – ako ho uvádza *Novus Codex Iustinianus* (C. I. 6, 20, 4) – objavuje gramaticky „podozrivá“ a rozporuplná formulácia: „(...) a niet pochybnosti, že veno [od otca (*d. profecticia*) alebo aj od iného (*d. adventicia*)], ktoré bolo dané alebo zriadené otcom (...)“.

Collatio dotis (započítanie vena)	
Nariadenie cisára Lea I. z roku 472 v C. I. 6, 20, 17 poklasické obdobie	Nariadenie cisára Gordiána z roku 239 upravené znenie v C. I. 6, 20, 4 justiniánske obdobie
Aby sa deťom mužského i ženského pohlavia, či už sú <i>sui iuris</i> , alebo pod otcovskou mocou, mohlo zabezpečiť spravodlivé a rovnaké postavenie pri dedení zo zákona (...), považovali sme za vhodné v záujme spravodlivosti doplniť do tohto zákona aj toto ustanovenie: že pri rozdeľovaní majetku po rodičoch, ktorí zomreli bez závetu, sa má do dedičstva započítať nielen veno, ale aj darovanie pred manželstvom (...).	Dcéram sa ukladá povinnosť započítať veno do spoločného dedičstva iba vtedy, ak dedia zo zákona alebo ak uplatňujú nárok proti závetu. Niet pochyb o tom, že veno [či už <i>dos profecticia</i> , alebo <i>dos adventicia</i>], ktoré dal alebo zriadil otec, má byť započítané v prospech bratov, ktorí boli pod jeho mocou. [Napokon sa po rôznych názoroch právnikov ustálilo, že vo vzťahu k tým, ktorí neboli členmi rodiny zosnulého, sa započítava len veno zriadené otcom].

všetko, čo bezodplatne nadobudli za života poručiteľa.³⁴ Z nariadenia cisára Flávia Valéria Lea z roku 472 vyplýva, že kolácia v intestátnom dedení bola rozšírená aj o *dos adventicia* a o *donatio ante nuptias*, čím sa posilnila zásada rovnosti medzi deťmi pri delení dedičstva.³⁵

Na základe tejto poklasickej úpravy možno predpokladať, že:

- a) kompilátori časť Gordiánovho reskriptu preformulovali do nasledujúcej podoby:
 (...) *nec dubium est [profecticiam seu adventiciam] dotem a patre datam vel constitutam fratribus qui in potestate fuerunt conferendam esse* (...).
 (/.../ a niet pochybnosti, že veno [či už *dos profecticia* alebo *dos adventicia*], ktoré bolo dané alebo zriadené otcom /.../);

³⁴ GARDNER, J. F. The Recovery of Dowry in Roman Law. *The Classical Quarterly*, 1985, roč. 35, č. 2, s. 450 – 451.

³⁵ C. I. 6, 20, 17, *Imperator Leo*:

Ut liberis tam masculini quam feminini sexus, iuris sui vel in potestate constitutis, quocumque iure intestatae successionis, id est aut testamento penitus non condito vel, si factum fuerit, contra tabulas bonorum possessione petita vel inofficiosi querella mota rescisso, aequa lance parique modo prospici possit, hoc etiam aequitatis studio praesenti legi credidimus inserendum, ut in dividendis rebus ab intestato defunctorum parentum tam dos quam ante nuptias donatio conferatur, quam pater vel mater, avus vel avia, proavus proavia paternus vel maternus dederit vel promiserit pro filio vel filia, nepote vel nepte aut pronepote sive pronepte, nulla discretione intercedente, utrum in ipsas sponsas pro liberis suis memorati parentes donationem contulerint, an in ipsos sponso earum, ut per eos eadem in sponsas donatio celebretur: ut in dividendis rebus ab intestato parentis, cuius de hereditate agitur, eadem dos vel ante nuptias donatio ex substantia eius profecta conferatur: emancipatis videlicet liberis utriusque sexus pro tenore praecedentium legum, quae in ipsa emancipatione a parentibus suis (ut adsolet fieri) consequuntur vel post emancipationem ab isdem adquisierint, collaturis.

(Aby sa deťom mužského i ženského pohlavia, či už sú *sui iuris*, alebo pod otcovskou mocou, mohlo zabezpečiť spravodlivé a rovnaké postavenie pri dedení zo zákona /.../, považovali sme za vhodné v záujme spravodlivosti doplniť do tohto zákona aj toto ustanovenie: že pri rozdeľovaní majetku po rodičoch, ktorí zomreli bez závetu, sa má do dedičstva započítať nielen veno, ale aj darovanie pred manželstvom.)

- b) povinnosť započítania vena (*collatio dotis*) do spoločného dedičstva v prospech emancipovaných bratov nevyplyvala z Gordiánovho reskriptu, ktorý nám zachovali kompilátori (C. I. 6, 20, 4), ale vznikla až oveľa neskôr, a to v poklasickej dobe, ako to vyplýva z cisárskoho nariadenia Leva I. z roku 472, ktoré opäť uvádzame v skrátenej verzii a slovenskom preklade.

Naproti tomu v klasickom práve sa povinnosť vnesenia vena do spoločnej dedičskej podstaty vzťahovala len na veno zriadené otcom (*d. profecticia*), a to iba v prospech tých domáчих dedičov (*sui*), ktorí boli v okamihu smrti poručiteľa bezprostredne pod jeho otcovskou mocou. Tento záver potvrdzuje nariadenie cisára Alexandra Severa z roku 230, ako aj fragmenty Ulp. D. 29, 4, 23 a Pap. D. 37, 7, 5 pr.

C. I. 6, 20, 3: *Imperator Alexander Severus. Pactum dotali instrumento comprehensum, ut contenta dote quae in matrimonio collocabatur nullum ad bona paterna regressum haberet, iuris auctoritate improbatum nec intestato patri succedere filia ea ratione prohibetur. Dotem sane quam accepit fratribus qui in potestate manserunt conferre debet.*

(Dohoda obsiahnutá v listine o zriadení vena, podľa ktorej dcéra – uspokojená venom, ktoré jej bolo poskytnuté pri uzavretí manželstva – nemala mať nijaký spätný nárok na majetok otca, sa podľa authority práva neuznáva. Dcére sa z tohto dôvodu nebráni dediť po otcovi v prípade intestátneho dedenia. Venó, ktoré však prijala, je povinná vnieť v prospech bratov, ktorí zostali v otcovej moci.)

Posledná veta tohto nariadenia jasne uvádza, že veno, ktoré dcéra prijala, teda veno od otca, musí vnieť do spoločného dedičstva v prospech svojich bratov, ktorí zostali pod mocou otca rodiny. Uvedený text podporuje tézu, podľa ktorej sa v klasickom práve povinnosť konferovania vena vzťahovala len na *dos profecticia*.

Záver

Právni romanisti oddávna stoja pred úlohou poznávať rímske právo v jeho najvýznamnejšej vývojovej etape, ktorá pripadá na obdobie principátu a tradične sa označuje ako klasické obdobie rímskeho práva. V kontexte tejto výzvy sme sa v predloženom príspevku sústredili na otázku, či rozlišovanie medzi *dos profecticia* a *dos adventicia*, ako ho poznajú justiniánske pramene, možno považovať za autentický produkt klasickej rímskej jurisprudencie, alebo skôr za výsledok neskoršieho, poklasického či justiniánskeho vývoja. Analýza Ulpianovho fragmentu D. 23, 3, 5 ukázala, že klasické právo pracovalo predovšetkým s kategóriou *dos profecticia*, teda s venom pochádzajúcim od otca alebo predka. V prípadoch, keď veno nepochádzalo z majetku otca, klasickí právnici ho spravidla nevymedzovali osobitným pozitívnym pojmom, ale iba negatívne, ako veno, ktoré nie je *dos profecticia*. Táto skutočnosť podporuje záver, že termín *dos adventicia* nepatrí k pôvodnej systematike klasického práva, ale bol do právnej terminológie zavedený až v neskoršom období. Tento záver potvrdzuje aj porovnanie klasických právnych textov s poklasickými a byzantskými prameňmi. Zatiaľ čo Ulpianov fragment v pôvodnej podobe vychádza zo základného protikladu medzi venom pochádzajúcim od otca a venom od otca nepochádzajúcim, *Regulae Ulpiani*, ako aj schóliá k Basilikám, už výslovne používajú členenie na *dos profecticia* a *dos adventicia*. Práve v tomto prostredí možno pozorovať snahu

o terminologické zjednodušenie, systematizáciu a didaktické sprehľadnenie klasickej právnej látky. Nezanedbateľnú úlohu pri tomto procese mohli zohrať aj provinčné práva, najmä tie právne tradície východných provincií, v ktorých sa otázky vena a rodinného majetku upravovali odlišne od klasického rímskeho práva.³⁶ Zvlášť významné je zistenie, že termín *dos adventicia* sa objavuje práve v tých častiach prameňov, ktoré sú podľa interpolačnej literatúry podozrivé z neskoršieho zásahu. Týka sa to najmä D. 23, 3, 5, 9 a D. 23, 3, 5, 11, ako aj Gordiánovho reskriptu zachovaného v C. I. 6, 20, 4. V tomto reskripte pôsobí spojenie „*profecticiam seu adventiciam dotem a patre datam vel constitutam*“ gramaticky aj obsahovo problematicky, pretože *dos adventicia* ako veno pochádzajúce od inej osoby je súčasne označené ako veno dané alebo zriadené otcom. Práve táto vnútorná rozpornosť nasvedčuje tomu, že pôvodné klasické znenie bolo neskôr upravené v duchu poklasickej systematiky.

Dôležitý argument poskytuje aj vývoj inštitútu kolácie. V klasickej práve sa povinnosť započítania vena do spoločnej dedičskej podstaty viazala predovšetkým na veno pochádzajúce od otca, teda na *dos profecticia*. Poklasické právo však vytvorilo širší inštitút *collatio descendantium*, ktorý sledoval zásadu rovnosti medzi potomkami pri dedení a postupne rozšíril započítanie aj na ďalšie majetkové výhody, vrátane *dos adventicia* a *donatio ante nuptias*.³⁷ Práve v tomto širšom dedičskoprávnom kontexte možno vysvetliť aj neskoršiu úpravu Gordiánovho reskriptu v justiniánskej kompilácii.

Na základe vykonanej analýzy možno uzavrieť, že pojem *dos adventicia* nemožno bez ďalšieho pokladať za autentický pojem klasickej rímskej jurisprudencie. Jeho zavedenie súviselo skôr s charakterom poklasického práva, pre ktoré bolo príznačné zjednodušovanie, systematizovanie a terminologické sprehľadňovanie klasickej právnej látky, ako aj jej väčšie prispôbovanie potrebám každodennej právnej praxe. V tomto prostredí vznikala potreba jasnejšie rozlišovať medzi venom pochádzajúcim od otca rodiny a venom zriadeným inou osobou. Priamy vplyv provinčných právnych poriadkov ani východorímskych právnických škôl na zavedenie pojmu *dos adventicia* nemožno na základe dostupných prameňov jednoznačne preukázať. Z širšieho historicko-právneho kontextu sa však možno dôvodne domnievať, že stret rímskeho *ius civile* s provinčnou, najmä helénskou právnou praxou, ako aj pedagogická činnosť východorímskych právnických škôl, vytvorili priaznivé podmienky na prijatie tejto terminológie. Justiniánska kodifikácia potom pojem *dos adventicia* prevzala a začlenila do systému rímskeho práva ako súčasť terminologického aparátu „starého práva“, hoci jeho presné dogmatické a historické ukotvenie zostáva skôr výsledkom poklasického než klasického právneho vývoja.

³⁶ BLATNICKÁ, V. Veny v rímskych provinciách Egypt a Arábia. *Historia et theoria iuris*, 2025, roč. 17, č. 1, s. 6 – 7; IFTACH-FIRANKO, U. *Marriage and Marital Arrangements: A History of the Greek Marriage Document in Egypt, 4th Century BCE – 4th Century CE*. München: C. H. Beck, 2003, s. 129.

³⁷ V poklasickom období prenikol do cisárskeho zákonodarstva celý rad východných obyčají. Za inštitúty východného pôvodu sa považujú *arrha sponsalicia* (snúbenecký záväzok), *osculum* (bozk, ktorým sa potvrdzovalo alebo slávnostne sprevádzalo zasnúbenie), *donatio propter nuptias* (obdarovanie snúbence pred manželstvom).

Between Custom and Sanction: Theft in the Vinodol Code and the Poljica Statute

Fuad-Meša Čičić

University of Pristina, Faculty of Law

E-mail: fuad.cicic@gmail.com

ORCID: 0009-0006-7617-4332

Abstract:

This paper addresses the regulation of theft as an illicit act in two major medieval Croatian legal monuments: the Vinodol Code (1288) and the Statute of Poljica. Rather than offering a systematic comparison of legal systems, the study concentrates on the legal nature, normative structure, and penal treatment of theft within these statutory frameworks, situating the offence in its broader social and institutional context. The central premise is that, although medieval law did not articulate theft through modern criminal-law categories, both statutes treated it as conduct attracting distinctly criminal sanctions rather than as a purely civil wrong. Attention is directed to the criteria shaping liability and punishment, including the manner of commission, the value of the stolen property, the status of the parties, and the communal or territorial context of the offence. In the Vinodol Code, theft is predominantly addressed through graded pecuniary sanctions and restitution, reflecting a compensatory model. By contrast, the Statute of Poljica adopts a markedly stricter penal regime, frequently prescribing corporal punishment, capital sanctions, and social exclusion, thereby emphasizing deterrence and collective self-protection within a customary legal order. Both legal monuments place considerable emphasis on communal participation in adjudication, including compurgation and character-based proof, illustrating a legal culture in which property offences were regulated through collective responsibility and social control. While certain conceptual parallels with Roman law may be observed, the regulation of theft in both texts is primarily rooted in native legal traditions shaped by local social structures and customary norms. The paper situates theft as a key indicator of the criminal dimension of medieval Croatian statutory law and its role in preserving social order and communal cohesion.

Keywords: medieval criminal law; statutory legal particularism; customary law; penal sanctions; social control

DOI: 10.14712/2464689X.2026.552

Introductory considerations

The Law Code of Vinodol (1288) and the Statute of Poljica represent two of the most significant legal monuments of medieval Croatia and are widely regarded as invaluable sources for the study of pre-modern law in the eastern Adriatic. Despite their recognized historical and normative importance, both texts remain insufficiently explored with regard to the development and legal characterization of specific institutions contained within them. This is particularly true in the field of criminal law, where individual offences are often treated descriptively rather than analytically. The present study addresses this gap by focusing on the regulation of theft as an illicit act, examining its legal nature, normative structure, and punitive consequences within these two legal monuments.

Although both texts are conventionally designated as “statutes”, a term commonly associated with municipal law and medieval legal particularism,¹ they governed communities that were economically developed and increasingly oriented toward administrative, territorial, and fiscal autonomy. Medieval communal self-government in Dalmatia was codified in statutory texts that regulated nearly all legally relevant social relations of their time,² except those left to customary law. Where statutory provisions proved insufficient to address concrete situations, analogical reasoning was employed, and, where appropriate, principles derived from Roman law could be applied, even when not expressly incorporated into the statutory text. As a result of this practice, Roman law gradually came to be perceived as a form of *ius commune* within Dalmatian legal culture.³

Abstracting from the specific constitutional features of Dubrovnik law and the predominantly Slavic character of Poljica, Dalmatian statutory law may be broadly defined as a body of norms developed within autonomous medieval communes and primarily preserved in communal statutes. These norms, sanctioned by the ruling communal elites,

¹ In medieval continental Europe, legal particularism was an advanced and defining feature of the legal order. Alongside general law applicable to the entire polity and all its subjects, regulating only a limited range of social relations, there existed a multitude of particular legal regimes. These operated either on the basis of the personal principle, governing specific groups of subjects, or on the basis of the territorial principle, applying to defined geographic areas. A gradual shift toward the consolidation and strengthening of general law, at the expense of legal particularism, can be observed only in the late phase of feudal development, most notably during the rise of absolutist monarchies. For a more detailed discussion of the concept, theoretical foundations, and historical development of statutory law within the Dalmatian territories, see: CVITANIĆ, A. Prilog proučavanju specifičnosti dalmatinskog statutarnog prava [Contribution to the study of the specificities of Dalmatian statutory law]. *Fiskovićev zbornik: zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici života Cvita Fiskovića*. 1980, vol. 2, pp. 44–45.

² Statutory law in medieval Dalmatia constituted a comprehensive normative framework, regulating not only public-law matters, such as the organization of authority, the functioning of communal institutions, and judicial procedure, but also a broad range of private-law relations. These included personal status, family relations, property, obligations, and inheritance. In this respect, communal statutes functioned as general legal codifications within their respective jurisdictions, supplemented by customary law where statutory provisions were silent.

³ With regard to the relationship between customary law and the Dubrovnik Statute in particular, see: DANILOVIĆ, J. Dubrovački statut i *consuetudo* [The statute of Dubrovnik and *consuetudo*]. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1975, vol. 23, no. 1–2, pp. 1–25, and CVITANIĆ, A. Proemiji statuta naših primorskih komuna – specifičan koncentriran izraz srednjovekovnog shvaćanja političke vlasti i prava [The proems of the statutes of our coastal communes – a specific concentrated expression of the medieval understanding of political authority and law]. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 1967, vol. 17, no. 3–4, pp. 279–283.

regulated social relations in conjunction with customary law and were often shaped by the interests of the nobility *vis-à-vis* commoners and peasants. Their normative content reflects a complex legal synthesis, incorporating elements of Roman, Byzantine, Canon, Italian municipal, and Slavic customary law. At the same time, these statutes express the feudal structure of medieval society alongside the early emergence of proto-capitalist economic relations.⁴ Within this legal landscape, the Law Code of Vinodol and the Statute of Poljica occupy a distinctive position. Although they developed in parallel with the statutes of coastal Dalmatian cities, they display specific normative solutions rooted in local social organization and legal tradition. Rather than undertaking a systematic comparison of legal systems, this paper adopts a focused analytical approach, examining how theft was regulated in these two texts, how it was conceptually understood, and whether it was treated as a criminal offence or as a delict of a predominantly civil nature. In this context, particular attention is paid to the Roman-law concept of *furtum*, traditionally classified as a private delict, and to the extent, if any, to which its elements can be identified in medieval Croatian legal norms governing theft. For contextual purposes, reference is also made to other medieval legal sources, including the Statute of Krk (1388), the Istrian Demarcation or Perambulation (1325), the Statute of Vepranac (1507), and the Statute of Korčula (1214). However, due to limitations of scope, these texts are not subjected to detailed analysis.⁵

The sources of Dalmatian statutory law, both formal and material, are difficult to delineate with precision. Statutory provisions largely codified existing legal customs, which themselves represented a composite of Roman legal principles, Byzantine institutions, ecclesiastical norms, medieval social practices, and Slavic legal traditions. While ruling elites preserved customary norms that aligned with their interests, new regulatory needs were often addressed by adapting legal models from Italian cities. This process, however, did not amount to a wholesale transplantation of foreign statutes; rather, individual norms were selectively integrated and adjusted to local social and economic conditions. The influence of Roman law in Dalmatian legal systems can be attributed to several interrelated

⁴ CVITANIĆ, *Prilog proučavanju specifičnosti [Contribution to the study of the specificities]*, p. 50. Between the twelfth and sixteenth centuries, following developments observable throughout the Italian Peninsula, individual cities and municipalities along the Dalmatian coast adopted their own statutes. This process was especially pronounced in urban centers more deeply shaped by Romanesque culture and closely connected with economically, politically, and culturally Italian cities, most notably Venice. These statutes were most prevalent in coastal cities and communes characterized by stronger Latin, and later Italian, cultural influences, and were typically drafted in Latin or, in later periods, in Italian.

⁵ However, the linguistic form of these statutes should not lead to the erroneous conclusion that they were alien to the Croatian or Slavic population in general. At the time of their enactment, the majority of inhabitants in these cities were of Croatian or broader Slavic origin. Although often significantly Romanized, this population actively contributed to the customary practices, social norms, and legal traditions that ultimately found expression in statutory form. Consequently, while Roman and Italian influences on Dalmatian statutes are undeniable, many provisions were directly adapted from Italian municipal statutes and the legal traditions of free Italian cities, these legal texts simultaneously incorporated indigenous Croatian and Slavic elements. Despite borrowing certain institutions from Italian models, the statutes applied primarily to a Croatian (Slavic) population and, through their practical function and social embeddedness, effectively became Croatian (Slavic) law. For a comprehensive and nuanced analysis of statutory law in the Dalmatian territories, see: STROHAL, I. *Statuti primorskih gradova i općina: bibliografski nacrt [Statutes of coastal cities and municipalities: a bibliographical outline]*. Zagreb: Jugoslavenska akademije znanosti i umjetnosti, 1911.

factors. These include the enduring legacy of Roman legal tradition in formerly Roman territories, sustained commercial and cultural interaction across the Adriatic, and the broader phenomenon of the reception of Roman law observed throughout medieval Europe. Jurists educated at Italian and French universities played a crucial role in this process, as their exposure to Roman legal doctrine informed attempts to integrate Roman concepts into local normative frameworks upon their return. Roman law thus permeated Dalmatian legal culture through historical continuity, trans-Adriatic exchange, and conscious scholarly mediation.⁶

Despite extensive scholarship, there remains no consensus regarding the precise nature and legal character of medieval legal systems along the Croatian coast. This divergence stems from differing interpretations and arguments presented by various authors and researchers over the years. Earlier Italian scholarship occasionally advanced the view that legal life in Dalmatia was almost exclusively Roman in character,⁷ particularly in the sphere of private law, as exemplified by early documents such as the will of Andrija of Zadar (918).⁸ By contrast, scholars such as M. Boras and L. Margetić have emphasized the primacy of non-Roman, Slavic legal traditions.⁹ More recently, Margetić himself has proposed a reassessment of the role of post-classical Roman law in medieval Croatian legal practice, suggesting a more nuanced interaction between Roman and native legal elements.¹⁰ Against this background, the present study does not seek to resolve the broader

⁶ A central mechanism through which external legal influence operated was the reception of Roman law. Italian jurists, educated at early European law faculties where the *Corpus iuris civilis* formed the core of legal instruction, particularly in relation to emerging early capitalist economic relations, played a decisive role in this process. Dalmatian communes therefore frequently appointed legally trained judges from across the Adriatic to serve for fixed terms, ensuring the transmission of Roman legal concepts into local legal practice. For further discussion, see: CVITANIĆ, A. Il contributo dei giuristi marchigiani alla formazione delle leggi statutarie di Split (Spalato) [The contribution of the jurists of the Marche to the formation of the Split statutory laws]. *Atti e memorie: Deputazione di storia patria per le Marche*, 1978, pp. 11–33.

Parallel developments can be observed in inland Croatian territories. Bishop Stjepan II was instrumental in establishing the Zagreb Kaptol as a credible and authoritative institution, thereby marking the beginning of its sustained intellectual and legal prominence. During his tenure, the cathedral school in Zagreb attracted its first students educated at leading European universities, notably Paris and several Italian cities; it is generally assumed that Bishop Stjepan II himself completed his theological studies in Paris. Ivan Goricki, widely regarded as the author of the Statute of the Zagreb Kaptol and among the earliest historical and legal scholars of Pannonian Croatia, exerted significant influence on the legal culture of his time. According to Tkalčić, Goricki studied law in Bologna in the early fourteenth century. Additional evidence of academic transmission is found in records of lectures delivered by the canon law professor Angelo de Castro and others in Padua, whose students, including Blaž od Moravča, Martin od Gradene, Ivan Vitez, and Stjepan Brodarić, later returned to Croatia as prominent legal scholars (APOSTOLOVA-MARŠAVELSKI, M. Zagrebački gradec kao područje utjecaja postglosatorskog prava [Zagreb's Gradec as an area of influence of postglossator law]. *Pravni vjesnik*, 1985, vol. 1, no. 2–3, pp. 137–138).

⁷ A representative scholarly work advancing this interpretative approach is: INCHIOSTRI, U. *Contributo alla storia del diritto romano in Dalmazia nel X e XI secolo* [A contribution to the history of Roman law in Dalmatia in the 10th and 11th century]. Trieste: Società di Minerva, 1906, p. 122 *et seq.*

⁸ JANKOVIĆ, D. et al. *Istorija države i prava jugoslovenskih naroda* [History of the state and law of the Yugoslav peoples]. Beograd: Univerzitet u Beogradu, 1976, p. 42.

⁹ BORAS, M. – MARGETIĆ, L. *Rimsko pravo* [Roman law]. Zagreb: Informator, 1986, s. 280.

¹⁰ MARGETIĆ, L. *Rimsko pravo kao europski fenomen* [Roman law as a European phenomenon]. In: MARGETIĆ, L. (ed.). *Rimsko pravo kao europski fenomen i hrvatska pravna povijest* [Roman law as a European phenomenon and Croatian legal history]. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 1997, pp. 12–28.

debate on the overall character of Dalmatian medieval law. Instead, it offers a focused contribution by examining theft as a legally regulated institute, tracing its normative construction, punitive logic, and social function within two prominent regional legal monuments. By analyzing theft as an illicit act situated at the intersection of criminal and civil liability, this paper aims to clarify whether and how Roman legal concepts, particularly *furtum*, were selectively absorbed, transformed, or rejected within the medieval Croatian legal tradition.

1. Law Code of Vinodol (or *Vinodol Statute*, 1288)

1.1 Some Observations on Social and Political Preconditions

Vinodol is identified as a region characterized by its unique geographical and administrative features. Situated along the Croatian coastline between Rijeka and Senj, spanning from Kržišić to Ledenice. Vinodol is a valley enclosed by mountains, with only two openings, near Cirkvenica and Bribir, that connect it to the sea. This geographic configuration defines Vinodol as a hinterland accessible through mountain passes.

In 1225, King Andrija II of Croatia-Hungary is traditionally held to have granted Vinodol and Modruša to Prince Vid II (Gvido) of Krk, a member of the Frankopan (Frangipani) family, as a hereditary fief. This act is generally interpreted as the formal incorporation of Vinodol into the feudal order, establishing Prince Vid as its lord and transforming the local population into feudal subjects bound by obligations of dependency.¹¹ From this perspective, the donation marked a decisive shift in Vinodol's legal and social status, aligning it with the broader structures of medieval feudal governance.

Nevertheless, both the validity and the implications of this donation remain the subject of sustained scholarly debate. Closely connected to this issue is the unresolved question of Vinodol's internal socio-territorial organization prior to the early thirteenth century. M. Kostrenčić advanced the influential thesis that Vinodol functioned as a league of autonomous rural communes, in which local communities exercised collective self-governance and the population enjoyed a relatively free status within independent territorial units.¹² In contrast, M. Barada argued that Vinodol resembled other administrative units in medieval Croatia and should be understood not as a federation of communes but as a distinct *županja*, that is, a territorial-administrative district under centralized authority.¹³

Additional perspectives further complicate the picture. Frejdenberg cautioned against drawing direct institutional continuities with antiquity, maintaining that any resemblance between Vinodol's organization and the ancient *polis* is merely typological and

¹¹ JANKOVIĆ, D. *Istorija države i prava feudalne Srbije: XI.–XV. Vek. [History of the State and Law of Feudal Serbia: 11th–15th Century]*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, 1951, p. 149. See especially: KLAJČ, N. Kako i kada su knezovi krčki stekli Modruš i Vinodol? [How and when did the princes of Krk acquire Modruš and Vinodol?]. *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 1971, vol. 16, pp. 129–168.

¹² KOSTRENIČIĆ, M. *Vinodolski zakon [The Law of the Vinodol]*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1923, pp. 111–115.

¹³ BARADA, M. *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu [Croatian noble feudalism according to the Vinodol Law]*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951; and KLAJČ, N. *Vinodol: od antičkih vremena do knezova krčkih i vinodolski zakon [Vinodol: from ancient times to the princes of Krk and the Vinodol law]*. Pazin – Rijeka: Historijski arhiv Pazin and Historijski arhiv Rijeka, 1988, pp. 109–110.

that a genuine line of continuity over several centuries is historically implausible.¹⁴ More contemporary scholarship, supported by D. Janković, has tended to favor the view that Vinodol retained its traditional character as a Croatian *župa* up to 1225, functioning as an administrative and territorial unit of the early feudal Croatian state. According to this interpretation, Vinodol preserved its structural integrity even after the dynastic union with Hungary in 1102, thus maintaining a degree of institutional continuity within the evolving framework of royal authority.¹⁵ These divergent interpretations underscore the complexity of Vinodol's medieval development and highlight the absence of consensus regarding its administrative and social organization before its presumed feudalization.

The problem becomes even more intricate when considering the question of when and how the Counts of Veglia (Krk) acquired possession of Vinodol. The Vinodol Code itself was drafted in the presence of Leonard, Count of Veglia, Modruš, and Vinodol, a prominent member of the powerful Frankopan (Frangipani) lineage, known earlier as the Counts of Veglia. In the sixteenth century, through a hereditary agreement,¹⁶ this family admitted the Counts of Zrinski to the administration of Vinodol, before disappearing from public life in Croatia, Hungary, and Austria following the execution of Fran Krsto Frankopan and Petar Zrinski in 1671 at Wiener Neustadt. While the prevailing scholarly opinion long held that the Counts of Veglia obtained Vinodol through a royal donation (hereditary fief) in either 1223¹⁷ or 1225¹⁸, Hungarian historians have for decades advanced compelling arguments that these documents related to Andrija II are forgeries.¹⁹ Building on this line of inquiry, N. Klaić²⁰ conducted a systematic analysis of all known royal donations relating to Modruš and Vinodol and concluded that every such document dating from 1193 to 1322 lacks authenticity. According to Klaić, the Counts of Veglia did not acquire Vinodol through royal grants in the thirteenth century but had already established their possession of the territory by the mid-twelfth century.

Analysis of L. Margetić, undertaken in 1980²¹, examined the full corpus of documents by which Croatian-Hungarian kings supposedly recognized the Counts of Veglia's rights

¹⁴ MARGETIĆ, L. *Iz vinodolske prošlosti: pravni izvori i rasprave* [From the Vinodol's past: legal sources and debates]. Rijeka – Zagreb: Liburnija – Školska knjiga, 1980, p. 156.

¹⁵ JANKOVIĆ, *Istorija države* [History of the State], p. 150.

¹⁶ LASZOWSKI, E. *Gorski Kotar i Vinodol* [Gorski Kotar and Vinodol]. Zagreb: Matica Hrvatska, 1923, p. 28. Such hereditary agreement has been published in the following work: BARABÁS, S. *Zrinyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok* [Letters and documents concerning the life of Miklós Zrinyi, the hero of Szigetvár], Vol. 1. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1898, p. 152 *et seq.*

¹⁷ SMIČIKLAS, T. *Diplomatički Zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* [Diplomatic Collection of the Kingdom of Croatia, Dalmatia and Slavonia], Vol. III. Zagreb: Jugoslovenska Akademije Znanosti i Umjetnosti, 1905, pp. 244–245.

¹⁸ Given the presence of some textual and normative inconsistencies in the document, see: *Ibid.*; BARADA, *op. cit.*, p. 19; and KOŠOČAK, V. *Položaj Vinodola u hrvatskoj feudalnoj državi* [The position of Vinodol in the Croatian feudal state]. *Historijski zbornik*, 1963, vol. 16, no. 1–4, p. 133 *et seq.*

¹⁹ KARÁCSONYI, J. *A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig* [List of false, flawed and undated charters up to 1400]. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1902, p. 14; SZENTPÉTERY, I. *Az Árpád-Házi Királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, I. Kötet: 1001–1270* [Critical List of the Charters of the Kings of the House of Árpád, Volume 1: 1001–1270]. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1923, p. 81, 132.

²⁰ KLAJĆ, *Kako i kada su knezovi* [How and when did the princes], p. 131 *et seq.*

²¹ MARGETIĆ, *Iz vinodolske prošlosti* [From the Vinodol's past], p. 40 *et seq.*

over Vinodol. He concurred with N. Klaić's conclusions, finding that even the earliest document, the alleged donation of Modruš in 1193 to Count Bartol cannot be regarded as authentic or reliable in the form in which it has survived. More plausibly, the royal charters concerning Modruš and Vinodol did not constitute acts of original enfeoffment but merely provided formal legal recognition of an existing state of affairs, namely the prior possession of these territories by the Counts of Veglia. In this light, the traditional narrative of a decisive transfer of Vinodol in 1225 must be reconsidered. The evidence suggests instead that the Counts of Veglia already exercised control over Vinodol in the twelfth century and sought royal confirmation of their authority at a later stage. This situation closely parallels developments on the island of Veglia itself, where the counts similarly held *de facto* power and subsequently secured legal recognition from Venice shortly after 1118. Such a reinterpretation not only reshapes our understanding of Vinodol's political history but also reinforces the view that feudal relations in the region evolved gradually, through processes of legitimation and consolidation, rather than through abrupt legal transformations.²²

1.2 The Law Code in Light of Criminal Justice

The promulgation of the Vinodol Code under the authority of the Frankopans, most notably Prince Leonard, was a deliberate and carefully orchestrated undertaking. By convening respected and senior representatives of the Vinodol communities, the lord sought to commit existing customary norms to writing and to present the codification as an expression of established local practice.²³ Despite this outward appearance of participatory or even democratic legitimacy, the Code functioned primarily as a normative instrument of Frankopan authority. The repeated invocation of "ancient, venerable, and experienced laws"²⁴ served

²² Cf. MARGETIĆ, *Iz vinodolske prošlosti [From the Vinodol's past]*, p. 45 *et seq.*

²³ The manuscript of the Vinodol Law Code was written on fourteen sheets of parchment, each measuring approximately 23 × 16.5 cm. The recto of the first sheet and the final ten pages remain blank, while the last two or three sheets contain later marginal notes concerning the age of the manuscript. In total, the manuscript comprises seventeen written pages. According to A. Mašuranić, the normative text itself consists of 486 lines. Several initial letters are richly ornamented, and certain provisions are accompanied by illustrative elements that frequently correspond to the substantive content of the respective articles. Notably, a number of provisions lack original titles or numerical designations; these were supplied subsequently by later editors and publishers. The text opens with a proem outlining the circumstances of its creation and concludes with interpolations that postdate the year 1280, indicating later stages of textual development. The dating of the manuscript has been the subject of scholarly debate. V. Jagić and F. Rački situate its origin in the late fifteenth or early sixteenth century, considering it a transcript of one of the original versions referred to in the statute's introduction. By contrast, R. Strohal argues for a later date, placing the manuscript in the second half of the sixteenth century on the basis of palaeographic analysis and stylistic features characteristic of Vinodol writing from that period. In support of this position, Strohal refers to a document dated 1565 employing the same terminology (*gradi*) mentioned in the Vinodol Code's proem, suggesting that its author was well acquainted with the Vinodol legal tradition. An earlier document from 1505, authored by J. Arbanosić, further corroborates the continuity of legal language and conceptual familiarity with the Vinodol norms (RAČKI, F. – JAGIĆ, V. – CRNČIĆ, I. *Hrvatski pisani zakoni: Vinodolski, Poljički, Vrbanski a donekle i svega Krčkog otoka, Kastavski, Veprinački i Trstanski [Statutes written in Croatian language: Vinodol, Poljica, Vrbanski, and to some extent of the island of Krk, Kastavski, Veprinački and Trstanski]*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1890, pp. III–VII (3–4); KOSTRENIČIĆ, *op. cit.*, pp. 98–100).

²⁴ The promulgation of the Vinodol Law Code must be understood within the broader effort to record and formalize customary law along the eastern Adriatic coast in the latter half of the thirteenth century. Determined not to remain behind other communal centers, the municipalities of Vinodol convened in 1288,

less to preserve communal autonomy than to legitimize and stabilize feudal obligations imposed upon the local population. In this respect, the Vinodol Code exhibits features closely analogous to those of an *urbarium*, insofar as it sought to consolidate seigniorial rights and regulate the economic and personal dependencies of the inhabitants.²⁵ The Law Code itself was written in Glagolitic script of the Chakavian dialect of Croatian language.²⁶

At the same time, the Vinodol Code occupies a distinctive place in the legal history of medieval Croatia. It represents one of the earliest known codifications produced within a feudal context and is particularly significant for having been drafted in the vernacular, thereby marking a crucial stage in the transition from orally transmitted customary law to written normative regulation. In this regard, it invites comparison with the *Russkaya Pravda*, the earliest compilation of Old Russian law, preserved primarily in a fifteenth-century Novgorod manuscript, which similarly reflects the recording of archaic legal customs in written form.²⁷ Notwithstanding its conventional designation as a “law,” the Vinodol Code does not conform to the strict juridical definition of legislation in the modern sense, as Vinodol itself neither constituted a sovereign state at the time of its promulgation nor at any subsequent point. Rather, the Code is more appropriately understood in relation to regional statutory texts, such as the Mošćenički and Vepranički statutes of Istria, which likewise focused on regulating relations between feudal lords and dependent rural populations. In terms of legal substance, these texts share affinities with *urbarium* regulations, though they also display distinctive normative features. Accordingly, the Vinodol Code may best be classified within the broader genre of medieval statutes, while simultaneously representing a particular variant of the *urbarium* tradition, distinguished by its scope, structure, and integration of customary legal norms.²⁸

The Vinodol Code contains an extensive enumeration of offenses to which specific penalties are attached, reflecting a relatively advanced attempt at normative regulation within a medieval legal framework. The effort to systematize these offenses has been undertaken most notably by M. Kostrenčić²⁹ and M. Barada³⁰, whose analytical contributions remain indispensable for understanding the internal structure of the code. Nevertheless, scholarship has not sufficiently emphasized the extent to which the Code, like other medieval codifications, diverges fundamentally from modern criminal law concepts. Most importantly, the principle *nullum crimen sine lege* was clearly not operative within this legal

when, as stated in the proem, “all the people of Vinodol, both clergy and laymen” assembled in Novi Grad “in due order” to commit *their* “good old and tested laws” to writing. This undertaking did not merely record the rights of the Vinodol population but also articulated their obligations toward secular and ecclesiastical authorities, namely the prince and the bishop. The reference to the document known as *Vinodolski ludi*, which allegedly contained these ancient customary norms, serves as an introductory framework for the Vinodol Code and underscores its foundation in pre-existing legal tradition (Cf. KLAIĆ, N. *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine* [Sources for Croatian history until 1526]. Zagreb: Školska knjiga, 1972, pp. 156–161).

²⁵ ČULINOVIĆ, F. *Državopravna historija jugoslavenskih zemalja* [State and legal history of the Yugoslav countries]. Zagreb: Školska knjiga, 1961, pp. 75–76.

²⁶ HAMAN, D. *The Influence of the Zakón Súdnyi Liúdem on the Vinodol Law and the Medieval Croatian Legal System*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2024, p. 35.

²⁷ ČULINOVIĆ, *op. cit.*, p. 77.

²⁸ JANKOVIĆ, *Istorija države* [History of the State], pp. 150–151.

²⁹ KOSTRENIĆ, *Vinodolski zakon* [The Law of the Vinodol], p. 126 *et seq.*

³⁰ BARADA, *Hrvatski vlaseoski feudalizam* [Croatian noble feudalism], p. 19.

order. This conclusion follows directly from the wording of Article 39, which stipulates that no complaint may result in a penalty exceeding 6 *libars*, except in cases of explicitly enumerated acts of violence.³¹ By implication, the court was authorized to punish offenses not expressly mentioned in the text, provided that the imposed penalty remained below this threshold. The provision thus pursued a dual purpose. On the one hand, it ensured the punishability of socially harmful conduct not exhaustively defined by the Code. On the other, and perhaps more significantly, it functioned as a safeguard against arbitrary or excessive financial penalties imposed by the count and his court upon the tenant population. In this sense, Article 39 offers important evidence that the Code was not merely a unilateral expression of authority, but the product of negotiation between the representatives of the tenants and the lord, with the latter retaining a supervisory role in the legislative process.³²

Equally significant is the question of culpability as a prerequisite for criminal liability. It has often been argued that the Vinodol Code operated according to a purely objective model of liability, punishing the act (*actus*) rather than the offender's intent.³³ However, this interpretation cannot be sustained upon closer examination of the text. As early as 1881, the Russian legal historian Vladimirski-Budanov³⁴ challenged this view, and the internal evidence of the Code supports his position. Articles 27, 62, and 64 clearly differentiate between intentional and negligent forms of conduct, as we will see in particular later in this paper, demonstrating that the Code was sensitive to degrees of culpability. It is therefore highly improbable that such a distinction was absent in the case of homicide, especially in light of comparable contemporary sources. Notably, the Golden Bull of 1242,³⁵ which codified key aspects of the legal order of the city of Zagreb, explicitly distinguishes between killing committed in play *sine premeditata malicia* and intentional homicide. The Vinodol Code must thus be situated within a broader legal culture that, while not systematized in modern doctrinal terms, nonetheless recognized intent as a legally relevant factor.

1.3 Theft between Custom, Statute, and Sanction

This section is devoted to an examination of theft as a distinct illicit act within the normative framework of the Vinodol Law Code, with particular attention to the possible orientation and indirect influences of the Roman legal tradition. The analysis is conducted primarily through a comparative lens, drawing parallels with the Roman-law delict *furtum*, not in order to posit a direct reception of Roman legal institutions, but rather to contextualize the Vinodol provisions within broader legal-historical patterns. It is essential to

³¹ MARGETIĆ, L. La Legge del Vinodol (1288) e L'Urbario di Grobnico (1700) [The Vinodol Law (1288) and the Grobnik Urbarium (1700)]. *Atti*, 1982, vol. XII, no. 1, p. 178; HAMAN, *The Influence*, s. 43.

³² HAMAN, *The Influence*, s. 43.

³³ ŠILOVIĆ, J. *O razvoju krivnje u hrvatskom kaznenom pravu* [On the development of culpability in Croatian criminal law]. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1912, p. 157; KOSTRENIČIĆ, *op. cit.*, s. 203; and MILOVIĆ, Đ. Nešto o mjestu i tretmanu vinosti u riječkom krivičnom pravu XVI stoljeća [Something about the place and treatment of culpability in Rijeka's criminal law of the 16th century], *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 1972, vol. 17, p. 183.

³⁴ VLADIMIRSKIY-BUDANOV, M. F. Neizdannyye zakony yugozapadnykh slavyan [Unpublished laws of the southwestern Slavs]. *Zhurnal ministerstva narodnogo prosveshcheniya*, 1881, vol. 204, pp. 314–315.

³⁵ SMIČIKLAS, T. *Diplomatički Zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* [Diplomatic Collection of the Kingdom of Croatia, Dalmatia and Slavonia], Vol. III. Zagreb: Jugoslovenska Akademije Znanosti i Umjetnosti, 1906, p. 173.

emphasize the deliberately narrow and specific nature of this inquiry. The term “specific” is appropriate insofar as no direct incorporation of Roman legal norms can be demonstrated within the text of the Vinodol Code, nor are there identifiable traces of systematic borrowing from Roman law. Indeed, some scholars categorically reject the possibility of any Roman influence, whether on the substantive provisions concerning theft or on the overall structure of the Code.³⁶ Nevertheless, it is well established that the Frankopans, as feudal lords, sought to consolidate and formalize native legal customs into a coherent written instrument, motivated primarily by pragmatic considerations of governance and control. From this perspective, a methodological examination of the process by which customary norms were collected, structured, and codified allows for the hypothesis that Roman legal influence, if present at all, operated indirectly. Such influence may have been mediated through the legal customs themselves, which constituted the substantive foundation of the Vinodol Code. While this hypothesis has been articulated in the scholarship for several decades and appears in the works of multiple authors, it remains weakly substantiated, as convincing empirical arguments in its favor are scarce. This deficiency is largely attributable to the persistence of scholarly paradigms that conceive “people’s law” or customary law as an organic product of a given society, reflecting its internal historical, cultural, and ethnographic conditions, and thus largely insulated from external legal traditions.

From a historical perspective, particularly within the Balkan context, this view appears problematic. The region was characterized by centuries of population movements, political transformations, and sustained intercultural contact, all of which left discernible traces in social practices and legal customs. One of the most prominent proponents of Roman legal influence on the customary law of the populations broadly categorized as “South Slavs” was V. Bogišić, a jurist, legal historian, and legal ethnologist. Through extensive comparative research, V. Bogišić assembled a substantial body of material on South Slavic legal customs, arguing that certain legal institutions within this corpus exhibit structural and functional affinities with Roman law. By identifying correlations between customary norms and Roman legal concepts, V. Bogišić advanced the thesis that Roman legal traditions exerted a long-term, indirect influence on the formation and evolution of these legal cultures.³⁷

³⁶ For instance, see: KOSTRENČIĆ, *op. cit.*, p. 126 *et seq.*

³⁷ BOGIŠIĆ, V. Na “ocjenu” Zbornika sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena [*On the “evaluation” of the Collection of Current Legal Customs among the South Slavs*]. Spljet (Split): Tiskom Antuna Zanonnica, 1877. In his comparative legal studies, V. Bogišić emphasized the significance of customary practices that reveal discernible influences of Roman-Byzantine law. One such example concerns inheritance customs relating to childless widows, who, in certain regions, would return to their paternal household, provided their father was still alive, and receive one quarter of their deceased husband’s estate. Bogišić identified analogous practices in villages such as Leskovac and Odžakovo in the Tarnovo region of Bulgaria, arguing that these norms exhibit structural affinities with Roman-Byzantine legal concepts governing marital property and succession (BOGIŠIĆ V. *Pravni običaji u Slovena: Privatno pravo [Legal customs among the Slavs: Private law]*. Zagreb: Štamarija Dragutina Albrechta 1867, p. 43).

In a further comparative analysis, V. Bogišić drew attention to parallels between archaic Roman legal institutions and customary law in Montenegro, particularly with regard to the concept of *peculium*. In Roman law, children initially lacked *peculium*, with later legal developments introducing differentiated forms such as *peculium castrense*, *quasi castrense*, *profectitium*, and *adventitium*. Similarly, Montenegrin customary law was characterized by the absence of a comparable proprietary sphere for male family members, reflecting a distinct yet conceptually analogous approach to family property relations. These observations

The present analysis of theft within the Vinodol Law Code follows a similar comparative methodology. By examining the regulation of theft in both systems, the aim is to identify convergences and divergences while avoiding assertions of direct legal reception. One of the most significant distinctions emerging from this comparison concerns the legal qualification of delicts. In Roman law, delicts functioned primarily within the sphere of private law, serving as sources of obligations and giving rise to specific legal actions.³⁸ By contrast, in the Vinodol Code delicts are firmly embedded within the domain of criminal law, a feature characteristic of medieval legal codifications.³⁹ This difference represents a fundamental conceptual divergence between the two systems. The internal structure of the Vinodol Code reinforces this observation. The overwhelming majority of its provisions are devoted to the regulation of criminal conduct and the imposition of penalties, predominantly pecuniary fines, whereas matters of civil and private law receive only marginal attention.⁴⁰ Criminal offenses are grouped into four principal categories: (i) offenses against the prince and the court, (ii) offenses against property, (iii) offenses against the person, and (iv) offenses against religious norms. Within this framework, theft occupies a prominent position among offenses against property. Although Roman law designated this offense as *furtum*, the Vinodol Code employs a different terminological designation, reflecting its distinct normative environment.

The Vinodol Code classifies theft as a criminal offense in two principal forms: simple theft and aggravated (or qualified) theft. Simple theft was punishable by a fine of 40 *soldina*, equivalent to two *libars*, whereas aggravated theft carried a substantially higher penalty of 50 *libars*. Aggravating circumstances included theft committed within urban settlements, theft committed at night, and cases in which the victim called for assistance, indicating that the perpetrator was apprehended *in flagrante delicto*.⁴¹ This classification

reinforce the view that medieval customary law in the South Slavic territories, while autonomous in form, cannot be fully understood without reference to the broader Roman legal tradition that permeated the region (BOGIŠIĆ, V. *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena: knjiga prva [Collection of current legal customs among the South Slavs: book one]*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1874; BOGIŠIĆ, V. *Gradja u odgovorima iz različitih krajeva Slovenskog juga [Material in responses from different parts of southern Slavic territories]*. Zagreb: Jugoslavenska akademija nauka i umjetnosti, 1874, s. LVI (56); and KRSTIĆ, Đ. *Pravni običaji kod Kuča [Legal customs among the Kuča]*. Beograd: Srpska akademija nauka i umjetnosti: Balkanološki institut, 1979).

³⁸ ZIMMERMANN, R. *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford: Oxford University Press, 1996, pp. 902–904; RESKUŠIĆ JARAMAZ, I. Theft in Roman law: *delictum publicum and delictum privatum*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 2007, vol. 57, no. 2, pp. 313–352; BIRKS, P. A note on the development of *furtum*, *Irish Jurist*, 1973, vol. 8, no. 2, pp. 349–355.

³⁹ MILOVIĆ, Đ. *Nešto o mjestu i tretmanu [Something about the place and treatment]*, p. 183; MILOVIĆ, Đ. *Politički delikti po statutu riječkom iz 1530. godine [Political offenses under the Rijeka Statute of 1530]*. *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 1963–1964, vol. 8–9, pp. 28–30; BRATULOVIC, Ž. *Neka pitanja stvarnih i obveznih prava: Vinodolski zakon (1288.), Krčki i Senjski statut (1388.): Suvodnim razmatranjem o povijesti otoka Krka, Vinodola i Senja od antike do konca XV. stoljeća [Some issues of property and law of obligations: Vinodol Law (1288), Krk and Senj Statute (1388): With an introductory discussion on the history of the islands of Krk, Vinodol and Senj from antiquity to the end of the 15th century]*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, 1998.

⁴⁰ KOSTRENČIĆ, *op. cit.*, 123.

⁴¹ Ibidem, p. 280, and BRATULIĆ, J. (ed.). *Vinodolski zakon 1288 [Law Code of Vinodol of 1288]*. Zagreb: Globus-Nacionalna i Sveučilišna Biblioteka-Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti-Pravni fakultet, 1988.

invites comparison with Roman law as early as the Law of the Twelve Tables, which distinguished between *furtum manifestum* (theft caught in the act) and *furtum nec manifestum* (theft not caught in the act). Despite this apparent parallel, the Roman system imposed considerably more severe financial penalties: *furtum manifestum* entailed a penalty of four times the value of the stolen object, while *furtum nec manifestum* was sanctioned at double its value.⁴² By contrast, the Vinodol Code exhibits a narrower disparity between penalties for simple and aggravated theft. Both systems also accorded importance to witness testimony, though in different procedural contexts. The Vinodol Code prescribed specific evidentiary requirements, namely five witnesses for simple theft and eleven for aggravated theft, whose role was to establish the accused's innocence rather than the prosecution's case. Another noteworthy similarity lies in the exclusive reliance on pecuniary sanctions.⁴³ Like the later, especially classical, phases of Roman law, the Vinodol Code refrained from imposing penalties aimed at the personal status or bodily integrity of the offender, focusing instead on monetary punishment.⁴⁴

Nevertheless, the differences between the two systems are more substantial and more consequential than these limited similarities. The most fundamental distinction lies in the legal nature of theft itself. In the Vinodol Code, theft is unequivocally classified as a criminal offense, whereas in Roman law it retained a predominantly civil-law character. This divergence profoundly alters the theoretical foundations, practical application, and social objectives of the respective legal institutions, even if the broader social function of punishment, namely deterrence and restoration of order remains comparable. Furthermore, the Vinodol Code does not recognize the Roman-law distinctions between *furtum conceptum* and *furtum oblatum*, nor does it provide for any form of procedural remedy analogous to the Roman *actio*. Instead, the Code structures the offense of theft according to the status and identity of the victim. Theft from the prince, his palace, or his servants was punished with a fine amounting to seven times the value of the stolen object. A similar sanction applied to theft committed against ecclesiastical persons or within churches and monasteries. Theft from the docks of Vinodol incurred a fixed penalty of 24 *libars*.⁴⁵

As previously indicated, the limited points of convergence between the Vinodol Law Code and Roman law in the regulation of theft are primarily confined to the treatment of apprehension in *flagrante delicto* and the qualification of nighttime commission as an aggravating circumstance. In Roman legal thought, illicit acts, particularly theft were regarded as posing a heightened threat to public order when committed under the cover of night, a perception that exerted a durable influence on later legal traditions and found expression in numerous medieval codifications across regions shaped by Roman legal culture. A clear illustration of this continuity is provided by the Statute of the city of Split

⁴² KASER, M. *Das römische Privatrecht. Zweiter Abschnitt: Die nachklassischen Entwicklungen [Roman Private Law: Second Section: Post-Classical Developments]*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1975, pp. 434, 573; DEVISE, F. *Droit romain: du Vol entre époux. Droit criminel: des Délits contraventionnels*. Thèse pour le doctorat. Paris: Faculté de droit de Paris, 1893, pp. 7–8, 15; WATRIN H. *De la responsabilité civile*. Thèse pour le doctorat. Paris: E. Duchemin Libraire-Éditeur, 1873, pp. 24, 31, 36.

⁴³ ZORIČIĆ, G. *Kazneno procesno pravo po Vinodolskom zakonu [Criminal procedural law according to the Vinodol's Statute]*. *Pravnik*, 2011, vol. 45, no. 50, pp. 135–152.

⁴⁴ KOSTRENIČIĆ, *op. cit.*, p. 209.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 210.

(*Spalatum*) of 1312, which prescribes the doubling of penalties for unlawful acts, including theft, when committed during nighttime hours, defined as the interval from the third evening bell marking the commencement of the city watch until the morning church service.⁴⁶

Within the Vinodol Law Code itself, the social and economic gravity attributed to certain forms of theft is further evidenced by the explicit regulation of agricultural products, most notably wheat. Articles 8 and 10 of the Code refer directly to wheat and its central importance to the subsistence economy of the medieval community. Article 8 provides that a person who, during the night, steals an animal from a stable, wheat from the threshing floor, or honey from a beehive is liable to a fine of 50 *libars* if the offense is accompanied by a cry for help (*clamor*), whereas theft committed during the day, or at night without such a cry, incurs a penalty of 40 *soldina*, in addition to double restitution of the damage caused. The explicit inclusion of wheat alongside livestock and honey, resources essential for survival and agricultural production, demonstrates that such offenses were considered sufficiently serious to warrant formal written regulation rather than reliance on unwritten customary procedures prevailing at the time.⁴⁷ At the same time, despite the evident continuity in treating nighttime theft as an aggravated form of the offense, legal scholarship has not reached a consensus regarding the underlying rationale for this qualification. Although the aggravating significance of nocturnal commission is observable in Roman law at various stages of its development, neither Roman jurists nor medieval legislators articulated a clear theoretical justification for this approach. It is therefore plausible to assume that this reasoning originated in broader social norms and unwritten traditions, reflecting a communal perception that offenses committed during periods of reduced social activity and visibility posed a greater threat to collective security.⁴⁸ Acts carried out at night were likely viewed as more dangerous, deceitful, and disruptive to social order, particularly when accompanied by *in flagrante delicto* apprehension. Nevertheless, this derivative explanation cannot be directly attributed to Roman legal doctrine itself, but rather appears to reflect a shared cultural and normative understanding that was subsequently absorbed into medieval legal codifications, including the Vinodol Law Code.

2. Poljica Statute

2.1 Custom, Canon Law, and Roman Influence

Alongside the Vinodol Law Code, the Statute of Poljica occupies a prominent position among the most significant legal sources and monuments of feudal Croatia. The region of Poljica extends southeast of Split (*Salona*), bounded by the port of Donja Cetina and the coastal area between the mouths of the Cetina and Žrnovnica rivers. The Statute of Poljica stood as the principal legal source governing this territory. Composed in the vernacular and written in a native script, it represents an exceptional example of medieval

⁴⁶ CVITANIĆ, A. (ed. trans.). *Statut grada Splita; Srednjevekovno pravo Splita [Statute of the city of Split; Medieval law of Split]*. Split: Književni krug 1985, pp. 227–228.

⁴⁷ HAMAN, D. The Vinodol Law provisions related to wheat as the most important agricultural crop in the Middle ages, *Proceedings of the 56th Croatian & 16th international symposium on agriculture*. Osijek: Fakultet agrobiotehničkih znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2021, pp. 420–423.

⁴⁸ Cf. HARRIES, J. The thief in the night. In: CARTLEDGE, P. A. – GARNSEY, P. D. A. (eds.). *Law and Crime in the Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 43–58.

legal codification. An examination of its distinctive characteristics in comparison with contemporaneous legal texts provides a valuable framework for investigating the possible influence of other legal traditions within its provisions. This inquiry is particularly justified by several historical and contextual factors, which are reassessed in this study through a revised analytical perspective.

Scholarly research has consistently demonstrated that the application of Statute was shaped by a combination of customary law, canon law, and Roman law, with customary norms occupying a central position, much as they do in the Vinodol Law Code.

Throughout the Middle Ages, legal codification was predominantly grounded in custom, albeit continuously influenced by earlier legal systems. Canon law (*ius ecclesiasticum*), in particular, exerted a profound influence on the legal order of Poljica. Drawing upon Roman legal principles, norms derived from the Old Testament, and the ethical teachings of the Church Fathers, canon law formed a comprehensive doctrinal framework.⁴⁹ Parallel to the development of canon law, Roman law as substantial element of it, played a crucial role in shaping medieval legal thought. The interaction and eventual synthesis of Roman and canon law brought about significant social and legal transformations between the tenth and thirteenth centuries. Initially received in Italy, Roman law responded to the practical needs of late medieval urban communities, particularly artisans, merchants, and emerging entrepreneurial classes, who required legal mechanisms suited to increasingly complex economic and social relations. This reception stood in contrast to the fragmented legal landscape of the Middle Ages and contributed to the gradual unification of medieval society through the establishment of a more coherent and rational legal system.⁵⁰

In seeking to identify the historical foundations of the norms and provisions contained in the Statute of Poljica, this study adopts an innovative analytical approach that examines the text through the prism of Roman legal influence. Such influence, where present cannot be understood as a direct or systematic reception of Roman law in its classical form. Rather, it must be approached as a mediated, partial, and contextually adapted phenomenon, embedded within a broader matrix of legal traditions. This raises a fundamental question: if the Statute of Poljica does not represent a straightforward reception of Roman law, in what form and to what extent can Roman legal concepts be said to have shaped its normative structure?

The justification for adopting this approach lies in the prevailing scholarly consensus regarding the origins and composition of the Statute's legal provisions. Existing literature consistently emphasizes the relevance of Roman law, particularly in light of Poljica's geographical position and its long-term socio-historical development within a region marked by sustained Roman presence.⁵¹ Against this background, the present study seeks

⁴⁹ The Church's authority to enact binding legal norms was formally recognized as early as the Council of Ancyra in 314 AD and was further reinforced when Charlemagne mandated the application of canon law as state law in 779 AD (ELLUL, J. *Histoire des Institutions de l'Antiquité*, Vol. 1–2. Paris: Presses Universitaires de France, 1958, p. 517; and ROSELLI, G. *Forme di potere e struttura sociale in Italia nel Medioevo* [Forms of power and social structure in Italy in the Middle Ages]. Bologna: Il Mulino, 1977, pp. 146–147).

⁵⁰ PERA, M. *Poljički Statut* [Poljica Statute]. Split: Književni krug, 1988, pp. 240–241.

⁵¹ The Roman presence in the territory of Poljica, a crucial contextual element for the present inquiry, can be traced back to Roman military interventions along the Dalmatian-Croatian coast in 229 and 228 BC. During the civil war between Caesar and Pompey, the nearby city of Salona sided with Caesar and was rewarded with the status of a Roman colony. The process of Roman urbanization intensified particularly during the

to determine whether Roman legal influence can be identified in the regulation of theft, the primary focus of this paper, and, if so, to clarify its nature, scope, and mechanisms. This inquiry proceeds in comparative dialogue with the Vinodol Law Code, which, while exhibiting certain analogies between customary legal norms and Roman legal concepts, does not constitute a comprehensive reflection of Roman law. By reassessing this issue through a focused doctrinal and contextual analysis, the study aims to contribute greater conceptual clarity to a long-standing scholarly debate concerning the origins and external influences shaping the legal system of Poljica.

The analytical premise underlying this study is grounded in the observation, articulated by Cvitanić and other scholars, that the legal norms of Poljica were shaped by a complex interaction of Lombard law, Canon law, and regional customary practices.⁵² At the same time, a substantial body of scholarship⁵³ has long maintained that Roman law permeated the Statute of Poljica through two principal channels. The first operated indirectly, via canon law, which itself incorporated and systematized numerous Roman legal principles. The second involved the reception of Roman legal concepts through native legal customs that had developed under Roman influence, particularly in territories with deep-rooted Roman administrative and legal traditions. These dual influences reached Poljica primarily through ecclesiastical and educational institutions, most notably the cathedral school in Split, which functioned as a conduit for legal knowledge and intellectual exchange.⁵⁴

reign of Emperor Claudius in the mid-first century AD, leaving a lasting administrative, social, and legal imprint on the region (PERA, M. Prilog problemu naziva grada Splita [Contribution to the problem of the name of the city of Split]. *Kulturna baština*, 1979, vol. 9–10, pp. 30–33). These developments indicate that Roman governance, including its legal institutions, profoundly shaped local customs and social practices, many of which persisted long after the fall of the Roman Empire. In the medieval period, such traditions constituted an important substratum for the codification of law in feudal states, duchies, cities, and autonomous communities.

⁵² Nevertheless, given the dominant role of customary law in Poljica, Roman law did not initially exert a decisive influence on its legal order. Unlike the coastal cities and islands of Dalmatia, where Roman law played a far more pronounced role through municipal statutes, Poljica preserved a predominantly customary and Slavic legal character. The incorporation of Roman legal elements occurred only gradually and selectively, paralleling the transformation of Poljica's social structure, from tribal and clan-based organization toward more developed feudal relations and, eventually, forms of production grounded in private property. This legal acculturation likely took place indirectly, through the reception of norms found in the statutes of neighboring urban centers, which served as primary channels for the transmission of Roman legal concepts (CVITANIĆ, A. O važnosti proučavanja specifičnosti poljičkog statutarog uređenja [On the importance of studying the specificities of Poljica's statutory organization]. In: GRGA, N. (ed.). *Poljički zbornik: svezak drugi [Poljica's Collection: Volume Two]*. Zagreb: Kulturno-prosvjetno društvo poljičana – Matica Hrvatska, 1971, pp. 75–76).

⁵³ *Ibid.*, and references used by the author.

⁵⁴ PERA, *Poljički Statut*, p. 241. A concrete example of this selective reception is highlighted by V. Bogišić, who points to Heading CXII in Mesić's edition of the Statute of Poljica (Article 49c in Jagić's edition), entitled "Law of Sons and Fathers". According to Bogišić, this provision is essentially a paraphrase of the third chapter of Justinian's well-known Novel concerning *iustae causae ingratitudinis*, which enumerates the grounds upon which parents could bring accusations against their children. Such instances demonstrate that Roman legal influence in Poljica was neither systematic nor comprehensive, but rather fragmentary and adapted to local needs (Cf. BOGIŠIĆ, V. *Pisani zakoni na slovenskom jugu, bibliografski nacrt: I. zakoni izdani najvišom zakonodavnom vlašću u samostalnim državama [Written laws in the southern Slavic territories, bibliographic draft: I. laws issued by the highest legislative authority in independent states]*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1872, pp. 116–120).

Within the normative framework of the Poljica Statute, as noted, customary law occupied a position of primary importance. Legal custom was not merely a subsidiary source applied in the absence of written norms, but also a complementary source that served to elucidate, interpret, and contextualize statutory provisions. Customary norms emerged through habitual practice, shaped by repeated social behavior and refined through experience over time. This gradual and adaptive process enabled customary law to respond effectively to concrete social needs, thereby constituting a dynamic and resilient legal framework.⁵⁵

The codification of Poljica's legal norms arose from specific historical circumstances that demanded legal articulation and institutional stability. Each emerging social need required a corresponding normative response.⁵⁶ In this sense, the Statute of Poljica was a product of its historical moment, reflecting the aspirations of Poljica's community, particularly its pursuit of political and legal autonomy in relation to medieval Croatian and Venetian authorities. The codification of customary law in the fourteenth century was primarily undertaken by the literate elite of Poljica, notably members of the clergy, who possessed both the technical competence and intellectual resources necessary for such an undertaking. The Statute itself demonstrates a high level of legal sophistication and a nuanced understanding of the prevailing social consciousness. Its primary objective was to reduce normative ambiguity and inconsistency, thereby establishing a legal order grounded in rational coherence and internal consistency.⁵⁷ Legal codification in this context represents a deliberate legislative act rather than a purely organic expression of social practice. Such codification presupposes a stage of societal development in which legal knowledge and institutional awareness transcend mere subsistence. This condition materialized most clearly between the twelfth and fourteenth centuries, a period marked by the revival of legal scholarship in centers such as Rome, Pavia, and Ravenna, and later most prominently in Bologna.⁵⁸ During this period, Roman law increasingly gained recognition as positive law across various European territories, even as feudal fragmentation produced a proliferation

⁵⁵ PERA, *Poljički Statut*, p. 248; GUILLAUME, P. *La formation des habitudes*. Paris: Presses Universitaires de France, 1968, pp. 28, 52. At the same time, the legal order of Poljica remained deeply rooted in indigenous customs and archaic modes of social regulation. Building upon the cultural foundation of fraternity and collective responsibility, dispute resolution relied on ancient mechanisms, including traditional Slavic forms of assurance and sanction. Acts such as theft caught in the act were punished through severe and archaic measures, as exemplified by Article 37d of the Statute, reflecting a legal mentality grounded more in customary justice than in Roman doctrinal distinctions.

⁵⁶ The provisions of the Poljica Statute are closely intertwined with the lived reality of the Poljica community, meticulously recording even slow and infrequent social changes. These transformations are often articulated through the juxtaposition of norms described as belonging to the "old law" with those characterized as the "new law", the latter frequently labeled as more "merciful" or lenient (Cf. Articles 46, 51b, 67c, 93, and 98). In this context, the notion of "mercy" should not be understood primarily in moral or theological terms, but rather as an indication that the newer norms were better aligned with evolving socio-economic conditions, rendering earlier rules increasingly perceived as unjust.

⁵⁷ The emphasis on continuity and legitimacy through antiquity is a recurring theme in the Statute. As early as the ninth century, Frankish King Lothar II pledged at his coronation to respect the customs of Roman citizens, illustrating the broader medieval tendency to anchor legal authority in ancient tradition (PERA, *Poljički Statut*, p. 391).

⁵⁸ HASKINS, C. H., *La rinascita del XII secolo [The Renaissance of the 12th Century]*. Bologna: Il Mulino, 1981, pp. 170–171; PIRENNE, H. *Povijest Evrope: od seobe naroda XVI stoljeća [History of Europe: from the Migration Period to the 16th century]*. Zagreb: Kultura, 1956, pp. 210–211.

of particularistic legal systems embodied in local statutes.⁵⁹ Urban and regional rulers sought autonomous legal frameworks capable of supporting effective governance. Within this broader intellectual and institutional landscape, Christian educational institutions, particularly the cathedral school in Split, played a decisive role in shaping the legal culture reflected in the Poljica Statute.⁶⁰

As a normative document, the Statute of Poljica constitutes a primary source for understanding the legal, historical, economic, and political realities of medieval society, with particular emphasis on legal relations. Its authenticity and evidentiary value remain undisputed, as it represents a direct manifestation of historical legal practice. Rooted in indigenous social structures, the Statute offers a unique perspective on mechanisms of communal self-regulation in Poljica and medieval Croatia more broadly, while also contributing to the understanding of legal development in Slavic societies.⁶¹ Furthermore, it must be emphasized that although the Statute assigns legal authority to custom, it cannot be regarded as a mere compilation of customary law. Once customary norms are formally recorded and sanctioned by recognized authorities, they cease to function as unwritten custom and instead acquire the status of statutory law. In this respect, the Statute of Poljica represents the transformation of living custom into a binding legal order, situated at the intersection of tradition, institutional authority, and legal rationalization.⁶²

2.2 Linguistic and Manuscript Remarks

While the Glagolitic script functioned primarily as the liturgical script of medieval Croatia, *Bosančica*, a distinct variant of the Cyrillic alphabet was widely employed in both private and public legal practice.⁶³ The oldest extant manuscript of the Statute of Poljica, dating

⁵⁹ BASTAIĆ, K. – KRIZMAN, B. *Opća historija države i prava [General history of the state and law]*. Zagreb: Globus, 1981, pp. 78–79.

⁶⁰ The intellectual and institutional background of this legal culture should also be noted. The Lateran Council of 1179 required bishops to establish cathedral schools, a mandate that likely contributed to the founding of such an institution in Split. During the pontificate of Pope Alexander III (1159–1181), a distinguished canon lawyer and commentator on Gratian's *Decretum*, ecclesiastical learning flourished. His appointment of Rajneri, former bishop of Calli, as Archbishop of Split in 1175, despite Rajneri's tragic death in 1180, marks an important phase in the development of ecclesiastical education in the region. These educational centers played a significant role in transmitting canon and Roman legal ideas, even if their influence in Poljica remained limited and indirect (PERA, *Poljički Statut*, p. 390).

⁶¹ PERA, *Poljički Statut*, p. 411. The Statute emerged from the collective aspiration of the Poljica people to safeguard established authority and customary order. The Statute frequently invokes ancient customs (see, for example, Articles 40, 49a, 59d, and 63a), and the general assembly in Gata expressly declared that statutory norms were to be observed "for eternity", as they had been "since ancient times" (Appendix 2). It cannot be denied that in those times, reference to antiquity was pervasive, akin to how today novelty is often embraced, as anything associated with the old was deemed virtuous. In a period in which antiquity itself conferred legitimacy, reference to the "old" was perceived as a guarantee of justice and moral correctness.

⁶² Ultimately, because the Poljica Statute emerged organically from customary law, it was assumed that contemporaries would readily understand its provisions. This explains the Statute's concise and often elliptical formulation, which today poses interpretative challenges. Nevertheless, precisely this close integration of norm and custom underscores the Statute's value as a legal monument: it reflects a legal order in which written law did not replace custom, but rather crystallized it, preserving a distinctive synthesis of indigenous tradition and selectively received Roman legal concepts.

⁶³ JUNKOVIĆ, Z. Jezik Poljičkog statuta [Language of the Poljica Statute]. *Poljički zbornik*, 1968, vol. 1, pp. 117–118.

from the sixteenth century, is written in this script. Linguistic analysis of the text reveals no features that would support its composition prior to the fifteenth century, indicating that the preserved manuscript reflects a later redaction of an earlier normative tradition.⁶⁴

The linguistic and paleographic characteristics of the Statute suggest that its compilers were Glagolitic priests who possessed not only advanced literacy but also substantial knowledge of Roman and canon law, which they incorporated into the Statute's normative framework.⁶⁵ Beyond its legal, political, social, and economic significance, the Statute of Poljica thus represents an important linguistic monument, offering valuable insight into the written culture of the Poljica region. In this context, Glagolitic priests played a central role in the development and transmission of literacy, as they were responsible for copying documents and books and disseminating legal and cultural knowledge within the community.⁶⁶ The script predominantly used by these clerics in Poljica, and employed continuously until the nineteenth century, was *Poljičica*.⁶⁷ This script constitutes one of the three variants of the Cyrillic alphabet and is also known as Croatian Cyrillic. More precisely, it represents a distinct Split–Poljica variant of the Bosnian Cyrillic script, which was used for drafting legal documents, statutes, and other written materials in Poljica and the broader region of central Dalmatia.⁶⁸

The oldest preserved manuscript of the Statute of Poljica is housed in the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts (HAZU) under the signature Ic 65.⁶⁹ The title page of the manuscript contains the letters Č and U, which have been interpreted as indicating the year 1400.⁷⁰ However, based on paleographic and textual analysis, Vladimir Mošin dates the manuscript to approximately 1515 and identifies it as the third redaction of the Statute, compiled in 1485. According to Mošin, this redaction was necessitated by earlier limitations concerning the Statute's permanent validity and possibly by its temporary withdrawal following the suppression of a conspiracy in 1483.⁷¹

⁶⁴ CICVARA, M. – KUŠTOVIĆ, T. Žena – žrtva, krivac i svjedok u trima srednjovjekovnim pravnim tekstovima [The woman – victim, culprit and witness in three medieval legal texts]. *Književna smotra*, 2022, vol. 54, no. 206(4), p. 32.

⁶⁵ *Ibid.*; PERA, *Poljički Statut*, p. 394.

⁶⁶ BULIĆ, A. *Poljica u srednjem veku [Poljica in the Middle Ages]*. Master's Thesis, Juraj Dobrila University of Pula: Faculty of Philosophy, Pula, 2018, p. 52.

⁶⁷ TOMELIĆ-ČURLIN, M. O fonološkim obilježjima jezika Poljičkog statuta i današnjeg govora Srijana [On the phonological characteristics of the language of the Poljica Statute and the present-day speech of the Srijans]. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, 2012, no. 5, pp. 195–197.

⁶⁸ BULIĆ, A. *Poljica u srednjem veku*, p. 52; NAZOR, A. *Splitsko-poljički odnosi u XVI. i XV. Stoljeću [Split-Poljica relations in the 16th and 15th centuries]*. Split: Književni krug, 2015, p. 16.

⁶⁹ PERA, *Poljički Statut*, pp. 390–391. Jedinice u sastavu HAZU [Units within HAZU] – Arhiv. *Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti [Archives. Croatian Academy of Sciences and Arts]*, <https://www.info.hazu.hr/jedinice/arhiv>, accessed 17 January 2026.

⁷⁰ LAUŠIĆ, A. *Postanak i razvitak poljičke kneževine [The origin and development of the Principality of Poljica]*. Split: Književni krug, 1991, p. 130.

⁷¹ MOŠIN, V. Najstariji rukopis Poljičkog statuta i problem redakcije statuta [The oldest manuscript of the Polish Statute and the problem of redaction of the statute]. *Poljički zbornik*, 1971, vol. 2, pp. 9–17; PERA, *Poljički Statut*, pp. 403–404.

Mošin further posits that the second redaction of the Statute dates to 1440, a year explicitly stated in the text itself: “*U ime Gospodina Boga Amen. Statut poljički isući statut iz staroga novi činimo na lita Gospodina Isukrsta 1440.*” (“In the name of the Lord God, Amen. This Poljica Statute is newly made from the old statute in the year of our Lord Jesus Christ 1440.”)⁷² The first redaction, in his view, originates from the transitional period between the late eleventh and early twelfth centuries, contemporaneous with the conclusion of the *Pacta conventa* between the Hungarian king Coloman and representatives of the twelve Croatian tribes. This stratification of redactions underscores the long normative continuity of the Statute and highlights the dynamic interaction between oral custom, written law, and evolving linguistic practices in medieval Poljica.⁷³

2.3 The Legal Nature of Theft within the Criminal System

In continuity with the preceding analysis of the Vinodol Law Code, the present section examines selected aspects of medieval criminal law as reflected in the Statute of Poljica, with particular emphasis on the legal regulation of theft. Employing a comparative and contextual approach consistent with the overall structure and objectives of this study, the analysis seeks to determine the normative character of theft as an illicit act and to clarify its position within the broader system of legal and social regulation. Although medieval Croatian legal sources do not articulate a systematic criminal-law theory in the modern sense, the nature of theft as a criminal offence emerges clearly from the structure of the relevant provisions, the severity of prescribed sanctions, and the social consequences attached to its commission.

According to the Poljica Statute, any act committed with intent (*dolus*) that causes harm is inherently unlawful, as it endangers the fundamental values upon which the Poljica community was founded (art. 88). The Statute adopts a concept of liability that intertwines restitution and punishment: perpetrators were obliged not only to repair the damage caused but also to undergo punitive measures imposed by the legal order (art. 85). This dual structure, combining compensatory and penal elements, applies broadly to delictual conduct and is particularly evident in the regulation of theft, which will be examined in detail below. Restitution could take the form of specific restitution (*restitutio in integrum*) or monetary compensation, both applied according to objective criteria rather than subjective circumstances.

A defining feature shared by the Poljica Statute and the Vinodol Code, one that also resonates with Roman legal tradition, is the differentiated system of punishments calibrated to the gravity and circumstances of the offence. However, unlike Roman law, where *furtum* occupied an ambiguous position between civil and penal liability, the Poljica Statute unmistakably treats theft as a criminal offence. This conclusion is supported not by explicit doctrinal categorization, but by the nature of the sanctions imposed. Thus, a thief apprehended *in flagrante delicto* was subject to capital punishment by hanging, regardless of mitigating circumstances (art. 37d). Such a sanction clearly transcends the logic of

⁷² MOŠIN, *op. cit.*, pp. 9–17.

⁷³ MOŠIN, *op. cit.*, pp. 9–17.

civil compensation and situates theft firmly within the sphere of criminal law. The Statute's punitive severity is further reflected in provisions addressing acts of violent intrusion and vendetta. For example, murder committed on one's property or forcible entry with intent to steal incurred the death penalty (art. 37e). By contrast, cases involving forced entry without accompanying violence or theft were punished less severely, typically by a fine of 100 *libars* (arts. 44, 46). This nuanced gradation of penalties reveals a sophisticated normative framework in which theft is assessed in relation to intent, violence, and social danger. At the same time, the Statute adapts Roman legal concepts such as *furtum manifestum* and *furtum nec manifestum*, modifying them in accordance with local political conditions, social organization, and customary norms.

The criminal character of theft is further underscored by the procedural mechanisms established for its adjudication. The Poljica Statute introduces the institution of a jury and prescribes stringent evidentiary requirements for proving innocence in theft cases. When theft occurred within a household, the accused was required to produce twelve witnesses; theft committed outside the home required six witnesses (art. 76). The Statute also provides for simplified forms of proof, particularly in cases involving stolen livestock: the severed ear of the animal had to be presented before the court as physical evidence. Although similar procedures are not specified for other types of stolen property, these provisions illustrate the pragmatic and customary foundations of Poljica's criminal procedure. In cases involving dependent persons, such as servants, the testimony of their master was required (art. 77).

Notably, the Poljica Statute does not recognize certain Roman law distinctions, such as *furtum conceptum* and *furtum oblatum*, nor does it treat nighttime theft as an aggravating circumstance, in contrast to the Vinodol Code and the Statute of Split for instance. Instead, the Statute emphasizes territorial and personal criteria. Theft committed outside the territory of Poljica, as well as theft perpetrated by foreigners, constituted aggravating circumstances. A citizen of Poljica who committed theft in non-hostile foreign territory was punished by double restitution, whereas a foreign thief apprehended within Poljica was subject to capital punishment by hanging (art. 78b).

A particularly distinctive feature of the Poljica Statute is the establishment of a monetary threshold as a determinant of criminal punishment. If the value of the stolen property exceeded 100 *libars*, the prescribed penalty was death by hanging. Comparable monetary thresholds can be identified in other medieval legal systems, such as the *Liber statutorum civitatis Ragusii* (The Dubrovnik Statute) of 1272, although articulated in different normative terms.⁷⁴ The Poljica Statute further introduces a unique form of compensation in

⁷⁴ The Dubrovnik Statute articulated a highly differentiated and rigorously structured system of sanctions for theft, distinguishing explicitly between two principal categories: (i) ordinary theft and (ii) street theft. Ordinary theft was punished according to a graduated scale based on recidivism. A first-time offender was liable to a pecuniary penalty amounting to four times the value of the stolen property. In the event of a second offense, the penalty increased to eightfold, followed by twelvefold for a third offense, and ultimately twentyfold for a fourth offense. This escalating system underscores the Statute's clear orientation toward deterrence through progressive severity. Where the offender lacked the financial means to satisfy these monetary penalties, the Statute prescribed corporal punishments calibrated to the value of the stolen goods. For thefts valued at less than two perpers, the sanction consisted of physical beating. Theft involving property valued between two and five perpers resulted in beating combined with branding. For thefts between five and ten perpers, the penalty escalated to the loss of one eye, while thefts valued between ten and twelve

natura for theft: the theft of a chicken required restitution with a goat, while the theft of a goat or higher-value animal necessitated compensation with an ox or its equivalent. This mode of restitution, privileging tangible goods over monetary payment, is not attested in other contemporary statutory sources and appears to preserve deeply rooted customary practices of the local population.⁷⁵ These provisions demonstrate that the regulation of theft in the Poljica Statute served not only punitive and compensatory functions but also a broader role in social discipline and moral guidance. The severity of sanctions, public nature of punishment, and emphasis on communal values suggest that criminal law in

perpers were punished by amputation of the right hand. Theft exceeding twelve perpers entailed the most severe non-capital sanction: the loss of both eyes. Comparable sanctions applied to female offenders, albeit in a mitigated form, reflecting gender-based differentiation in medieval penal policy. These provisions were formally enacted in 1228 under Duke Andrija Dauro of Dubrovnik, illustrating the Statute's systematic linkage between the gravity of theft, the offender's ability to pay, and the nature of punishment imposed. Street theft (*furtum publicum*), however, was treated as a significantly aggravated form of the offense and attracted markedly harsher penalties. For a first offense, the prescribed sanction amounted to eight times the value of the stolen property, doubling to sixteen times for a second offense, with each subsequent offense triggering a further doubling of the penalty. Where monetary compensation could not be enforced, corporal punishment followed a similarly escalatory structure. Theft valued at up to one perper resulted in beating and branding; thefts between one and three perpers led to the loss of one eye; thefts between three and six perpers entailed amputation of the right hand; thefts valued between six and ten perpers resulted in the loss of both eyes; and thefts exceeding ten perpers were punished by execution through hanging. This normative framework reveals a distinctly criminal-law conception of theft, characterized by proportionality tied to value, repetition, and public disturbance (*Statut Grada Dubrovnika [Statute of the city of Dubrovnik]*. Dubrovnik: Historijski arhiv, 1990, pp. 175–176; BOGIŠIĆ, V. – JIRIČEK, K. *Liber statutorum civitatis Ragusii*, compositus anno 1272: cum legibus aetate posteriore insertis atque cum summariis, adnotationibus et scholiis a veteribus juris consultis ragusinis additis [*Book of the statutes of the city of Ragusa*, composed in 1272: with laws inserted at a later date and with summaries, annotations and studies added by the ancient Ragusan jurists]. Zagreb: Typis expressit Societas typographica, 1904).

⁷⁵ PERA, *Poljički Statut*, pp. 439, 443 and 483. In contrast to the predominantly Latin-written municipal statutes of Dalmatian and Adriatic communes, many of which drew heavily upon Roman legal doctrine and circulated within the broader Romanesque legal culture, there existed, in the hinterland near Split, the small autonomous polity of the Republic of Poljica. Over several centuries, Poljica succeeded in preserving a distinctive legal order grounded in customary law, recorded in the vernacular and written in Bosnian Cyrillic (*bosančica*), as codified in the Poljica Statute from the first half of the fifteenth century. This legal system remained in force until its abolition by Napoleon in 1807. Both the institutional organization of governance and the internal hierarchy of the Poljica Republic retain discernible traces of its earlier clan-based social structure, while simultaneously incorporating elements of feudal relations and nascent early-capitalist principles.

These characteristics render the Poljica Statute an exceptionally valuable source for reconstructing the social relations and legal mentality of medieval Croatia. In this respect, its importance may be compared to that of Bogišić's *General Property Code* for understanding the traditional social order of Montenegro. Notably, however, the Poljica Statute predates Bogišić's codification by several centuries and regulates a broader spectrum of social relations, including governance, criminal law, and inheritance, areas largely absent from Bogišić's work. Moreover, whereas Bogišić occasionally framed Montenegrin customary norms through concepts derived from Roman law, the Poljica Statute represents, to a considerable extent, a direct and relatively unmediated codification of indigenous customary law. This distinction further enhances its value for the study of legal continuity, transformation, and the selective reception of Roman legal ideas within medieval Croatian legal culture (Cf. VOJINOVIĆ, N. *Uticaj rimskog prava na Bogišićev opšti imovinski zakonik* [The influence of Roman law on Bogišić's General Property Code]. *Naša zakonitost: časopis za pravno prosvjećivanje*, 1984, vol. 38, no. 12, pp. 1277–1284; and VOJINOVIĆ, N. *Bogišić o odnosu običaja i Zakona* [Bogišić on the relationship between customs and the Law]. *Naša zakonitost: časopis za pravno prosvjećivanje*, 1984, vol. 37, no. 6, pp. 742–752).

Poljica functioned as an instrument of social regulation aimed at preserving order, reinforcing collective norms, and deterring conduct perceived as threatening the cohesion and stability of the community.

Building on the discussion of theft and criminal liability under the Poljica Statute, it is evident that the Statute's punitive framework extended beyond material restitution or compensation, encompassing sanctions that targeted the offender's social and legal standing within the community. The provisions regulating the formal declaration of an individual as a "cursed one" (*prokletac*) exemplify this broader disciplinary logic. Such declarations imposed what may be termed *social death*, functioning as a form of public stigmatization that severed the offender from communal life. Far from being a symbolic or minor sanction, this measure operated as a surrogate for exile, carrying permanent consequences for both the life and the legal capacity of the convicted individual.⁷⁶ Article 32 of the Statute stipulates that "one who is publicly cursed and excommunicated may not live among other people, except with those of his household. He may not be buried among other Christians." Comparable sanctions were applied to public usurers, those neglecting the annual confession, and suicides.⁷⁷ Although the text does not explicitly address the exclusion of such individuals from public office, it can be inferred, given the severity of the social and legal ostracism, that a *prokletac* would have been ineligible to participate in communal governance or occupy official positions. The logic of this exclusion reinforces the principle that legal sanctions in Poljica were not limited to restitution or punishment of the act itself, but were intended to regulate the social order and uphold communal norms.⁷⁸

This understanding is further corroborated by provisions extending punitive consequences to the families of offenders. The Statute prescribes that any individual deemed "unfaithful" to the community, and whose transgression is publicly recorded, also imposes restrictions on their household: "from his household no one may be admitted into the assembly or into any council of the brethren and the poor."⁷⁹ Such norms constitute a clear manifestation of collective responsibility, in which the consequences of individual misconduct reverberate across the offender's kin and social community. Viewed together with the Statute's regulations on theft, restitution, and evidentiary requirements, these provisions reveal a consistent and coherent legal philosophy: crimes were not solely personal transgressions but acts that threatened the cohesion and moral foundations of the community. The severity of sanctions, public nature of punishment, and emphasis on communal values

⁷⁶ MARUŠIĆ, B. Statut i kazeno pravo Makarske s okolicom u Hercegovačkom sandžaku [Statute and criminal law of Makarska and its surroundings in the Herzegovinian Sanjak]. *Hercegovina: časopis za ključno i povijesno nasljeđe*, 2017, vol. 3, pp. 155–156.

⁷⁷ MARUŠIĆ, *op. cit.*, pp. 155–156.

⁷⁸ WINTER I-G. *Pravne posljedice osude u hrvatskom pravnom sustavu: povijesni razvoj i suvremeno uređenje* [Legal consequences of conviction in the Croatian legal system: historical development and contemporary regulation]. Master's Thesis, University of Zagreb: Faculty of Law, Zagreb, 2023, s. 16.

⁷⁹ LAUŠIĆ, A. Stvarnost i zabluda u sadržaju jedne spomen ploče u Poljicama [Reality and misapprehension in the content of a memorial plaque in Poljica]. *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, 1987, vol. 20, no. 1, p. 160.

suggest that criminal law in Poljica functioned as an instrument of social regulation aimed at preserving order, reinforcing collective norms, and deterring conduct perceived as threatening the cohesion and stability of the community.

Conclusion

The analysis shows that these two legal monuments developed different, yet internally coherent, responses to property crime, each shaped by the social realities in which it operated. In Vinodol, the regulation of theft is grounded primarily in restitution and graduated monetary penalties, carefully adjusted to the social standing of the injured party and to the interests of the ruling authority. Theft is addressed as a disturbance of property relations and legal order, one that can be remedied through compensation and financial liability. By contrast, the Poljica Statute adopts a far more severe and openly repressive stance. Serious or repeated theft is treated as a direct threat to the community itself and punished accordingly, through corporal sanctions, confiscation of property, and, in extreme cases, the death penalty. This approach reflects a legal culture deeply embedded in customary norms and collective responsibility, where deterrence and communal security take precedence over material redress.

Despite these differences, the two systems reveal important common features in their understanding and treatment of theft. Procedurally, adjudication rests largely on communal mechanisms, such as oath-taking and character testimony, which place the resolution of theft disputes within the moral and social judgment of the community. Substantively, both legal texts distinguish between forms of theft according to the circumstances under which the act was committed. Substantively, both legal monuments attach particular gravity to theft committed *in flagrante*, treating the immediate apprehension of the offender as a factor justifying heightened liability or more severe sanctions (in Poljica even capital punishment by hanging).

At the same time, significant divergence appears in the treatment of nocturnal theft. The Vinodol Code, in a manner closely aligned with Roman legal reasoning, qualifies theft committed at night as an aggravated form of the offense, warranting increased compensation or stricter penalties. The Poljica Statute, however, does not assign independent legal significance to the temporal context of the act. Its normative focus remains on the threat posed by the offender to the community and on the broader consequences of the conduct, rather than on formal aggravating circumstances tied to time or manner. This distinction underscores the differing legal logics at work: Vinodol reflects a more structured and differentiated approach to the qualification of theft, while Poljica adheres to a predominantly customary and outcome-oriented model of criminal responsibility.

Although certain conceptual parallels with Roman law can be identified, particularly in the Vinodol Code's treatment of aggravated theft, Roman law did not operate as a comprehensive normative framework in either statute. Its influence appears selective and mediated, absorbed only where compatible with existing legal practices and social expectations. In Poljica especially, customary law remained the primary source of normative authority, with statutory provisions closely following lived social relations rather than external doctrinal models.

Overall, the regulation of theft in these statutes illustrates how medieval Croatian statutory law balanced compensation, punishment, and social control. In Vinodol, fines and restitutions reinforce feudal authority and material order, while in Poljica, harsh penalties and public consensus reflect a community-oriented conception of justice. Both approaches reveal legal systems that responded pragmatically to theft as a threat not only to property, but to social stability itself. In this way, the treatment of theft offers a valuable window into the broader functioning of criminal law within the framework of medieval legal particularism in Dalmatia.

Autokratické tendence německého císaře Viléma II. ve vztahu k legislativnímu procesu Říšského sněmu (1888–1900)

František Stellner

*Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Filozofická fakulta,
Katedra historie
E-mail: frantisek.stellner@ujep.cz
ORCID: 0000-0002-8519-8401*

Kristina Kaiserová

*Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Filozofická fakulta,
Ústav slovansko-germánských studií
E-mail: kaiserova@albis-int.cz
ORCID: 0000-0003-3180-2703*

Autocratic Tendencies of German Emperor Wilhelm II in Relation to the Legislative Process of the Reichstag (1888–1900)

Abstract:

The study “Autocratic Tendencies of German Emperor Wilhelm II in Relation to the Legislative Process of the Reichstag (1888–1900)” analyzes the constitutional and political framework of the German Empire during the reign of Wilhelm II, focusing on his approach to the legislative process and interaction with the Reichstag. It examines whether the emperor’s attitude toward parliament evolved in connection with personnel changes in the highest German and Prussian offices and how the dual identity of “emperor-king” influenced governance. The paper discusses mechanisms of pressure and circumvention applied by Wilhelm II toward the Reichstag, including rhetoric, court networks, and personnel policy, and evaluates their limits within the federal structure. It also addresses the concept of “personal rule” and its historiographical interpretations, contrasting rhetorical antiparliamentarism with practical dependence on parliamentary majorities. The analysis combines micro- and macro-historical perspectives, using constitutional texts, parliamentary records, and correspondence of key actors.

The conclusion emphasizes that despite autocratic impulses, the emperor's power was structurally constrained, and legislative outcomes depended on negotiation and compromise, contributing to the gradual parliamentarization of decision-making in the German Empire.

Keywords: Wilhelm II; German Empire; Reichstag; constitutional monarchy; personal rule; legislative process; antiparliamentarism; federalism; political culture

Klíčová slova: Vilém II.; Německé císařství; Říšský sněm; konstituční monarchie; osobní vláda; legislativní proces; antiparlamentarismus; federalismus; politická kultura

DOI: 10.14712/2464689X.2026.553

Financování: Studie byla podpořena z prostředků na institucionální výzkum Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem pro rok 2026.

Úvod

Současná právní a politická historiografie Německa v období 1871–1918 se nadále zaměřuje na zkoumání ústavního vymezení císařského úřadu a na analýzu fungování ústavního systému. Vzhledem k rozdílným hodnocením posledního německého císaře a pruského krále Viléma II. jsme považovali za nezbytné pokračovat v analýze legislativního procesu Německého císařství a zkoumat, jak Vilém II. při realizaci říšské politiky kombinoval monarchický a zastupitelský princip a jak se jeho postoj k parlamentarismu vyvíjel v souvislosti s personálními změnami v nejvyšších německých a pruských úřadech. S tím souvisejí též složité otázky, jak konstrukce moci vytvořená sjednotitelem říše, knížetem O. von Bismarckem, a její ústavní nejednoznačnosti předurčily vztah Viléma II. k legislativnímu procesu a jaké mechanismy nátlaku a obcházení uplatňoval vůči Říšskému sněmu.

Z dílčích otázek jsme se zaměřili na problém, jak se dvojí identita německého císaře a pruského krále projevovala ve vládní praxi, jak ovlivňovala vztah ke Spolkové radě a Říšskému sněmu, do jaké míry představoval po roce 1890 „nový kurs“ korekci Bismarckovy protisocialistické a antiparlamentní linie či zda lze u Viléma II. hovořit o „osobní vládě“. Taktéž jsme tematizovali problematiku císařova postoje k médiím a k tzv. „královskému mechanismu“. S tím souvisejí i otázky, jak císař vystupoval vůči ústavním orgánům a jaké limity mu kladla federální struktura, a zda se ve sledovaném období proměnil faktický status císařského úřadu ve vztahu k legislativě a exekutivě bez formální změny ústavy. V tomto kontextu jsme komentovali i výsledky současného narativu právních dějin Německého císařství opírající se o procesy „monarchizace“ císařského úřadu, „nacionalizace“ Spolkové rady a „parlamentarizace“ říše. Soustředili jsme se na limity antiparlamentních ambicí Viléma II. a na fakt, že klíčové politické a legislativní změny ovlivňovalo vyjednávání v Říšském sněmu.

Při hledání odpovědí jsme se snažili kombinovat mikrohistorickou a makrohistorickou analýzu a interpretaci. Zaměřili jsme se nejen na analýzu ústavního textu, ale i na sledování jednání Spolkové rady a Říšského sněmu, jejich interakci k císaři a kancléři. Dále jsme analyzovali i konkrétní dosah jednání Viléma II. a jím uskutečněné personální změny.

Rovněž jsme zkoumali, proč ostrá císařova rétorika nekorelovala s legislativním výsledkem. Zkoumali jsme rovnováhu mezi monarchickým principem a zastupitelským prvkem. Přiklonili jsme se k pojetí, které chápe federalismus říše jako dynamický konstrukt, který jednak vycházel z politické kultury Německa a jednak ji utvářel. V tomto pojetí ústavní historie jako kulturní historie není ústava považována za pouhou „kompilaci legalistických paragrafů“, nýbrž za „kulturní artefakt ... neustále se měnící spolu s politickým prostředím, v němž existoval“.¹

Z pramenů jsme využili především stenografické protokoly Říšského sněmu a publikované zákonodárné materiály, oficiální nařízení a právní sbírky, edice korespondence a deníků klíčových aktérů (Vilém II., Bismarck, Eulenburg, Waldersee, Holstein, Hohenlohe, Bülow, Lucius von Ballhausen), stejně jako diplomatická hlášení německých a rakousko-uherských diplomatů z fondů Österreichisches Staatsarchiv – Abteilung Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) a Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (Berlin), dále dobový tisk a publicistiku.

Navázali jsme na vlastní výzkum² a především na odborné studie německé a anglosaské právní a politické historiografie. Konkrétně se jednalo o práce britského historika J. C. G. Röhl, který tematizoval „osobní monarchii“ a „královský mechanismus“, tedy řízení politiky panovníkem a dvořany a proměnlivý přístup Viléma II. k parlamentu. Dále jsme se kriticky vyrovnali se závěry německého odborníka H.-U. Wehlera, který akcentoval strukturální povahu autoritativní polykracie a napětí mezi oligarchickými mocenskými centry. Na jeho výkladový rámec jsme navázali při popisu střetu dvora, kancléřství, Spolkové rady a Říšského sněmu. Německý odborník T. Nipperdey nás svými totálními dějinami a analýzou konstitučního uspořádání, sociálních struktur a stranického života, inspiroval při vysvětlení, proč se parlamentní element v praxi posiloval navzdory absenci formální ministerské odpovědnosti. Závěry německého klasika právních dějin E. R. Hubera z právněhistorické analýzy ústavy a statutu císařského úřadu jsme využili k rozlišení formálních a faktických kompetencí německého císaře. Britský odborník Ch. Clark nás inspiroval v rámci přístupu k limitům císařova institucionálního rámce, zatímco nejnovější studie jeho žáka, O. F. R. Haardta, nám umožnily orientovat se v dynamických procesech unitarizace, „monarchizace“ císařského úřadu, „nacionalizace“ Spolkové rady a „parlamentarizace“ rozhodování. Haardtovu perspektivu jsme propojili s empirickými případy, kde se posun pravomocí odehrával bez formální změny textu ústavy.

1. Analýza ústavy

Ústava sjednoceného německého státu z 16. dubna 1871 spojovala monarchistický a zastupitelský princip, ponechávala mnoho nejasností a vyžadovala stálou interpretaci. Souhlasíme s názorem kolínského profesora H.-P. Ullmanna, že „poskytovala právní rámec

¹ HAARDT, O. F. R. *Bismarcks ewiger Bund. Eine neue Geschichte des Deutschen Kaiserreichs*. Darmstadt: wbg Theiss, 2020, s. 12.

² STELLNER, F. *Poslední německý císař. Z německých dějin v epoše Viléma II.* Praha: Panevropa Praha, 1995; STELLNER, F. K tzv. „osobní vládě“ posledního německého císaře Viléma II. *Dvacáté století. The Twentieth Century*, 2011, roč. 3, č. 1, s. 31–42; KAISEROVÁ, K. Paul hrabě Hoensbroech a jeho kritika ultramontanismu na stránkách časopisu *Preussische Jahrbücher*. In: RADVANOVSKÝ, Z. (ed.). *Semper idem. Jiřímu Tůmovi k pětasedmdesátinám*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2003, s. 26–29.

pro labilní směr a protiklady různých politických sil a mocenských vztahů... Ústava tak představovala kompromis, který sice stanovil pravidla, ale zároveň ponechával otevřené různé možnosti vývoje“.³ Spolkové země si podržely politickou svrchovanost, takže měly vlastní ústavy, zákony, vlády, hlavy státu, parlamenty, dále na svém území spravovaly školství, justici, zaváděly říšské zákony a vybíraly přímé daně. Spolkovým panovníkům příslušela rozsáhlá práva.⁴

Nejvyšší výkon říšské moci přisoudila ústava korporativní jednotě dvaceti pěti členských států, které je přenesly na tři říšské orgány: Spolkovou radu, císaře a Říšský sněm. Zákonodárný orgán – Spolková rada nebyla volena, nýbrž se jako stálý kongres zástupců spolkových států, jež delegovaly jednotlivé spolkové vlády, stala nositelem říšské suverenity.⁵ V rozhodujících legislativních otázkách měla prioritu Spolková rada. V konečné instanci rozhodovala o tom, zda zákon vstoupí platnost. Její jednání svolával a ukončoval císař, ale předsednictví náleželo říšskému kancléři, který zde též vystupoval jako zástupce pruské vlády. Její vliv nicméně snížila Bismarckem zavedená praxe předběžných konzultací u spolkových vlád o hlasování ve Spolkové radě, takže ve skutečnosti nikdy říši nespravovala, ani nepředstavovala říšskou vládu.⁶ Příkladíme se k tezi, že Říšský sněm postupně nahradil Spolkovou radu ve funkci hlavního zákonodárského orgánu říše a že po roce 1890 postupně sílila závislost spolkové exekutivy na parlamentu.⁷

Ústřední postavou výkonné moci se stali císař a říšský kancléř, což jednoznačně vyjadřuje příslušná pasáž ústavy: „Nařízení a opatření císaře jsou vydávána ve jménu říše a k jejich platnosti je nutný spolupodpis říšského kancléře, který tím přebírá odpovědnost.“⁸ Odpovědnost v parlamentním smyslu nicméně neexistovala, protože kancléře jmenoval i propouštěl císař na základě vlastního výběru, nikoliv podle výsledků voleb do Říšského sněmu. Říšské úřady podléhaly kancléři a spravovaly společné říšské záležitosti, ale nelze je v moderním smyslu kolektivní odpovědnosti považovat za ministerstva. V čele říšských úřadů totiž stáli státní tajemníci, plně podřízení říšskému kancléři.

³ ULLMANN, H.-P. *Das Deutsche Kaiserreich 1871–1918*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995, s. 35. Srov. NIPPERDEY, T. *Deutsche Geschichte 1866–1918. Zweiter Band: Machtstaat vor der Demokratie*. München: C. H. Beck, 1998, s. 85.

⁴ HARTMANN, J. *Das politische System der BRD im Kontext. Eine Einführung*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2012, s. 26–28.

⁵ Bismarckův projev, 27. 3. 1879, *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. IV. Legislaturperiode. II. Session. 1879, Bd. 1, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1879, s. 670. Srov. RAUH, M. *Die Parlamentarisierung des Deutschen Reiches*. Düsseldorf: Droste, 1977, s. 17–29; GRIMM, D. War das Deutsche Kaiserreich ein souveräner Staat? In: MÜLLER, S. O. – TORP, C. (ed.). *Das Deutsche Kaiserreich in der Kontroverse*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009, s. 86–101.

⁶ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band III: Bismarck und das Reich*. 3. Auflage, Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 245.

⁷ RAUH, *op. cit.*, s. 25–26; HAARDT, O. F. R. The Kaiser in the Federal State, 1871–1918. *German history*, 2016, roč. 34, č. 4, s. 551. Detailně: NIPPERDEY, *op. cit.*, s. 87–94; HAARDT, O. F. R. Der Bundesrat als Einrichtung föderalen Mitentscheidens. In: GALL, L. (ed.). *Entscheidungskulturen in Der Bismarck-Ära*. Paderborn: Brill/Schöningh, 2024, s. 117–139; HAARDT, *Bismarcks ewiger Bund*, s. 370; KREUZER, M. Und sie parlamentarisierte sich doch: Die Verfassungsordnung des Kaiserreichs in vergleichender Perspektive. In: RECKER, M.-L. (ed.). *Parlamentarismus in Europa. Deutschland, England und Frankreich im Vergleich*. Berlin: De Gruyter, Boston: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004, s. 32–36.

⁸ Gesetz, betreffend die Verfassung des Deutschen Reichs. In: *Reichs-Gesetzblatt. 1871*. Berlin: Kaiserliches Post-Zeitungsamt, 1871, č. 16 a 628, čl. 17, s. 70.

Nipperdey přesvědčivě odvodil, že „Spolková rada a spojenecké vlády nepodléhaly kontrole Říšského sněmu, byly zbaveny jakékoli veřejné politické odpovědnosti“.⁹ Kancléřovo právo spolupodpisu se mohlo zdát být dostatečnou pojistkou proti případné samostatné vládě císaře, ale vztah monarchie a kancléře nebyl konstantní.¹⁰ V této souvislosti souhlasíme s U. Lappenküperem, který prokázal, že o „Bismarckově diktatuře“ nebo „kancléřské diktatuře“ nemůže být řeči. U Bismarcka zdůraznil jeho „pragmatismus a ochotu ke změnám, sklon k čistě zájmově orientované ‚realpolitik‘, jeho uznání závislosti na parlamentních vyjednávacích procesech, ... ochotu ke kompromisům a ústupkům.“¹¹ Rovněž se ztotožňujeme se závěrem E. Conzeho, že „institucionální záruky nadřazenosti exekutivy, monarchického principu, a tím i autoritářství, za nimiž stály mocenské zájmy starých elit, omezovaly rozvoj demokratického potenciálu vycházejícího ze společnosti“.¹²

Podle ústavy předsedal říšský kancléř Spolkové radě a zastupoval spolkovou vládu před Říšským sněmem.¹³ Dále obsazoval též funkci pruského ministerského předsedy a pruského ministra zahraničních věcí, což mu umožňovalo instruovat pruské hlasy ve Spolkové radě. Připomeňme, že pro přijetí ústavních změn bylo potřeba dvoutřetinové většiny z celkových 58 hlasů. Prusko tedy se svými 17 hlasy mohlo zabránit jakékoli změně ústavy, protože k jejímu schválení stačilo 14 hlasů proti. Toto prolínání působnosti říšských a pruských úřadů bylo jedním z předpokladů pruské hegemonie v říši. Ta odrážela fakt, že Prusko zahrnovalo 65 % území říše a 62 % obyvatelstva Německé říše, a bylo tedy největším a ekonomicky nejsilnějším státem.¹⁴

Vzhledem k pruské hegemonii nemůžeme o federalismu rovnoprávných členů v Německém císařství hovořit, proto používáme termíny „pseudofederalismus“ či „nedostatečná parlamentarizace systému“.¹⁵ V Prusku byly královské pravomoci výrazně silnější než pravomoci německého císaře v říši. Dokládají to příslušné články pruské ústavy: „Ministři krále jsou odpovědní. Všechny vládní akty krále vyžadují ke své platnosti spolupodpis ministra, který tím přebírá odpovědnost... Výkonná moc náleží výlučně králi. Jmenuje a odvolává ministry. Nařizuje vyhlášení zákonů a vydává nařízení potřebná k jejich provedení.“¹⁶ Přes povinnost kontrasignace královských vládních aktů příslušnými ministry panovala zásada, že „skutečným, faktickým ministerským předsedou je a zůstává Jeho

⁹ NIPPERDEY, *op. cit.*, s. 93.

¹⁰ HAARDT, *The Kaiser*, s. 534–539. Srov. ULLMANN, *op. cit.*, s. 33.

¹¹ LAPPENKÜPER, U. Entscheidungskulturen im politischen Handeln Otto von Bismarcks. In: GALL, L. (ed.). *Entscheidungskulturen in der Bismarck-Ära*. Paderborn: Brill/Schöningh, 2024, s. 115. O strukturální asymetrii vyjednávacích pozic mezi Bismarckem a frakcemi říšského sněmu srov. PYTA, W. Kompromissorientierter Konstitutionalismus. Kooperationsmuster zwischen Reichsleitung und Fraktionenparlament im Bismarckreich 1871–1890. In: Tamtáž, s. 141–189.

¹² CONZE, E. *Schatten des Kaiserreichs. Die Reichsgründung von 1871 und ihr schwieriges Erbe*. München: dtv, 2020, s. 105.

¹³ LAPPENKÜPER, *op. cit.*, s. 90–93.

¹⁴ SPENKUCH, H. *Preußen – eine besondere Geschichte. Staat, Wirtschaft, Gesellschaft und Kultur 1648–1947*. Göttingen: Vandenhoecks & Ruprecht, 2019, s. 17.

¹⁵ BEYME, K. von, BUSCH, A. *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung*, 13., akt. und erw. Auf. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2023, s. 349–350.

¹⁶ SCHWARTZ, E. (ed.). *Die Verfassungs-Urkunde für den Preußischen Staat vom 31. Januar 1850. Nebst Ergänzungs- und Ausführungsgesetzen*. Breslau: Verlag von M. & H. Marcus, 1898, Hlava druhá. O králi, čl. 43–44, s. 11.

Veličenstvo král“. ¹⁷ Z toho vyplývalo, že krále rozhodnutí vládní většiny nijak nezavazovala a že ministři nesli právní a politickou odpovědnost za akty panovníka. Obě komory Zemského sněmu se podílely na zákonodárném procesu, ale vláda jim nebyla odpovědná, a král sněm svolával, odročoval a rozpouštěl. Personální unie pruského krále a německého císaře na straně jedné a pruského ministerského předsedy a říšského kancléře na straně druhé podle Nipperdeyho fakticky znamenala, že pruské principy platily také v říši. ¹⁸ Opačný názor zastával Ullmann, který byl přesvědčen, že „císařství nebylo ani zvětšeným Pruskem, ani se do něj dříve či později nezačlenilo“. ¹⁹

Císař nenesl trestněprávní a politickou odpovědnost. ²⁰ Podle ústavy zastupoval jako konstituční panovník říši navenek, vyhlášoval války, uzavíral mír, spojenectví i smlouvy s cizími státy. Svolával a uzavíral jednání Spolkové rady a Říšského sněmu, jmenoval a propouštěl kancléře i ostatní říšské úředníky. Dále dohlížel na provádění říšských zákonů, jménem říše vyhlášoval všechny právní akty sankcionované Spolkovou radou. Ústava tedy císaři přiznávala jistá monarchická práva, a to zejména v oblasti výkonné moci, nicméně jiná mu upírala, především v oblasti zákonodárné moci, reprezentace a čestných práv. Shoda panovala v tom, že nebyl říšským suverénem, nýbrž pouze předsedal unii knížat a byl prvním mezi rovnými. ²¹

Říšský sněm představoval protipól monarchisticko-byrokratické exekutivy. Na rozdíl od Spolkové rady, kde zasedali jmenovaní zástupci, ho tvořili poslanci volení na základě všeobecného a rovného volebního práva pro muže na dobu pěti let. ²² Říšský sněm byl „symbolem politického národa“ ²³ a na německou politiku měl zdanlivě omezený vliv, neboť císař ho podle vlastního uvážení svolával, zahajoval, odročoval a ukončoval jeho zasedání, kancléř nebyl povinen odpovídat na interpelace poslanců a neschválení vládních předloh zákonů nevedlo k jeho demisi. Říšskému sněmu nicméně příslušela zákonodárná iniciativa a společně se Spolkovou radou přijímal říšské zákony, takže bez něj nemohl být vydán žádný zákon. Kromě toho měl právo schvalovat státní rozpočet, říšské daně, mohl interpelovat představitele výkonné moci a veřejně diskutovat o jakémkoliv problému. ²⁴

V otázce ústavního systému Německého císařství vycházel německý profesor W. J. Mommsen z teze o dlouhodobé ústavní krizi, načež došel k závěru: „Již na konci

¹⁷ Projev Bismarcka v Říšském sněmu, 24. 1. 1882, BISMARCK, O. von, – SCHÜSSLER, W. (ed.). *Die gesammelten Werke, XII., Reden 1878 bis 1885*. Berlin: Stollberg, 1929, s. 324.

¹⁸ NIPPERDEY, *op. cit.*, s. 97.

¹⁹ ULLMANN, *op. cit.*, s. 32.

²⁰ OSTERMANN, T. *Die verfassungsrechtliche Stellung des Deutschen Kaisers nach der Reichsverfassung von 1871*. Frankfurt am Main: Lang, 2009. Srov. GURGANUS, A. E. *Kurt Eisner: A Modern Life. German History in Context*. Rochester – New York: Camden House, 2018, s. 52.

²¹ HAARDT, *The Kaiser*, s. 538. HAARDT, *Bismarcks ewiger Bund*, s. 128–129. K císařovým „říšským“ příjmům srov. RÖHL, J. C. G. *Kaiser Wilhelm II, 1859–1941: A Concise Life*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 54–55.

²² BIEFANG, A. Integration und Repräsentation. Zur Stellung des Reichstags in der politischen Kultur der konstitutionellen Monarchie 1871–1888. In: RECKER, M.-L. (ed.). *Parlamentarismus in Europa. Deutschland, England und Frankreich im Vergleich*. Berlin: De Gruyter, Boston: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004, s. 4–6.

²³ BIEFANG, *op. cit.*, s. 16.

²⁴ NIPPERDEY, *op. cit.*, s. 102–106.

Bismarckovy vlády se projeví první náznaky, že německá říše začala být neovladatelná.²⁵ Wehler zašel ještě dále, když prohlásil, že ústavní systém byl „spíše autokratický, polovičně absolutistický“ a „podstata absolutistického režimu zůstala zachována“. Do roku 1890 ho charakterizoval jako „bonapartovský diktátorský“.²⁶ Období po roce 1890 podle něj provázela permanentní státní krize, takže „vzniklo mocenské vakuum, které se snažily zaplnit různé osobnosti a síly... [říše] za fasádou zdánlivě pevného režimu se proměnila v polykracii soupeřících mocenských center“.²⁷ My se přikláníme spíše k názoru Nipperdeye a Richtera. Nipperdey nepovažoval německou monarchii za absolutistickou nebo poloabsolutistickou, nýbrž za konstituční.²⁸ Podobně konstatovala mnichovská profesorka Richter: „Přesto bylo císařství konstituční a doba polovičního či úplného absolutismu už stejně pominula.“²⁹

2. Říšský sněm a Bismarckův odchod

V roce 1888 nastoupil na německý a pruský trůn Vilém II.³⁰ Bismarck o novém monarchovi v pamětech uvedl, že „ke svému přirozenému nadání zdědil od předků jistou rozmanitost“,³¹ která zahrnovala nádherymilovnost, sklony k autokracii, mlhavou mystiku, nechuť k práci, výmluvnost a přesvědčení o svém postavení z boží vůle. Jeho současník, průkopník vojenských dějin H. Delbrück, ho popsal slovy: „... má jen znamenitou paměť. Věří však, že všemu rozumí, o všem hovoří a svá stanoviska předkládá s takovou jistotou a neotřesitelností, jež zcela vylučuje každý odpor“.³² I jeden z jeho dvořanů zdůraznil, že císař „není chytrý. Nemá pevný charakter a ve vážných věcech nemusí dojít k samostatnému závěru. Bojí se slyšet pravdu a vyhýbá se nepříjemným záležitostem. Samostatně pracovat nebo se zaměstnat se mu příliš nelíbí.“³³ Většina historiků charakterizovala Viléma II. jako diletantu vratkého duševního založení, krajně impulsivního a nerealistického, se sklonem k sebeglorifikaci.³⁴ Například americký vojenský historik D. Showalter uvedl, že „měl rychlé, pohotové chápání doprovázené přáním činit to nejlepší pro svou zemi a lid... Byl intelektuálně a emocionálně labilní, se sklonem trvat na realizaci své myšlenky a stejný

²⁵ MOMMSEN, W. J. *Der autoritäre Nationalstaat. Verfassung, Gesellschaft und Kultur im deutschen Kaiserreich*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1990, s. 64–65.

²⁶ WEHLER, H.-U. *Das Deutsche Kaiserreich 1871–1918*. 7. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1994, s. 63. Odmítá ale pojem „kancléřská diktatura“, tamtéž, s. 64–65. Proti paralele s druhým císařstvím vystoupil např. ULLMANN, *op. cit.*, s. 93–94.

²⁷ WEHLER, *op. cit.*, s. 69.

²⁸ NIPPERDEY, *op. cit.*, s. 99.

²⁹ RICHTER, H. *Demokratie. Eine deutsche Affäre. Vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck, 2020, s. 105.

³⁰ Srov. STERKENBURGH, F. F. Staging a Monarchical-federal Order. Wilhelm I as German Emperor. *German History*, 2021, roč. 39, č. 4, s. 520–523.

³¹ BISMARCK, O. von. *Gedanken und Erinnerungen*. Stuttgart, Berlin: J. G. Cotta, 1928, s. 121.

³² THIMME, A. *Hans Delbrück als Kritiker der Wilhelminischen Epoche*. Düsseldorf: Droste, 1955, s. 17.

³³ ILSEMANN, S. von – KOENIGSWALD, H. von (eds.). *Der Kaiser in Holland. Aufzeichnungen des letzten Flügeladjutanten Kaiser Wilhelms II. I.: Amerongen und Doorn 1918–1923*. München: Biederstein, 1967, s. 126–127. Podobně: BÜLOW, B. Fürst von – STOCKHAMMERN, F. von (ed.). *Denkwürdigkeiten. II. Von der Marokko-Krise bis zum Abschied*. Berlin: Verlag Ullstein, 1930, s. 81.

³⁴ STELLNER, *Poslední*, s. 57–66. Psychologické studie jej prezentují jako jedince, který sám nad sebou pochyboval, a proto byl pro něj „potlesk“ navýsost důležitý. KOHUT, T. A. *Wilhelm II. and the Germans*. New York: Oxford Univ. Press, 1991, s. 132.

sklon měnit názor.³⁵ S tímto pojetím souhlasíme stejně jako s tezí Ch. Clarka, že císař „zůstal ... inteligentním člověkem, nicméně vybaveným špatným úsudkem, se sklonem k netaktním výbuchům a krátkodobému nadšení, bázlivá postava s dispozicí k panice, jež často jedná impulsivně na základě pocitu slabosti a ohrožení“.³⁶

Nový císař, jenž se nejdříve opájel vnější stránkou moci, si nevytvořil pravidelný pracovní plán, nevydržel delší dobu naslouchat referátům a neustále cestoval. V důsledku relativně mizivého zájmu o politické otázky během prvního roku vlády Bismarck císaře podceňoval, což vedlo k nárůstu vlivu panovníkova okolí, tedy politicky neodpovědných osobností. Ty Vilému II. vnukly ideu Bismarcka odstranit, přičemž záminkou se měla stát císařova podpora zákonů pro blaho dělníků v rozporu s Bismarckovou snahou pokračovat s represivní politikou vůči sociální demokracii.³⁷

Císař se proto osobně nezapojoil do jednání o prodloužení Zákona proti společensky nebezpečným snahám sociální demokracie (Zákon proti socialistům) v Říšském sněmu. Jeho jádrem bylo plošné opatření proti socialistickým, sociálnědemokratickým a komunistickým spolkům, tiskovinám a shromážděním, a to včetně zákazu tiskovin, vyhoštění a odsouzení. Kancléř podal vládní návrh na jeho neomezené prodloužení, a to i přesto, že represivní strategie zjevně selhávala, jelikož se i přes perzekuce počet hlasů pro sociálnědemokratické kandidáty během platnosti zákona více než zčtyřnásobil. Proti kancléřovu návrhu se postavilo katolické Centrum i liberálové, takže došlo k rozpadu vládního volebního a parlamentního bloku zvaného „kartel“. Císař na uzavřeném jednání kancléře požádal, aby souhlasil se zmírněním Zákona proti socialistům. Dostalo se mu ale jednoznačného odmítnutí, naopak kancléř ho donutil, aby ve třetím čtení předložil zpřísněnou verzi zákona. Tu Říšský sněm podle očekávání 25. ledna 1890 zamítl.³⁸

Vilém II. se poté ostentativně věnoval dělnické problematice s odůvodněním, že „chce národu, především dělníkům ukázat svoji dobrou vůli a pomoci jim“.³⁹ Touto cestou hodlal odpoutat dělnictvo od sociální demokracie, která by tak přišla o voliče. Monarchovi se nová role velmi zalíbila, což navýsost konzervativní rakousko-uherský velvyslanec považoval za alarmující, neboť Viléma II. na berlínských ulicích několikrát zdravili zvoláním: „Sláva císaři pracujícím!“⁴⁰ Císař si nechal připravit podklady konkrétních opatření, a to nikoliv příslušnými úředníky, nýbrž svým nejbližším důvěrníkem, hrabětem P. Eulenburgem.⁴¹

³⁵ SHOWALTER, D. From Deterrence to Doomsday Machine: The German Way of War, 1890–1914. *Journal of Military History*, 2000, roč. 64, č. 3, s. 684.

³⁶ CLARK, Ch. *Wilhelm II. Die Herrschaft des letzten deutschen Kaisers*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2008, s. 334. Podobně HAFFNER, S. Wilhelm der Zweite. In: HAFFNER, S. – VENOHR, W. (eds.). *Preußische Profile: Friedrich II., Neithardt von Gneisenau, Otto von Bismarck, Theodor Fontane, Helmuth von Moltke, Friedrich Engels, Erich Ludendorff, Wilhelm II., Henning von Tresckow, Ernst Niekisch*. Königstein im Taunus: Athenäum, s. 201–216.

³⁷ ULLMANN, *op. cit.*, s. 91; Nověji ke konfliktu: STEINBERG, J. *Bismarck: a life*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2011, s. 435–437; RÖHL, *Kaiser*, s. 44–52; LERMAN, K. A. *Bismarck*. Harlow – New York: Pearson Longman, 2004, s. 239.

³⁸ LAPPENKÜPER, *op. cit.*, s. 152–153.

³⁹ Vilém II. Eulenburgovi, 13. 1. 1890, HALLER, J. (ed.). *Aus fünfzig Jahren. Erinnerungen, Tagebücher und Briefe aus dem Nachlaß des Fürsten Philipp zu Eulenburg-Hertefeld*. Berlin: Paetel, 1923, s. 241.

⁴⁰ Széchényiho telegram Kálnokymu, Berlín, 27. 2. 1890, *Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Politisches Archiv III.*, 138, fol. 213 (dále jen: *HHSIA, PA III.*).

⁴¹ Széchényi Kálnokymu, 7. 2. 1890, tamtéž, fol. 151; Eulenburg Vilémovi II., 20. 1. 1890, RÖHL, J. C. G. (ed.). *Philipp Eulenburgs politische Korrespondenz. I. Von der Reichsgründung bis zum Neuen Kurs*

Následně je panovník přednesl 24. ledna 1890 na pruské korunní radě⁴², kde oznámil, že vydá dva výnosy. První měl oznámit chystaný zákon na ochranu dělníků, který počítal se zkrácením pracovní doby, zákazem nedělní práce, omezením práce žen a dětí. Druhým výnosem chtěl svolat do Berlína mezinárodní konferenci o zlepšení dělnických životních podmínek.⁴³

Bismarck svůj postoj v sociální otázce nezměnil a dokonce přesvědčil pruské ministry, aby program ochrany dělníků neodmítli, nýbrž pouze požádali o čas k dalšímu studiu.⁴⁴ Později o tom Vilém II. napsal: „Vláda byla ve skutečnosti výhradním nástrojem v rukou Bismarckových a jednala podle jeho rozkazu.“⁴⁵ Další osudy císařova sociálního programu zdařile shrnul Ullmann: „Vilém a s ním rostoucí část veřejného mínění zastávali názor, že by se měla přehodnotit represivní politika kancléře a že místo pouhého potlačování sociálnědemokratického dělnického hnutí je třeba opatrně přistoupit na kompromis. Oproti tomuto ‚novému kursu‘ ... Bismarck nadále sázel na represii a konfrontaci, jelikož chtěl u měšťanstva vyvolat strach z revoluce.“⁴⁶

Přelomovou událostí se staly výsledky voleb do Říšského sněmu z února 1890. Nejsilněji zastoupenou stranou v Říšském sněmu se stalo katolické Centrum, naopak kartelové strany zaznamenaly značné úbytky mandátů. Další nárůst sociální demokracie vzbuzoval velké obavy.⁴⁷ Císař se v předvolební boji angažoval pro kartelové strany a jejich neúspěch považoval za radikální zhoršení situace v parlamentu. Přistoupil proto na kancléřův program boje proti novému Říšskému sněmu. Bismarckův plán byl jednoduchý. Na zasedání Říšského sněmu chtěl předložit ještě ostřejší úpravu Zákona proti socialistům, přičemž sněm by takovou předlohu jistě odmítl a kancléř by jej mohl se císařovým souhlasem rozpustit. Při projednávání tohoto plánu na zasedání pruské korunní rady 2. března 1890

1866–1891. Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1976, s. 417. Srov. HALLER, *op. cit.*, s. 241–244; LIDTKE, V. L. *Outlawed Party: Social Democracy in Germany*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966, s. 292–298; BRAUER, A. von – ROGGE, H. (ed.). *Im Dienste Bismarcks. Persönliche Erinnerungen*. Berlin: Mittler, 1936, s. 303.

⁴² Císařův dokument otištěn: EPPSTEIN, G. Freiherr von (ed.). *Fürst Bismarcks Entlassung. Nach den hinterlassenen, bisher unveröffentlichten Aufzeichnungen des Staatssekretärs des Innern, Staatsministers Dr. Karl Heinrich von Boetticher und des Chefs der Reichskanzlei unter dem Fürsten Bismarck Dr. Franz Johannes von Rottenburg*. Berlin: August Scherl, 1920, s. 152, 157.

⁴³ RÖHL, J. C. G. Kaiser Wilhelm II., Grossherzog Friedrich I. und der „Königsmechanismus“ im Kaiserreich. *Historische Zeitschrift*, 1983, roč. 236, č. 1, s. 552.

⁴⁴ BISMARCK, *op. cit.*, s. 54. LUCIUS von BALLHAUSEN, R. Freiherr von. *Bismarck-Erinnerungen des Staatsministers Freiherrn Robert Lucius von Ballhausen*. Stuttgart: Cott, 1920, s. 509. Srov. Holstein Eulenburgovi, 27. ledna 1890, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, I., č. 293, s. 421–423. Generál Waldersee neměl pro sociální otázku žádné pochopení, s Vilémovou aktivitou nesouhlasil, ale vítal sociální projekty jako součást manévru proti Bismarckovi. MEISNER, H. O. (ed.). *Denkwürdigkeiten des Generalfeldmarschalls Alfred Grafen von Waldersee, II. 1888–1900*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1923, s. 99.

⁴⁵ VILÉM II. *Události a osoby 1878–1918*. Praha – Brno: Fr. Borový, 1922, s. 31–32.

⁴⁶ ULLMANN, *op. cit.*, s. 92. K junkerstvu a sociální demokracii srov. ANDERSON, M. L. *Practicing Democracy. Elections and Political Culture in Imperial Germany*. New York: Princeton, 2022, s. 152–198. K Bismarckově postupu proti císařově sociální politice srov. Széchényi Kálnokymu, 15. 2. 1890, *HHStA, PA III.*, 138, fol. 184–188, Széchényiho telegram Kálnokymu, 15. 2. 1890, tamtéž, fol. 182–183; Széchényi Kálnokymu, 13. 2. 1890, tamtéž, fol. 179; EPPSTEIN, *op. cit.*, s. 211–217; Podklady pro jednání státní rady z 17. 2. 1890, *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz. Brandenburg-Preußisches Hausarchiv, Repositur 53*, č. 159 (dále jen: *GStA PK, BPH Rep. 53*).

⁴⁷ Srov. EPPSTEIN, *op. cit.*, s. 61; ULLMANN, *op. cit.*, s. 39.

vyslovil Bismarck názor, že říše není svazkem zemí, nýbrž spolkem knížat a nastínil možnost oktrojování německé ústavy. Doslova prohlásil: „A proto by mohla v nutném případě knížata a senáty spolkových měst podpořit odstoupení od spolkové smlouvy. Tímto způsobem by bylo možné oddělit se od Říšského sněmu, kdyby měly volby špatně dopadnout.“⁴⁸ Poslední věta byla sice z protokolu vyškrtnutá, ale i tak se stala základem hypotézy o Bismarckově přípravě státního převratu.⁴⁹ Bismarckův plán postupu proti Říšskému sněmu nenašel v nejvyšších kruzích dostačující podporu. Klíčoví úředníci a provládní politici se obávali, že by jeho uskutečněním došlo ke zničení posledních zbytků kartelu a k nebezpečné eskalaci politické situace.⁵⁰ Také Vilém II. změnil názor a na počátku března se od plánu zostřeného protisocialistického zákona distancoval. Dokonce veřejně prohlásil, že je jeho nejušlechtilější povinností postarat se o blaho nižších tříd, a „ti, kteří mi chtějí pomáhat, jsou mi ze srdce vítáni, ale ty, kteří se mi při této práci postaví, rozdrtím!“.⁵¹ Kontrola nad vývojem situace se Bismarckovi sice vymkla z rukou, ale on se nevzdával. Jeho nový manévř se podobal předchozímu plánu. Hodlal totiž v rámci vojenské předlohy předložit výrazně navýšený vojenský rozpočet. Pokud by ji parlament schválil, zastínil by Vilémovy sociálně politické snahy.⁵² Kanceléřem chystaná vojenská předloha by totiž císaře dostala do překerní situace. Pokud by nechtěl vyjít vstříc Centru, musel by se podílet na rozpuštění Říšského sněmu, čímž by vzniklo nebezpečné napětí, jehož by kanceléř mohl využít pro znovunastolení ideje státního převratu. Vilém II., jenž se nedokázal rozhodnout mezi výše zmíněnými alternativami, vyřešil problém jednoduše – Bismarcka propustil.⁵³

3. Císař, Caprivi a parlament

Bismarckovým odchodem se uvolnil prostor pro politiku „nového kursu“, který odmítal dosavadní rozdělení politického spektra na nepřátele a podporovatele říše. Nový říšský kancléř⁵⁴ Leo von Caprivi platil za umírněného politika⁵⁵. Ve vnitropolitických otázkách se musel potýkat s mnoha nevyřešenými problémy, především nedisponoval spolehlivou většinou v Říšském sněmu a čelil císařovým neobratným politickým vyhlášením

⁴⁸ Cit. dle: RÖHL, J. C. G. Staatsstreichplan oder Staatsstreichbereitschaft? Bismarcks Politik in der Entlassungskrise. *Historische Zeitschrift*, 1966, roč. 203, č. 1, s. 610.

⁴⁹ ZEHLIN, E. *Staatsstreichpläne Bismarcks und Wilhelms II. 1890–1894*. Stuttgart – Berlin: Cotta, 1929.

⁵⁰ Cit. dle: RÖHL, J. C. G. *Deutschland ohne Bismarck. Die Regierungskrise im Zweiten Kaiserreich 1890–1900*. Tübingen: Wunderlich, 1969, s. 53.

⁵¹ SCHRÖDER, W. (ed.). *Das persönliche Regiment. Reden und sonstige öffentliche Äußerungen Wilhelms II.* München: Birk, 1907, s. 91, 96.

⁵² Holstein Eulenburgovi, 7. 3. 1890, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, I., č. 338, s. 481; Eulenburg Fridrichu I. Bádenskému, 13. 3. 1890, tamtéž, č. 350, s. 497.

⁵³ Žádost otištěna: EPPSTEIN, *op. cit.*, s. 189–194. Týž den se kancléř odmítl zúčastnit slavnostní hostiny v obrazárně Královském zámku. Srov. Veränderungen zur Galatafel, *GStA PK, BPH Rep.* 53, č. 159. NONN, Ch. *Bismarck. Ein Preuße und sein Jahrhundert*. München: C. H. Beck, 2015, s. 327–328. K přijetí demise v tisku srov. GERWARTH, R. *Der Bismarck-Mythos: die Deutschen und der Eiserne Kanzler*. München: Siedler, 2007, s. 21–23.

⁵⁴ Jmenovací listina kancléře Capriviho, 20. 3. 1890, *GStA PK, BPH Rep.* 53, č. 433.

⁵⁵ Císař napsal své babičce: „S Caprivim si rozumíme velmi dobře.“ Vilém II. Viktorii I. Britské, 24. 12. 1890, BUCKLE, G. F. (ed.). *The Letters of Queen Victoria*, 3d series, I., London: John Murray, 1930, s. 666. Později o něm napsal: „Jeho stáří bylo zárukou, že bude rozvázným a klidným rádcem pro osiřelého mladého císaře.“ VILÉM II., *op. cit.*, s. 43–44.

a projevům.⁵⁶ Mimo jiné se musel zasadit o realizaci Vilémových iniciativ ve prospěch dělníků.⁵⁷ Výsledky těžce vyjednaného zákona na ochranu dělníků ale neodpovídaly původním císařovým velkolepým nerealistickým slibům, takže měly mizivé účinky na dělnické hnutí. Vilém II. se tedy nestal „lidovým císařem“ ani sociálním reformátorem.⁵⁸ Lze souhlasit s komentářem odvolaného Bismarcka, který věc označil za císařův neúspěšný chimérický pokus „zcela sám se vypořádat se sociální demokracií“.⁵⁹ Po tomto neúspěchu se císař dělnickou otázkou již nezabýval a tvrdil, že „stojí vysoko nad stranami“ a musí dbát na zájmy všech.⁶⁰

Caprivi hodlal zajistit stabilní provládní většinu v Říšském sněmu ústupky katolickému Centru, které by uzavřelo koalici s konzervativci. Ti s podobným postupem zásadně nesouhlasili, stejně jako císař, který si přál obnovení kartelu (konzervativci a liberálové). Přestože císař věděl, že vláda se vstřícností Říšského sněmu nemůže počítat, „poručil“ předněst vojenskou předlohu.⁶¹ Ta navrhovala navýšení výdajů na armádu a zvýšení počtu vojáků. Kancléř hodlal zajistit potřebnou parlamentní většinu zásadním ústupkem, a to zavedením dvouleté vojenské služby místo tříleté.⁶² Jelikož císař trval na tříleté vojenské službě, Říšský sněm vojenskou předlohu odmítl, a byl rozpuštěn.⁶³ Při dalším vyjednávání vojenské předlohy⁶⁴ akceptoval monarcha spolu s částí generality dvouletou aktivní službu a začal ji kategoricky obhajovat.⁶⁵ Většinu v Říšském sněmu pro přijetí vojenské předlohy se nakonec podařilo získat s pomocí stran reprezentující národnostní menšiny v červenci 1893.⁶⁶

⁵⁶ WEITOWITZ, R. *Deutsche Politik und Handelspolitik unter Reichskanzler Leo von Caprivi 1890–1894*. Düsseldorf: Droste, 1978, s. 9. Caprivi musel hájit císaře před poslanci Říšského sněmu, že zveřejňoval svá prohlášení bez kontrasignace kancléře či ministrů. Capriviho projev z 30. 11. 1891, ARNDT, R. (ed.). *Die Reden des Grafen von Caprivi im Deutschen Reichstage, Preussischen Landtage und bei besonderen Anlässen 1883–1893*. Berlin: Ernst Hofmann & Co., 1894, s. 163.

⁵⁷ Při zahájení jednání Říšského sněmu 6. května 1890 panovník řekl: „Počítám s dalším prohloubením zákonodárství na ochranu dělníků.“ *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. VIII. Legislaturperiode. I. Session. 1890/91, Bd. 1, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1890, s. 1; též: Széchényi Kálnokymu, 6. 5. 1890, *HHStA, PA III.*, 139, fol. 497.

⁵⁸ GARDNER, H. *The Failure to Prevent World War I. The Unexpected Armageddon*. London – New York: Ashgate, 2015, s. 83–84. Srov. RÖHL, Kaiser, s. 59–60; GEIS, R. *Der Sturz des Reichskanzlers Caprivi*. Berlin: Verlag von Emil Ebering, 1930, s. 103–104.

⁵⁹ *Neue Freie Presse*, 22. 3. 1900, č. 12779, s. 2.

⁶⁰ Projev z 15. 5. 1890, JOHANN, E. (ed.). *Reden des Kaisers. Ansprachen, Predigten und Trinksprüche Wilhelms II.* München: Deutscher Taschenbuch-Verlag, 1977, s. 50–52.

⁶¹ RÖHL, *Deutschland*, s. 70–71.

⁶² Eulenburg Fridrichu I., 16. 4. 1892, RÖHL, J. C. G. (ed.). *Philipp Eulenburgs politische Korrespondenz. II. Im Brennpunkt der Regierungskrise 1892–1895*. Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1979, č. 664, s. 852; Eulenburg Holsteinovi, 2. 9. 1892, tamtéž, č. 696, s. 925; Holstein Eulenburgovi, 26. 12. 1892, tamtéž, č. 754, s. 1000–1001, poznámka č. 1.

⁶³ Srov. Capriviho projev z 15. 2. 1892, ARNDT, *op. cit.*, s. 194–200.

⁶⁴ SCHRÖDER, *op. cit.*, s. 6. Projev Viléma II., 4. 7. 1893, *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. IX. Legislaturperiode. I. Session. 1893, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1893, s. 1.

⁶⁵ MEISNER, *op. cit.*, s. 267.

⁶⁶ *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. IX. Legislaturperiode. I. Session. 1893, Bd. 1, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1893.

V roce 1894 se prohloubily rozpory mezi Vilémem II. a kancléřem Caprivim.⁶⁷ Císař navrhl, že pro vládu nepříznivou situaci v Říšském sněmu by mohlo vyřešit oktrojování volebního práva a státní převrat. S podobným plánem Caprivi naprosto nesouhlasil a vyhrožoval, že podá demisi. Na zasedání pruské vlády odmítl tezi o právu spolkových knížat rozpustit říši jako právně neudržitelnou a politicky nebezpečnou. Podobně smýšleli i představitelé konzervativních stran. Caprivi sice svůj názor prosadil, ale intriky a útoky jeho nepřátel pokračovaly⁶⁸, až v říjnu 1894 kulminovaly jeho demisí.⁶⁹

Novým kancléřem a pruským premiérem se stal pětasedmdesátiletý Chlodwig kníže zu Hohenlohe-Schillingsfürst.⁷⁰ Současně do popředí vystoupila osobnost císařova důvěrníka hraběte Eulenburga, který se zásadním způsobem podílel na řešení všech krizí v 90. letech i na provádění důležitých personálních změn.⁷¹ V roce 1895 se mu kupříkladu podařilo prosadit jako nového tajemníka Zahraničního úřadu svého přítele B. von Bülowa, o kterém v dopise panovníkovi tvrdil: „Bernhard je nejcennějším úředníkem, jehož Vaše Veličenstvo má, je predestinovaným říšským kancléřem.“⁷²

Vilém II. přiměl nového kancléře předložit v Říšském sněmu zákon proti převratu, tedy legislativně postihovat aktivity pokládané za revoluční, především činnost sociální demokracie. Návrh počítal s omezením svobody tisku a projevu, aby se ztížila sociálně demokratická propaganda. Proto císaře v květnu 1895 neschválení zákona velmi rozhořčilo.⁷³ Eulenburgovi napsal, že „Říšský sněm je už příliš zbabělý“.⁷⁴ Carovi vylíčil situaci nabubřelými slovy: „Můj Říšský sněm se chová co nejhůře. Potácí se sem a tam od

⁶⁷ Szögyényi telegram Kálnokymu, 11. 1. 1894, *HHStA, PA III.*, 144, fol. 11. Titíž, 21. 1. 1894, tamtéž, fol. 18.

⁶⁸ Szögyényi Kálnokymu, 17. 3. 1894, tamtéž, fol. 104. ULLMANN, *op. cit.*, 141–142.

⁶⁹ CECIL, L. *The German Diplomatic Service, 1871–1914*. Princeton: Princeton University Press, 2015, s. 270.

⁷⁰ Szögyényi Kálnokymu, 10. 11. 1894, *HHStA, PA III.*, 144, fol. 529. Ke jmenování: STALMANN, V. *Fürst Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst 1819–1901. Ein deutscher Reichskanzler*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2009, s. 210–215; ULLMANN, *op. cit.*, s. 145; EYCK, E. *Das persönliche Regiment Wilhelms II. Politische Geschichte des deutschen Kaiserreiches 1890–1914*. Erlbach – Zürich: Eugen Rentsch, 1948, s. 100.

⁷¹ BÖSCH, F. Grenzen des „Obrigkeitsstaates“. Medien, Politik und Skandale im Kaiserreich. In: MÜLLER, S. O. – TORP, C. (ed.). *Das Deutsche Kaiserreich in der Kontroverse*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009, s. 138–142, 149–151.

⁷² Eulenburg Vilémovi II., 14. 2. 1895, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, II., č. 1086, s. 1463; Vilém II. Eulenburgovi, 12. 2. 1895, tamtéž, č. 1083, s. 1460; Marschall Eulenburgovi, 17. 2. 1895, RÖHL, J. C. G. (ed.). *Philipp Eulenburgs politische Korrespondenz. III. Krise, Krieg und Katastrophen 1895–1921*. Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1983, č. 1088, s. 1466; Marschall Eulenburgovi, 27. 6. 1897, tamtéž, č. 1327, s. 1836; Bülow Eulenburgovi, 16. 7. 1897, tamtéž, č. 1333, s. 1846. K prosazení Bülowa srov. CECIL, *op. cit.*, s. 260–261, 276; Holstein Eulenburgovi, 22. 2. 1895, RICH, N. – FISHER, M. H. (ed.). *Die geheime Papiere Friedrich von Holstein. III. Briefwechsel (30. Januar 1861 bis 28. Dezember 1896)*. Göttingen: Musterschmidt, 1961, č. 448, s. 449; MÜLLER, K. A. von (ed.). *Fürst Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst. Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit*. Stuttgart – Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1931, III., s. 355.

⁷³ SWEENEY, D. *Work, Race, and the Emergence of Radical Right Corporatism in Imperial Germany*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2009, s. 102–104; ULLMANN, *op. cit.*, s. 146–147. Srov. 220. zasedání, 11. 5. 1897, *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. IX. Legislaturperiode. IV. Session. 1895/97, Bd. 8, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1897, s. 5845–5858.

⁷⁴ Vilém II. Eulenburgovi, 9. 12. 1894, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, II., č. 1060, s. 1425.

socialistů, podporovaných Židy, k ultramontánním katolíkům. Obě strany budou, jak vidím, brzo zralé na to, aby byli jejich členové do jednoho pověšeni.“⁷⁵

Ve veřejných vystoupeních dával Vilém II. najevo svůj odpor ke členům sociální demokracie, o nichž tvrdil, že jsou „tlupou lidí, nehodnou nosit jméno Němec“, „vlastizrádným davem“, „živly“ a „nevlastenečtí nepřátelé božského uspořádání světa“.⁷⁶ Jeho okolí, ani přední úředníci se sociálními demokraty rozhodně nesympatizovali, nicméně se jejich vliv snažili potlačit nenásilnými legálními prostředky. Kancelář si uvědomoval, že císařovy nenávislné projevy jen nahrávají protimonarchistické agitaci. Na podzim roku 1895 Hohenlohe poznamenal: „Konflikt s Říšským sněmem by vedl k jeho rozpuštění a novým volbám, které by skončily porážkou vlády... Mojí politikou je s ním vycházet.“⁷⁷ Císař nakonec ustoupil a soustředil se na jiná témata. V soukromém dopise pouze snil o tom, že z Německa „vymete parlamentarismus a stranické šablony“.⁷⁸

V 90. letech 19. století se císař namísto dělnické otázky začal nadšeně zajímat o válečné námořnictvo.⁷⁹ Jeho ambicí bylo vybudovat námořní sílu srovnatelnou s britskou. Vycházel tak vstříc průmyslovým kruhům, zejména loděnicím a těžkému průmyslu, stejně jako konzervativním a nacionalistickým stranám, které podporovaly expanzivní politiku a „světovou politiku“.⁸⁰ Idea zvětšení námořní síly se po roce 1895 stala jedním ze základních bodů vnitřní a zahraniční politiky i díky tomu, že ji aktivně propagoval panovník.⁸¹ Na počátku roku 1896 jen nerad souhlasil s odložením termínu podání námořní předlohy, neboť podle stanovisek vůdců politických stran kancelář zjistil, že má minimální šance na přijetí.⁸² Na obtíže s předložením námořní předlohy císař opět reagoval hystericky, dokonce mluvil o tom, že chce provést státní převrat a obejít se bez Říšského sněmu. Na argument, že Německo je konstitučním státem, pateticky odvětil, že disponuje osmnácti vojenskými sbory. Císař se také blamoval, když k předákům konzervativců vyslal své důvěrníky, aby vysondovali jejich názor na případný státní převrat. Většina historiků se však kloní k názoru, že šlo spíše o úvahu než o reálný politický cíl. Pro podobné plány mohl císař v Německu získat pouze nejpravcovější elementy, nikoliv však reálnou politickou sílu. Úvahy o státním převratu nebyly realizovány, panovník si s touto ideou vlastně pouze pohrával.⁸³

⁷⁵ Vilém II. Mikuláši II., 7. 2. 1895, GOETZ, W. (ed.). *Briefe Wilhelms II. an den Zaren 1894–1914*. Berlin: Ullstein, 1920, č. 3, s. 8.

⁷⁶ Vilém II. Hohenlohovi, 8. 9. 1895, EYCK, *op. cit.*, s. 59.

⁷⁷ CURTIUS, F. (ed.). *Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst*. Stuttgart – Leipzig: Deutsche Verlags-Anstalt, 1907, II., s. 523. Srov. STALMANN, *op. cit.*, s. 262.

⁷⁸ Vilém II. Eulenburgovi, 25. 12. 1895, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, III., č. 1178, s. 1620–1621.

⁷⁹ ULLMANN, *op. cit.*, s. 150–154.

⁸⁰ WINZEN, P. Zur Genesis von Weltmachtkonzept und Weltpolitik. In: RÖHL, J. C. G. – MÜLLER-LUCKNER, E. (ed.). *Der Ort Kaiser Wilhelms II. in der deutschen Geschichte*. München: Oldenbourg, 1991, s. 192; STALMANN, *op. cit.*, s. 271–281.

⁸¹ RÖHL, *Kaiser Wilhelm II.*, s. 560; MÜLLER, *op. cit.*, s. 153–154.

⁸² MEISNER, *op. cit.*, s. 365–366; BERGHAHN, V. R. *Der Tirpitz-Plan. Genesis und Verfall einer innenpolitischen Krisenstrategie unter Wilhelm II.* Düsseldorf: Droste, 1971, s. 97.

⁸³ Eulenburg Vilémovi II., 8. 4. 1897, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, III., č. 1313, s. 1811. Srov. RÖHL, *Deutschland*, s. 199.

Na konci června a počátkem července 1897 došlo k velké reorganizaci nejvyšších úřadů německé a pruské správy. Kanceléřem zůstal Hohenlohe⁸⁴, ale Eulenburg usiloval o to, aby se jeho nástupcem stal státní tajemník Zahraničního úřadu pracovitý, vzdělaný, leč zároveň ctižádostivý a marnivý Bülow. Vynikal jako brilantní parlamentní řečník a manipulátor veřejného mínění.⁸⁵ Do čela Námořního úřadu, klíčového pro prosazení námořní předlohy, byl povolán kontradmirál Alfred Tirpitz.⁸⁶ Císaře nicméně nelze považovat za vlastního tvůrce námořnictva, spíše se jednalo o komplex zájmů průmyslových magnátů, obchodníků, finančníků, loďařů, admirálů a generálů, který přistoupil na velmocenskou politiku říše.⁸⁷

Stěžejním úkolem nové vládní garnitury se stalo zajištění námořního zbrojení.⁸⁸ Vnitropolitická situace ale nebyla pro námořní předlohu nijak příznivá, neboť v Říšském sněmu se poslanci Centra, svobodomyšlné strany a sociální demokracie postavili proti zvyšování výdajů. Ani tradiční opora vlády, konzervativní strana, nejevila ochotu přistoupit na podstatné zvýšení námořního rozpočtu.⁸⁹ Bülow proto využil vzedmuté vlny nacionalismu a protibritských nálad, stejně jako mohutné propagandy a tradičních politických metod, včetně ústupků katolickému Centru⁹⁰ a nakonec dosáhl toho, že koncem března 1898 poslanci Říšského sněmu hlasovali pro námořní předlohu.⁹¹

Přijetí námořní předlohy signalizovalo úspěšnost linie „nových mužů“ okolo císaře. Výborně informovaný rakousko-uherský velvyslanec hlásil do Vídně: „Vztah mezi císařem Vilémem a státním tajemníkem Bülowem založený na úplné důvěře zůstává nadále nezkalený, neuběhne den, aniž by císař Vilém, pokud je v Královském zámku, nenavštívil byt státního tajemníka. Říšský kanceléř je přitom zcela v pozadí a slouží jako důstojná

⁸⁴ HOHENLOHE-SCHILLINGSFÜRST, A. Fürst von. *Aus meinem Leben*. Frankfurt am Main: Frankfurter Societäts-Druckerei, 1925, s. 352–353.

⁸⁵ MEISNER, *op. cit.*, s. 431.

⁸⁶ Caprivi Tirpitzovi, 28. 3. 1891, cit. dle: WINZEN, *Zur Genesis*, s. 192. Hohenlohe Vilémovi II., 23. 3. 1898, *GSa PK, BPH Rep.* 53, č. 234. Srov. SELIGMANN, M. S. – NÄGLER, F. – EPKENHANS, M. *The Naval Route to the Abyss: The Anglo German Naval Race 1895–1914*. Farnham, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2015; BERGHAHN, V. R. Zu den Zielen des Deutschen Flottenbaus unter Wilhelm II. *Historische Zeitschrift*, 1970, roč. 210, č. 1, s. 65; RÖHL, *Deutschland*, s. 251.

⁸⁷ Např. STEINBERG, J. The Kaiser's Navy and German Society. *Past and Present*, 1964, roč. 28, č. 1, s. 102–110; KÖNIG, W. *Wilhelm II. und die Moderne der Kaiser und die technisch-industrielle Welt*. Paderborn, München: Schöningh, 2007.

⁸⁸ TIRPITZ, A. von. *Erinnerungen*. Leipzig: Koehler, 1920, s. 96; BÜLOW, B. Fürst von – STOCKHAMMERN, F. von (ed.). *Denkwürdigkeiten. I. Vom Staatssekretariat bis zur Marokko-Krise*. Berlin: Verlag Ullstein, 1930, s. 108–117; WINZEN, *Zur Genesis*, s. 198.

⁸⁹ EPKENHANS, M. Germany, 1870–1914: a military empire turns to the sea. In: RODGER, N. A. M. – BUCHET, Ch. (eds.). *The Sea in History. The Modern World / La Mer Dans l'histoire. Le Période Contemporaine*. Woodbridge: The Boydell Press, 2017, s. 21–24.

⁹⁰ BÜLOW – STOCKHAMMERN, *op. cit.*, I., s. 59; BERGHAHN, *Der Tirpitz-Plan*, s. 189; WEHLER, *op. cit.*, s. 176–179. V tomto smyslu psal Bülow již v roce 1895. Bülow Eulenburgovi, 23. 2. 1895, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, III., č. 1096, s. 1482. Srov. MÜLLER, *op. cit.*, s. 405; VIERHAUS, R. (ed.). *Am Hof Der Hohenzollern. Aus dem Tagebuch der Baronin Spitzemberg 1865–1914*. Göttingen: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1979, s. 181–182.

⁹¹ *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. IX. Legislaturperiode. V. Session. 1897/98, Bd. 3, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1898.

dekorace.⁹² Bülowovo jmenování do nejvyšší říšské funkce se připravovalo dlouho a po přijetí druhé námořní předlohy v roce 1900 proběhlo velmi hladce.⁹³

4. Tisk, osobní vláda a parlamentarizace

Od poloviny 19. století se média, zejména tisk, staly významným nástrojem, jenž ovlivňoval veřejné mínění, a tím i politické dění. Není tedy divu, že většina politiků a panovníků se v důsledku toho stávala tématem médií, a snažila se je různými způsoby a s různými tendencemi využívat. Vilém II. média na jedné straně značně podporoval, protože pro něj byly „souhlas a potlesk nesmírně důležité“ a rád chtěl být „zářivým středem pozornosti“.⁹⁴ Na druhé straně se aspekty Vilémovy osobnosti a jeho působení staly předmětem kritického mediálního diskurzu. Zásadní studii k tomuto tématu předložila švýcarská odbornice Sonja Glaab, jež se zabývala zásadní otázkou – zda byl Vilém II. nejen „mediální hvězdou“, ale také „mediálním císařem“. Tedy zda si byl plně vědom významu tisku pro ovlivňování veřejného mínění, zda chápal specifická pravidla masových médií své doby či konečně zda je uměl využít pro vlastní potřeby.⁹⁵

Glaab došla k závěru, že císař si byl vědom toho, že tisk nejen odráží veřejné mínění, ale rovněž ho ovlivňuje. Například svému tiskovému mluvčímu dával „přímé příkazy“ k ovlivňování tisku, který se měl „krotit“, a nekritizovat „nejvyššího pána“.⁹⁶ Podobné reakce však jen vyvolávaly další vlnu kritiky. Podle hraběte Lerechenfelda „byly takové pokusy o potlačení veřejné kritiky Viléma pro pověst monarchie kontraproduktivní“. Naopak spíše podporovaly opoziční diskurz. Členové císařových kancelářů (civilní a vojenský kabinet) se často snažili „žehlit“ císařovy eskapády, když žádali novináře, aby „císařovy projevy, které byly většinou improvizované, zveřejňovali až po konzultaci jejich rukopisů s členem civilního kabinetu“.⁹⁷

Vilém II. sledoval mediální zpravodajství velmi pozorně, nicméně Glaab uvedla, že nebylo jisté, zda císař četl noviny celé. Došla k závěru, že se spíše spokojil s denním přehledem tiskových zpráv. Kromě toho „... dával přednost krátkým novinovým článkům před zprávami svých ministrů“.⁹⁸ Císař se často rozčiloval nad zprávami v tisku, jednou kupříkladu prohlásil: „Je mi úplně jedno, co o mně tisk píše ... ale zakazují jakékoli vměšování do mých osobních záležitostí.“⁹⁹ Chtěl spíše demonstrovat, „že jako absolutní

⁹² Szögyényi Goluchowskému, 2. 2. 1898, *HHStA, PA III.*, 151, fol. 17.

⁹³ 209. Sitzung, 12. 6. 1900, *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. X. Legislaturperiode. I. Session. 1898/1900, Bd. 7, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1900, s. 6005–6046. Srov. BÜLOW – STOCKHAMMERN, *op. cit.*, s. 386, 462. O souvisejících personálních změnách srov. Holstein Hatzfeldtovi, 27. 10. 1900, EBEL, G. – BEHNEN, M. (ed.). *Botschafter Paul Graf von Hatzfeldt Nachgelassene Papiere 1838–1901*. Boppard am Rhein: Boldt, 1976, II., č. 831, s. 1343–1346; RÖHL, *Kaiser*, s. 67–69.

⁹⁴ GLAAB, S. Wilhelm II. und die Presse – Ein Medienkaiser in seinem Element? *Publizistik*, 2008, roč. 53, č. 2, s. 201.

⁹⁵ GLAAB, *op. cit.*, s. 200–214. Srov. VOGEL, B. Selbstmobilisierung und Polarisierung – Für „Kaiser und Reich“ gegen den „inneren Reichsfeind“ 1890–1914/18. In: SCHILDT, A. – VOGEL, B. (ed.). *Pressepolitik und öffentliche Meinung im Kaiserreich*. Düsseldorf: Ergebnisse Verlag, 2002, s. 37–58.

⁹⁶ GLAAB, *op. cit.*, s. 207–208.

⁹⁷ LERCHENFELD-KÖFERING, H. G. *Kaiser Wilhelm II. als Persönlichkeit und Herrscher*. Kalmünz: Michael Lassleben, 1985, s. 21.

⁹⁸ GLAAB, *op. cit.*, s. 206.

⁹⁹ Vilém II. Hohenloho, 30. 4. 1897, EYCK, *op. cit.*, s. 162.

monarcha stojí nad zpravodajstvím a kritikou v něm obsaženou. Navenek se prezentoval jako silný vojácký císař, jemuž klepy a drby nevadily.“ Ve skutečnosti na ně ale reagoval velmi citlivě. Jsou známy jeho přehnané reakce na kritiku v médiích, dokonce ho dokázaly rozzuřit i „neškodné nepřesnosti a nesprávnosti z jeho života“.¹⁰⁰

O novinářích neměl Vilém II. obecně dobré mínění. Podle amerického historika L. Cecila sdílel „negativní obraz tisku a novinářské profese, který v jeho době převládal“. Nepovažoval „tisk za politického nebo společenského aktéra...“, ale... za pouhý reproduktor“. Obzvláště negativně vnímal zástupce sociálnědemokratického a liberálního tisku. U sociálnědemokratického mu vadila politická orientace, u liberálního se u něj kromě jiného projevoval i stále sílící antisemitismus – ať již se jednalo o samotné novináře, nebo majitele vydavatelských domů.¹⁰¹

Reakce německého tisku na postoj císaře Viléma II. k legislativnímu procesu byly diferencované podle politické orientace jednotlivých listů. Tisk se stal jedním z hlavních fór, kde se vedly diskuze o císařově fungování v ústavním systému.¹⁰² Konzervativní a provládní tisk (*Kreuzzeitung*, *Deutsche Tageszeitung*) obhajoval silnou osobní roli císaře jako garanta pořádku, jednoty říše a monarchického principu. Kritiku Říšského sněmu často líčil jako rozkladnou parlamentní obstrukci nebo stranický egoismus. Autokratické vystupování Viléma II. bylo prezentováno jako nutná reakce na slabost parlamentu a rostoucí vliv sociální demokracie. Monarcha byl zobrazován jako nadstranický státník, jehož autorita stojí nad „haštežením poslanců“. Národně-liberální a buržoazní listy (*Berliner Tageblatt*, *Frankfurter Zeitung*) sice respektovaly monarchii, nicméně zdůrazňovaly nutnost dodržování ústavy a role sněmu. Kritizovaly císařovy spontánní projevy, politické zásahy a obcházení parlamentu, zejména v otázkách zahraniční politiky a armády. Často vyzývaly ke konstituční zdrženlivosti císaře, nikoliv k odstranění monarchie. Sociálnědemokratický a levicový tisk (*Vorwärts*) označoval autokratické snahy Viléma II. za reakční a protiústavní. Monarcha byl líčen jako symbol militarismu a autoritářství a překážka demokratizace Německa. Říšský sněm byl prezentován jako jediné legitimní zastoupení lidu, jehož pravomoci císař systematicky oslabuje. Katolické listy jako *Germania* často balancovaly mezi loajalitou k monarchii a obranou parlamentních práv. Kritika byla umírněná, ale důsledná – odmítání absolutistických tendencí, důraz na právní stát a ústavní rovnováhu. Noviny se obávaly, aby oslabení sněmu nevedlo k posílení protestantsko-pruského autoritářství.¹⁰³

¹⁰⁰ GLAAB, *op. cit.*, s. 211. FISCHER J.-U. Majestätsbeleidigung im Reichstag: „Eine solche Verletzung der monarchischen Gefühle der Majorität des Reichstags...“. *Zeitschrift für Parlamentsfrage*, 2002, roč. 33, č. 3, s. 573–588.

¹⁰¹ Srov. CECIL, L. Wilhelm II. und die Juden. In: MOSSE, W. E. – PAUCKER, A. (ed.). *Juden im Wilhelmschen Deutschland 1890–1914. Ein Sammelband*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998, s. 314–348; RÖHL, John C. G. *Kaiser, Hof und Staat*. München: C. H. Beck, 1995, s. 216. Za zmínku také stojí role filmu, který v této době ještě nebyl masovým médiem. Vilém II. se rád viděl na celuloidových pásčích, jeho záběry působily autenticky a živě. Nicméně široké masy zatím film oslovit nemohl. Srov. POHL, K.-D. Der Kaiser im Zeitalter der technischen Reproduzierbarkeit. In: WILDEROTTER, H. – POHL, K.-D. (eds.). *Der letzte Kaiser – Wilhelm II. im Exil*. Berlin: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1991, s. 9–18.

¹⁰² STÖBER, G. *Pressepolitik als Notwendigkeit. Zum Verhältnis von Staat und Öffentlichkeit im wilhelmschen Deutschland 1890–1914*. Stuttgart: Steiner, 2000; DUSSEL, K. *Deutsche Tagespresse im 19. und 20. Jahrhundert*. 2. erw. Aufl. Münster: Lit Verlag, 2011, s. 111–112.

¹⁰³ Využíváním tisku, fotografií a filmu se ale stal symbolem mediálního panovníka, protože dovedně kombinoval moderní a „anachronické“ rysy, čímž vytvořil nový typ monarchické prezentace. KOHL-RAUSCH, M. *Loss of Control: Kaiser Wilhelm II, Mass Media, and the National Identity of the Second*

V německém tisku se velmi často objevovaly úvahy o císařově postavení v nejvyšších politických sférách a o míře jeho vlivu. Domníváme se, že ve vlastním velmocenském soukolí německého státu hrál Vilém II. ve sledovaných letech dominantní úlohu v personálních otázkách, že se obklopoval lidmi, kteří splňovali jeho představy a realizovali politickou linii, jež našla ve vnitropolitické či zahraničněpolitické oblasti dostatečnou podporu mocenských opor císařství. Dočasný úpadek mocenské pozice říšského kancléře po Bismarckově odchodu¹⁰⁴ ukončil nástup Bülowa v roce 1900. Na druhou stranu jsme přesvědčeni, že pokud se monarcha svými unáhlenými rozhodnutími dostal do rozporu se zájmy vládnoucích špiček politických a ekonomických kruhů, vždy ustoupil.

Období let 1890–1900 interpretovali někteří historici jako éru velkého císařova ovlivňování politiky a psali o tzv. osobní vládě. Po roce 1945 přišel německý historik a právník E. Eyck s tezí, že Vilém II. v rámci osobní vlády skutečně vládl, realizoval vlastní politické ideje, jež energicky prosazoval.¹⁰⁵ S tím nesouhlasili němečtí historici F. Hartung¹⁰⁶, W. Schüssler¹⁰⁷ či H. Rothfels¹⁰⁸, stejně jako německo-kanadská historička A. Thimme, která tento pojem vysvětlovala jako „kritiku celé císařovy osobnosti a jeho vystupování, zatímco ve skutečnosti se nedalo v právně ústavním smyslu o osobní vládě vůbec hovořit“.¹⁰⁹ Německá profesorka E. Fehrenbach dospěla k závěru, že „osobní vláda Viléma II. ... zůstala pouhou fikcí“, přičemž se jako první zabývala jejími reálnými důsledky.¹¹⁰

Na konci 20. století německá, britská a americké historiografie sice akceptovaly negaci teze o osobní vládě, nicméně se rozcházel v hodnocení podílu Viléma II. na výkonu státní moci. Podle čelného meziválečného právního historika E. R. Hubera vykonával císař svěřenou moc bez podstatných odchylek od říšské a pruské ústavy. Popřel také vznik „kryptoabsolutistického“ modelu a osobní vládu považoval též za pouhou fikci.¹¹¹ Podle kolínského profesora A. Hillgrubera naplnil Vilém II. úlohu vymezenou ústavou, „tedy úlohu integrovat civilní a vojenské komponenty ve vedoucí špičce podle celkové politiky“.¹¹² Bielefeldský profesor H. U. Wehler a podobně i T. Nipperdey psali o úsilí Viléma II. naoko absolutisticky vládnout, ačkoliv ve skutečnosti respektoval ústavní zvyklosti.¹¹³

German Reich. In: BANERJEE, M. – BACKERRA, Ch. – SARTI, C. (eds.). *Transnational Histories of the "Royal Nation"*. Cham: Palgrave Macmillan, 2017, s. 87–107.

¹⁰⁴ STÜRMER, M. *Das ruhelose Reich Deutschland 1866–1918*. Berlin: Severin und Siedler, 1983, s. 276.

¹⁰⁵ EYCK, *op. cit.*

¹⁰⁶ HARTUNG, F. *Das persönliche Regiment Wilhelms II.* Berlin: Akademie-Verlag, 1952, s. 3–20.

¹⁰⁷ SCHÜSSLER, W. *Kaiser Wilhelm II.: Schicksal und Schuld*. Göttingen – Berlin – Frankfurt am Main – Zürich: Muster-Schmidt, 1962.

¹⁰⁸ ROTHFELS, H. *Bismarck. Vorträge und Abhandlungen*. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz: Kohlhammer, 1970.

¹⁰⁹ THIMME, *op. cit.*

¹¹⁰ FEHRENBACH, E. *Wandlungen des deutschen Kaisergedankens 1871–1918*. München: Oldenbourg, 1969, s. 95.

¹¹¹ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band IV: Struktur und Krisen des Kaiserreichs*. Stuttgart: Kohlhammer, 1978, s. 183. Srov. CONZE, *op. cit.*, s. 107–108.

¹¹² HILLGRUBER, A. *Deutschlands Rolle in der Vorgeschichte der beiden Weltkriege*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1979, s. 15.

¹¹³ WEHLER, *op. cit.*, s. 72; NIPPERDEY, *op. cit.*, s. 100–101, 475–485; srov. ELEY, G. *Wilhelminismus, Nationalismus, Faschismus. Zur historischen Kontinuität in Deutschland*. Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot, 1991; MOMMSEN, W. J. *War der Kaiser an allem schuld? Wilhelm II. und die preußisch-deutschen Machteliten*. München: Propyläen, 2002, s. 259. Mommsen navazoval na německého právního

Tezi Wehlerovy školy o stínovém postavení Viléma II. rozhodně odmítl britský historik J. C. G. Röhl. Na základě studia velkého množství dokumentů¹¹⁴ odhalil a popsal císařovy systematické pokusy z 90. let 19. století, jimiž usiloval o vytvoření zvláštního typu osobní vlády. Röhl dále konstatoval, že „podíl císaře na utváření německé politiky nebyl konstantní“.¹¹⁵ Rozlišil několik fází Vilémovy vlády. Léta 1888–1890 vyplnil konflikt s Bismarckem, který si až do demise podržel kontrolu nad vládní politikou. Léta 1890–1897 byla obdobím tzv. „improvizované osobní vlády“, jež se v letech 1897–1908 transformovala v „institucionalizovanou osobní vládu“, neboli „osobní vládu v dobrém smyslu“. Po roce 1908 došlo k výraznému poklesu císařova vlivu i vážnosti. Při analýze vládní formy začal Röhl v 80. letech 20. století používat vedle termínu „osobní vláda“ i pojem „královský mechanismus“.¹¹⁶ Při tom se více zaměřil na císařovu vnitřní politiku, například na podporu budování loďstva či sociální politiku.¹¹⁷ Poslední svazek monumentální Röhlovy biografie Viléma II. a jeho nedávno publikovaný stručný přehled celoživotního díla o Vilémově vládě rozvíjejí tezi, že poslední císař instaloval režim osobní vlády, jenž mu spolu s jeho vojenskými a civilními poradci umožnil kontrolovat německou politiku, včetně rozhodnutí vedoucích k válce.¹¹⁸

Proti Röhlově tezi vystoupil australsko-britský historik Ch. Clark s tím, že královský mechanismus u nestálého a chaotického Viléma II. nemohl fungovat, neboť ten se „nadchl pro jednu myšlenku, pak ho začala nudit nebo ztratil odvalu a nechal ji zase padnout“.¹¹⁹ V současnosti se otázkou, kdo vládl Německému císařství, nejkompexněji zabýval britský historik Haardt, který došel k závěru: „Přesto Röhl, Clark a všichni ostatní účastníci debaty o osobní vládě měří práva císaře podle měřítka ústavy z roku 1871, ignorují značné změny, jimiž tato práva v průběhu let prošla.“¹²⁰ Haardt tematizoval čtyři základní transformační procesy, které v průběhu desetiletí stabilizovaly komplexní mocenskou strukturu císařství: „centralizace státních kompetencí, monarchizace císařského úřadu, nacionalizace Spolkové rady a parlamentarizace říšské moci“. V rámci těchto procesů se podle něj „různé monarchické a parlamentní, hegemonní a konfederativní, sjednocující a partikularistické síly říše“ snažily „udržet ... [a] rozšířit svou moc“, přičemž manipulovaly federálními strukturami a využívaly je pro tento účel.¹²¹ Ze soupeření o kompetence mezi „unitárními a federativními, hegemonickými a partikularistickými, monarchickými

teoretika Carla Schmitta. CONZE, *op. cit.*, s. 108; SOBĚHART, R. Pojem „politická“ v teorii Carla Schmitta: příspěvek k dějinám idejí Výmarské republiky. *Dvacáté století*, 2009, roč. 1, č. 1, s. 37–54.

¹¹⁴ Mj. RÖHL, J. C. G. (ed.). *Philipp Eulenburgs politische Korrespondenz*. I.–III. Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1976–1983; FUCHS, W. P. (ed.). *Großherzog Friedrich I. von Baden und die Reichspolitik 1871–1907*. I.–IV. Stuttgart: Kohlhammer, 1968–1980.

¹¹⁵ RÖHL, *Kaiser Wilhelm II.*, s. 554.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 539–577; RÖHL, J. C. G. Hof und Hofgesellschaft unter Wilhelm II. In: WERNER, K. F. (ed.). *Hof, Kultur und Politik im 19. Jahrhundert*. Bonn: Röhrscheid, 1985, s. 237–289.

¹¹⁷ Toto pojetí rozpracoval v rozsáhlém císařově životopisu: RÖHL, J. C. G. *Wilhelm II. Bd. 2: Der Aufbau der persönlichen Monarchie 1888–1900*. München: C. H. Beck, 2001; RÖHL, J. C. G. *Wilhelm II. Bd. 3: Der Weg in den Abgrund 1901–1941*. München: C. H. Beck, 2008.

¹¹⁸ RÖHL, J. C. G. *Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile, 1900–1941*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015; RÖHL, J. C. G. *Wilhelm II.*

¹¹⁹ CLARK, *op. cit.*, s. 336; podobně CONZE, *op. cit.*, s. 121–122.

¹²⁰ HAARDT, *The Kaiser*, s. 529–554.

¹²¹ HAARDT, *Bismarcks ewiger Bund*, s. 20.

a parlamentními silami“¹²² podle něj vyšli tři vítězové, jmenovitě císař, říšská vláda a Říšský sněm. Výsledkem těchto čtyř transformačních procesů byl „plně integrovaný federální rozhodovací systém“.¹²³

Haardt současně odmítl námitky historiků, kteří jako H.-U. Wehler psali o strukturální krizi prusko-německého vládního systému. Haardt navázal na E. Fehrenbacha¹²⁴ a studiem ústavního práva potvrdil tezi o „monarchizaci císařského úřadu“. Jeho systematická interpretace působivě ukazuje, jak byla v ústavní teorii původní suverenita Spolkové rady postupně přenesena na císaře. Došel k závěru, že ačkoli úřad císaře byl pouze doplňkem pruské koruny, poskytlo mu následné rozšíření jeho pravomocí v legislativní a výkonné oblasti nové pravomoci, s nimiž ústava nepočítala. V důsledku toho se z císařského úřadu stala samostatná ústavní entita na federální úrovni. Jednalo se o výsledek strukturálních institucionálních změn, nikoli chování jeho držitelů a tako proměna byla dokončena v době nástupu Viléma II. na trůn v roce 1888.¹²⁵ Toto postupné posilování říšské vlády pomohlo Říšskému sněmu stát se samostatným politickým fôrem, jež bylo také v opozici vůči říšské vládě.¹²⁶

Závěr

Podle našeho názoru jsou Haardtovy závěry přesvědčivé už kvůli tomu, že osobní vláda v Eyckově pojetí by vyžadovala mimořádně způsobilou osobnost na trůně. Přes dobré vzdělání, nepochybný talent i inteligenci ale Vilém II. nebyl schopen důsledně držet otežce vlády a soustavně pracovat. Kníže Bülow to výborně vystihl ve svých pamětech: „Za autokrata se pouze vydává, aniž by jím byl... Ke skutečnému samovládcí mu chybí pevnost, tvrdost, duševní energie a stálost.“¹²⁷

Pokud bychom měli shrnout interakci mezi císařem a parlamentem, musíme konstatovat, že v císařově konfliktu s Bismarckem se vztah vyhroutil v otázce sociální agendy a Zákona proti socialistům, kdy Vilém prosadil sociální výnosy a naznačil „nový kurs“, zatímco kancléř Bismarck sázel na represí a konfrontaci. Tlak na tvrdý protisocialistický zákon vedl ke střetu s novým Říšským sněmem, ke ztroskotání vládních předloh a k Bismarckově odvolání. V letech Capriviho úřadování se ukázalo, že k prosazení armádních a sociálních reforem bylo nutné vyjednávat kompromisy s parlamentem. Krize kolem zkrácení vojenské služby v letech 1892–1893 odhalila císařovu politickou nestálost, protože po dlouhém trvání na tříleté formě nakonec akceptoval dvouletý kompromis, aby získal většinu v Říšském sněmu. V období Hohenlohova úřadování císař stupňoval verbální útoky na sociální demokracii a vyžadoval přijmout proti nim nový zákon, avšak vláda a parlament

¹²² Tamtéž, s. 803.

¹²³ Tamtéž, s. 519.

¹²⁴ FEHRENBACH, *op. cit.*

¹²⁵ HAARDT, *Bismarcks ewiger Bund*, s. 314–316, 334, 341.

¹²⁶ Tamtéž, s. 389, 496–497. Srov. SCHÖNBERGER, Ch. Die überholte Parlamentarisierung. Einflußgewinn und fehlende Herrschaftsfähigkeit des Reichstags im sich demokratisierenden Kaiserreich. *Historische Zeitschrift*, 2001, roč. 272, č. 3, s. 623–666; LANTINK, F. W. The Modernity of the Unmodern? The German Emperor in the Constitution of the Kaiserreich. In: HEIN-KIRCHER, H. – STERKENBURGH, F. F. (eds.). *Modernizing Europe's Imperial Monarchies*. London: Palgrave Macmillan, 2025, s. 229–253.

¹²⁷ BÜLOW, *op. cit.*, II., s. 88. Srov. MOMMSEN, W. J. Kaiser Wilhelm II and German Politics. *Journal of Contemporary History*, 1990, roč. 25, č. 2–3, s. 295.

preferovaly a také prosadily legální a mírnější prostředky, čímž zásadně korigovaly císařovy autoritativní impulzy.

Politické krize z let 1890–1900 ukázaly, že Vilém II. sice dokázal upoutat veřejnost a vyvíjet nátlak na různá politická a vlivná seskupení, ale konečná rozhodnutí vznikala při kooperaci výkonné a zákonodárné moci. Námořní předlohy z let 1898 a 1900 nakonec prošly jen díky cílenému budování většin, intenzivní propagandě, vyjednávání s Centrem a kompromisům, což opět potvrdilo posílení postavení Říšského sněmu. Bülowova politika se snažila rozšířit provládní tábor různými dvorskými manévry, a tím snížit transakční náklady na získávání sněmovních hlasů, ale i tato strategie ukázala, že „císařovi muži“ musejí s parlamentem vyjednávat, nikoli ho obcházet.

Usuzujeme, že vztah Viléma II. s parlamentem je proto nutné chápat jako napětí mezi jeho ideologickým odporem ke stranickému systému a praktickou závislostí na parlamentních většinách. Již na počátku vlády císař ostře kritizoval strany jako destruktivní síly a sněm označil za zbabělý a podléhající „stranám převratu“, čímž záměrně delegitimizoval parlamentní politiku v očích monarchistického publika. Občas sondoval myšlenku státního převratu, oktrojování volebního práva či stavu obležení, ale nikdy ji nedokázal realizovat, protože nenašel dostatečnou podporu vládních elit ani společenskou legitimizaci.

Německý profesor E. Conze napsal, že Vilém II. Říšský sněm hanlivě označoval za „říšský opičinec“, pohrdal poslanci, jejich debatami i politickými spory.¹²⁸ Na druhé straně byl ale císař nucen postupně akceptovat fakt, že bez spolupráce s Říšským sněmem nelze prosadit zákony a rozpočty, takže jeho boj s parlamentarismem byl především rétoricky konfrontační, nikoli trvale institucionální. V praxi uskutečňoval tlak na parlament především prostřednictvím rétoriky, dvorské sítě, mediálních vystoupení a výběru nejvyšších úředníků, nicméně při tom narážel na tvrdé institucionální limity spolkového státu a rozpočtovou suverenitu sněmu. Říšský sněm se mezitím profesionalizoval, rozšířil vliv rozpočtových a procedurálních nástrojů a postupně se stal svébytným fórem, které dokázalo vládu korigovat i blokovat, pokud úředníci nebyli schopni přistoupit na kompromisy. Konstituční vývoj v říši proto vedl k tiché, ale reálné parlamentarizaci rozhodovacích procesů, i když formální ministerská odpovědnost vůči sněmu až do první světové války neexistovala.

Z hlediska politické kultury reprezentoval Vilém II. mediální a performativní monarchii, která úmyslně hrála proti stranickému systému, ale zároveň využívala parlament jako legitimizační nástroj pro národní mobilizaci. Vztah k Říšskému sněmu byl tedy proměnlivý a selektivní, někdy kooperativní, jindy konfliktní, ale nikdy čistě dominantní. Císař opakovaně testoval hranice ústavy, nicméně federální konstrukce, pruská vazba a nutnost koaliční politiky v Říšském sněmu jeho ambice neustále vracely do konstitučního rámce. Tím se posiloval dlouhodobý trend, v němž parlamentní element získával na váze, zatímco císařská exekutiva byla nucena vládnout prostřednictvím vyjednávání, nikoli prostřednictvím dekretů či násilného zvratu.

Císařův vztah k parlamentarismu lze shrnout jako ideově nepřátelský a strukturálně korigovaný, přičemž výsledkem byla politika, kombinující monarchické ambice s parlamentními procedurami bez plné převahy jedné složky nad druhou. Tento ambivalentní

¹²⁸ CONZE, *op. cit.*, s. 125.

modus trval až do parlamentarizace na konci první světové války, kdy se z politické nutnosti posílila odpovědnost vlády vůči sněmu, a to i na úkor císařových práv.

Vilém II. respektoval ústavu více, než se zdálo. Sklon k osobní vládě se projevoval především v projevech a poznámkách na úředních dokumentech. Často si neuvědomoval, že na veřejnosti nemůže mluvit jako soukromá osoba, protože všechny jeho projevy byly veřejností posuzovány z politického hlediska. Veřejnost tedy často mylně považovala jeho náhlé nápady za oficiální stanoviska.

Vliv Viléma II. na německou politiku lze v mnoha situacích označit za chaotický, nesoustavný či dokonce zhoubný. Nicméně během své vlády vystupoval jako hlava státu v duchu ústavních zákonů, nebyl stínovým císařem. Říšská i pruská správa se jeho osobou nejednou zaštitila při prosazování nepopulárních opatření, takže negativní ohlas sklídl panovník. Císař se zasloužil o pokračování procesu unifikace Německa, stal se symbolem jednotné říše a přičinil se o prosazení, schválení a propagaci zbrojení a „světové politiky“.

Výzva svědomí a hledání spravedlnosti – Tolstého „Vzkříšení“ z pohledu práva

Radim Seltenreich

*Univerzita Karlova, Právnická fakulta
Katedra právních dějin
E-mail: seltenreich@prf.cuni.cz
ORCID: 0000-0003-3524-6652*

The Call of Conscience and the Search for Justice – Tolstoy’s “Resurrection” from a Legal Perspective

Abstract:

In his article, the author discusses Tolstoy’s work *Resurrection*, which is often characterized as a distinctly “legal novel”. For a better understanding of the context, he first introduces us to Tolstoy’s life and work, in which law played an important role, if only because he studied law, even though he did not complete his studies. In this context, for example, he showed a lifelong interest in the issue of the death penalty. The novel *Resurrection* is based on a real case that Tolstoy learned about from the famous Russian lawyer Koni. Tolstoy changed the facts somewhat, but it is interesting to note that in the novel he makes precise references to specific legal provisions during the court proceedings. The work is a strong criticism of criminal law and the prison system in Russia at the time, with Tolstoy also addressing the philosophy of crime and punishment, rejecting the punishment of one person by another as part of his “Christian anarchism”.

Keywords: Tolstoy; Resurrection; crime; punishment; prison system

Klíčová slova: Tolstoj; Vzkříšení; trestný čin; trest; vězeňský systém

DOI: 10.14712/2464689X.2026.554

Ve světové literatuře lze najít jen málo autorů, jejichž dílo je tak úzce spjaté s hledáním smyslu lidského života, jako je právě celek tvorby Lva Nikolajeviče Tolstého (1828–1910). Ostatně nikoliv náhodou je mu dána do hrobu v milované Jasné Poljaně ona pověstná hůlka, symbolizující právě jeho „věčné hledačství“. Významnou a nepominutelnou částí

tohoto nezřídka míjení a nenacházení vytčeného životního cíle je pak i samotná otázka spravedlnosti, jež má mnohé do činění jednak s Bohem, jednak s lidským svědomím, a konečně také i vcelku logicky s lidskými zákony.¹

A v rozsáhlé Tolstého literární i mravně-reformátorské tvorbě je vcelku dost míst, kde se problematiky tohoto svého bytostného zájmu dotýká, nikde však zřejmě v tak koncentrované a umělecky zdařilé podobě, jako je tomu v jeho pozdním románu „Vzkříšení“, kde se mu vše výše uvedené podařilo skloubit v mimořádně působivém výrazu. Skutečně, je zde lidské svědomí nejprve vzdorující Boží perspektivě, aby ji následně přijalo za svou, a pokusilo se ji co nejlépe realizovat, a jsou zde i lidské zákony a jejich služebníci, vždy pokulhávající za ideálem nastolení spravedlnosti, ba co hůře, svou chybnou a laxní aplikací zákona jejímu průchodu vlastně zabraňující a ji diskreditující. To vše je však zapotřebí pro lepší pochopení zasadit do odpovídajícího kontextu, kde tak musí mít nevyhnutelně své místo i alespoň stručné vyličení stavu práva v tehdejší carské Rusku, stejně jako i základní nástin Tolstého života a díla: prostě právo i literatura.

Autor světového významu

Započneme-li pak Tolstého životem a dílem, jistě není třeba zdůrazňovat jeho naprosto mimořádné postavení nejen v rámci ruské, ale i světové literatury. Hovoří-li přímo jeho kolegové „od řemesla“ na Tolstého adresu v superlativech typu „ten největší z nás“ (výrok Stefana Zweiga) či „musel bych dosáhnout absolutní dokonalosti nebo se zbláznit, abych s ním vstoupil do ringu“ (Hemingway), platí o to více jistě i zcela mimořádný obdiv a uznání ze strany celých generací jeho čtenářů, vždy unešených jak doslova monumentálním plátnem, na něž nanáší své příběhy, tak i minuciózním líčením dramat jednotlivých lidských svědomí.²

Tolstoj prostě nepřestává fascinovat tím, jak se to jeho zdánlivě jen „dobové líčení“ přesně otiskuje do nadčasově platného popisu problémů lidské psychiky, a právě i otázek lidského svědomí. Připomeňme v této souvislosti třeba jen slavný citát z románu „Anna Kareninová“, dodnes zmiňovaný v souvislostech „zákonitostí manželského života“: „Všechny šťastné rodiny jsou si podobny: každá nešťastná rodina je nešťastná svým způsobem.“³

A takových nejen konkrétních vět, ale i širších souvislostí vážících se k celku jeho díla, a dodnes nepřestávajících inspirovat, bychom mohli nalézt mnohem více. I kdybychom se sebevíce chtěli vyhnout frázi používané (naštěstí jen dočasně) zejména pro zesnulé diktátory, v tomto případě se jí prostě nevyhneme – „Tolstoj je stále živý“, jeho dílo vybízí k neustálému komentování a recepci, a je obrovskou škodou spojenou s nesmírným vlastním ochuzením, pokud současný úpadek čtenářských zvyklostí vede přeci jen k tomu, že už je mnohým znám spíše jen „z druhé ruky“, než z vlastní četby.

Samotný život Tolstého se přitom začíná roku 1828 narozením do šlechtické rodiny v Jasně Poljaně nedaleko Tuly, a toto místo je potom do značné míry pevnou konstantou jeho často nesnadného života. K této charakteristice určitě patří i skutečnost, že Tolstoj již záhy přichází nejprve o matku, a později i o otce. Roku 1844 pak začíná studovat

¹ Blíže k Tolstého významu pro světovou literaturu viz BLOOM, H. *Kánon západní literatury*. Praha: Prostor, 2000, s. 348–364.

² PAROLEK, R. – HONZÍK, J. *Ruská klasická literatura*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1977, s. 413.

³ Blíže k této problematice viz POZNER, V. *Tolstoj zemřel*. Praha: Československý čtenář, 1937, s. 33–40.

arabsko-tureckou slovesnost na filozofické fakultě univerzity v Kazani, přičemž ovšem později přechází – a to je v kontextu námi zvolené problematiky nemálo významné – na právnickou fakultu. Tato studia ovšem nedokončí, a roku 1847 se vrací do Jasně Poljany, která mu připadla po rozdělení otcovského majetku mezi jednotlivé sourozence. Na začátku 50. let 19. století potom odjíždí na Kavkaz, kde slouží v armádě, přičemž souběžně započíná i svou literární tvorbu, v níž si již poměrně záhy vydobude nemalé jméno zejména svou trilogií „Dětství, Chlapectví, Jinošství“. Ze své vojenské zkušenosti ostatně vytěží i tzv. sevastopolský cyklus („Sevastopolské povídky“). Již roku 1856 je ale z armády na vlastní žádost propuštěn v hodnosti poručíka, aby pak následující roky trávil jak cestami do zahraničí, tak i statkářským životem v Jasně Poljaně.⁴

Významné přitom je, že zde otevírá také školu pro vesnické děti, ve které i sám vyučuje (později vytváří a vydává „Slabikář“), přičemž v bouřlivém roce 1861, kdy bylo zrušeno nevolnictví působí jako smírčí zprostředkovatel snažící se o spravedlivé naplnění práv místních vesničanů (dokonce vydává i časopis „Jasná Poljana“). Z hlediska osobního života je potom roku 1862 významný jeho sňatek se Sofií Andrejevnou Bersovou, se kterou má následně 13 dětí, a nezdíka i rozepře, vedoucí k závažným manželským krizím ovlivňujícím i jeho literární tvorbu.

Zároveň počinají vznikat i první vrcholy jeho literární tvorby představované zejména epopéjí „Vojna a mír“ a románem „Anna Kareninová“. Od nich se ale zhruba od konce 70. let 19. století uchyluje stále více k sepisování mravně-reformátorských a křesťanstvím inspirovaných traktátů promýšlejících základní problémy lidského života v kontextu aktuálně existujícího státu, církve a společnosti.

Jeho zcela mimořádné spisovatelské nadání jej ovšem nakonec opět přivádí i k literární tvorbě, v níž co do rozsahu i myšlenkové závažnosti vyniká právě jeho pozdní román „Vzkříšení“, vznikající v letech 1889–1899. Souběžná Tolstého kritika ruského pravoslaví pak vede roku 1901 k jeho exkomunikaci z církve. To ovšem v té době již světově proslulému autorovi nebrání, aby v reakci na represe ruského státu následující po potlačení revoluce v roce 1905 nenapsal pojednání „Nemohu mlčet“ ostře kritizující toto počínání. Sám Tolstoj je ovšem ze strany některých svých radikálních příznivců podrobován kritice za to, že jeho v některých aspektech stále přežívající styl šlechtického života je v přímém rozporu s myšlenkami obsaženými v jeho mravně-reformátorském díle. Aby tomuto pro jeho svědomí dále již nesnesitelnému rozporu – a také s tím souvisejícím manželským hádkám – unikl, opouští roku 1910 Jasnou Poljanu, přičemž jen za několik dní na to umírá na zápal plic na železniční stanici Astapovo.⁵

Role práva v Tolstého myšlení

Jak již uvedeno, Lev Nikolajevič Tolstoj práva studoval, a byť jejich studia nedokončil, zanechala nepochybně otisk v jeho vzdělání. „Právo“ tak není na rozdíl od mnoha jeho spisovatelských kolegů v jeho díle jen vágní a blíže neurčený pojem, ale faktor, jehož zákonitosti a dopad do konkrétních lidských vztahů velmi dobře chápe. To pak platí obzvláště pro oblast trestního práva, jímž se často zabýval, a kde při zpracování látky zejména uplatňoval své odborné znalosti z konkrétní platné právní úpravy.

⁴ NEŠPOR, P. *Portréty: L. N. Tolstoj*. Praha: Orbis, 1971, s. 186–187.

⁵ Tamtéž, s. 187–188.

To však samozřejmě ani neznamená, že by Tolstého také nezajímaly obecné filozofické otázky, jež se s tímto právním odvětvím neodmyslitelně pojí. To je zvláště význačné u „práva trestat“, kde jej zase poměrně pochopitelně nejvíce fascinovala problematika trestu smrti. Svět mravních a právních norem se mu přitom zákonitě nepřekrýval, což je třeba zvláště dobře patrné ve vzpomínce z mládí na vojenskou službu, kdy byl svědkem přísného trestání vojáka důstojnickým kolegou. Poté, co mu toto jednání vytkl s tím, že dotyčný zřejmě nečetl evangelium, dostává se jemu samotnému odpovědi: „A vy jste nečetl vojenské řády?“⁶

Je tak zřejmé, že ideální svět lidského zacházení s bližním lze často jen stěží najít v aktuálně platné právní úpravě, a Tolstoj na tuto dle něj skandální skutečnost nikdy nepřestane ve svém literárním díle, stejně jako v publicistických projevech upozorňovat, s jasnou žádostí o nápravu tohoto neutěšeného stavu. Známy etický tolstojovský požadavek „neprotivení se zlu násilím“ tak u něj nakonec vede až náhledu, že by stát neměl mít právo trestat, neboť – jak to i konstatuje hlavní hrdina románu „Vzkříšení“ kníže Něchljudov, všechny neřesti tolik bující právě mezi vězni, jsou následkem „nepochopitelného bludu, že prý lidé smejí trestat jiné lidi“, přičemž řešením nejsou ani návrhy na humanizaci vězeňství a trestání. Jednoduše proto, že sebelepší návrhy v této oblasti dle Tolstého jednoduše míjejí jádro problému, jímž je právě samotný faktor nepřípustnosti trestání člověka člověkem. To pak zvláště vystupuje do popředí v otázce již zmiňovaného trestu smrti. S tím Tolstoj sice neměl tak děsivě osobní zkušenost, jako tomu bylo v případě Dostojevského, přesto však i on byl roku 1857 v Paříži přítomen veřejné popravy, která v něm zanechala trvale hluboký dojem, a již nakonec nemohl pro sebe označit jinak než jako vraždu – „vražda jest vraždou, nejhorší hřích na světě, a že tu před mýma očima spáchali tento hřích“.

Je přitom zajímavé, že zcela konkrétně existovala v tradičně spíše (a nejen ve vývoji práva) zaostalém carském Rusku ve vztahu k trestu smrti dlouhá historie abolicionismu, kdy je už roku 1753 vydán „zákon proti trestu smrti“ (tedy ještě předtím, než vyšla slavná Beccariova kniha „O zločinech a trestech“), kterým se trest smrti na značné části ruského území ruší (jako trest ruskému právu cizí byl roku 1799 zrušen i v těch guberniích, kde byl doposud vykonáván).⁷

Po nástupu Mikuláše I. na trůn se ovšem trest smrti do ruského práva vrací (vzpomeňme už popravu děkabristů), a to jak ve známém „Svodu zákonů ruského impéria“ z roku 1832, tak i v trestním zákoně z roku 1845, přičemž se jednalo o trest ukládaný nikoliv za kriminální trestné činy, nýbrž za politické delikty (jednalo se tedy o trend přímo protichůdný vývoji ve většině kontinentální Evropy). To je pak ostatně potvrzeno i přijetím dalšího trestního kodexu roku 1903. Podle něj je trest smrti vyhrazen pouze pro nejtěžší protistátní zločiny, jakož i pro některé vojenské delikty (ženám pak může být uložen jen v případě účasti na atentátu na člena panovnické rodiny nebo pokusu o státní převrat). Samotné veřejné popravy byly v ruském státě zakázány v roce 1882 (ovšem mimo jeho asijskou část).

Ke strmému nárůstu výkonu trestu smrti ovšem dochází v reakci na potlačení revoluce v roce 1905, kdy jsou po vyhlášení „výjimečného stavu“ hned v dalším roce zřízeny

⁶ KOSEK, J. Nesud'te, abyste nebyli souzeni (Právo trestat v románu Vzkříšení a v dalších textech křesťanského anarchisty Lva Tolstého). *Právněhistorické studie*, 2020, roč. 50, č. 2, s. 88.

⁷ Tamtéž, s. 95–96.

vojenské polní soudy, které potom vynášejí přes tisíc rozsudků trestu smrti, přičemž v pokračujícím období této Stolypinovy vlády represe a další tisíce rozsudků trestu smrti (viz i známý nechvalně proslulý termín „Stolypinova vázanka“) následují až do roku 1909, kdy se situace začíná konečně stabilizovat (sám Stolypin, jenž ve funkci předsedy vlády zaváděl na druhou stranu také ale i potřebné ekonomické a politické reformy, se stal obětí atentátu roku 1911).

Není tak ani divu, že tento tvrdý a nemilosrdný přístup k nepřátelům carského režimu vyvolává i nesouhlas kriticky smýšlející části ruské inteligence, kdy například profesor trestního práva Malinovskij přirovnává toto nadužívání hrdelního trestu ke krevní mstě. A stranou se svou kritikou nezůstává ani sám Tolstoj. Právě naopak – jeho stať „Nemohu mlčet“ z roku 1908 se snaží otřást nejen svědomím Ruska, ale i světa, když poukazuje na brutální postup carského režimu. Tolstoj tak přímo říká: „... hle, již druhý, třetí rok nepřetržitě popravy, popravy a popravy.“ A dokonce projevuje i větší pochopení pro zločiny revolucionářů než pro toto jednání carského režimu: „... ať jejich vraždy jsou jakkoli ohavné, přece nejsou tak chladnokrevné jako vaše pevnostní vězení, transportace, šibenice a hromadné střílení.“⁸

Vidíme tak, jak se spisovatelův postoj ke stále více represivní roli trestního práva v carském režimu v průběhu času a v reakci na vnější události negativně stupňuje, přičemž jednoznačně odmítavý byl již dříve, jak je dobře patrné právě na jeho velkém románu „Vzkříšení“ vznikajícím zhruba v poslední dekádě 19. století. I proto musíme roli trestního práva v něm konečně věnovat bližší pozornost.

Geneze Tolstého románu a jeho děj

Chceme-li se ovšem zabývat tímto Tolstého dílem a rolí trestního práva v něm (protože právě o toto právní odvětví zde téměř výlučně jde), musíme si nejprve alespoň stručně nastínit kontext jeho vzniku a dějovou zápletku v tomto románu obsaženou.

Jak již naznačeno, po velkém úspěchu svých románů „Vojna a mír“ a „Anna Kareninová“, propadá Tolstoj určité deziluzi z literární tvorby, protože „všechna naše činnost, kritika, věda i umění – zjevily se mi v novém světle. Pochopil jsem, že to všechno je jen hříčka zhýčkaných lidí a nemá vůbec žádný smysl.“ Právě vášnivé hledání životního smyslu jej tak přivádí k sepisování nábožensky inspirovaných a na mravní reformu zaměřených spisů, přičemž mu ale stále nedává pokoj ani jeho mimořádné umělecké nadání. Do deníku si tak v této souvislosti poznamenává: „Začal jsem přemýšlet o tom, jak dobře by bylo napsat román de longue haleine, který bych prozářil svým dnešním náhledem na věci.“ A touto syntézou mravního poselství a jeho brilantního literárního vyjádření se nakonec stává právě onen román „širokého dechu“ Vzkříšení. S jeho základním námětem se přitom Tolstoj poprvé setkává už v červnu roku 1887, kdy mu známý ruský právník A. F. Koni vypráví zajímavý příběh ze své vlastní právní praxe. Podle něj tak porotce vznešeného původu poznal při soudním přeličení v prostitutce souzené za krádež dívku, již ve svém mládí svedl. Protože je otřesen jejím životním osudem, na němž má podle všeho zásadní podíl, chce se s ní ve snaze odčinit svou vinu oženit, přičemž ale ke sňatku nakonec nedochází, protože dotyčná v mezidobí ve vězení zemřela.

⁸ Tamtéž, s. 96–97.

Bytostného moralistu i umělce, jakým Tolstoj nepochybně byl, příběh natolik zaujal, že ho nejprve začíná zpracovávat ve formě povídky. Nakonec však začíná tušit, že potenciál této látky je mnohem větší, a že právě z ní by mohl vzniknout onen román „širokého dechu“, k němuž ho jeho tvůrčí génius v poslední době tolik přitahoval.

Vzniká tak nejprve zárodečná verze *Vzkříšení*, datovaná zhruba roky 1889–1895, v níž je důraz kladen právě na zpracování psychologického portrétu „kajícího se šlechtice“. Jakkoliv pak tato skutečnost zůstává i nadále nezpochybnitelným základem celého románu, přidružuje se k němu v druhé verzi (druhá polovina roku 1895) výrazněji i popis dobové sociální problematiky, což se připisuje zejména té okolnosti, že Tolstoj zde uplatnil poznatky, které získal jako jeden z organizátorů pomoci lidem postiženým hladomorem.

Ještě jeden obrat pak přichází spolu se třetí verzí románu, v níž Tolstoj věnuje více pozornosti i svedené dívce (ta zde na rozdíl od předlohy neumírá), přičemž z díla odstraňuje i jeho původní závěr, který měl končit sňatkem a dalším harmonickým soužitím obou hlavních hrdinů. Naopak prokresluje vězeňské scény, jakož dává i více sarkastické vyznění popisům šlechtického života. Toto vše je pak i obsahem závěrečných redakcí a korektur díla probíhajících až do roku 1899. Přimo v carském Rusku je jeho vydání podrobeno i cenzorským zásahům, které z jeho 129 kapitol umožnily publikovat v původním znění pouhých 25.⁹

Jaká je tedy nakonec jeho konkrétní zápletko, do níž je – jak už vícekrát řečeno – neodmyslitelně včleněna i odpovídající trestněprávní problematika? V konečné autorově verzi vypadá v hrubých obrysech takto: asi třicetiletý kníže Něchljudov poznává jako porotce při soudním projednávání případu, kdy byl zavražděnému kupci podán jed prostitutkou, v dotyčné Jekatěrinu Maslovovou, kterou před sedmi lety na statku svých tet svedl, a když s ním otěhotněla, tak ji opustil. Dítě později zemřelo, a ona sama se vydala právě na dráhu „lehké ženy“. Kníže tak pod tíží probuzeného svědomí nejenže uznává svou vinu, ale rozhoduje se i skoncovat se svým dosavadním prázdným životem šlechtice, pročez opouští „lepší společnost“, v níž se do té doby prakticky výlučně pohyboval. Zároveň se pokouší také zvrátit přísný odsuzující rozsudek nad Maslovovou, který nad ní byl vynesen v důsledku formulačního pochybení poroty (tedy opět i jeho spoluvinou). Té pak nabízí dokonce i manželství, a následuje ji na nucené práce, případně je s ní ochoten žít ve vyhnanství poté, co přeci jen dochází k příznivé změně rozsudku. Maslovová, ačkoliv jej dle všeho miluje, se ale nakonec rozhoduje provdat za politického vězně, kterého na cestě do svého nuceného exilu poznala.

Tolik tedy ve stručnosti děj románu, z kterého je tak i dobře patrné, co je zde vlastně hlavním problémem, totiž skutečnost, že ten, kdo celou nastalou situaci v podstatném smyslu zapříčinil, a tedy i „viník“, vynáší soud nad svou obětí. Termín „*Vzkříšení*“ tak kromě toho, že se malá část děje odehrává i o Velikonocích, odkazuje tedy zejména k tomu, že pomalému rozkladu se propadající osobnost hlavního hrdiny zažívá nakonec skrze uvědomění si své viny, následnému pokání a zejména díky snaze o aktivní nápravu neblahého stavu věcí, své „vzkříšení“.¹⁰

⁹ HONZÍK, J. Geniální zrak i srdce. In: TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 477–479.

¹⁰ LAUER, R. L. N. Tolstoj's „Auferstehung“ In: MÖLK, U. (ed.). *Literatur und Recht*. Göttingen: Wallstein Verlag, 1996, s. 296–302.

Právo v díle obsažené

Vraťme se však nyní podrobněji k samotnému románu a právním aspektům, které obsahuje. V centru pozornosti je z tohoto hlediska pochopitelně čin obžalované Maslovové, přičemž se samotnou žalobou nás Tolstoj v přímé citaci uvozené slovy „žaloba zněla“ seznamuje v 10. kapitole prvního dílu románu. Podle ní tak zřejmě někdy na konci 80. let 19. století v hotelu „Mauretanie“ náhle umírá kupec Smělkov, přičemž po jeho pohřbu se na základě tvrzení jeho přítele objevuje podezření, že dotyčný byl otráven s cílem uloupit mu peníze, které měl u sebe. Následně zavedené vyšetřování pak skutečně potvrdilo, že Smělkov obdržel z banky větší částku, z níž však byla u něj po smrti nalezena jen nepatrná část. Zároveň se přitom i prokázalo, že celou poslední noc před smrtí kupec strávil v hotelu ve společnosti prostitutky Ljubky (Jekatěrinu Maslovové). Ta mu pak měla i dát na radu sluhy Kartinkina vypít kalíšek koňaku, do nějž dala bílý prášek, který jí dodal právě Kartinkin. Pokojská z téhož hotelu a Kartinkinova partnerka Bočkovová pak vložila v den následující po Smělkovově náhlé smrti na svůj účet větší částku rublů ve stříbre. Po exhumaci kupcova těla a následné pitvě je dále i zjištěno, že v organismu zesnulého se nachází jed, jasně poukazující na skutečnost, že smrt nastala otravou. Nikdo z trojice Maslovové, Kartinkina a Bočkovové, proti níž byl vzneseno obvinění, se ovšem nedoznal, přičemž Maslovová tvrdila, že z návodu Kartinkina sice dala kupci do koňaku nějaký prášek, že jí však tento zároveň tvrdil, že se jedná pouze o uspávací prostředek. Chtěla totiž, aby Smělkov usnul, a ona tak mohla co nejdříve odejít.

Všichni tři jsou nakonec obžalováni z toho, že po předchozí dohodě odcizili kupci Smělkovovi částku 2 500 rublů ve stříbre a prsten (ten prodala „své šéfově“ Maslovová s tím, že jí ho kupec daroval poté, co ji zbil a ona chtěla odejít), „a aby ho usmrtili, dali mu vypít jed, což mělo za následek jeho smrt“. Žaloba pak končí tímto konstatováním: „Tento zločin spadá pod paragrafy 4 a 5 článku 1453 trestního zákona. Proto a na základě článku 201 trestního řádu podléhají rolník Simon Kartinkin, Jevfimie Bočkovová a měšťanka Jekatěrina Maslovová okresnímu soudu za účasti porotců.“¹¹

Jak z uvedeného dobře patrné, pokouší se před námi Tolstoj předestřít zcela exaktní popis právního případu s kvalifikací opřenu o konkrétní právní ustanovení. Tak si ostatně počíná i dále, když jsou předsedajícím soudcem porotci vyzváni, aby si prohlédli konkrétní doličné předměty (mezi nimi i zmíněný prsten), a když jsou také podrobně obeznámeni s výsledky provedené soudní pitvy (autor rozhodně nešetří detaily – dozvídáme se třeba, že „mrtvola byla nadmutá“ a „oči vylezly z důlku a rohovka je zakalena“), přičemž největší pozornost je samozřejmě věnována změnám v žaludku, ve střevech a ledvinách, které „svědčí s velkou pravděpodobností o tom, že smrt nastala otravou jedem, který se dostal Smělkovovi do žaludku zároveň s alkoholem“.

Nakonec je ale celé soudní projednávání (spojené v rámci důkazního řízení především s výslechem svědků a obžalovaných) přeci jen uzavřeno, a porota dostává seznam otázek, který má zodpovědět. I zde se Tolstoj neomezuje na povšechné líčení, ale v rámci své „otevřenosti vůči čtenáři“ mu dotčené problémy případu v přesné formulaci předkládá. Z ní pak ovšem i vyplývá, že téměř všechny otázky na porotu směřované se nakonec redukují vlastně na jedinou, totiž zda Kartinkin, Bočkovová a Maslovová pojali „vražedný a loupežný úmysl vůči obchodníkovi Smělkovovi, dali mu po dohodě s dalšími osobami do koňaku

¹¹ TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 43–44.

jed, což mělo za následek Smělkovovu smrt, a odcizili mu kolem dvou tisíc pěti set rublů a brilantový prsten?“. ¹²Porota se pak postupně přiklání k vině Kartinkina a nevině Bočkovové (pro odsouzení za uvedený čin není v jejím případě dle náhledu většiny dostatek důkazů), přičemž vzrušený spor se vede právě o vinu Maslovové, k jejímuž odsouzení se kloní především hlavní porotce. Nakonec je i pro celkovou únavu některých porotců uznána její vina s tím, že ale jednala „bez loupežného úmyslu a majetek neodcizila“. Taktéž dohodnutá doložka na odpověď stran její viny „ano, avšak bez vražedného úmyslu“ není ale nakonec z nepozornosti do spisu zanesena.

Předseda soudu, který je rovněž o její nevině přesvědčen, je verdiktem poroty překvapen, neboť ten ve své výsledné formulaci v jejím případě vlastně říká, že „Maslovová nekradla, neloupila, ale přitom otráвила člověka zcela bezúčelně“. Uvažuje tak i, že by na případ aplikoval paragraf 818, který – jak nás autor poučuje – „praví, že shledá-li soud obvinění nespravedlivým, může zrušit verdikt poroty“. To však nakonec pro rozhodný nesouhlas jednoho ze dvou přísedících soudu, není možné, a žalobce tak v reakci na verdikt poroty pronáší následující: „Navrhuji, aby Simon Kartinkin byl potrestán podle paragrafu 1452 a 1453 odstavec čtvrtý, Jevfimie Bočkovová podle paragrafu 1659 a Jekatěrina Maslovová podle paragrafu 1454.“ I zde je tedy Tolstoj zcela exaktní, přičemž dodává: „Byly to ty nejtěžší tresty, jaké vůbec mohly být vyměřeny.“¹³

Ono nezanesení formulace „ano, avšak bez vražedného úmyslu“ ohledně viny Maslovové do odpovědi poroty, se tak ukazuje být skutečně osudovým, neboť ta je následně v obsáhlém rozsudku soudu dotýkajícím se i obou dalších spoluobžalovaných (i ten Tolstoj přesně včetně citace odpovídajících paragrafů uvádí) odsouzena ke zbavení občanských práv a k nuceným pracím v trvání čtyř let.

Toto je tedy to základní vyličení soudního případu, kolem něhož se děj románu odvíjí. A jenom z již uvedených citátů je tak i dobře patrné, že označení tohoto Tolstého díla za „eminentně právníckou knihu“ je jistě oprávněné, jakkoliv ovšem přitom její hlavní smysl a poslání spočívá nepochybně v úplně jiné oblasti. Někdy se tak i uvádí, že Tolstým zvolený soudní případ je jakousi svého druhu „právní klasikou“ upozorňující na skutečnosti, které se v trestním právu stále vracejí.

Maslovová totiž dle provedeného dokazování skutečně nespáchala úmyslnou vraždu, stále jí však lze zřejmě obvinít ze „zabití z nedbalosti“, či jak se i přesněji formuluje, „z tělesné újmy s následkem smrti“, protože se pokusila vpravit do cizího těla látku, o jejímž přesném složení se blíže neinformovala. Právě to, že tělesná újma může v krajním případě znamenat i usmrcení, pak poukazuje na nemalou nebezpečnost takového jednání.¹⁴ Souběžně je z uvedeného zřejmá i Tolstého kritika porotního soudnictví, což je zajímavé už proto, že v zavedení tohoto typu soudnictví v rámci reformy Alexandra II. spatřovali mnozí ruští politici i právníci vítaný liberální element veřejného života (nejinak tomu ostatně bylo i v jiných evropských zemích). Zde však při popisu složení poroty dominuje pocit z přítomnosti spíše lhostejných a nezodpovědných lidí, jak o tom svědčí i ono fatální opomenutí zanést příslušnou klíčovou doložku do odpovědi stran viny Maslovové.

¹² TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*, s. 88.

¹³ Tamtéž, s. 93.

¹⁴ Blíže viz SCHROEDER, F. Ch. Tolstoj's „Auferstehung“ aus der Sicht des Juristen. In: MÖLK, U. (ed.). *Literatur und Recht*. Göttingen: Wallstein Verlag, 1996, s. 313–317.

To pak má samozřejmě při jen velmi omezených možnostech revize rozsudků porotních soudů i své neblahé následky.

Tolstoj se jinak při popisu tohoto soudního líčení nikterak ani nezřídka ostrých sarkastických poznámek na adresu některých členů právnického stavu. Tak třeba hovoří o jiném soudním případě a „pozoruhodném obratu, jež v procesu dokázal způsobit slavný advokát a pro který jedna ze stran, stará paní, ač byla zcela v právu, musí pro nic zaplatit odpůrci značnou částku. Geniální advokát!“ Samotného zástupce obžaloby v případě Maslovové pak charakterizuje „... na universitě byl vyznamenán za svou práci i služebnostech v římském právu, a proto byl zmíry sebevědomý, samolibý ..., a tudíž neskonale hloupý“.

Význam celého soudního líčení konečně naprosto bagatelizuje následujícím odstavcem: „Rabelais píše, jak právník, k němuž přišly sporné strany, uvedl nejprve všechny možné zákony, přečetl dvacet stránek nesmyslné právnické latiny a pak sporným stranám navrhl házet kostkou – sudá nebo lichá. Padne-li sudá, má pravdu žalobce, padne-li lichá, tedy žalovaný. Tak tomu bylo i zde.“¹⁵ Pokud se pak samotného knížete Něchljudova v roli jednoho z členů poroty dotýká, sledujeme nejprve především jeho obavy z toho, že ho Maslovová pozná, a že se tak snad nějakým způsobem ozřejmí i zásadní role, kterou sehrál v jejím „mravním pádu“. Teprve později začíná jeho zásadní proměna, která vede až k vědomému se přihlášení k odsouzení se jasným předsevzetím sdílet ve společném manželství její další osud. Kníže je jinak samozřejmě přesvědčen o její nevině (tedy o tom, že vědomě rozhodně neusilovala o kupcův život), v rozrušení způsobeném nečekaným setkáním s Maslovovou nicméně i on opomene zanést do spisu výše už zmíněnou klíčovou formulaci. Tím spíše ale následně začne usilovat i o nápravu této své nepozornosti, která dále zásadně zhoršila už tak neblahý osud této jím kdysi svedené ženy.

Prvním krokem v tomto směru je tak rozhovor s předsedou soudu následující hned po vynesení rozsudku. Ten mu pak na konstatování, že „není vinna travičstvím, a přitom byla odsouzena na Sibiř“ odpoví, že „soud vynesl rozsudek podle odpovědi, které jste sami dali. Ačkoli i soudu se zdálo, že ty odpovědi neodpovídají pravému stavu věcí“. Kníže tedy dozrává, že šlo o trestuhodné opomenutí celé poroty i jeho samého, načež je soudcem po dotazu o možnosti nápravy této chyby odkázán na nesnadnou cestu kasačního řízení s tím, že se má ohledně konkrétního postupu obrátit na advokáta.

To pak i Něchljudov skutečně učiní, když si pro tento účel zvolí advokáta Fanarina, který jej při formulaci stížnosti na „trestní kasační odbor“ překvapí tím, že vše postaví nikoliv na sdělení, že se porota dopustila trestuhodné chyby při formulaci své odpovědi, ale na pracně nalezených formálních nedostacích řízení: „Tento rozsudek jest výsledkem natolik závažných procesních přehmatů a omylů, že musí být zrušen. Za prvé bylo čtení znaleckého posudku Smělkovových vnitřností během líčení hned na začátku přerušeno předsedou, to za prvé.“ Dále pak následují další podobně „formální body“ kasační stížnosti opřené opět o přesně citované paragrafy konkrétní právní úpravy, jež ve svém celku knížete poučí, že svět práva má svá vlastní pravidla hry, která jsou pro nalézání spravedlnosti vlastně irelevantní, přesto ji však mohou při správném použití pomoci prosadit. Tato skutečnost má ovšem i ten rub, že Něchljudov při svých dalších návštěvách soudních prostor, advokáta a zejména věznice, v níž navštěvuje Maslovovou, na dalších případech poznává, že často přísné, ba přímo absurdní naplňování nepromyšleně stanovených formálností platného

¹⁵ TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*, s. 91.

práva může nezřídka vést k naprosto zničujícímu výsledku u jednotlivých konkrétních lidských osudů.¹⁶

Není zde prostor všechny tyto případy podrobně jako je tomu u toho pro děj románu zásadního líčit. Každopádně lze konstatovat, že nově probuzené svědomí hlavního hrdiny je upřímně šokováno případy politických vězňů, přetrvávajícího tělesného trestání u „osob zbavených práv“, stejně jako osudy lidí zcela zjevně neprávem odsouzených za nespáchané kriminální delikty: „Nechtěl věřit, že by bylo pravda, co mu ten dobromyslný člověk vyprávěl, tak hrozné bylo pomýšlení, že lidé mohli člověka zatknout pro nic za nic, jen proto, že mu sami ukřivdili, obléknout hod do trestaneckého šatu a vsadit na to místo hrůzy.“ Snaží se jim tedy v rámci svých možností pomoci, když třeba opatří obhájce lidem, kteří jsou jako naprosto nevinní ve vězení jen proto, že „si nedali prodloužit průkazy“.

Hned na začátku druhého dílu knihy jsme pak obeznámeni s tím, že případ Maslovové bude projednáván před trestním senátem, a kdyby tam věc nebyla úspěšná, neboť – jak advokát sám připouští – „kasační důvody byly velmi chabé“, pak bude Maslovová ve skupině vězňů transportována na Sibiř, kam ji kníže hodlal následovat. Zároveň se opět objevuje i kritika celého justičního aparátu, v němž namísto zánícovanosti pro hledání spravedlnosti už existuje jen apatie a lhostejnost, se svými obvyklými zhoubnými následky: „To je právě chyba, že jsme si zvykli domnívat se, že státní zástupci a vůbec páni od soudu, jsou nějakí noví, liberální lidé. Kdysi jimi skutečně byli, ale dnes už je to docela jiné. Jsou to ouřadové, kteří myslí jenom na to, kdy už bude dvacátého. Dostává plat, rád by víc, a tím končí všechny jeho záady. Takový člověk vám obžaluje, bude soudit a odsoudí každého, koho budete chtít.“¹⁷

Tato konkrétní pasáž románu je přitom vztažena k případu pronásledování členů náboženské sekty carským státem. „Ale cožpak existují zákony, podle kterých je možné poslat člověka do vyhnanství za to, že si s jinými lidmi čte evangelium?“ Odpověď je opět precizně právně podložena: „Nejen do vyhnanství, ale i do káznice, jen bude-li dokázáno, že si při četbě evangelia dovolili vykládat je ostatním lidem jinak, než je předepsáno čili zavrhlí výklad církevní. Veřejná potupa pravoslavné víry se trestá podle paragrafu sto devadesát šest vyhnanství.“ V této souvislosti není jistě bez zajímavosti, že samotný zisk z románu „Vzkříšení“ je určen pro finanční podporu režimem pronásledované molokánské sekty, jejíž příslušníci se chtěli vystěhovat do Kanady.¹⁸

Naprostá libovůle režimu vůči občanským právům a vůbec právní jistotě jednotlivce, je pak patrná i v replice advokáta, který k právě uvedenému dodává: „Vždycky říkám pánům od soudu, že kdykoli je vidím, nemohu se ubránit pocitu vděčnosti, protože nejsem-li ve vězení, a vy zrovna tak, i my všichni, můžeme za to děkovat jenom jejich dobrotě. Ale nastrojit věc tak, aby kdokoli z nás byl zbaven občanských práv a poslán do vyhnanství, to je pro ně hračka.“ Vše pak v tomto smyslu graduje, když autor popisuje muže, který měl na starosti poměry ve věznicích: „Předpisům shora přikládal mimořádný význam a soudil, že cokoli na světě lze změnit, jen tyto předpisy nikoli. Měl za úkol věznit v kasematech,

¹⁶ Blíže k problematice morálního odsudku soudnictví ve světové literatuře viz POSNER, R. *Law and Literature*. Cambridge: Harvard University Press, 1988, s. 299–309.

¹⁷ TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*, s. 256–257.

¹⁸ KOSEK, J. Nesuďte, abyste nebyli souzeni (Právo trestat v románu *Vzkříšení* a v dalších textech křesťanského anarchisty Lva Tolstého), s. 91–92.

v samovazbách politické delikventy obojího pohlaví, a to věznit je tak, že během deseti let jich polovina hynula, buď zešileli, umírali na souchotiny, anebo končili sebevraždou.“¹⁹

V 21. kapitole 2. dílu románu pak konečně dochází i na projednání kasační stížnosti v případě Maslovové. Řeč advokáta Fanarina se zdá být velmi přesvědčivá (tentokrát ji autor necituje, ale jen ji povšechně charakterizuje), potřebnou část členů soudního senátu však nakonec nepřesvědčí, přičemž Tolstoj ukazuje i váhu některých předsudků, které nakonec vedly k zamítnutí stížnosti.

Poněkud paradoxně se přitom i ukáže, že mezi členy senátu, kteří hlasovali proti stížnosti byl i dřívější Něchljudovův blízký přítel Selenin, který – v reakci na lamentaci knížete, že takto mizí poslední naděje zachránit nevinnou ženu před nezaslouženým trestem („vyšší instance schválila naprosté bezpráví“) – tohoto následně poučí takto: „Kdyby si senát dovoloval rušit soudní rozsudky podle vlastního názoru o spravedlivosti těchto rozsudků, nemluvě ani o tom, že by senát ztratil jakýkoli opěrný bod a spíše by se ocitl v nebezpečí, že spravedlnost poruší, než jí učiní zadost.“²⁰

Vývojem věcí deprimovaný kníže se tak ale jen utvrzuje ve svém rozhodnutí následovat Maslovovou na Sibiř, když i „vzpomínal na slova amerického spisovatele Thoreaua, jenž za otroctví v Americe říkal, že jediným místem příslušejícím poctivému občanu ve státě, ve kterém je uzákoněno a chráněno otroctví, je vězení. ... Ano, jediným místem příslušejícím poctivému člověku v Rusku, je dnes vězení!“

Další líčení v románu se tak zabývá cestou trestanců na Sibiř, při níž si kníže, který je doprovází, ujasňuje situaci vězňů v tehdejší Rusku. Rozděluje si je tak pro lepší pochopení do čtyř skupin, přičemž ale neopomíná ani teorii: „Koupil si Lombrosa, Garofala, Ferriho i Liszta, Maudsleye i Tarda a pozorně četl.“ Nicméně je zklamán, protože se mu nedostává odpovědi na to, co ho především tíží: „Ptal se na věc velmi jednoduchou. Ptal se, proč a jakým právem jedni lidé zavřeli, mučí, vypovídají, tloučou a zabíjejí druhé lidi, když sami jsou docela stejní jako ti, koho mučí, tloučou a zabíjejí. Odpovědi mu byly úvahy, má-li člověk či nemá svobodnou vůli. Lze usoudit z měření lebky atd., že člověk je zločinec, či nikoli? Jakou úlohu v zločinnosti hraje dědičnost? Existuje vrozená nemravnost? Co jest mravnost? Co jest šílenství? Co jest degenerace? Co jest letora? Jaký vliv na zločinnost má podnebí, strava, nevědomost, nápodoba, hypnotismus, vášně? Co jest společnost? Jaké má povinnosti? ... Bylo tu hodně moudrosti, učenosti a zajímavostí, ale chyběla odpověď na hlavní otázku: jakým právem trestají lidé jiné lidi?“²¹

Je přitom zajímavé, že ačkoliv Tolstoj výše zmiňoval trudný osud politických vězňů, nyní přemístění Maslovové do této skupiny komentuje naprosto pozitivně: „Přeřazením mezi politické Maslovová všestranně získala. Nehledě k tomu, že političtí vězňové měli lepší ubytování, lepší stravu a nezacházelo se s nimi tak hrubě...“ I dále ovšem Tolstoj popisuje celkovou situaci všech vězňů jako velmi neutěšenou, přičemž očima knížete provádí i podrobný a obsáhlý rozbor podmínek, které k tomu vedou.²²

¹⁹ TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*, s. 286.

²⁰ Tamtéž, s. 299–300.

²¹ Tamtéž, s. 335.

²² Připomeňme v této souvislosti i mnohem horší postavení politických vězňů v sovětském komunistickém režimu, jak o něm výmluvně píše ve svých knihách zejména Solženicyn. Zajímavě o poměrech v carském vězeňství na ostrově Sachalin psal i Čechov. Blíže viz FIGES, O. *Natašin tanec. Kulturní historie Ruska*. Praha – Plzeň: Beta – Dobrovský Ševčík, 2004, s. 344–347.

K obratu konečně ale dochází i v situaci Maslovové, neboť v Seleninovi se nakonec přeci jen hnulo svědomí, a podal v její věci žádost k apelační komisi, kde byla nakonec i kladně vyřízena. Fakticky to tedy znamená (jak stojí i v příslušném dokumentu), že „Jeho císařské Veličenstvo vyslechnuvši nejponiženější hlášení, ráčilo nejmilostivěji vyslyšeti prosbu Maslovové a přikázati, aby jí byly nucené práce změněny ve vyhnanství na Sibiři“. Tím se pak i právní problematika celého díla uzavírá.²³

Závěrem

Vidíme tak, že autor svým dílem opravdu tehdy vládnoucí carský režim Mikuláše II. nikterak nešetřil. Zásadní je samozřejmě kritika tehdejšího právního systému, stejně tak ovšem vystupuje do popředí i odsouzení obrovské a nefunkční soudní byrokracie, která doslova drtí všechny, kdo upadli do jejích tenat. Vedle nekompromisního odmítnutí tehdejšího nastavení vězeňského systému je zde pak i zřejmý nesouhlas s poměry, v nichž společenské postavení a bohatství dávají jednotlivci neúměrně lepší postavení právě na úkor neprivilegovaných vrstev.

Tolstoj se ostatně v této souvislosti dotýká v románu i dalších právních otázek, zejména pak problematiky spravedlivého rozdělení půdy mezi rolníky. Od kritiky ruského státu konečně Tolstoj přechází i k více filozofickému pojetí zločinu a trestu, když vlastně v duchu svého určitého „křesťanského anarchismu“ odmítá trestání jednoho člověka druhým, byť tento se opírá o institucionálně zakotvenou veřejnou moc.

Přes již výše uvedenou charakteristiku, že se jedná o výrazně „právnícký román“ (což výše uvedené citace s přesnými a v beletrii jistě spíše nezvyklými odkazy na konkrétní znění jednotlivých paragrafů přesvědčivě dokládají), nesmíme ovšem zapomenout, že nesmlouvavá kritika zejména ruského trestního práva a vězeňského systému, byla jen částí – a to stále tou méně významnou – záměru, který si Tolstoj napsáním tohoto díla předsevzal.

Tím bylo především vylíčení „mravního obratu“ a doslova „vzkříšení duše“ kajícího se hříšníka, který nakonec dokáže prohlédnout přetvářku společnosti své doby a přiklonit se k principům života inspirovaným evangelijním poselstvím.

²³ TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*, s. 452.

Veřejní notáři na meziválečné Podkarpatské Rusi

David Hubený

Oddělení archivních fondů z let 1918–1992 Národního archivu ČR

E-mail: david.hubeny@na.gov.cz

ORCID: 0000-0002-6680-7152

Public Notaries in Interwar Subcarpathian Ruthenia

Abstract:

As in many other areas of the administration of Subcarpathian Ruthenia, in the area of justice, a number of temporary measures persisted, which proved to be long-term, but mainly functional, even if they did not fully satisfy the call for the fulfillment of autonomous status. In the case of public notaries, this was also mostly due to the fact that an independent organizational arrangement would not be practical and viable, considering the size and population of the given territory. Therefore, the public notaries of Subcarpathia were initially administered by the Košice judicial board, or rather by the local high court, and later joined the organization of Slovak public notaries. Looking at the biographies of many public notaries, one cannot help but get the impression that in the case of appointment to the position, it was a reward for previous political or official activity in favor of Czechoslovakia or the promotion of Slavic reciprocity, sometimes, on the contrary, it could be a saturation of a not entirely reliable public figure. Although, considering the very small number of notaries, it might seem that in the conditions of Subcarpathian Ruthenia it was a lucrative position ensuring more than a decent income, most of the public notaries there got into financial problems in the first half of the thirties, and even in times of boom not all positions were economically advantageous enough to ensure their holders a sufficient livelihood. Knowing this fact, it is clear how very poor Subcarpathian Ruthenia was and how desperate the situation of the vast majority of the local population was.

Keywords: Czechoslovakia; Subcarpathian Ruthenia; legislation; public notaries

Klíčová slova: Československo; Podkarpatská Rus; legislativa; veřejní notáři

DOI: 10.14712/2464689X.2026.555

Úvod a rozbor pramenů a literatury

Dějiny justiční správy na Podkarpatské Rusi jsou dosud prakticky nestudovaným tématem, ke kterému teprve nedávno vzniklo několik dílčích odborných studií¹ a jen o něco málo více popularizačních textů,² z nichž se jeden týkal veřejných notářů na Podkarpatské Rusi.³ Výrazněji se jich dotkl Marian Mikl ve své monografii o slovenských veřejných notářích.⁴ Pominout pak nelze dobovou literaturu, zejména oborový časopis České právo vydávaný Spolkem notářů československých.

Předložená studie se věnuje právě tomuto početně (nikoliv však významem) nejmenšímu oboru justiční správy a je vystavěna především na důkladném archivním výzkumu. Základním zdrojem poznání byl archivní fond Ministerstvo spravedlnosti uložený v pražském Národním archivu, kde jsou dochovány podklady k různým aspektům jmenování a zřizování nových pozic veřejných notářů. V tomto archivu pak byly využity různé části rozsáhlého fondu Policejní ředitelství Praha II., který poskytl jednak množství osobních údajů, ale i několik fotografií.

V Archivu Národního muzea se v osobním fondu Hajn Antonín podařilo dohledat několik osobních žádostí veřejných notářů ve vztahu k původci fondu, význačnému činovníkovi a poslanci národnědemokratické strany, který byl aktivní ve stranické podkarpatoruské komisi.

Zcela zásadní pro prohloubení znalosti zázemí a osudů jednotlivých veřejných notářů je fond „Správny výbor spojených verejnonotářských komôr na Slovensku“ uložený ve Slovenském národním archivu, neboť obsahuje personální složky mnohých podkarpatoruských veřejných notářů a kandidátů veřejného notářství.

Ve Státním archivu Zakarpatské oblasti se čerpalo z fondu 29, který schraňuje písemnosti vzniklé z činnosti prezidia Civilní správy Podkarpatské Rusi.

Ostatní archivy a archivní fondy byly využity jen doplňkově, byť často přinesly vítané informace a napomohly k získání celkového pohledu.

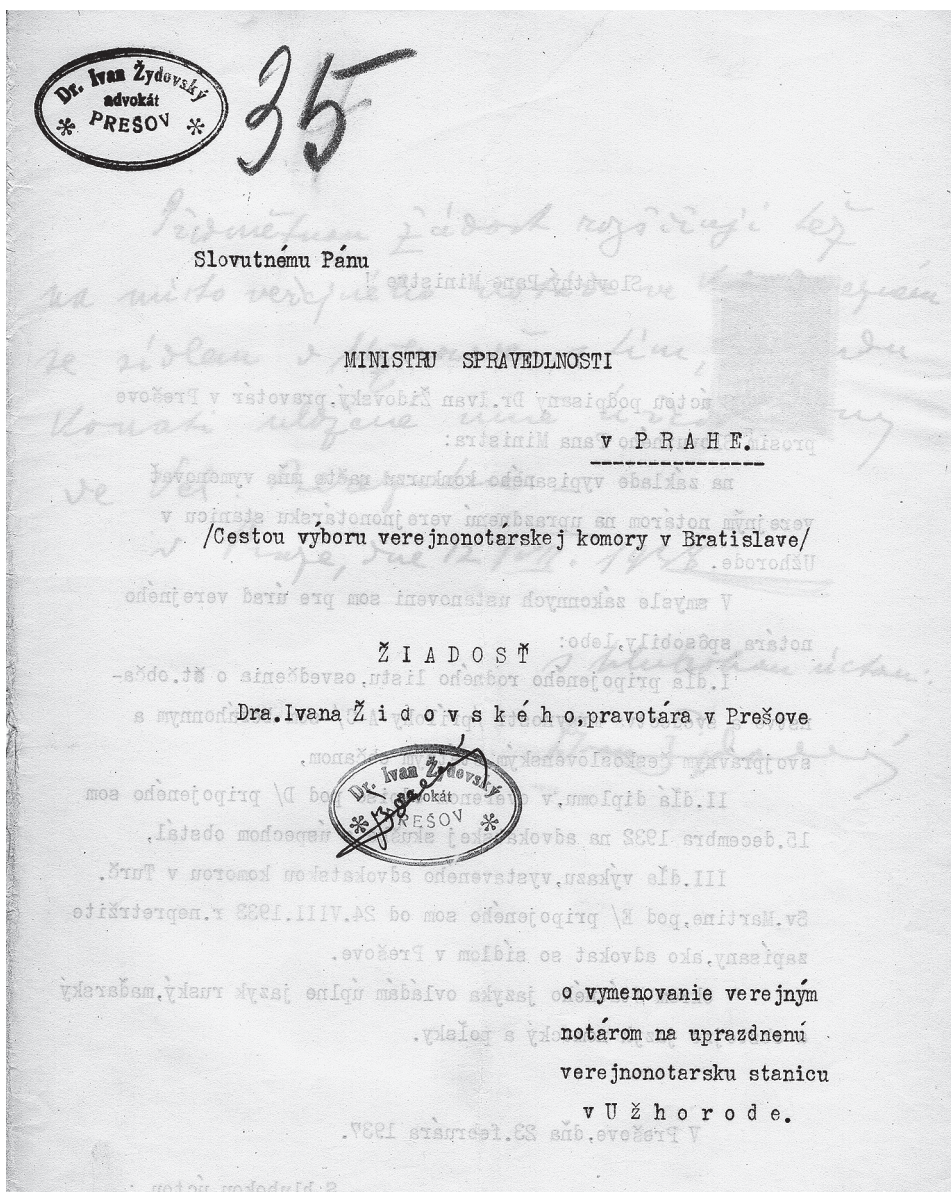
Osobní jména veřejných notářů jsou uváděna v jejich nejčastěji používané podobě ať již v archiváliích či odborné literatuře, pokud se o nich zmiňuje, přičemž je nutno

¹ HUBENÝ, D. Prověřování nestrannosti justice na Podkarpatské Rusi košickým vrchním soudem. In: VÖRÖS, L. a kol. *Politická korupcia na území Slovenska a Čiech v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV; Historický ústav SAV, 2020, s. 293–313; HUBENÝ, D. Podkarpatská Rus v československé ústavě a na Ústavním soudu. *Právněhistorické studie*, 2021, roč. 51, č. 2, s. 73–87; HUBENÝ, D. Počátky podkarpatoruského oddělení u košické soudní tabule. In: *Arkasivs 'ki čytannja: istroryčni a krajeznavči doslidžennja: vykylyky a perspektyvy materialy XI mižnarodnoj naukovo-praktyčnoji konferencyji 21–23 travnja 2021 r.* Mykolajiv: MNU imeni V. O. Cuchomlyns'kogo, 2021, c. 59–62; HUBENÝ, D. Konstantin Petrovič Mačik – viceprezident košické soudní tabule a přednosta jejího podkarpatoruského oddělení. In: ŠVORC, P. – KOVAL, P. (eds.). *Multietnicita periferií – destabilizačný faktor medzivojnového Československa?* Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2022, s. 79–90.

² HUBENÝ, D. „Bditi nad zachovániím zákona“. Československá justiční správa na Podkarpatské Rusi. Část I. *Podkarpatská Rus. Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi*. 2021, č. 4, s. 11; Část II., 2022, č. 1, s. 12; Část III., 2022, č. 3, s. 10. Část IV., 2022, č. 4, s. 9; Část V., 2023, č. 1, s. 9. Část VI., 2023, č. 2, s. 10; Část VII., 2024, č. 2, s. 10; Část VIII., 2024, č. 3, s. 11; Část IX., 2024, č. 4, s. 9; Část X., 2025, č. 1, s. 11.

³ HUBENÝ, D. „Bditi nad zachovániím zákona“. Československá justiční správa na Podkarpatské Rusi. Část X. *Podkarpatská Rus. Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi*, 2025, č. 1, s. 11.

⁴ MIKL, M. *Notárstvo na Slovensku 1874–1993*. Bratislava: Notárska komora Slovenskej republiky, 2012.



Obrázek 1: Ukázka rozdílnosti používaného příjmení v textu razítka a dokumentu v žádosti o veřejnotářské místo z roku 1937. SNA, fond Správný výbor, kart. 9.

připomenout, že mnozí používali i několik variant na jednom a téže dokumentu, popř. jména upravovali podle zvoleného jazyka textu.

Velmi děkuji kolegům ze Slovenského národního archivu, kteří mi zpřístupnili celý nezpracovaný archivní fond „Správny výbor spojených verejnonotářských komôr na Slovensku“. Bez jejich vstřícnosti by celá studie nemohla dosáhnout níže představené hloubky poznání. Za pomoc při dohledávání dalších osudů Julie Ježkové-Hassaiové děkuji Mgr. Pavlovi Černému ze Státního okresního archivu Klatovy.

Legislativa

Pomineme-li krátké období koncem padesátých let 19. století, kdy na krátkou dobu platil v Uhersku rakouský notářský řád a existovali i notáři,⁵ kteří v Uhersku skončili spolu s bachovským absolutismem, tak od poloviny šedesátých let 19. století se objevovaly požadavky a snahy o jejich znovuzavedení,⁶ které vyvrcholily v roce 1874, kdy byl přijat příslušný zákonný článek XXXV o královských veřejných notářích, jejichž funkci vykonávala již od středověku existující tzv. hodnověrná místa.⁷ Ta se zavedením veřejných notářů začala pozbývat na svém významu. Uvedený zákonný článek XXXV se připravoval od roku 1870, ale k projednání došlo až v prosinci 1874 s tím, že platit měl od 1. května 1875, ale nakonec bylo určeno zákonným článkem XXXI/1875, že veřejnonotářská norma vstoupí v účinnost až od 1. srpna 1875. V roce 1886 proběhla novelizace za pomoci zákonného článku VII, který reagoval na některé zjištěné praktické nedostatky. Veřejné notáře jmenoval ministr spravedlnosti, který po slyšení notářské komory určoval počet a sídla veřejných notářů. Notářem se mohl stát jen plnoletý bezúhonný uherský státní občan znalý maďarštiny, který vykonal advokátní a soudcovské zkoušky. Zájemce musel dokázat, že byl tři roky praktikantem u veřejného notáře. Každý veřejný notář se povinně stal členem notářské komory,⁸ jejichž počet a sídla opět určoval ministr spravedlnosti. Komora musela mít nejméně 15 členů a skládala se z předsedy, čtyř řádných členů a dvou náměstků. Na valném shromáždění se tito činovníci volili tajným hlasováním na jeden rok. Komora hlavně řešila spory notářů s klienty a samozřejmě zastupovala notářský stav navenek. Notáři směli úřadovat jen v obvodu té soudní stolice, v níž měli sídlo; notáře

⁵ GÁBRIŠ, T. Vytvorenie verejnonotářskej právnickej profesie v Uhorsku 19. storočia. In: BRTKO, R. a kol. *Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji*. Praha: Leges, 2017, s. 119.

⁶ Podrobněji viz GÁBRIŠ, T. Vytvorenie verejnonotářskej právnickej profesie v Uhorsku 19. storočia. In: BRTKO, R. a kol. *Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji*. Praha: Leges, 2017, 129–130.

⁷ K vývoji notářství v Uhersku viz GÁBRIŠ, T. – VALOVÁ, K. *Advokácia a notárstvo v ústavnom štáte. Vzťah dvou právnických profesií na Slovensku*. Praha: C. H. BECK SK, 2022, s. 89–109. K hodnověrným místům zvláště pak viz GREGOR, M. Vývoj hodnověrných miest v Uhorsku. In: BRTKO, R. a kol. *Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji*. Praha: Leges, 2017, 87–101. Zde též odkazy na další literaturu.

⁸ Dle vědomostí pražského Ministerstva spravedlnosti zasahovaly za uherské éry na území pozdější československé Podkarpatské Rusi dvě notářské komory – západní část spadala pod košickou notářskou komoru a východní měla být pod komorou v Marmarošské Sihoti či Debrecině (Národní archiv, fond Ministerstvo spravedlnosti /dále NA, fond MS/, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1). Soudobí slovenští badatelé tento údaj rektifikovali na komoru v Sátoraljaújhely (MIKL, M. Vývoj inštitúcie notárstva na území dnešného Slovenska v období rokov 1874 až 1993. In: BRTKO, R. a kol. *Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji*. Praha: Leges, 2017, pozn. č. 17 na s. 141 a NEMEC, R. (Verejné) Notárstvo v Československu do roku 1949. In: BRTKO, R. a kol. *Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji*. Praha: Leges, 2017, pozn. č. 46 na s. 175 a 176).

nešlo přeložit. Naopak klienti si mohli vybrat, kterého veřejného notáře využijí. Notáři měli právo vzdalovat ze svého úřadu bez svolení maximálně na tři dny. Delší dobu museli hlásit předsedovi komory a v případě doby přesahující osm dní již museli mít povolení. Komora schvalovala vzdání se nejvýše na šest týdnů, delší dobu pak ministr spravedlnosti. Nedovolená absence mohla vést ke zbavení úřadu. Nemocného či nepřítomného notáře zastupoval jeho náměstek, popř. jiný veřejný notář, anebo předseda příslušného soudu. K notářským úkolům patřilo sepsování veřejných listin, posledních vůlí, úschova listin, dědické záležitosti a výkon dalších úkonů.⁹ Působení notářů ovlivnil též zákonný článek XVI/1894 o pozůstalostním řízení,¹⁰ ale i další normy.¹¹ Kromě toho existovaly i různé úvahy o úpravě notářství.¹²

Zánik habsburského soustátí a připojení Podkarpatské Rusi k Československu přinesl další legislativní vývoj. Zákonem č. 155/1919 Sb. z. a n. bylo určeno, že notáři musí složit přísahu státu a došlo k určení formy používání úřední pečete a zavedení jednotné hodnoty notáře. V oblasti uherské právní tradice se však jednoslovný název neujal a užíval se dvouslovný název veřejný notář, čemuž se občas přizpůsobovaly i další předpisy. Důvodem této terminologické odchylky bylo hlavně to, že se jednalo o jednoznačné odlišení¹³ od obecních a obvodních notářů náležejících k veřejné správě.¹⁴ S ohledem na probíhající boje s Maďary byla zákonem č. 599/1919 Sb. z. a n. prodloužena lhůta ke složení přísahy a ministři spravedlnosti umožnil zbavit úřadu notáře, pokud pozbyl důvěry, popř. mohl být přeložen na jiné služební místo. Naopak veřejných notářů se netýkal zákon č. 13/1920 Sb. z. a n. a související nařízení vlády č. 34/1920 Sb. z. a n., které se týkalo obecních a oblastních notářů a složení služební přísahy.¹⁵

Zákon č. 305/1921 Sb. z. a n. přinesl ministři spravedlnosti právo zbavovat úřadu veřejného notáře osoby nezpůsobilé vykonávat úřad. Postižený mohl podat u ministerstva rozklad do 14 dnů, který neměl odkladný účinek, a stejně o něm rozhodoval ministr. Proti každému rozhodnutí bylo možné si stěžovat u Nejvyššího správního soudu (§ 1). Ministr mohl ze služebních důvodů nařídít přeložení na jiné místo (§ 2). Obě tato mimořádná oprávnění (odstranění a přesunutí) byla časově omezena na jeden rok (§ 1 a 2). Zákon

⁹ MIKL, M. *Notářstvo na Slovensku 1874–1993*. Bratislava: Notárska komora Slovenskej republiky, 2012, s. 11–15, 19; SALAMON, F. X. Päťdesiatročné jubileum verejného notárstva na Slovensku. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1925, roč. VII., č. 5, s. 35–37.

¹⁰ HARTMANN, A. *Advokátní a notářská sazba a soudní poplatky*. Druhé, rozmnožené vydání. Praha: Československý kompas, 1930, s. 35.

¹¹ Podrobněji viz GÁBRIŠ, T. Vytvorenie verejnonotárskej právnickej profesie v Uhorsku 19. storočia. In: BRTKO, R. a kol. *Notářstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji*. Praha: Leges, 2017, s. 131–133.

¹² Podrobněji viz GÁBRIŠ, T. – VALOVÁ, K. *Advokácia a notářstvo v ústavnom štáte. Vzťah dvou právnických profesií na Slovensku*. Praha: C. H. BECK SK, 2022, s. 115–117.

¹³ MIKL, M. *Notářstvo na Slovensku 1874–1993*. Bratislava: Notárska komora Slovenskej republiky, 2012, s. 54; Veřejní notáři na Slovensku. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1922, roč. IV., č. 3, s. 22.

¹⁴ K obvodním a obecním notářům podrobněji viz KUNDEROVÁ, D. Obecné a obvodné notářské úřady před rokem 1918 a v 1. ČSR. Porovnanie ich vývoja a zmeny ich pôsobnosti. In: *Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (s dôrazom na formovanie štátnych orgánov)*. Bratislava: Slovenský národný archív, 2018, s. 61–63; SZEKERESOVÁ – KOVÁČSOVÁ, J. Obecné a obvodné notářské úřady v letech 1918–1945. In: *Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (s dôrazom na formovanie štátnych orgánov)*. Bratislava: Slovenský národný archív, 2018, s. 64–67.

¹⁵ K četným dotazům. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1920, roč. I., č. 10, s. 10.

č. 267/1923 Sb. z. a n. posilnil kompetence veřejných notářů, neboť umožnil notářům sepisovat podání pro úřady a speciálně pro soudy pak podání v nesporném řízení, jakož i sepisovat soukromé listiny.

Koncem roku 1925 zkoumalo unifikační ministerstvo možnost prohlásit veřejné notáře za orgány státní správy, neboť se notáři na Slovensku a Podkarpatské Rusi „stali nadmíru vlivným a důležitým činitelem i v ohledu politickém”.¹⁶ Instituce veřejných notářů naby-la tu v pravdě významu celostátního.^{17, 18} Notáři tak měli být jmenováni celou vládou. Sami notáři souhlasili s tím, aby byli jmenováni vládou či přímo prezidentem republiky i s ohledem na obdobná řešení v severní, západní i jižní Evropě. Proti se však postavilo Ministerstvo spravedlnosti s tím, že výběr vhodných osob je již ošetřen dosavadní úpravou a zbývající ministerstva se různě přiklonila na jednu či druhou stranu. Ministerstvo spravedlnosti ve výsledku stáhlo uvedenou otázku z jednání vlády v lednu 1926.¹⁹ Jazykové nařízení č. 17/1926 Sb. z. a n. ve svém čl. 3, odst. 3 stejně zařadilo veřejné notáře mezi orgány veřejné správy a poskytlo návod k další jazykové praxi při výkonu veřejnootářských služeb.

Od roku 1926 (nařízení vlády č. 50) se zavedla evidence závětí sepsaných u soudů a veřejných notářů. Další vládní nařízení č. 160/1928 Sb. z. a n. určilo postup při přijímání depozit a roli správního výboru spojených veřejnootářských komor. Opatření Stálého výboru Národního shromáždění č. 285/1938 Sb. z. a n. umožnilo valnému shromáždění veřejných notářů za účelem zaopatření notářů a kandidátů notářství v invaliditě, stáří a pozůstalých zřídit za souhlasu resortního ministerstva příslušný fond.

Během existence republiky došlo též k úpravě notářského tarifu²⁰ s ohledem na poválečný rozvrat,²¹ kdy pro Slovensko a Podkarpatskou Rus ještě stačilo vejít v platnost nařízení uherského ministerstva spravedlnosti z roku 1918.²² Nejprve se zákonem č. 600/1919 Sb. z. a n. dosáhlo zrušení nemožnosti měnit notářskou sazbu jinak než zákonem a příslušná pravomoc se přenesla na resortní ministerstvo. Nařízeními vlády č. 273/1921 a 218/1922 Sb. z. a n. byly upraveny sazby pro oblast uherské právní tradice. Vládním nařízením č. 102/1923 a zákonem č. 54/1925 Sb. z. a n. byly upraveny poplatky. Při těchto jednáních byli aktivní zejména notáři z historických zemí.²³ V souvislosti s příjmy lze zmínit, že všichni podkarpatoruští notáři spadali pod berehovský berní úřad.²⁴

¹⁶ Podtržený text v originále vyveden proložením.

¹⁷ Podtržený text v originále vyveden proložením.

¹⁸ NA, fond Předsednictvo ministerské rady (dále PMR), kart. 3137, sign. 568.

¹⁹ NA, fond PMR, kart. 3137, sign. 568.

²⁰ K tomu podrobněji viz HARTMANN, A. *Advokátní a notářská sazba a soudní poplatky*. Druhé, rozmnožené vydání. Praha: Československý kompas, 1930, s. 34–40.

²¹ MIKL, M. *Notářstvo na Slovensku 1874–1993*. Bratislava: Notářská komora Slovenskej republiky, 2012, s. 160–161.

²² HARTMANN, A. *Advokátní a notářská sazba a soudní poplatky*. Druhé, rozmnožené vydání. Praha: Československý kompas, 1930, s. 35.

²³ HARTMANN, A. *Advokátní a notářská sazba a soudní poplatky*. Druhé, rozmnožené vydání. Praha: Československý kompas, 1930, s. 35 a NA, fond MS, kart. 247, sign. Not 1.

²⁴ *Statistika stavu notářského (veřejných notářův) a jeho organizací v republice Československé. Stav 15. listopadu 1928*. Praha: Sekretariát Notářské komory, 1928, s. 34.

Po dosažení samostatného státu nastal problém s tím, že mnozí dosavadní veřejní notáři neovládali státní jazyk.²⁵ Jazyková otázka se stala bohatým předmětem různých pojednání, zejména však s ohledem na situaci v historických zemích, a tedy i z pera tamních notářů.²⁶ Mnohem horší bylo, že jen menšina veřejných notářů v oblasti uherské právní tradice náležela k jiné než maďarské národnosti. Proto bylo zákonem č. 196/1919 Sb. z. a n. umožněno stát se notářem těm žadatelům, kteří příslušné zkoušky vykonali před 28. říjnem 1918 v historických zemích. Tím se mohli žadatelé z českých zemí stávat notáři na Slovensku a Podkarpatské Rusi.²⁷ S ohledem na vládní nařízení č. 657/1920 Sb. z. a n. došlo v roce 1921 ke kontrole používaných pečeti, které dle hlášení košické soudní tabule odpovídaly předpisům.²⁸ Samo nařízení se však stalo terčem kritické poslanecké interpelace, že porušuje jazykový zákon č. 122/1920 Sb. z. a n., ale vláda tuto interpretaci odmítla.²⁹

Při jmenováních se zohledňovala i vojenská válečná služba.³⁰ Veřejní notáři pak mohli být členy Národního shromáždění.³¹ Pokud proti notáři nebo kandidátovi notářství byla podána majetkoprávní žaloba, měly soudy o tom vyrozumět příslušnou notářskou komoru, u níž byl zapsán.³²

Přes četné legislativní úpravy nastupovaly určité praktické problémy způsobené přetrvávajícím právním dualismem, např. kandidát veřejného notářství Michal Uscký působící v oblasti uherské právní tradice se obtížně domáhal možnosti složit notářskou zkoušku u brněnského vrchního soudu, aby měl praktickou zkušenost i s právem z historických zemí.³³

Postavení kandidátů notářství v oblasti uherské právní tradice bylo svízelné, neboť ministr spravedlnost nebyl při jmenování vázán návrhem notářské komory a nemusel zohledňovat ani kandidáty veřejného notářství. To pochopitelně bylo předmětem kritiky s tím, že za Uherska byly tyto pozice de facto sinekury a za republiky se situace o moc nezměnila. Zcela otevřeně pak byl kritizován případ někdejšího župana Jana Želtvaye,

²⁵ MIKL, M. *Notářstvo na Slovensku 1874–1993*. Bratislava: Notárska komora Slovenskej republiky, 2012, s. 41.

²⁶ Např. ČULÍK, J. Notářstvo v jazykovém nařízení. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1926, roč. VIII., č. 2, s. 9–14; ČULÍK, J. Notářstvo v jazykovém nařízení. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1926, roč. VIII., č. 2, s. 24–25; LISKA, E. Jazykový zákon a notářstvo. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1926, roč. VIII., č. 4–5, s. 33–37, 45–50; Projev čsl. notářů o menšinovém právu jazykovém. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1929, roč. XI., č. 2, s. 18; ČULÍK, [J.] Jazykové směrnice při úřadování notářů. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1930, roč. XII., č. 2, s. 10–13; Směrnice pro jazykové úřadování notářů. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1930, roč. XII., č. 2, s. 15; VAVROUCH. Jazykové směrnice notářské. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1930, roč. XII., č. 3–5, s. 20–22, 29–30, 36–38.

²⁷ MIKL, M. *Notářstvo na Slovensku 1874–1993*. Bratislava: Notárska komora Slovenskej republiky, 2012, s. 54.

²⁸ NA, fond MS, kart. 245, sign. Not.

²⁹ Podrobněji viz NA, fond MS, kart. 244, sign. Not.

³⁰ Vojenská válečná služba. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1929, roč. XI., č. 7, s. 61.

³¹ Či může být veřejný notář členom Národného shromáždienia? *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1927, roč. IX., č. 6, s. 49.

³² *Věstník Ministerstva spravedlnosti* (dále VMS), 25. září 1928, roč. X., č. 9, s. 184.

³³ Archiv Národního muzea (dále ANM), fond Hajn Antonín, kart. 211, inv. č. 5830.

který, když mu nebyla po reformě státní správy svěřena župa, dostal pozici veřejného notáře. Dotyčný se tím prý ani nijak netajil.³⁴

Celkově lze převzít hodnocení, že: „Notářství bylo ve své podstatě svobodné povolání, sice s určitými známkami oficiality (sepisování veřejných listin, ověřování, osvědčování) a s funkcí pomocného státního orgánu (soudní komise). Též tato jednání, která notáři prováděli jako pomocný orgán soudu, jako soudní komisaři, byla notářům účastníky, a nikoliv státem placena. V té době platil pro notáře ‚numerus clausus‘ a počet sa sídla notářů byla pevně stanovena ministerstvem spravedlnosti“, jehož ministr notáře jmenoval a držel nevyšší dozor v oboru notářství. V případě agendy soudně komisařské, přináležel dozor krajským a vrchním soudům. V dalších oblastech pak notářským komorám.³⁵

Notářská správa a samospráva

Na Ministerstvu spravedlnosti se osobními záležitostmi notářů zabýval I. odbor, kdy jeho III. oddělení mělo v gesci notáře na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Notářský řád pak byl svěřen III. odboru, resp. XI. oddělení, ale během první republiky se jej nepodařilo připravit. Dozorčí právo bylo svěřeno zmocněncům ministra, kteří nebyli zařazeni do jednotlivých odborů.³⁶ Agendu spojenou s Podkarpatskou Rusí obvykle řešil Josef Křepinský.³⁷

Ministerstvo dávalo notářům nejen administrativní rámec, ale i např. různá doporučení – praktická i kulturní. Notářům byly doporučovány konkrétní pásky do strojů, jejichž barvivo se považovalo za nesmazatelné či jen obtížně smazatelné, které byly dle sdělení Ministerstva průmyslu, obchodu a živností k dostání pod názvem „dokumentní pásky“ u firem Gamma v Roztokách u Prahy, A. Leonhardi v Podmoklech a G. Wagner, továrna na barvy v Českých Budějovicích,³⁸ ale i dalších podniků.³⁹

Československý Červený kříž oslovil Ministerstvo spravedlnosti, aby notáři při různých úkonech vybízeli k příspěvkům této humanitární organizaci. Ministerstvo spravedlnosti koncem února 1925 vyhovělo.⁴⁰ Podobně se notářům opakovaně doporučovalo kladně reagovat na žádosti o dary pro Masarykovu ligu proti tuberkulóze.⁴¹ Vezmeme-li v úvahu zanedbaný stav zdravotní a sociální správy na Podkarpatské Rusi, tak takové nabádání bylo obzvláště vhodné, stejně tak bylo příhodné navádění význačných osobností, aby pamatovaly na Literární archiv Národního muzea v Praze při odkazování literárních pozůstalostí.⁴²

³⁴ Dr. K. Kandidáti veřejného notářství na Slovensku a Podkarpatské Rusi. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1927, roč. IX., č. 6, s. 49.

³⁵ BRÁZDA, J. – BÉBR, R. – ŠIMEK, P. *Notářství. Jeho vývoj, organizace a pravomoc (Srovnávací studie)*. Praha: Academia, 1976, s. 47.

³⁶ Podrobněji k tomuto projektu viz BALÍK, S. a kol. *Dějiny notářství v českých zemích*. Praha: Notářská komora České republiky ve spolupráci s Národní galerií, 2014, s. 121–123.

³⁷ K této osobnosti viz Hubený, D. „Bdít nad zachováním zákona“. *Československá justiční správa na Podkarpatské Rusi. Část I. Podkarpatská Rus. Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi*, 2021, č. 4, s. 11.

³⁸ *VMŠ*, 31. října 1928, roč. X., č. 10, s. 215–216.

³⁹ *VMŠ*, 15. října 1929, roč. XI., č. 10, s. 188; 16. srpna 1930, roč. XII., č. 6–7, s. 139.

⁴⁰ Společnost Československého Červeného kříže. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1925, roč. VII., č. 1, s. 7.

⁴¹ Např. Masarykova Liga proti tuberkulóze. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1926, roč. VIII., č. 2, s. 19 a Masarykova liga proti tuberkulóze. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1933, roč. XV., č. 2, s. 15.

⁴² Literární archiv Národního muzea v Praze. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1929, roč. XI., č. 3, s. 27.

Určitý chaos do záležitostí veřejných notářů vnesl zákon č. 167/1920 Sb. z. a n., který zapříčinil ztrátu autonomie veřejných notářů drženou na základě zákonného článku XXXV/1874. Šlo o to, že zákon č. 167/1920 Sb. z. a n. se vztahoval nejen na veřejné notáře, ale též na advokáty. Hlavně však sloučil bratislavskou a košickou veřejnonotářskou komoru a do čela stanovil správní výbor, přičemž nařízení vlády č. 3/1921 Sb. z. a n. určilo za sídlo správního výboru Bratislavu. Veřejní notáři si tak na základě výše uvedeného zákonného článku nemohli každoročně volit vedení vlastní komory. Nepřekvapí proto, že se z řad notářů ozýval požadavek na zrušení zákona č. 167/1920 Sb. z. a n., neboť zatímco u advokátů patrně i ve třicátých letech převažovali Maďaři jak na Slovensku a Podkarpatské Rusi, tak u veřejných notářů měl ve třicátých letech převahu již element slovanský.⁴³ Stav nuceného sjednocení byl více či méně otevřeně kritizován slovenskými kolegy, konkrétně veřejným notářem a poslancem Michalem Slávikem.⁴⁴

Zákon č. 167/1920 Sb. z. a n. však zcela ignoroval Podkarpatskou Rus a funkci notářské komory na Podkarpatské Rusi vykonával v zastoupení ministra spravedlnosti jako nejvyššího dohledacího orgánu referent pro soudnictví Civilní správy Podkarpatské Rusi. Tento referát pak zanikl k 29. prosinci 1928. Výkon funkce spočíval v evidenci věcí notářů a podávání zpráv o žadatelích. Nevykonával však disciplinární pravomoc, která podle zákonného článku XXXV/1874 nepříslušela ani ministrovi spravedlnosti, nýbrž zvláštnímu disciplinárnímu soudu u notářské komory. Po zániku pozice referenta pro soudnictví přešlo toto pověření via facti na Vrchní soud v Košicích, resp. na jeho prezidium.⁴⁵ Uvážíme-li však, že se v Uhersku diskutovalo, zda je vůbec potřeba veřejných notářů, které advokáti vnímali jako nevíтанou konkurenci,⁴⁶ je použití jednoho zákona na sloučení komor advokátů a komor veřejných notářů svým způsobem kouzlem nechtěného, ale hlavně potvrzením významu veřejných notářů.

Na začátku roku 1922 se diskutovala osnova zákona o zřízení notářské komory pro Podkarpatskou Rus. Ministerstvo pro sjednocení zákonů nevyjádřilo během meziresortního připomínkového řízení žádné připomínky, ale jelikož na Předsednictvo ministerské rady návrh z dílny Ministerstva spravedlnosti nikdy nedorazil, nebylo o čem dále jednat.⁴⁷

Na podzim 1924 požádal guvernér Podkarpatské Rusi, aby bylo zváženo vypsání výběrových řízení na volná místa veřejných notářů, ale před jejich obsazením, aby byl požádán o posudek na podané žádosti. Ještě před vyhlášením konkursu se zvažovalo, zda by nemělo dojít k rozšíření jejich počtu, konkrétně tam, kde sídlily okresní soudy. Stejně tak se mělo promyslet zřízení samostatné komory pro Podkarpatskou Rus. K jejímu vzniku však stále chybělo šest míst a z devíti pozic již existujících byla obsazena jen ta, která byla finančně výnosná. Na druhou stranu, zřízením míst notářů ve všech sídlech okresních soudů a zdvojením notářů v Užhorodě, Mukačevu a Berehově by se došlo k naplnění minimálního požadavku notářů na samostatnou komoru. Uvažovalo se též v tom směru, že stačí jen zřídit tato

⁴³ SLÁVIK, M. Autonomia veřejných notářů na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. *Právný obzor*, 1936, roč. XIX., s. 329–330.

⁴⁴ Např. SLÁVIK, M. Verejné notárstvo na Slovensku. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1928, roč. X., č. 8, s. 65–66.

⁴⁵ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

⁴⁶ Podrobněji viz GÁBRIŠ, T. – VALOVÁ, K. *Advokácia a notárstvo v ústavnom štáte. Vzťah dvou právnických profesii na Slovensku*. Praha: C. H. BECK SK, 2022, s. 118–124.

⁴⁷ NA, fond PMR, kart. 568, sign. 1408.

místa, nikoliv obsadit. Obsazena by byla jen ta místa, která by zajišťovala slušný příjem. Ve výsledku by však v rámci komory, která měla mít sedm až devět funkcionářů, měl prakticky každý podkarpatoruský notář nějakou funkci... Příslušný návrh měla zpracovat košická soudní tabule, která však v březnu 1925 musela být urgována resortním ministerstvem o jeho dodání v důsledku upomínky ze strany guvernéra Podkarpatské Rusi Ministerstvu spravedlnosti.⁴⁸ Košická soudní tabule soudila, že s ohledem na § 27 zákonného článku č. XXXV z roku 1874 bylo potřeba na notářské komory alespoň 15 míst, třebas by všechna nebyla obsazena. Jenže 15 notářů nepůsobilo na Podkarpatské Rusi, byť košická tabule dávala ke zvážení vznik zvláštní notářské komory pro její obvod, tj. pro východní Slovensko a Podkarpatskou Rus, v níž by bylo zohledněno zvláštní postavení Podkarpatské Rusi.⁴⁹ S přihlédnutím na jiné společné úřady (např. zemské vojenské velitelství, obchodní a průmyslovou komoru, poštovní a telegrafní ředitelství, železniční ředitelství a samozřejmě i vrchní soud) by se jednalo o logický krok. Tyto rozvahy však byl odloženy ad acta.

Dopisem z 31. května 1934 se prezident Vrchního soudu v Košicích obrátil na Ministerstvo spravedlnosti s návrhem na úpravu prozatímního řešení pozice podkarpatoruských notářů. Dotyčný soud totiž v důsledku změny organizace politické správy převzal na sebe úkoly Referátu pro soudnictví na Podkarpatské Rusi zaniklého koncem roku 1928 a tím i záležitosti veřejných notářů. Jelikož však šlo o minimální a povětšinou bezproblémovou agendu, nebylo co řešit. Stala se však věc, že bylo třeba disciplinárně zakročit proti veřejnému notáři. Soud proto navrhl, aby touto otázkou bylo podle analogie s § 8 zákona č. 40/1922 Sb. z. a n. pověřeno prezídium soudu, ale disciplinární soud by obstarával Správní výbor spojených veřejnonotářských komor na Slovensku v Bratislavě. Tento návrh vyplýval z faktu, že na Podkarpatské Rusi působilo osm veřejných notářů a dva substituti, kteří nemohli dát dohromady potřebných 15 notářů k ustavení samostatné komory. Jelikož ze zákonného článku XXXV/1874 vyplývalo, že notář musí patřit k nějaké komoře (§ 26) a sídla a obvody komor určuje ministr spravedlnosti po slyšení komor (§ 27) s tím, že v sídle komory je zřízen disciplinární soud (§ 190), bylo zřejmé, že disciplinární soud může působit jen u komory, což torpedovalo návrh košického vrchního soudu, který sídlo komory (u Vrchního soudu v Košicích) a sídlo disciplinárního soudu (u Vrchního soudu v Bratislavě) rozděloval a hlavně neodůvodněně zkoušel užít obdobu § 8 zákona č. 40/1922 Sb. z. a n. Provedení by totiž znamenalo, že by prezident soudu fakticky určoval i složení disciplinárního soudu. Ministerský referent neměl „sice ani v nejmenším pochybnosti o nestrannosti presidenta vrchního soudu v Košicích, ale počítám s možností vtipné⁵⁰ obrany disciplinárně stíhaného notáře, která by zásadně nebyla neodůvodněna“. To vedlo ministerstvo k tomu závěru, že bude nejvhodnější připojit podkarpatoruské notáře ke sloučené slovenské komoře veřejných notářů. Věřilo se, že vzdálenost Podkarpatské Rusi od Bratislavy ani jazyk nezpůsobí problémy – v prvním případě pro výjimečnost disciplinárních případů a v druhém případě pro tu skutečnost, že každý veřejný notář musel ovládat jazyk státní. S ohledem na návštěvu Edvarda Beneše na Podkarpatské Rusi během roku 1934 a oživenou diskusi o autonomii se však ministerstvo přeci jen připravovalo na případné negativní ohlasy a chtělo se bránit poukazem, že dosud nevadilo řešení otázky

⁴⁸ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

⁴⁹ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1; Státní archiv Zakarpatské oblasti (Державний архів Закарпатської області, dále DAZO), f. 29, opis 1, d. 809, fol. 3.

⁵⁰ Vtipné = ve smyslu pohotové.



Obrázek 2: Otisk razítka Správniho výboru spojených veřejnotářských komor na Slovensku z roku 1937. SNA, fond Správní výbor, kart. 6.

podkarpatoruských notářů soudem ve východoslovenské metropoli, tudíž by neměl vadit ani přesun této otázky k bratislavské notářské komoře. Důležité bylo, že Správní výbor spojených veřejnotářských komor na Slovensku v Bratislavě vyslovil souhlas s připojením podkarpatoruských kolegů. Ministerstvo pak toto opatření jen publikovalo s tím, ať si podkarpatoruští notáři sami vymůžou případné zastoupení ve vedení spojené komory a jejím disciplinárním soudě. K předání spisů podkarpatoruských notářů pak došlo během léta 1934 a spojená komora se nových svěřenců ujala od počátku srpna 1934.⁵¹

Zajímavé je, že několik let předtím podkarpatoruský veřejný notář Ivan Kulawczyk vyvozoval z autonomního postavení Podkarpatské Rusi, že právě toto řešení nepřichází v úvahu a že se musí vyčkat vydání speciálního zákona či nového všeobecného notářského řádu. Kulawczyk tehdy navrhoval tři řešení:

- 1) zákonné ošetření podřízení podkarpatoruských notářů košické soudní tabuli, čímž by byla ale okleštěna notářská samospráva,
- 2) snížení počtu členů notářské komory, kdy by ale téměř každý podkarpatoruský notář byl komorním funkcionářem a
- 3) vznik bratislavské a košické notářské komory, kdy by notáři z východního Slovenska a Podkarpatské Rusi měli jednotnou komoru s určenými počty podkarpatoruských představitelů ve vedení komory.⁵²

Správní výbor po připojení podkarpatoruských kolegů zajišťoval např. distribuci přehledů notářů pro různé zájemce, včetně vydavatelů Batovcova almanachu, ale třeba také v roce

⁵¹ MIKL, M. *Notárstvo na Slovensku 1874–1993*. Bratislava: Notárska komora Slovenskej republiky, 2012, s. 58; *VMS*, 16. srpna 1934, roč. XVI., č. 7–8, s. 126; NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1; Slovenský národný archív, fond Vrchný súd Bratislava (dále SNA, fond VS Bratislava), kart. 174, inv. č. 170.

⁵² KULAWCZYK, I. Stav ex-lex v notářství na Podkarpatské Rusi. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1928, roč. X., č. 2, s. 11–12.

1935 na podnět pražské komory, která vyjednávala s pojišťovnami ohledně pojištění notářských kaucí (povinného ručení), rozjel akci na zjištění, zda jsou veřejní notáři pojištěni. Kladně odpovědělo jen několik, pro jiné to byl impulz, aby se urychleně pojistili.⁵³ Správní výbor pak také poskytoval košickému vrchnímu soudu statistiky o počtu a národnostním složení notářů a notářských kandidátů. Před rokem 1934 to byl naopak košický vrchní soud, kdo informoval Správní výbor o seznamech notářů a kandidátů na Podkarpatské Rusi.⁵⁴ V rámci spojené komory se podkarpatoruští veřejní notáři se svými slovenskými kolegy zúčastnili sbírky na obranu státu.⁵⁵

V roce 1935 vznikla na základě nápadu německých notářů Stálá delegace notářských komor, která sdružovala dosud roztržštěné notářské komory.⁵⁶ Jejího ustavení 17. listopadu 1935 se účastnili i zástupci z Podkarpatské Rusi, kdy např. Alexander Hassai požadoval, aby zástupci Podkarpatské Rusi mohli přednášet své požadavky v ruštině, zatímco Michal Andráško navrhoval obecně „v řeči podkarpatoruské“, neboť jazyk Podkarpatské Rusi měl určit její sněm, který se za první republiky nikdy nesešel a ve veřejném prostoru probíhalo zápolení mezi ukrajinským, rusínským a ruským jazykovým směrem. Hassai se pak podílel na sestavení kandidátní listiny na předsednictvo, kam byl též navržen⁵⁷ a zvolen.⁵⁸ Hassai tam jel jako náhradník již staříčkého Igora Petrika.⁵⁹ Jednání stálé delegace se podkarpatoruští reprezentanti účastnili soustavně i později,⁶⁰ přičemž vůdčí osobností byl Alexander Hassai.⁶¹ Asi nepřekvapí, že již na přelomu let 1935 a 1936⁶² podala Stálá delegace podnět resortům spravedlnosti, unifikací a vnitra, aby došlo k „přejmenování obecních a obvodních notářů v zemích Slovenské a Podkarpatoruské na „tajemníky“ nebo pod., přičemž poukázáno též na nevhodné, ba v mnohých případech přímo protizákonné provozování listinné agendy těmito obecními notáři“.⁶³ Uvedené memorandum za podkar-

⁵³ SNA, fond Správní výbor spojených veřejnonotářských komor na Slovensku (dále Správní výbor), kart. 6, Složka 1935.

⁵⁴ SNA, fond Správní výbor, kart. 7, Složka Statistika.

⁵⁵ MIKL, M. *Notářstvo na Slovensku 1874–1993*. Bratislava: Notárska komora Slovenskej republiky, 2012, s. 63 a 75–77; Sbírká na obranu státu. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1938, roč. XX., č. 6, s. 68; Notáři jubilejnímu fondu na obranu státu. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1938, roč. XX., č. 7, s. 77.

⁵⁶ ČULÍK, J. Stálá delegace notářských komor. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1935, roč. XVII., č. 10, s. 79.

⁵⁷ Zápis o ustavujícím valném shromáždění Stálé delegace notářských komor republiky Československé. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1935, roč. XVII., č. 10, s. 83–85.

⁵⁸ ČÁP, J. *Seznam a statistika notářů (veřejných notářů) v republice Československé*. Nový Bydžov: Nákladem vlastním, 1936, s. 15.

⁵⁹ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Alexander Hassai.

⁶⁰ Ze Stálé delegace notářských komor rep. Čsl. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1937, roč. XIX., č. 2, s. 15.

⁶¹ II. řádné valné shromáždění delegátů Stálé delegace notářských komor Rep. čsl. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1937, roč. XIX., č. 5, s. 44.

⁶² II. řádné valné shromáždění Stálé delegace notářských komor republiky Československé. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1936, roč. XVIII., č. 5, s. 46.

⁶³ Ze stálé delegace notářských komor Rep. čsl. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1936, roč. XVIII., č. 4, s. 36.

patoruské notáře zpracoval Alexander Hassai, ale resort vnitra, pod nějž obvodní a obecní notáři spadali, na věc nereagoval.⁶⁴

Jak již bylo uvedeno, veřejní notáři dlouhodobě špatně nesli absenci autonomie a např. v roce 1936 trenčinský veřejný notář Michal Slávik zpracoval národnostní statistiku, která pro Slovensko dovozovala, že ze 76 notářů je 56 slovenské, pět české a tři ruské národnosti, zatímco na Podkarpatské Rusi z 10 notářů byl jeden Žid, dva Maďaři a sedm Rusů,⁶⁵ tudíž by byla hravě zaručena loajalita a státní spolehlivost. Problém byl, že zákon č. 167/1920 Sb. z. a n. svázal veřejné notáře s advokáty, kde byl národnostní poměr v neprospěch slovanských národností.⁶⁶ Požadavek byl opětovně přednesen i na Prvním odborovém sjezdu československých právníků v Praze ve dnech 26.–28. září 1936, kde jej podpořili i notáři z historických zemí. Během konferenčních diskusí Vladimír Navrocký zmínil výrazný rozdíl ve zdaňování veřejných notářů oproti obecním a obvodním notářům. Samozřejmě v neprospěch těch prvních. S ohledem na právní služby obecních a obvodních notářů podpořila též advokátní sekce sjezdu požadavek na odstranění soukromé právní praxe obecních a obvodních notářů, a to v rámci boje proti pokoutnictví.⁶⁷ S advokáty pak došlo k ustavení společné Permanentní komise Stálých delegací advokátních a notářských komor Republiky Československé, aby hájila společné zájmy. Ustavující schůze se konala 30. listopadu 1936 a probírala např. otázku osnovy zákona o pokoutnictví či připomínky k návrhu zákona o přímých daních.⁶⁸

O hloubce averze veřejných notářů ke svým obecním a obvodním konkurentům vypovídá dopis veřejného notáře Dimitrije Sobina, který spolupracoval s národními demokraty, adresovaný poslanci Antonínu Hajnovi z roku 1930, kde dokonce uvedl: „Neštěstím zdejšího lidu jsou obvodní notáři,⁶⁹ kteří ještě za maďarského režimu vysávali národ a byli nejhorším nástrojem jeho bídy a utlačování. Instituce tato nebyla odstraněna...“⁷⁰

Kontakty notářů z historických zemích sdružených ve Spolku československých notářů⁷¹ stojících za oborovým časopisem *České právo* s podkarpatoruskými kolegy byly zřejmě zcela minimální, uvážíme-li, že v roce 1932 se museli slovenští kolegové požádat, aby do časopisu více přispívali, neboť kolegové z historických zemí neznají tamní legislativu. Oslyšena však zůstala žádost, aby se časopis přejmenoval na *Československé právo*,⁷² byť i později se tento požadavek opakoval, ale to se již upozorňovalo na to, že vychází sborník „*Právo československé*“. Na valné hromadě 1. května 1937 byl do ústředního výboru

⁶⁴ První sjezd československých notářů v Praze. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1936, roč. XVIII., č. 8, s. 76.

⁶⁵ Fakticky se však mohlo jednat nejen o Rusy, ale i Rusíny a Ukrajince.

⁶⁶ SLÁVIK, M. Autonomia veřejných notářů na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1936, roč. XVIII., č. 5, s. 42.

⁶⁷ Po první odborovém sjezdu. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1936, roč. XVIII., č. 8, s. 73; První sjezd československých notářů v Praze. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1936, roč. XVIII., č. 8, s. 75–77.

⁶⁸ Permanentní komise Stálých delegací advokátních a notářských komor Republiky Československé. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1936, roč. XVIII., č. 10, s. 97.

⁶⁹ V originále podtrženo autorem dokonce dvakrát.

⁷⁰ ANM, fond Hajn Antonín, kart. 211, inv. č. 5818.

⁷¹ K tomuto spolku viz RŮŽIČKOVÁ, R. *Spolek notářů československých. Diplomová práce*. Plzeň: Fakulta právnická Západočeská univerzita v Plzni, 2023.

⁷² Řádná valná hromada Spolku notářů čsl. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1932, roč. XIV., č. 8, s. 56.

zvolen Alexander Hassai.⁷³ V tomto časopise sice najdeme hojně osobní informací k různým notářským jubileům, ale zásadně z českých zemí.

Zdá se, že kandidáti notářství byli poněkud aktivnější. Spolek československých kandidátů notářství měl referenta pro Slovensko a Podkarpatskou Rus⁷⁴ a později se agendy pro obě východní země ujal výbor spolku.⁷⁵ Vladimír Navrocký a Řehoř Savčinský na XII. řádné valné hromadě Spolku československých kandidátů notářství přednesli návrh na úpravu veřejnonotářských obvodů. Hlavním nositelem kontaktů byl zřejmě Navrocký, který pobyl delší dobu v Praze a vybudoval si zde určité vazby. Výmluvně však je, že hromada vyzvala slovenské a podkarpatoruské kolegy-kandidáty k větší organizační angažovanosti a přimknutí se k již existujícímu spolku,⁷⁶ z čehož můžeme usuzovat, že kandidáti notářství v obou východních částech republiky opomíjeli spolkovou činnost. Zdá se, že oba pánové byli jedini, kteří – i s ohledem na své zájmy – měli zájem tyto kontakty udržovat.⁷⁷

Notáři ve dvacátých letech

Přesné personální složení a obsazení notářských pozic v úplně prvních letech československé správy se nepodařilo dohledat. V březnu 1920 byl Referátem pro soudnictví Civilní správy Podkarpatské Rusi pověřen JUDr. Štěpán Horthy, veřejný notář v Mukačevu, výkonem úřadu veřejného notáře pro obvod Okresního soudu ve Volovém do té doby, než bude s to úlohy vykonávat pro obvod Okresního soudu ve Volovém systemizačně určený veřejný notář v Chustu. Pověřený veřejný notář měl zadání: „Úřední jednání pro obvod tento vésti jest tak, aby spisy obvodu okresního soudu ve Volové se týkající mohly býti později příslušnému notáři předány, po případě, kdyby nebylo možno, pořízen budiž přesný seznam všech úředních úkonů pro tento obvod vykonaných.“ Štěpán Horthy však neměl vůli respektovat jazykový zákon a ovládnout jazyk státní,⁷⁸ tudíž Soudní tabule v Košicích v zastoupení nezřízené notářské komory pro Podkarpatskou Rus i s ohledem na fakt, že mukačevský soudní okres „je největším a nejbohatším okresem na Podkarpatské Rusi a v něm také nejčilejší obchodní ruch je vyvinut“, přišla s návrhem na zřízení druhého místa veřejného notáře v Mukačevu. Ministerstvo spravedlnosti uznalo relevantnost předložených důvodů a nařídila, aby soudní tabule vypsala „neprodleně“ konkurs na druhé místo. Na místo se přihlásili Alexandr Hassai, kandidát advokacie v advokátní kanceláři Jindřicha Vaníčka, Igor Petr Fengya, okresní soudce ve Velkém Berezném, a Jan Solics, advokát v Mukačevu. Soudní tabule preferovala Alexandra Hassaie. Ministerstvo se k tomuto názoru přiklonilo, neboť Fengya byl znám tím, že všemožně podporoval

⁷³ Řádná valná hromada Spolku notářů československých. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1937, roč. XIX., č. 5, s. 44.

⁷⁴ Spolek čl. kandidátů notářství. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1929, roč. XI., č. 5, s. 46.

⁷⁵ Věstník Spolku čl. kandidátů notářství. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1930, roč. XII., č. 4, s. 31.

⁷⁶ XII. řádná valná hromada Spolku československých kandidátů notářství. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1931, roč. XIV., č. 5, s. 38–39.

⁷⁷ 14. řádná valná hromada Spolku československých kandidátů notářství. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1933, roč. XV., č. 7, s. 50.

⁷⁸ Mezi důvody zcela absentovala informace, že se údajně jednalo o vzdáleného příbuzného admirála Horthyho, která se ve spisech, resp. podání jednoho veřejného notáře, objevuje až v roce 1930. NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus I.

maďarštinu a byl považován za nezpůsobilého pro funkci veřejného notáře dle zákona č. 305/1921 Sb. z. a n. Navíc jej nechtěla pustit soudní správa, která se musela v danou dobu vyrovnat s 37 neobsazenými místy soudců. Podobně nedůvěryhodným se zdál být Jan Solics, který navíc chtěl zároveň nadále vykonávat funkci advokáta. Naopak, Alexander Hassai (nar. 26. března 1879), „jenž byl za války s českými lidmi v Dolních Rakousích z důvodů politických internován,“ po svém propuštění působil jako koncipient pražského právníka, ovládal vedle češtiny též ruštinu a ukrajinštinu, plně vyhovoval (podrobněji k této postavě viz dále). Navíc se národnostně neexponoval. Chybějící praxe mu byla prominuta s ohledem na znění normy č. 196/1919 Sb. z. a n. Na jaře 1922 tak byla na Podkarpatské Rusi obsazena dvě místa v Mukačevu, dále v Berehovu, Chustu, Sevluš, Ťačovu a Užhorodě. Existence dvou notářství v Mukačevu však byla brzy shledána jako nepřiměřený luxus, zvláště když bylo nutné obsadit místa veřejných notářů ve Velkém Sevluš a Ťačovu, kde k 1. červenci 1922 byli úřadu veřejného notáře zbavení Jan Guthy a Viktor Kántor. Guthy byl suspendován pro nepořádky a Kántor byl vyšetřován pro podvod... Soudní tabule v Košicích však požádala o povolení vypsát konkurs na uvolněná místa až 13. října 1922. Ministerstvo souhlasilo a 3. listopadu 1922 byl vypsán konkurs, kde vedle podmínky státního občanství, svéprávnosti, zachovalosti a vzdělání se dbalo na ovládnutí ruského či rusínského jazyka. Přihlásil se berehovský soudce Julius Mikola (nar. 18. července 1882), kterého nechtěla soudní tabule uvolnit pro nedostatek soudců, a kandidát notářství Alexandr Tegze-Balabán, jenž nevyhovoval zákonným předpisům. Ve výsledku tak na obou místech byli ponecháni substituti.⁷⁹

Ministerstvo spravedlnosti pak zcela logicky chtělo na místo notáře ve Volovém dosadit mukačevského notáře Štěpána Horthyho, který sice nesložil jazykovou zkoušku u Okresního soudu v Mukačevu dne 8. června 1922 z jazyka státního, ale ruštinu zvládl dostatečně, ač předtím tvrdil, že tento jazyk neovládá natolik, aby v něm mohl úřadovat, tudíž i návrh na přesun do Volového byl odvolán. Soudní tabule v Košicích proto navrhla jeho zbavení funkce veřejného notáře. Předseda zkušební komise Josef Křepinský pak měl po zkoušce rozmluvu s Horthym, kterou inicioval sám veřejný notář a který sdělil, že veškeré své majetky má v Mukačevu a že nemůže přijmout případné přesunutí na jinou veřejnonotářskou pozici. Horthy pak požádal ministra o ponechání v Mukačevu s tím, že se češtinu naučí do jednoho roku. Ministerstvo však žádosti nevyhovělo, a naopak chtělo realizovat jeho přesun do Volového, čemuž se Horthy bránil mimo jiné poukazem na nedostatek vhodných prostor pro jeho početnou rodinu, ale bylo zřejmé, že se obává i nižších příjmů. Ministerstvo jej pak pro nenastoupení pozice notáře ve Volovém zcela zbavilo úřadu.⁸⁰

Ťačovský veřejný notariát získal – patrně bez výběrového řízení – v roce 1923 Dimitrij Sobin (nar. 4. listopadu 1875), který vystudoval práva na krakovské univerzitě a měl za sebou bohatý právní životopis, včetně internace během světové války pro politickou nespolehlivost (v celkové délce 32 měsíců a 11 dnů), v letech 1917–1918 působil na frontě, po vzniku republiky byl⁸¹ angažován v užhorodské národní radě,⁸² od května do září 1919 povolán k československé mírové delegaci do Paříže jako zástupce Lemků a posléze se ujal

⁷⁹ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

⁸⁰ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

⁸¹ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Dimitrij Sobin.

⁸² Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond Kancelář prezidenta republiky, Protokol PR (dále AKPR, fond KPR, Protokol PR), kart. 1, sign. PR I/2.

funkce župního hlavního notáře v Košicích, než se v roce 1923 stal veřejným notářem. Asi nepřekvapí, že v roce 1924 jako trvalého substituta přijal Jana Kulawczyka, který byl za války též internován z politických důvodů a posléze nasazen na frontě. Sobin se v Ťačovu natolik zabydlel a osvědčil, že se tam v důsledku rozpuštění obecního zastupitelstva stal vládním komisařem dne 25. června 1933. Od 1. ledna 1934 za to pobíral odměnu 1000 korun, které mu byly berním úřadem sráženy na jeho daňový nedoplatek. Tato odměna provokovala místního advokáta Petra Hapku, který si u komory stěžoval, že veřejný notář nesmí mít takový příjem. Zřejmě i pro tamní okresní úřad byla tato kolize překvapením, a to velmi nepříjemným. Pokud však existoval platný právní předpis, tak úřad požádal komoru, aby vyzvala Sobinu, „aby podal demisi ve funkci vládního komisaře města Ťačova, neboť vzhledem k nevraživosti osobních a politických poměrů na Podkarpatské Rusi, nelze si nepovšimnouti těchto výtek“.⁸³ Jiné stížnosti se však na Sobina nikdy neobjevily, ale nebyl jediným veřejným notářem, který se ve třicátých letech dostal do problémů.

Na jaře 1921 padl návrh, aby byl do Užhorodu přemístěn veřejný notář Igor Petrik z Turně na místo Julia Bradacse, který nesložil přísahu státu. Soudní tabule navrhovala, aby neproběhlo ani výběrové řízení, neboť Petrik byl Rusín a jediný další veřejný notář, který ovládal místní jazyk, byl Jan Guthy působící v Ťačově, který však byl vyšetřován pro projednávání pozůstalosti za vyšší poplatky, než které byly povoleny. Ministerstvo spravedlnosti tento tah realizovalo.⁸⁴ Přesun Petrika do hlavního zemského města se záhy ukázal jako velmi moudrý krok. Petrik byl veliký praktik a podle všeho i jazykově a politicky snášenlivý. V roce 1922 s úspěchem požádal, aby mohl službu konat i v maďarštině a němčině, čímž by vyšel vstříc zejména starší klientele, která neovládala nový státní jazyk.⁸⁵

Dopisem ze 4. dubna 1922 podala košická soudní tabule návrh na vznik místa veřejného notáře ve Volovém pro obvod tamního okresního soudu, který dosud spadal do obvodu veřejného notáře v Chustu. Důvodem byla absence železničního spojení (nejbližší železniční stanice Volovec byla vzdálena 42 km) a do Chustu to bylo 62 kilometrů za použití železnice z Volovce. Volovský okres měl dle sčítání z roku 1921 celkem 30.387 obyvatel a chustský okres 68.202.⁸⁶

Notářské místo ve Volovém vniklo na základě výnosu Ministerstva spravedlnosti z 29. dubna 1922,⁸⁷ zatímco v Rachově se tak stalo via facti přeložením veřejného notáře z Humenného na základě výnosu téhož ministerstva.⁸⁸ Ovšem i s obsazením rachovského místa veřejného notáře byly problémy, protože tam nenastoupil službu veřejný notář Štefan Tomka. Jako substitut byl pro tuto pozici navržen veřejný notář v Chustu Josef Krausz. Ministerstvo vzalo návrh na vědomí. Kromě toho na jaře 1922 podala košická soudní tabule návrh na vznik druhého veřejnonotářského místa v Berehově s tím, že nemá smysl mít neobsazená nevýnosná místa v malých městech a účelnějším se jevílo posílit místa ve velkých sídelních jednotkách a snáze tak ošetřit i jazykové potřeby obyvatel. V této

⁸³ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Dimitrij Sobin.

⁸⁴ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

⁸⁵ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Igor Petrik.

⁸⁶ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

⁸⁷ *VMŠ*, 15. května 1922, roč. IV., č. 5, s. 82.

⁸⁸ DAZO, f. 29, opis 1, d. 809, fol. 2.

souvislosti pak ministerstvo navrhovalo přesun Stefana Beskyda do Berehova,⁸⁹ ba tento krok byl i oznámen jako hotová věc,⁹⁰ ale v praxi se neuskutečnil.

Na podzim 1924 požádal guvernér Podkarpatské Rusi, aby bylo zváženo vypsání výběrových řízení na volná místa veřejných notářů, ale před jejich obsazením, aby byl požádán o posudek na podané žádosti. Jednalo se o volná místa v Iršavě, Rachově, Sevluš i Volovém. Zároveň se měla prozkoumat i otázka vzniku notářské komory, ale tento podnět byl odložen s doznáním, že pozice veřejného notáře ve Volovém, která nebyla zcela finančně samostatná, vznikla jen proto, aby tam z Mukačeva mohl být přeložen odbojný notář Štěpán Horthy, který však raději přesídlil do Maďarska. Z toho důvodu se očekávalo, že bude vyhlášen konkurs jen na Iršavu, Rachovo a Sevluš.⁹¹

Seznam veřejných notářů na Podkarpatské Rusi k 23. dubnu 1925		
Sídlo veřejného notáře	Obvod okresního soudu	Jméno a příjmení
Užhorod	Užhorod a Velký Berezný	Igor Petrik
Mukačevo	Mukačevo a Nižní Verecký	Alexander Hassai
Iršava	Iršava	Neobsazeno
Berehovo	Berehovo	Desider Justh
Chust	Chust	Josef Krausz
Ťačevo	Ťačevo	Dimitrij Sobin
Rachovo	Rachovo	Neobsazeno
Volové	Volové	Neobsazeno
Veliký Sevluš	Veliký Sevluš	Neobsazeno

Sestaveno dle: NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1; DAZO, f. 29, opis 1, d. 809, fol. 2.

Z přehledu vyplývá, že okresní soudy ve Velkém Berezném a Nižních Vereckách neměly vlastní veřejné notáře. Nový veřejný notář se však navrhoval pouze pro Velký Berezný, který s ohledem na počet obyvatel a roční nápor agendy zaručoval dostatečné příjmy. Naopak se nedoporučoval samostatný veřejný notář pro Nižní Verecký pro chudobu tamního obyvatelstva a nízký početní stav klientely, která vzrostla jen dočasně kvůli vyřizování pozůstalostních záležitostí a agendě prohlášení za mrtvé v důsledku světové války. U Okresního soudu v Nižních Vereckách nebyly ani vedeny pozemkové knihy, což by brzdilo činnost veřejného notáře, který by pak dával určitý smysl až po přesunu agendy pozemkových knih z Mukačeva k tamnímu soudu. Místo toho se doporučovalo vznik veřejného notáře ve Svalavě, kde se zamýšlel vznik nového okresního soudu, který by obhospodařoval i severní část stávajícího rozsáhlého mukačevského okresu.⁹² Pro samotné Mukačevo se zvažoval vznik druhého místa veřejného notáře, které již krátce existovalo

⁸⁹ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

⁹⁰ Notářství na Slovensku. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1922, roč. IV., č. 3, s. 23.

⁹¹ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

⁹² NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1; DAZO, f. 29, opis 1, d. 809, fol. 2v.

v letech 1921–1922.⁹³ S přihlédnutím na početnou maďarskou menšinu se doporučovalo, aby tento nový veřejný notář ovládal maďarštinu. Svoji roli hrálo i to, že Mukačevo bylo živým obchodním centrem, a tak bylo zabezpečeno finanční i agendové zatížení nového veřejného notáře. Naopak v důsledku odpadnutí soudního okresu Velký Berezny od užhorodského notáře, kterému měla též ubýt i slovenská část užhorodského okresu, se předpokládalo, že stávající veřejný notář bude přiměřeně vytížen.⁹⁴

Ačkoliv viceguvernér a Civilní správa Podkarpatské Rusi souhlasili s vývody soudní tabule, guvernér Podkarpatské Rusi nebyl pro okamžité zřízení samostatného veřejného notariátu ve Velkém Berezném. Tento postoj zdůvodňoval tamní ekonomickou situací obyvatelstva, která byla dle jeho mínění shodná se situací v Nižních Vereckách. Kromě toho měl Velký Berezny dobré dopravní spojení na Užhorod.⁹⁵

V reakci na vyhlášení výběrového řízení na pozice veřejných notářů v Iršavě, Rachově a Sevluší se přihlásilo sedm zájemců. Viceguvernér se přikláněl k tomu, aby do Sevluše byl přijat Michal Andraško, do Iršavy Vladimír Kutka a do Rachova Ivan Sabov.⁹⁶ Naopak soudní tabule navrhovala do Sevluše Michala Staseva, do Rachova Ivana Sabova a Iršava měla zůstat zatím neobsazena z důvodu malé výnosnosti a dobré obslužnosti z Mukačeva či Berehova. Šlo o to, že zákonné podmínky splnili právě jen Stasev a Sabov, oba ruské národnosti. Částečně vyhovoval i Viktor Kántor, který však nezvládl jazykovou zkoušku ze státního jazyka, a ruštinu ovládal jen obecně, bez odborných výrazů. Hlavně však nebyl považován za důvěryhodného a tabule nechtěla opět jmenovat veřejným notářem někoho, kdo byl před časem tohoto postu zbaven. Ostatní kandidáti nesplňovali zákonné požadavky, např. Jan Kulawczyk (nar. 11. října 1890), kandidát notářství, Michal Andraško, náměstek přednosta sevlušského poručenského úřadu, Vladimír Kutka, užhorodský okresní soudce, a Alexander Tegze-Balaban, advokát v Chustu. Guvernér se dopisem ministrovi a soudní tabuli přimlouval za Sabova a Kutku. Ministerstvo celkový počet přihlášek i výběr vnímalo jako „velmi chudý“. Jelikož Alexander Tegze-Balaban nesplňoval podmínky, tak ani nevadilo to, že se v noci ze 7. na 8. srpna 1925 zúčastnil zpěvu maďarské hymny a bylo na něj podáno trestní oznámení podle zákona na ochranu republiky... Ministerstvo pak stolicí požádalo o doplnění podkladů o doklady o jazykových znalostech kandidátů. Kántor pro podporu své žádosti přislíbil ovládnutí češtiny do jednoho roku a oznamoval zlepšení své ruštiny. Ministerstvo s přihlédnutím k vyjádření podkarpatoruských zástupců přistoupilo k tomu, že Michal Andraško se stal sevlušským a Ivan Sabov rachovským veřejným notářem. Iršavská pozice zůstala neobsazena a od roku 1926 jako tamní substitut vystupoval Viktor Kántor, třebas se uznávalo, že pro ženatého muže se třemi dětmi je to málo výnosná pozice, která by uživila jen svobodného člověka. Umístění získal díky tomu, že ovládal ruský jazyk, zatímco jazyk státní se teprve doučoval. Poněkud nepochopitelně v roce 1928 složil zkoušku z ruštiny, kterou po něm ministerstvo nechtělo.⁹⁷ Andraško se v Sevluší dlouhodobě angažoval ve vedení místní organizaci Československého Červeného kříže.⁹⁸

⁹³ Druhé místo veřejného notáře v Mukačevě vzniklo na základě výnosu Ministerstva spravedlnosti z 3. září 1921. *IVMS*, 25. srpna 1921, roč. III., č. 9, s. 89.

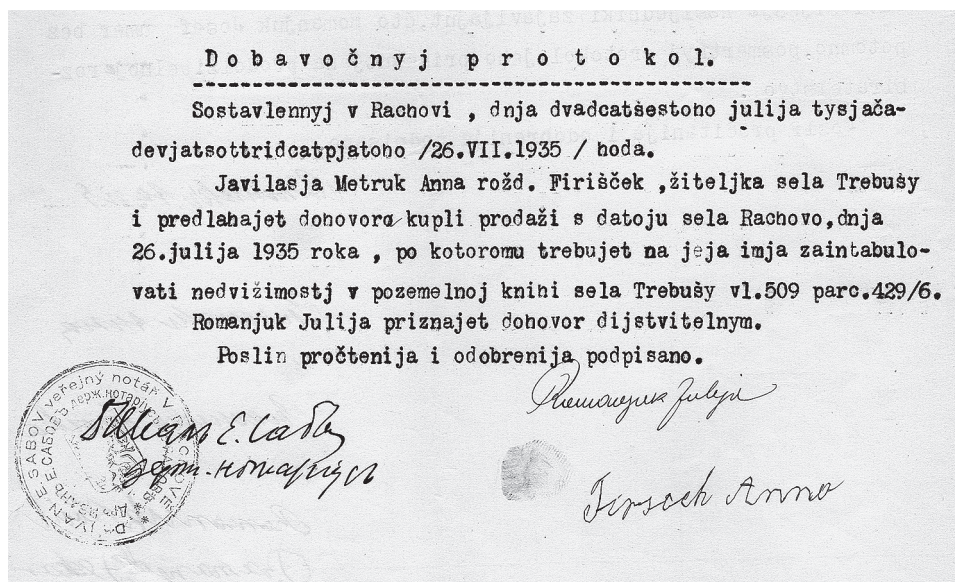
⁹⁴ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1; DAZO, f. 29, opis 1, d. 809, fol. 3.

⁹⁵ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1; DAZO, f. 29, opis 1, d. 809, fol. 4.

⁹⁶ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1; DAZO, f. 29, opis 1, d. 809, fol. 1, 6–6v, 9–10.

⁹⁷ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

⁹⁸ DAZO, f. 1381, opis 1, d. 1, fol. 1–60v.



Obrázek 3: Analfabetismus, shodnost jmen, laxní přístup klientů k dodržování termínů, nedostatečná a pomalá spisová a archivní rozlučka spolu s neschopností mnoha stran uhradit příslušné poplatky vedly k mnoha obtížím a finančním těžkostem. Alespoň neznalost psaní bylo možné řešit otiskem prstu. SNA, fond Správný výbor, kart. 11, Složka Ivan E. Sabov.

Josef Křepinský jako člen národní demokracie konzultoval s představiteli strany (Antonínem Hajnem a Aloisem Pintou – první byl členem podkarpatoruské komise strany a druhý působil přímo na Podkarpatské Rusi jako zemský zdravotní referent a čelný organizátor strany) a zohledňoval při rozhodování její zájmy, např. v případě Staseva měl v důsledku informací od Aloise Pinty pochybnosti o vhodnosti jeho jmenování a v roce 1926 s radostí využil jazykových nařízení, aby jej nemusel doporučit jako veřejného notáře do Sevluše. Stasev o ni usiloval za pomoci přímluv od Andreje Gagatka, Josefa Kaminského a Antonína Hajna... U posledně jmenovaného bylo též žádáno o intervenci u Křepinského, aby se do Rachova dostal Sabov.⁹⁹

Jmenování veřejným notářem však neznamenalo zaručenou obživu, o čemž se předsvědčil Ivan Sabov, který se stal výnosem Ministerstva spravedlnosti ze 14. července 1926 rachovským notářem. Ve svém malém obvodu měl takové problémy se uživit, takže ani nemohl přijmout další síly, tudíž v letech 1926 až 1936 nečerpal dovolenou. Opravdu kritickým obdobím se pro něj stala hospodářská krize třicátých let, která znásobila i jinak zcela pochopitelné chyby, kvůli kterým byl popotahován. Zatímco chyba ve jménu u negramotných stran by bylo možné pochopit, tak horší bylo, že upadl do dluhů, jednak si na něj stěžoval rachovský okresní soud, že k 1. lednu 1935 měl 577 nevyřízených pozůstalostních věcí došlých do konce roku 1933 (u některých spisů nekonal dokonce čtyři roky) a se soudem prakticky nekomunikoval, dále se šetřilo podezření, že některé věci

⁹⁹ ANM, fond Hajn Antonín, kart. 209, inv. č. 5789.

KONSULAT
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
W UŻHORODZIE

Užhorod, dn. 9 října 1937.
Iva Tolstého 13
Telefon 293

Nr. 735-a/C/191

W sprawie Dr. Jan Szabó
cestovní pas.

Zemskému úřadu pro zemi Podkarpatoruskou

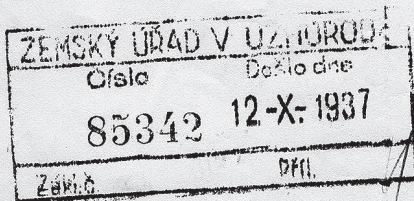
v U ž h o r o d ě .

Polský konsulát zasíla v příloze cestovní pas
Dr. Jana Szabó, veřejného notáře v Rachově, se zdvořilou
žádostí za doručení ho jmenovanému s poznámkou, že vstupní
vizum do Polska vydáno ~~ma~~ nebude.

◀ Dr. Jan Szabó přihlásil se u zdejšího úřadu dne
8.X.1937 ve stavu úplně opilém a na informace referenta,
že za účelem obdržení vizum nutno vyplnit dotazník a za-
pravit konsulární poplatek, oznámil nezdvořilým způsobem
že tak neučiní při čemž dovolil si na velice neslušné
poznámky adresované polským úřadům.

1 příloha.

M. Chałupczyński
M. Chałupczyński
Konsul R.P.



Obrázek 4: Stížnost polského konzulátu v Užhorodě na opilost a související nevhodné chování veřejného notáře Ivana Sabova. SNA, fond Správní výbor, kart. 11, Složka Ivan E. Sabov.

sepisovala a potvrzovala jeho zaměstnankyně. Sabov se bránil neúplnou evidencí pozemkových knih a jejich zastaralostí, jednak tím, že potřebné podklady se dlouho nalézaly v Marmarošské Sihoti a po jejich předání do republiky byl on i soud zahlcen požadavky na úpravy. Připomínal též, že v mnoha obcích jsou spousty osob se stejnými jmény a příjmeními, což stěžuje identifikaci stran, jakož i nečinností předvolaných stran, kdy mnozí na dlouhé měsíce odjížděli za prací do zahraničí. Uznával, že soud se intenzivně věnuje pozůstalostním věcem, čímž svého veřejného notáře řádně zaměstnával. Ten navíc měl finanční potíže (v roce 1935 mu klienti dlužili téměř 100.000 korun, které byly prakticky nevyzpytatelné), ba stížnosti na něj chodily i ohledně neplacení různých objednávek od firem v historických zemích a urgencye o zaplacení zaměstnávaly již slovenskou notářskou komoru i v roce 1941, kdy už jen odpovídala, že zůstal v Rachovu a že již nespadá do její kompetence... Sabov upadl do konkurzu 1. dubna 1938, který byl zrušen 7. května 1938, ale i tak byl Sabov písemně pokárán Vrchním soudem v Bratislavě coby disciplinárním soudem. Příznačné však je, že se k jednání nedostavil a ani se neomluvil. Konkurz ostatně u Sabova způsobil i dočasnou suspendaci z funkce veřejného notáře, která byla zrušena krátce po odvolání konkurzu. Všechny tyto problémy pak dosáhly dokonce mezinárodního aspektu, když si na Sabova stěžoval polský konzul v Užhorodě. Ten věc vyřešil tak, že užhorodskému zemskému úřadu v příloze zaslal „cestovní pas Dr. Jana [!] Szabó, veřejného notáře v Rachově“ s tím, že vízum k vstupu do Polska nedostane, neboť se na konzulát dostavil „ve stavu úplně opilém“, odmítl respektovat administrativní postup, jakož i zaplatit konzulární poplatek, přičemž „dovolil si [...] velice neslušné poznámky adresované polským úřadům“.¹⁰⁰

Lépe se dařilo Michalovi Andráškoví (nar. 16. října 1887), jenž jako veřejný notář byl problémový z jiného důvodu. Ačkoliv se hlásil k rusínské národnosti, tak vyhledával zejména maďarskou společnost a bezpečnostními složkami byl veden jako osoba „pochybné politické spolehlivosti“.¹⁰¹ Před jmenováním 14. června 1926 veřejným notářem ve Velké Sevlušti působil v místě jako náměstek přednosta poručenského úřadu I. stolice,¹⁰² díky čemuž příležitostně zavítal i na jednání viceguvernéra se správci županských úřadů, kde se projednávaly některé administrativně-právní záležitosti.¹⁰³ Pracovní problémy se dostavily až v roce 1938, kdy se dostal do skluzu se spisy – nejstarší spis měl tři roky.¹⁰⁴

Veřejnonotářské boje o Mukačevo a první ženská kandidátka notářství na Podkarpatské Rusi

V létě 1926 si mukačevští obyvatelé stěžovali na přetížení místního jediného veřejného notáře a personální poddimenzovanost okresního soudu, z čehož plynula různá zdržení. Na podzim 1926 projevil zájem konceptní úředník Civilní správy Podkarpatské Rusi a někdejší užhorodský župan Jan Želtvay (nar. 6. června 1875) o ustanovení veřejným notářem v Berehově nebo druhým veřejným notářem Mukačeva, ale soudní tabule jeho žádost nedoporučila, neboť nesplňoval zákonné podmínky. Navíc berehovská pozice byla

¹⁰⁰ SNA, fond Správní výbor, kart. 11, Složka Ivan E. Sabov.

¹⁰¹ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – Zpravodajská ústředna při Policejním ředitelství Praha, sign. 200-198-31, nefol.

¹⁰² SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Michal Andráško.

¹⁰³ NA, fond PMR, kart. 215, sign. 468/1.

¹⁰⁴ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Michal Andráško.

obsazená a druhé místo v Mukačevu nebylo zřízené. Na jaře 1927 pak bylo zjištěno, že Želtvay se domnívá, že se uvolní místo v Berehově v důsledku odchodu Desidera Justha, u nějž však nebylo známo, že by zamýšlel skončit, i když byl vyššího věku a neovládal státní jazyk! Samo ministerstvo pak na jaře 1927 zjistilo, že druhé místo berehovského veřejného notáře bylo skutečně zřízeno, ale výnos z 31. května 1922 nebyl publikován ve Věstníku Ministerstva spravedlnosti, ač k tomu byl dán pokyn. Resort spravedlnosti pak byl ústně informován, že by Ministerstvo vnitra uvítalo Želtvayovo jmenování veřejným notářem.¹⁰⁵

Jan Želtvay měl výhodu nejen v místním původu: od května 1901 do prosince 1902 absolvoval praxi u veřejného notáře, načež přešel do advokacie. V roce 1906 nabyl hodnosti doktora práv na univerzitě v Budapešti a od prosince 1907 do července 1909 se nacházel opět v notářské praxi a posléze do 1. února 1912 v advokátské praxi. V březnu 1912 se stal hlavním archivářem berežské župy. Jeho hlavní aktiva však souvisela s rozpadem monarchie, kdy byl jmenován ministrem tzv. Ruské krajiny, jejímž zřízením se Maďarsko snažilo udržet svoji územní integritu, a vedle toho byl přidělen k mukačevskému guberniu. Po připojení území Podkarpatské Rusi k Československu složil v květnu 1919 slib věrnosti a v srpnu téhož roku se ujal správy županské expozitury v Berehově. V roce 1920 se stal vládním komisařem města Berehova a od června 1921 řídil užhorodskou župu. Oceňovalo se na něm, že „byl jedním z prvních Rusínů, kteří postavili se za ideu československého státu“.¹⁰⁶

S ohledem na politické zásluhy, kontakty na státní správu a zájem resortu vnitra nelze pochybovat o tom, že „jen náhodou“ v létě 1927 vyšel v místně vlivných Podkarpatských hlasech, často označovaných za hlásnou troubou státní správy na Podkarpatské Rusi, článek, který se podívoval připravovanému vzniku druhého místa veřejného notáře v malém pohraničním Berehovu, zatímco v Mukačevu, kde jediný notář měl tolik práce, že musel zaměstnávat šest až osm pomocných sil, který navíc ani neovládal všechny jazyky používané ve městě, zůstávalo jediné místo.¹⁰⁷ Během léta 1927 se za vznik druhého místa veřejného notáře v Mukačevu přimlouvali poslanci František Králík, Anton Štefan a Augustin Vološin, kteří tímto krokem chtěli zajistit místo nějakému dalšímu příslušníkovi místní slovanské inteligence¹⁰⁸ neruské orientace.

Stávající jediný mukačevský veřejný notář Alexander Hassai se na podzim 1927 obrátil na Antonína Hajna, jakožto představitele národní demokracie příznivě nakloněnému problematice Podkarpatské Rusi, ve věci zřízení druhého notářství v Mukačevu. Hassai viděl v tomto aktu snahu ekonomicky eliminovat svoji proruskou aktivitu v množství rozličných spolků vykonávanou zdarma. Hajn se pokusil zakročit, za což Hassai též poděkoval.¹⁰⁹ Hassai zároveň kontaktoval Ministerstvo spravedlnosti, které upozorňoval, že s ideou druhého veřejného notářství nepřišla soudní tabule, která takovou potřebu zjevně neviděla, ale političtí představitelé. Zároveň upozornil, že ač je jeho notářský okres veliký, tak v důsledku chudoby místního obyvatelstva byly příjmy notářství menší než ostatních notářských okresů (užhorodského, berehovského, sevlušského, chustského a řačevského).

¹⁰⁵ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁰⁶ NA, fond PMR, kart. 661.

¹⁰⁷ Podkarpatské hlasy, 9. VII. 1927, č. 153.

¹⁰⁸ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁰⁹ ANM, fond Hajn Antonín, kart. 220, inv. č. 6000.

Zároveň si stěžoval na tvrdou konkurenci mukačevských advokátů. Hassai sice měl množství výpomocných sil, ale také byl pověřován množstvím úkolů, např. substituta veřejného notáře v Iršavě, kde se agenda několik let nevykonávala, a vše zvládl uvést do pořádku. Kromě toho také řešil ve prospěch Státního pozemkového úřadu knihovní vklady přídělů z velkostatku Schönborn-Buchheima, jednoho z největších pozemkových vlastníků na Podkarpatské Rusi. Hassai také upozorňoval, že s ohledem na místní ekonomické poměry musí akceptovat nižší odměny, než jaké jsou předepsány, ale i tak zvýšený zájem o své služby měl zvládat. Navíc se propagoval poskytováním bezplatných právních rad, čímž si vysloužil nesnášenlivost z řad místních advokátů neslovanského původu.¹¹⁰

Hassai zvěděv, že vznik druhého místa je vedeno státně-politickými důvody, tak v jiném svém memorandu nepřesně tvrdil, že v této věci ani neoslovil Ministerstvo spravedlnosti. Jelikož však vše stejně končilo v rukách Josefa Křepinského, tak ministerstvo mělo velmi dobrý přehled. Problém byl, že k požadavku na vznik druhého místa se ve výsledku připojila košická soudní tabule, která byla toho názoru, že jeden notář je více než dostatečně zaměstnán a že obyvatelstvo by jistě uvítalo možnost volby. Navíc bylo známo, že Hassai ovládá jen jazyky československý, ruský, maloruský, polský a německý, kdy s ohledem na charakter města až ostantativně chybí maďarština. V jazykových ani jiných ohledech však na Hassaie nechodily stížnosti, což ministerstvo uznávalo, stejně jako fakt, že s ním soudní tabule, resp. vrchní soud, byl zcela spokojen.¹¹¹

Druhé notářství v Mukačevu bylo zřízeno výnosem Ministerstva spravedlnosti z 21. října 1927.¹¹² Jelikož si Želtvay mezitím doplnil jazykové zkoušky, stal se jako Karpatorus na podzim 1927 preferovaným kandidátem samotné soudní tabule, která dokonce navrhovala nevypisovat konkurs, protože by sotva byl nalezen vhodnější kandidát snad s výjimkou mukačevského kandidáta notářství Jana Kulawczyka. Ovšem za Kulawczyka se přimlouvaly dva oborové spolky (Spolek notářů československých a Spolek československých kandidátů notářství), které nabádaly ministerstvo, aby upřednostnilo někoho, kdo se oboru¹¹³ soustavně věnoval.¹¹⁴ Národnostně se identifikoval ruský a podle všeho patřil k národním demokratům.¹¹⁵ Tabule se též postavila proti obsazení druhého místa veřejného notáře v Berehově pro naprostou neekonomičnost. Soutěž nakonec byla vypsaná a přihlásili se Jan Želtvay, Jan Kulawczyk a Alexandr Tegze-Balaban. V Mukačevu uspěl Želtvay a Kulawczykovi bylo svěřeno Volové, kde byl dosud substitutem Dimitrij Sobin, veřejný notář v Ťačevu. Jelikož však na Volové nebyl dosud vyhlášen konkurs, byl Kulawczyk prozatím pověřen záskokem s tím, že se interně počítalo, že po vyhlášení konkursu mu bude toto místo svěřeno. Toto řešení nakonec vyhrálo a na místo ve Volovém se nakonec hlásil jen Kulawczyk, ale ještě předtím si resort spravedlnosti ověřil jeho státní příslušnost. Tegze-Balaban se přihlásil o místo v Mukačevu pozdě a nebyl nijak zohledněn.¹¹⁶ Koneckonců, jakékoliv ambice Tegze-Balabana na kterékoliv veřejnonotář-

¹¹⁰ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹¹¹ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹¹² *VM*, 23. prosince 1927, roč. IX., č. 12, s. 199.

¹¹³ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹¹⁴ A též publikoval v odborném notářském tisku, např. KULAWCZYK, I. Ověřování podpisů na území bývalého práva uherského. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1927, roč. IX., č. 9, s. 76–77.

¹¹⁵ ANM, fond Hajn Antonín, kart. 209, inv. č. 5791.

¹¹⁶ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

Seznam veřejných notářů na Podkarpatské Rusi k 15. listopadu 1928										
Úřední sídlo	Příslušná soudní stolice	Úřadující veřejný notář	Národnost	Počet obyvatelstva						Počet advokátů
				Celkem soudního okresu	Z toho					
					Města	Státních příslušníků v procentech				
						Československých	Ruských	Německých	Maďarských	
Berehovo	Berehovo	Desider Justh	Maďarská	45.074	13.846	2,44	10,62	0,33	76,02	24
Chust	Chust	Josef Krausz	Maďarská	71.535	11.835	1,42	77,73	0,10	5,09	11
Iršava	Berehovo	Neobsazeno	–	41.663	2.245	0,56	83,69	0,68	1,06	5
Mukačevo	Užhorod	Alexander Hassai	Ruská	89.427	20.865	2,70	56,31	5,23	20,98	29
		Jan Želtvay	Rusínská							
Rachov	Chust	Ivan Sabov	Ruská	34.443	6.879	1,88	74,28	2,85	8,31	4
Sevluš	Berehovo	Michal Andráško	Maďarská	66.037	9.248	1,86	59,66	0,14	25,23	10
Ťáčovo	Chust	Dimitrij Sobin	Ruská	82.301	5.399	0,87	60,34	2,30	6,33*	6
Užhorod	Užhorod	Igor Petrik	Ruská	64.573	20.601	20,32	35,24	0,87	32,08	43
Volové	Chust	Jan Kulawczyk	Ruská	30.391	3.740	0,50	83,40	0,19	0,33	4

Sestaveno dle: Statistika stavu notářského (veřejných notářů) a jeho organizací v republice Československé. Stav 15. listopadu 1928. Praha: Sekretariát Notářské komory, 1928, s. 34. Zjevné chyby v křestních jménech a příjmeních opraveny dle archivních podkladů.

*Židovské národnosti 17,10 a rumunské národnosti 13,06 procent.

ské místo ukončil dopis příslušníka agrární strany viceguvernérovi, v němž připomněl, že Tegze-Balaban náležel ke kurtyakovcům¹¹⁷ a v roce 1919 opustil své místo u berehovské justice z důvodu odporu k novému státu.¹¹⁸ Místo pochopitelně nikdy nezískal i s ohledem na dříve zmíněný zpěv maďarské hymny.

¹¹⁷ Jednalo se o členy Autonomního zemědělského svazu, politické strany s úzkými vazbami na Maďarsko.

¹¹⁸ DAZO, f. 29, opis 1, d. 809, fol. 7.

Hassai se nesmířil s existencí konkurence a s dalším memorandem určeným Ministerstvu spravedlnosti se vytasil v květnu 1930, v němž si opět posteskl nad zřízením druhého místa veřejného notáře v Mukačevě, přičemž ale přidal povzdech nad tím, že obvod nebyl mezi oba notáře nijak rozdělen, což údajně občas vyvolávalo zmatky. Hassai však hlavně psal kvůli tomu, že se dozvěděl, že se plánuje zřízení nového okresního soudu ve Svalavě spolu s novou pozicí veřejného notáře, do jehož okruhu působnosti by spadal i obvod Okresního soudu v Nižních Vereckách, a nově měl vzniknout i další post veřejného notáře v Činaděvu, tedy oblasti, kterou dosud zabezpečovali mukačevští veřejní notáři. Ministerstvo vskutku zvažovalo vznik svalavské veřejnonotářské pozice s připojením Nižních Verecek. Hassai proto s ohledem na zmenšení mukačevského veřejnonotářského území navrhoval, aby se druhý veřejný notář přesunul do Berehova. Hassai chtěl zůstat v Mukačevě ve výnosné pozici, protože si vzal půjčku 150.000 korun na stavbu domu. Ministerstvo celé memorandum vzalo na vědomí, ale nemělo potřebu odpovědět.¹¹⁹

Během roku 1934 sice Hassai usiloval o místo v Moravské Ostravě,¹²⁰ ale když zemřel Jan Želtvay 5. září 1934, chtěl toho Hassai využít ke zrušení druhého notářského místa v Mukačevu mimo jiné s poukazem, že: „Správní výbor notářské komory v Bratislavě jmenoval mu náměstkem Julia Marczyho, který jest prý nemocen epilepsií a práce neschopný. Nemá prý také znalosti státního jazyka a jazyka ruského.“ Komora však substitutem jmenovala Štefana Jaczkovitse, dosavadního náměstka Igora Petrika v Užhorodě. U něj je zajímavé, že Jaczkovitsův otec byl uniatským farářem, který byl v roce 1919 zastřelen československými vojáky. Okolnosti neznáme.¹²¹ Hassai pak až počátkem roku 1938 usiloval o přeložení do Slezské Ostravy. Důvody a volbu místa však přesněji neznáme. Příčinou mohlo být to, že i v lukrativním Mukačevu měl koncem první poloviny třicátých let problémy s placením daní, přičemž v roce 1936 jej stihly i dlouhodobé zdravotní problémy, které si vyžádaly více než půlroční pauzu v úřadování.¹²²

Na Alexandra Hassaie byl podán jediný návrh k disciplinárnímu řízení koncem třicátých let, který však disciplinární soud shledal jako neopodstatněný s odůvodněním, že: „Konaným šetřením bolo zistené, že Dr. Alexander Hassaj [!] byvší k tomu danými okolnostiami oprávnený, vyviedol Ivana Šerbana zo svojej kancelárie.“¹²³ Bohužel, detaily neznáme, ale s ohledem na níže uvedené souvislosti můžeme vyslovit hypotézu, že snad souvisely s Hassaiovým rozvodem.

Nutno připomenout, že Alexander Hassai (nar. 26. března 1879) představoval v podkarpatoruském veřejném prostoru význačnou postavu. Po studiích ve Lvově, Vídni a Praze se veřejně angažoval, takže v roce 1914 byl internován a vyšetřován ve Vídni pro velezradu,¹²⁴ v roce 1916 odsouzen k trestu smrti a v roce 1917 amnestován.¹²⁵ Konkrétně seděl od 3. srpna 1914 do 17. července 1917, vlastními slovy: „jak to bylo ostatně se všichni

¹¹⁹ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹²⁰ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Alexander Hassai.

¹²¹ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹²² SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Alexander Hassai.

¹²³ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Alexander Hassai.

¹²⁴ Seděl ve vídeňském posádkovém vězení, kde byl držen i Karel Kramář. SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Alexander Hassai.

¹²⁵ *Reprezentačný lexikon Slovenska a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava: Vydavateľstvo Reprezenačného lexikona Slovenska a Podkarpatskej Rusi Academia, 1936, s. 111.

[!] něco vynikajícími Slovy v Rakousko-Uhersku“, načež od 17. listopadu 1917 do 17. listopadu 1919 působil v advokátní kanceláři Jindřicha Vanička, bývalého starosty pražské župy Sokola.¹²⁶ Po první světové válce krátce pracoval na Tiskovém odboru Ministerstva vnitra, kde podle dopisu Františka Soukupa policejnímu řediteli, „nám nyní v Praze koná platné služby, zejména pokud jde o styky s Jugoslávií a karpatskými Rusy“.¹²⁷

Hassai původně chtěl na Podkarpatské Rusi pracovat politicky a přispět k sjednocení některých tamních stran, spolupůsobit při pozvednutí kulturní a hospodářské úrovně země s výhledem na její budoucí předání Rusku, přičemž sám uznával, že se jedná o velmi dlouhodobý výhled. S tímto záměrem seznámil i některé vedoucí politické činitele republiky, ale např. Antonín Švehla byl k jeho politickým aspiracím velmi skeptický (doslova se vyjádřil: „No ať tam jde, ať to zkusí, ať si natluče hlavu.“). Jelikož zároveň požadoval náhradu za války ztracený veškerý majetek,¹²⁸ můžeme se domnívat, že jmenování mukačevským veřejným notářem z 12. listopadu 1921¹²⁹ vycházelo vstříc tomuto přání. Hassai se postupně stal členem předsednictva Městské spořitelny na Královských Vinohradech, pobočky Mukačevo, a členem předsednictva Ruského národního domu.¹³⁰ Skutečnost, že dlouhodobě jediný mukačevský veřejný notář neovládá maďarštinu, byla natolik fascinující, že zaujala dokonce i pracovníky tamní filiálky Národní banky československé, kteří si Hassaie opakovaně vybírali jako vhodného kandidáta do tamního censorského sboru, který napomáhal spolurozhodovat o úvěrech.¹³¹

Jistě není bez zajímavosti, že dne 8. ledna 1928 byla u užhorodského veřejného notáře Igora Petrika složena notářská přísaha první ženskou kandidátkou notářství Julií Hassaiovou, roz. Ježkovou, kandidátkou notářství v Mukačevě,¹³² ačkoliv jen tři roky předtím – alespoň pro historické země – Ministerstvo spravedlnosti sdělilo, že podle zákona č. 75/1871 ř. ž. nic takového možné není, tedy aby ženy byly notářkami či kandidátkami notářství,¹³³ ba i někteří mužští kolegové se k této možnosti stavěli odmítavě,¹³⁴ ale nakonec na podnět notáře Jaroslava Heinitze a pražské notářské komory se Anděla Kozáková stala první substitutkou notářství ve státě. Pravda, muselo se to probojovat u pražského vrchního soudu, který dozal, že notářský řád nevyřazuje ženy z výkonu tohoto povolání.¹³⁵ Julie

¹²⁶ SNA, fond Správný výbor, kart. 9, Složka Alexander Hassai.

¹²⁷ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 3051, sign. H1403/2, manipulační období 1941–1950.

¹²⁸ AKPR, fond Kancelář prezidenta republiky, Protokol T, kart. 57, sign. T956/21.

¹²⁹ SNA, fond Správný výbor, kart. 9, Složka Alexander Hassai.

¹³⁰ *Reprezentatívny lexikon Slovenska a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava: Vydavateľstvo Reprezentatívneho lexikónu Slovenska a Podkarpatskej Rusi Academia, 1936, s. 111.

¹³¹ Archiv České národní banky, fond Národní banka československá, kart. 1794.

¹³² MIKL, M. *Notářstvo na Slovensku 1874–1993*. Bratislava: Notárska komora Slovenskej republiky, 2012, s. 49.

¹³³ Dotaz, zda jest možno zapsati ženu do seznamu kandidátů notářství. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1925, roč. VII., č. 2, s. 15 a Notářská komora v Praze. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1925, roč. VII., č. 4, s. 32.

¹³⁴ Např. VOJTÍK, F. Na uváženu (Několik slov k otázce jmenování žen notářem). *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1925, roč. VII., č. 7–8, s. 55–56.

¹³⁵ První substitutka notářství. *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1929, roč. XI., č. 9, s. 79.



Obrázek 5: Alexander Hassai na dokladovém snímku z roku 1919. NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 3051, sign. H1403/2, manipulační období 1941–1950.

(nar. 3. března 1903)¹³⁶ Hassaiová byla manželkou Alexandra Hassaie,¹³⁷ než jejich manželství bylo rozvedeno dne 20. ledna 1938, ale do té doby u něj opakovaně pracovala, ale vystříдалa i množství pražských notářských zaměstnavatelů.¹³⁸ Během protektorátu usilovala v Praze o získání notářského místa,¹³⁹ které nakonec od roku 1942 zastávala v Plánici,¹⁴⁰ kde se následně stala členkou KSČ, již pod nově vydaným příjmením Valíková.¹⁴¹

¹³⁶ Její složka v NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 4554, sign. J 1442/6, manipulační období 1941–1950, se bohužel nenachází na místě ani v daném kartonu. Elench pak nepodává zprávu o nějakém dalším přesunu a hledáno bylo jak pod příjmením Ježková, tak Hassaiová. Pod nově vydaným příjmením Valíková se nachází pouze záznam o zaplacení pokuty za překročení uzavírací hodiny v roce 1947. NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 12012, sign. V 542/7, manipulační období 1941–1950.

¹³⁷ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 3051, sign. H 1403/2, manipulační období 1941–1950.

¹³⁸ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus I.

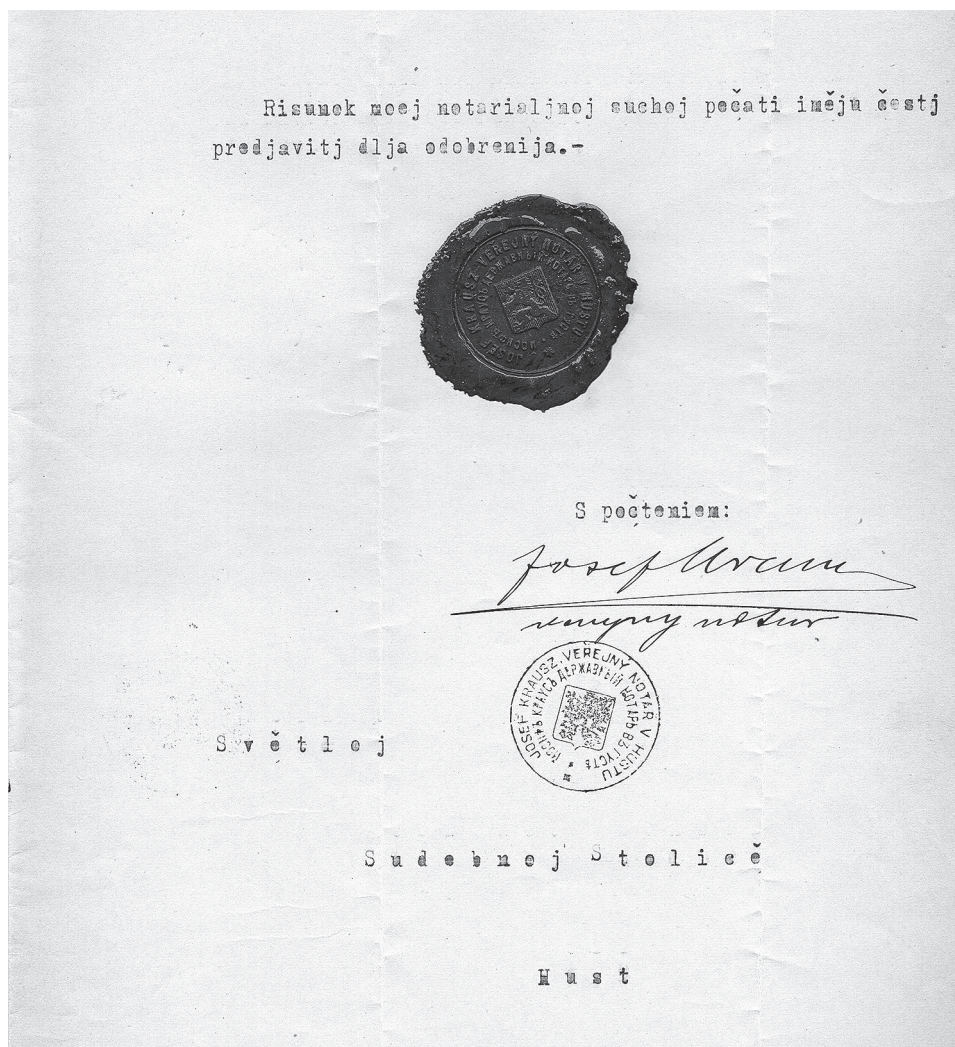
¹³⁹ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – prezídium, kart. 813, sign. 42/J-21/92, manipulační období 1931–1940, nefol.

¹⁴⁰ Státní okresní archiv Klatovy (dále SOKA Klatovy), fond Notářství Ježková Julie, Plánice, nezpracovaný fond.

¹⁴¹ SOKA Klatovy, fond KSČ – místní organizace Plánice, kart. 1, inv. č. 9.

Notáři ve třicátých letech

Jak je z veřejnonotářských bojů o Mukačevo zřejmé, jazyková pestrost Podkarpatské Rus kladla někdy značné nároky, které se projevovaly ve formální úpravě dokumentů a razítek. Chustský veřejný notář Josef Krausz si v roce 1930 nechal udělat nová razítka, jejichž otisky zaslal ke schválení Krajskému soudu v Chustu. Prezident košického vrchního soudu však dospěl k názoru, že bude muset o stanovisko požádat Ministerstvo spravedlnosti, neboť v latině nebylo Krauszovo příjmení sporné, horší to bylo s fonetickou variantou v azbuce „Kpasc“, jež by při zpětném přepisu do latinky vypadalo jako



Obrázek 6: Schválená podoba pečeti a razítka Josefa Krausze, veřejného notáře v Chustu, z roku 1926. SNA, fond Správný výbor, kart. 9, Složka Josef Krausz.

„Kravs“. Ministerstvo spravedlnosti odmítlo argumentaci, že podobná forma přepisu je běžná, a vyslovilo stanovisko, aby i v azbuce jména „byla psána jen jedním způsobem, ať jsou psána již písmem jakýmkoli, neboť zaujetí jiného stanoviska mohlo by vésti ku zmatkům“. Krajský soud tak měl notáři uložit, „aby si opatřil razítka, v němž jeho rodové jméno bude vyznačeno ruskými literami odpovídajícími přesně latinským literám, jež pro toto jméno užívá“.¹⁴²

Hospodářská krize či rodinné svízele dopadly v první polovině třicátých let i na Krausze, který zejména v roce 1933 vykonával svoji službu nedbale, za což byl následně potrestán. Kromě toho se zjistilo v daném roce, že má stálé problémy s finanční správou ohledně placení daní... Krausz již ve dvacátých letech žehral na obtíže při pozůstalostních řízeních, zejména ve spojení s problémy s pozemkovými knihami, resp. obrovským chaosem v nich, kdy některé materiály stále zůstávaly v Rumunsku. Největší starosti v této věci byly s obcí Velatín.¹⁴³

Seznam veřejných notářů na Podkarpatské Rusi k 18. prosinci 1931		
Sídlo veřejného notáře	Obvod okresního soudu	Jméno a příjmení
Užhorod	Užhorod	Igor Petrik
	Velký Berezný	
Mukačevo	Mukačevo	Alexander Hassai, Jan Želtvay
	Nižní Verecky	
Iršava	Iršava	Viktor Kántor
Berehovo	Berehovo	Desider Justh
Sevluš	Sevluš	Michal Andraško
Chust	Chust	Josef Krausz
Ťačovo	Ťačovo	Dimitrij Sobin
Rachovo	Rachovo	Ivan Sabov
Volové	Volové	Jan Kulawczyk

Sestaveno dle: NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

Přes výše zmíněné hospodářské problémy představovala veřejnonotářské pozice žádaný post, o který projevovali zájem i další absolventi právnického vzdělání. Možnost prokázat svůj interest se vyskytla v Berehovu, kde formálně existovaly dvě pozice, ale reálně byla obsazena jen jedna, která se mohla celkem kdykoliv uvolnit.

Na první konkurz s lhůtou do 20. června 1932 se přihlásilo pět kandidátů a po termínu šestý, Bartoloměj Bernát, který byl shledán jako právnický nejschopnější. Část kandidátů nesplňovala podmínky a další byli vyhodnoceni jako velmi slabí právníci, takže se věc odložila s tím, že se otevře ve chvíli, kdy stávající notář Desider Justh, jenž byl

¹⁴² NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁴³ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Josef Krausz.

ve svých 70 letech shledáván za málo výkonného a který ani neměl zájem proniknout do nového zákonodárství, skutečně odejde na odpočinek.¹⁴⁴

O Berehovo, konkrétně druhé notářské místo, projevil roce 1933 zájem advokát Štěpán Jazckovits (Jackovič, Jakovits, Jaklovič), advokát ze Sereďné. Ministerstvu se do jeho jmenování moc nechtělo, neboť sice byl na počátku dvacátých let hlavním služným, ale byl vyšetřován pro zásobovací přestupek a dále pro přestupek zneužití veřejné pravomoci. Soud však na návrh státního zastupitelství případ zastavil z důvodu kolize, ač vina byla nesporně prokázána.¹⁴⁵ Navíc jako hlavní služný byl opakovaně upozorňován, aby neúřadoval v maďarštině, nýbrž v češtině, ale tomu do svého odvolání z funkce nevyhověl, ba dal příkaz podřízeným obecním notářům, aby do matrik zapisovali v maďarštině.¹⁴⁶ Ministr spravedlnosti proto rozhodl, že druhé místo veřejného notáře v Berehově se nebude obsazovat. Tento postoj zůstal zachován navzdory dotazům resortu unifikací.¹⁴⁷

Státní správa chtěla, aby se místa ujal někdo státně spolehlivý, protože ač se Justh politicky neexponoval, bylo zřejmé, že mu bylo milejší Maďarsko. Ostatně, bylo známo, že za vydělané peníze v Berehově si koupil v Budapešti dům a že tam bude chtít dožít,¹⁴⁸ přičemž krátce před odchodem na odpočinek jej patrně znechutil prohraný spor s berehovskou filiálkou Banky československých legií ohledně příliš vysokých poplatků, kdy se jej jednak nezastal Správní výbor spojených veřejnonotářských komor na Slovensku, jednak se banka nechala zastupovat Mozesem Simonem, jedním ze zakladatelů komunistické strany na Podkarpatské Rusi. Z Justhovy osobní složky je pak zřejmé, že to byl také jediný problém, který měl jako československý veřejný notář.¹⁴⁹ Justhova rezignace¹⁵⁰ uspišila řešení otázky zajištění veřejnonotářských služeb v Berehovu.

O místo se ještě před vyhlášením konkursu přihlásil chustský advokát Miloš Drbal (nar. 25. listopadu 1889) přímo u Ministerstva spravedlnosti. Jeho žádost byla odeslána košickému vrchnímu soudu s tím, aby byla přiložena k žádostem ostatních žadatelů, jakmile bude vypsán konkurs, k čemuž došlo 1. července 1933 s termínem podávání přihlášek do 1. září 1933.¹⁵¹ Vrchní soud v Košicích v zastoupení nezřízené veřejnonotářské komory pro Podkarpatskou Rus publikoval a vyhlašoval veřejné soutěže na místa veřejných notářů,¹⁵² která někdy propagoval v časopise *Právní obzor*,¹⁵³ který od roku 1922 na žádost unifikačního ministerstva vydával jako přílohu věstník tohoto resortu.¹⁵⁴ Mezitím jako substitut za Desidera Justha byl košickým vrchním soudem ustanoven Viktor Kántor, působící jako substitut veřejného notářství v Iršavě. Problémem bylo, že Kántor neměl maďarské jazykové oprávnění, ale potřebné doklady o znalosti tohoto jazyka byly součástí Kántorovy žádosti o místo berehovského veřejného notáře. Proto bylo žádáno, aby ministr udělil

¹⁴⁴ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁴⁵ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁴⁶ AKPR, fond KPR, Protokol PR, kart. 2, sign. PR 668.

¹⁴⁷ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁴⁸ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁴⁹ SNA, fond Správní výbor, kart. 11, Složka Desider Justh.

¹⁵⁰ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁵¹ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁵² DAZO, f. 29, opis 1, d. 809, fol. 5.

¹⁵³ Vypsání soutěže. *Právní obzor*, 1933, roč. XVI., s. 620.

¹⁵⁴ OVEČKOVÁ, O. Význam vzniku Československé republiky pre začiatky a rozvoj slovenskej právnej vedy. In: KOBER, J. (ed.) a kol. *Republika právniků*. Praha: Academia, 2021, s. 53.

Kántorovy potřebné oprávnění, které též získal. Ministerstvo do ustanovení substituta nemohlo mluvit, protože bylo v gesci notářské komory, resp. na jejím místě prezidenta Vrchního soudu v Košicích, ale zaujalo ho, že by Kántor byl zcela nezvykle hned dvojnásobným substitutem. Ministerstvo proto chtělo vědět, zda mu budou ponechány oba zástupy. Prezident vrchního soudu byl toho názoru, že „bude-li místo veřejného notáře v Berehově obsazeno jiným žadatelem než Dr. Kántorem, bude slušno ponechat Dr. Kántorovi vzhledem k jeho stáří a bytu v Iršavě substituci neobsazeného místa veřejného notáře v Iršavě“, které bylo málo výnosné. Nicméně po dobu substituování v Berehově mohl být zástupem v Iršavě pověřen někdo jiný, např. notářský kandidát Vladimír Navrocký, který by ovšem musel složit kauci.¹⁵⁵

Vladimír Navrocký (nar. 11. května 1884) vystudoval práva ve Lvově a od 6. srpna 1914 do 3. února 1915 byl vězněn jako politicky podezřelý v olomouckém posádkovém vězení. Ač jej divizní soud zprostil obvinění, byl opět internován do 15. ledna 1916 v internačním táboře v Talerhofu, kde byl 28. června 1915 postaven před vojenský soud pro obvinění ze vzpoury a později 28. prosince 1915 obviněn z radosti z pádu pevnosti Přemyšl. Sice byl znovu zproštěn viny, ale disciplinárnímu trestu neunikl – byl potrestán 30 dny samovazby a dvouhodinovým uvázáním. Následně byl předán k vojenské službě u bývalého pěšího pluku č. 55. Přebírat jej zastihl v Užhorodě a 15. srpna 1919 se stal policejním podkapitánem v Užhorodě. Později přešel do politické správy. Během působení u okresního a župního úřadu ve Velkém Sevlušu se stal předsedou smíšené československo-rumunské komise při regulaci státních hranic.¹⁵⁶ Jeho internaci za války připomínal i tisk.¹⁵⁷ Na místo do Berehova se ani neucházel pro svoji malou znalost maďarštiny, kterou potvrzoval i užhorodský veřejný notář Igor Petrik. Navrockému bylo doporučeno složit zkoušku z maďarštiny. S tímto postupem vyjádřilo ministerstvo souhlas. Naopak nesouhlas projevil Navrocký, který si stěžoval, že Kántor fakticky substituuje tři veřejnonotářská místa – jedno v Iršavě a dvě v Berehově, kde běželo výběrové řízení jen na jedno z nich, zatímco druhé bylo z pokynu ministra zastaveno. Navrocký také tvrdil, že se o místo v Berehově ucházel. Během vyřizování této stížnosti, která byla shledána jako bezdůvodná, Navrocký stáhl své podání a postupovalo se tak, jak bylo navrženo, tj. že po dobu zaskoku v Berehově bude Kántor zbaven pověření v Iršavě, kam se doporučoval jako substitut Navrocký. Cílem ale bylo, aby po skončení všech zástupů měl místo i Kántor, u nějž se neočekávalo, že se stane novým veřejným notářem v Berehově, kde i nadále platilo, že ministr chtěl obsadit jen jednu pozici. V roce 1933 ale byl podán návrh na obsazení obou berehovských postů a ministerstvo chtělo, aby se pokračovalo v politice upřednostňování kandidátů notářství před advokáty a důsledným vylučováním soudců. V danou chvíli působili jako nejlepší možnosti Kántor a Jaczkovits. Ministr navíc přišel s ideou, že jmenován bude bývalý senátor Zoltán Farkas, který se původně ucházel o Moldavu, ale žádost formuloval tak, že je ochoten přijmout jakékoliv jiné místo. Zvažovalo se též jmenování Navrockého notářem v Iršavě. Ve výsledku však byl berehovským veřejným notářem jmenován 16. července 1936 Bartoloměj Bernáth a druhé místo zůstalo neobsazeno. Kántor se tak vrátil na místo substituta do Iršavy, kde po dobu jeho zaskoku v Berehovu substituoval Navrocký. Ten se

¹⁵⁵ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus I.

¹⁵⁶ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Vladimír Navrocký.

¹⁵⁷ A-Zet, I. I. 1938, č. 1.

Seznam veřejných notářů na Podkarpatské Rusi k 1. lednu 1936										
Úřední sídlo notářovo (okresní soud)	Krajský soud	Okresní úřad	Úřadující veřejný notář	Počet obyvatel		V % národnosti				Počet advokátů
				Celkem soudního okresu	Města	Českoslo- venská	Ruská	Německá a židovská	Maďarská	
Berehovo	Berehovo	Berehovo	Viktor Kántor	55.322	19.007	5,29	11,02	11,38	71,51	27
Chust	Chust	Chust	Josef Krausz	89.461	17.883	3,02	76,11	15,28	5,47	15
Iršava	Berehovo	Iršava	Vladimír Navrocký	47.446	3.065	0,93	84,84	13,63	0,50	6
Mukačevo	Užhorod	Mukačevo	Alexander Hassai	109.057	26.102	5,63	56,34	19,76	18,03	34
			Jan Želtvay ¹⁵⁸							
Nižní Verecky	Užhorod	Svalava	Veřejné notářství nezřízeno	43.426	2.027	3,44	79,62	15	1,83	2
Rachov	Chust	Rachov	Ivan Sabov	41.943	8.893	4,20	73,20	13,33	8,89	5
Sevluš	Berehovo	Sevluš	Michal Andráško	77.308	11.054	2,24	61,71	12,80	24,43	13
Ťačovo	Chust	Ťačovo	Dimitrij Sobin	98.338	7.417	1,93	60,50	19,19	5,50	8
Užhorod	Užhorod	Užhorod	Igor Petrik	69.730	26.675	17,30	40,79	14,75	26,65	54
Velký Berezny	Užhorod	Velký Berezny	Veřejné notářství nezřízeno	53.596	2.989	4,42	88,53	8,71	0,71	5
Volové	Chust	Volové	Ivan Kulawczyk	35.226	4.425	1,48	83,93	14,14	0,29	4

Sestaveno dle: ČÁP, J. Seznam a statistika notářů (veřejných notářů) v republice Československé. Nový Bydžov: Nákladem vlastním, 1936, s. 42.

¹⁵⁸ Sestavovatel tabulky, Josef Čáp, velkoryse, leč mylně, prodloužil Želtvayův život o dva roky. Zesnul totiž 5. září 1934. NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus I.

s řešením nechtěl smířit a podal stížnost na Nejvyšší správní soud, protože již měl padesát let a chtěl jistotu. V podobně nepříjemné situaci byl Kántor, který navíc v té době musel řešit vážnou nemoc své manželky a omezil se jen na memorandum ministerstvu z roku 1934, v němž tvrdil, že dvě notářství v Berehově jsou ekonomicky nereálná. Referent ministerstva se domníval, že druhé místo berehovského notáře by mělo být přinejmenším substituováno, když není obsazeno, ale zjevně svůj názor neprosadil. Kromě toho ministr ještě ani v létě 1938 neměl zájem jmenovat definitivního notáře v Iršavě.¹⁵⁹

Bernáthovo jmenování neušlo kritice v oborovém tisku, kde bylo konstatováno, že na 11 podkarpatorských notářství připadá pět kandidátů, kterým konkuruje 270 advokátů, kteří měli možnost též se stát veřejnými notáři, přičemž mezi nimi bylo podstatně více osob s politickými konexemi. Toto konkrétní jmenování mělo zvýšit zájem kvalitních advokátů o jmenování veřejným notářem, i když o nejnovějším přírůstku do stavu notářského z řad advokátů bylo uvedeno, že nepatřil k nejlepším. Každopádně bylo naříkáno, že dosavadní úzus držený ministrem Alfrédem Meisnerem, který upřednostňoval kandidáty notářství, byl opuštěn.¹⁶⁰ Kritika Bernáthovy odborné úrovně však byla nemístná, neboť se vypracoval na četníkům doporučeného advokáta a s úspěchem se ujímal aktivní role při různých oborových sjezdech.¹⁶¹

Autorem této kritiky byl zřejmě Navrocký, který v této souvislosti otevřeně namítal oprávněnost bratislavské veřejnonotářské komory ve věcech podkarpatorských veřejných notářů s ohledem na autonomnost tohoto území – samozřejmě marně.¹⁶² U ministerstva a komory mu to jistě nepřidalo na oblíbenosti.

Nespokojenost kandidátů notářství se netýkala jen podkarpatorských zájemců, ale byla viditelná i v historických zemích, kde též množství kandidátů vyššího věku s rodinami čekalo na jmenování jako na smilování. Ostatně, v roce 1934 se šířily informace, že do historických zemí mají být překládáni notáři ze Slovenska a Podkarpatské Rusi.¹⁶³

Dne 19. května 1936 zemřel užhorodský veřejný notář Igor Petrik. Jeho náhrada byla v jednání poněkud delší dobu, protože se zároveň zvažovalo zřízení druhého veřejnonotářského místa v zemském hlavním městě. O Užhorod přitom byl pochopitelně značný zájem, např. se v této věci vyjádřil sabinovský veřejný notář Dimitrij Markov či Řehoř Savčinský z Vyšného Svidníku, který měl zájem o Mukačevo či Užhorod, volovský veřejný notář Ivan Kulawczyk, ale i veřejný notář Vasil Ravluk z Michalovců, kandidátka veřejného notářství Julie Ježková-Hassaiová a užhorodský advokát Michal Braščajko, za nějž orodoval i Svaz advokátů Podkarpatské Rusi, neboť se v tomto případě objevila zpráva o Braščajkově zadluženosti, která vznikla v éře jeho angažmá na záchranu spolku Prosvita. Prosebné memorandum – s přihlédnutím na fakt, že předsedou svazu byl Michalův bratr Julij – vyvolalo u ministerstva nelibost. Spojená notářská komora mezitím určila za substituta Gabriela Čopeye, který získal právo vyřizovat maďarské spisy. Čopey byl zároveň Petrikovým zetěm a finančním komisařem užhorodské finanční prokuratury, což

¹⁵⁹ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁶⁰ Něco k nové praxi při obsazování míst veřejných notářů na Slovensku a Podkarpatské Rusi (Z kruhů veřejných notářů na Podk. Rusi). *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1936, roč. XVIII., č. 7, s. 68.

¹⁶¹ Např. Hliadka Svazu advokátů ze Slovenska a Podkarp. Rusi. *Právní obzor*, 1934, roč. XVII., s. 464–467.

¹⁶² SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Vladimír Navrocký.

¹⁶³ Proč nejsou rychleji obsazována uprázdněná místa? *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, 1934, roč. XVI., č. 6, s. 52.



Obrázek 7: Smuteční oznámení Igora Petrika, z něž vyplývá, že jeho dceru si vzal Ivan Parkányi, zaměstnanec Kanceláře prezidenta republiky, posléze ministr pro Podkarpatskou Rus a guvernér tohoto území. SNA, fond Správný výbor, kart. 9, Složka Igor Petrik.

na začátku roku 1938 napadl Vladimír Navrocký. Ministerstvo bylo – stejně jako stěžovatel – toho názoru, že se jedná o neslučitelné funkce, tudíž požádalo komoru o názor. Finanční správa na dobu výkonu funkce substituta poskytla Čopeyovi dovolenou, kterou dle potřeby prodlužovala, dokud nebude přikročeno k definitivnímu jmenování veřejného notáře. Ministerstvo nebylo zcela spokojeno s tímto řešením, ale věc přenechávalo komoře. Mezitím Navrocký podal na Čopeye trestní oznámení, které bylo ale odložené, jenže na podzim 1938 následovalo Navrockého odvolání. Navrocký pak na Čopeye podal dokonce civilní žalobu o ušlý zisk,¹⁶⁴ ba o věci informovalo i moravskoostravské vydání novin A-Zet, podle nichž k Čopeyovu jmenování došlo i s ohledem na fakt, že Petrik věnoval většinu svého majetku na Ruský národní dům Duchnoviče v Užhorodě,¹⁶⁵ ale jelikož se jednalo o lokální periodikum a věc měla řešit hlavně komora, tak ministerstvo nemělo důvod reagovat.¹⁶⁶ O to, aby se veřejnonotářského postu po Petrikovi ujal Čopey, měla zájem i Petrikova vdova a velmi vřele se za svého zaměstnance přimlouvala i finanční prokuratura, která jej vyličila jako pracovníka „jedinečných kvalit, píle a svědomitosti“. Za připsuštění alespoň k substituuování, když už ne přímo k plnohodnotnému jmenování, se

¹⁶⁴ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁶⁵ A-Zet, 1. 1., 1938, č. 1.

¹⁶⁶ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.



Obrázek 8: Gabriel Čopey (někdy též Csopey, Čapry apod., nar. 19. března 1902) na dokladovém snímku z roku 1926. NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 429, sign. C 1341/12, manipulační období 1921–1930.

přimlouvala i komora, která upozorňovala, že v oblasti absentuje nejen zesnulý Petrik, ale že i mukačevský Hassai má půlroční zdravotní dovolenou. Na brzké jmenování substituta tlačil i užhorodský krajský soud, kterému se kupily nevyřízené spisy,¹⁶⁷ tudíž byl Čopey přijat jako substitut.

Výnosem Ministerstva spravedlnosti ze dne 19. března 1937 se zřídilo místo veřejného notáře ve Velkém Berezném,¹⁶⁸ který ale sídlil v Užhorodě.¹⁶⁹ Krátce nato další výnos téže instituce z 23. března 1937 zřídil druhé místo veřejného notáře v Chustu.¹⁷⁰ O místo v Chustu se následně ucházelo pět a o místo ve Velkém Berezném tři kandidáti. V létě 1937 byl pro Chust vybrán Viktor Kántor a pro Velký Berezný Michal Uscký. Návrh však byl zrušen.¹⁷¹ Správní výbor komory přitom Čopeyovi, Jaczkovitsovi, Kántorovi, Navrockému, Usckému i dalším zájemcům dosvědčil, že ve svých funkcích náměstků či substitutů nemají žádné problémy a není proti nim vedeno žádné disciplinární řízení.¹⁷²

¹⁶⁷ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Igor Petrik.

¹⁶⁸ *VMS*, 15. dubna 1937, roč. XIX., č. 4, s. 43; SNA, fond Správní výbor, kart. 6, Složka 1938.

¹⁶⁹ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁷⁰ *VMS*, 15. května 1937, roč. XIX., č. 5, s. 65; SNA, fond Správní výbor, kart. 6, Složka 1938.

¹⁷¹ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁷² SNA, fond Správní výbor, kart. 6, Složka 1938.

Dne 14. července 1938 došlo ke zcela odlišnému jmenování, kdy mohli slavit užhorodští advokáti: pro Užhorod byl vyvolen Michal Braščajko, pro Velký Bereznyj Ivan Židovský a pro Chust Ivan Dolinský.¹⁷³ Židovský měl být sice velkoberezynským veřejným notářem, ale za sídlo mu byl určen Užhorod a ve Velkém Berezném měl úřadovat minimálně jednou týdně. Všichni tři pak ke stvrzení svého jmenování museli prokázat, že byli vymazáni ze seznamu advokátů.¹⁷⁴

Je zřejmé, že zatímco původní návrh nechtěl, aby se advokáti stávali veřejnými notáři, tak toto rozhodnutí bylo ve zcela opačném duchu. Pikantní je, že prezident užhorodského krajského soudu Ilja Hadžega informoval Ministerstvo spravedlnosti, že Dolinský je známý dlužník, který všechen svůj majetek i dluhy ve výši 112.106,80 korun přepsal na svoji tchýni, tudíž jej nebylo možno donutit k zaplacení této částky... Ministerstvo vědělo, že Dolinský je nedůvěryhodný, koneckonců, všechny oslovené úřady se vyjádřily proti tomu, aby mohl vystupovat jako obhájce podle zákona č. 130/1936 Sb. z. a n. Ministr byl o těchto skutečnostech informován ještě před jmenováním,¹⁷⁵ které vyvolalo všeobecnou nespokojenost mezi maďarským a ruský orientovaným obyvatelstvem a jeho tiskem. Ten přinášel rozhořčené zprávy o této volbě (a opomenutí Čopeye, ale menší kritice neušli ani ostatní noví veřejní notáři), neboť Dolinský byl všeobecně považován za daňového defraudanta, což se dle shromážděných vyjádření různých stupňů finanční správy shodovalo s pravdou. Užhorodská finanční prokuratura přímo pochybovala o jeho stavovské cti, neboť před jejím zřízením byl na začátku republiky pověřen všeobecným zastupováním zájmů státu u užhorodské soudní sedrie, ale neváhal brát i případy proti státu a bylo prokázáno, že státu v některých případech způsobil svým konáním škody...¹⁷⁶

Michal Braščajko (nar. 14. října 1883) vystudoval práva v Kluži a ve Vidni, přičemž promoval v Kluži v roce 1910 a o tři roky později (1913) si otevřel advokátní kancelář v Rachově, kterou pak v roce 1920 přesunul do Užhorodu. Vstup do veřejnonotářských služeb byl jakýmsi jeho návratem do mládí, kdy v letech 1905–1907 pracoval v kanceláři klužského veřejného notáře. Od gymnaziálních let vyvíjel bohatou žurnalistickou literární činnost (např. byl dopisovatelem časopisů Nedila a Nauka, šéfredaktorem týdeníku Ruska Niva (1920–1924), spolupracovníkem deníku Rusin a od roku 1932 odpovědným redaktorem a vydavatelem týdeníku Ukrajinské slovo), redigoval kalendáře Prosvity, ale spolupodílel se např. i na maďarsko-rusínském právnickém terminologickém slovníku. Braščajko ve své přihlášce uvedl, že v roce 1908 se účastnil porad na založení rusínské politické organizace, kterým byl přítomen též Milan Hodža, a v roce 1911 mimo jiné spolu s Michalem Andráškem, dalším veřejným notářem, již vytvořil onu politickou organizaci, která konala různé přednášky a pěvecká vystoupení. Po první světové válce se podílel na vzniku národních rad v Chustu a Marmarošské Sihoti, které usilovaly o připojení k Ukrajině, ale posléze se spojily s užhorodskou národní radou a požadovaly připojení k Československu. Za to jej Rumuni dvakrát věznili. Po roce 1920 se stal generálním tajemníkem a následně předsedou chliborobské strany, která se po reorganizaci spojila s Československou stranou lidovou, kde působil jako náměstek předsedy strany a opakovaně kandidoval do obou komor Národního shromáždění. Po odborné stránce byl členem zkušební komise pro státní

¹⁷³ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁷⁴ SNA, fond Správní výbor, kart. 6, Složka 1938.

¹⁷⁵ NA, fond MS, kart. 602, sign. II. Karp. Rus 1.

¹⁷⁶ AKPR, fond KPR, Protokol PR, kart. 14, sign. PR 1434.

zkoušky soudcovské a advokátní pro obvod košického vrchního soudu, výboru a městského zastupitelstva města Užhorod, Rady dosud nezřízené advokátní komory v Užhorodě, Národohospodářského sboru pro zemi Podkarpatoruskou, výboru Svazu advokátů na Podkarpatské Rusi, Právnícké jednoty na Slovensku – odbočky v Košicích, předsedou družstva Rusjkij Teatr a též spolku Rusínské školní Matice, dozorčí rady spolku Prosvita, ale i členem Československého Červeného kříže. Po zařízení všech nezbytných kroků, např. složení kauce, otevřel svoji veřejnonotářskou kancelář na Žatkovičově náměstí č. 7 až 22. září 1938...¹⁷⁷

Po smutném podzimu 1938

Výrok první vídeňské arbitráže vedoucí k zabrání jihu Podkarpatské Rusi, včetně jeho největších sídelních jednotek, přiměl Ivana Židovského, aby od listopadu 1938 trvale přesídlil z Užhorodu do Velkého Berezného, jehož veřejným notářem stejně byl. Opustil tak svoji užhorodskou kancelář otevřenou 12. září 1938 na Sobranecké č. 17, kde s výjimkou věci ex offio mohl vykonávat i na území hlavního zemského města ostatní veřejnonotářské úkony.¹⁷⁸

Během druhé republiky podle všeho došlo k jedinému dalšímu jmenování. Událo se 21. února 1939, kdy z pozice autonomního ministra spravedlnosti Augustin Vološin jmenoval nitranského advokáta Ilariona Charaka novým veřejným notářem v Seredném.¹⁷⁹ Je otázkou, zda vůbec někdy zahájil činnost.

Viktor Kántor díky maďarské okupaci byl zbaven nutnosti trápit se disciplinárním řízením, neboť Hlavný súd v Bratislavě dospěl v létě 1939 k přirozenému závěru, že se nebude zabývat věcí osoby, která se nenachází na území Slovenského štátu.¹⁸⁰ Po maďarské okupaci část justičního personálu našla nové uplatnění na Tisově Slovensku, např. chustský veřejný notář Ivan Dolinský se ujal úřadu veřejného notáře v Kremnici¹⁸¹ a ve Stropkově zakotvil Řehoř/Gregor Savčinský, zatímco Michal Uscký se stal náměstkem veřejného notáře v Sabinově¹⁸² a na začátku roku 1945 již působil v Bratislavě, zatímco Savčinský i Dolinský setrvali na svých místech.¹⁸³ Na území Slovenska se vydal též Ivan Židovský, ale ľudácký režim mu žádný veřejnonotářský post neudělil a správní výbor jej vymazal ze seznamu notářů.¹⁸⁴

Alexander Hassai po okupaci získal od bratislavské komory potvrzení, že za jejího dohledu prokázal „velmi dobré schopnosti a chvalitebnú spôsobilosť“.¹⁸⁵ Toto potvrzení se mu jistě hodilo, neboť byl výnosem maďarského vojenského velitele vyhoštěn a přibyl na území protektorátu dne 5. května 1939, kde však sestoupil na pozici notářského kandidáta, kterou držel ještě krátce po osvobození. Během okupace i po válce jezdil na Podkarpatskou Rus. V Mukačevě zanechal dům v ceně 400.000 korun. O ten se patrně staral jeho bratr

¹⁷⁷ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Michal Braščajko.

¹⁷⁸ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Ivan Židovský.

¹⁷⁹ SNA, fond Správní výbor, kart. 7, Složka 1939.

¹⁸⁰ SNA, fond Správní výbor, kart. 11, Složka Viktor Kántor.

¹⁸¹ SNA, fond VS Bratislava, kart. 174, inv. č. 171; fond Správní výbor, kart. 7, Složka 1939.

¹⁸² SNA, fond Správní výbor, kart. 7, Složka 1939.

¹⁸³ SNA, fond Správní výbor, kart. 12, Složka Seznamy.

¹⁸⁴ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Ivan Židovský.

¹⁸⁵ SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Alexander Hassai.

Jakub, notářský úředník ve výslužbě, který však byl jugoslávské státní příslušnosti. Další bratr Jan žil v Tarnopoli, ale s ním neudržoval styky.¹⁸⁶ Do protektorátu, konkrétně do Prahy, se odstěhoval Jan Kulawczyk, který zde již příležitostně vystupoval pod jménem Kulavčík¹⁸⁷ a hlásil se k české národnosti. Od 15. prosince 1943 bydlel v Písku a pracoval v tamní firmě Ohm. Dle sdělení závodní rady uvedené firmy se během okupace choval nezávadně. Po válce – opět s příjmením Kulawczyk – měl zájem vstoupit do justiční správy.¹⁸⁸ V Mukačevu a Volovém zanechal dva domy.¹⁸⁹ Do protektorátu se sice zajel podívat i Gabriel Čopey,¹⁹⁰ ale jinak setrval na území okupované Podkarpatské Rusi a dočkal se pozice veřejného notáře v Užhorodě.

Po neúspěšném pokusu obnovit čs. správu Podkarpatské Rusi na rozhraní let 1944 a 1945 se tamní veřejní notáři začali přizpůsobovat vzniku pseudostátu Zakarpatská Ukrajina, který zamířil do státoprávního svazku s Ukrajinou sovětskou socialistickou republikou. Veřejní notáři se stali státními zaměstnanci placenými ze státního rozpočtu, kteří vedle svého povolání směli již jen učit a zastávat volené funkce.¹⁹¹ Národní rada Zakarpatské Ukrajiny 23. února 1945 vydala nařízení o organizaci státních notářů v jednotlivých okresních sídlech.¹⁹² V případě potřeby mohla Národní rada Zakarpatské Ukrajiny schvalovat notářské zástupce a tam, kde notáři nebyli vůbec, tak jejich roli plnily vesnické a městské národní výbory. U notářů a jejich zástupců se požadovalo příslušné vzdělání či alespoň dvouletá praxe ve funkci obvodního notáře. Stanoveny byly i požadavky na kandidáty notářství,¹⁹³ přičemž notáři podléhali administrativní i soudní kontrole.¹⁹⁴ Národní rada Zakarpatské Ukrajiny stanovila výnosem z 8. března 1945 notářský tarif.¹⁹⁵ K 25. dubnu 1945 působilo na Zakarpatské Ukrajině celkem 16 notářů a jejich zástupců, přičemž ve městech Berehovo, Mukačevo a Užhorod měli notáři vždy svého zástupce.¹⁹⁶

¹⁸⁶ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 3051, sign. H 1403/2, manipulační období 1941–1950.

¹⁸⁷ Tuto variantu příjmení příležitostně užíval již dříve, např. v roce 1926 ji v oznámení o zastupování použil Alexander Hassai (SNA, fond Správní výbor, kart. 9, Složka Alexander Hassai), a sám Kulawczyk pak v roce 1937 v hlášení o ztrátě kožené aktovky s cestovním pasem vydaným Okresním úřadem ve Volovém. NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 8177, sign. K 5619/31, manipulační období 1931–1940.

¹⁸⁸ Archiv bezpečnostních složek, fond Odbor politického zpravodajství MV, sign. 2M11661, fol. 72v.

¹⁸⁹ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 8177, sign. K 5619/42, manipulační období 1931–1940.

¹⁹⁰ Lze tak usuzovat z toho, že jeho spis z fondu Policejní ředitelství Praha II. – prezidium vedený pod sign. 42/C-34/29, manipulační období 1931–1940, byl vyjmut pro potřeby pražského Kriminálního ředitelství zřízeného v roce 1942, z jehož činnosti se však téměř nic nedochovalo.

¹⁹¹ BOLDYŽAR, S. M. Formuvannja organiv notariatu Zakarpats'koji Ukrajiny. *Naukovyy visnyk UžNU. Serija: Pravo*, Vypusk 55. Tom 1, 2019, s. 8.

¹⁹² NEMEŠ, P. F. – GRIN, O. O. – NESTEROVA, I. A. *Zakarpats'ka Ukrajina: Sud, prokuratura, advokatura, notariat (1944–1946 rr.)*. Užhorod: RIK-U, 2023, s. 220.

¹⁹³ NEMEŠ – GRIN – NESTEROVA, *op. cit.*, s. 221.

¹⁹⁴ NEMEŠ – GRIN – NESTEROVA, *op. cit.*, s. 229.

¹⁹⁵ NEMEŠ – GRIN – NESTEROVA, *op. cit.*, s. 222–224.

¹⁹⁶ NEMEŠ – GRIN – NESTEROVA, *op. cit.*, s. 225.

Státní notáři Zakarpatské Ukrajiny v roce 1945		
Státní notář	Sídlo	Datum jmenování
Michajlo Andraško	Sevluš	17. února 1945
Mikola Jurkuc	Rachov	17. února 1945
Pavel Kossey	Berehovo	22. února 1945
Konstantin Ivančo	Ťačovo	23. března 1945
Jevhen Popovič	Iršava	23. března 1945
Vasil Andrejko	Chust	9. dubna 1945
Armin Francisko Rot	Chust	9. dubna 1945
Gabriel Čopey	Užhorod	11. dubna 1945
Andrij Puškaš	Perečín	15. května 1945
Vasil Vysovčyk	Velký Berezný	20. června 1945

Sestaveno dle: NEMEŠ, P. F. – GRIN, O. O. – NESTEROVA, I. A. *Zakarpats'ka Ukrajina: Sud, prokuratura, advokatura, notariat (1944–1946 rr.)*. Užhorod: RIK-U, 2023, s. 222.

Závěr

Jako v mnoha jiných oblastech správy Podkarpatské Rusi, tak i v oblasti justice přetrvávalo množství dočasných opatření, která se ukázala jako dlouhodobá, ale hlavně funkční, třebaš plně neuspokojovala volání po naplnění autonomního statusu. Též v případě veřejných notářů to většinou bylo dáno tím, že samostatná organizační úprava by s ohledem na velikost a početnost daného území nebyla praktická a životaschopná. Proto byli podkarpatoruští veřejní notáři zprvu spravováni košickou soudní tabulí, resp. tamním vrchním soudem, a posléze připojeni k organizaci slovenských veřejných notářů.

Při pohledu na životopisy mnohých veřejných notářů se pak nelze ubránit dojmu, že se v případě jmenování do funkce jednalo o odměnu za dosavadní politickou či úřední činnost ve prospěch Československa či propagace slovanské vzájemnosti, někdy naopak mohlo jít o saturaci ne zcela spolehlivé veřejně činné osoby. Ačkoliv by se s ohledem na velmi malý počet notářů mohlo zdát, že se jednalo v podkarpatoruských podmínkách o lukrativní pozici zajišťující více než slušný příjem, tak většina tamních veřejných notářů se v první polovině třicátých let dostala do finančních problémů, přičemž ani v době konjunktury nebyla všechna místa natolik ekonomicky výhodná, aby dokázala svým držitelům zajistit dostatečnou obživu. Při vědomí tohoto faktu je zřejmé, jak velmi chudá byla Podkarpatská Rus a v jak zoufalé situaci se nacházela drtivá většina tamního obyvatelstva.

Německé vojenské soudnictví a vojenské trestní právo se zvláštním zřetelem k Protektorátu Čechy a Morava

Jaromír Tauchen

Masarykova univerzita, Právnická fakulta

E-mail: jaromir.tauchen@law.muni.cz

ORCID: 0000-0001-9400-9484

German Military Justice and Military Criminal Law with Special Reference to the Protectorate of Bohemia and Moravia

Abstract:

The article deals with the activities of the German military judiciary (Wehrmachtjustiz) in the Protectorate of Bohemia and Moravia during the period of Nazi occupation. Despite its significance, this issue has so far been neglected in Czech legal historiography. The study presents a systematic analysis of the structure, legal basis and operation of German military courts, whose jurisdiction extended beyond German military personnel to include Czech civilians. Particular attention is paid to the legal foundations of military criminal law, the specific features of court proceedings, and the ideological instrumentalization of military justice as a tool of repression. The functioning of military courts is illustrated through selected institutional examples, especially the military court of the 193rd Division stationed in Prague. The study demonstrates how military criminal law and procedure, especially after 1939, gradually developed into an instrument of terror used to suppress resistance, discipline soldiers and enforce ideological conformity. The text is based on original archival materials, including directives, military court rulings and legal regulations of the Third Reich.

Keywords: Wehrmachtjustiz; military criminal law; Protectorate of Bohemia and Moravia; Court of the 193rd Division; military courts; National Socialist law; repression; legal history; World War II

Klíčová slova: Wehrmachtjustiz; vojenské trestní právo; Protektorát Čechy a Morava; vojenské soudy; soud 193. divize; nacistické právo; represe; právní dějiny; druhá světová válka

Financování: Tato studie vznikla na Masarykově univerzitě v rámci projektu „MUNI/A/1542/2024 Justice v područí totality: Československé soudnictví ve 20. století“ podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytlo MŠMT v roce 2025.

Úvod

Jedním z doposud opomíjených témat výzkumu období Protektorátu Čechy a Morava je působení německé vojenské justice, která tvořila nedílnou součást mocenského aparátu nacionálněsocialistického Německa. V rámci nacistického státu představovalo vojenské soudnictví klíčový nástroj k udržení kázně, ideologické kontroly a represe – nejen v rámci armády, ale i vůči civilnímu obyvatelstvu na okupovaných územích.

Samotná německá historiografie se tomuto tématu začala systematicky věnovat až s poměrně velkým časovým odstupem, přičemž kritické zhodnocení činnosti vojenské justice (*Wehrmachtjustiz*) bylo dlouhodobě odkládáno. Tento fakt souvisel nejen s osobní angažovaností mnoha aktérů, ale i s obecnou neochotou narušovat obraz Wehrmachtu jako „čestné armády“.¹ Ve skutečnosti však vojenské soudy vedle Lidového soudního dvora (*Volksgerichtshof*) a zvláštních soudů (*Sondergerichte*) sehrály zásadní roli v represivním systému Třetí říše – přispívaly k potlačování nesouhlasu, dohlížely na disciplínu jednotek a ideologicky se opíraly o principy tvrdosti, bezvýhradné poslušnosti a zastrašení.²

Rozsah činnosti těchto soudních orgánů byl značný: během války byly před ně postaveny statisíce německých vojáků i civilistů z okupovaných zemí. Řada rozsudků byla výsledkem arbitrárního výkladu vágních právních ustanovení a tisíce z nich skončily uložením trestu smrti – často vykonaného v rámci polních exekucí. Poválečná reflexe této praxe byla v německé společnosti po desetiletí potlačována či marginalizována.

V české právní historiografii dosud chybí systematické zpracování tématu nacistického vojenského soudnictví, přestože vojenské soudy Wehrmachtu operovaly během druhé světové války i na území dnešní České republiky. Tento článek si klade za cíl částečně zaplnit tuto mezeru: ačkoli rozsah studie neumožňuje postihnout problematiku v celé její šíři, jedná se o první odborný pokus analyzovat právní rámec, strukturu a činnost německé vojenské justice v českém prostoru.

¹ Přehled zpracování tématu vojenské justice v německé právní historiografii podává BADE, C. *Die Wehrmachtjustiz im Zweiten Weltkrieg: Forschungsüberblick und Perspektiven. Eine Einführung*. In: BADE, C. – SKOWRONSKI, L. – VIEBIG, M. (eds.). *NS-Militärjustiz im Zweiten Weltkrieg. Disziplinierungs- und Repressionsinstrument in europäischer Dimension*. Göttingen: V & R unipress, 2015, s. 7–22 a WÜLLNER, F. *Die NS-Militärjustiz und das Elend der Geschichtsschreibung: ein grundlegender Forschungsbericht*. 2. vyd. Baden-Baden: Nomos, 1997.

² Úvodní vhled do problematiky německé trestní justice v období Třetí říše podává v českém jazyce TAUCHEN, J. *Vývoj trestního soudnictví v Německu v letech 1933–1945*. Brno: The European Society for History of Law, 2010, přičemž odkazy na relevantní německy psanou odbornou literaturu k tomuto tématu jsou v dané publikaci rovněž obsaženy; dále z česky psané literatury možno upozornit např. na studii VLČEK, L. *Lidový soudní dvůr v Berlíně – Volksgerichtshof – a jeho historie. Securitas imperii*, 2011, roč. 18, č. 1, s. 144–167.

Pozornost je věnována nejen samotnému systému vojenského soudnictví, ale i vývoji vojenského trestního práva a trestního řízení – a to jak ve fázi mírové, tak po zásadní transformaci, k níž došlo po vypuknutí druhé světové války. Některá specifika německého vojenského soudnictví jsou pak demonstrována na příkladu soudu 193. divize, který měl po určitou dobu své sídlo v Praze. Tato studie se naopak nezabývá činností Soudu SS a policie, který působil během nacistické okupace na území Protektorátu Čechy a Morava, konkrétně v Praze, jelikož spadal mimo rámec vojenské justice, která tvoří primární předmět výzkumu.³

Likvidace československé branné moci a zrušení československého vojenského soudnictví

Po zřízení Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 došlo k systematické likvidaci základních pilířů československé státnosti, mezi něž neoddělitelně patřila i branná moc a s ní spojená vojenská justice. Československá armáda, budovaná od roku 1918 jako výraz svrchovanosti nově vzniklého státu, byla rozpuštěna. Podle díkce čl. 7 výnosu Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava z 16. března 1939⁴ měla vojenskou ochranu protektorátu nově poskytovat Říše a za tímto účelem pak v protektorátu udržovat posádky a vojenská zařízení. Za účelem zajištění vnitřního pořádku a bezpečnosti byl Protektorát Čechy a Morava oprávněn zřizovat vlastní ozbrojené složky, jejichž organizační strukturu, početní stav i výbroj podléhaly schválení a kontrole říšské vlády. Nově zřízené vládní vojsko však nemohlo být v žádném případě považováno za regulérní ozbrojenou sílu odpovídající standardům armády suverénního státu.⁵

Jelikož po likvidaci bývalé československé armády ztratilo na významu i vojenské soudnictví, rozhodla protektorátní vláda v září 1939 o jeho zrušení včetně vojenských úřadů veřejné žaloby. V této souvislosti pozbyl platnosti vojenský trestní zákon z 15. ledna 1855 (č. 19/1855 ř. z.) a vojenský trestní řád z 5. července 1912 (č. 131/1912 ř. z.). Po zrušení vojenské jurisdikce se na osoby, které do té doby podléhaly působnosti vojenských trestních zákonů a vojenských soudů, začaly uplatňovat obecně platné trestněprávní předpisy. Trestní řízení proti těmto osobám již nebylo nadále vedeno před vojenskými tribunály, nýbrž před běžnými trestními soudy, a to podle procesních pravidel stanovených v trestním řádu (č. 119/1873 ř. z.). Jednalo se tak především o příslušníky četnictva (dle zákona č. 299/1920 Sb. z. a n.), příslušníky pracovních útvarů vzniklých dle druhorepublikového

³ Zde je možné odkázat na dvě studie: KAŇÁK, P. – VAJSKEBR, J. Trestní právo a soudnictví v rámci SS a německé policie v letech 1939–1945. *Securitas Imperii*, 2015, roč. 26, s. 38–41 a KAŇÁK, P. – VAJSKEBR, J. VIII. soud SS a policie v Praze. *Securitas Imperii*, 2015, roč. 27, s. 90–108. K soudnictví SS obecně viz VIEREGGE, B. *Die Gerichtsbarkeit einer „Elite“*. *Nationalsozialistische Rechtsprechung am Beispiel der SS- und Polizei-Gerichtsbarkeit*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2002.

⁴ Výnos Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava (*Erlass des Führers und Reichskanzlers über das Protektorat Böhmen und Mähren*) ze 16. března 1939 (RGBl. I, s. 485), v českém jazyce publikován pod č. 75/1939 Sb. z. a n.

⁵ K vládnímu vojsku podrobně viz KALOUSEK, M. *Vládní vojsko 1939–1945: vlastenci či zrádci?* Praha: Libri, 2002; PEJČOCH, I. *Za Háchu i za Beneše: ztráty příslušníků vládního vojska 1939–1945*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Vojenský historický ústav, Praha, 2013 či POLNAR, S. *Právní a doktrinální okolnosti vzniku vládního vojska*. *Slezský sborník = Acta Silesiaca*, 2021, roč. 119, č. 1, s. 65–78.

vládního nařízení z října 1938 (č. 223/1938 Sb. z. a n.) a příslušníky řídicích a správních orgánů kárných pracovních táborů (dle vládního nařízení č. 188/1939 Sb. z. a n.).⁶

V případech trestních řízení, která byla zahájena před zrušením vojenských soudů, došlo k jejich převzetí obecnými trestními soudy. Na místa vojenských prokurátorů nastoupili funkcionáři státního zastupitelství. Bylo rovněž přesně vymezeno, jaké předpisy trestního práva hmotného měly být na jednotlivé případy aplikovány. V případech, kdy se jednalo o závažné porušení vojenských služebních povinností, které by nebylo možné účinně postihnout na základě trestního zákona z roku 1852, zůstala pro přechodné období v platnosti vybraná ustanovení druhého dílu vojenského trestního zákona. Tato výjimka se vztahovala na příslušníky četnictva a vládního vojska. Současně však došlo ke zmírnění některých trestních sazeb – trest smrti zastřelením a trest žaláře v rozmezí pěti až deseti let byly nahrazeny trestem žaláře v trvání od tří do pěti let.⁷ Původně šestiměsíční přechodné období pro aplikaci těchto ustanovení bylo následně opakovaně prodlužováno.

Čechy a Morava pod vojenskou správou

V den okupace českých zemí německým Wehrmachtem vydal jeho vrchní velitel, polní maršál Walter von Brauchitsch, několik nařízení a svolání adresované obyvatelstvu na právě obsazeném území.⁸ V něm mimo jiné uvedl, že „německé vojsko vkročilo do vaší země s příkazem, aby udrželo klid a pořádek a převzalo ochranu obyvatelstva“. Brauchitschovi a velitelům armádních skupin byla svěřena výkonná moc. Na základě vydaných rozkazů měl každý obyvatel zůstat na svém místě a pokračovat ve výkonu dosavadní práce; opuštění pracovního místa bylo kvalifikováno jako sabotážní jednání. Současně byla zdůrazněna povinnost bezpodmínečné poslušnosti vůči nařízením a rozkazům německých vojenských orgánů, které měly být respektovány jak v zájmu obecného pořádku, tak i ve vztahu k jednotlivým osobám.⁹

Veškeré střelné zbraně, včetně munice a výbušnin, měly být pod hrozbou trestu povinně odevzdány starostovi obce, který o převzetí vydal potvrzení a následně je předal příslušnému německému vojenskému úřadu. Současně bylo stanoveno, že jakékoli jednání směřující proti veřejné bezpečnosti, německé armádě a jejím zařízením, jakož i proti nařízením německých vojenských či civilních úřadů, bude „bezohledně stíháno a co nejpřísněji trestáno“.¹⁰ Zároveň bylo vydáno zvláštní nařízení, jež upravovalo aplikaci říšskoněmeckého trestního práva na územích postavených pod ochranu německé branné moci. Ustanovení německého trestního zákoníku a dalších vedlejších trestních zákonů se vztahovala na německé státní příslušníky i za spáchané činy na území protektorátu. Šlo o zásadní prolomení principu teritoriality prostřednictvím dalekosáhlé osobní exempce, neboť němečtí

⁶ Ke dvěma posledně jmenovaným druhorepublikovým vládním nařízením viz TAUCHEN, J. *Práce a její právní regulace v protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)*. Praha: Wolters Kluwer, 2016, s. 155–163.

⁷ Důvodová zpráva k vládnímu nařízení č. 255/1939 Sb. z. a n., o zrušení vojenského soudnictví otištěna v HOFFMANN, J. (ed.). *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1939, s. 1073–1074.

⁸ K charakteristice období vojenské správy v prvním měsíci okupace viz MARŠÁLEK, P. *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945*. Praha: Vodnář, 1999, s. 8–12.

⁹ Svolání vrchního velitele německé armády k obyvatelstvu v Čechách a na Moravě (*Aufruf des Oberbefehlshabers des Heeres an die Bevölkerung in Böhmen und Mähren*) z 15. března 1939 (V.BI., s. 1).

¹⁰ Nařízení vrchního velitele německé armády k obyvatelstvu v Čechách a na Moravě (*Anordnung des Oberbefehlshabers des Heeres an die Bevölkerung in Böhmen und Mähren*) z 15. března 1939 (V.BI., s. 2).

státní příslušníci byli vyňati z působnosti dosud platného rakouského trestního zákona z roku 1852, který nadále tvořil základ trestního práva hmotného v protektorátu.¹¹ Na ostatní osoby se říšskoněmecké trestní právo uplatnilo v případech, kdy jejich jednání směřovalo proti Německé říši, jejím ozbrojeným silám či jejich příslušníkům nebo kdy se jednalo o obecně nebezpečný zločin či přečin. Za takové skutky byly považovány například žhářství, vyvolání záplav, narušení bezpečnosti železniční nebo jiné dopravy, přerušení spojovacích vedení (zejména telegrafu), poškození vodovodů, mostů, přehrad a jiných strategických objektů, jakož i otrávení veřejných zdrojů pitné vody.

Na trestněprávní jednání osob, které se nacházely v jakémkoli služebním či smluvním poměru k německé branné moci (*Wehrmacht*), byla aplikována ustanovení německého vojenského trestního zákoníku (*Militärstrafgesetzbuch*). Současně na tomto základě vznikla pravomoc německé vojenské jurisdikce. Německé vojenské soudy pak byly příslušné i k projednávání výše uvedených trestních činů jiných osob bez říšskoněmecké státní příslušnosti. Dle znění Brauchitschova nařízení měly německé vojenské soudy možnost postoupit vybrané případy k projednání obecným německým trestním soudům, které se však ustavily až v následujících měsících okupace.¹²

Brauchitsch zároveň svým nařízením¹³ umožnil, aby velitelé armádních skupin zřizovali na území Čech a Moravy zvláštní soudy (*Sondergerichte*), aniž by však tím byla dotčena příslušnost vojenské trestní jurisdikce. Orgán obžaloby byl oprávněn podat před těmito soudy obžalobu za jakýkoli trestný čin, pokud byl přesvědčen, že projednání dané věci před zvláštním soudem je nezbytné, případně pokud k tomu obdržel přímý rozkaz od vrchního velitele příslušné armádní skupiny. Celkem byly na území protektorátu ustaveny v této době čtyři zvláštní soudy.¹⁴

Zásahy proti skutečným i domnělým odpůrcům nacistické okupační moci, často předem systematicky připravené a organizované, byly v první fázi okupace realizovány především složkami bezpečnostní a pořádkové policie. Z pohledu nacistické moci byla právě jejich aktivita zárukou legitimizace represivních zásahů před veřejností, jelikož vyvolávala dojem, že se jedná o standardní udržování veřejného pořádku. Použití policie – na rozdíl od armády – mělo zároveň nižší symbolickou intenzitu a méně nápadný charakter. Veřejné nasazení vojenských jednotek by totiž mohlo signalizovat vyšší stupeň ohrožení a zbytečně by to upozorňovalo na důležitost českého odboje, čímž by byl potvrzen význam a dosah protinacistických aktivit, což bylo z hlediska režimní propagandy nežádoucí.¹⁵

¹¹ VESELÁ, J. *Trestní právo německé všeobecně platné na území Protektorátu Čechy-Morava*. Praha: Českomoravský Kompas, 1939, s. 1.

¹² Nařízení o používání trestního práva na územích Čech a Moravy, která jsou postavená pod ochranu německé branné moci (*Verordnung über die Anwendung des Strafrechts in den unter den Schutz der deutschen Wehrmacht gestellten Gebieten Böhmens und Mährens*) z 15. března 1939 (V.BI., s. 3).

¹³ Nařízení o zvláštních soudech v Čechách a na Moravě (*Verordnung über die Sondergerichte in Böhmen und Mähren*) z 15. března 1939 (V.BI., s. 5).

¹⁴ MARŠÁLEK, P. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*. Praha: Karolinum, 2002, s. 56 či MARŠÁLEK, P. Opatření vojenské správy v prvním měsíci nacistické okupace českých zemí: 15. 3. – 15. 4. 1939. *Právněhistorické studie*, 2005, č. 37, s. 119–148.

¹⁵ TVARŮŽEK, B. *Wehrmacht proti českému lidu a za upevnění německví v protektorátě. Historie a vojensství*, 1994, roč. 43, č. 2, s. 89.

Vojenská správa na území Protektorátu Čechy a Morava trvala do půlnoci dne 15. dubna 1939, kdy dosavadní výkonná moc, svěřená německé branné moci, přešla částečně na nově zřízené říšské úřady a částečně na dosavadní orgány české provenience. Právě v průběhu této krátké, avšak klíčové etapy vojenské správy, byly položeny základy specifického modelu tzv. dvojkolejné správy, tj. souběžného fungování říšských a protektorátních institucí. Tento model odlišoval Protektorát Čechy a Morava od většiny pozdějších okupačních režimů nacistického Německa ve zbytku Evropy, kde převládla přímá okupační správa bez formálního zachování domácích správních struktur.¹⁶

Nařízení o používání německého trestního práva a nařízení o zvláštních soudech z 15. března 1939 byla výslovně zrušena 27. dubna 1939, avšak se zpětnou účinností právě k 16. dubnu 1939.¹⁷ Obě původní úpravy pozbyly významu již v důsledku dvou klíčových nařízení vydaných dne 14. dubna 1939,¹⁸ která vytvořila právní základ pro další uspořádání trestního práva na území Protektorátu Čechy a Morava. Tato nařízení určovala, zda se konkrétní trestněprávní jednání bude posuzovat podle práva autonomního (protektorátního), či podle říšskoněmeckého. Současně byla výslovně a taxativně stanovena ta ustanovení hmotného německého trestního práva, jež se měla vztahovat na německé i neněmecké státní příslušníky. Zároveň bylo určeno, jakými procesními předpisy se měly řídit německé justiční orgány působící na území protektorátu.¹⁹

Vojenské soudnictví v protektorátu a neněmečtí státní příslušníci

Příslušnost německých vojenských soudů se na území Protektorátu Čechy a Morava nevztahovala – tak jako v tradičním pojetí – výlučně na příslušníky německé branné moci (Wehrmachtu), nýbrž za určitých okolností zahrnovala i osoby bez německé státní příslušnosti, zejména státní příslušníky protektorátu, tedy Čechy.²⁰ Byl to projev snahy nacistického okupačního režimu zajistit si co nejširší represivní kontrolu nad obyvatelstvem, a to zejména v oblasti jednání, která mohla být vnímána jako ohrožení německé branné moci, bezpečnosti či válečného úsilí. Svou roli sehrála i rychlost a tvrdost vojenského trestního

¹⁶ MARŠÁLEK, *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*, s. 47.

¹⁷ Nařízení, kterým se zrušující nařízení o používání německého trestního práva na územích Čech a Moravy, která jsou postavená pod ochranu německé branné moci a o zvláštních soudech v Čechách a na Moravě (*Verordnung zur Aufhebung der Verordnung über die Anwendung des Strafrechts in den unter den Schutz der deutschen Wehrmacht gestellten Gebieten Böhmens und Mährens und über Sondergerichte in Böhmen und Mähren*) z 27. dubna 1939 (RGBl. I., s. 893).

¹⁸ Nařízení o německém soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava (*Verordnung über die deutsche Gerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren*) ze 14. dubna 1939 (RGBl. I., s. 752) a nařízení o výkonu trestního soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava (*Verordnung über die Ausübung der Strafgerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren*) ze 14. dubna 1939 (RGBl. I., s. 754). Jejich překlad do češtiny s komentářem je otištěn v VESELÁ, J. – LEPSÍK, J. *Německé trestní řízení*. Praha: Českomoravský Kompas, 1939, s. 107 a násl.

¹⁹ K oběma nařízením ze 14. dubna 1939 podrobně TAUCHEN, J. *Trestní právo v Protektorátu Čechy a Morava*. In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. a kol. *Protektorát Čechy a Morava – jedna z nejtragičtějších kapitol českých novodobých dějin (vybrané problémy)*. Brno: The European Society for History of Law, 2010, s. 63–70.

²⁰ Nařízení o výkonu vojenského soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava (*Verordnung über die Ausübung der Militärgerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren*) z 8. května 1939 (RGBl. I., s. 903). K tomu blíže KALMBACH, P. *Wehrmachtjustiz*. Berlin: Metropol Verlag, 2012, s. 118–119.

řízení či možnost uložení exemplárních trestů bez podání opravného prostředku a veřejné publicity.

Příslušnost německých vojenských soudů k projednávání trestních činů spáchaných neněmeckými státními příslušníky na území Protektorátu Čechy a Morava byla vymezena několika způsoby. Jednak prostřednictvím taxativního výčtu skutkových podstat jednání směřujících proti bezpečnosti Říše a ohrožujících její vojenské zájmy – zejména v podobě tzv. vojenské zemězrady. Mezi tyto činy patřilo například vyzrazení vojenského státního tajemství, navazování kontaktů s nepřítelem (tzv. zemězrádné styky), lživé štvání proti říšským autoritám, zemězrádné úplatkářství, ozbrojená pomoc nepříteli, jeho podpora, porušení válečných dodavatelských závazků či nedovolené pořizování fotografií vojenských objektů. Další skupinu trestných činů tvořilo jednání namířené přímo proti německé branné moci, jako bylo vyzývání vojáků k neposlušnosti, svádění ke zběhnutí, verbování do cizí vojenské služby nebo úmyslné poškozování vojenských zařízení a materiálu. Jurisdikce vojenských soudů se však vztahovala i na veškeré jiné trestné činy, které byly namířeny proti německé branné moci či spáchány vůči příslušníkům Wehrmachtu nebo v objektech, budovách a prostorech určených k výkonu služebních činností německé armády. O tom, které konkrétní objekty, prostory či zařízení měly být považovány za určené k účelům německé branné moci, rozhodoval Říšský protektor. Pokud by však neněmecký státní příslušník spáchal uvedené jednání na území Říše, nikoliv v protektorátu, podléhal by tam v takovém případě příslušnosti obecných trestních soudů, nikoliv soudů vojenských.²¹

Příslušnost německých vojenských soudů na území Protektorátu Čechy a Morava neměla výlučný charakter, neboť tyto soudy disponovaly diskreční pravomocí rozhodnout o postoupení věci civilním německým soudům, jejichž hustá síť zde byla v roce 1939 zřízena.²² Tímto se protektorátní území výrazně odlišovalo od jiných Německem okupovaných oblastí Evropy, kde taková soudní infrastruktura nebyla k dispozici a vojenské soudy tam plnily dominantní roli při postihování činů namířených proti okupační moci či projevů domácího odboje.²³ V oblasti potlačování odboje a perzekuce českého obyvatelstva sehrály v Protektorátu Čechy a Morava zásadní roli stanné soudy, které působily v letech 1941–1942. Tyto orgány mimořádné represivní pravomoci však nebyly součástí německé armády a jejich vznik i činnost byly plně pod kontrolou tajné státní policie (Gestapa).²⁴ Obdobnou roli sehrály i německé zvláštní soudy nazývané dobově jako *sondergerichte*.²⁵

²¹ KÁNSKÝ, J. Vojenské trestní soudnictví v Protektorátu. In: HOFFMANN, J. (ed.). *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1939, s. 575.

²² K protektorátnímu německému soudnictví viz podrobně TAUCHEN, J. Soudnictví protektorátní německé (1939–1945). In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin, XIV. svazek Soudnictví*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2019, s. 150–159 či MORAVČÍK, C. *Organizace soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava*. Brno: Masarykova univerzita, 1993.

²³ KALMBACH, P. Besatzungsgerichtsbarkeit und Besatzungsstrafrecht. In: BADE, C. – SKOWRONSKI, L. – VIEBIG, M. (eds.). *NS-Militärjustiz im Zweiten Weltkrieg. Disziplinierungs- und Repressionsinstrument in europäischer Dimension*. Göttingen: V & R unipress, 2015, s. 32.

²⁴ Ke stanným soudům v protektorátu podrobně viz ČERNÝ, V. Soudy stanné v Protektorátu Čechy a Morava (1941–1945). In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin, XIV. svazek Soudnictví*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2019, s. 611–617 či VAŠEK, F. – ŠTĚPÁNEK, Z. *První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942)*. Brno: Šimon Ryšavý, 2002.

²⁵ Ke zvláštním soudům v protektorátu viz např. VAŠEK, F. Německý zvláštní soud (*Sondergericht*) v Brně – součást nacistického teroru na Moravě. *Časopis pro právní vědu a praxi*, roč. 5, č. 3, 1997, s. 420–432 a roč. 5, č. 4, 1997, s. 672–687. Zvláštní soudy nebyly příslušné výlučně k projednávání politických

Základní charakteristika německého vojenského trestního práva

Hmotněprávním základem německého vojenského trestního práva byl vojenský trestní zákoník z roku 1872,²⁶ jehož vzorem byla pruská právní úprava. Tento zákoník prošel v průběhu času několika novelizacemi a pro zajištění přehlednosti bylo jeho úplné znění několikrát vydáno v Říšském zákoníku, přičemž naposledy byla jeho úplná verze spojená s jeho zpřísněním publikována v říjnu roku 1940.²⁷ Přestože byly od poloviny třicátých let plánovány rozsáhlé změny a rekodifikace v podobě nového (nacionálněsocialistického) vojenského trestního zákoníku, tyto snahy nebyly realizovány. V očích většiny vojenských právníků se totiž stávající z pruských tradic vycházející vojenský trestní zákon osvědčil natolik, že byl ve srovnání s obecným trestním právem považován za méně potřebný revize. Stávající vojenské trestní právo mělo již odedávna vykazovat výrazné antiliberální tendence a mělo být ideologicky formováno způsobem, který nebyl v zásadním rozporu se základními tezemi nacionálního socialismu.²⁸

Vojenský trestní zákoník se skládal z úvodních ustanovení a dvou hlavních částí, které byly dále členěny do podrobnějších oddílů. Rozlišoval mezi vojenskými zločiny (*militärisches Verbrechen*) a vojenskými přečiny (*militärisches Vergehen*), přičemž hranici mezi těmito kategoriemi byla hrozba trestu odnětí svobody v délce pěti let. Ve zvláštní části zákoníku byl pak vymezen výčet konkrétních vojenských trestných činů. Jestliže však příslušník německé branné moci spáchal jednání, které nebylo zahrnuto ve vojenském trestním zákoníku, podléhalo toto jednání posouzení podle obecného trestního práva, tj. podle trestního zákoníku a dalších souvisejících předpisů. Za příslušníky německé branné moci byli považováni jednak vojáci, jednak úředníci vojenské správy. V určitých situacích byl vojenský trestní zákoník aplikován také na brance, válečné zajatce, osoby přítomné u německé armády v operačním území či na civilní osoby.

Mezi stíhané vojenské trestné činy např. náležely: válečná zrada, ohrožení bojeschopnosti ozbrojených sil v poli, neoprávněné vzdálení se od jednotky a dezerce, sebepoškození a vyhýbání se službě za využití podvodu, porušení služební povinnosti ze strachu a zbabělost, vyhrožování a urážka nadřízeného, neuposlechnutí rozkazu, pobuřování, vyvolání nespokojenosti ve vojenské jednotce, narušení vojenské kázně, vzpoura, ochrana osoby vyšší hodnosti v poli, výzva k souboji (o čest), zneužití služební pravomoci, protiprávní jednání v poli proti osobám nebo proti majetku (svévolné присvojení kořisti, plení, pustošení či olupování padlých), vojenská krádež a vojenská zpronevěra, porušení služebních povinností při výkonu zvláštních služebních úkolů (nepravdivé hlášení, selhání při výkonu strážní služby, úplatkářství, tolerování trestného činu, osvobození vězně, neopatrné zacházení se zbraněmi nebo municí, protiprávní použití zbraně či uzavření sňatku bez povolení).

trestných činů, nýbrž také k postihu některých trestných činů hospodářské povahy. Viz k tomu: TAU-CHEN, J. The Controlled Economy, its Legal Basis and Criminal Protection in the Protectorate of Bohemia and Moravia (1939–1945). *Journal on European History of Law*, 2023, Vol. 14, No. 2, s. 12–27.

²⁶ Vojenský trestní zákoník pro Německou říši (*Militärstrafgesetzbuch für das Deutsche Reich*) z 20. června 1872 (RGBl., s. 174).

²⁷ Nařízení o novém znění vojenského trestního zákoníku (*Verordnung über die Neufassung des Militärstrafgesetzbuchs*) z 10. října 1940 (RGBl. I, s. 1347).

²⁸ GARBE, D. Im Namen des Volkes?! Die rechtlichen Grundlagen der Militärjustiz im NS-Staat und ihre „Bewältigung“ nach 1945. In: AUSLÄNDER, F. (ed.). *Verräter oder Vorbilder. Deserteure oder ungehorsame im Nationalsozialismus*. Bremen: Ed. Temmen, 1990, s. 96.

V rámci příprav nacistického režimu na nadcházející válku bylo již v srpnu roku 1938 vypracováno nařízení o zvláštním trestním právu ve válce a při stavu mimořádného vypětí sil (tzv. nařízení o zvláštním válečném trestním právu), které však bylo v Říšském zákoníku v srpnu 1939 vyhlášeno až bezprostředně před útokem na Polsko.²⁹ Dobový komentář k tomu uváděl: „Úderná pohotovost a zabezpečení německé armády vyžadují v době války zesílenou právní ochranu. Tomu odpovídají skutkové podstaty. ... Toto nařízení představuje ... nouzový prostředek, neboť platné právo nepostačuje.“³⁰

Toto nařízení zásadním způsobem ovlivnilo vojenské trestní právo, když zavedlo řadu specifických skutkových podstat reagujících na podmínky války a sloužilo především jako nástroj systematické represe vůči odboji a civilnímu odporu na okupovaných územích. Zároveň bylo stanoveno, že na osoby podřízené vojenskému trestnímu právu se bude vztahovat také obecné německé trestní právo, a to i v případech, kdy k trestnému činu došlo mimo vlastní území Německé říše.

Jedním z nejprísnejší stíhaných činů byla skutková podstata špionáže (*Spionage*), která spočívala v úmyslném a utajeném získávání informací ve válečném prostoru Německa či jeho spojenců za účelem jejich předání nepříteli. Za tento skutek byl ukládán trest smrti často doprovázený zabavením majetku pachatele. Podobně tvrdě byla postihována i činnost označovaná jako záškodnictví (*Freischärlerei*), kdy osoba bez příslušnosti k ozbrojeným silám – tedy bez zřetelných vojenských insignií – nesla zbraň nebo jiné bojové prostředky a snažila se je použít proti německé nebo spojenecké armádě. Tento trestný čin byl zvlášť namířen proti partyzánům a členům odboje, kteří nepodléhali pravidlům mezinárodního válečného práva, a byl rovněž trestán smrtí.

Součástí represivního systému bylo také přísné postihování porušování nařízení vojenských velitelů za účelem udržení pořádku na okupovaných územích. Takové porušení se týkalo jednání odporujícího opatřením zavedeným k ochraně německé branné moci a dosažení válečných cílů na okupovaných územích. Tresty se pohybovaly od několika týdnů vězení či peněžitých sankcí až po dlouhodobé věznění trvající až patnáct let.

Nejmocnějším a zároveň nejrozsáhlejším nástrojem represe bylo ustanovení o rozkladu obranyschopnosti (*Zersetzung der Wehrkraft*), pod kterým se rozumělo „rozvracení vojenské síly narušením nebo oslabením celkové národní připravenosti k nasazení za účelem dosažení konečného vítězství ve válce“.³¹ Pod touto skutkovou podstatou tak bylo stíháno široké spektrum jednání, od veřejného vyzývání k odmítnutí vojenské služby a nenaplnění služebních povinností, přes podněcování neposlušnosti a dezerci, až po používání sebeпошкоzování či klamavých praktik, které měly vojáka zbavit vojenské povinnosti. Za takové činy hrozil nejčastěji trest smrti, v méně závažných případech žalář či vězení. Tato vágní skutková podstata byla využívána k systematickému potlačování jakékoliv formy nesouhlasu, a to i v případech slovní kritiky režimu nebo války.

Celkově lze říci, že uvedené skutkové podstaty představovaly pevný právní rámec pro tvrdé a bezohledné potlačování odporu vůči nacistickému režimu v období války a okupace.

²⁹ Nařízení o zvláštním trestním právu ve válce a při stavu mimořádného vypětí sil (*Verordnung über das Sonderstrafrecht im Kriege und bei besonderem Einsatz*) ze 17. srpna 1938 (RGBl. 1939, I., s. 1455).

³⁰ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, vysvětlivky Vrchního velení Wehrmachtu k Nařízení o zvláštním trestním právu ve válce a při stavu mimořádného vypětí sil ze 13. ledna 1940, s. 2.

³¹ Grundsätze der Reichskriegsanwaltschaft. *Zeitschrift für Wehrrecht*, 1942, Jhrg. 8, s. 284.

Nařízení o válečném trestním právu bylo již ve své podstatě koncipováno jako prostředek vojenské mobilizace v oblasti trestní spravedlnosti. Zvláště to potvrzuje novelizace přijatá tři měsíce po jeho vyhlášení, která výslovně umožnila u trestných činů proti vojenské kázní nebo proti zásadám vojenské odvahy překračovat standardní trestní rámec – včetně ukládání trestu smrti i za skutky jinak méně závažné –, pokud si to vyžadovalo udržení kázně nebo zajištění bojové způsobilosti jednotky.³² Vojenští soudci tak fakticky získali generální zmocnění k libovolnému rozšiřování výměry trestů. Jejich rozhodovací praxe se postupně vymanila z jakýchkoli závazných limitů a tresty byly ukládány především s cílem dosažení maximálního odstrašujícího účinku. V důsledku toho se vojenské trestní právo přetvořilo v nástroj disciplinace armády, sloužící především jako pojistka proti demoralizaci a rozkladu vojenské kázně a duchovního étosu ozbrojených sil. V důsledku další novely z března 1943 došlo k výraznému rozšíření možností ukládání trestu smrti i mimo okruh nejzávažnějších trestných činů. Právní úprava nově umožňovala překročit zákonem stanovený trestní rámec i v případech, kdy jednání pachatele vedlo k „zvlášť závažné újmě pro vedení války nebo bezpečnost Říše“, přičemž za rozhodující kritérium bylo stanoveno, zda běžná trestní sazba „podle zdravého národního citění“ postačovala k náležitému odčinění činu.³³ Od května 1944 bylo umožněno překračovat stanovený trestní rámec i v případě jednání spáchaných z hrubé nedbalosti.³⁴

Mezi prameny vojenského trestního práva náležely rovněž prováděcí výnosy a směrnice vydávané velitelstvím pozemního vojska, námořnictva či letectva. Tyto sice zpravidla nevytvářely nové skutkové podstaty, avšak prostřednictvím závazných pokynů pro ukládání trestů rozhodujícím způsobem ovlivňovaly rozhodovací praxi vojenských soudů.

Vojenské trestní právo mělo v rámci právní vědy nacionálněsocialistického Německa své pevné postavení. Významnou roli v jeho koncepčním rozvoji sehrál vrchní válečný rada v Říšském ministerstvu války a spolupracovník ve vojenskopolitickém výboru NSDAP a ve výboru pro vojenské právo při Akademii pro německé právo (*Akademie für deutsches Recht*) Heinrich Dietz (1874–1946), jenž patřil k hlavním představitelům této disciplíny. Od roku 1936 stál v čele redakce odborného časopisu *Zeitschrift für Wehrrecht*, který představoval klíčové vědecké fórum pro formování a šíření nacionálněsocialistické doktríny vojenského práva.³⁵

Německé vojenské soudnictví a vojenské trestní řízení v období míru

Vývoj vojenské justice nacistického Německa lze rozdělit do tří fází. V první etapě, mezi lety 1933 a 1939, bylo vojenské soudnictví obnoveno a systematicky připravováno na předpokládaný válečný konflikt. Druhá fáze, trávající do roku 1944, byla charakterizována implementací a dalším rozpracováním reforem, které vznikly v době míru. Ve

³² První nařízení k doplnění nařízení o zvláštním trestním právu ve válce (*Erste Verordnung zur Ergänzung der Kriegssonderstrafrechtsverordnung*) z 1. listopadu 1939 (RGBl. I., s. 2131).

³³ Čtvrté nařízení k doplnění nařízení o zvláštním trestním právu ve válce (*Vierte Verordnung zur Ergänzung der Kriegssonderstrafrechtsverordnung*) z 31. března 1943 (RGBl. I., s. 261).

³⁴ Páté nařízení k doplnění nařízení o zvláštním trestním právu ve válce (*Fünfte Verordnung zur Ergänzung der Kriegssonderstrafrechtsverordnung*) z 5. května 1944 (RGBl. I., s. 115).

³⁵ HAASE, N. *Das Reichskriegsgericht und der Widerstand gegen die nationalsozialistische Herrschaft: Katalog zur Sonderausstellung der Gedenkstätte Deutscher Widerstand*. Berlin: Gedenkstätte Deutscher Widerstand, 1993, s. 36.

třetí, závěrečné fázi trvající až do května 1945, se vojenské soudy plně podřídily ideologii nacionálního socialismu a zrychlená řízení před nimi probíhala s maximální tvrdostí a bezohledností.³⁶

Organizaci a řízení před vojenskými soudy upravoval vojenský trestní řád z roku 1898 (*Militärstrafgerichtsordnung*).³⁷ Po skončení první světové války došlo ke zrušení německé vojenské justice. Přímou Výmarská ústava a zejména zákon o zrušení vojenského soudnictví ze srpna 1920³⁸ vedly k plošnému zániku vojenských soudů a jejich pravomocí, s výjimkou lodní (palubní) jurisdikce, která v omezené míře zůstala zachována. Tím se příslušníci Reichswehru (říšské branné moci) ocitli pod pravomocí obecného trestního soudnictví. Zrušení vojenské justice po první světové válce se nesetkalo s pochopením ze strany armádních kruhů, které tento krok vnímaly jako oslabení vojenské disciplíny a autonomie. Podporování pravicově a nacionalisticky orientovanými silami usilovali vojenští představitelé o obnovení samostatné vojenské jurisdikce. K prosazení příslušné legislativní úpravy došlo bezprostředně po nástupu nacistického režimu k moci, a to v květnu 1933.³⁹ V důsledku toho byly vojenské soudy formálně obnoveny a od ledna 1934 opět zahájily svou činnost, což přispělo k posílení postavení armády v nacistickém státě. Nacionalisticky orientovaní právníci nešetřili chválou na „dar od Vůdce“.⁴⁰

Organizace německého vojenského soudnictví

Vojenskému soudnictví a vojenskému trestnímu právu byla přisouzena klíčová úloha ve chvíli, kdy byla v roce 1935 obnovena všeobecná branná povinnost,⁴¹ což vedlo k masivnímu rozšíření armády o statisíce nových branců. Tím vzrostla nejen potřeba efektivní kázeňské kontroly, ale i důraz na ideologické formování vojáků v souladu s cíli nacistického režimu.⁴²

Vojenské soudnictví nebylo jednotným uzavřeným celkem, nýbrž – obdobně jako sama armáda – bylo původně rozděleno do tří větví odpovídajících jednotlivým druhům vojsk: pozemním silám (*Heer*), námořnictvu (*Kriegsmarine*) a letectvu (*Luftwaffe*). Každá z těchto složek Wehrmachtu měla vlastní soudní organizaci a právní oddělení,⁴³ do jehož kompetencí náležel mj. výběr soudců, dozor nad vojenskou justicí a jejím rozhodováním jakož i vedení statistik. Dozor pak po určitou dobu náležel i právnímu oddělení Wehrmachtu (*Wehrmachtrechtsabteilung*) a plukovníkům vojenské justice (*Oberstkriegsgerichtsräte*), kteří sloužili k řízení soudní praxe ve smyslu zájmů vojenského velení. Plukovníci vojenské justice byli odpovědní za pravidelnou revizi rozsudků vojenských soudů z hlediska

³⁶ KALMBACH, *Wehrmachtjustiz*, s. 19.

³⁷ Vojenský trestní řád (*Militärstrafgerichtsordnung*) z 1. prosince 1898 (RGBl., s. 1189).

³⁸ Zákon o zrušení vojenského soudnictví (*Gesetz betreffend die Aufhebung der Militärgerichtsbarkeit*) ze 17. srpna 1920 (RGBl. I., s. 1579).

³⁹ Zákon o obnovení vojenského soudnictví (*Gesetz über die Wiedereinführung der Militärgerichtsbarkeit*) z 12. května 1933 (RGBl. I., s. 264).

⁴⁰ GARBE, *op. cit.*, s. 95.

⁴¹ Zákon o zavedení všeobecné branné povinnosti a vytvoření branné moci (*Gesetz über die Einführung der allgemeinen Wehrpflicht und die Bildung einer Wehrmacht*) ze 16. března 1935 (RGBl. I., s. 375).

⁴² V souvislosti s obnovením vojenského soudnictví bylo také 29. září 1936 v Říšském zákoníku otištěno úplné znění vojenského trestního řádu (*Bekanntmachung der Neufassung der Militärstrafgerichtsordnung und des Einführungsgesetz zu ihr*) (RGBl. I., s. 751).

⁴³ KALMBACH, *Wehrmachtjustiz*, s. 26.

jejich souladu s hmotněprávními a procesními předpisy. Výsledky těchto kontrol byly předkládány říšskému ministru obrany prostřednictvím právního oddělení Wehrmachtu. Zavedení systematického dohledu nad vojenským soudnictvím byl novem a jeho absence během první světové války byla hodnocena jako závažné selhání vojenského velení. Nedo-
statečná kontrola ze strany vojenských orgánů byla považována za příčinu toho, že se do výkonu vojenské spravedlnosti dostali „nevojensky smýšlející juristé“, jejichž působení mělo podle nacistického výkladu za následek nadměrnou mírnost při rozhodování a rozsudky, jež nedostatečně odpovídaly požadavkům válečného stavu.⁴⁴

Německé vojenské soudnictví bylo v období před druhou světovou válkou strukturováno podle principu trojinstančního soudního systému. Základní soudní instancí byly válečné soudy (*Kriegsgerichte*), které vykonávaly pravomoc prvního stupně. Druhou instancí tvořily vrchní válečné soudy (*Oberkriegsgerichte*), jež zajišťovaly přezkum rozhodnutí první instance. Nejvyšší soudní instancí v rámci vojenského soudnictví byl říšský válečný soud (*Reichskriegsgericht*), který rozhodoval o revizi rozsudků vrchních válečných soudů. Tento tříúrovňový systém reflektoval tradiční hierarchickou strukturu německého vojenského práva a zdůrazňoval význam soudního přezkumu v rámci vojenské justice.

Válečné soudy a vrchní válečné soudy nebyly ustanoveny jako stálé soudní orgány, ale vznikaly výlučně na základě rozhodnutí příslušného velitele a pro konkrétní případ. Tento velitel, tradičně označovaný jako „soudní pán“ či „pán soudu“ (*Gerichtsherr*), představoval klíčovou autoritu v procesu zřízení soudního orgánu.⁴⁵ V dobových překladech do češtiny se tento termín někdy uváděl také jako „nositel soudní pravomoci“, což odráželo jeho roli jako osoby disponující soudní jurisdikcí v rámci vojenského soudnictví. Tento postup zřízení soudů na základě vůle velitele byl v souladu s vojenskými tradicemi a zdůrazňoval centralizovanou kontrolu nad soudním procesem v armádním prostředí.

Vlastní rozhodovací činnost vykonávali soudcovští vojenští justiční úředníci, kterými byli radové válečného soudu (*Kriegsgerichtsräte*) a radové vrchního válečného soudu (*Oberkriegsgerichtsräte*). Pro jednotlivé případy vybíral členy senátu vojenský velitel, který zároveň vykonával funkci pána soudu. Při výkonu vojenské soudní pravomoci vystupoval tento orgán – tvořený soudním pánem a přidělenými důstojníky vojenské justice – pod označením „soud“ doplněným o název příslušného vojenského útvaru, například „Soud 193. divize“. Toto označení reflektovalo organizační začlenění soudního orgánu do konkrétní části ozbrojených sil.⁴⁶

Příprava budoucích vojenských soudců probíhala vždy na civilních trestních soudech a následně byla doplněna o další specializované školení u vojenských soudů. Správa válečného soudu byla svěřena nejstaršímu soudci. Kromě soudců zahrnoval personál soudů také další státní úředníky a zaměstnance, kteří zajišťovali běžný administrativní provoz. V případě potřeby mohlo být pořizování zápisů vykonáváno přímo vojáky zaměstnanými u soudu, což umožňovalo pružnou personální organizaci soudního aparátu.⁴⁷

Válečné soudy zasedaly zpravidla v tříčlenných senátech, přičemž v případech projednávání trestných činů, za něž mohl být uložen trest smrti, se senát rozšiřoval na pět členů. Tříčlennému senátu předsedal jeden rada válečného soudu, zatímco v pětičlenných

⁴⁴ Tamtéž, s. 30.

⁴⁵ VESELÁ – LEPŠÍK, *Německé trestní řízení*, s. 71–72.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ KALMBACH, *Wehrmachtjustiz*, s. 32.

senátech museli být přítomni dva soudní radové. Zbývající členové senátu byli přísedící, kteří byli určováni podle hodnosti a postavení obžalovaného – aby odpovídali jeho vojenskému nebo společenskému profilu. V případech, kdy byla obžalována civilní osoba, měl být jedním z přísedících voják, jehož osobní a sociální poměry se co nejvíce blížily poměrům obžalovaného. Tím mělo být zajištěno, že soud bude schopen lépe posoudit skutkový stav ve světle konkrétní životní situace obžalovaného. U vrchních válečných soudů působily pětičlenné senáty.

Říšský válečný soud měl své sídlo v Berlíně a na rozdíl od předchozích vojenských soudů byl soudem stálým. Jeho předsedou byl generál nebo admirál, kterého jmenoval do funkce Vůdce. Odpovídal za vedení soudu, avšak přímo se nepodílel na rozhodovací činnosti soudních senátů. Jeho hlavním úkolem bylo informovat Říšského ministra války o zkušenostech a poznatcích z oblasti vojenského trestního soudnictví. Za tímto účelem se mohl účastnit jednání válečných soudů jednotlivých složek ozbrojených sil. V případech, kdy Říšský válečný soud rozhodoval jako soud první a zároveň poslední instance, zastával předseda soudu postavení soudního pána (*Gerichtsherr*). Říšský válečný soud rozhodoval v pětičlenných senátech složených z předsedy senátu, dvou radů a dvou důstojníků.

Při Říšském válečném soudu fungoval jako zvláštní instanční orgán tzv. velký senát, jehož úkolem bylo sjednocování rozhodovací praxe a autoritativní řešení právních otázek zásadního významu. Tento senát tvořilo devět členů, z nichž čtyři museli být důstojníci. Pokud měl některý z menších senátů v úmyslu odchýlit se od předchozí judikatury jiného senátu nebo velkého senátu, musel být případ předložen právě tomuto orgánu. Ten mohl rozhodovat i z vlastního podnětu, čímž se stal klíčovým nástrojem k zajištění jednotné aplikace vojenského trestního práva.

Při Říšském válečném soudu bylo zřízeno specializované říšské vojenské státní zastupitelství (*Reichskriegsananwaltschaft*) v čele s vrchním vojenským státním zástupcem, který byl podřízen předsedovi Říšského válečného soudu. Byl pověřen dohledem nad dodržováním zákonnosti v řízení, především tím, že stvrzoval podání obžalob a tím bránil svévolným zásahům ze strany vojenského velení.

Říšský válečný soud plnil především roli nejvyšší instance vojenské justice. Jeho hlavní pravomoc spočívala v rozhodování o opravných prostředcích (o revizích proti rozsudkům vydaných vrchními válečnými soudy a o obnovách řízení). V této funkci představoval závěrečný článek vojenského soudního systému, jehož prostřednictvím byla zajišťována jednotnost výkladu práva a kontrola zákonnosti řízení. Zároveň však Říšský válečný soud působil v některých závažných trestních věcech jako soud prvního i posledního stupně – tedy bez možnosti dalšího opravného řízení. Týkalo se to zejména deliktů ohrožujících samotné základy vojenské organizace a obranyschopnosti státu, jako byla vojenská zemězrada či úmyslné poškozování obranných prostředků. V těchto případech soustředění soudní moci do rukou jediné instance odpovídalo snaze o rychlé a exemplární potrestání pachatelů v duchu represivní a centralizované vojenské jurisdikce nacistického režimu.

Nástin trestního řízení u vojenských soudů

Německý vojenský trestní řád jednoznačně stanovil, že jazykem řízení je výhradně němčina. V případech, kdy se řízení účastnily osoby, které německý jazyk neovládaly, byla obligatorní přítomnost tlumočníka. Přestože se nevedl samostatný protokol v cizím jazyce, měly být důležité výpovědi a vyjádření zaznamenány v původním znění buď přímo

do protokolu, nebo jako samostatná příloha. V odůvodněných případech se k protokolu připojoval i tlumočnickem ověřený překlad.

Pokud všechny zúčastněné osoby ovládaly němčinu, mohla být přítomnost tlumočnicka výjimečně opomenuta. Tento jazykový režim měl zásadní význam i pro státní příslušníky protektorátu, pokud se dostaly před německé vojenské soudy. Pro tyto obžalované – zejména z řad civilního obyvatelstva – představovala jazyková bariéra zásadní překážku v uplatnění práv na obhajobu. Přítomnost tlumočnicka sice formálně zajišťovala srozumitelnost řízení, nicméně v praxi závisela kvalita a rozsah překladu na vůli soudního senátu. Nemožnost se dorozumět tak mohla pro obžalovaného znamenat nejen faktické znevýhodnění, ale i ohrožení základních práv a záruk spravedlivého procesu.

Stejně jako v běžném trestním řízení se i zde projevilo specifické a diskriminační postavení Židů. Jak uváděl přípis vrchního velení Wehrmachtu: „Při hodnocení svědeckých výpovědí, které Židé činí u německých soudů proti Němcům, je nezbytně nutná nejvyšší opatrnost. To platí zejména v případech, kdy nejsou k dispozici jiné důkazní prostředky než výpovědi Židů. Přísaha učiněná Židem se s ohledem na rasové a morální zásady, jež v židovství panují, nemůže považovat za rovnocennou přísaze Němce.“⁴⁸

Vojenský trestní řád výslovně stanovil povinnost ustanovit obhájce (*Verteidiger*) v případech, kdy obžalovaný čelil závažnému obvinění, u něhož bylo možno očekávat uložení trestu smrti či vysokých trestů odnětí svobody. Obhájcem mohl být důstojník, vojenský justiční úředník nebo civilní právník, který disponoval oprávněním k zastupování před německými trestními soudy. Říšský ministr spravedlnosti měl zároveň pravomoc udělit zmocnění českým advokátům, aby mohli vykonávat obhajobu osob bez německého státního občanství před německými soudy působícími na území Protektorátu Čechy a Morava.⁴⁹

Vyšetřovací řízení před vojenským soudem bylo zahajováno na základě oznámení o trestném činu nebo návrhu na stíhání. Tato podání směřovala zpravidla k vyšetřujícímu důstojníkovi (*Untersuchungsoffizier*), jenž disponoval rozsáhlými pravomocemi k provádění dokazování. Zákon výslovně stanovil povinnost každého nadřízeného vojenského velitele, státního zástupce nebo příslušníka bezpečnostních složek učinit oznámení, pokud získal podezření o spáchání trestného činu. Vyšetřující důstojník byl oprávněn vyslýchat obviněného, svědky, přibírat tlumočníky, nařizovat domovní prohlídky a zajišťovat listiny. Protokolace úkonů byla obligatorní. Ve zvláštních případech mohl vyšetřující důstojník jednat s asistencí soudního lékaře, zvláště šlo-li o úmrtí vojáka za nejasných okolností. Vyšetřování končilo podáním ústní nebo písemné zprávy o výsledcích šetření pánovi soudu, který měl rozhodnout buď o ukončení vyšetřovacího řízení, o jeho pokračování, nebo o podání obžaloby.

Pán soudu měl možnost od obžaloby upustit v případech bagatelních deliktů nebo pokud bylo možné dosáhnout téhož účelu kázeňskými prostředky nebo by bylo řízení zjevně neúčelné. Obžaloba musela být oznámena obžalovanému, případně jeho obhájci. Po podání obžaloby nařídil soudní pán zahájení hlavního líčení, povolal soudce a určil předsedu senátu, dále místo a čas. Vyjádření obžalovaného bylo zajištěno předem, případně

⁴⁸ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, č. j. 14 n 17 WR (II⁹) 393/40, přípis Vrchního velení Wehrmachtu týkající se hodnocení výpovědí židovských svědků ze 3. února 1940.

⁴⁹ Dle § 13 odst. 2 nařízení o německém soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava (*Verordnung über die deutsche Gerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren*) ze 14. dubna 1939 (RGBl. I., s. 752).

v rámci předběžného výslechu. Obžalovaný musel být o konání řízení včas a řádně vyrozuměn, stejně tak i jeho obhájce.

Zajímavým rysem byla úprava tzv. soudní veřejnosti. Přestože vojenské trestní řízení formálně vycházelo z principu veřejnosti hlavního líčení, existence vojenského prostředí a přítomnost vojenských osob kladla na výkon tohoto principu zvláštní omezení. Právní úprava stanovila, že vstup na veřejné jednání byl vojákům umožněn pouze tehdy, pokud jejich vojenská hodnost nebyla nižší než hodnost obžalovaného. V případech, kdy bylo více obžalovaných různého vojenského postavení, musela být hodnost diváka alespoň rovna hodnosti nejvýše postaveného z obžalovaných. Smyslem tohoto ustanovení bylo zabránit narušení autority a respektu k postavení obžalovaného, zejména pokud šlo o vyšší důstojníky. Možnost účastnit se hlavního líčení byla výslovně přiznána i zraněným příslušníkům armády, což reflektovalo jejich zvláštní postavení, neboť ti byli považováni za osoby vyžadující respekt a zvláštní zacházení, a jejichž přítomnost byla v souladu s představou o morálním a ideologickém obrazu armády.

Hlavní líčení probíhalo v přítomnosti obžalovaného, žalobce a soudců. Po přednesení obžaloby byli vyslechnuti svědci a znalci, čteny listinné důkazy a prováděno další dokazování. Obžalovaný měl právo vyjádřit se ke každému provedenému důkazu. Rozsudek mohl znít na zproštění, odsouzení, uložení ochranného opatření nebo zastavení řízení.

Německý vojenský trestní řád rozeznával tři základní řádné opravné prostředky: stížnost (*Rechtsbeschwerde*), odvolání (*Berufung*) a revizi (*Revision*). Stížnost směřovala proti rozhodnutím během řízení, zatímco odvolání a revize směřovaly proti rozsudku jako celku. Odvolání bylo přípustné proti rozsudkům válečných soudů, pokud se jednalo o pochybení ve skutkových zjištěních či právním hodnocení. Revize naproti tomu sloužila k přezkumu rozsudků vrchních válečných soudů. Zákon výslovně připouštěl, aby odvolání či revizi podal ve prospěch i neprospěch obžalovaného také pán soudu.

Mezi mimořádné opravné prostředky pak náležela obnova řízení a navrácení v předešlý stav.

Ve vojenském trestním právu Třetí říše bylo upraveno několik způsobů výkonu trestu smrti, přičemž primární formou byla poprava zastřelením. Ta byla obligatorně uplatňována v případech, kdy byl trest smrti uložen za vojenský trestný čin, a to jak v poli, tak i mimo něj. U trestných činů postihovaných podle obecného trestního práva, se trest smrti vykonával setnutím hlavy. Tento způsob poprav však neprováděla armáda, nýbrž civilní úřady na základě úředně ověřené kopie rozsudku. Zvláštní ustanovení pak výslovně zakazovalo vykonání trestu smrti vůči těhotným ženám a osobám trpícím duševní poruchou.

Jedním z nejvýmluvnějších dokladů fungování vojenské justice v nacistickém Německu představoval interní pokyn pro umístění odsouzených k trestu smrti a pro výkon trestu smrti,⁵⁰ který ukazuje, že výkon trestu smrti byl pojmán jako administrativně-technický úkon, jenž měl být proveden s maximální přesností, disciplínou a vyloučením jakýchkoli nepředvídaných okolností. Pro každou fázi byla stanovena přísná pravidla: od umístění odsouzeného až do potvrzení rozsudku, přes samotné přípravy k popravě, až po její provedení a pohřeb. Zdůrazňována byla zejména „absolutní bezpečnost“ (např. poutání rukou,

⁵⁰ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, pokyn pro umístění odsouzených k trestu smrti a pro výkon trestu smrti (*Merkblatt für die Unterbringung zum Tode Verurteilter und die Vollstreckung von Todesstrafen*), nedatováno.

zákaz osobních věcí, stálá ostraha), detailně popsány byly i zdánlivé maličkosti – od otevření pošty až po zákaz šlí a tkaniček z obavy před sebevraždou. V přípravné fázi byl kladen důraz na utajení – odsouzený nesměl být předem o potvrzení rozsudku smrti informován, aby se zabránilo nervovým kolapsům či nepředvídatelným reakcím. Poprava měla probíhat v časných ranních hodinách, v co nejkratším čase a s maximální rychlostí. Vlastní procedura byla choreografována do nejmenších detailů: transport, postavení popravčího komanda, instrukce k zaujetí místa, zakrytí očí, povely k palbě. Zvláštní pozornost byla věnována i následným úkonům – konstatování smrti vojenským lékařem, manipulace s tělem, přikrytí sarkofágu, transport k pohřbení a oznámení rodině. Pokud pozůstali organizaci pohřbu nepřevzali, prováděla je armáda na státní náklady.

Německé vojenské soudnictví a vojenské trestní řízení v období druhé světové války

V době tzv. sudetské krize v létě 1938 byl připraven tzv. válečný trestní řád, jehož účelem bylo – v návaznosti na dříve přijaté nařízení o zvláštním trestním právu ve válce – přetvořit vojenské soudnictví a s ním související trestní řízení tak, aby odpovídaly podmínkám očekávaného ozbrojeného konfliktu. Nová právní úprava sice zachovala základní strukturu dosavadního vojenského trestního řádu, avšak celé vojenské trestní řízení výrazně zjednodušila. V platnost však vstoupila až těsně před vypuknutím války – její vyhlášení v Říšském zákoníku následovalo jen několik dní před útokem Německa na Polsko, čímž nabyla účinnosti a začala být prakticky uplatňována.⁵¹

Změny ve fungování vojenské justice a vojenského trestního řízení byly formovány snahou zabránit opakování událostí z listopadu 1918 (např. povstání příslušníků německého námořnictva v Kielu), které byly vnímány jako rozklad kázně a hrozba pro vojenskou morálku. Proto bylo požadováno přijetí přísnějšího právního rámce umožňujícího okamžitý zásah proti vzpouře, dezerci či podvratné činnosti. Kritika shovívavosti vojenské justice z období první světové války vedla k tlaku na zpřísnění vojenského trestního řízení pro očekávanou válku nastávající.⁵² V dobové literatuře se je možné setkat s voláním po právních nástrojích k potlačení nepokojů přímo na místě, včetně represivního postihu proti demoralizujícím jevům, jako byla sebevraždnost vojáků, dezerce nebo šíření protiválečné propagandy.⁵³

Přísné tresty pro vojáky sloužící v době války požadoval i Adolf Hitler ve své knize *Mein Kampf*: „Revoluce mohla na svůj úspěch spoletnout pouze v případě postupného rozkladu armády. Skuteční nositelé revoluce a rozvraceči armády se však již nemohli spoletnout na frontové vojáky, nýbrž pouze na ony světloplaché ničemy, kteří se potloukali buďto po týlových kasárnách, nebo byli jako ‚nepostradatelní‘ zašiti někde v hospodářských službách. Tato armáda byla ještě posílena o desetitisíce dezertérů, kteří mohli bez jakéhokoliv rizika ukázat frontě záda. Skuteční zbabělci se nikdy nebáli ničeho tak, jako smrti. Smrt však měli na frontě denně před očima v tisíci různých zjeveních. Chce-li člověk

⁵¹ Nařízení o vojenském trestním řízení a při stavu mimořádného vypětí sil (*Verordnung über das militärische Strafverfahren im Kriege und bei besonderem Einsatz – Kriegsstrafverfahrensordnung*) ze 17. srpna 1938 (RGBl. 1939, I., s. 1457).

⁵² GARBE, *op. cit.*, s. 96–97.

⁵³ SCHWINGE, E. *Die Entwicklung der Mannszucht in der deutschen britischen und französischen Wehrmacht seit 1914*. Berlin: J. Schweitzer Verlag, 1941, s. 41.

za každou cenu udržet slabé, vratké nebo zbabělé jinochy u jejich povinnosti, má pouze jednu jedinou možnost. Dezertér musí vědět, že dezerce sebou přináší to, před čím chtějí utéci. Na frontě člověk může zemřít, dezertér však musí zemřít. Pouze pomocí takového neúprosného ohrožení každého pokusu o dezerci může být dosaženo účinného odstrašujícího účinku, a to nejen u jednotlivců, nýbrž i kompletního celku.“⁵⁴

Vojenské trestní soudnictví tak mělo ve válce sloužit „k zachování a posílení odhodlání k obraně a bojeschopnosti německého národa a poskytnout Wehrmachtu prostřednictvím rychlé a přísné, avšak spravedlivé aplikace válečných zákonů, zesílenou právní ochranu ... Plnění tohoto úkolu zajišťuje válečný trestní řád prostřednictvím zvlášť pružně koncipovaného řízení.“⁵⁵

Válečný trestní řád ve svém úvodu stanovil základní zásady zjednodušeného trestního řízení, které bylo koncipováno jako nástroj k zajištění akceschopnosti armády a dosažení válečných cílů. Toto řízení, označované jako „válečné řízení“ (*Kriegsverfahren*), mělo výrazně redukovanou procesní strukturu, přičemž jeho rámec byl přesto formálně zachován. Předně bylo stanoveno, že hlavní líčení musí probíhat před senátem složeným ze tří vojenských soudců, v případě řízení před Říšským válečným soudem před pětičlenným senátem. Zároveň bylo požadováno, aby byl obžalovaný vyslýchán v jazyce obžaloby, což se výslovně vztahovalo i na cizince, kteří neovládali německý jazyk v dostatečné míře. Rozsudky musely být přijaty většinou hlasů, vyhotoveny písemně a odůvodněny. Vojenské trestní soudnictví mělo sloužit potřebám armády nejen po stránce rychlosti a tvrdosti, ale i po stránce srozumitelnosti. Vyžadovalo se, aby rozsudky vojenských soudů byla čitelná i pro řadové vojáky. Skutková podstata trestného činu se proto měla označovat co nejstručněji a v běžném jazykovém vyjádření (padělání listin, křivá přísaha či poškození věci apod.), nikoli složitou právníckou formulací.⁵⁶

Dále bylo předepsáno, že každý rozsudek musel být potvrzen velitelem (soudním pánem). Zásadní bylo, že v případě absence konkrétních pravidel měli soudní pán a soudní senát právo řízení přizpůsobit dle vlastního uvážení. Zvláštní důraz byl položen na to, že ani cizinci nemohli být postihováni bez provedení soudního řízení.

Každý příslušník Wehrmachtu byl v každém okamžiku podřízen konkrétnímu vojenskému soudu, který měl pravomoc rozhodovat o jeho případném provinění. Tato příslušnost vycházela z personální podřízenosti danému veliteli – soudní pravomoc náležela soudu přiřazenému k velení, jemuž byla daná osoba organizačně podřízena. To v praxi znamenalo, že při převelení jednotky – například na frontu – docházelo rovněž ke změně příslušného soudu. Stejný režim se vztahoval i na další osoby, které podléhaly vojenskému velení nebo se nacházely v operačním prostoru daného útvaru.⁵⁷

Ve vojenské justici Třetí říše působili příslušníci soudního aparátu nejen jako soudci, ale současně v rolích vyšetřovatelů, žalobců či znalců. V rámci těchto činností podléhali

⁵⁴ HITLER, A. *Mein Kampf* (překlad Slavomír Michalčík). Praha: Otakar II., 2000, s. 381–382.

⁵⁵ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, vysvětlivky Vrchního velení Wehrmachtu k Nařízení o vojenském trestním řízení a při stavu mimořádného vypětí sil ze 13. ledna 1940, s. 6.

⁵⁶ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, č. j. 1 n 16 HR (III b) 2792/42, přípis Vrchního velení armády týkající se výroku rozsudků vojenských soudů z 18. listopadu 1942, s. 1.

⁵⁷ WALTER, T. „Schnelle Justiz – gute Justiz“? Die NS-Militärgerichtsbarkeit als Instrument des Terrors. In: MANOSCHEK, W. (ed.). *Opfer der NS-Militärjustiz: Urteilspraxis – Strafvollzug – Entschädigungspolitik in Österreich*. Wien: Mandelbaum Verlag, 2003, s. 42.

služebnímu dohledu a příkazům nadřízených velitelů (soudních pánů), kteří vykonávali soudní pravomoc. Výjimku z tohoto řetězce velení představoval pouze předseda senátu během hlavního líčení, který původně podle vojenského, a i podle válečného trestního řádu nebyl při rozhodování formálně vázán žádnými pokyny.⁵⁸ V roce 1944 byla tato zásada sice výslovně potvrzena vyhláškou Vrchního velení Wehrmachtu (*Oberkommando der Wehrmacht*), jež však zároveň osvětlila, jak specificky je pojata soudcovská nezávislost v podmínkách nacistického státu: „Soudci branné moci nepodléhají při rozhodování ve věci samé ... žádným pokynům. Jsou povinni rozhodovat podle svého svobodného přesvědčení, vytvořeného na základě celkového skutkového stavu, přičemž mají vycházet z vojenských zásad a výkladu práva, který je nesen národněsocialistickým světovým názorem.“⁵⁹ Tato formulace znamenala faktickou ideologizaci soudcovské činnosti a podřízení výkonu soudní pravomoci požadavkům režimu. Zvláště v závěrečné fázi války, kdy se vojenské soudy pod tlakem porážek a demoralizace jednotek uchýlovaly k exemplárním trestům, sehrálo ideologické rozhodování soudců klíčovou roli.⁶⁰

Odpovědnost za rozhodné a bezodkladné uplatnění vojenské justice nesl soudní pán, jenž disponoval rozsáhlými pravomocemi. Nejvyšším soudním pánem byl formálně Adolf Hitler, zatímco prezident Říšského válečného soudu vykonával tuto pravomoc z titulu své funkce. Soudní pán stál de facto nad celým trestním řízením vedeným před vojenskými soudy a představoval klíčový mocensko-právní článek v rámci militarizovaného systému nacistické trestní jurisdikce. Na základě prováděcího nařízení z listopadu 1939 mohl soudní pán sám rozhodnout o uložení peněžitého trestu či trestu odnětí svobody do tří měsíců, aniž by nařídil soudní řízení.⁶¹ Na samém konci války došlo k oslabení výlučné pravomoci soudního pána vést řízení, když na základě nařízení ze dne 11. ledna 1945 byli i vojenští soudci zmocněni činit rozhodnutí, která původně příslušela pouze soudním pánům.⁶²

Represivní povaha válečné justice a snaha o zrychlené projednání případu se výrazně odrážela také v zásadním omezení procesních práv obžalovaných. Podle válečného trestního řádu bylo možné přiznat obhájce jen ve zcela výjimečných situacích – tehdy, pokud obviněný zastával důstojnickou hodnost, soud sám shledal přítomnost obhájce jako „věcně účelnou“, nebo šlo o trestný čin, na nějž se vztahoval trest smrti.

Jak konstatoval pokyn Vrchního velení Wehrmachtu z listopadu 1940, „předložené válečné evidenční zprávy ukazují, že naprostá většina armádních soudů správně pochopila

⁵⁸ GARBE, D. Abschreckungsjustiz im Dienst der Kriegsführung. Anfragen zu Struktur und Wirken der NS-Militärgerichtsbarkeit. In: PIRKER, P. – WENNINGER, F. (eds.). *Wehrmachtsjustiz: Kontext, Praxis, Nachwirkungen*. Wien: Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung Ges.m.b.H., 2011, s. 33.

⁵⁹ Nařízení o vojenských soudcích ve zvláštní službě u jednotek (*Verordnung über die Wehrmacht Richter im Truppendienst*) ze 17. června 1944 (RGBl. I., s. 136).

⁶⁰ K omezení a konečnému odstranění soudcovské nezávislosti u trestních soudů v nacistickém Německu viz TAUCHEN, *Vývoj trestního soudnictví v Německu v letech 1933–1945*, s. 114–141.

⁶¹ Šesté nařízení k provedení a doplnění Nařízení o vojenském trestním řízení a při stavu mimořádného vypětí sil (*Sechste Verordnung zur Durchführung und Ergänzung der Verordnung über das militärische Strafverfahren im Kriege und bei besonderem Einsatz – Kriegsstrafverfahrensordnung*) z 21. listopadu 1939 (RGBl. I., s. 2267).

⁶² Jedenácté nařízení k provedení a doplnění Nařízení o vojenském trestním řízení a při stavu mimořádného vypětí sil (*Elfte Verordnung zur Durchführung und Ergänzung der Verordnung über das militärische Strafverfahren im Kriege und bei besonderem Einsatz – Kriegsstrafverfahrensordnung*) z 11. ledna 1945 (RGBl. I., s. 13).

úkoly trestního soudnictví ve válce a působí s horlivostí a porozuměním“.⁶³ Tento závěr měl v očích vojenského velení zásadní význam: potvrzoval, že vojenské soudy nejen vykonávají funkci represivního nástroje vůči provinilým vojákům či civilnímu obyvatelstvu, ale že zároveň chápou svou roli jako nedílnou součást válečného úsilí. Právě proto byla oceňována jak „horlivost“, tedy rychlost a tvrdost postihů, tak i „porozumění“, tedy schopnost přizpůsobit právní kvalifikaci a trestní postih konkrétním okolnostem války.

Oproti předchozímu stavu vykonávaly vojenskou jurisdikci pouze polní soudy (*Feldgerichte*) – v případě námořnictva palubní soudy (*Bordgerichte*) – a říšský válečný soud (*Reichskriegsgericht*).

Pokud si situace vynucovala okamžité rozhodnutí bez možnosti kontaktovat běžně příslušného soudního pána, mohla být soudní pravomoc přenesena na nejbližšího soudního pána, který zřídil stanný soud. Šlo tedy o výjimečný mechanismus, jenž měl zajistit operativní trestní postih i v podmínkách frontového nasazení. Tuto pravomoc mohl převzít nejbližší velitel pluku nebo jiný důstojník s disciplinární pravomocí, a to za podmínky, že rozhodnutí bylo neodkladné, soudní pán nebyl k zastížení a zároveň byli k dispozici svědci a další důkazní prostředky. Původně příslušný soudní pán měl být o věci neprodleně informován a byl oprávněn převzít řízení zpět.⁶⁴

Válečný trestní řád nekladl těžiště na vyšetřovací fázi, nýbrž na hlavní líčení. Podle pokynu adresovaného vojenským soudům bylo proto třeba vyšetřování pokud možno zkrátit, popřípadě na ně zcela rezignovat: „Rychlý a rázný zásah je nezbytný, zejména u závažných trestných činů, jejichž bezodkladné potrestání je nutné k udržení kázně v jednotce či k odstrašení. ... Jakýkoli spor o příslušnost je nutno vyloučit. S úkoly trestního soudnictví ve válce se neslučuje, aby bylo rychlé ukončení trestního řízení oddalováno úvahami o příslušnosti.“⁶⁵

Činnost Říšského válečného soudu⁶⁶ byla nově vymezena jak po stránce věcné, tak i instanční. Na základě válečného trestního řádu mu byla po dobu trvání války přidělena specifická agenda, přičemž mu bylo současně odňato postavení vyšší instance, neboť uvedený řád neumožňoval podávání opravných prostředků. Říšský válečný soud se tak nadále zaměřoval výhradně na prvoinstanční projednávání vybraných skutkových kategorií, jako byly trestné činy velezrady, zemězrady a válečné zrady, útoky na osobu Vůdce a říšského kancléře, sabotáže vojenských zařízení či jednání směřující k rozkladu obranyschopnosti. Příslušnost tohoto soudu však byla zásadně omezena místně – vztahovala se pouze na případy, kdy obžalovaný nenáležel k jednotce nasazené v operačním prostoru Wehrmachtu. V důsledku toho se jeho pravomoc fakticky omezovala převážně na území Německé říše.

⁶³ VHA, fond Soud 193 divize, sign. 16/1/8, ka. 8, č. j. 13 n 26 HR Id Nr. 3189/40, přípis Vrchního velení Wehrmachtu týkající se přezkumu činnosti vojenských soudů a urychlení řízení ze 4. listopadu 1940, s. 1.

⁶⁴ Čtvrté nařízení k provedení a doplnění Nařízení o vojenském trestním řízení a při stavu mimořádného vypětí sil (*Vierte Verordnung zur Durchführung und Ergänzung der Verordnung über das militärische Strafverfahren im Kriege und bei besonderem Einsatz – Kriegsstrafverfahrensordnung*) z 2. listopadu 1939 (RGBl. I., s. 2132).

⁶⁵ VHA, fond Soud 193 divize, sign. 16/1/8, ka. 8, č. j. 13 n 26 HR Id Nr. 3189/40, přípis Vrchního velení Wehrmachtu týkající se přezkumu činnosti vojenských soudů a urychlení řízení ze 4. listopadu 1940, s. 3.

⁶⁶ K Říšskému válečnému soudu především viz následující specializované studie: HAASE, N. Aus der Praxis des Reichskriegsgerichts. Neue Dokumente zur Militärgerichtsbarkeit im Zweiten Weltkrieg. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 39, č. 3, 1991, s. 379–411 či GRIBBOHM, G. *Das Reichskriegsgericht: die Institution und ihre rechtliche Bewertung*. Berlin: BWV, Berliner Wissenschafts-Verlag, 2004.

Současně však zůstávala zachována možnost soudního pána – se souhlasem nadřízeného velitele – postoupit konkrétní případ Říšskému válečnému soudu. V případech, kdy bylo trestní stíhání vedeno proti civilní osobě, mohl soudní pán rozhodnout o postoupení věci buď Říšskému válečnému soudu, nebo Lidovému soudnímu dvoru (*Volksgerichtshof*), a to v závislosti na povaze a závažnosti skutku i kontextu věci.⁶⁷ Říšský válečný soud byl mimo jiné příslušný k projednávání případů zemězrady spáchané německými, rakouskými či českými emigranty, kteří se během války připojili ke spojeneckým ozbrojeným silám a padli do německého zajetí.⁶⁸ Vzhledem k tomu, že činnost Říšského válečného soudu byla již během několika měsíců po vypuknutí války značně přetížena, bylo v následujících letech přistoupeno k postupnému omezování jeho pravomocí. Mezi lety 1938 až 1943 docházelo k systematickému zařazování vybraných rozsudků Říšského válečného soudu do oficiální sbírky rozhodnutí, čímž bylo zajištěno jejich zveřejnění a zpřístupnění odborné právnické veřejnosti.⁶⁹

V červnu 1943 nařídil Adolf Hitler zřízení zvláštního senátu při Říšském válečném soudu, který nesl označení Zvláštní stanný soud branné moci (*Sonder-Standgericht der Wehrmacht*). Tento senát měl projednávat v rychlém řízení politické trestné činy ve všech částech Wehrmachtu, a to v případech, kdy se dané jednání obracelo proti důvěře v politické nebo vojenské vedení a bylo možno očekávat uložení trestu smrti nebo těžkého žaláře.⁷⁰

Od srpna 1943 se změnilo i sídlo Říšského válečného soudu, když bylo přeneseno z Berlína do saského města Torgau. V posledních týdnech války, konkrétně na konci dubna 1945, se Říšský válečný soud přesunul se směrem k tzv. „alpské pevnosti“. Útěk vyvrcholil počátkem května 1945, kdy soudní aparát nalezl dočasné útočiště na zámku Kundratice v Čechách.⁷¹

Nařízením z dubna 1944 byla zřízena další zvláštní soudní instance, a to Ústřední soud pozemního vojska (*Zentralgericht des Heeres*) se sídlem v Berlíně a s pobočkou ve Vídni, který převzal některé případy politických trestných činů či korupčních deliktů mimořádného významu od jednoho z berlínských vojenských soudů.⁷²

Soud 193. divize v Praze

193. divize německé armády vznikla reorganizací dne 21. prosince 1939 a měla sídlo v bavorském Ambergu. Dne 14. října 1941 byla přemístěna do Plzně na území Protektorátu Čechy a Morava a v říjnu 1942 byla přeložena do Prahy, kde setrvala až do konce

⁶⁷ KALMBACH, *Wehrmachtjustiz*, s. 70.

⁶⁸ Tamtéž, s. 71.

⁶⁹ *Entscheidungen des Reichskriegsgerichts und des Wehrmachtdienststrafhofs*. Berlin: Vahlen, 1938–1943.

⁷⁰ KALMBACH, *Wehrmachtjustiz*, s. 73.

⁷¹ Na tomto zámku zůstala část písemností, které byly záhy objeveny a následně převezeny do Prahy. Tento soubor dokumentů uložený ve Vojenském historickém archivu v Praze představuje dnes cenný pramenový materiál pro výzkum závěrečné fáze činnosti nejvyšší instance nacistické vojenské justice. K charakteristice tohoto archivního fondu viz VIEBIG, M. Der Bestand „Reichskriegsgericht“ im Militärhistorischen Archiv der Tschechischen Republik in Prag – ein bedeutender Aktenbestand für die Forschung zur nationalsozialistischen Justiz. In: BADE, C. – SKOWRONSKI, L. – VIEBIG, M. (eds.). *NS-Militärjustiz im Zweiten Weltkrieg. Disziplinierungs- und Repressionsinstrument in europäischer Dimension*. Göttingen: V & R unipress, 2015, s. 45–60.

⁷² WALTER, „Schnelle Justiz – gute Justiz“? *Die NS-Militärgerichtsbarkeit als Instrument des Terrors*, s. 43.

druhé světové války.^{73,74} Soud 193. divize (*Gericht der Division 193*) v průběhu svého přibližně šestiletého působení sídlil či měl pobočky v několika městech: Amberg, Bayreuth, Regensburg, Praha, Plzeň, České Budějovice a Karlovy Vary. Pražský soud 193. divize ve spisovém materiálu označovaný také jako Válečný soud divize č. 193 (*Kriegsgericht der Division Nr. 193*) či Polní válečný soud divize č. 193 (*Feld-Kriegsgericht der Division Nr. 193*) měl své sídlo na Hradčanech, v Kapucínské ulici č. 2, nedaleko Černínského paláce, kde během okupace působil Úřad říšského protektora. Na území protektorátu působila rovněž brněnská pobočka soudu 177. divize (*Feldkriegsgericht der Division 177*), jehož hlavní sídlo bylo ve Vídni.⁷⁵

Část archiválií Soudu 193. divize se dochovala ve Vojenském historickém archivu v Praze, kde tvoří součást sdruženého fondu německých vojenských soudů. Původním záměrem autora byla podrobná analýza činnosti tohoto soudu; vzhledem k torzovité dochovanosti materiálu a k tomu, že vyřízené spisy byly za války pravidelně odesílány do ústředního vojenského archivu v Postupimi (v Praze se tak zachoval jen nepatrný zlomek původní agendy), nelze takovou analýzu v úplnosti provést. Organizace soudu byla členěna do tří oddělení (senátů) s funkční specializací: I. oddělení projednávalo správní a služební záležitosti soudu a běžnou agendu, II. oddělení se zaměřovalo na závažnější trestné činy, zejména případy zabití, sebevraždy apod. a III. oddělení projednávalo drobné přestupky.⁷⁶

Soud 193. divize sídlící v Praze se měl se žádostmi o zajištění výkonu trestu odsouzených obracet v případech trestů do tří měsíců a při opatřeních spojených pouze s odnětím svobody na vrchního státního zástupce v Praze nebo v Brně; v případě vyšších trestů pak jejich výkon zajišťoval generální státní zástupce u německého vrchního zemského soudu v Praze.⁷⁷

Lze důvodně předpokládat, že praxe jednotlivých německých vojenských soudů se v průběhu války lišila – zejména mezi zázemím a frontou. Německá již výše zmíněná sekundární literatura opakovaně konstatuje krátké, stručné (či vůbec) neodůvodněné rozsudky a nedbalé vedení spisů. Po nahlédnutí do desítek zachovaných rozsudků pražského soudu 193. divize se však ukazuje odlišný obraz: i v zásadě méně závažné skutky (např. majetkové delikty typu krádeží) byly poměrně pečlivě vyšetřeny a spisově zdokumentovány; rozsudky byly vypracovány s poměrně podrobným odůvodněním. Ještě v lednu 1945, tedy v závěrečné fázi války, byly pro účely soudního řízení zpracovávány znalecké posudky lékařů podrobně hodnotící zdravotní stav obžalovaných.

⁷³ Kommandeur der Ersatztruppen 2./XIII; 183. Division; 193. Division; Division Nr. 193 Grenadier-Ersatz- und Ausbildungs-Division 193. In: Lexikon der Wehrmacht [online]. [cit. 2025-08-23] Dostupné na: <<https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/DivisionNr/DivisionNr193-R.htm>>.

⁷⁴ Přehled umístění německých vojenských jednotek podle jejich druhu a jednotlivých měst na území Protektorátu podává TESSIN, G. *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS 1939–1945. Band 16, Teil 3. Wehrkreise XVII, XVIII, XX, XXI und besetzte Gebiete Ost und Südost*. Osnabrück: Biblio Verlag, 1996, s. 115–142.

⁷⁵ K analýze činnosti tohoto soudu včetně podrobných statistik viz FORSTER, D. – GELDMACHER, T. – WALTER, T. *Österreicher vor dem Feldkriegsgericht der Division 177*. In: MANOSCHEK, W. (ed.). *Opfer der NS-Militärjustiz: Urteilspraxis – Strafvollzug – Entschädigungspolitik in Österreich*. Wien: Mandelbaum Verlag, 2003, s. 399–419.

⁷⁶ VHA, inventář Soud 193. divize (vypracovala Květa Kocourková), s. 3.

⁷⁷ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, přepis zmocnění pro německou brannou moc u Říšského protektora týkající se výkonu rozsudků z 21. ledna 1943.

Tento rozdíl je vysvětlitelný institucionálně i provozně: 193. divize působila v zázemí, kde až do posledních týdnů druhé světové války neprobíhaly boje a kde tak byl pro dokazování i písemnou agendu podstatně větší prostor než u jednotek nasazených v přímých bojích, jejichž soudy nutně upřednostňovaly rychlost a procesní ekonomii před úplností spisu.

Z uvedeného plyne, že zobecňující soudy o „trvale“ stručných a neodůvodněných verdiktech německé vojenské justice je třeba korigovat s ohledem na konkrétní kontext (typ soudu, místo nasazení, operační situace a časové podmínky). Celkový obraz je tedy diferencovaný: v zázemí nalézáme vyšší míru formalizace a spisové pečlivosti, zatímco v bezprostředním frontovém prostředí převládala praxe akcentující rychlost řízení a disciplinární účinek.

Při nahlédnutí do inventáře dochovaných případů pražského vojenského soudu z let 1943–1945 vyplývá, že nejčastěji projednávanými delikty byly majetkové a kázeňské trestné činy – zejména krádeže, neoprávněné vzdálení se od útvaru, zběhnutí, falšování úředních dokumentů, neoprávněné nošení vyznamenání, zpronevěra či projevy nedbalosti (při stráži, eskortě či střežení zajatců). Naproti tomu skutky s politickým rozměrem, jako byly protistátní výroky, komentáře k situaci na frontě či jednání směřující k rozvracení bojové morálky, se před pražským soudem 193. divize projednávaly jen výjimečně.⁷⁸

Z hlediska pojednávaného tématu by stálo za samostatný výzkum, zda a jak se lišilo trestní stíhání německých vojáků pocházejících z protektorátu či ze Sudet. Navzdory snaze německých orgánů upevnit jejich odpovědnost za plnění branné povinnosti se totiž s postupem války tato povinnost stále častěji zpochybňovala: přibývalo úmyslných vyhýbání se odvodům, neuposlechnutí povolávacích rozkazů i dezercí. Ani přísné postihy, včetně trestů smrti za „podrývání obranyschopnosti“, trend nezvrátily. Zvláštní rozhořčení v prostředí říšských Němců vyvolávaly případy, kdy se protektorátní Němci v souvislosti s vojenskou službou pokoušeli formálně zřeknout „němectví“ či se u odvodních komisí hlásili k české národní příslušnosti, aby se službě ve Wehrmachtu vyhnuli.⁷⁹

Naivní představy některých protektorátních Němců o tom, že se lze vyhnout službě ve Wehrmachtu, dokládá případ vojína, jenž žádal svou manželku, aby ověřila jeho údaj o národnosti ze sčítání lidu, které se v Československu konalo v roce 1930. Věřil, že pokud tehdy uvedl českou národnost, mohl by být považován za cizince a z armády propuštěn. Podobné pokusy však neunikly pozornosti nacistického bezpečnostního aparátu a mohly být stíhány jako snaha se vyhnout výkonu vojenské povinnosti. Zplnomocněnec branné moci přitom varoval před mechanickým postupem odvodních komisí, které mnohé odvedence paušálně označovaly za neloajální a vyhrožovaly jim přísnými tresty. Zdůrazňoval potřebu citlivějšího a motivačního přístupu: připomínat dosavadní přínos protektorátních Němců k upevňování německého vlivu a prezentovat vojenskou službu jako přirozené završení jejich účasti na budování „Velkoněmecké říše“.⁸⁰

⁷⁸ VHA, inventář Soud 193. divize (vypracovala Květa Kocourková), s. 83–95.

⁷⁹ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, přípis o německých státních příslušnících vázaných brannou povinností, kteří se hlásí k českému národní příslušnosti z 15. ledna 1941, s. 2.

⁸⁰ TVARŮŽEK, *op. cit.*, s. 125–126.

Závěr

Studie ukázala, že německé vojenské soudnictví nebylo okrajovým fenoménem, nýbrž organickou součástí represivního mechanismu Třetí říše. V právní úpravě lze sledovat jednak rozšiřování hmotněprávních skutkových podstat (nařízení o zvláštním válečném trestním právu) a jednak procesní „odlehčení“ řízení (nařízení o vojenském trestním řízení), jehož cílem byla rychlost, exemplární účinek a disciplinace. V rovině aplikační praxe se tento model promítl do každodennosti soudů – od omezení možnosti obhajoby až po byrokratizované scénáře výkonu trestu smrti. Výsledkem byla justice, která se navenek dovolávala „spravedlivé přísnosti“, ve skutečnosti však systematicky upřednostňovala účel válečného vedení před procesními zárukami.

Specifickým rysem protektorátní reality bylo, že německé vojenské soudnictví zde působilo paralelně s již vybudovanou sítí německých civilních soudů a represivních složek (zejména Gestapa). Český odboj tak byl ve své většině stíhán právě civilní justicí, což odlišovalo Protektorát Čechy a Morava od jiných nacisty okupovaných území, kde dominovala vojenská jurisdikce.

Dochované materiály Soudu 193. divize v Praze ukazují, že i méně závažné případy byly projednávány s poměrně vysokou mírou formalizace a pečlivého vedení spisů. Tento fakt ovšem nesvědčí o humanitě systému, nýbrž o jeho administrativní propracovanosti a o snaze zachovat zdání právního postupu. Ukazuje se tak, že vojenská justice na území protektorátu nefungovala jako pouhý nástroj okamžitého teroru, ale jako pevně institucionalizovaný prvek, který měl zároveň represivní i disciplinární funkci.

Předložený text zároveň ukázal limity současného poznání: torzovitý stav pražského archivního fondu neumožňuje plnou rekonstrukci agendy německých vojenských soudů. Do budoucna se proto nabízí několik badatelských úkolů – kvantitativní prosopografické zpracování soudců a žalobců, sériové rozборы nejčastějších skutkových kategorií, mikrohistorické sondy do vybraných kauz či systematická komparace protektorátní praxe s jinými okupovanými oblastmi. Zvláštní pozornost by zasloužil také vztah mezi soudními pány a senáty, mechanismy převodu příslušnosti či výkonu trestů. Realizace těchto výzkumů je však podmíněna rozsáhlým archivním badáním v německých archivních fondech.

Kodifizierung vertraglicher Rechtsgeschäfte zwischen natürlichen Personen im V. des Bürgerlichen Gesetzbuches von 1964 in der Tschechoslowakei. Allgemeine Definition, politischer und internationaler Kontext und konzeptionelle Fragen

Jiří Šouša

Rechtswissenschaftliche Fakultät der Karlsuniversität

E-mail: sousaj@prf.cuni.cz

ORCID: 0000-0003-2031-953X

Vít Mužík

Rechtsanwalt

E-mail: muzik@akmuzik.cz

Codification of Contractual Legal Transactions Between Natural Persons in Part V of the 1964 Civil Code in Czechoslovakia: General Definition, Political and International Context, and Conceptual Issues

Abstract:

Following the recent anniversary of the Czechoslovak Civil Code of 1964, this article contributes to the legal-historical and civil law scientific discourse on this legal regulation. The article is the first of two articles focusing on contractual obligations between natural persons. These obligations were intended to be supplementary to the services provided mainly by legal entities. It focuses primarily on codification work concerning contractual obligation law, its conceptualization, and the legal institution of civil assistance, all in the context of the preparation of the 1964 Civil Code, or rather in the context of the recodification of law in Czechoslovakia and other Eastern Bloc countries in the 1960s. The article also reflects specific cases and points out the similarities and specific features that distinguished the Civil Code of 1964 from a historical and international perspective. The article shows the extent to which the examined regulation of Part V of the Civil Code of 1964 was an expression of the political doctrine of the 1960s in the context of other innovations, or in relation to the traditional Marxist-Leninist doctrine. The article shows whether, and to what extent, similar to the later International Trade

Code, it followed (or rather suffered from) traditional elements of obligations, albeit in a modified and truncated form and using the terminology of the time, in contrast to the rest of the 1964 Civil Code. The article highlights the differences between law in books and law in action. It therefore also addresses issues of continuity and discontinuity, autonomy of the parties' free will, and the scope for judicial discretion with regard to the topic under examination. The article also reflects the finding that experience with the Civil Code of 1964 shows that the political utilitarianism of law does not necessarily limit its adaptability and functionality. On the contrary, even such regulations can be very adaptable to social and legal evolution. The most important general findings and insights from the research are clearly summarized in the conclusion. The article will be followed by another article by the same authors, which will focus on specific legal institutions of contractual law between natural persons according to the original wording of Part V of the Czechoslovak Civil Code of 1964.

Keywords: contract law; legal history; Czechoslovak Civil Code 1964; civil help; socialist legal tradition

Schlagworte: Vertragsrecht; Rechtsgeschichte; tschechoslowakisches Bürgerliche Gesetzbuch von 1964; zivilrechtliche Hilfe; sozialistische Rechtstradition

DOI: 10.14712/2464689X.2026.557

Einleitung

Das vertragliche Schuldrecht und seine Institututen stehen, sowie in der aktuellen Rechtsordnung der Tschechischen Republik¹ als auch aus der Sicht der tschechischen Rechtswissenschaft² unter dem Einfluss der historischen Rechtsentwicklung, u. a. der Pandektistik und ihrer Begriffsjurisprudenz sowie unter dem Einfluss anderer theoretischer Konstrukte,³ die die traditionelle Rechtsterminologie und die Konzepte des Privatrechts im 19. Jahrhundert geprägt haben und sie sind aufgrund ihrer indirekten Rezeption im Rahmen der Transformation der Rechtsordnung der tschechischen Länder nach 1989 zu einem der wichtigsten, systematisch einheitlichen und konzeptualisierten Bestandteile des Privatrechts der Tschechischen Republik geworden. Es muss jedoch gesagt werden, dass die historische Entwicklung des Vertragsrechts in verschiedenen Zeitperioden Rechtskonzepte und Konstrukte hervorgebracht hat, die sich vom aktuellen Ansatz des tschechischen Privatrechts unterscheiden. In der modernen tschechischen Rechtsgeschichte kam es zu einer der deutlicheren Abweichungen vom traditionellen Schuldrechtsterminologie und

¹ Siehe z. B. § 1721 – 3014 Gesetz Nr. 89/2012 Sb., Bürgerliches Gesetzbuch

² Siehe DVORÁK, J. – ELISCHER, D. et al. *Občanské právo hmotné. Svazek 5. Díl pátý. Záväzky z právnických jednání – obecná část. Díl šestý. Záväzky z právnických jednání – zvláštní část* [Materielles Zivilrecht. Band 5. Teil 5. Verpflichtungen aus Rechtsgeschäften – Allgemeiner Teil. Teil 6. Verpflichtungen aus Rechtsgeschäften – Besonderer Teil]. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2025, S. 3–7 und 12–13.

³ Eine moderne Sichtweise auf die Pandektistik und darauf, ob bzw. inwieweit sie wirklich pandektisch war, bietet beispielsweise die Publikation HAFERKAMP, H.-P. – REPGEN, T. (Hrsg.). *Wie pandektistisch war die Pandektistik? Symposium aus Anlass des 80. Geburtstags von Klaus Luig am 11. September 2015*. Tübingen: Mohr & Siebeck, 2017.

Schuldrechtskonzeptionen im ursprünglichen Wortlaut des tschechoslowakischen Zivilgesetzbuches, das im Rahmen der sogenannten zweiten tschechoslowakischen Rekodifizierung entstanden ist, d. h. im Gesetz Nr. 40/1964 Sb., Bürgerliches Gesetzbuch.⁴

Die oben erwähnte Neukodifizierung OZ 1964 war in Wirklichkeit kein Einzelfall, sondern muss auch in einem umfassenderen internationalen (globalen) Kontext betrachtet werden. Sie erfolgte nämlich im Rahmen der Neukodifizierung des Zivilrechts in mehreren Staaten des sog. Ostblocks. Diese Staaten wurden in der damaligen Terminologie, die während der Geltungsdauer des OZ 1964 bis 1989 verwendet wurde, als *Länder der sozialistischen Gemeinschaft* bezeichnet wurden.⁵ Heute spricht man in der Regel vom Sowjetblock,⁶ von Staaten mit dominanter Rolle der kommunistischen Parteien⁷ oder von Satellitenstaaten der UdSSR.⁸ Dieser Artikel benutzt den Begriff „Staaten des Ostblocks“ als einen Begriff, der sich aus der politisch-geografischen Abgrenzung der damaligen Machtblöcke ableitet. Es handelt sich um einen Begriff, der bis heute in der fachlichen und gesellschaftlichen Diskussion verwendet wird. Wir sind uns der gewissen Vereinfachung dieses Begriffs bewusst, aber das gilt auch für alle oben genannten Bezeichnungen.

Es muss gesagt werden, dass entgegen der weit verbreiteten Vorstellung, die sich vor allem auf das Sachenrecht oder auf die sog. Dienstleistungen⁹ konzentriert, die Archivforschung, die kritische Analyse der Rechtsvorschriften, der Rechtsprechung und der Jurisprudenz, einschließlich der Betonung der damaligen Rekodifizierung des Zivilrechts in den Rechtsordnungen der Ostblockstaaten und der Erforschung der Einflüsse des sowjetischen Rechts auf das tschechoslowakische Recht, zeigen, dass es angebracht ist, die Regelung der vertraglichen Rechtshandlungen zwischen natürlichen Personen im V. Teil des OZ 1964 durch das Prisma eines Mosaikbildes zu betrachten, das auch im Verhältnis zum klassischen Verständnis des vertraglichen Schuldrechts vielfältiger ist, als es auf den ersten Blick erscheinen mag. Nur dann können wir das wahre Hauptbild sehen.

Aus diesem Grund sind im Rahmen unserer Zusammenarbeit zwei Artikel entstanden, die inhaltlich aufeinander aufbauen, jedoch unterschiedliche Teilthemen untersuchen. Das Ziel des ersten Textes, den die Leserinnen und Leser nun in den Händen halten, ist es, die Vorbereitung der rechtlichen Regelung von Vertragsverhandlungen, die Rechte und Pflichten zwischen natürlichen Personen (Bürgern) begründeten, gemäß V. Teil OZ 1964 und der daraus resultierenden Schuldverhältnisse darzustellen. Der Schwerpunkt liegt dabei auf den damaligen allgemeinen Grundlagen des Vertragsrechts, seinen Konzepten und

⁴ Im folgenden Text auch nur als OZ 1964 bezeichnet.

⁵ Siehe z. B. Dokument Společné prohlášení delegací zemí socialistického společenství o výsledcích druhého zvláštního zasedání Valného shromáždění OSN o odzbrojení vydané v New Yorku. In: RYBECKÝ, V. (sest.). *V zájmu míru, mezinárodní bezpečnosti a obrany socialismu. (Dokumenty a materiály 1980–1984)* [Im Interesse des Friedens, der internationalen Sicherheit und der Verteidigung des Sozialismus. (Dokumente und Materialien 1980–1984)]. Praha: Naše vojsko, 1985, S. 58.

⁶ Z. B. NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století* [Weltpolitik im 20. Jahrhundert]. Praha: ALEŠ SKŘIVAN ml., 2000, S. 216.

⁷ Z. B. KALVODA, J. *Role Československa v sovětské strategii* [Die Rolle der Tschechoslowakei in der sowjetischen Strategie]. Kladno: Dílo, 1999, S. 236.

⁸ Z. B. PLECHANOVÁ, V. – FIDLER, J. *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941–1995* [Kapitel aus der Geschichte der internationalen Beziehungen 1941–1995]. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997, S. 144, 154, 158 oder 163.

⁹ Siehe dazu näher unten im Text.

Prinzipien im Zusammenhang mit der Vorbereitung des OZ 1964, bzw. im Zusammenhang mit der Rekodifizierung des Rechts in der Tschechoslowakei in den 60er Jahren des 20. Jahrhunderts und auch in anderen Staaten des sog. Ostblocks in den 1960er Jahren. Die zu überprüfende Hypothese lautet dabei, ob die untersuchte Regelung im V. Teil des OZ 1964 Ausdruck der politischen Doktrin der 1960er Jahren im Kontext weiterer Neuerungen war und ob bzw. inwieweit sie, ähnlich wie das spätere Gesetzbuch des internationalen Handels,¹⁰ im Gegensatz zum Rest des OZ 1964 an traditionelle Elemente von Verpflichtungen anknüpfte (oder vielmehr litt), wenn auch in modifizierter und beschnittener Form und unter Verwendung der damaligen Terminologie. Der zweite Artikel konzentriert sich auf konkrete Rechtsinstitute vertraglicher Rechtshandlungen, die Rechte und Pflichten zwischen Bürgern gemäß dem V. Teil des OZ 1964 begründeten, sowie auf die daraus resultierenden Obligationen und beantwortet auch die Frage, ob und inwieweit die Forschungsergebnisse aus dem ersten Artikel auch für sie gelten.

1. Konzeptioneller Rahmen der Kodifizierung des OZ 1964 mit Fokus auf das Schuldrecht

Im Jahre 2024 sind 60 Jahre seit dem Inkrafttreten und der Wirksamkeit des OZ 1964¹¹ vergangen und 10 Jahre seit dem Zeitpunkt, als dieses Zivilgesetzbuch im Rechtssystem der Tschechischen Republik durch das neue, heute gültige und wirksame Bürgerliche Gesetzbuch¹² ersetzt wurde. Ungeachtet aller Bewertungen, die mit dieser Rechtsvorschrift verbunden waren, lässt sich feststellen, dass das Bürgerliche Gesetzbuch von 1964 relativ lange Zeit Teil der Rechtsordnung in den tschechischen Ländern war. Es durchlief verschiedene Metamorphosen und bewies seine Lebensfähigkeit und eine ähnliche Anpassungsfähigkeit an die gesellschaftlichen Verhältnisse wie beispielsweise das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch von 1811 in Österreich.¹³ Zum Zeitpunkt seiner Verabschiedung wurde das Gesetzbuch OZ 1964 eher¹⁴ positiv bewertet. Im Gegensatz dazu wurden insbesondere im Zusammenhang mit der Neukodifizierung des Zivilrechts zu Beginn des 21. Jahrhunderts eher seine negativen Aspekte hervorgehoben.¹⁵ Aus rechtshistorischer

¹⁰ Gesetz Nr. 101/1963 Sb. über Rechtsbeziehungen im internationalen Handelsverkehr (Kodex des internationalen Handels).

¹¹ Das Gesetz Nr. 40/1964 Sb., Bürgerliches Gesetzbuch wurde am 5. März 1964 im Teil Nr. 19 der Gesetzesammlung von 1964 veröffentlicht und trat gemäß § 510 OZ 1964 am 1. April 1964 in Kraft.

¹² Gesetz Nr. 89/2012 Sb., Bürgerliches Gesetzbuch. Im folgenden Text auch als OZ 2012 bezeichnet.

¹³ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch Österreichs aus dem Jahr 1811, aufgrund seines offiziellen Wortlauts in deutscher Sprache auch als ABGB abgekürzt, wurde durch das Patent 946/1811 JGBI. eingeführt. Es durchlief die Zeiten des Vormärzabsolutismus, die Anfänge des Konstitutionalismus im Österreichischen Kaiserreich, den Neoabsolutismus, die Tschechoslowakische Republik, die deutsche Besatzung, sowie Tschechoslowakei 1945–1948 und galt bis in die Ära der kommunistischen Tschechoslowakei, wo es schließlich durch das Gesetz Nr. 141/1950 Sb., das Bürgerliche Gesetzbuch, ersetzt wurde, aber seine Passagen über den Dienstvertrag (früher Lohnvertrag) galten teilweise bis zur Verabschiedung des Arbeitsgesetzbuches im Jahre 1965. Im Gegensatz zum OZ 1964 galt ABGB also mehr als doppelt so lange.

¹⁴ Wenn auch nicht ausschließlich. Siehe weiter unten im Text.

¹⁵ Sei es beispielsweise in der Begründung zum Gesetzentwurfes von OZ 2012, in der Fachliteratur oder in verschiedenen, insbesondere politischen Reden. So heißt es beispielsweise in dem Buch *Komunistické právo v Československu* (Das kommunistische Recht in der Tschechoslowakei): „... trotz dieser Kritik ist das radikale Bürgerliche Gesetzbuch nicht nur weiterhin gültig, sondern wird im Rahmen der laufenden Diskussionen sogar verteidigt.“ Siehe BĚLOVSKÝ, P. *Občanské právo* [Bürgerliches Recht]. In:

Sicht kann man grundsätzlich den Schlussfolgerungen von Petr Bělovský zustimmen, dass die Reform des Zivilrechts in der Tschechoslowakei zu Beginn der 1960er Jahre aus historischer Perspektive letztlich eher ein gescheiterter legislativer Vorstoß war.¹⁶ Andererseits sollte objektiv berücksichtigt werden, dass sich sein Inhalt im Laufe der Geltungsdauer dieses Gesetzbuches erheblich verändert hat. Das OZ 1964 hatte vor seiner Aufhebung ein ganz anderer Text als das OZ 1964 in seiner ursprünglichen Fassung.

Das untersuchte Bürgerliche Gesetzbuch aus dem Jahr 1964 wurde im Laufe seiner Evolution auf normativer Ebene angepasst. Im Vergleich zum ursprünglichen Wortlaut des OZ 1964 wurde die erste grundlegende Novelle zum OZ 1964 im Jahre 1982 verabschiedet.¹⁷ Weitere grundlegende Gesetzesänderungen wurden in den Jahren 1990–1991 und später vorgenommen. In den sich wandelnden Zeiten bewies das OZ 1964 auch eine große Anpassungsfähigkeit an Wertewandel und an Veränderungen von den extrasystemischen Grundlagen von Recht und Gesellschaft¹⁸ sowie an verschiedene wirtschaftliche, politische, kulturelle und soziale Metamorphosen. Beispielsweise kam es um die Wende vom 20. zum 21. Jahrhundert auch im tschechischen Zivilrecht zu einer weiteren erheblichen Stärkung des richterlichen Ermessens und der Analogie.¹⁹ Das OZ 1964 war in der Tschechischen Republik bis einschließlich zum 31. Dezember 2013 in Kraft. Das heißt,

BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (Hrsg.) et al. *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezprávi* [Kommunistisches Recht in der Tschechoslowakei. Kapitel aus der Geschichte der Ungerechtigkeit]. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, S. 462.

¹⁶ BĚLOVSKÝ, *op. cit.*, S. 462. Petr Bělovský spricht in dem Text ausdrücklich von einem legislativen Experiment. Angesichts der Geltungsdauer, der Änderungen der normativen Regelung und der Funktionsweise des Gesetzbuchs in der Anwendungspraxis finden wir jedoch die Bezeichnung „legislative Tat“ etwas präziser.

¹⁷ Gesetz Nr. 131/1982 Sb., durch das das Bürgerliche Gesetzbuch geändert und ergänzt wird und einige weitere Vermögensverhältnisse geregelt werden. Vor dieser umfassenden Novellierung wurde das Bürgerliche Gesetzbuch von 1964 nur einmal novelliert. Und zwar durch das Gesetz Nr. 58/1969 Sb., das die Haftung für Schäden einführt, die durch rechtswidrige Entscheidungen und fehlerhafte behördliche Verfahren verursacht wurden. Diese Haftung wurde aus dem sowjetischen Recht übernommen und bereits bei der Ausarbeitung des Bürgerlichen Gesetzbuchs von 1964 diskutiert. Siehe Národní archiv [Nationalarchiv], Bestand Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna [Regierungspräsidiumsammt – gewöhnliche Akten 1961], Karton 96, Sign. 366/365/3, Informace pro s. Širokého. Zpráva o zákonech na úseku hospodářských vztahů socialistických organizací majetkových a rodinných vztahů občanů ze dne 21. 5. 1962 [Informationen für Herrn Široký. Bericht über Gesetze im Bereich der wirtschaftlichen Beziehungen sozialistischer Organisationen zu Vermögens- und Familienverhältnissen der Bürger vom 21. 5. 1962].

¹⁸ Zu den Werten und extrasystemischen Grundlagen des Rechts in den tschechischen Ländern aus rechtshistorischer Sicht siehe z. B. ŠOUŠA, J. jr. – CÍRUS, V. Normativa a aplikační praxe ohledně trestných činů rušení náboženství a urážky církve ve vybraných případech judikatury Krajského soudu v Českých Budějovicích v letech 1873–1923 [Normativa und Anwendungspraxis in Bezug auf Straftaten der Religionsstörung und Beleidigung der Kirche in ausgewählten Fällen der Rechtsprechung des Bezirksgerichts in Budweis in den Jahren 1873–1923]. *Revue církevního práva* [Revue des Kirchenrechts], 2024, Jahrgang XXX, Nr. 4, S. 29–31.

¹⁹ Die Stärkung des richterlichen Ermessens und der Analogie hat den Einfluss der Rechtsprechung auf die Rechtsordnung verstärkt, unter anderem auch dank des ständig zunehmenden Aktivismus der Gerichte und der Vorstellung von der Immanenz der Überlegenheit der richterlichen Auslegung aufgrund des autoritativen Charakters gerichtlicher Entscheidungen. Siehe ONDŘEJKOVÁ, J. Vnější limity soudcovské interpretace a argumentace. Prag: Leges, 2018, S. 12 und auch ŠOUŠA, J. jr. Normy, jejich výklad a aplikace v českých dějinách 18.–20. století aneb Namísto úvodu [Normen, ihre Auslegung und Anwendung in der tschechischen Geschichte des 18. bis 20. Jahrhunderts oder Anstelle einer Einleitung]. In: ŠOUŠA, J. jr. et al. *Zákony, zákoníky a jejich aplikační praxe v 18.–20. století v českých zemích* [Gesetze, Gesetzbücher und

es galt in der Tschechoslowakei während des sogenannten Reformprozesses der 1960er Jahre, während der Föderalisierung, der Normalisierung, während Gorbatschows Perestrojka, während den Veränderungen nach 1989, auch nach der Entstehung der unabhängigen Tschechischen Republik²⁰ und der Slowakischen Republik²¹ sowie während der Mitgliedschaft der Tschechischen Republik und der Slowakischen Republik in der Europäischen Union.

Es ist allgemein bekannt, ja fast axiomatisch, dass das OZ 1964, insbesondere in seiner ursprünglichen Fassung (vor den genannten großen Novellierungen), eine Rechtsvorschrift war, die allgemein als bedeutender Bruch mit der traditionellen Form des kontinentalen Zivilrechts angesehen werden kann. Allerdings kann über den Inhalt dieser Veränderungen bei einzelnen Rechtsinstituten diskutiert werden. Die Aufhebung der Trennung zwischen Privatrecht und öffentlichem Recht und die Einführung der sogenannten Sektoralität (Einteilung in unabhängig voneinander existierende und abgeschlossene Rechtsgebiete)²² der Rechtsordnung in der Zeit von 1950 bis 1989 führte zur Veröffentlichung des Bürgerlichen Gesetzbuches.²³ Als Kriterium für die Systematik des OZ 1964 sollten die durch Normen geregelten sozialen Beziehungen dienen, was dazu führte, dass die Struktur des Gesetzbuches von der grundlegenden Unterteilung in dingliche Rechte und Schuldrechte abwich. Dabei wurde diese traditionelle Einteilung des Rechts nach umfangreichen Diskussionen aufgegeben.²⁴ Noch im Dezember 1961 wurde der Verzicht auf die Einteilung des Rechts in Sachen- und Obligationenrecht, auf die damit verbundenen Begriffe und eine neue Struktur des in Vorbereitung befindlichen Bürgerlichen Gesetzbuches noch nicht als endgültig beschlossen.²⁵ Letztendlich setzte sich die Forderung nach einer grundlegenden Transformation durch. Die Verfasser des OZ 1964 argumentierten dabei mit der

ihre Anwendungspraxis im 18. bis 20. Jahrhundert in den böhmischen Ländern]. Prag: Karolinum, 2023, S. 10.

²⁰ Im weiteren Text auch nur als TR bezeichnet.

²¹ Im weiteren Text auch nur als SR bezeichnet.

²² Siehe dazu z. B. ELIÁŠ, K. Odráz peripetii české civilistiky v dějinách Právnicka [Reflexion der Peripetien der tschechischen Zivilistik in der Geschichte der Zeitschrift Právník]. In: MASOPUST, Z. (Hrsg.). *Právo a stát na stránkách právníka. 150 let českého právníckého časopisu* [Recht und Staat auf den Seiten Právník. 150 Jahre tschechische juristische Zeitschrift]. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2011, S. 261; BĚLOVSKÝ, op. cit., S. 426–428 oder GÁBRIŠ, T. Posilňovanie roly štátu a verejného práva v Československu v rokoch 1948–1989 [Stärkung der Rolle des Staates und des öffentlichen Rechts in der Tschechoslowakei in den Jahren 1948–1989]. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (Hrsg.) et al. *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezprávi* [Kommunistisches Recht in der Tschechoslowakei. Kapitel aus der Geschichte der Ungerechtigkeit]. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, S. 154–155.

²³ W. I. Lenin schloss sich ausdrücklich der Auffassung an, dass jedes Recht öffentlich ist. Siehe LUBY, Š. – KNAPP, V. et al. *Československé občanské právo. Sv. 1* [Tschechoslowakisches Zivilrecht. Bd. 1]. Praha: Orbis, 1974, S. 20.

²⁴ Viz Nationalarchiv, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 79, Výměna zkušeností s NDR – kodifikace občanského práva, dopis Ladislava Bydžovského dr. Helmutu Ostmannovi z 22. 12. 1961. Auch RICHTER, L. Nové občanské právo [Neues Bürgerliches Recht]. *Socialistické soudnictví* [Sozialistische Justiz], 1965, roč. V, č. 11, S. 439 oder RUDZINSKI, W. A. New Communist Civil Codes of Czechoslovakia and Poland. A General Appraisal. *Indiana Law Journal*, 1965, Vol. 41, Iss. 1, S. 39.

²⁵ Nationalarchiv, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 79, Původní rukopis dopisu Ladislava Bydžovského dr. Helmutu Ostmannovi z 12. 12. 1961.

Notwendigkeit, sich von theoretischen Konstrukten hin zu einer Rechtsvorschrift zu bewegen, die die Veränderungen in der damaligen sozioökonomischen Realität widerspiegelt.²⁶ Ob dies tatsächlich der Realität entspricht, wird weiter unten im Text erläutert. In Bezug auf Obligationen, als sogenannte relative Vermögensrechte haben einige Vertreter der damaligen Rechtswissenschaft, z. B. Viktor Knapp und Zdeněk Kratochvíl, geschrieben, dass eigentlich alle Rechte außer dem Eigentumsrecht relativ sind, da es immer relative Pflichten des Verpflichteten gegenüber dem Berechtigten gibt. Der Hauptunterschied zwischen dinglichen Rechten und Obligationen bestand nach dieser Theorie darin, dass bei den Obligationen das Rechtssubjekt individualisiert und konkretisiert war (Vertragspartei), während bei den dinglichen Rechten die Bestimmung des Rechtssubjekts dieses relativen Rechts mit dem Eigentum an einer bestimmten Sache verbunden war.²⁷

Ein zentraler Rechtsinstitut des OZ 1964 war das persönliche Eigentum,²⁸ aber das OZ 1964 sollte auch Fragen, die wir heute dem Verbraucherrecht zuordnen würden, sehr deutlich regulieren.²⁹ Gemäß der damaligen Terminologie handelte es sich bei den Schuldverhältnissen um Beziehungen zwischen sozialistischen Organisationen³⁰ und Bürgern³¹ sowie zwischen Bürgern untereinander bei der Befriedigung ihrer materiellen und kulturellen Bedürfnisse, insbesondere (aber nicht ausschließlich) vermögensrechtlicher Art.³² Neben anderen Bereichen brachte das OZ 1964 auch im Bereich des vertraglichen Obligationenrechts eine gewisse Neuerung mit sich. Abänderungen gab es beispielsweise bereits in der Terminologie selbst. Diese Abänderungen sind nicht nur im diachronen Vergleich mit früheren Zivilgesetzbüchern sichtbar, sondern auch im internationalen Vergleich, einschließlich der Staaten des Ostblocks.

Was das Schuldrecht im OZ 1964 betrifft, so kann man sagen, dass bestimmte Elemente des Schuldrechts weiterhin Bestand hatten und dass die Durchsetzung und Etablierung neuer Begriffe und Konzepte nicht leicht fiel. In den Diskussionen während der Vorbereitung des OZ 1964 wurde zunächst eindeutig der Begriff „Vertragsobligationenrecht“

²⁶ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 80, Informace pro s. ministra z 3. 3. 1960 a NA, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 79, dopis H. Ostmannovi z 16. 10. 1961. Auch KRATOCHVÍL, Z. *Nové občanské právo* [Neues Bürgerliches Recht]. Praha: Orbis, 1965, S. 12–13.

²⁷ EBRAHIMI, A. *Věcná práva v československém právu v letech 1964–1989* [Sachenrechte im tschechoslowakischen Recht in den Jahren 1964–1989]. Rigorosenarbeit. Univerzita Karlova. Právnická fakulta. Pověřený ak. pracovník Jan Kuklík, Praha: Univerzita Karlova, 2024, S. 20–21.

²⁸ Ausführlicher siehe BĚLOVSKÝ, *op. cit.*, S. 448–454. Aus damaliger Zeit z. B. KNAPPOVÁ, M. Některé problémy omezení práva osobního vlastnictví [Einige Probleme der Einschränkung des Rechts auf Privateigentum]. *Právník* [Jurist], 1972, Jahrgang CXI, Nr. 12, S. 1056–1069; oder ZUKLÍNOVÁ, M. Několik úvah o osobním vlastnictví bytů [Einige Überlegungen zum persönlichen Eigentum an Wohnungen]. *Právník* [Jurist], 1979, Jahrgang CXVIII, Nr. 5, S. 479–493.

²⁹ Definition des Verbraucherschutzrechts siehe MORAVEC, T. – PASTROČÁK, J. et al. *Spotřebitel a podnikatel na dynamicky se rozvíjejícím trhu* [Verbraucher und Unternehmer auf einem sich dynamisch entwickelnden Markt]. Prag: C. H. Beck, 2019, S. 1.

³⁰ Zeitgenössische Bezeichnung für juristische Personen. Siehe § 18–21 OZ 1964. In diesem Artikel verwenden wir die zeitgenössische Bezeichnung „sozialistische Organisation“ bzw. „juristische Person“.

³¹ Zeitgenössische Bezeichnung für natürliche Personen – Menschen. Siehe § 7–17 OZ 1964. In diesem Artikel verwenden wir die zeitgenössische Bezeichnung „Bürger“ bzw. „natürliche Person“.

³² NA, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 79, dopis H. Ostmannovi z 16. 10. 1961 a NA, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 80, Informace pro náměstka plk. Dr. Čihala, Příloha Zásady občanského zákoníku z 30. 3. 1961.

verwendet.³³ Verzicht auf diesen Begriff im verabschiedeten OZ 1964 kann als Ausdruck ideologischer Einflussnahme angesehen werden,³⁴ teilweise aber auch als terminologische Verschleierung der Natur rechtlicher Institutionen, um die Neuheit des Konzepts der juristischen Regulierung zu betonen. Darüber hinaus wurde der Begriff „Schuldverhältnisse“ im ursprünglich geltenden Wortlaut des OZ 1964 zwar (vor allem aus politischen Gründen) nicht verwendet, aber in der Rechtswissenschaft und in der Anwendungspraxis wurde weiterhin damit gearbeitet,³⁵ und auch die damaligen zivilrechtlichen Vorschriften anderer Staaten des Ostblocks enthielten den Begriff „Recht der Schuldverhältnisse“ und verankerten auch traditionelle Rechtsinstitute. Daher werden auch wir in diesem Artikel mit der traditionellen Rechtsterminologie der Schuldverhältnisse arbeiten.

OZ 1964 unterschied die Schuldverhältnisse im heutigen Sinne nach den Subjekten der Obligation (und in gewisser Hinsicht nach dem Gegenstand der Leistung).³⁶ Zur gleichen Gruppe wie die Vertragsrechte und Vertragspflichten zwischen Bürgern untereinander, gehörten jedoch auch Schuldverhältnisse zwischen den Bürgern und den sozialistischen Organisationen, wenn ein Bürger gegenüber einer sozialistischen Organisation beispielsweise als Kleingewerbetreibender auf der Grundlage eines Auftrags der sozialistischen Organisation Leistungen erbrachte.³⁷ Vertragsverhandlungen zwischen Bürgern wurden im V. Teil der ursprünglichen Fassung des OZ 1964, konkret in den Paragraphen 384–411, zusammen mit der Regelung des öffentlichen Wettbewerbs geregelt.³⁸ Das fünfte Teil des OZ 1964 trug den Titel „Rechte und Pflichten aus anderen Rechtsgeschäften“. Dabei darf natürlich nicht ganz außer Acht gelassen werden, dass die Kodifizierung des OZ 1964 im Rahmen der damaligen Neukodifizierung des tschechoslowakischen Rechtssystems bzw. der Neukodifizierung des Rechts in der Sowjetunion und anderen Staaten des Ostblocks entstand.

³³ Sowohl in den Grundsätzen der Zivilrechtskodizes (Grundsatz Nr. XII) als auch in der Übersicht über die bis einschließlich zum 7. März 1961 eingegangenen Anmerkungen zu den Grundsätzen der Zivilrechtskodizes wird auf vertragliche Schuldverhältnisse zwischen Bürgern sowie auf vertragliche Schuldverhältnisse zwischen Bürgern und sozialistischen Organisationen eingegangen. Siehe NA, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 80, Přehled připomínek k zásadám občanskoprávních kodexů, které došly do 7. března 1961 a NA, MS – nezpracováno, karton 80, Informace pro náměstka plk. Dr. Čihala, Příloha Zásady občanského zákoníku z 30. 3. 1961.

³⁴ Resp. Ideologisierung der Sprache, worauf Karel Eliáš hingewiesen hat. Siehe ELIÁŠ, *op. cit.*, S. 260.

³⁵ Siehe z. B. HALOUZKA, V. Solidarita závazku dlužníka a závazku ručitele [Solidarität der Verpflichtung des Schuldners und der Verpflichtung des Bürgen]. *Právník [Jurist]*, 1976, Jahrgang CXV, Nr. 4, S. 363–373; KRATOCHVÍL, *op. cit.*, S. 311; LUBY, Š. – KNAPP, V. et al. *Československé občanské právo. Sv. 2* [Tschechoslowakisches Bürgerliches Recht. Bd. 2]. Praha: Orbis, 1974, S. 5 und Urteil des Obersten Gerichts, Aktenzeichen 4 Cz 78/67 vom 28. 7. 1967, veröffentlicht unter Nr. 2/1968. In: *Sbírka rozhodnutí a stanovisek Nejvyššího soudu* [Sammlung der Entscheidungen und Stellungnahmen des Obersten Gerichts]. Jahrgang XX. Nr. 1, 1968. [online]. [cit. 2025-08-18]. Verfügbar unter: <<https://sbirka.nsoud.cz/year-collection/sbirka-c-1-1968/strana/2>>.

³⁶ Schuldverhältnisse juristischer Personen gegenüber natürlichen Personen im Rahmen der Bereitstellung von Waren und Dienstleistungen im Rahmen ihrer Tätigkeit wurden im ursprünglichen Wortlaut des OZ 1964 als Dienstleistungen bezeichnet. Siehe insbesondere § 222–383 OZ 1964, aber auch weitere damalige Rechtsvorschriften.

³⁷ NA, MS – nezpracováno, karton 80, Informace pro náměstka plk. Dr. Čihala, Příloha Zásady občanského zákoníku z 30. 3. 1961.

³⁸ Diese wurde in § 412–414 des OZ 1964 geregelt.

2. Vertragsrechtsgeschäfte gemäß V. Teil OZ 1964 im politischen und rekodifizierenden Kontext

Jede Rechtsvorschrift ist das Ergebnis einer gesellschaftlichen Entwicklung und Überlegungen.³⁹ Daher kann, wie bereits im Text erwähnt wurde, die Ausarbeitung und Verabschiedung des OZ 1964 in der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik nicht losgelöst vom politischen Kontext und dem Kontext der Rekodifizierung dieser Zeit betrachtet werden. Aus Sicht der politischen Entwicklung ist es angebracht zu erwähnen, dass die damalige Führung der Kommunistischen Partei der Sowjetunion⁴⁰ unter Nikita Chruschtschow nach ihrem innerparteilichen Sieg und der vorübergehenden Stabilisierung ihrer Macht begann, unrealistische ideologische Konstrukte des sogenannten Volksstaates im Sinne einer neuen Etappe und „wichtigsten Höhepunkt des Übergangs vom sozialistischen Staat zum kommunistischen Staat“.⁴¹ Nach Chruschtschows Thesen über den Volksstaat hatte der Sozialismus in der Sowjetunion bereits gesiegt und die Gesellschaft hatte mit dem Aufbau des Kommunismus⁴² begonnen, der laut Chruschtschow angeblich um das Jahr 1980 (sic!) erreicht werden sollte.⁴³ Während in politikwissenschaftlichen und historischen Texten die von Chruschtschow herbeigeführten Veränderungen als „Taufwetter-Periode“ bezeichnet und nicht selten positiv als eine gewisse Liberalisierung der Regime des Ostblocks bewertet werden, handelte es sich aus Sicht des Bürgerrechts in den tschechischen Ländern um eine Verschiebung in Richtung Voluntarismus, bei dem der Wunsch zum Vater des Gedankens wurde.

Angesichts der damaligen machtpolitischen Ordnung des Ostblocks wurden die genannten Thesen Chruschtschows mehr oder weniger schrittweise von den Staaten übernommen, in denen politische Parteien dominierten, für die die Politik der KPdSU damals das bestimmende Dogma war. Zu diesen Staaten gehörte auch die damalige Tschechoslowakei.⁴⁴ Zwar standen die tschechoslowakischen Vertreter den utopischen Proklamationen der Sowjetunion zunächst zurückhaltend gegenüber, übernahmen sie jedoch nach

³⁹ JELLINEK, G. *Die sozioethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe*. 2. durchgesehene Auflage. Berlin: Verlag von O. Häring, 1908, S. 45–46.

⁴⁰ Im weiteren Text auch nur als KSSS bezeichnet.

⁴¹ Wie Nikita Chruschtschow in seiner Rede über das Programm der KSSS auf dem XXII. Parteitag der KSSS erklärte, siehe *XXII. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu* [XXII. Parteitag der Kommunistischen Partei der Sowjetunion]. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1961, S. 147.

⁴² Unter Sozialismus verstand man in diesem Zusammenhang eine Gesellschaft, in der das Prinzip „Jeder nach seinen Fähigkeiten, jedem nach seiner Leistung“ gelten sollte, und unter Kommunismus eine ideale Gesellschaft, in der das Prinzip „Jeder nach seinen Fähigkeiten, jedem nach seinen Bedürfnissen“ gelten sollte. Siehe Art. II. und III. der Erklärung zur Einleitung des Verfassungsgesetzes Nr. 100/1960 Sb., Verfassung der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik. Im weiteren Verlauf des Artikels auch nur als Verfassung von 1960 bezeichnet.

⁴³ Siehe z. B. KOCOUREK, V. – BABICKÝ, O. *Populární politický slovník* [Populäres politisches Wörterbuch]. Praha: Mladá fronta, 1964, S. 71 oder Stichwort „Sovětský komunismus“ [Sowjetischer Kommunismus]. In: MILLER, D. – COLLEMAN, J. – CONNOLLY, W. – RYAN, A. *Blackwellova encyklopedie politického myšlení* [Blackwell-Enzyklopädie des politischen Denkens]. Brno: Barrister & Principal, 2000, S. 484. Am Rande sei angemerkt, dass der Begriff des Volksstaates auch später in der Zeit der Normalisierung verwendet wurde, allerdings in einer anderen Bedeutung, mit der Ablehnung der bereits eingeschlagenen Straße zum Kommunismus.

⁴⁴ Dies spiegelte sich auch in verschiedenen Propagandabroschüren wider. Z. B. AUTOR UNBEKANNT. *Prerůstání socialistických společenských vztahů v komunistické* [Der Übergang von sozialistischen zu kommunistischen Gesellschaftsverhältnissen]. Praha: ÚV KSČ, 1962.

und nach.⁴⁵ Im Rahmen des Verständnisses der gesellschaftlichen Zusammenhänge des Rechts müssen wir uns auch bewusst machen, dass es sich um eine Zeit handelte, in der es weltweit zu einer grundlegenden und für die Zukunft entscheidenden Spaltung innerhalb der kommunistischen Bewegung kam, die vereinfacht als chinesisch-sowjetisches Schisma bezeichnet wird.⁴⁶ Die genannten Thesen über den aufgebauten Sozialismus und die baldige Verwirklichung des Kommunismus können gerade als eine der Manifestationen dieses Schismas angesehen werden.⁴⁷ Wenn jedoch die Verfasser dieser Thesen beschworen, dass die genannte Konstruktion vollständig der sozioökonomischen Realität entspreche,⁴⁸ so war dies nur ihr frommer Wunsch.

Dazu ist anzumerken, dass sich beispielsweise in der Tschechoslowakei die wirtschaftlichen Schwierigkeiten der damaligen Planwirtschaft bereits Ende der 1950er und Anfang der 1960er Jahre darin widerspiegeln, dass in den Jahren 1954 und 1955 nur Jahreswirtschaftspläne und nicht die damals üblichen Fünfjahrespläne verabschiedet wurden.⁴⁹ Für den Zeitraum 1956–1960 wurde zwar bereits ein Gesetz über den Fünfjahresplan erlassen. Dieses wurde jedoch erst 1958 verabschiedet, als die wirtschaftlichen Ergebnisse für die Jahre 1956 und 1957 bereits bekannt waren und der Plan entsprechend angepasst werden konnte. Das folgende Gesetz über den Fünfjahreswirtschaftsplan für den Zeitraum der Neukodifizierung des OZ 1964⁵⁰ wurde zwar rechtzeitig verabschiedet, aber auch dieses Gesetz erfüllte nicht die ursprünglichen Erwartungen.⁵¹ Laut Václav Průcha stieg in diesem Zeitraum beispielsweise das Nationaleinkommen um 10 % statt um 42 %, wie ursprünglich geplant, die Arbeitsproduktivität stieg um 19 % statt um die geplanten 43 %, die Industrieproduktion stieg um 29 % statt um 56 %, der Wohnungsbau stieg um 30 % statt um 54 % und der persönliche Verbrauch um 16 % statt um 30 %.⁵² Einer der Gründe für den Rückgang war auch der bereits erwähnte Bruch mit der Volksrepublik China, infolge dessen der Außenhandelsumsatz zwischen der ČSSR und der VR China auf 1/10 des ursprünglich geplanten Volumens sank.⁵³ Andererseits sanken zwischen 1953 und 1965

⁴⁵ PRŮCHA, V. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2. Období 1945–1992* [Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1992. 2. Zeitraum 1945–1992]. Brno: Doplňek, 2009, S. 307.

⁴⁶ Gleichzeitig kommt es zu dieser Zeit zu einer grundlegenden und entscheidenden Spaltung innerhalb der kommunistischen Bewegung. Siehe YOWEV, S. Die ideologischen Gegensätze zwischen Chruschtschow und Mao Tse-tung. *Aus Politik und Zeitgeschichte. Die Beilage der Wochenzeitung Parlamentarismus*, 1960, Jahrgang. 8, Nr. 26, S. 417.

⁴⁷ Ibidem, S. 418.

⁴⁸ Siehe XXII. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu, S. 172.

⁴⁹ Es handelte sich um das Gesetz Nr. 2/1954 Sb. über den staatlichen Plan zur wirtschaftlichen Entwicklung der Volkswirtschaft der Tschechoslowakischen Republik für das Jahr 1954 und das Gesetz Nr. 12/1955 Sb. über den staatlichen Plan zur wirtschaftlichen Entwicklung der Volkswirtschaft der Tschechoslowakischen Republik für das Jahr 1955. Beide Gesetze wurden erst durch das Gesetz Nr. 276/2023 Sb. über die Aufhebung veralteter Rechtsvorschriften als veraltet aufgehoben.

⁵⁰ Die Jahre 1961–1965. Es handelte sich um das Gesetz Nr. 165/1960 Sb. über den dritten Fünfjahresplan zur Entwicklung der Volkswirtschaft der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik. Um genau zu sein, muss man hinzufügen, dass angesichts der Tatsache, dass der Name Tschechoslowakische Sozialistische Republik erst 1960 eingeführt wurde, die beiden vorangegangenen Fünfjahrespläne nicht berücksichtigt werden durften und es sich um den ersten Fünfjahresplan zur Entwicklung der ČSSR handelte.

⁵¹ BĚLOVSKÝ, *op. cit.*, S. 436.

⁵² PRŮCHA, *op. cit.*, S. 317.

⁵³ Ibidem, S. 315.

die Lebenshaltungskosten der Bevölkerung in der Tschechoslowakei statistisch um 12 % und die Reallöhne stiegen im Durchschnitt.⁵⁴

Die genannten neuen politischen und staatsrechtlichen Begriffe und Denkkonstrukte der Wende vom 50. zum 60. Jahrhundert spiegelten sich in konkreten Rechtsvorschriften und Rechtsinstituten wider. Die tschechoslowakischen Juristen, die an der Gesetzgebung beteiligt waren, sei es als Beamte oder als Fachberater, standen nicht selten zwischen Skylla und Charybdis, zwischen den Anforderungen extremer Praktikabilität, Zweckmäßigkeit und Verständlichkeit des Rechts einerseits und den Anforderungen der ideologischen Akzeptanz der Rechtsvorschriften andererseits. Das Ergebnis war ein konzeptioneller Utilitarismus. Die Konzeption und die rechtliche Regelung der Vorschriften sowie die scheinbare Widersprüchlichkeit der Anwendungsansätze im untersuchten Zeitraum lassen sich wohl am besten aus der Perspektive des Rechtsrealismus *sui generis* erklären.⁵⁵ Der Einfluss der damaligen ideologischen Sichtweisen auf das Bürgerliche Gesetzbuch von 1964 wurde übrigens auch von den damaligen Juristen anerkannt, wenn auch unter Verwendung des damaligen Jargons.⁵⁶

Die politische Erklärung über die Erreichung des Sozialismus und den Übergang zum Kommunismus schlug sich im tschechoslowakischen Recht der Wende der 50er und 60er Jahren des 20. Jahrhunderts nicht nur in der notorisch bekannten Änderung des Staatsnamens in Tschechoslowakische Sozialistische Republik oder in der Proklamation über die Erreichung des Sozialismus und die Schaffung der Voraussetzungen für den Übergang zum Kommunismus zum Ausdruck, die in den bereits erwähnten Artikeln II. und III. der Präambel der Verfassung von 1960 enthalten ist.⁵⁷ Wie bereits erwähnt, zeigte sich dies auch in der Entstehung verschiedener zeitgenössischer Rechtsinstitute und -konstruktionen. Als Beispiele hierfür seien die außerordentlichen Volksgerichte,⁵⁸ die Einführung der horizontalen Verwaltungsüberprüfung in der Verwaltungsordnung von 1960⁵⁹ oder die Vereinfachung des Verwaltungsverfahrens und die Stärkung der Aufgaben seiner Teilnehmer genannt.⁶⁰ Einige dieser Institutionen, wie beispielsweise die lokalen Volksgerichte und die Verwaltungsordnung von 1960, erwiesen sich als so unpraktisch, dass sie bereits in

⁵⁴ Ibidem, S. 614.

⁵⁵ ŠOUŠA, J. jr. et al. *Zákony, zákoníky a jejich aplikační praxe v 18.–20. století v českých zemích*, S. 20–21. Zum Rechtsrealismus *sui generis* siehe auch GÁBRIŠ, T. Iusmarxismus jako právní realismus [Iusmarxismus als Rechtsrealismus]. In: GÁBRIŠ, T. et al. *Nedogmatická právní věda. Od marxismu po behaviorální ekonomii* [Nichtdogmatische Rechtswissenschaft. Vom Marxismus zur Behavioralökonomie]. Praha: Wolters Kluwer, 2017, S. 24–42.

⁵⁶ Siehe z. B. KNAPPOVÁ, M. *Některé problémy omezení práva osobního vlastnictví*, S. 1058 und KNAPPOVÁ, M. K úkolům čs. práva po XIV. sjezdu KSČ [Zu den Aufgaben des tschechoslowakischen Rechts nach dem XIV. Parteitag der Kommunistischen Partei Tschechoslowakiens]. *Právník* [Jurist], 1972, Jahrgang CXI, Nr. 3, S. 227.

⁵⁷ Verfassungsgesetz Nr. 100/1960 Sb., Verfassung der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik. Siehe dazu z. BĚLOVSKÝ, *op. cit.*, S. 436.

⁵⁸ Reine Laiengerichte in Gemeinden und am Arbeitsplatz, die sich mit Vergehen von geringerer Schwere als Straftaten (hauptsächlich gegen das Zusammenleben der Bürger und die sozialistische Ordnung), weniger schweren Straftaten, geringfügigen Vermögensstreitigkeiten usw. befassen. Sie wurden auf der Grundlage des Gesetzes Nr. 38/1961 Sb. über lokale Volksgerichte eingerichtet.

⁵⁹ Regierungsverordnung Nr. 91/1960 Sb. über Verwaltungsverfahren.

⁶⁰ Ibidem.

den 1960er Jahren durch eine funktionalere Rechtsregelung ersetzt wurden.⁶¹ Was das OZ 1964 betrifft, wagte der Gesetzgeber jedoch lange Zeit (fast 20 Jahre) keine konzeptionellen Veränderungen. Ein weiterer Ausdruck der genannten politischen Thesen im damaligen tschechoslowakischen Recht war eine Reihe von politisch-proklamatorischen, unbedingten Bestimmungen in Rechtsvorschriften und in der Rechtstheorie. Diese politischen Proklamationen und teleologischen Normen waren jedoch nicht selten nur Ausdruck frommer Wünsche oder politischer Vorgaben der Verfasser dieser Normen.

Als in den 1960er Jahren in der Tschechoslowakei eine umfassende Neukodifizierung des Rechtssystems vorgenommen wurde, basierte diese Neukodifizierung auf der bereits erwähnten sektoralen Gliederung des Rechtssystems. Vor allem die Vorbereitung des OZ 1964 war jedoch auch deutlich von der damaligen Dichotomie zwischen Wirtschaftlichkeit und den oben genannten unrealistischen politischen Thesen über den Aufbau des Sozialismus und die Vorbereitung des Weges zum Kommunismus geprägt. Dies spiegelte sich deutlich im ursprünglichen Wortlaut dieses Gesetzbuches wider. Andererseits sollte erneut betont werden, dass sich die meisten neuen sektoralen Gesetzbücher der Tschechoslowakei, die im Rahmen der Rekodifizierungswelle der 1960er Jahre verabschiedet wurden, ähnlich wie das OZ 1964 als relativ anpassungsfähig an sozioökonomische Veränderungen erwiesen und in den tschechischen Ländern relativ lange gültig waren.⁶² Alles Schlechte hat immer auch etwas Gutes, und so kann man davon ausgehen, dass gerade die Tatsache, dass das OZ 1964 von vornherein auf die Anpassung an die damalige Rechts-, Ideologie- und Wirtschaftspolitik ausgelegt war, es diesem Bürgerlichen Gesetzbuch ermöglichte, auch in Zukunft anpassungsfähig an die jeweilige Politik zu bleiben.

⁶¹ Dies geschah durch das Gesetz Nr. 71/1967 Sb. über das Verwaltungsverfahren (Verwaltungsordnung). Dieses Gesetz war die erste gesetzliche Regelung des Verwaltungsverfahrens in der Tschechoslowakei, da bis dahin die Verwaltungsordnungen in Form von Regierungsverordnungen vorlagen.

⁶² Im Rahmen der Rekodifizierungswelle der 1960er Jahre in der Tschechoslowakei werden insbesondere die folgenden Rechtsvorschriften hervorgehoben: Gesetz Nr. 99/1963 Slg., Zivilprozessordnung. Im weiteren Verlauf des Artikels auch nur als ZPO 1963 bezeichnet. Diese Rechtsvorschrift gilt in der Tschechischen Republik mit zahlreichen Novellen weiterhin. Gesetz Nr. 94/1963 Slg., über die Familie, im Folgenden auch als ZoR 1963 bezeichnet, wurde ebenso wie das OZ 1964 erst durch das OZ 2012 ersetzt. Das Gesetz Nr. 65/1965, Arbeitsgesetzbuch, im Folgenden auch als ZP 1965 bezeichnet, war bis Ende 2006 Teil der Rechtsordnung der Tschechoslowakei und der Tschechischen Republik, bis es durch das Gesetz Nr. 262/2006 Sb. ersetzt wurde. Ein weiteres Gesetz war das Gesetz Nr. 97/1963 Sb. über internationales Privatrecht und Prozessrecht. Auch dieses Gesetzbuch blieb relativ lange in Kraft, bis einschließlich zum 31. 12. 2013, als es durch das Gesetz Nr. 91/2012 Sb. über internationales Privatrecht ersetzt wurde. Das Gesetz Nr. 140/1961 Slg., Strafgesetzbuch, wurde erst durch das Gesetz Nr. 40/2009 Sb., Strafgesetzbuch, ersetzt. Das Gesetz Nr. 141/1961 Sb. über das Strafverfahren (Strafprozessordnung) ist nach zahlreichen Novellierungen bis heute in Kraft. Gesetz Nr. 71/1967 Sb. über das Verwaltungsverfahren (Verwaltungsordnung), das am 1. 1. 2006 durch das Gesetz Nr. 500/2004 Sb., Verwaltungsordnung, aufgehoben wurde. Neben diesen Rechtsvorschriften wurden im Rahmen der Neukodifizierung in den 1960er Jahren weitere Gesetzbücher verabschiedet, die jedoch aufgrund der von ihnen geregelten Bereiche keine so lange Lebensdauer hatten. Es handelte sich um die Regierungsverordnung Nr. 91/1961 Sb. über Verwaltungsverfahren, die noch in den 60er Jahren des 20. Jahrhunderts ersetzt wurde, durch das Gesetz Nr. 101/1963 Sb. über Rechtsbeziehungen im internationalen Handelsverkehr (Kodex des internationalen Handels) ersetzt wurde, das bis einschließlich zum 31. 12. 1991 in Kraft war. Im weiteren Verlauf des Artikels auch nur als Gesetzbuch des internationalen Handels bezeichnet. Vor allem wurde auch das Gesetz Nr. 109/1964 Sb., das Wirtschaftsgesetzbuch, kodifiziert. Im weiteren Verlauf dieses Artikels auch nur als HZ 1964 bezeichnet. Das HZ 1964 war bis 1991 Teil der tschechoslowakischen Rechtsordnung.

Das Bürgerliche Gesetzbuch von 1964 wurde im Rahmen der tschechoslowakischen Neukodifizierung zwar von verschiedenen Vorbereitungsstellen vorbereitet,⁶³ in Wirklichkeit wurde es jedoch im Rahmen des Kommentierungsverfahrens einschließlich einer öffentlichen Diskussion grundsätzlich gemeinsam mit der Zivilprozessordnung von 1963⁶⁴ und dem Familiengesetz von 1963 erörtert.⁶⁵ Das Familiengesetz wurde bei der Ausarbeitung seines Textes ursprünglich nach dem Namen der alten gesetzlichen Regelung⁶⁶ als Gesetz über das Familienrecht bezeichnet.⁶⁷ Teil des mit dem OZ 1964 vorbereiteten Rekodifizierungspakets war auch das Wirtschaftsgesetzbuch⁶⁸ und teilweise auch das Gesetz über internationales Privatrecht und Prozessrecht.⁶⁹ Im Rahmen der Rekodifizierungsarbeiten wurde ursprünglich zusammenfassend von diesen Rechtsvorschriften als Gesetzbüchern aus dem Bereich des Zivilrechts⁷⁰ bzw. Kodizes aus dem Bereich des Zivil- und Wirtschaftsrechts⁷¹ gesprochen. Diese Bezeichnung deutet eindeutig auf die Wahrnehmung gemeinsamer zivilrechtlicher Elemente dieser Gesetze hin. Ein Teil der damaligen tschechoslowakischen Rechtswissenschaft ordnete auch das Gesetzbuch des internationalen Handels dem Zivilrecht zu.⁷² Schließlich überwog jedoch die getrennte Betrachtung nach Fachgebieten und Subjekten, und man begann, von Gesetzen im Bereich der Wirtschaftsbeziehungen sozialistischer Organisationen und der Vermögens- und Familienbeziehungen der Bürger zu sprechen.⁷³

Ein Wendepunkt in der Terminologie im Rahmen des Gesetzgebungsprozesses kam etwa Mitte 1962. Unabhängig von dem komplexen „Dreierpaket“ der drei genannten

⁶³ KANDA, A. Některé obecné otázky návrhu občanského zákoníku [Einige allgemeine Fragen zum Entwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches]. *Právník* [Jurist], 1963, Jahrgang CII, Nr. 9, S. 701. Mit Beschluss des Politbüros des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei Tschechoslowakei vom 18. Juli 1961 wurde der Hauptschiedsrichter beauftragt, einen Entwurf für ein Wirtschaftsgesetzbuch auszuarbeiten, und der Justizminister, Entwürfe für ein Bürgerliches Gesetzbuch, eine Zivilprozessordnung und ein Familiengesetzbuch auszuarbeiten. Siehe NA, Ústřední výbor KSČ 1945–1989, svazek 350, a.j. 441, Příloha ke Zprávě o zákonech na úseku hospodářských vztahů socialistických organizací, majetkových a rodinných vztahů občanů z 6. 5. 1962.

⁶⁴ Gesetz Nr. 99/1963 Sb., Zivilprozessordnung.

⁶⁵ Gesetz Nr. 94/1963 Sb., Familiengesetz.

⁶⁶ Gesetz Nr. 265/1949 Sb., über das Familienrecht.

⁶⁷ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 80, Projednávání zásad zákonů z úseků občanskoprávního a hospodářského.

⁶⁸ Gesetz Nr. 109/1964 Sb., Wirtschaftsgesetzbuch.

⁶⁹ Gesetz Nr. 97/1963 Sb. über internationales Privatrecht und Prozessrecht.

⁷⁰ NA, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna, karton 96, sign. 366/365/3, Informace ministerstva spravedlnosti k návrhu zásad zákonů na úseku občanskoprávním pro politické byro ÚV KSČ z 10. 7. 1961.

⁷¹ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 80, Projednávání zásad zákonů z úseků občanskoprávního a hospodářského.

⁷² LUBY – KNAPP et al., *Československé občanské právo. Sv. 1.*, S. 20 oder KANDA, *op. cit.*, S. 703.

⁷³ NA, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna, karton 96, sign. 366/365/3, Informace pro s. Širokého. Zpráva o zákonech na úseku hospodářských vztahů socialistických organizací a majetkových a rodinných vztahů občanů z 21. 5. 1962, NA, Ústřední výbor KSČ 1945–1989, svazek 350, a.j. 441, Zpráva o zákonech na úseku hospodářských vztahů socialistických organizací a majetkových a rodinných vztahů občanů z 6. 5. 1962 oder NA, Ústřední výbor KSČ 1945–1989, svazek 357, a.j. 447, Zpráva o zákonech na úseku hospodářských vztahů socialistických organizací a majetkových a rodinných vztahů občanů z 5. 7. 1962.

Rechtsvorschriften wurden bereits das erwähnte Gesetzbuch des internationalen Handels⁷⁴ und vor allem das Arbeitsgesetzbuch von 1965 vorbereitet.⁷⁵ Der AG 1965 wurde von den Gewerkschaften vorangetrieben und aus propagandistischer Sicht als wichtiger angesehen als die oben genannten Gesetzbücher.⁷⁶ An dieser Stelle sei bereits erwähnt, dass hinsichtlich der Schuldverhältnisse bei der Ausarbeitung des OZ 1964 ursprünglich mit einem traditionelleren Konzept des Obligationenrechts gearbeitet wurde und erst im Laufe der Arbeiten ein Konzept ausgearbeitet wurde, das einerseits Dienstleistungen als Schuldverhältnisse zwischen sozialistischen Organisationen und Bürgern d. h. im Wesentlichen das Verbraucherrecht, und andererseits Schuldverhältnisse gemäß V. Teil des OZ 1964, die in erster Linie Schuldverhältnisse zwischen Bürgern untereinander umfassten. Bereits bei der Ausarbeitung des Bürgerlichen Gesetzbuches von 1964 tagte die Kommission für Vereinbarungen zwischen Bürgern getrennt von der Kommission für Handel und Dienstleistungen.⁷⁷ Noch einmal separat tagte die Kommission für Einlagen und Darlehen, die sich auf Dienstleistungen im Finanzsektor konzentrierte, aber auch am Rande Gelddarlehen zwischen Bürgern behandelte.⁷⁸

Die zivilrechtliche Regelung der Tschechoslowakei in den 1960er Jahren existierte nicht für sich allein, sondern spiegelte die Machtverhältnisse der damaligen Welt wider. Die Schaffung des OZ 1964 muss daher in einem viel weiteren Kontext als nur innerhalb der Grenzen des tschechoslowakischen Staates gesehen werden. Die Rechtsordnungen nicht nur der ČSSR, sondern auch anderer Staaten des Ostblocks wurden in den 1960er Jahren unter anderem durch den oben erwähnten politischen Rahmen der Thesen über den Volksstaat und den Weg zum Kommunismus beeinflusst. Das OZ 1964 war somit nicht nur Teil der Neukodifizierung des tschechoslowakischen Rechts, sondern gehörte zu einer Reihe von Neukodifizierungen des Zivilrechts der Staaten des gesamten Ostblocks, die in den 1960er Jahren stattfanden. So verabschiedete Ungarn bereits 1959 ein neues Zivilgesetzbuch.⁷⁹ Dieses Bürgerliche Gesetzbuch ersetzte (nicht nur) im Bereich der Verpflichtungen das ursprüngliche ungarische Gewohnheitsrecht,⁸⁰ das nach einer gewissen

⁷⁴ Gesetz Nr. 101/1963 Sb. über Rechtsbeziehungen im internationalen Handelsverkehr (Kodex des internationalen Handels).

⁷⁵ Gesetz Nr. 65/1965 Sb., Arbeitsgesetzbuch. Im Folgenden als ZP 1965 bezeichnet.

⁷⁶ Beispielsweise wurde der Entwurf des ZP 1965 im Rahmen der Organisation einer allgemeinen Diskussion bevorzugt behandelt und bei der Ausarbeitung des genannten Komplexes von drei allgemein verbindlichen Rechtsakten berücksichtigt. Siehe NA, Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 81, Plán politicko-organizačního zabezpečení besed s pracujícími na vybraných závodech a připomínkového řízení k návrhům Občanského zákoníku, Zákona o rodině a Občanského soudního řádu dle usnesení politbyra ÚV KSČ z 9. 7. 1962.

⁷⁷ Als beispielsweise die Kommission für Vereinbarungen zwischen Bürgern am 20. September 1961 tagte, tagte die Kommission für Handel und Dienstleistungen am 8. September 1961. Siehe Národní archiv, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 79, Plán zasedání kodifikačních komisí, který je přílohou Informace pro 1. náměstka s. Ledvínu o stavu prací na občanskoprávních kodexech ze dne 26. 9. 1961.

⁷⁸ Nationalarchiv, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 79, Zápis ze zasedání komise pro vklady a půjčky z 6. 9. 1961.

⁷⁹ Gesetzartikel Nr. IV/1959. Siehe CSEHI, Z. New rules on legal persons and the draft of the new Civil code of Hungary. In: *Dny práva 2011 – Days of Law 2011. Civil Law on the Cross-roads*. Spisy Právnické fakulty MU č. 417. Brno: Masarykova univerzita, 2012, S. 3.

⁸⁰ LAZAR, J. – ŠVESTKA, J. et al. *Občanské právo hmotné. I. svazek* [Materielles Zivilrecht. Band I]. Praha: Panorama, 1987, S. 45.

Zeit (1918–1950) auch auf dem slowakischen (und ursprünglich auch dem karpatenukrainischen) Gebiet der Tschechoslowakei galt. Die Tschechoslowakei schaffte das Gewohnheitsrecht als Relikt des Feudalismus bereits 1950 ab. Im Jahr 1961 wurden die Grundlagen der Zivilgesetzgebung der UdSSR und der Unionsrepubliken veröffentlicht.⁸¹ Diese Grundsätze wurden als Rahmen- und übergeordnete föderale Regelung am 8. Dezember 1961 vom Obersten Sowjet der UdSSR mit Wirkung zum 1. Mai 1962 verabschiedet⁸² und sie wurden von den Zivilgesetzbüchern aller einzelnen Unionsrepubliken gefolgt.⁸³ Die Struktur der Grundsätze⁸⁴ und der Bürgerlichen Gesetzbücher der einzelnen Sowjetrepubliken⁸⁵ wird oft als eines der Teilsysteme der kontinentalen Rechtskultur bezeichnet.⁸⁶ Die Gesetzbücher enthielten neben dem Personenrecht, dem Sachen- und Schuldrecht und dem Erbrecht auch das Urheberrecht, das internationale Privatrecht und das gewerbliche Rechtsschutzrecht.

Im Jahr 1963 verabschiedete Mongolei,⁸⁷ das damals real fast den Status einer Sowjetrepublik hatte, ein neues Zivilgesetzbuch. Im Jahr 1964 wurde auch das polnische Bürgerliche Gesetzbuch⁸⁸ (Dz. U. 1964, Teil 16, Nr. 93)⁸⁹ vom 23. April 1964 verabschiedet,⁹⁰ das 1965 in Kraft trat.⁹¹ Im Vergleich zum tschechoslowakischen Bürgerlichen Gesetzbuch von 1964 wurde es eindeutig als umfangreicher und hinsichtlich der Änderungen als moderater bewertet.⁹² Im Gegensatz dazu wurde erst 1975 das Bürgerliche Gesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik verabschiedet,⁹³ das am 19. Juni 1975

⁸¹ *Fundamentals of Soviet Civil Legislation and Civil Procedure. Official Texts*. Moscow: Progress Publishers, 1968. Im Folgenden auch als Grundlagen der Zivilgesetzgebung von 1961 bezeichnet.

⁸² LAZAR – ŠVESTKA et al., *Občanské právo hmotné. I. svazek*, S. 40.

⁸³ Ibidem, S. 43. Identisch auch ASKLAND, A. The Civil Codes of the Soviet Republics By Ye A. Fleishits and A. L. Makovsky. *The International Trade Law Journal*. 1978. Vol. 3. Issue 2, S. 450. [online]. [cit. 2025-08-03]. Verfügbar unter: <<http://digitalcommons.law.umaryland.edu/mjil/vol3/iss2/19>>.

⁸⁴ LAZAR – ŠVESTKA et al., *Občanské právo hmotné. I. svazek*, S. 41.

⁸⁵ Z. B. Bürgerliches Gesetzbuch der RSFSR von 1964. Siehe GRAY, W. – STULTS, R. *Civil Code of the Russian Soviet Federated Socialist Republic. An English Translation*. University of Michigan: An Arbor. 1965, S. VII – VIII. [online]. [cit. 2025-08-03]. Verfügbar unter: <<https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=books#:~:text=The%20Civil%20Code%20of%20the,and%20spiritual%20needs%20of%20citizens>>.

⁸⁶ Diese Einstufung gab es sowohl auf der westlichen als auch auf der östlichen Seite des Eisernen Vorhangs. Siehe ASKLAND, *op. cit.*, S. 450 und SACCO, R. O některých otázkách základů občanského práva socialistických zemí [Zu einigen Fragen der Grundlagen des Zivilrechts in sozialistischen Ländern]. *Právník [Jurist]*, 1969, Jahrgang CVIII, Nr. 10, S. 802.

⁸⁷ LAZAR – ŠVESTKA et al., *Občanské právo hmotné. I. svazek*, S. 47.

⁸⁸ Ibidem, S. 45.

⁸⁹ KNAPP, V. Nový občanský zákoník Německé demokratické republiky [Neues Bürgerliches Gesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik]. *Právník [Jurist]*, 1977, Jahrgang CXVI, Nr. 12, S. 1117.

⁹⁰ *The Civil Code z dnia 23 kwietnia 1964 r. (Dz. U. tłum. gb Nr 16, poz. 93)* [online]. [cit. 2025-08-03]. Verfügbar unter: <<https://supertrans2014.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/06/the-civil-code.pdf>>. Im weiteren Text des Artikels auch nur als OZ PR 1964 bezeichnet.

⁹¹ RAJSKI, J. European Initiatives and Reform of Civil Law in Poland. *Juridica International. European Initiatives (CFR) and Reform of Civil Law in New Member States*, 2008, Vol. XIV, S. 152.

⁹² RUDZINSKI, *op. cit.*, S. 47–48.

⁹³ Veröffentlicht im Teil I. Nr. 27 des Gesetzblattes der Deutschen Demokratischen Republik am 4.6. 1975. Teil der Gesetzessammlung der DDR, in der das Zivilgesetzbuch der DDR enthalten ist [online]. [cit. 2025-08-23]. Verfügbar unter: <<https://ddrdbl.mkrst.net/data/DDR-GBI%201975%20I.pdf>>. Im weiteren Text des Artikels auch nur als OZ NDR 1975 bezeichnet.

in Kraft trat.⁹⁴ Interessanterweise ist anzumerken, dass, obwohl allgemein bekannt ist, dass die Neukodifizierung des Zivilrechts in Ostdeutschland nach dem VII. Parteitag der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands (SED) im Jahr 1971 begann und der erste Entwurf 1974 vorgelegt wurde,⁹⁵ begann die Deutsche Demokratische Republik⁹⁶ mit der Neukodifizierung des materiellen Zivilrechts etwa zur gleichen Zeit wie die Tschechoslowakei, und es kam zu einem Austausch und einer Vereinbarung über den Austausch von Erkenntnissen und Erfahrungen zwischen beiden Staaten.⁹⁷ Dennoch wurde der deutsche Kodex letztendlich erst nach dem Ende der Neukodifizierungswelle im Ostblock verabschiedet. Dadurch konnte das Zivilgesetzbuch der DDR einige Rechtsinstitute beibehalten, die unter dem Einfluss der bereits erwähnten politischen Doktrin der 1960er Jahre aus dem ursprünglichen Wortlaut des tschechoslowakischen Bürgerlichen Gesetzbuches von 1964 gestrichen worden waren. Viktor Knapp schrieb in seinem komparativen Artikel über das Zivilgesetzbuch der DDR⁹⁸ sogar: „... was die einzelnen Institutionen betrifft, so versucht es nicht um jeden Preis, das zu ändern oder wegzulassen, was bisher lebendig ist, was dem Rechtsbewusstsein der Bürger entspricht, bzw. woran sie gewöhnt sind und was dem sozialistischen Charakter des Rechts in der DDR in keiner Weise widerspricht.“⁹⁹

3. Einige allgemeinen Fragen zu Schuldverhältnissen gemäß

V. Teil des Bürgerlichen Gesetzbuches von 1964

Wie bereits oben erwähnt, hat sich das Konzept der Schuldverhältnissen im OZ 1964 schrittweise entwickelt, und zwar nicht nur während der Geltungsdauer des Gesetzbuches, sondern bereits während seiner Ausarbeitung. Während bei den Rekodifizierungsarbeiten die Begriffe „Schuldverhältnisse“ und „Obligationenrecht“ im Text des künftigen OZ 1964 verwendet wurden, kam der Begriff „Schuldverhältnisse“ in der verabschiedeten Fassung des OZ 1964 nicht vor, und das Gesetzbuch unterschied zwischen Dienstleistungen, d. h. Schuldverhältnissen zwischen sozialistischen Organisationen und Bürgern einerseits¹⁰⁰ und Rechtsgeschäften zwischen Bürgern andererseits. Die Definition von Dienstleistungen war sehr weit gefasst und sowohl für traditionelle Rechtssysteme als auch aus philosophischer Sicht untypisch.¹⁰¹ Darüber hinaus umfasste sie nicht nur zivilrechtliche Schuldverhältnisse, sondern betraf auch Dienstleistungen nach anderen Rechtsvorschriften, einschließlich verwaltungsrechtlicher Vorschriften, z. B. dem Gesetz Nr. 110/1964 Sb., über Telekommunikation.¹⁰² Die an der Ausarbeitung des Entwurfs des OZ 1964 beteiligten Personen verstanden jedoch, dass es sich in beiden Fällen tatsächlich

⁹⁴ KNAPP, *Nový občanský zákoník Německé demokratické republiky*, S. 1117

⁹⁵ *Zivilgesetzbuch (DDR)*. [online]. [cit. 2025-08-03]. Verfügbar unter: <[https://de.wikipedia.org/wiki/Zivilgesetzbuch_\(DDR\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Zivilgesetzbuch_(DDR))>.

⁹⁶ Im weiteren Text des Artikels auch nur als DDR bezeichnet.

⁹⁷ Národní archiv, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 79, Výměna zkušeností s NDR – Dopis dr. Ostmann.

⁹⁸ KNAPP, *Nový občanský zákoník Německé demokratické republiky*, S. 1117–1138.

⁹⁹ Ibidem, S. 1119.

¹⁰⁰ KRATOCHVÍL, *op. cit.*, S. 311.

¹⁰¹ LUBY – KNAPP et al., *Československé občanské právo. Sv. 2.*, S. 5.

¹⁰² Ibidem, S. 8.

um Schuldverhältnisse handelte.¹⁰³ So wurde beispielsweise in einem Bericht an Helmut Ostmann, den damaligen Leiter der Hauptabteilung für Gesetzgebung des Justizministeriums der DDR, dass im geplanten tschechoslowakischen Gesetzbuch die Befriedigung der Bedürfnisse und Rechte der Bürger durch sozialistische Organisationen (Dienstleistungen) geregelt werden sollte und dass die Vertragsbeziehungen zwischen den Bürgern gesondert geregelt werden sollten, wobei deren Charakter der genossenschaftlichen Ausihilfe hervor-gehoben werden sollte.¹⁰⁴

Schuldverhältnisse zwischen Bürgern konnten gemäß dem ursprünglichen Wortlaut des OZ 1964 aus Verträgen und anderen Rechtsgeschäften entstehen, z. B. aus Delikten oder ungerechtfertigter Bereicherung usw.¹⁰⁵ Im OZ 1964 wurden vertragliche Schuldverhältnisse hervorgehoben, was Artikel 33 der Grundprinzipien des Zivilrechts der UdSSR und der Unionsrepubliken¹⁰⁶ sowie Artikel 4 und 158 des Bürgerlichen Gesetzbuches der RSFSR entsprach.¹⁰⁷ Im Rahmen der Vorbereitung des OZ 1964 wurde vorgeschlagen, das Konzept der benannten und nicht benannten Verträge beizubehalten, und zwar nicht nur bei Dienstleistungen, sondern auch bei Verträgen zwischen Bürgern. Diese Kategorisierung von Verträgen fand schließlich Eingang in den Text des OZ 1964. Dieses Konzept bedeutete in Bezug auf Teil V. des OZ 1964, dass einige der häufigsten zivilrechtlichen Beziehungen zwischen natürlichen Personen im Gesetzbuch typisiert und in den im Gesetz genannten, sogenannten benannten Verträgen verankert werden sollten. Grundlage für die Regelung der einzelnen Typen sollte der tatsächliche Inhalt der gesellschaftlichen Beziehungen sein.¹⁰⁸ Andere Verträge konnten dann auf der Grundlage der Generalklausel in § 51 OZ 1964 geschlossen werden, die die Vertragsparteien berechnigte, auch einen Vertrag zu schließen, der im Gesetz nicht gesondert geregelt war.¹⁰⁹

Die Vertragsfreiheit bei unbennanten Verträgen (Innominatverträgen) war im Zivilrecht dadurch begrenzt, dass sie nicht dem Inhalt und Zweck des OZ 1964 widersprechen durften.¹¹⁰ Aus logischen Gründen handelte es sich bei Verträgen, die ausdrücklich als nach dem OZ 1964 oder anderen Rechtsvorschriften benannt identifiziert wurden, ebenfalls nicht um unbennante Verträge. Die Generalklausel in § 51 des OZ 1964 wurde darüber hinaus so ausgelegt, dass sie nicht nur den Abschluss von Verträgen zwischen Bürgern mit beliebigen Inhalten ermöglichte, die nicht gegen gesetzliche Beschränkungen verstießen,

¹⁰³ Bei beiden ging es ursprünglich um vertragliche Schuldverhältnisse. Siehe Nationalarchiv, fond Ministerstvo spravdnosti – nezpracováno, karten 80, Informace pro náměstka plukovníka dr. Čihála z 30. 3. 1961.

¹⁰⁴ Nationalarchiv, fond Ministerstvo spravdnosti – nezpracováno, karten 79, Výměna zkušeností s NDR – kodifikace občanského práva, dopis dr. Helmutu Ostmannovi z 16. 10. 1961.

¹⁰⁵ Nationalarchiv fond Ministerstvo spravdnosti – nezpracováno, karten 80, Zásady občanského zákoníku a jejich odůvodnění.

¹⁰⁶ *Fundamentals of Soviet Civil Legislation and Civil Procedure. Official Texts*, S. 33.

¹⁰⁷ GRAY – STULTS, *op. cit.*, S. 2 a 43.

¹⁰⁸ KNAP, K. Právní úprava služeb v novém občanském zákoníku [Rechtliche Regelung von Dienstleistungen im neuen Bürgerlichen Gesetzbuch]. *Socialistické soudnictví* [Sozialistische Justiz]. 1964, Jahrgang IV, Nr. 1, S. 14.

¹⁰⁹ Interessanterweise wurde diese Tatsache im Begründungsbericht zum OZ 2012 bei der Kritik an der schwachen Willensautonomie des OZ 1964 übersehen. Siehe Begründungsbericht zum OZ 2012 [online]. [cit. 2025-08-03]. Verfügbar unter: <<http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>>.

¹¹⁰ Siehe § 51 OZ 1964.

sondern auch den Abschluss von Vorverträgen.¹¹¹ Die Regelung der Generalklausel bedeutete im OZ 1964 die Verankerung der Willensautonomie, die in den damaligen Neukodifizierungen eher geschwächt wurde.¹¹² Durch die Bindung nicht nur an den Inhalt der Norm, sondern auch an den Zweck des Gesetzes gab die ursprüngliche Fassung des OZ 1964 den Gerichten darüber hinaus einen relativ großen Ermessensspielraum.¹¹³

Bei den im V. Teil des OZ 1964 genannten Verträgen sollte es sich nach Ansicht der Verfasser dieses Gesetzbuches hauptsächlich um Kauf, Darlehen, Leihe und Schenkung handeln.¹¹⁴ Im Rahmen der legislativen Anmerkungen wurde den Vertretern der Rechtspraxis und Rechtswissenschaft empfohlen, auch den Werkvertrag in die typisierten Verträge zwischen Bürgern im OZ 1964 aufzunehmen, da weiterhin, wenn auch nur am Rande, mit der Möglichkeit gerechnet wurde, die Ausführung von Arbeiten an einen kleinen Handwerker oder kleinen Bauer zu vergeben.¹¹⁵ Die Rechtsabteilung des Justizministeriums empfahl jedoch, den Werkvertrag zwischen Bürgern nicht als benannten Vertrag in das Gesetzbuch aufzunehmen, mit der Begründung, dass er als unbenannter Vertrag abgeschlossen werden könne.¹¹⁶ In den Entwurf des OZ 1964 wurde der Werkvertrag zwischen Bürgern daher nur als eine Form der bürgerlichen Aushilfe aufgenommen.¹¹⁷ Während Bürger untereinander keinen Werkvertrag als benannten Vertrag abschließen konnten und es sich um einen häufigen unbenannten Vertrag, eine Form der bürgerlichen Aushilfe, handelte, gab es im OZ 1964 Auftragsdienstleistungen, zu denen auch Werkverträge zwischen sozialistischen Organisationen und Bürgern gehörten.¹¹⁸ Auch Leihgaben und Darlehen wurden als eine Art der bürgerlichen Aushilfe in das Gesetzbuch aufgenommen, und zwar in einer vereinheitlichten Form, der sogenannten Leihe. Im Gegensatz zur Ausführung des Werkes wurde die Leihe im OZ 1964 jedoch zumindest ausdrücklich als eine spezifische Art der bürgerlichen Aushilfe erwähnt.¹¹⁹ Hier sei darauf hingewiesen, dass ein solches Konzept von den damals üblichen Rechtsvorschriften der Ostblockstaaten relativ weit abwich. So

¹¹¹ ŠPERLING, J. O pracovněprávních vztazích před uzavřením pracovní smlouvy [Über Arbeitsverhältnisse vor Abschluss eines Arbeitsvertrags]. *Socialistická zákonnost* [Sozialistische Gesetzlichkeit], 1977, Jahrgang XXV, Nr. 7, S. 399.

¹¹² Beispielsweise fehlte im OZ 1964 die relative Unwirksamkeit von Rechtsgeschäften. Siehe Begründung zum OZ 2012, S. 6. Im HZ 1964 tauchte sogar der Grundsatz der Vertragspflicht auf – die Verpflichtung, einen Vertrag abzuschließen. Siehe beispielsweise § 161 HZ 1964.

¹¹³ Die breiteste Auslegungsfreiheit hatte jedoch zu dieser Zeit die staatliche Wirtschaftsarbitrage. Siehe ŠOUŠA, J. – BERÁNEK, J. – LÖBLING, Z. Závěr [Fazit]. In: ŠOUŠA, J. jr. et al. *Zákony, zákoníky a jejich aplikační praxe v 18.–20. století v českých zemích*, S. 202.

¹¹⁴ Nationalarchiv, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 79, Výměna zkušeností s NDR – kodifikace občanského práva, dopis dr. Helmutu Ostmannovi z 16.10.1961 und NA, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 80, Informace pro náměstka plukovníka dr. Čihala z 30. 3. 1961.

¹¹⁵ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 80, Přehled připomínek k zásadám občanskoprávních kodexů, které došly do 7. 3. 1961.

¹¹⁶ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 80, Přehled připomínek k zásadám občanskoprávních kodexů, které došly do 7. 3. 1961.

¹¹⁷ NA, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna, karton 166, Sign. 366/365/3, Vládní návrh občanského zákoníku s důvodovou zprávou.

¹¹⁸ Nationalarchiv, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 81, Přehled podstatnějších změn v návrhu OZ oproti dosavadnímu stavu.

¹¹⁹ Weitere Einzelheiten finden sich unten im Text.

enthielten beispielsweise die Grundlagen der Zivilgesetzgebung der UdSSR aus dem Jahr 1961 Regelungen zum Werkvertrag.¹²⁰

Was die Grundsätze von Schuldverhältnissen gemäß dem OZ 1964 betrifft, so gehörten neben (i) der Kategorisierung der Schuldverhältnisse nach den Subjekten und (ii) der Rechtsgründe für das Entstehen von Schuldverhältnissen, unter denen der Wirtschaftsplan der Zentralverwaltungswirtschaft nicht mehr ausdrücklich genannt wurde, da bei der Erfüllung des Plans auch Verträge, Delikte oder ungerechtfertigte Bereicherung als Rechtsgrund dienten¹²¹ (im Gegensatz zum damaligen Zivilrecht der UdSSR, das den Plan als Rechtsgrund für das Entstehen von Grundsätze der Schuldverhältnissen enthielt)¹²² und (iii) der Konzeption demonstrativ benannter und anderer unbennannter Verträge zu den Grundsätzen von Schuldverhältnissen zwischen Bürgern auch die bereits erwähnten (iv) Grundsatz der Informalität und (v) Grundsatz der sozialistischen Moral, der nicht nur zwischen den Parteien des Grundsätze der Schuldverhältnisses, sondern auch gegenüber der Gesellschaft gelten sollte.¹²³ Das oben genannte theoretische Konstrukt der sozialistischen Moral konnte somit eines der grundlegenden Definitionsmerkmale von Schuldverhältnissen relativieren. Nämlich den Grundsatz, dass Schuldverhältnisse Rechte und Pflichten *inter partes* begründen.

Die Besonderheit des tschechoslowakischen OZ 1964 in Bezug auf Schuldverhältnisse wurde durch die Tatsache unterstrichen, dass hinsichtlich des Instituts der Schuldverhältnisse außer dem tschechoslowakischen OZ 1964 und dem OZ der Deutschen Demokratischen Republik alle Bürgerlichen Gesetzbücher der Staaten des Ostblocks, die im Rahmen der Rekodifizierungen der 1960er Jahre verabschiedet wurden, immer einen Teil des Gesetzbuches enthielten, der sich auf das Obligationenrecht bezog. Beispielsweise wurden in den erwähnten Grundlagen der Zivilgesetzgebung der UdSSR und der Unionsrepubliken aus dem Jahre 1961 die Schuldverhältnisse in den Artikeln 33–95 geregelt und bildeten damit den umfangreichsten Teil des gesamten Gesetzbuches.¹²⁴ Darin waren beispielsweise Kaufverträge, Lieferverträge, Mietverträge, Werkverträge usw. enthalten.¹²⁵ Das Bürgerliche Gesetzbuch der RSFSR unterschied zwischen allgemeinen Schuldverhältnissen und typisierten Verträgen, die Schuldverhältnisse begründeten, insbesondere Miete, Kauf, Tausch, Darlehen, Werkvertrag, Auftragsverhältnis, schuldrechtliche Vereinigung

¹²⁰ Art. 64–71 Grundlagen der Zivilgesetzgebung der UdSSR und der Unionsrepubliken. Siehe *Fundamentals of Soviet Civil Legislation and Civil Procedure. Official Texts*. Moscow: Progress Publishers, 1968, S. 52–57.

¹²¹ Der gesamte Bereich der Schuldverhältnisse aus der Umsetzung des einheitlichen Wirtschaftsplans wurde bereits damals durch spezielle Rechtsvorschriften geregelt, die sich beispielsweise auf Unternehmen, Wirtschaftsverträge oder die Schlichtung von Streitigkeiten bezogen. Dies führte unter anderem auch zur Schaffung eines eigenständigen Wirtschaftsgesetzbuches. Siehe KRATOCHVÍL, *op. cit.*, S. 10.

¹²² Art. 4 und 33 der Grundprinzipien des Zivilrechts der UdSSR und der Unionsrepubliken. Siehe *Fundamentals of Soviet Civil Legislation and Civil Procedure. Official Texts*. Moscow: Progress Publishers, 1968, S. 12, 32.

¹²³ Nationalarchiv, fond Ministerstvo spravednosti – nezpracováno, karton 80, Zásady občanského zákoníku a jejich odůvodnění.

¹²⁴ Art. 33–95 33 der Grundprinzipien des Zivilrechts der UdSSR und der Unionsrepubliken. Siehe *Fundamentals of Soviet Civil Legislation and Civil Procedure. Official Texts*, S. 31–70.

¹²⁵ LAZAR – ŠVESTKA et al., *Občanské právo hmotné. I. svazek*, S. 41 und LAZAR, J. – ŠVESTKA, J. et al. *Občanské právo hmotné. II. svazek* [Materielles Bürgerliches Recht. II. Band]. Praha: Panorama, 1987, S. 40.

(Societas) und Versicherung.¹²⁶ Auch in diesem russischen Gesetzbuch nahmen die Bestimmungen über Schuldverhältnisse den größten Teil des gesamten Gesetzbuches ein.¹²⁷ Auch in anderen Zivilgesetzbüchern der Ostblockstaaten dominierten die Teile zum Obligationenrecht. Im ungarischen Zivilgesetzbuch von 1959 betrafen von 685 Paragraphen Teil 4, d. h. § 198–597, die Schuldverhältnisse.¹²⁸ Im polnischen Zivilgesetzbuch von 1964 machten die Schuldverhältnisse aus insgesamt 1088 Artikeln den größten Teil aus, konkret handelte es sich um die Artikel 353–921¹²⁹. Auch im mongolischen Zivilgesetzbuch in seiner historischen Fassung aus dem Jahr 1963 befasste sich die Mehrheit seiner Artikel mit Schuldverhältnissen, und zwar sowohl mit dessen allgemeinen Grundlagen als auch mit den konkreten, typisierten Arten von Schuldverhältnissen.¹³⁰

Im Zivilgesetzbuch der DDR von 1975 fehlte zwar der Teil, der sich ausdrücklich auf Schuldverhältnisse zwischen Bürgern bezog, jedoch wurden diese als Obermenge des Vertrags zur Gestaltung des materiellen und kulturellen Lebens geregelt, in den sowohl Schuldverhältnisse aufgenommen wurden, die das tschechoslowakische OZ 1964 in seiner ursprünglichen Fassung nicht kannte (z. B. Miete), als auch Schuldverhältnisse, die das OZ 1964 zu Rechtsgeschäften des V. Teils des OZ 1964 zählte, und schließlich auch Dienstleistungen als deren Unterart.¹³¹ In der DDR wurde bereits 1961 im Rahmen der Diskussionen über das neue Bürgerliche Gesetzbuch erwähnt, dass man nicht beabsichtige, einen speziellen Teil über Schuldverhältnisse zwischen Bürgern zu schaffen. Im Gegenteil, in der DDR erwog man damals bereits eine gemeinsame Regelung von Schuldverhältnissen in diesem Sinne, wobei für Schuldverhältnisse zwischen Bürgern analog die Regelung der Dienstleistungen unter Berücksichtigung der erforderlichen Modifikationen Anwendung finden sollte.¹³² Vertragliche Schuldverhältnisse, wenn auch nicht als solche bezeichnet, wurden in den §§ 43–283 von insgesamt 480 Paragraphen des Zivilgesetzbuches der DDR von 1975 behandelt.¹³³

Der im Zivilgesetzbuch der DDR verwendete Begriff „Verträge zur Gestaltung des materiellen und kulturellen Lebens“ als Bezeichnung für Verträge als Titel für die Entstehung eines Schuldverhältnisses entsprach der Terminologie, die damals in der tschechoslowakischen Rechtswissenschaft und von den zuständigen Behörden verwendet wurde. Hier tauchte der Begriff der Befriedigung wirtschaftlicher Bedürfnisse und der Entwicklung moralischer Bedürfnisse auf. Dieser Begriff wurde in der Tschechoslowakei durch die Resolution des XIV. Parteitags der Kommunistischen Partei Tschechoslowakei beeinflusst, die forderte, dass in den zivilrechtlichen Beziehungen die sozialistische Lebensweise gestärkt werden sollte und dass nach Ansicht der Zentrale der tschechoslowakischen Rechtsanwälte den Auslegungs- und Anwendungsgrundsatz der bürgerlichen Aushilfe

¹²⁶ LUBY – KNAPP et al., *Československé občanské právo. Sv. 1.*, S. 72.

¹²⁷ Art. 158–474 OZ RSFSR 1964. Siehe GRAY – STULTS, *op. cit.*, S. 43–125.

¹²⁸ LUBY – KNAPP et al., *Československé občanské právo. Sv. 1.*, S. 86.

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ KNAPP, *Nový občanský zákoník Německé demokratické republiky*, S. 1126.

¹³² Nationalarchiv, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 79, Výměna zkušeností s NDR – Dopis dr. Ostmann.

¹³³ PÜSCHEL, H. K sozialistickému občanskému zákoníku NDR [Zum sozialistischen Zivilgesetzbuch der DDR]. *Socialistická zákonost* [Sozialistische Gesetzlichkeit], 1975, Jahrgang XXIII, Nr. 10, S. 530.

darstellen sollte.¹³⁴ Ein weiterer Unterschied zum tschechoslowakischen OZ 1964 bestand darin, dass im Zivilgesetzbuch der DDR von 1975 der Kaufvertrag systematisch separat behandelt wurde. Der Kaufvertrag im Zivilgesetzbuch der DDR von 1975 umfasste sowohl den Kauf im Rahmen von Dienstleistungen, d. h. von einer sozialistischen Organisation, als auch den Kauf zwischen Bürgern. Wenn wir zu den philosophischen und politischen Konstrukten zurückkehren, die die Texte der Zivilgesetzbücher in den Jahren 1948–1989 in den Staaten des Ostblocks beeinflusst haben, so hat laut Viktor Knapp das Zivilgesetzbuch der DDR durch die systematische Trennung des Kaufvertrags von Dienst marxistische philosophische Thesen präzise verkörpert. Karl Marx definierte Dienst nämlich als „nichts anderes als die nützliche Wirkung des Gebrauchswerts, sei es der Ware, sei es der Arbeit“,¹³⁵ was laut Knapp (aber auch anderen, z. B. Antonín Kanda) logischerweise nicht auf den Kauf zutrifft.¹³⁶ Der ursprünglich vorbereitete Entwurf des OZ 1964 sah ebenfalls eine separate Regelung für den Kauf vor.¹³⁷ Letztendlich kam es jedoch nicht dazu. Auch dieser Umstand zeigt, dass das tschechoslowakische OZ 1964 eher auf ideologischen Konzepten basierte, die in den 1960er Jahren in den Staaten des Ostblocks aufkamen.

Im OZ 1964 wurden daher (i) Dienstleistungen,¹³⁸ (ii) weitere Rechtsinstitute, die sich aus Schuldverhältnissen entwickelt haben,¹³⁹ und (iii) vertragliche Schuldverhältnisse zwischen Bürgern separat geregelt. Eine bestimmte Regelung der allgemeinen Bestimmungen des Obligationenrechts (Entstehung, Änderung und Erlöschen von Rechten und Pflichten) wurde dann in den allgemeinen Teil des OZ 1964 aufgenommen. Bereits während der Ausarbeitung des OZ 1964 schlug ein Teil der tschechoslowakischen Rechtswissenschaft vor, das Konzept des Obligationenrechts beizubehalten, beispielsweise auf eine ähnliche Weise, wie es im Zivilgesetzbuch der DDR von 1975 umgesetzt wurde.¹⁴⁰ Das heißt, dass die wichtigsten Institute der vertraglichen Schuldverhältnissen einheitlich und gemeinsam geregelt werden sollten und Unterschiede im Rahmen der Regelung von Dienstleistungen und Schuldverhältnissen zwischen Bürgern bzw. einzelnen konkreten Instituten zu finden sein sollten.¹⁴¹ Dies geschah jedoch nicht. Die vertraglichen Schuldverhältnisse zwischen Bürgern waren daher im OZ 1964 in seiner ursprünglichen Fassung im V. Teil,

¹³⁴ RADIMSKÝ, J. Občanská výpomoc [Bürgerliche Aushilfe]. *Bulletin advokacie* [Bulletin der Advokatur], 1975, Nr. 2 duben–červen [April–Juni], S. 1.

¹³⁵ MARX, K. *Kapitál. Kritika politické ekonomie. Sv. první. Kniha I. Výrobní proces kapitálu* [Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Der Produktionsprozess des Kapitals]. Praha: Kom. nakladatelství a knihkupectví, 1927, S. 132–133.

¹³⁶ KNAPP, *Nový občanský zákoník Německé demokratické republiky*, S. 1126 a KANDA, *op. cit.*, S. 708.

¹³⁷ Nationalarchiv, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 79, Zpráva o projednání osnovy občanského zákoníku v kodifikačních komisích, která je přílohou Projednávání osnovy občanského zákoníku, občanského soudního řádu, zákona o právu rodinném z 18. 10. 1961.

¹³⁸ Dieser Begriff ist daher viel weiter zu fassen als im heutigen Sprachgebrauch. Die heutige Auslegung siehe z. B. § 9 Abs. 1 Buchstabe a), b), § 14 des Gesetzes Nr. 134/2016 Sb., über die Vergabe öffentlicher Aufträge.

¹³⁹ Beispielsweise die persönliche Nutzung einer Wohnung, d. h. im Wesentlichen ein mietähnliches Nutzungsverhältnis, mit bestimmten Besonderheiten, die unter anderem durch die Wohnungszuteilung bedingt waren. Oder die Überlassung eines Teils der Wohnung, was eigentlich eine Untervermietung war. Die damalige tschechoslowakische Rechtswissenschaft und auch die Verfasser des OZ 1964 waren sich der verbindlichen Natur dieser beiden genannten Rechtsinstitute bewusst. Siehe KANDA, *op. cit.*, S. 704.

¹⁴⁰ Siehe oben im Text.

¹⁴¹ KANDA, *op. cit.*, S. 704.

§ 384–411, enthalten. Diese Bestimmungen trugen die Sammelbezeichnung Rechte und Pflichten aus anderen Rechtsgeschäften. Rechtshandlungen (Rechtsgeschäfte) wurden in § 34 des OZ 1964 als Willenserklärungen definiert, die auf die Entstehung, Änderung oder das Erlöschen der Rechte oder Pflichten abzielten, die Rechtsvorschriften mit einer solchen Willenserklärung verbanden. Auch hier wurde ein großer, in diesem Fall zweifellos ein überflüssiger Spielraum für die gerichtliche Auslegung gelassen.¹⁴² Wie bereits erwähnt, war diese Kategorisierung der Schuldverhältnisse auch in den Staaten des Ostblocks untypisch. So enthielt beispielsweise das Bürgerliche Gesetzbuch der RSFSR von 1964 Kauf, Tausch, Schenkung, Darlehen, Miete und eine Reihe von weiteren Schuldverhältnissen.¹⁴³

Zu den Rechten und Pflichten aus anderen Rechtsgeschäften, die im V. Teil des OZ 1964 verankert waren, gehörte an erster Stelle die bürgerliche Aushilfe, die bis heute ein Symbol für diese anderen Rechtsgeschäfte gilt.¹⁴⁴ Es gab jedoch auch einige andere typisierte, benannte Verträge, genauer gesagt, Schuldverhältnisse, die sich aus ihnen ergaben. Es handelte sich dabei um die Überlassung einer Wohnung oder eines anderen Raumes in einem Einfamilienhaus (§ 390–393), die Überlassung eines Teils einer Wohnung (§ 394–396), die Überlassung einer Immobilie zur vorübergehenden Nutzung (§ 397–398), den Kauf (§ 399–405), den Tausch (§ 406), die Schenkung (§ 407–409) und die Besorgung von Angelegenheiten eines anderen (§ 410–411).¹⁴⁵ Etwas unsystematisch wurde in diesen Teil des OZ 1964 in seiner ursprünglichen Fassung auch die öffentliche Ausschreibung aufgenommen.

OZ 1964 erklärte seine Diskontinuität mit der vorherigen Rechtsregelung, und oben im Text des Artikels haben wir die ideologische Grundlage dieses Ansatzes erläutert, die auf dem Einfluss der Thesen über den Volksstaat und die Vorbereitung des Weges zum Kommunismus beruhte. Die unrealistische Erwartung (trotz gegenteiliger Erklärungen von Politikern und Autoren des OZ 1964) eines baldigen Übergangs zum Kommunismus und deren Widerspiegelung im OZ 1964 führten dazu,¹⁴⁶ dass sich der normative Text des Gesetzbuches vorübergehend vom in der Praxis geltenden, angewandten Recht entfernte.¹⁴⁷ Einige Rechtsinstitute wurden entweder vorübergehend aufgegeben,¹⁴⁸ oder blieben nur in der tschechoslowakischen Rechtspraxis bestehen, oder es wurden dogmatisch vorübergehende oder spezifische Rechtsinstitute bzw. Quasi-Institute formuliert, die das Funktionieren des Rechts ermöglichten und im Wesentlichen an traditionelle Rechtsinstitute anknüpften.¹⁴⁹ Die Festlegung unrealistischer Thesen, die zu politischen Ausgangsgrundlagen des Rechts wurden, und die Abweichung der Rechtsvorschriften des OZ 1964 in ihrer ursprünglichen Fassung von der Rechtspraxis wurden übrigens bereits zur

¹⁴² Ibidem, S. 706–707.

¹⁴³ GRAY – STULTS, *op. cit.*, S. vii–viii.

¹⁴⁴ RADIMSKÝ, *op. cit.*, S. 1–10.

¹⁴⁵ NA, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna, karton 166, Sign. 366/365/3, Vládní návrh občanského zákoníku s důvodovou zprávou.

¹⁴⁶ Siehe oben im Text.

¹⁴⁷ Wir können auch vom lebendigen Recht als Gegensatz zum geschriebenen Recht nach der Theorie von Roscoe Pound sprechen. Siehe POUND, R. Law in Books and Law in Action. *American Law Review*, 1910, Jahrgang 44, Nr. 1, S. 12–36.

¹⁴⁸ Hierzu gehörten beispielsweise die absolute Unwirksamkeit von Rechtsgeschäften, die Unzulässigkeit einen Pflichtteilserben (Noterben) zu enterben usw.

¹⁴⁹ Z. B. die bereits erwähnte persönliche Nutzung, Überlassung zur Nutzung usw.

Zeit der Gültigkeit der ursprünglichen Fassung des OZ 1964 in den 70er Jahren des 20. Jahrhunderts kritisiert.¹⁵⁰ Natürlich innerhalb der Grenzen und mit Argumenten, die zu dieser Zeit zulässig waren. Solche Grenzen der Zulässigkeit wurden wiederum vor allem durch Machtveränderungen vorgegeben, nämlich durch die Entmachtung der Gruppe um N. S. Chruschtschow und deren Ersetzung durch die Garnitur von L. I. Breschnew.¹⁵¹ Die Reflexion dieser politischen Veränderungen im Recht erfolgte jedoch erst einige Zeit nach ihrer Umsetzung. Wie es im Recht historisch üblich ist, wenn es sich nicht um revolutionäre politische Veränderungen handelt. Das lebendige Zivilrecht musste sich daher in den 1960er Jahren zwangsläufig von den idealen Bestimmungen entfernen, da auch in der damaligen Tschechoslowakei die Praxis zum Prüfstein der juristischen Theorie wurde.

Was andere Rechtsgeschäfte gemäß Teil V. des OZ 1964 betrifft, so lässt sich allgemein sagen, dass bereits ihre bloße Präsenz im Gesetzbuch und ihre anschließende Realität in der Anwendungspraxis *per se* widerspiegeln, dass die Realität sich von den ideologischen Proklamationen unterschied. Theoretisch handelte es sich um Rechtsinstitute, die nur einen marginalen Rest von Angelegenheiten regeln sollten, die nach der damaligen Rechtsterminologie zur Befriedigung der materiellen und kulturellen Bedürfnisse der Bürger gehörten. Dabei handelte es sich um Bedürfnisse, die der Staat, andere sozialistische Wirtschaftsorganisationen oder gesellschaftliche Organisationen nicht durch die Erbringung von Dienstleistungen im Rahmen der Zentralverwaltungswirtschaft erfüllen konnten.¹⁵² Solche Bedürfnisse sollten selten sein, und theoretisch sollten sich die Bürger, wenn möglich, in erster Linie kostenlos gegenseitig helfen. Deshalb wurde, wie bereits oben erwähnt, der Charakter der genossenschaftlichen Aushilfe,¹⁵³ also einer Art umfassender Nachbarschaftshilfe, betont. Allerdings mit einem formelleren Charakter, nämlich mit rechtlichem Charakter und rechtlichen Konsequenzen. In Wirklichkeit war die damalige Zentralverwaltungswirtschaft der Tschechoslowakei in den 1960er Jahren jedoch unter anderem aufgrund der makroökonomischen Prioritäten des Staates nicht in der Lage, alle materiellen und kulturellen Bedürfnisse der Menschen vollständig und rechtzeitig zu befriedigen.

Die Vertreter des damaligen Establishments in der Tschechoslowakischen sozialistischen Republik waren sich dieser Tatsache bewusst, und dieser Zustand sollte „vorläufig“ (bis die geplanten Dienstleistungen ein solches Niveau erreichten, das gesamten Bedarf der Bevölkerung ordnungsgemäß und rechtzeitig decken konnte) vor allem durch zwei Modelle gelöst werden. Zum einen (i) durch die Erbringung sogenannter Zusatzdienstleistungen

¹⁵⁰ KNAPP, *Nový občanský zákoník Německé demokratické republiky*, S. 1119; KNAPPOVÁ, *Některé problémy omezení práva osobního vlastnictví*, S. 1058 und KNAPPOVÁ, *K úkolům čs. práva po XIV. sjezdu KSČ*, S. 227; KAŠPAR, A. *Pěstovat socialistické právní vědomí* [Das sozialistische Rechtsbewusstsein fördern]. *Socialistická zákonnost* [Sozialistische Gesetzmäßigkeit], 1973, roč. XXI, č. 6, S. 359 oder FABIÁN, K. (red.). *Kritika buržoazních a revizionistických koncepcí státu a práva* [Kritik an bürgerlichen und revisionistischen Konzepten von Staat und Recht]. Praha: Academia, 1975, S. 50, 130 ad.

¹⁵¹ DURMAN, K. *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991* [Flucht vor den Fahnen. Der Kreml und die Krise des Imperiums 1964–1991]. Praha: Karolinum, 1998, S. 27–37.

¹⁵² Wie aus dem Begründungsbericht zum Bürgerlichen Gesetzbuch von 1964 hervorgeht. Parlamentsdrucksache Nr. 156. [online]. [cit. 2023-07-02]. Verfügbar unter: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm>.

¹⁵³ Nationalarchiv, fond Ministerstvo spravedlnosti – nezpracováno, karton 79, Výměna zkušeností s NDR – kodifikace občanského práva, dopis dr. Helmutu Ostmannovi z 16. 10. 1961.

von Bürgern für Bürger auf der Grundlage einer Genehmigung des Nationalausschusses,¹⁵⁴ und zum anderen (ii) durch bürgerliche Aushilfe und andere Rechtsgeschäfte zwischen Bürgern gemäß Teil V. des OZ 1964. Was den ersten Fall ad (i) betrifft, Bleibt anzumerken, dass, obwohl die notwendigen rechtlichen Nuancen heute oft übersehen werden, die bürgerlichen Aushilfe laut verschiedenen historiografischen, wirtschaftswissenschaftlichen oder politikwissenschaftlichen Untersuchungen die einzige Option bot, quasi unternehmerisch aktiv zu sein bzw. Dienstleistungen nach der Verstaatlichung des privaten Sektors zu erbringen. Dabei gab es auch in den 1960er und 1970er Jahren in der ČSSR mehrere Zehntausend Gewerbetreibender und Freiberufler,¹⁵⁵ z. B. durch sogenannte ergänzende Dienstleistungen auf der Grundlage einer Genehmigung des Nationalausschusses,¹⁵⁶ die durch untergesetzliche Rechtsvorschriften geregelt waren, zum Zeitpunkt des ursprünglichen Wortlauts des OZ 1964 vor allem durch die Grundsätze Nr. 20/1965 Sb. über die Erbringung von Dienstleistungen und Reparaturen durch Bürger auf der Grundlage einer Genehmigung des Nationalausschusses.¹⁵⁷ Diese Grundsätze wurden durch einen Beschluss der Regierung vom 3. März 1965 verabschiedet. Im Zusammenhang mit der oben erwähnten umfassenden Novellierung des Zivilrechts im Jahr 1982 wurden diese Grundsätze schließlich durch die Regierungsverordnung Nr. 154/1982 über Dienstleistungen ersetzt, die von Bürgern auf der Grundlage einer Genehmigung des Nationalausschusses erbracht werden.¹⁵⁸ Der Nachteil bei den ergänzenden Dienstleistungen bestand

¹⁵⁴ Die Grundlage für die Rechtsregelung bildeten zum Zeitpunkt des ursprünglichen Wortlauts des OZ 1964 die Grundsätze Nr. 20/1965 Sb., über die Erbringung von Dienstleistungen und Reparaturen durch Bürger auf der Grundlage einer Genehmigung des Nationalausschusses. Diese Grundsätze wurden durch einen Beschluss der Regierung vom 3. März 1965 verabschiedet. Im weiteren Text auch nur als „Grundsätze 20/65“ bezeichnet.

¹⁵⁵ Laut Václav Průcha waren es 1961 50.000 Personen, wobei private Landwirte und sogenannte freie Berufe nicht mitgerechnet wurden. Siehe PRŮCHA, *op. cit.*, S. 650.

¹⁵⁶ Gemäß Art. 2 Abs. 1 der Grundsätze Nr. 20/1965 Sb. über die Erbringung von Dienstleistungen und Reparaturen durch Bürger auf der Grundlage einer Genehmigung des Nationalausschusses sollte es sich hauptsächlich um kleingewerbliche Tätigkeiten wie die von Dachdeckern, Friseuren, Schuhmachern und Schlossern handeln. Es handelte sich jedoch de facto jedoch um ein Quasi-Unternehmertum, da die Bürger, die auf der Grundlage einer Genehmigung des Nationalausschusses ergänzende Dienstleistungen erbrachten, diese Tätigkeit zwar in ihrem eigenen Namen ausübten, jedoch gleichzeitig eine Vereinbarung über eine Arbeitstätigkeit mit einer sozialistischen Organisation abschließen mussten, welche im Gegenzug eine übergeordnete Verantwortung für die Qualität der ausgeführten Tätigkeiten übernahm. Daher wurden die Bestimmungen des OZ 1964 über Dienstleistungen entsprechend angewendet. Hinsichtlich der Vergütung existierten unterschiedliche Ausgestaltungen. In der Regel behielt die Person, die ergänzende Dienstleistungen erbrachte, die Einnahmen aus der Tätigkeit nach Abzug der Aufwendungen für Gemeinkosten, Versicherungsprämien, sowie Mängelhaftungskosten usw. ein. Alternativ konnte die Entlohnung aber auch in Form einer Verkaufsprovision usw. erfolgen. Siehe Art. 1, 3 und 5 der Grundsätze 20/65. Die Tatsache, dass es sich hierbei de facto um eine Quasi-Unternehmung handelte, wurde in den 1980er Jahren von der Rechtswissenschaft anerkannt, diese empfahl die Verwendung von Begriffen wie „individueller Sektor“ und „individuelle Arbeitstätigkeit“ zu verwenden, um die Existenz eines privaten Sektors theoretisch zu verschleiern. Siehe DAVID, L. *Několik poznámek ke smlouvám mezi občany v občanském právu* [Einige Anmerkungen zu Verträgen zwischen Bürgern im Zivilrecht]. *Právník* [Jurist], 1986, Jahrgang CXXV, Nr. 6, S. 503.

¹⁵⁷ Ibidem, S. 498

¹⁵⁸ Ibidem, S. 499.

darin, dass sie den Bestimmungen über Dienstleistungen unterlagen, was für Bürger, die keine große sozialistische Organisation waren, sehr nachteilig war.¹⁵⁹

Schuldverhältnisse gemäß Teil V. des OZ 1964 waren somit in den 1960er Jahren tatsächlich Teil der damaligen tschechoslowakischen Wirtschaft. Ihre Grenzen reichten von der reinen Legalität, die in erster Linie auf den Bestimmungen des OZ 1964 und seinen Durchführungsrechtsvorschriften beruhte, über die Schattenwirtschaft bis hin zu versteckten und nach dem damaligen Strafrecht strafbaren illegalen Unternehmen.¹⁶⁰ Letzteres war dann der Fall, wenn solche Aktivitäten systematischer und dauerhafter Natur waren.¹⁶¹ Zu den Rechtsformen, die im OZ 1964 nicht ausdrücklich enthalten waren und bis dahin nicht selten für illegale Geschäfte genutzt wurden, gehörte die Sozietät (*societas*).¹⁶² Dennoch blieb die Sozietät im damaligen tschechoslowakischen Rechtssystem erhalten und funktionierte gerade im Zusammenhang mit der bürgerlichen Aushilfe.

Fazit

Aus der bisherigen Untersuchung der Vorbereitung der Regelung von vertraglichen Obligationen im Rahmen der Kodifizierung des V. Teils des OZ 1964, aus der Einordnung dieser Rechtsregelung und deren Konzeptionen im Kontext der politischen Entwicklung der Tschechoslowakei sowie im Rahmen der Entwicklung der Rechtsordnungen der Staaten des sog. Ostblocks im V. Teil des OZ 1964 lassen sich schon jetzt mehrere Schlussfolgerungen ziehen:

(i) Obwohl der ursprüngliche Wortlaut des OZ 1964 Teil einer umfassenden Neukodifizierung im Rahmen der tschechoslowakischen Rechtsordnung war und dieser Kodex auch zu einer Reihe von Zivilgesetzbüchern der Ostblockstaaten aus den 1960er Jahren gehörte, hatte er seine Besonderheiten, durch die er sich sowohl aus historischer als auch aus internationaler Perspektive unterschied. Im Vergleich zu ausgewählten Zivilgesetzbüchern der Ostblockstaaten war es unkonventioneller. Aus Sicht des untersuchten Themas erwies sich dieses Gesetzbuch als außergewöhnlich. Grund dafür war seine partikularisierte Systematik, die sich nach dem Kriterium der Vertragsparteien (typischerweise z. B. bei Mietverhältnissen oder beim Kauf), dem Regelungsgegenstand und teilweise auch nach einer Terminologie jener Fragen richtete, die der heutige Gesetzgeber dem Schuldrecht zuordnen würde.

(ii) Das OZ 1964 wich in seiner ursprünglichen Fassung in diesen Abschnitten von den großen traditionellen Rechtssystemen ab, entsprach jedoch zumindest in Teilen ebenso wenig der klassischen marxistisch-leninistischen Philosophie. Vielmehr spiegelte es die Denkkonstrukte wider, die um die Wende der 1950er und 1960er Jahre entstanden waren und symbolisch mit der Politik von N. S. Chruschtschow und in den tschechischen Ländern mit Antonín Novotný verbunden waren. Infolgedessen belebte das OZ 1964 in einigen Fällen sogar längst überholte Konzepte wieder (z. B. die alte Form des Mutuum). Daher konnte das Konzept der Schuldverhältnisse sowohl von links als auch von rechts, sowohl aus Sicht der zivilrechtlichen Tradition als auch aus Sicht der Philosophie kritisiert werden.

¹⁵⁹ LUBY – KNAPP et al., *Československé občanské právo*. Sv. 2., S. 158.

¹⁶⁰ Siehe weiter unten im Text.

¹⁶¹ RADIMSKÝ, *op. cit.*, S. 7.

¹⁶² KRATOCHVÍL, *op. cit.*, S. 11.

(iii) Die Schuldverhältnisse im V. Teil des OZ 1964 knüpften an das traditionelle zivilrechtliche Konzept an, wonach ein Schuldverhältnis nicht durch die Natur der Vertragspartei, sondern durch ihren Inhalt definiert wurde, und stellten somit eine gewisse Ausnahme im Konzept des OZ 1964 dar. Man kann sagen, dass der ursprüngliche Wortlaut vom V. Teil des OZ 1964 konzeptionell auf halbem Weg zwischen dem damaligen Konzept im OZ 1964 bzw. im HZ 1964 und dem klassischeren Konzept der Schuldverhältnisse lag, welches im tschechoslowakischen Rechtssystem insbesondere im Gesetzbuch des internationalen Handels bewahrt worden war. Bei den Verpflichtungen des ursprünglichen V. Teils des OZ 1964 blieb dank der Generalklausel, die den Abschluss von unbennannten Verträgen mit frei vereinbarem Inhalt ermöglichte, eine relativ große Willensautonomie erhalten. Die meisten vertraglichen Schuldverhältnisse gemäß V. Teil des OZ 1964 unterlagen ebenfalls dem Grundsatz der Gleichheit und Dispositivität, wonach die Parteien im Vertrag eine vom Gesetz abweichende Regelung vereinbaren konnten, was in den anderen tschechoslowakischen Gesetzbüchern der 1960er Jahre (insbesondere im Arbeitsgesetzbuch vom 1965 und im Handelsgesetzbuch vom 1964) nicht typisch war.¹⁶³ Auch hier gab es jedoch Elemente der Veröffentlichung der Rechtsvorschriften. Beispielsweise war bei der Überlassung eines Teils der Wohnung zur persönlichen Nutzung, d. h. bei einer Quasi-Untervermietung, die Genehmigung des Nationalausschusses erforderlich.¹⁶⁴

(iv.) Da die Bestimmungen vom V. Teil des OZ 1964 im Rahmen eines konzeptionellen Konflikts zwischen den Anforderungen der Wirtschaftlichkeit und den ideologischen Vorstellungen formuliert wurden, unterschieden sich Normativität und Anwendungspraxis. Dennoch spiegelte ihre bloße Existenz die rechtliche und wirtschaftliche Realität wider, da sie dazu dienten, die Mängel der zentral geplanten Wirtschaft auszugleichen.

(v) Schuldverhältnisse gemäß V. Teil mussten sich nicht nur auf die Rechte und Pflichten der Bürger beziehen, sondern konnten auch zwischen einem Bürger und anderen Subjekten entstehen, sofern diese anderen Subjekte die Empfänger der Leistung und nicht deren Erbringer waren. Eine Ausnahme bildete die bürgerliche Aushilfe, die nur zwischen Bürgern erfolgen konnte und mehrere traditionelle Arten von Schuldverhältnissen umfasste.

¹⁶³ DAVID, *op. cit.*, S. 497.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

„V krvi důkaz, ztratíš průkaz!“ aneb k trestnému činu opilství v socialistickém Československu

Milan Dobeš

Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita

E-mail: milan.dobes@law.muni.cz

ORCID: 0000-0002-8188-2441

Criminal Law and Driving under the Influence: On the Development of the Offence of Drunkenness in Socialist Czechoslovakia

Abstract:

The article focuses on the offence of drunkenness, understood as an endangerment offence, with particular emphasis on drink-driving. It combines a doctrinal legal analysis with an examination of criminal files from the District Court for Prague 1 and surveys the interpretation of the statutory elements, investigative and evidentiary practice, and sanctioning policy. In the sanctioning dimension, a central role is played by disqualification from activity – most notably disqualification from driving – conceived as an instrument of both special and general prevention and as a means of the immediate protection of public safety. The imposition and duration of disqualification reflected the degree of intoxication, the nature and circumstances of the driving, recidivism, and the offender's professional responsibility; in more serious cases it was supplemented by a custodial sentence. The article also addresses practical issues in the enforcement of disqualification and their implications. The individualisation of punishment was further shaped by assessments and guarantees issued by workplace collectives and other socialist organisations, which could support the choice of a more lenient sanction or the early remission of the remainder of the disqualification.

Keywords: the offence of drunkenness; criminal law; crime; crimes which grossly disrupted civil coexistence; Czechoslovakia; socialism; drink-driving

Klíčová slova: opilství; trestní právo; trestný čin; trestné činy hrubě narušující občanské soužití; Československo; socialismus; řízení pod vlivem alkoholu

DOI: 10.14712/2464689X.2026.558

Financování: Tento výstup vznikl na Masarykově univerzitě v rámci projektu Justice v podruží totality: Československé soudnictví ve 20. století (MUNI/A/1542/2024) podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytlo MŠMT v roce 2025.

Úvod

Článek se zaměřuje na trestný čin opilství, jenž v socialistickém Československu představoval ohrožovací delikt postihující již samotné vytváření rizika při činnostech vyžadujících plnou způsobilost – nejvýrazněji při řízení motorových vozidel. V centru pozornosti stála právní konstrukce, která umožňovala trestní odpovědnost i bez vzniku poruchového následku, a její uplatňování v policejní a soudní praxi. Tato studie propojuje právně-dogmatický rozbor s mikro-historickým čtením trestních spisů, aby zachytila praktické působení deliktu: jak se dokazovalo ovlivnění alkoholem, jak soudy hodnotily konkrétní jízdu, jaké sankce ukládaly a jakou roli hrály dobové ideové akcenty.

Normativní rámec se vyvíjel od poválečné kodifikace k pozdější socialistické rekodifikaci, přičemž se ustálilo pojetí opilství jako ohrožovacího deliktu. Podstatné bylo, že právo necítilo pouze na výsledek, ale na redukci situací, v nichž řidič pod vlivem zvyšoval riziko újmy. Odtud plynul i důraz na subjektivní stránku: postačovalo vědomí požití alkoholu a následné rozhodnutí řídit – typicky se dovozoval alespoň nepřímý úmysl. Tato konstrukce umožňovala preventivní i disciplinární funkci trestního práva a nepřipouštěla výjimky pro „opilství“ jako omluvu.

Empirická část článku se opírá o výběr trestních spisů z rozhodovací praxe Lidového soudu trestního pro Prahu z roku 1955 a Obvodního soudu pro Prahu 1 z let 1963, 1972 a 1981.¹ a těchto kauzách bylo patrné přísnější poměrování profesionálních řidičů a pracovníků v dopravě, u nichž se alkohol chápal jako „profesní vada“ s širšími společenskými důsledky. Odůvodnění pracovala s rétorikou veřejného zájmu a ochrany pracujících a akcentovala tezi, že opilý řidič „ohrožuje veřejnost“, takže bylo třeba „odstranit zlořád řízení pod vlivem“. Typickým doprovodem byl dlouhodobý zákaz řízení; při recidivě či vysoké míře ovlivnění se ukládal i nepodmíněný trest odnětí svobody.

Ideový rozměr se nevytrácí ani z konkrétních spisů. Užívání „podnikových“ vozidel pod vlivem bylo hodnoceno nejen jako dopravní riziko, ale i jako neodpovědný postoj k socialistickému vlastnictví; proto se opilství v řadě případů prolínalo s ochranou majetku a s jazykem společenské nebezpečnosti s důrazem na ochranu „pracujících“. Současně se kolem trestního postihu vytvářela „výchovná“ zóna: prostor pro záruky, posudky

¹ V rámci jeho přípravy byl proveden archivní výzkum v Archivu hlavního města Prahy, kde je dochován jeden ročník trestních spisů (konkrétně z roku 1955) Okresního (Lidového) soudu trestního pro Prahu a dále vždy jeden vzorový ročník trestních spisů Obvodního soudu pro Prahu 1 pro další 3 desetiletí (1963, 1972 a 1981). Tyto ročníky byly v archivu vybrány, aby byl v budoucnu umožněn výzkum soudní praxe alespoň jednoho roku z každého desetiletí. Ostatní ročníky trestních spisů prošly skartací. Z každého ročníku bylo pro potřeby tohoto příspěvku vybráno několik desítek případů, které byly dále analyzovány. Město Praha (a jeho centrum) bylo zvoleno záměrně jako místo s velkou koncentrací lidí, protože se jednalo o hlavní město tehdejšího československého státu, takže zde byl dán předpoklad pro výskyt také vyšší akumulace a různorodosti trestné činnosti. Vlastní jména pachatelů byla v tomto článku po dohodě s Archivem hlavního města Prahy pozmeněna za účelem ochrany osobních údajů.

pracovních kolektivů či doporučení společenských organizací, které měly intonovat dráhu nápravy – někdy i ve prospěch dřívějšího prominutí zbytku zákazu řízení.

Z metodologického hlediska článek kombinuje: (i) analýzu právních předpisů a dobové doktríny (včetně stanovisek orgánů činných v trestním řízení), (ii) judikatorní linii konkretizující důkazní standardy a prostor pro hodnocení konkrétní jízdy a (iii) archivní sondy do vybraných trestních spisů, na nichž bylo možné sledovat, jak se normativní akcenty promítaly do individuálních rozhodnutí, včetně rozdílného zacházení s „prvopachateli“ a recidivisty i s profesionálními řidiči.

1. Úprava trestného činu opilství v trestním zákoně z roku 1950

Kodifikace trestního práva, k níž došlo během tzv. právníké dvouletky² a která vyústila v přijetí trestního zákona č. 86/1950 Sb. (dále jen „tr. z.“), systematicky zakotvila problematiku opilství prostřednictvím skutkových podstat v § 186 a § 187. Obě ustanovení byla zařazena do třetí hlavy trestního zákona nazvané „Trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných“, jejímž účelem byla především ochrana řádného fungování lidové demokratického státního aparátu a současně postih závažných útoků, které nedosahovaly intenzity útoků proti republice.³

Opilství bylo společně s trestnými činy nebezpečného vyhrožování, hrubé neslušnosti a pomluvy zařazeno do pátého oddílu uvedené hlavy, označeného „Jiné trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných“. Tento oddíl soustřeďoval skutkové podstaty se společným objektem ochrany klidného občanského soužití před jeho narušením.⁴

Právě výčet a vágní název tohoto oddílu vedly část autorů tehdejší právní literatury k závěru, že plnil roli sběrné kategorie činů se sjednocujícím, obtížně uchopitelným objektem „socialistického soužití občanů“.⁵ U opilství se přitom akcentovala schopnost zasahovat do veřejného pořádku a bezpečnosti jako širších společenských statků.⁶

Ačkoli byla ustanovení § 186 a § 187 souhrnně označena jako opilství, zahrnovala různorodé formy jednání, které jsou v systematické trestního práva obvykle rozlišovány jako samostatné skutkové podstaty. Z formulace § 186⁷ vyplývala úprava tzv. *Rauschdeliktu*, tedy jednání, při němž pachatel uvedl sám sebe do stavu nepřičetnosti přivoděného požitím

² K právníké dvouletce bližší viz: BLÁHOVÁ, I. – BLÁŽEK, L. – KUKLÍK, J. – ŠOUŠA, J. *Právníká dvouletka. Rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století*. Praha: Auditorium, 2014.

³ VYBÍRAL, B. *Základy československého socialistického trestního práva*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959, s. 72.

⁴ ROLENC, O. Jiné trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných. In: GLOGAR, R. *Trestní zákon. Komentář*. Praha: Orbis, 1958, s. 475–476.

⁵ „... trestné činy jako urážka i pomluva, které jsou v kapitalistickém zřízení velmi časté, v socialistickém společenském zřízení pozvolna mizí. Vyplývá to již ze samé podstaty socialistického státu, v němž se usiluje o to, aby vztahy mezi lidmi byly proniknuty ryzí lidskostí, v němž kořistnictví, egoismus a závist se stávají cizorodými zjevy. [...] Oproti shovívavějšímu postoji buržoazního práva k opilství je náš trestní zákon ostrou zbraní proti alkoholismu.“ Kolektiv pracovníků kateder trestního práva právnických fakult Karlovy univerzity v Praze a Komenského univerzity v Bratislavě. Jiné trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných. In: *Československé trestní právo. Vysokoškolská učebnice*, sv. 2, zvl. část. Praha: Orbis, 1959, s. 171–172.

⁶ VANTUCH, P. K trestným činům v silniční dopravě. *Socialistická zákonnost*, 1988, roč. 36, č. 8, s. 500–501.

⁷ § 186 zněl: Kdo se požitím alkoholického nápoje nebo jinak přivede, byť i z nedbalosti, do stavu nepřičetnosti, v němž se dopustí trestného činu, bude potrestán odnětím svobody až na pět let; dopustí-li se však trestného činu, na který zákon stanoví trest mírnější, bude potrestán oním trestem mírnějším.

alkoholu či jiné omamné látky a v tomto stavu spáchal čin, který by jinak naplňoval znaky trestného činu, avšak pro nepřičetnost by nebyl trestně odpovědný. Typicky nešlo o původní úmysl spáchat trestný čin; k deliktu došlo až ve stavu úplné opilosti.⁸

Tuto konstrukci ilustroval případ čtyřiatřicetiletého dělníka Jáchymovských dolů, jenž se v roce 1955 dopustil dvou skutků kvalifikovaných jako opilství podle § 186. V obou případech se po požití alkoholu uvedl do stavu úplné opilosti, v němž nebyl schopen ovládat své jednání. Nejprve v restauraci fyzicky napadl jednoho muže a druhému vyhrožoval uříznutím hlavy, přičemž se chystal použít sklenici jako zbraň. O několik týdnů později v obdobném stavu na veřejnosti urážel a udeřil zasahujícího příslušníka Veřejné bezpečnosti.⁹ Soud uložil úhrnný trest šesti měsíců odnětí svobody s podmíněným odkladem na tři roky „s podmínkou, že se ve zkušební době zdrží nemírného požívání alkoholických nápojů“.¹⁰

Následující § 187 odst. 1 postihoval osoby, které se intoxikovaly a v tomto stavu vykazovaly sklony k výtržnostem, a dále osoby, jež vědomě a úmyslně opily jiného známého právě těmito sklony. Protože šlo o postih „výtržnických jednání“, tato studie se odstavci věnuje jen rámcově.¹¹

Oproti tomu § 187 odst. 2 vymezoval skutkovou podstatu, podle níž se trestného činu dopustil ten, „kdo požije alkoholického nápoje za takových okolností, že by mohl ohrozit život nebo zdraví lidí nebo způsobit značnou škodu na majetku“. Šlo tedy o ohrožovací pojetí, jež umožňovalo odpovědnost i bez poruchového následku.

V rámci připomínkového řízení k návrhu trestního zákona z roku 1950 Ministerstvo vnitra neúspěšně prosazovalo změnu formulace skutkových podstat, aby výslovně vyjadřovaly, že podstatou opilosti je požití alkoholu v míře vyvolávající nepřičetnost. V odůvodnění se konstatovalo: „Tyto pochybnosti podporuje ještě znění druhého tohoto ustanovení, které opět mluví jen o požití alkoholického nápoje. Srozumitelnější by bylo formulovat § 186 například takto: ‚Kdo se přivede, třeba z nedbalosti, do stavu nepřičetnosti, zejména opilostí, a v tomto stavu se dopustí trestného činu...‘.“¹² Uvedenému návrhu však v konečném znění zákona nebyl přiznán zřetel.

1.1 Opilství a řízení motorových vozidel po roce 1950

S ohledem na zaměření článku byla pozornost soustředěna na § 187 odst. 2 tr. z. jako bezprostředního předchůdce pozdější úpravy opilství v § 201 TZ. V současné právní úpravě

⁸ Kolektiv pracovníků Generální prokuratury, ministerstva spravedlnosti, Nejvyššího soudu, Právnického ústavu ministerstva spravedlnosti a právnické fakulty Karlovy univerzity. *Právnická příručka*. 2. přepracované vydání. Praha: Orbis, 1958, s. 110.

⁹ Jednáním by za normálních okolností spáchal trestné činy ublížení na zdraví, vyhrožování, urážka veřejného činitele a násilí na veřejném činiteli.

¹⁰ Archiv hlavního města Prahy (AHMP), fond státních orgánů, oddělení fondu: Okresní (Lidový) soud trestní pro Prahu (OST), zn. NAD 94. Trestní spis, sign. 3T 772/1955. Rozsudek z 21. března 1956, fol. 39–41.

¹¹ Více k aplikaci § 187 odst. 1 viz např. DOBEŠ, M. „Až sem přijde Adenauer, tak vy budete viset jako první!“, aneb ke specifikům trestného činu výtržnictví v socialistickém Československu. *Právněhistorické studie*, 2024, roč. 54, č. 3, s. 98–107.

¹² Národní archiv (NA), fond Ministerstvo spravedlnosti ČSR (MSpr), inv. č. 980, sign. MSp-L 114, kart. 46, *Osnova trestního zákona uvedená do připomínkového řízení – Nástin komentáře k trestnímu zákoníku – připomínky*. Připomínky ministerstva vnitra k přepracované osnově trestního zákona ze dne 11. května 1950, nečíslované fol.

tomuto typu jednání odpovídá skutková podstata trestného činu ohrožení pod vlivem návykové látky. Protože znění § 187 odst. 2 tr. z. výslovně zmiňovalo pouze požití alkoholu, lze tento delikt s jistou terminologickou licencí označit jako „ohrožení pod vlivem alkoholu“.

Podle uvedeného ustanovení byl trestně odpovědný ten, kdo „požil alkoholického nápoje za takových okolností, že by mohl ohrozit život nebo zdraví lidí nebo způsobit značnou škodu na majetku“. Zákon za tento čin stanovoval trest odnětí svobody až na šest měsíců. Alternativně mohl soud pachatele postihnout ochranným léčením podle § 70 odst. 2 tr. z.¹³

Podle důvodové zprávy k trestnímu zákonu byla skutková podstata tohoto deliktu v zásadě převzata z tehdy platných předpisů, přičemž výslovně byla zmíněna návaznost na zákon č. 87/1948 Sb., o potírání alkoholismu. Důvodová zpráva se však o sledovaném ustanovení vyjadřovala pouze stručně a mimo citované odkazy obsahovala již jen konstatování, že „v zájmu účinnější ochrany před zhoubnými vlivy alkoholu se trestní sazby zvyšují“.¹⁴

Tato legislativní úprava se opírala o ideologické předpoklady tehdejšího režimu, podle nichž bylo nadměrné užívání alkoholu či jiných omamných prostředků vnímáno jako „neblahý přežitek minulost“.¹⁵ Alkoholismus měl dle dobových formulací „brzdit tvůrčí úsilí pracujících, snižovat pracovní morálku, rozvracet rodiny, ohrožovat zdraví, majetek a bezpečnost pracujících a způsobovat zejména při dopravních a podnikových nehodách značné škody hospodářské i sociální“.¹⁶

Tento oficiální diskurz byl doprovázen rovněž intenzivní výchovnou a mediální kampaní, v níž se akcentovala morální odpovědnost řidiče jako nositele společenského rizika. V jednom z tehdejších článků se například uvádělo: „Jsou hazardéři, kteří si mnohdy pleťou silnici se závodní dráhou a jízdu nepovažují za rychlou, dokud se kolem nic míhající se telegrafní tyče nepromění v tyčkový plot. [...] Nejnebezpečnějšími mezi hazardéry zůstávají pořád podnapilí řidiči. [...] Skoro v každé hospodě křičí na řidiče plakát: ‚Alkohol – nepřítel řidičů! Nepij! Jsi řidič! V Tvých rukou jsou životy!‘ A přece jsou lidé, kteří to čtou, vědí – a přece pijí! [...] Svou odpovědnost si uvědomují teprve před soudem; odpovědnost, že řidič nesmí před jízdou a během jízdy pít alkoholické nápoje, tak jako horník nesmí kouřit v dolech, kde je nebezpečí výbuchu.“¹⁷ Tato výchovná kampaň se promítla i do zápalkových nálepek závodu Solo Lipník. Jedna z nich zobrazovala paragraf

¹³ § 70 odst. 2 tr. z. zněl: „Dopustí-li se pachatel, který se oddává nadměrnému požívání alkoholických nápojů nebo omamných prostředků, trestného činu v opilosti nebo v jiném podobném opojení, nařídí soud jeho odevzdání do léčebného ústavu.“

¹⁴ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, *Tisky, Národní shromáždění republiky Československé 1950, NS RČS 1948–1954, Tisk 472, Vládní návrh trestního zákona. Důvodová zpráva* [online]. psp.cz [cit. 11. 9. 2025]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0472_01.htm.

¹⁵ S tvrzením, že požívání alkoholických nápojů bylo důsledkem přežitků kapitalistického společenského řádu nesouhlasil každý tehdejší autor. Burda např. upozorňoval, že nelze vystopovat, kdy a kde lidé začali pít, takže takový výrok považoval za „vulgarizací a zploštění dané problematiky“. BURDA, A. Některé otázky opilství z hlediska trestního práva. *Socialistická zákonnost*, 1963, roč. 11, č. 8, s. 432–433.

¹⁶ Kolektiv pracovníků kateder trestního práva právnických fakult Karlovy univerzity v Praze a Komenského univerzity v Bratislavě. Jiné trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných. In: *Československé trestní právo. Vysokoškolská učebnice*, sv. 2, zvl. část. Praha: Orbis, 1959, s. 171.

¹⁷ JEŽATÝ, V. O jednom hazardu. *Rudé právo*, 1960, roč. 40–41, č. 316, s. 2.

(§) obepínající zkumavku¹⁸ s piktogramem sklenky a nesla slogan: „V krvi důkaz, ztratíš průkaz.“¹⁹ Tento slogan dal také název tomuto článku.²⁰

Právní posouzení jednání podle § 187 odst. 2 tr. z. se zakládalo na zjištění, zda pachatel požil alkohol za okolností, za nichž bylo objektivně možné očekávat vznik ohrožení života, zdraví či majetkových hodnot. Za typové příklady se v dobové teorii uváděli řidiči motorových vozidel, osoby manipulující s výbušninami²¹ nebo zdravotníci vykonávající zákroky, například chirurg při operaci.²²

Závažnost podobného jednání, zejména u řidičů z povolání, byla akcentována i v dobové tiskové produkci. Například list „Naše pravda – krajský orgán KSČ v Gottwaldově“ přinesl v dubnu 1952 zprávu s titulkem „Alkohol činí z řidičů zločince“, v níž informoval o šesti řidičích odsouzených podle § 187 odst. 2 tr. z. V jednom případě šlo o řidiče plně naloženého autobusu ČSAD,²³ v jiném o traktoristu, který se srazil s dalším traktorem, a další muž řídil nákladní automobil národního podniku Hanácké pivovary, havaroval a způsobil rozkutálení sudů s pivem po okolí.²⁴

Zpráva názorně ukazuje, jak byl v tehdejší době trestní postih opilých řidičů nejen striktně aplikován, ale také prezentován v médiích s cílem utvrdit veřejnost v závažnosti těchto činů a legitimizovat represivní přístup státu.

Reálnou aplikací tohoto důrazu na odpovědnost profesionálních řidičů byl případ Felixe M., jenž byl odsouzen k nepodmíněnému trestu a zákazu činnosti poté, co pod vlivem alkoholu způsobil dopravní nehodu po výkonu svého zaměstnání.²⁵

Obviněný, zaměstnaný jako řidič nákladního vozidla, pil po pracovní době v restaurčním zařízení pivo a rum, a následně při jízdě v městském provozu nezvládl předjíždění trolejbusu,²⁶ do něj narazil a způsobil škodu. Při lékařském vyšetření mu byla zjištěna hladina 1,54 promile alkoholu v krvi.

Soud konstatoval, že jako profesionální řidič si musel být vědom snížení své pohotovosti a možné hrozby újmy na zdraví či majetku: „každý opilý řidič ohrožuje veřejnost nebezpečím smrti, úrazu, tak i vznikem značné škody. A je ve veřejném zájmu, aby

¹⁸ Ikonografie motivu zřejmě záměrně propojuje laboratorní průkaz alkoholu v krvi (krevní zkouška) s právním následkem (paragraf, „ztráta průkazu“).

¹⁹ Podle některých zdrojů tato nálepka pocházela z roku 1959. MURRAY, D. – SORRELL, S. *Alcohol*. London: Fuel Publishing. 2017, s. 44–45. Jiné zdroje píší o roce 1962. Protialkoholní VI matchcovers catalogue. [online]. In: *lastdodo.com*. [cit. 11. 9. 2025]. Dostupné na: <https://www.lastdodo.com/en/areas/2212169-protialkoholni-vi>. Originál této nálepky lze spatřit také na výstavách. HOLAKOVSKÝ, M. Luštění v podzemí, legrácky na sirkách. Muzeum nabízí návštěvy za korunu. In: *Příbramský deník*. [online]. 15. 9. 2023 [cit. 11. 9. 2025]. Dostupné na: <https://pribramsky.denik.cz/volny-cas/hornicke-muzeum-pribram-dny-evropskeho-dedictvi-doly-podzemi-20230914.html>.

²⁰ Ve stejné sérii byly i další obrázkové nálepky upozorňující na rizikovost alkoholu při náročných činnostech se slogany jako: „Snižuje morálku, zvyšuje absenci“; „Červená úrazům: mezikrajská akce v boji proti dopravním nehodám“; „Kdo sebe nebrzdí, nepatří za volant“ nebo „Alkohol při práci snižuje opatrnost“. Protialkoholní VI matchcovers catalogue, *op. cit.*

²¹ ROLENC, *Jiné trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných*, s. 482.

²² ŠIMÁK, J. – CIRKL, B. – DOLENSKÝ, A. – PINDRYČOVÁ, L. *Trestní zákon. Komentář k zákonu ze dne 12. července 1950, č. 86 Sb.* Praha: Orbis, 1953, s. 342.

²³ Československá státní automobilová doprava.

²⁴ Autor neuveden. *Naše pravda – list krajského výboru KSČ v Gottwaldově*, 1952, roč. 4, č. 27, s. 4.

²⁵ AHMP, OST, 2T 190/1955. Rozsudek z 15. března 1955, fol. 8–9.

²⁶ „... předjížděl trolejbus tak nedbale, že zachytil pravým nárazníkem pravou boční stranu trolejbusu a způsobil na něm škodu ve výši 120 Kčs“. Tamtéž.

takovému bezohlednému jednání řidičů bylo zabráněno tohoto účelu je v daném případě možno pouze výkonem trestu dosáhnouti, neboť jak plyne ze zprávy národního podniku Sanitas²⁷ byl obviněný pro podnapilost při jízdě zařazen na určitou dobu jako závozník. Souzený případ nasvědčuje tomu, že si obviněný nevzal ponaučení a tímto způsobem ohrožuje život, zdraví a majetek lidí. Podle názoru soudu lze obviněného napravit pouze nepodmíněným trestem. Je třeba důsledně odstraňovat zlořád řízení pod vlivem alkoholu, zejména u těch jedinců, kteří postrádají smysl pro zodpovědnost a nechápou, jak závažné škody alkoholismus působí zájmům pracující třídy a tím i budovatelskému úsilí celé republiky.“²⁸

Trestní senát proto uložil měsíční nepodmíněné odnětí svobody a zákaz řízení motorových vozidel na dobu tří let. Pozdější žádosti o prominutí zbytku zákazu činnosti, podané zaměstnavatelem s odkazem na příkladné pracovní výsledky²⁹ obviněného, soud zamítl s odůvodněním že „opilí řidiči jsou stálým nebezpečím života našich občanů, a proto, že trest zákazu řízení nemohl splnit za tak krátkou dobu svůj účel“.³⁰

Zákon nepracoval s konkrétní hodnotou promile alkoholu v krvi. Právní kvalifikace se odvíjela od neurčitého standardu: postačovalo takové množství alkoholu, které vedlo ke snížení schopnosti reagovat na nebezpečí – například při řízení vozidla – i tehdy, kdy pachatel vynaložil veškerou možnou opatrnost. Současně se přihlíželo také k povaze činnosti, kterou měl intoxikovaný pachatel vykonávat. Pokud šlo o činnost málo rizikovou, nebyl čin zpravidla trestný. Dobová teorie uváděla příklad řidiče, který nereaguje na alkohol abnormálně a během oběda si „dá půllitr lehkého piva“.³¹

Podle komentáře k tr. z. z roku 1953 šlo zejména o případy, kdy měl pachatel před sebou „úkol k jehož řádnému splnění je třeba plné svěžesti tělesné i duševní a při jehož provádění každá nezdatnost a snížení pozornosti a pohotovosti, jež znamená už podle povahy věci nebezpečí pro život a zdraví lidí nebo nebezpečí závažných následků“.³² Trestní odpovědnost mohla přitom vzniknout i tehdy, pokud dotyčný daný úkol ještě nevykonával, ale bylo možné předpokládat, že k jeho výkonu bude v dohledné době povolán – typicky např. řidič autotaxi v pracovní době.³³

Delikt podle § 187 odst. 2 tr. z. byl úmyslným trestným činem; postačoval i tzv. eventuální úmysl, tedy stav, kdy pachatel věděl o možnosti, že svým jednáním může způsobit ohrožení chráněných zájmů, a byl s tímto následkem srozuměn.³⁴ Trestný čin byl dokonán

²⁷ Sanitas – zdravotnické sklady Praha 11.

²⁸ Tamtéž, Odůvodnění rozsudku, fol. 9.

²⁹ „... nyní pracuje jako závozník a velmi se osvědčil, jako velmi pilný, svědomitý a schopný pracovník. Neměli jsme příležitost vůbec někdy zjistit, že by se snad oddával pití alkoholických nápojů, je vždy dokonale střízliv. [...] Schází nám jako řidič, když některý řidič vysadí, zvlášť při dovolených. Vždy se ochotně účastnil zájezdů zaměstnanců na brigády a to bezplatně. Ostatní zaměstnance dostaneme na brigády s obtížemi, protože mají rodiny a děti a z brigád se vrací vždy velmi pozdě. S ohledem na to, že máme pod patronátem také JZD Jazlovce a jsme dožadováni o pomoc zaměstnanců i při pracích zemědělských na státních statcích byla tato ochota Felixe M. vždy velmi vítána. Ujistiťujeme, že budeme dozírat na to, aby se skutečně i nadále zdržoval pití alkoholických nápojů“ Tamtéž, Návrh na milost ze dne 7. července 1955, fol. 42.

³⁰ Tamtéž, Usnesení Lidového soudu trestního v Praze, odd. 2 ze dne 26. ledna 1956, fol. 17.

³¹ ŠIMÁK – CIRKL – DOLENSKÝ – PINDRYČOVÁ, *op. cit.*, s. 342.

³² Tamtéž.

³³ ROLENC, *Jiné trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných*, s. 482.

³⁴ ŠIMÁK – CIRKL – DOLENSKÝ – PINDRYČOVÁ, *op. cit.*, s. 342.

jíž samotným požitím alkoholu v kombinaci s existencí okolností, za nichž bylo možné předpokládat, že výkon určité činnosti povede k nebezpečnému následku.³⁵

Tento výklad se promítl i do konkrétní rozhodovací praxe soudů. V případech osob, které byly dosud bezúhonné a jejichž provinění bylo soudem vnímáno jako ojedinělé selhání, byla represivní funkce trestu oslabena ve prospěch jeho výchovného účinku.

Příkladem benevolentní aplikace zákona byl osmaadvacetiletý Albert Ř., jenž byl v srpnu 1955 zadržen³⁶ na Myslbekově třídě v Praze pro nebezpečnou jízdu.³⁷ Vyšetření prokázalo 1,36 ‰ alkoholu, přičemž původní obhajobu jedním pivem vystřídal doznání k většímu množství rumu. Soud zohlednil, že šlo o výjimečné vybočení při osobní oslavě,³⁸ bezúhonný život³⁹ a absenci škody, a proto uložil dvouměsíční trest odnětí svobody s podmíněným odkladem na dva roky a zákaz řízení na tři roky.⁴⁰

Oproti tomu šestadvacetiletý Jindřich V. byl přistižen při řízení motocyklu bez oprávnění⁴¹ a s 2,60 ‰ alkoholu. Přes doznání a dosavadní bezúhonnost soud zdůraznil, že nedošlo k následku jen náhodou, a vzhledem k vysoké míře zavinění uložil nepodmíněný měsíční trest odnětí svobody, když zdůraznil, že „množící se dopravní nehody způsobené opilými řidiči způsobují značné škody. Zraněními těchto [opilých] řidičů je vyřazováno tisíce pracujících z pracovního procesu a stovky ztratily v život“ a že „veřejný zájem vyžaduje, aby takovému bezohlednému jednání bylo zabráněno a trest byl ihned vykonán“.⁴²

Jiný přístup byl zvolen u třiačtyřicetiletého Františka Z., přistiženého v Praze při pokusu nastartovat vůz s 1,70 ‰. S ohledem na jeho rodinné poměry⁴³ a přiznání viny mu byl

³⁵ ROLENC, *Jiné trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných*, s. 482.

³⁶ AHMP, OST, 6T 234/1955. Rozsudek z 9. prosince 1955, fol. 16–17.

³⁷ Neznámý řidič oslovil u střešovické vozovny staršinu odd. Veřejné bezpečnosti a další dva příslušníky, kteří na místě vyšetřovali dopravní nehodu. Tento je upozornil, že jel za řidičem, který jezdil ze strany na stranu. Příslušníci ihned vyrazili na označené místo, kde našli popisovaný automobil stojící na chodníku a okolo něj několik podnapilých osob. Tamtéž, Hlášení Městského oddělení VB, Praha 5 Břevnov ze dne 26. srpna 1955, fol. 3.

Pozn. Staršina VB byla nejvyšší poddůstojnická hodnost v hierarchii VB, jejíž název byl převzat podle sovětského vzoru v roce 1949 a užíval se v 50. letech. Později se názvosloví vrátilo zpět na strážmistr/praporčík.

³⁸ Tvrdil, že v práci oslavoval výročí svojí svatby. Tamtéž, Protokol o výsledku ze dne 18. října 1955, fol. 13.

³⁹ V kádrovém posudku bylo o obviněném uvedeno, že: „Soudruh si poslední dobou pokazil pověst. Koupil si auto a tím začala vznikat špatná docházka do zaměstnání. Postupně o zaměstnání přestával mít zájem [...] Požádal o ukončení pracovního poměru. Chtěl jít pracovat do Jáchymovských dolů. Na tento úsek ho podnik nedoporučil. Po dalším přesvědčování nastoupil roční brigádu v Průmstavu – Březové hory u Příbrami. Jedině dělnický kolektiv mu může napravit páteř.“ Tamtéž, Posudek na soudruha Alberta Ř., Stavoprojekt: Speciální projektový závod pro inženýrské stavby ze dne 18. října 1955, fol. 11.

⁴⁰ Tamtéž, odůvodnění rozsudku, fol. 16.

⁴¹ Přičemž podle zasahující hlídky VB vůbec nevěděl, kde se nachází, tvrdil, že chtěl jet domů do Ruzyně, což však bylo úplně opačným směrem, než kterým on sám jel. AHMP, OST, 2T 467/1955. Služební záznam MO-VB ze dne 31. května 1955, fol. 25.

⁴² AHMP, OST, 2T 467/1955, Rozsudek z 30. září 1955, fol. 9–10.

⁴³ Dle soudu: „Důležitý obecný zájem sice vyžaduje, aby podnapilí řidiči zmizeli z naší dopravy, aby jejich provinění byla náležitě stíhána, v tomto případě však soud uvážil, že obviněný dosud trestán nebyl, takže jde o jeho prvé vybočení z mezí zákona a řádného života. Dále že má v podstatě dobrou pověst, že se jako vdovec řádně stará o dvě nezletilé děti a dobře je vychovává, takže i když jde u něj o poklesek závažného rázu, přece jen soud vzhledem k jeho osobním a rodinným poměrům a jeho předchozímu způsobu života má důvodně za to, že obviněný povede i bez výkonu trestu řádný život pracujícího člověka.“ AHMP, OST, 2T 142/1955. Rozsudek z 25. února 1955, fol. 17–18.

uložen měsíční trest odnětí svobody podmíněně a – výjimečně – i podmíněně⁴⁴ odložený zákaz řízení na jeden rok.

Na rozdíl od pozdější právní úpravy v § 201 TZ neumožňovalo tehdejší znění zákona současnou právní kvalifikaci trestného činu opilství a obecného ohrožení podle § 192 tr. z.,⁴⁵ takže případy, které by jinak mohly naplňovat znaky obou skutkových podstat, byly posuzovány výlučně jako obecné ohrožení, případně řešeny samostatně bez uplatnění souběžné kvalifikace opilství.

Tento článek neusiluje o podrobnou analýzu všech forem postihu, které byly v padesátých letech uplatňovány v rámci státní politiky boje proti alkoholismu či proti řízení motorových vozidel a jiným činnostem pod vlivem alkoholu. Související instituty jsou připomenuty pouze rámcově: Vedle trestního zákona č. 86/1950 Sb. stál též trestní zákon správní č. 88/1950 Sb. (TZS), určený k postihu přestupků a představující doplněk trestního práva hmotného. V TZS se nacházela ustanovení podřaditelná širšímu rámci represivních opatření proti alkoholismu (např. § 85⁴⁶) nebo přestupky proti bezpečnosti silničního provozu (např. § 144 odst. 4⁴⁷) chránící veřejný pořádek a bezpečnost v dopravě; tyto skutkové podstaty však nedosahovaly závažnosti ani systematického významu trestného činu opilství.

2. Úprava opilství v trestním zákoně z roku 1961

Po přijetí tzv. socialistické ústavy v roce 1960 dochází k socialistické rekodifikaci právního řádu v rámci deklarovaného vítězství socialismu. Programově se mj. také zdůrazňovalo: „V poměrech, kdy socialismus zvítězil, je třeba vymýtit z vědomí lidí představu, že požívání alkoholických nápojů je za všech okolností ryze soukromou záležitostí člověka, když může nepříznivě ovlivnit jeho společenské uplatnění. Je třeba bojovat proti alkoholismu tam, kde je projevem sobectví přehlížejícího zájmy a potřeby socialistické společnosti a oprávněné požadavky spoluobčanů, společenských organizací a jiných společenských útvarů.“⁴⁸

Trestní zákon z roku 1961 opustil diferenciaci deliktu opilství do několika různých skutkových podstat a ponechal toto označení pouze pro jednání, které bylo obsaženo v tr. z.

⁴⁴ „Poněvadž se obviněný dopustil trestného činu v souvislosti s činností řidiče motorového vozidla, vyslovil soud ve smyslu § 51 odst. 2 a 3 tr. z., se mu zakazuje řízení motorových vozidel na dobu 3 roků, při tom však ve smyslu § 24 odst. 2 tr. z. i tento zákaz činnosti podmínečně odložil na stejnou zkušební dobu jako u trestu odnětí svobody.“ Tamtéž.

⁴⁵ § 192 dle zák. č. 86/1950 Sb. zněl: (1) Kdo z nedbalosti způsobí nebo zvýší obecné nebezpečí (§ 190) anebo jeho odvrácení nebo zmírnění zmaří nebo ztíží, bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok. (2) Odnětím svobody na jeden rok až pět let bude pachatel potrestán, a) poruší-li činem uvedeným v odstavci 1 důležitou povinnost vyplývající z jeho povolání nebo uloženou mu podle zákona, b) dopustí-li se takového činu na majetku národním nebo na majetku lidového družstva, nebo c) je-li tu jiná zvláště přitěžující okolnost.

⁴⁶ § 85 TZS zněl: (1) Kdo ztíží nebo ohrozí anebo kdo ruší potírání alkoholismu, zejména tím, a) že prodá nebo podá nebo jinak umožní požívání lihovin osobám mladším než osmnáct let, osobám podnapilým nebo opilým, nebo b) že nedbá jiného zákazu čepovat, podávat nebo požívat alkoholické nápoje, bude potrestán pokutou do 50 000 Kčs nebo veřejným pokáráním nebo odnětím svobody až na dva měsíce. (2) Stejně bude potrestán ten, a) kdo se nepodrobí opatřením postihujícím ho pro nadměrné požívání alkoholických nápojů, nebo b) kdo se požitím alkoholických nápojů přivede do stavu vzbuzujícího pohoršení.

⁴⁷ § 144 odst. 4 TZS zněl: Kdo ve stavu podnapilém nebo opilém řídí vozidlo, bude potrestán pokutou do 10 000 Kčs nebo veřejným pokáráním nebo odnětím svobody až na tři měsíce.

⁴⁸ BURDA, *op. cit.*, s. 433.

z roku 1950 pod § 187 odst. 2, přičemž § 187 odst. 1 (opití člověka se sklony k výtržnostem) se v nové úpravě již vůbec nevyskytoval, protože tato jednání „již nedosahují stupně nebezpečnosti pro společnost“.⁴⁹ V návaznosti na novou koncepci trestní odpovědnosti byl z textu zákona vypuštěn dřívější § 186 tr. z. (tzv. „rauschdelikt“), který postihoval pachatele jednajícího ve stavu nepřičetnosti vyvolané požitím alkoholu. Nový trestní zákon místo toho zaváděl zásadu plné trestní odpovědnosti těchto pachatelů, a ti tak měli být napříště stíháni nikoli za zvláštní delikt opilství, ale přímo za trestný čin, který ve stavu opilosti spáchali. Důvodová zpráva tento přístup obhajovala tím, že již podle předchozí právní úpravy musel soud pro stanovení trestní sazby posuzovat zavinění, a tudíž byla otázka viny i tak nevyhnutelná.

Tvůrci kodexu odůvodnili změnu pojetí opilství zásadou, že „Nová úprava stíhání opilství na rozdíl od dosavadní úpravy vychází důsledně ze zásady, že požitím alkoholických nápojů nebo omamných prostředků se pachatel nezbavuje trestní odpovědnosti.“ Tomu odpovídalo i výslovné vyloučení nepřičetnosti v § 12,⁵⁰ přechod od zvláštního deliktu podle § 186 k odpovědnosti za základní trestný čin, zdůraznění prevence v boji proti alkoholismu a návaznost na koncepci RSFSR.⁵¹

Druhý odstavce § 12 pak explicitně zdůrazňoval, že v případech, kdy si pachatel stav nepřičetnosti přivodil požitím alkoholu nebo jiné omamné látky, nelze tento stav posuzovat jako okolnost vylučující trestní odpovědnost, byť by k němu došlo z nedbalosti. Tento posun měl posílit represivní funkci trestního práva vůči jednání pod vlivem alkoholu, který byl vnímán jako významný faktor kriminality. Důvodová zpráva k tomu přímo uváděla: „Tuto úpravu trestnosti pachatelů trestných činů spáchaných v zaviněné opilosti vyžaduje důsledný boj proti alkoholismu.“⁵² Tvůrci zákona se zároveň odvolávali na tehdejší sovětskou právní úpravu, jež vycházela z obdobných principů.

Není bez zajímavosti, že valná část představitelů československé teorie trestního práva byla proti přijetí úpravy „plné“ odpovědnosti za trestné činy spáchané pod vlivem alkoholu a „naopak uplatňovala požadavek, aby byla zachována úprava v podobě dřívějšího ustanovení § 186 trestního zákona z roku 1950“.⁵³ V citovaném článku z roku 1969 Nezkusil⁵⁴ volal po návratu této úpravy, kdy z mnoha důvodů upozorňoval na nevhodnost zavedení

⁴⁹ VYBÍRAL, B. a kol. *Dodatková skripta k učebnici Československé trestní právo z roku 1959 (stručný rozbor nového trestního zákona z r. 1961)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, s. 127.

⁵⁰ V § 12 TZ byla upravena nepřičetnost. V prvním odstavci bylo uvedeno: „Kdo pro duševní poruchu v době spáchání činu nemohl rozpoznat jeho nebezpečnost pro společnost nebo ovládat své jednání, není za tento čin trestně odpovědný.“ V § 12 odst. 2 se uvádělo: „Ustanovení odstavce 1 se neužije, přivede-li se pachatel do stavu nepřičetnosti, byť i z nedbalosti, požitím alkoholického nápoje nebo omamného prostředku.“

⁵¹ NA, MSpr, inv. č. 980, sign. MSp-L 113, kart. 93, *Osnovy trestního zákona a trestního řádu projednané a schválené v kolegiu*. Vysvětlení změn ze dne 19. října 1961, nečíslované fol.

⁵² Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, *Tisky, Národní shromáždění Československé socialistické republiky 1961, NS RČS 1960–1964, Tisk 65, Důvodová zpráva* [online]. psp.cz [cit. 11. 9. 2025]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0065_01.htm.

⁵³ NEZKUSIL, J. K odpovědnosti za trestné činy spáchané v alkoholovém opojení. *Socialistická zákonnost*, 1969, roč. 17, č. 5–6, s. 265–268.

⁵⁴ Jiří Nezkusil byl významný československý právník, specialista na trestní právo, který se v době socialismu podílel na tvorbě i výkladu trestněprávních předpisů a svou publikační činností zásadně ovlivnil podobu tehdejší trestněprávní doktríny. TAUCHEN, J. Jiří Nezkusil. In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. – HORÁK, O. – KOLUMBER, D. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin, XXIV. svazek. Biografie právníků K–Ř*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2024, s. 553–555.

oné plné odpovědnosti dle § 12 odst. 2.⁵⁵ Tuto úpravu kritizoval i Solnař.⁵⁶ Kolektiv katedry trestního práva Právnické fakulty UK později zveřejnil (1988, publikováno 1989), že posuzování nepřičetnosti způsobené požitím alkoholických nápojů je sporným problémem a koncepci rauschdeliktu v tomto smyslu, „která lépe odpovídá zásadě odpovědnosti za zavinění a zásadě zákonnosti ve srovnání s řešením obsaženým v platném právu,“ vždy doporučoval.⁵⁷

2.1 Rozbor skutkové podstaty trestného činu opilství

Trestný čin opilství byl v trestním zákoně z roku 1961 zařazen mezi delikty hrubě narušující občanské soužití, a to pod § 201, jenž stanovil: „Kdo poté, co požil alkoholického nápoje, vykonává zaměstnání nebo jinou činnost, při kterých by mohl ohrozit život nebo zdraví lidí nebo způsobit značnou škodu na majetku, bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok nebo nápravným opatřením nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem.“

Jednou z hlavních změn oproti předchozí úpravě bylo zvýšení horní hranice trestní sazby ze šesti měsíců na jeden rok. Nový trestní zákoník byl znám v kontextu celkové tendence ke snižování⁵⁸ trestních sazeb⁵⁹ v novém kodexu a byla odůvodněna již během přípravných prací následovně: „Při úpravě trestních sazeb se snižuje nejvyšší výměra trestu odnětí svobody z 25 let na 15 let. Trestní sazby u jednotlivých trestných činů se přizpůsobují stupni nebezpečnosti toho kterého činu pro společnost. Přitom nejde o lineární snížení; v některých případech se trestní sazby ponechávají v dosavadním rozsahu, někde dokonce se zvyšují. Tak zejména se umožní přísnější postih pachatelů trestných činů v opilosti.“⁶⁰

Nová úprava ustanovení o opilství měla sloužit jako nástroj důsledného boje proti alkoholismu, který byl vnímán nejen jako problém zdravotní, ale také jako závažný problém společenský: „protože alkoholismus je nemoc nejen z hlediska zdravotnického, ale i společenského, musíme proti němu bojovat všichni a všude, podle toho, na jakém postu ve společnosti pracujeme. [...] Smysl boje proti alkoholismu je právě v tom, aby se zabránilo alkoholismu brzdit upevňování a rozvoj socialistického soužití, způsobovat společenské,

⁵⁵ Tamtéž, s. 268.

⁵⁶ „... zákon se tím dostal do těžko řešitelného rozporu se zásadou odpovědnosti za zavinění...“ SOLNAŘ, V. Kodifikace trestního práva z roku 1961 z hlediska záruk zákonnosti. *Stát a právo*, 1966, roč. 11, č. 1, s. 106–108. Vladimír Solnař byl český právník, profesor trestního práva na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, který vedl kolektiv autorů kodifikace trestního zákona č. 86/1950 Sb. a významně formoval podobu socialistického trestního práva v ČSSR prostřednictvím svých učebnic. FENYK, J. Vladimír Solnař. In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. – HORÁK, O. – KOLUMBER, D. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin, XXV. svazek. Biografie právníků S–Ž*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2024, s. 138–140.

⁵⁷ Kolektiv katedry trestního práva PF UK – materiál doporučený k publikaci vědeckou radou v letním semestru 1988: Rozvoj vědních oborů trestního práva hmotného, trestního práva procesního a kriminologie. *Socialistická zákonnost*, 1989, roč. 37, č. 5, s. 276.

⁵⁸ KUKLÍK, J. Trestní právo 1960–1989. In: KUKLÍK, J. a kol. *Dějiny československého práva 1945–1989*. Praha: Auditorium, 2011, s. 254.

⁵⁹ KUČHTA, J. Trestní zákon (1961). In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin, XVIII. svazek Ta–Ty*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2019, s. 724–734.

⁶⁰ NA, MSpr, inv. č. 980, sign. MSp-L 113, kart. 93, *Osnova trestního zákona a osnova zákona o trestním řízení soudním (trestní řád*). Informace pro s. ministra o skutečnostech, které vedly k vypracování nových trestních kodexů, ke schůzi vlády ze dne 17. října 1961, nečíslované fol.

hospodářské, mravní a zdravotní škody a narušovat výstavbu rozvinuté socialistické společnosti.⁶¹

Objektem právní ochrany dle tohoto ustanovení byl život, zdraví a majetek občanů – zvláště ve vztahu k situacím, kdy byl ohrožen výkonem určité činnosti pod vlivem alkoholu, typicky řízením motorových vozidel.⁶²

Pro naplnění subjektivní stránky trestného činu opilství bylo nutné prokázat úmyslné zavinění – alespoň ve formě nepřímého (eventuálního⁶³) úmyslu podle § 4 písm. b) TZ,⁶⁴ Trestní odpovědnost se vztahovala i na osoby, které v době požití alkoholu ještě nevěděly,⁶⁵ že budou vykonávat činnost, jež může vést k ohrožení života, zdraví nebo majetku, avšak k jejímu výkonu následně přistoupily, a to i přes svůj ovlivněný stav.⁶⁶

Tento model odpovědnosti odpovídal konstrukci ohrožovacího deliktu, pro nějž byl typický nepřímý úmysl⁶⁷ – pachatel obvykle neměl v úmyslu porušit nebo ohrozit chráněný zájem, avšak byl srozuměn s tím, že takový následek může nastat.⁶⁸

Ve vztahu k osobě pachatele je pro tento delikt charakteristické – že na rozdíl od jiných trestných činů hrubě narušujících občanské soužití – se v praxi často jednalo o jedince, kteří přicházeli do konfliktu se zákonem poprvé nebo se dosud nedopustili závažnějšího protispoločenského jednání.⁶⁹ Tento poznatek, potvrzený jak dobovou literaturou, tak archivními prameny, se odráží i v nízké míře recidivy: zatímco např. u příživnictví⁷⁰ tvořili recidivisté přes 40 % pachatelů, u opilství dosahoval tento podíl pouze 8 %.⁷¹

Objektivní stránka skutkové podstaty byla naplněna tehdy, pokud pachatel po požití alkoholu vykonával činnost, která byla potenciálně způsobila ohrozit život, zdraví osob nebo způsobit značnou majetkovou škodu.

Míra ohrožení, a tedy i společenská nebezpečnost, byla posuzována s přihlédnutím k následujícím hlediskům:

- 1) Podle množství alkoholu a jeho vliv na psychický stav pachatele (v praxi se za orientační hranici považovalo 1 ‰ alkoholu v krvi);
- 2) S ohledem na charakter vykonávané činnosti či zaměstnání (např. řízení motorového vozidla bylo hodnoceno přísněji než vedení povozu);

⁶¹ BARÁT, A. *Boj proti alkoholismu v právné úpravě*. Bratislava: Obzor, 1974, s. 26–27.

⁶² DOLENSKÝ, A. – KUDLÍK, A. – NEZKUSIL, J. *Československé trestní právo, svazek II., zvláštní část*. Praha: Orbis, 1964, s. 161.

⁶³ VESELÝ, J. K postihu opilství v silničním provozu po vydání zákona o přečinech. *Kriminalistický sborník*, 1976, roč. 20, č. 7, s. 439.

⁶⁴ § 4 písm. b) Trestný čin je spáchán úmyslně, jestliže pachatel věděl, že svým jednáním může takové porušení nebo ohrožení způsobit, a pro případ, že je způsobí, byl s tím srozuměn.

⁶⁵ TOLAR, J. *Trestní zákon a předpisy související*. Praha: Panorama, 1985, s. 286.

⁶⁶ ZBORNÍK, F. – LOUDA, V. Trestní právo v boji proti alkoholismu. *Socialistická zákonost*, 1977, roč. 25, č. 3, s. 148.

⁶⁷ SOLNAŘ, V. Základy trestní odpovědnosti. In: SOLNAŘ, V. *Československé trestní právo*, I. obecná část. Praha: Orbis, 1969, s. 126.

⁶⁸ FRIML, K. *Automobil a paragraf, I. díl – trestní*. Praha: Nadas, 1975, s. 92.

⁶⁹ SÝKORA, J. – KREJZLÍK, Z. K problematice trestného činu opilství a jeho dokazování. *Kriminalistický sborník*, 1989, roč. 33, č. 9, s. 130.

⁷⁰ K příživnictví blíže např. viz DOBEŠ, M. Prostitution as a Special Form of the Offence of Social Parasitism in Socialist Czechoslovakia. *Journal on European History of Law*, 2022, roč. 13, č. 1, s. 80–95.

⁷¹ SCHUBERT, L. Ukládání trestů a problémy s tím související. *Právník*, 1965, roč. 104, č. 1, s. 23.

- 3) Podle okolností konkrétní situace (např. hustota provozu, typ komunikace, způsob přípravy nebo samotné provedení činnosti).
- 4) S přihlédnutím k osobě pachatele, zejména k tomu, zda byl již dříve za podobný skutek postižen nebo potrestán.⁷²

2.2 Míra alkoholu potřebná ke vzniku trestní odpovědnosti

Trestný čin opilství, jak napovídá už jeho název, byl typicky páčán pod vlivem alkoholu.⁷³ Zákonná úprava nestanovila žádnou konkrétní hranici míry intoxikace, která by byla nezbytnou podmínkou pro vznik trestní odpovědnosti. Výklad skutkové podstaty měl původně vycházet z jejího materiálního znaku. Prvotně se přitom operovalo s neurčitým výkladem, podle něhož šlo o „takový vliv [alkoholu] na smyslové vnímání, pozornost a rozhodování pachatele, které v konkrétních podmínkách, při následném výkonu zaměstnání nebo jiné činnosti může vyvolat možnost ohrožení života nebo zdraví lidí nebo způsobení značné škody na majetku“.⁷⁴ Jinými slovy, vyžadoval se alespoň takový stupeň opilosti, který snižoval duševní způsobilost a celkovou pohotovost potřebnou pro bezpečný výkon určité činnosti.⁷⁵

Judikatura a odborná praxe vycházely z předpokladu, že hladina alkoholu v krvi přibližně kolem jedné promile je způsobilá natolik snížit mentální i fyzické schopnosti pachatele, že tím znemožňuje bezpečný výkon činností spadajících pod skutkovou podstatu trestného činu opilství, a zakládá tedy trestní odpovědnost. Množství požitého alkoholu – respektive míra ovlivnění pachatelova jednání – představovalo jedno z kritérií pro posouzení společenské nebezpečnosti činu a tím i pro rozhodnutí, zda šlo o trestný čin, přečin, nebo přestupek. Hodnocení stupně společenské nebezpečnosti přitom zohledňovalo rovněž osobu pachatele, povahu vykonávané činnosti (zejména použitý dopravní prostředek) a další okolnosti konkrétního případu.⁷⁶

K vymezení konkrétní hranice došlo až poté, co se v soudní praxi projevila výrazná nejednotnost: některé soudy považovaly za dostačující již hodnotu 0,5 promile, jiné se přiklápěly až k hranici 1,5 promile.

Za účelem sjednocení přístupu k posuzování míry intoxikace při trestném činu opilství byla navázána spolupráce se zdravotnickými institucemi.⁷⁷ Na základě poznatků lékařské vědy vydalo ministerstvo v roce 1957 stanovisko, podle něhož mělo být množství 0,3 promile alkoholu v krvi a více⁷⁸ vždy posuzováno jako důkaz, že dotyčná osoba požila určité

⁷² KUDLÍK, A. Trestné činy hrubě narušující občanské soužití. In: NEZKUSIL, J. a kol. *Československé trestní právo. Svazek II. Zvláštní část*. Praha: Orbis, 1976, s. 177.

⁷³ NETÍK, K. – NEUMANN, J. Alkohol a trestná činnost. In: PŘENOSIL, G. *Aktuální problémy kriminologie V*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1985, s. 98–99.

⁷⁴ KNOBLOCH, F. – KNOBLOCHOVÁ, J. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1957, s. 165–166.

⁷⁵ NEZKUSIL, J. Trestné činy hrubě narušující občanské soužití. In: NEZKUSIL, J. a kol. *Československé trestní právo. Svazek II. Zvláštní část*. Praha: Orbis, 1969, s. 163.

⁷⁶ SÝKORA – KREJZLÍK, *op. cit.*, s. 129.

⁷⁷ Konkrétně se soudnělékařskou sekci Československé lékařské společnosti J. E. Purkyně, Ústavem soudního lékařství lékařské fakulty v Hradci Králové, soudnělékařským poradním sborem a léčebně preventivním odborem Ministerstva zdravotnictví.

⁷⁸ Bylo to z důvodu možné odchylky při měření, kdy v této době nebyly k dispozici přístroje určující přesné množství alkoholu v krvi do oněch 0,3 promile.

množství alkoholického nápoje. Hodnota jednoho promile pak byla určena jako hranice, nad níž je člověk zpravidla již neschopen bezpečně řídit motorové vozidlo.⁷⁹ Tato hodnota se následně ustálila jako kritérium odlišující trestný čin od přestupku (později přečinu).

Tento výklad potvrdilo i stanovisko Generální prokuratury č. St-24/1967-GP, v němž se uvádí, že řízení vozidla s hladinou alkoholu v krvi pod jednu promile představuje čin, „jehož nebezpečnost pro společnost je nepatrný – a tedy jednání, které není trestným činem dle § 3 odst. 2 TZ“.⁸⁰

Judikatura Nejvyššího soudu však tuto hranici prolomila rozhodnutím, podle něhož „ke snížení schopnosti řidiče v rozsahu předpokládaném ustanovením § 201 trestního zákona může dojít i tehdy, když hladina alkoholu v krvi řidiče je nižší než jedno promile. V takovém případě při posuzování schopnosti řidiče k řízení motorového vozidla je nutno hodnotit také způsob jízdy řidiče ovlivněného alkoholem z toho hlediska, jakou měrou ohrožoval účastníky silničního provozu a bezpečnost tohoto provozu“.⁸¹ Zmíněné rozhodnutí bylo později⁸² potvrzeno a dále rozvedeno v září 1989, kdy bylo výslovně konstatováno, že posouzení schopnosti řídit vozidlo musí být podloženo konkrétním doka-zováním. Tuto skutečnost nebylo možné nahradit pouhým konstatováním o opakovaném odsouzení pachatele za opilství, neboť takový přístup by byl v rozporu se zásadou nullum crimen sine lege.⁸³

Spotřeba alkoholu v Československu během socialistického období postupně rostla,⁸⁴ což se výrazně promítalo i do kriminality. Zhruba každý třetí trestný čin byl spáchán pod vlivem alkoholu.⁸⁵ V rámci federace byl podíl alkoholové kriminality vyšší na Slovensku.⁸⁶ Největší výskyt trestných činů v dopravě spáchaných pod vlivem alkoholu byl evidován v tzv. „vinařských krajích“⁸⁷ – Jihomoravském a Západoslovenském – a dále v kraji Severomoravském. V těchto oblastech byl zaznamenán podíl až 50 % trestných činů v dopravě spáchaných pod vlivem alkoholu.⁸⁸

⁷⁹ LIPTÁK, T. – JIROUT, B. Zjišťování a právní posuzování opilství v dopravě. *Kriminalistický sborník*, 1968, roč. 12, č. 9, s. 570.

⁸⁰ § 3 odst. 2 TZ zněl: Čin, jehož stupeň nebezpečnosti pro společnost je nepatrný, není trestným činem, i když jinak vykazuje znaky trestného činu. DOLNÍ, S. K některým problémům boje proti alkoholismu. *Kriminalistický sborník*, 1975, roč. 19, č. 4, s. 231.

⁸¹ Rozhodnutí (Rozh.) Nejvyššího soudu (NS) ČSR ze dne 29. června 1982, sp. zn. 11 Tz 24/82. *Sbírka soudních rozhodnutí a stanovisek Nejvyššího soudu* (dále *Sbírka*), 1983, roč. 34.

⁸² KUDLA, A. Trestné činy a přečiny v dopravě. In: BRADÁČ, A. *Analytika silničních nehod. Příručka znalce*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1985, s. 46.

⁸³ Rozh. NS ČSR z 11. září 1989, sp. zn. 4 Tz 41/89. *Sbírka*, 1990, roč. 41, č. 4–5, s. 239

⁸⁴ VYHŇÁK, M. Ke stavu kriminality páchané v souvislosti s požíváním alkoholu. *Protialkoholní obzor*, 1976, roč. 11, č. 4, s. 110–114.

⁸⁵ V roce 1956 bylo spácháno 5,6 % trestných činů pod vlivem alkoholu, v r. 1962 16,2 %, v r. 1967 31,2 %, v r. 1971 26,9 %, v r. 1972 31,1 %, v r. 1980 33,3 %, v r. 1983 34,2 %, v r. 1984 33,5 %. MAREČEK, P. Forenzní aspekty abúzu a závislosti na alkoholu. In: SKÁLA, J. *Závislost na alkoholu a jiných drogách*. Praha: Avicenum, 1987, s. 125.

⁸⁶ V letech 1971–1979 zde bylo průměrně 37,5 % trestných činů spácháno pod vlivem alkoholu. BREIER, Š. – POGÁDY, J. Alkoholická intoxikácia a kriminalita. *Československá psychiatrie*, 1987, roč. 83, č. 2, s. 74.

⁸⁷ VÁMOŠI, M. Niektoré skúsenosti s Hargerovou skúškou z praxe. *Soudní lékařství – příloha kriminalistického sborníku*, 1957, roč. 1, č. 1, s. 147–150.

⁸⁸ KUDLÍK, A. Vliv alkoholu na dopravní nehodovost ve světle statistických dat. *Socialistická zákonnost*, 1965, roč. 13, č. 3, s. 15.

Podle dostupných údajů bylo v období let 1972 až 1983 každoročně evidováno mezi 20 až 27 tisíci trestných činů v dopravě. Od roku 1976⁸⁹ tvořil trestný čin opilství jejich největší podíl – více než 50 % z celkového počtu. Každý rok bylo v této souvislosti stíháno přibližně 10 až 14 tisíc osob.⁹⁰

2.3 Výkon zaměstnání či jiné činnosti v rámci trestného činu opilství

Z pohledu skutkové podstaty trestného činu opilství je zřejmé, že se nevztahoval na jakékoli zaměstnání nebo činnost, nýbrž jeho „hluboké společenské odůvodnění“⁹¹ spočívalo v potřebě zamezit výkonu takových činností, jejichž bezpečné provádění vyžadovalo zvýšenou pozornost a pohotovost. I mírné oslabení běžných fyzických a psychických schopností (někdy označovaných jako duševní funkce⁹²) mohlo vést k ohrožení hodnot chráněných trestním zákonem. Důvodová zpráva výslovně uváděla, že cílem této úpravy bylo prohloubit ochranu života, zdraví a majetku občanů, „zejména před řidiči motorových vozidel, kteří v podnapilosti řídí motorové vozidlo“.⁹³ Za pozornost stojí fakt, žádná jiná nebezpečná činnost nebyla v textu zákona konkrétně uvedena (podle dobových autorů to bylo dáno tím, že v rozhodovací praxi soudů se jiné takové případy objevovaly jen výjimečně⁹⁴).

Rozhodnutí tehdejších nejvyšších soudů proto sloužila k výkladu a rozšíření působnosti této skutkové podstaty. Pokud šlo o pojem nebezpečné činnosti či zaměstnání, Nejvyšší soud České socialistické republiky za něj výslovně označil například službu průvodčího vlaku, neboť „výkon služby průvodčího vlaku pod vlivem alkoholických nápojů je činností, při níž by mohl být ohrožen život nebo zdraví lidí nebo způsobena značná škoda na majetku“.⁹⁵ V témž rozhodnutí se uvádí, že pokud by se průvodčí dostavil do služby již pod vlivem alkoholu, šlo by o pokus trestného činu opilství podle § 8 odst. 1 TZ.⁹⁶ Tato zásada se měla uplatnit i u jiných povolání, jež byla považována za nebezpečná.⁹⁷

Přestože trestný čin opilství podle § 201 TZ byl nejčastěji spojován s porušením pravidel silničního provozu⁹⁸ vyskytly se i další případy spáchané v oblasti železniční dopravy. O jednom takovém případě informoval Kriminalistický sborník. Šlo o zaměstnance

⁸⁹ Mezi lety 1972–1976 byly častěji zastoupeny trestné činy proti životu a zdraví.

⁹⁰ VANTUCH, P. K příčinám trestných činů v silniční dopravě. In: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, Právnická fakulta. *Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně*, 1987, roč. 14, č. 1, s. 165–189.

⁹¹ BURDA, *op. cit.*, s. 435.

⁹² VEBERA, Z. *Význam ústavních práv a povinností občanů v československém právním řádu*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1972, s. 126–127.

⁹³ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, *Tisky, Národní shromáždění Československé socialistické republiky 1961, NS RČS 1960–1964, Tisk 65, Důvodová zpráva* [online]. psp.cz [cit. 11. 9. 2025]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0065_01.htm.

⁹⁴ LIŠKOVÁ, L. *Trestný čin opilství podle § 201 trestního zákona*. Rigorózní práce obhájená na PF UK v Praze, 1980, s. 11.

⁹⁵ Rozh. NS ČSR ze dne 10. 11. 1981, sp. zn. 5 Tz 33/81. *Sbírka*, 1982, roč. 34, č. 7–8, s. 469.

⁹⁶ Pokus trestného činu dle § 8 odst. 1 TZ: Jednání pro společnost nebezpečné, které bezprostředně směřuje k dokonání trestného činu a jehož se pachatel dopustil v úmyslu trestný čin spáchat, je pokusem trestného činu, jestliže k dokonání trestného činu nedošlo.

⁹⁷ NEZKUSIL, J. a kol. *Dodatková skripta k učebnicím československé trestní právo, československé trestní řízení*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974, s. 37.

⁹⁸ Mezi pravomocně odsouzenými pro trestný čin opilství dle § 201 tvořili řidiči motorových vozidel 98–99 % všech případů. SÝKORA – KREJZLÍK, *op. cit.*, s. 129.

Československých státních drah (ČSD) označovaného jako „vozajmajster“⁹⁹ který nesl odpovědnost za technický stav vlakových souprav. U tohoto pracovníka bylo během služby na nádraží v Plavči na východním Slovensku zjištěno 2,72 promile alkoholu. Soud dospěl k závěru, že jeho nedůsledná kontrola vlakových souprav mohla vést ke vzniku značné škody na majetku,¹⁰⁰ a proto byl uznán vinným ze spáchání trestného činu opilství. Odsouzen byl i zaměstnanec železnice ve funkci signalisty,¹⁰¹ který se dostavil do služby pod vlivem alkoholu. Jeho případ se dostal až k Nejvyššímu soudu kvůli nesprávně uloženému trestu zákazu činnosti, o němž bude pojednáno dále.¹⁰²

Mezi uvedenými povoláními figuroval ve Sbírce rozhodnutí a stanovisek Nejvyššího soudu také lékař. V jednom z případů se uvádí: „Pokud lékař vykonává léčebnou péči ve stavu opilosti, lze jeho jednání považovat za činnost, při níž by mohl být ohrožen život nebo zdraví lidí.“¹⁰³ Šlo o lékaře, který na poliklinice ve slovenském městě Handlová vykonával pohotovostní službu na interním a dětském oddělení a byl při tom naměřen s hladinou 2,59 promile alkoholu v krvi. V dobovém tisku byl popsán i případ dětského lékaře, který byl propuštěn z košické nemocnice za konzumaci alkoholu během pracovní doby a následně odsouzen pro trestný čin opilství, kterého se dopustil v nemocnici v Seči na Chrudimsku.¹⁰⁴

Za jinou nebezpečnou činnost vyžadující „soustředěnou pozornost a schopnost správně vnímat a pohotově reagovat na vznikající situaci“¹⁰⁵ byl považován například výkon povolání manipulanta vysokozdvizného vozíku.¹⁰⁶ Nejvyšší soud v této souvislosti posuzoval případ, v němž se pracovník pod vlivem alkoholu dožadoval zařazení na pracoviště, kde by mohl ohrozit zdraví nebo způsobit majetkovou škodu. Soud dospěl k závěru, že šlo o přípravu trestného činu opilství, nikoli o jeho pokus.¹⁰⁷

Komentářová literatura uváděla mezi nebezpečné činnosti také práci s výbušninami (například funkci střelmistra¹⁰⁸), obsluhu jeřábu, provádění chirurgických operací¹⁰⁹ nebo činnost strojníka v hlubinných dolech.¹¹⁰

⁹⁹ Český ekvivalent je „vozový mistr“, což je dnes výraz užívaný pouze v omezené míře. Oficiální název této pracovní pozice je v dnešní době revizor vozů, technik vozby, pracovník technické kontroly vozů, případně inspektor vozidlového parku. Označení se liší dle dopravy.

¹⁰⁰ ŠOFRANKO, F. Opilstvo na ČSD. *Kriminalistický sborník*, 1987, roč. 31, č. 4, s. 233–234.

¹⁰¹ Signalista u ČSD obsluhoval výhybky a návěstidla, případně komunikoval s výpravčím a zajišťoval vizuální a zvukovou signalizaci u vlakové cesty.

¹⁰² Rozh. NS ČSR z 29. února 1972, sp. zn. 2 Tz 2/72. *Sbírka*, 1973, roč. 24, č. 2, s. 87.

¹⁰³ Rozsudek Okresního soudu v Prievidzi ze dne 24. května 1978, sp. zn. 2 T 239/78. *Sbírka*, 1979, roč. 30, č. 4–5, s. 238.

¹⁰⁴ HOFMAN, A. Paragraf 201 tr. zák. nejen pro řidiče. *Kriminalistický sborník*, 1977, roč. 21, č. 11, s. 701–703.

¹⁰⁵ ROLENC, O. Trestné činy hrubě narušující občanské soužití. In: MATYS, K. a kol. *Trestní zákon. Komentář*. Praha: Orbis, 1975, s. 674.

¹⁰⁶ Rozh. NS ČSR ze dne 18. října 1983, sp. zn. 4 Tz 28/83. *Sbírka*, 1984, roč. 24, č. 7–8, s. 452.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ RUBÍN, J. K některým možnostem důsledného postihu trestného činu opilství. *Kriminalistický sborník*, 1973, roč. 17, č. 9, s. 562.

¹⁰⁹ TOLAR, *op. cit.*, s. 285.

¹¹⁰ ROLENC, *Trestné činy hrubě narušující občanské soužití*, s. 674.

3. Aplikační praxe při stíhání trestného činu opilství po roce 1961

Ve většině případů rozhodovaly soudy o vině v souladu se skutkovými zjištěními z přípravného řízení i s právní kvalifikací případu. Pokud řidič motorového vozidla způsobil dopravní nehodu pod vlivem alkoholu a tím došlo ke škodlivým následkům naplňujícím znaky jiného trestného činu – například porušení povinnosti v provozu socialistické organizace (§ 130), poškození socialistického majetku (§ 137) nebo ublížení na zdraví (§ 223, § 224) – býval uznáván vinným z tohoto trestného činu v jednočinném souběhu s trestným činem opilství podle § 201 trestního zákona. Soudy považovaly sníženou schopnost řízení vlivem požitého alkoholu za okolnost, která odůvodňovala uložení přísnějšího trestu (podle § 88 TZ). Takové jednání bylo klasifikováno jako porušení důležité povinnosti vyplývající ze zaměstnání nebo jiného zákonného ustanovení (např. obecné ohrožení podle § 180 odst. 1 a 2 písm. b), případně těžší forma ublížení na zdraví podle § 223 odst. 2 či § 224 odst. 2).¹¹¹

V případech dopravních nehod způsobených pod vlivem alkoholu, které vedly ke smrti nebo vážnému zranění, soudy pravidelně ukládaly nepodmíněné tresty odnětí svobody v odpovídající výši, a zároveň i dlouhodobý zákaz řízení motorových vozidel. Nepodmíněné tresty byly rovněž běžně ukládány recidivistům, bez ohledu na konkrétní následky nehody, a to stále častěji i za samotný trestný čin opilství podle § 201 TZ. Zákaz činnosti za dopravní trestné činy spáchané pod vlivem alkoholu byl obvykle ukládán při horní hranici zákonné sazby. V případě trestného činu opilství podle § 201 byl tento trest ukládán diferencovaně – soudy zohledňovaly hladinu alkoholu v krvi pachatele, délku a způsob jeho jízdy, dopravní situaci a další okolnosti včetně jeho osobních poměrů.¹¹²

Výjimečně se objevily i nehody, při nichž opilý řidič nehodu nezavinil, trestní odpovědnosti podle § 201 TZ se však nevyhnul. To ilustruje případ 32letého Adila J. M., státního příslušníka Sýrie a redaktora zahraničního vysílání Čs. rozhlasu, který po konzumaci alkoholu při svatební hostině v říjnu 1971 řídil v Praze a stal se účastníkem nehody zaviněné jinou řidičkou.¹¹³ Přiznal vinu, krevní zkouška prokázala 1,44 ‰,¹¹⁴ a soud konstatoval, že naplnil skutkovou podstatu opilství bez ohledu na zavinění nehody. Byl mu uložen roční zákaz řízení, přičemž soud zohlednil jeho bezúhonnost, dobré posudky¹¹⁵ i odpovědný přístup k události.

¹¹¹ VESELÝ, J. K postihu trestné činnosti proti bezpečnosti silničního provozu páchané pod vlivem alkoholu. *Československá kriminalistika*, 1983, roč. 16, č. 3, s. 235.

¹¹² Tamtéž, s. 236.

¹¹³ AHMP, fond státních orgánů, oddělení fondu: Obvodní soud pro Prahu 1 (OS Praha 1), zn. NAD 106, vyšetřovací a trestní spis, sign. 1Ta 2/1972, fol. 25–26. Rozsudek ze 14. února 1972.

¹¹⁴ Tamtéž, Usnesení o zahájení trestního stíhání ze dne 4. listopadu 1971, fol. 1.

¹¹⁵ Je minimálně zvláštní, že s tímto závěrem soudu zmíněné posudky obsažené ve spisovém materiálu absolutně nekorespondují. V místě bydlisté o něm nikdo neměl žádných zpráv, neboť se tam vůbec nevyskytoval a místní obyvatelé se domnívali, že vycestoval (Tamtéž, Zpráva o pověsti z 10. prosince 1971). Ve zprávě z pracoviště pak šéfredaktor doslova uvedl: „soudruzi rozpoznali u něho některé negativní stránky, které zakrýval svým uhlazeným chováním [...] Zlomyslně poškodil zařízení služebního bytu, ze kterého se musel vystěhovat [...] Nadměrné užívání alkoholu u něho zřejmě není ojedinělé, protože řediteli Československého zahraničního vysílání došla v pololetí stížnost o výtržnosti, kterou způsobil v jedné pražské restauraci“. Tamtéž, Zpráva šéfredaktora programových redakcí československého zahraničního vysílání ze dne 1. prosince 1971, fol. 16.

3.1 Vyšetřování trestného činu opilství

Při vyšetřování trestného činu opilství byly orgány Sboru národní bezpečnosti (SNB) vedeny standardizovaným postupem. SNB zajišťoval veřejný pořádek a do jeho působnosti spadalo i odhalování a postih tohoto deliktu.¹¹⁶ Postup zahrnoval jak preventivní opatření, tak zásahy vůči jednání vyhodnocenému jako společensky nebezpečné. K nejčastějším zásahům docházelo (nepřekvapivě) na veřejných komunikacích. U podezřelých osob měl hlídkový orgán nejprve subjektivně posoudit, zda neprojevují „typické známky podnapilosti, jako je vrávorání, zarudlost nebo bledost, blábolení, pach alkoholu z úst apod.“. Následovala orientační dechová zkouška detekční trubičkou, která při pozitivním výsledku změnila barvu.

V případě pozitivního výsledku byl podezřelý předveden do zdravotnického zařízení k odběru krve.¹¹⁷ Výsledky laboratorního rozboru byly v trestním řízení zpravidla klíčovým důkazem. Nejčastěji používanou metodou v období socialismu byla tzv. Widmarkova zkouška¹¹⁸ krve,¹¹⁹ považovaná dlouhou dobu¹²⁰ za „objektivní a dostatečně přesnou pro určení hladiny alkoholu v krvi“. ¹²¹ Její výsledek byl předkládán spolu s lékařským formulářem o ovlivnění alkoholem jako podklad pro rozhodnutí soudu. Zjištěná hodnota byla následně korigována o časový úbytek alkoholu od doby řízení či nehody do okamžiku odběru krve.

Pokud podezřelý odmítl podstoupit vyšetření¹²² (povinnost absolvovat takový úkon plynula ze zákona o boji proti alkoholismu č. 120/1962 Sb.¹²³), byl by mu zadržen řidičský průkaz a mohla být uložena pořádková pokuta dle § 66 trestního řádu. V krajním případě byl předveden i proti své vůli. Lékař pak hodnotil stav intoxikace na základě jeho vzhledu, chování a projevu.¹²⁴

¹¹⁶ KUDR, B. K otázkám veřejného pořádku v rozvinuté socialistické společnosti. *Československá kriminalistika*, 1982, roč. 15, č. 1, s. 77.

¹¹⁷ PJEŠČÁK, J. *Kriminalistika – učebnice pro právnické fakulty*. Praha: Naše vojsko, 1982, s. 251–252.

¹¹⁸ K tomu blíže např. MUSIL, J. Několik poznámek k důkazní hodnotě Widmarkovy zkoušky. *Kriminalistický sborník*, 1968, roč. 12, č. 12, s. 747 a násl.

¹¹⁹ Pozn. V případě odmítnutí krevního testu mělo být přistoupeno k odebrání vzorku moči. V případě neposkytnutí moči pak opakované „průkaznickové“ testy spočívající ve foukání do detekční trubice spolu s opakovanými vyšetřeními lékařem. BERAN, J. – MITLÖHNER, M. K některým metodám zjišťování alkoholického ovlivnění řidičů motorových vozidel. *Socialistická zákonost*, 1976, roč. 24, č. 6, s. 344–352.

¹²⁰ Tato metoda se používá sporadicky do dnešních dní – v některých laboratořích je využívána jako srovnávací zkouška k dnes užívané plynové chromatografii. Postupně se od ní však upouští, protože je mj. do 0,3 promile velmi nespolehlivá. (HIRT, M. a kol. *Soudní lékařství II. díl*. Praha: Grada Publishing, 2016, s. 85.) O plynové chromatografii se přitom vědělo již za socialismu, že je podstatně přesnější, ale tuto možnost mělo u nás jen málo laboratoří. VESELÝ, J. *K postihu trestné činnosti proti bezpečnosti silničního provozu páchané pod vlivem alkoholu*, s. 232. Běžně však byla používána na Západě. BARÁT, op. cit., s. 14.

¹²¹ NOVÁKOVÁ, Z. *Alkoholismus a trestné činy*. Diplomová práce obhájená v roce 1983 na PF UK v Praze, s. 28.

¹²² Odmítnutí mohlo být považováno za odůvodněné jen ve výjimečných případech, kdy např. osoba trpěla hemofilií (vrozenou krvácivostí). Stanovisko Generálního prokurátora ČSSR zn. FGn 507/1973 Sb.

¹²³ Konkrétně § 10 říkal, že osoby vykonávající „nebezpečnou“ činnost jsou povinny na výzvu orgánů státní zdravotní správy nebo orgánů Veřejné bezpečnosti podrobit se vyšetření, aby mohlo být zjištěno, zda nejsou ovlivněny alkoholem.

¹²⁴ VESELÝ, J. K některým otázkám postihu alkoholismu v silničním provozu. *Socialistická zákonost*, 1976, roč. 24, č. 8, s. 466.

Praktické dopady odmítnutí vyšetření a následného nuceného vyšetření ilustruje případ Jeremiáše E., v jehož rámci soud vycházel z klinického nálezu a svědecké výpovědi zasahující hlídky, přičemž později došlo i k částečnému prominutí zákazu řízení.

V tomto případě navštívil tehdy pětatřicetiletý Jeremiáš E. ve večerních hodinách T klub,¹²⁵ kde požil blíže neurčené množství alkoholických nápojů. V časných ranních hodinách podnik opustil, nasedl do svého automobilu na Jungmannově náměstí, kde si jej všimla hlídka Veřejné bezpečnosti (VB). Ta pojala podezření, že je ovlivněn alkoholem, a rozhodla se jeho jízdu sledovat s úmyslem jej zastavit. Obžalovaný však výzvě k zastavení neuposlechl a jel takovou rychlostí, že se jej hlídce nepodařilo dohonit. Až po okružní jízdě Prahou, když se (z blíže nevyjasněných a nutno podotknout i nepochopitelných důvodů) vrátil zpět na Jungmannovo náměstí, byl tou samou hlídkou zastaven a vyzván k předložení dokladů.

Ty však razantně odmítl předložit, stejně tak odmítl cestu na záchytnou stanici k provedení krevního odběru za účelem zjištění přítomnosti alkoholu. Převezení na protialkoholní záchytnou stanici a provedení této zkoušky tak muselo být vynuceno použitím „přiměřeného násilí“.¹²⁶ Jmenovaný na záchytné stanici důrazně odmítal odběr krve a dalšího vyšetření, a tak byl dle protokolu „přikurtován k posteli“.¹²⁷ Kromě toho se měl dle vyšetřovacího spisu k zasahujícím příslušníkům chovat neuctivě, urážet je¹²⁸ a vyhrožovat jim.¹²⁹

Krev mu tedy odebrána nebyla. V rámci lékařského vyšetření byl vydán závěr, že vyšetřovaný jeví zřetelné známky požití alkoholu.¹³⁰ Spolu s tímto klinickým nálezem soud následně přihlédl také ke svědeckým výpovědím zasahujících příslušníků VB, kteří shodně vypověděli, že „při zadržení se jevil jako řádně opilý tím, že nám nadával, byl z něj cítit alkohol a rovněž chůzí jevil rovněž podnapilého muže“.¹³¹

¹²⁵ Pozn. Šlo o jeden z mála podniků v Praze, který byl za socialismu zaměřen na homosexuální klientelu (LGBTQ bar). SEIDL, J. Gay a lesbická emancipace v českých zemích od konce osmdesátých let 20. stol. In: SEIDL, J. a kol. *Od žaláře k oltáři: emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*. Brno, 2012, s. 305. U těchto podniků pravidelně hlídkovali příslušníci SNB, což se pravděpodobně stalo osudným také Jeremiášovi E. SCHINDLER, F. Život homosexuálních mužů za socialismu. In: HIML, P. – SEIDL, J. – SCHINDLER, F. F. (eds.). *„Miluji tvory svého pohlaví“: homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*. Praha: Argo, 2013, s. 338–340.

¹²⁶ „Autohlídka, chtěla-li zákrok správně dokončit, musela jmenovaného vstrčit z jeho vozidla za ruce a nohy a vstrčit silou do služebního vozidla.“ AHMP, OS Praha 1, 2T 36/1963. Služební záznam o zákroku speciální pohotovostní jednotky MS VB Praha z 1. prosince 1962, fol. 8.

¹²⁷ AHMP, OS Praha 1, 2T 36/1963. Protokol o výslechu svědka – zasahujícího člena autohlídky VB Jana Š. ze 13. prosince 1963, fol. 7.

¹²⁸ Tamtéž, Rozsudek ze 20. března 1963, fol. 26.

¹²⁹ Mělo se jednat o výhrůžky: „Já vám ukážu, jak se dělá bezpečnost!“ a „Počkejte, po 12. sjezdu [KSČ] vás srovnáme!“ Tamtéž, Služební záznam z 1. prosince 1962, fol. 5. XII. sjezd KSČ se odehrával v Praze mezi 4. a 8. prosincem 1962. Tento sjezd byl významný zejm. tím, že na jeho základě mělo dojít k vypořádání se se stalinskou érou kultu osobnosti nebo k označení některých politických procesů 50. let za vykonstruované a nezákonné. Z dnešního pohledu se jednalo o počátek období částečné liberalizace vyvrcholené pražským jarem v r. 1968.

¹³⁰ V rámci formuláře o vyšetření bylo možné označit jednu ze čtyř možností: „Vyšetřovaný a) nejeví známek požití alkoholu; b) jeví lehké známky požití alkoholu; c) jeví zřetelné známky požití alkoholu; d) jeví těžké známky požití alkoholu.“

¹³¹ Tamtéž, Protokol o výslechu svědka – zasahujícího člena autohlídky VB Daniela N. ze 13. prosince 1963, fol. 6.

Soud na základě těchto zjištění dospěl k závěru, že bylo dostatečně prokázáno, že obžalovaný řídil vozidlo pod vlivem alkoholu, byť nebylo možné přesně určit jeho množství. Tento závěr soud opřel o lékařské vyšetření a výpovědi příslušníků VB, „jíž neměl důvod nevěřit“.¹³²

Při stanovení trestu bylo přihlédnuto k okolnostem svědčícím ve prospěch obžalovaného. Pocházel z dělnické rodiny, byl akademickým malířem, ženatý a otec dvou nezletilých dětí. V místě bydliště měl dobrou pověst, vedl spořádaný rodinný život a o rodinu řádně pečoval. V minulosti byl v roce 1956 odsouzen pro trestný čin opilství podle § 186 trestního zákona, přičemž tento trest byl zahrazen amnestií prezidenta republiky z roku 1957. V evidenci řidičů měl dva záznamy – za dopravní nehodu v roce 1960, za niž mu byla uložena pokuta ve výši 1000 Kčs,¹³³ a z roku 1961, kdy mu byl za řízení v podnapilém stavu na půl roku odebrán řidičský průkaz.

Podle názoru soudu právě tyto skutečnosti zvyšovaly stupeň společenské nebezpečnosti jeho jednání. Obžalovaný se podobného protiprávního jednání dopouštěl opakovaně, čímž podle soudu „dal najevo svou neodpovědnost a nesvědčitost, kterou rozhodně nelze u řidičů trpět. Trestná činnost tohoto druhu se vyskytuje ve větším měřítku a rozhodně nelze trpět, aby podnapilí řidiči ohrožovali bezpečnost ostatních uživatelů našich vozovek.“¹³⁴ Soud mu proto uložil podmíněčný trest odnětí svobody v trvání čtyř měsíců se zkušební dobou dvou let a současně zákaz řízení motorových vozidel na dobu dvou let.

Za pozornost stojí, že trestný čin opilství se nevyhýbal ani samotným příslušníkům bezpečnostních složek. Podle dochovaných statistik byl v roce 1972 trestný čin opilství nejčastějším deliktem spáchaným příslušníky Veřejné bezpečnosti – z celkem 164 stíhaných osob bylo 64 obviněno právě pro opilství podle § 201.¹³⁵ V roce 1977 bylo stíháno 269 příslušníků SNB a vojáků z povolání, z nichž opět největší podíl¹³⁶ 90 osob – byl stíhán podle § 201. Ve dvou případech došlo k usmrcení osob, devět lidí utrpělo těžká zranění a sedmáct bylo zraněno lehce.¹³⁷ Trestný čin opilství nebyl výjimečný ani u příslušníků československé lidové armády, o čemž informoval i oficiální armádní tisk, například deník Obrana lidu, ve svých rubrikách Černá kronika a Paragrafy pro vojáky.¹³⁸

¹³² Tamtéž, Rozsudek ze dne 20. března 1963, fol. 26.

¹³³ V roce 1960 dosahovala průměrná hrubá měsíční mzda v Československu přibližně 1 400 korun československých. MIČKA, V. a kol. *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha: Federální statistický úřad, 1985, s. 247.

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ Druhý nejvyšší počet trestných činů, pro které byli stíháni příslušníci VB, byl trestný čin zneužívání pravomoci veřejného činitele (32 příslušníků) a dále porušování povinnosti dozorcí služby (21) a ublížení na zdraví z nedbalosti s těžkou újmou (20). Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond centrálních útvarů ministerstva vnitra (MV, FMV) a ministerstva vnitra České socialistické republiky (MV ČSR), sign. H 2-3 i. j. 795. Vyhodnocení případů trestné činnosti příslušníků VB v ČSR od 1. ledna 1972 do 30. listopadu 1972. Praha: 6. prosince 1972, fol. 80.

¹³⁶ Stejně tak jich bylo stíháno nejvíce pro trestný čin opilství v letech 1978 (63 příslušníků), 1980 a 1981. K ostatním létům nebyla nalezena přesně vypovídající čísla.

¹³⁷ ABS, fond centrálních útvarů MV, FMV a MV ČSR, sign. A 2/5 i. j. 368. Zpráva o trestné činnosti příslušníků SNB a vojáků z povolání PS, spáchaných pod vlivem alkoholu od 1. ledna 1977 do 15. srpna 1977. Praha: 21. září 1977, fol. 9 a 12.

¹³⁸ Kupř.: PLAŠIL, B. Gazík není taxík. *Obrana lidu*, 1988, roč. 47, č. 28, s. 4; JIŘÍČKA, J. Jez do polosyta, pij do polopita. *Obrana lidu*, 1965, roč. 24, č. 27, s. 6; DOBROMIL, Z. Vojáci kontra paragrafy: Slavili Ctirada a... *Obrana lidu*, 1970, roč. 29, č. 49, s. 5; DOBROMIL, Z. Vojáci kontra paragrafy: Když se řidič

Podle tehdejších vyšetřovatelů¹³⁹ bylo šetření případů opilství administrativně nejjednodušší: „Od samého začátku je v drtivé většině případů pachatel znám, a tak se pouze čeká na výsledek rozboru krve. Další zpracování je již administrativní.“¹⁴⁰ Převážná část trestních řízení pro opilství se i díky tomu stíhala provést ve lhůtách stanovených zákonem.¹⁴¹

3.2 Řízení motorových vozidel a trestný čin opilství

Jak již bylo naznačeno, nejtypičtější činností ve smyslu § 201 TZ bylo řízení motorových vozidel v silničním provozu. Podle tehdejších orgánů činných v trestním řízení docházelo právě zde k vysokému počtu dopravních nehod pod vlivem alkoholu, který „měl často za následek těžká a smrtelná zranění a vysoké škody na majetku občanů i na majetku, který je v socialistickém vlastnictví“.¹⁴² Příčinou tohoto stavu¹⁴³ kromě narůstající dopravní frekvence¹⁴⁴ a snadné dostupnosti alkoholu,¹⁴⁵ také skutečnost, že se řízení pod vlivem alkoholu často nejevilo řidičům jako společensky závažné jednání.

Potenciální ohrožení chráněných zájmů vyplývalo již z inherentních vlastností motorového vozidla, zejména z jeho hmotnosti a motorické síly,¹⁴⁶ které byly způsobilé vyvolat závažné destruktivní následky.¹⁴⁷ Právě tato intenzita ohrožení však podle judikatury Nejvyššího soudu nevyplývala z jízdy podnapilého cyklisty, „jehož vozidlo v důsledku své konstrukce, malé váhy a zejména nedostatku motorické síly nemá značnější kinetickou energii“.¹⁴⁸ Z toho důvodu nebyla jízda na jízdním kole ve stavu podnapilosti činností ve smyslu § 201 trestního zákona. Pokud cyklista v podnapilém stavu nezpůsobil žádný konkrétní škodlivý následek, bylo možné jeho jednání postihnout toliko jako provinění proti socialistickému soužití podle § 19 písm. b)¹⁴⁹ zákona o místních lidových soudech

zapomene. *Obrana lidu*, 1971, roč. 30, č. 10, s. 2; DOBROMIL, Z. Zbabělec René. *Obrana lidu*, 1983, roč. 42, č. 154, s. 4; PLAŠIL, B. Pozdní poznání. *Obrana lidu*, 1983, roč. 42, č. 46, s. 4.

¹³⁹ PAVEL, D. Důležitost dokazování u opilství. *Kriminalistický sborník*, 1972, roč. 16, č. 7, s. 419; FORTELKA, J. Opilost řidiče – trestný čin nebo přestupek? *Kriminalistický sborník*, 1981, roč. 25, č. 8, s. 492.

¹⁴⁰ CEPEK, J. I opilství se musí dokazovat. *Kriminalistický sborník*, 1974, roč. 18, č. 7, s. 412.

¹⁴¹ VESELÝ, K. *Postihu trestné činnosti proti bezpečnosti silničního provozu páchané pod vlivem alkoholu*, s. 232–233.

¹⁴² VOBORNÍK, Z. *Boj proti alkoholismu a jiným toxikomaniím*. Zprávy pro soudce z lidu. Praha: Ministerstvo spravedlnosti ČSR, 1978, s. 4.

¹⁴³ SKÁLA, J. Doprava a alkohol. *Kriminalistický sborník*, 1960, roč. 4, č. 10, s. 479; HLADIL, V. K některým otázkám právní úpravy delikvence proti bezpečnosti v dopravě. *Socialistická zákonost*, 1973, roč. 21, č. 2, s. 83–94; KUDLÍK, V. *Vliv alkoholu na dopravní nehodovost ve světle statistických dat*, s. 19.

¹⁴⁴ Vzrůst dopravní frekvence byl ideologicky vnímán jako „jev, který ukazuje na rozvoj našeho hospodářství a též na zvyšování životní úrovně pracujících v procesu výstavby rozvinuté socialistické společnosti“. KAJABA, Š. Nedovolit, aby trestný čin opilství byl řešený jako přestupek. *Kriminalistický sborník*, 1984, roč. 28, č. 3, s. 179. Např. mezi lety 1954 a 1964 stoupl počet držitelů řidičského oprávnění v Československu z cca 1 milionu na téměř 2,6 milionu. KACAFÍREK, B. Dopravní nehody – vážný společenský jev v socialistické společnosti. *Kriminalistický sborník*, 1965, roč. 9, č. 5, s. 285.

¹⁴⁵ SKÁLA, J. *Až na dno!? Fakta o alkoholu a pijáctví*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1962, s. 8.

¹⁴⁶ KUDLA, T. *Trestné činy a přečiny v dopravě*, s. 45.

¹⁴⁷ ŠIKULA, P. *Výšetřování trestného činu opilství*. Rigorózní práce obhájená v roce 1980 na PF UK v Praze, s. 21.

¹⁴⁸ Rozh. NS ČSR z 25. listopadu 1965, sp. zn. Tz 15/65. *Sbirka*, 1966, roč. 17, č. 1, s. 27.

¹⁴⁹ Toto ustanovení znělo: Provinění proti socialistickému soužití se dopustí, kdo požíje alkoholické nápoje, ačkoli ví, že bude vykonávat zaměstnání nebo jinou činnost, při kterých by mohl ohrozit zdraví spoluobčanů nebo bezpečnost majetku, nebo kdo někomu za takových okolností alkoholické nápoje poskytne.

č. 38/1961 Sb., později podle § 9 odst. 1 písm. c)¹⁵⁰ zákona o přečinech č. 150/1969 Sb. Pokud však cyklista svým jednáním způsobil následek naplňující znaky některého z poruchových trestných činů (např. ublížení na zdraví dle § 223 TZ), odpovídal pouze za tento konkrétní trestný čin, nikoli zároveň za čin podle § 201 TZ.¹⁵¹

Obdobně jako u cyklisty – kdy takové ohrožení nevznikalo ze samotné povahy vozidla a jízdy na něm v podnapilém stavu – mohlo být společensky nebezpečné i jiné chování pod vlivem alkoholu, například „tažením vozíku, přenášením břemene i závadnou chůzí. Trestní postih i takových případů, při nichž dojde k pouhému ohrožení, by přesahoval záměr zákona.“¹⁵² Přesto však byla tato jednání z působnosti § 201 TZ výslovně vyloučena, protože trestní postih v těchto případech by přesahoval záměr zákona.

Soudní praxe se zabývala také specifickými případy řízení jiných než motorových prostředků. V těchto případech bylo klíčové posouzení místa spáchání činu. U trestného činu opilství se za místo činu považovala všechna místa, kterými pachatel projížděl,¹⁵³ takže o věci mohl rozhodovat kterýkoliv soud, jehož obvodem pachatel projel, „přičemž nezáleželo na tom, kde zahájil jízdu nebo kde ji skončil či dokonce havaroval“.¹⁵⁴ Tento výklad se vztahoval nejen na řidiče motorových vozidel, ale i na další osoby, které vykonávaly obdobnou činnost, například na vozku. Ten byl za trestný čin opilství stíhán tehdy, pokud řídil povoz se zvířaty po veřejné silnici.¹⁵⁵ Pokud se však pohyboval pouze po louce nebo jiném prostoru, kde se běžně nepohybovaly osoby, nešlo o činnost ve smyslu § 201 trestního zákona.¹⁵⁶

Stejně tak nebylo možné stíhat opilého chodce,¹⁵⁷ který se sice pohyboval po frekventované silnici,¹⁵⁸ ale jeho jednání nemělo znaky činnosti, u níž by pouhé ohrožení stačilo k naplnění skutkové podstaty. Tehdejší odborná literatura přesto připomínala, že i chodec mohl svým nevhodným jednáním způsobit fatální následek: „podcení tak běžný úkon jako je přecházení vozovky, vstoupí do jízdní dráhy projíždějícímu motorovému vozidlu a často za svůj čin zaplatí životem“.¹⁵⁹

Z působnosti § 201 TZ byly vyloučeny i další osoby, které se sice účastnily dopravního provozu, ale jejich činnost nebyla natolik aktivní, aby mohla být považována za činnost vyžadující soustředěnost a schopnost pohotové reakce. Tak tomu bylo například u osob

¹⁵⁰ Toto ustanovení znělo: Pro přečin proti socialistickému soužití bude potrestán odnětím svobody až na šest měsíců nebo nápravným opatřením nebo peněžitým trestem do výše 5 000 Kčs nebo zákazem činnosti, kdo požije alkoholický nápoj, ačkoliv ví, že bude vykonávat zaměstnání nebo jinou činnost, při kterých by mohl ohrozit zdraví spoluobčanů nebo bezpečnost majetku, nebo někomu za takových okolností alkoholický nápoj poskytnout.

¹⁵¹ Rozh. NS ČSR z 25. listopadu 1965, sp. zn. Tz 15/65. *Sbírka*, 1966, roč. 17, č. 1, s. 27.

¹⁵² KUDLA, *Trestné činy a přečiny v dopravě*, s. 45.

¹⁵³ Rozh. NS ČSR z 24. listopadu 1965, sp. zn. Ntd 428/65. *Sbírka*, 1966, roč. 17, č. 1, s. 35.

¹⁵⁴ FRIML, *op. cit.*, s. 92–93.

¹⁵⁵ Rozh. Okresního soudu v Galantě ze dne 25. března 1966, sp. zn. 2T 40/66. *Sbírka*, 1967, roč. 18, č. 2, s. 13.

¹⁵⁶ KUDLÍK, *Trestné činy hrubě narušující občanské soužití*, s. 178.

¹⁵⁷ Opilí chodci měli způsobovat dopravní nehody zejména ve dnech výplat na ulicích velkých československých měst. POPEK, Z. Alkohol – nepřítel všech účastníků silničního provozu. *Kriminalistický sborník*, 1980, roč. 24, č. 4, s. 228.

¹⁵⁸ NEZKUSIL, *Trestné činy hrubě narušující občanské soužití*, s. 163.

¹⁵⁹ ŠKANDERA, M. Alkohol – nepřítel známý či neznámý? *Kriminalistický sborník*, 1981, roč. 25, č. 4, s. 230.

vedoucích či ženoucích zvířata, jezdců na zvířatech¹⁶⁰ nebo spolujezdce na tandemovém motocyklu.¹⁶¹

Jak již bylo nastíněno, trestný čin opilství podle § 201 trestního zákona představoval tzv. ohrožovací delikt, tedy takový trestný čin, u něhož postačovalo že pachatel vytvořil rizikovou situaci, tedy „vedení určitých hodnot do nebezpečí“¹⁶² („ohrožením chráněných zájmů“),¹⁶³ kterým chtělo dané ustanovení předejít. Nebylo nutné, aby došlo k přímému narušení chráněného zájmu, k újmě na zdraví nebo majetku.¹⁶⁴ Takové delikty mají zpravidla preventivní charakter – jejich cílem je zabránit škodlivým následkům dříve, než nastanou. V tomto případě platilo, že i „poměrně vzdálená hrozba vzniku značné škody na majetku“, byla považována za natolik konkrétní, že ospravedlňovala trestní postih.¹⁶⁵

Znaky trestného činu byly naplněny již tím, že pachatel začal řídit motorové vozidlo, které samo o sobě představovalo kvůli své hmotnosti, konstrukci a provozní rychlosti objektivně vysoké riziko. Přitom postačovalo, aby psychická nebo fyzická způsobilost řidiče byla v důsledku intoxikace alkoholem jen mírně oslabena.¹⁶⁶ Na rozdíl od trestného činu obecného ohrožení podle § 180 TZ¹⁶⁷ nebylo třeba, aby ohrožení chráněných zájmů bylo bezprostřední či konkrétní, neboť postačovalo ohrožení abstraktní.

Na tuto povahu ohrožovacího deliktu navazuje i vymezení hranice mezi přípravou a pokusem. Výstižně ji ilustruje kauza 54letého Adama Ž., který po několikahodinovém popíjení usedl ve služebním voze za volant a manipuloval s ovládacími prvky¹⁶⁸, přestože tvrdil, že řídit nehodlal. Při kontrole mu bylo zjištěno 3,37 ‰ alkoholu. Soud dovodil, že již bezprostředně směřoval k jízdě, a jednání posoudil jako pokus trestného činu opilství podle § 8 odst. 1 ve spojení s § 201 TZ, neboť u ohrožovacích deliktů není nutné uvedení vozidla do pohybu. Vzhledem k předchozímu obdobnému jednání uložil zákaz řízení na tři roky.¹⁶⁹

¹⁶⁰ LIPTÁK – JIROUT, *op. cit.*, s. 571.

¹⁶¹ U takové osoby sice existují „jisté nároky na udržování rovnováhy“, přesto však podle dobového výkladu šlo o „činnost víceméně pasivní, nevyžadující ani zvláštní znalosti nebo psychických nebo fyzických schopností“. Jediným požadavkem podle tehdejších pravidel silničního provozu byl věk vyšší než 7 let. Vzhledem k tomu byla „pouhá jízda na tandemu motocyklu“ posuzována tak, že ji „nelze považovat za činnost ve smyslu § 201 TZ“. Za jednání takto přepravované osoby – označované v tehdejších textech jako tandemista – proto nesl plnou odpovědnost řidič motocyklu. MATYS, K. Trestný čin opilství – komentář. In: MATYS, K. a kol. *Trestní zákon, komentář, II. část – zvláštní*. Praha: Panorama, 1980, s. 650.

¹⁶² NEZKUSIL, J. – PŘENOSIL, G. *Prevence zločinnosti v ČSSR*. Praha: Panorama, 1986, s. 202.

¹⁶³ Rozh. Krajského soudu (KS) v Ústí nad Labem z 10. prosince 1965, sp. zn. 1 To 320/66. *Sbírka*, 1967, roč. 18, č. 10, s. 578.

¹⁶⁴ NEZKUSIL, J. Základy trestní odpovědnosti. In: MATYS, K. a kol. *Trestní zákon komentář, I. část obecná*. Praha: Panorama, 1980, s. 49.

¹⁶⁵ JELÍNEK, J. Majetková škoda jako předmět zkoumání (z hlediska trestněprávního). *Socialistická zákonost*, 1988, roč. 36, č. 8, s. 486.

¹⁶⁶ Rozh. NS ČSR z 16. prosince 1966, sp. zn. 8 Tz 82/66. *Sbírka*, 1967, roč. 18, č. 3, s. 148.

¹⁶⁷ § 180 TZ zněl: Kdo z nedbalosti způsobí nebo zvýší obecné nebezpečí anebo ztíží jeho odvrácení nebo zmírnění, bude potrestán odnětím svobody...

¹⁶⁸ Včetně rozsvícení světel, „ačkoli bylo denní světlo“ a v té době ještě neexistovala povinnost svícení během dne. Povinnost denního svícení u nás byla zavedena až od 1. ledna 2001 zákonem č. 361/2000 Sb. o silničním provozu, a to pouze v zimním období. Povinnost svítit po celý den po celý rok u nás platí od 1. července 2006 na základě novely zákona o silničním provozu č. 411/2005 Sb.

¹⁶⁹ AHMP, OS Praha I, 4T 170/1963. Rozsudek ze dne 31. října 1963, fol. 29–30.

3.3 Ukládání trestu zákazu činnosti a role společenských organizací

Jednou ze zvláštností trestného činu opilství (např. oproti ostatním trestným činům hrubě narušujícím občanské soužití) byla možnost – a v některých případech dokonce povinnost¹⁷⁰ – uložit pachateli trest zákazu činnosti až na 5 let (zatímco dle předchozího trestního zákona z roku 1950 mohlo jít až o 10 let),¹⁷¹ nejčastěji ve formě zákazu řízení motorových vozidel.¹⁷²

Účelem tohoto trestu bylo především zabránit opakování trestné činnosti – šlo o nástroj s preventivně-výchovnou funkcí.¹⁷³ U opilství, zvláště v dopravě, kdy pachatel „vyvolal pochybnost o své spolehlivosti“, bylo jeho uložení považováno za plně odůvodněné.¹⁷⁴

Neuložení tohoto trestu mělo být v případě opilých řidičů¹⁷⁵ pouze výjimečné.¹⁷⁶ Základní podmínkou pro jeho uložení podle § 49 odst. 1 TZ¹⁷⁷ bylo, že se pachatel dopustil trestného činu v souvislosti s danou činností – podle ustálené judikatury tedy nebylo možné „zakázat pachateli výkon jakékoli činnosti v určitém odvětví, nýbrž jen té činnosti, jejíž nezávadný výkon by jednáním, jehož se pachatel dopustil, mohl být ohrožen“.¹⁷⁸

Výjimečné neuložení zákazu činnosti Nejvyšší soud připustil tehdy, pokud pachatel jednal za okolností bližších se krajní nouzi ve smyslu § 14 TZ.¹⁷⁹ V konkrétním případě soud rozhodl, že opilý řidič, který ve dvě hodiny ráno přepravoval svou dceru s prudkými bolestmi břicha do nemocnice, a to poté, co se mu nepodařilo dovolat lékařské pomoci a jeho sousedé kvůli vlastní konzumaci alkoholu odmítli pomoc, jednal ve stavu krajní nouze.¹⁸⁰ Stejný závěr byl učiněn i v případě, kdy opilý řidič převážel zraněného účastníka nehody za účelem zajištění lékařského ošetření.¹⁸¹

¹⁷⁰ Rozh. NS SSR z 16. dubna 1976, sp. zn. 6 Tz 11/76. *Sbírka*, 1977, roč. 28, č. 1, s. 52.

¹⁷¹ Pro zajímavost: V 50. letech, v rámci budování kolektivního zemědělství, existovala v soudní rozhodovací praxi výjimka, kdy se neuděloval trest zákazu činnosti na řízení traktoru. Tato výjimka se uplatňovala jen tehdy, pokud pachatel spáchal dopravní trestný čin při řízení jiného vozidla než traktoru. Nejčastěji šlo o případy, kdy byli pachatelé zaměstnání jako traktoristé v JZD, ale provinili se jízdou na motocyklu, osobním automobilu apod. ONDRUŠ, J. Ukládání a výkon trestu zákazu činnosti riadenia motorových vozidel. *Socialistická zákonnost*, 1974, roč. 22, č. 9, s. 540.

¹⁷² Dle Nejvyššího soudu Slovenské socialistické republiky se navíc mělo jednat o zákaz řídit vozidlo „na delší čas“. Rozh. NS SSR z 5. května 1977, sp. zn. 6 Tz 24/77. *Sbírka*, 1978, roč. 29, č. 4–5, s. 295.

¹⁷³ ČIČ, M. Tresty a ochranná opatření. In: ČIČ, M. a kol. *Trestní právo hmotné*. Praha: Panorama, 1984, s. 181.

¹⁷⁴ KUDLA, A. *Trestné činy a přečiny v silniční dopravě, text zákona s judikaturou a abecední přehled ostatní judikatury*. Praha: Novinář, 1986, s. 51.

¹⁷⁵ „... kteří řízením v opilosti projevíli nezpůsobilost k řízení motorových vozidel“. Kolegium Nejvyššího soudu ČSR. Zhodnocení poznatků z rozhodování soudů v Československé socialistické republice o trestných činech spáchaných v silniční dopravě ze dne 27. června 1975, sp. zn. Tpjf 20/75. *Sbírka soudních rozhodnutí a stanovisek Nejvyššího soudu*, 1975, roč. 26, č. 6–7, s. 358.

¹⁷⁶ LIŠKOVÁ, op. cit., s. 44.

¹⁷⁷ § 49 odst. 1 TZ: Soud může uložit trest zákazu činnosti na jeden rok až pět let, dopustil-li se pachatel trestného činu v souvislosti s touto činností.

¹⁷⁸ Rozh. NS ČSR z 29. února 1972, sp. zn. 2 Tz 2/72. *Sbírka*, 1973, roč. 24, č. 2, s. 87.

¹⁷⁹ Krajní nouze dle § 14 trestního zákona č. 140/1961 Sb.: Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému tímto zákonem, není trestným činem. Nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak anebo způsobený následek je zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil.

¹⁸⁰ Rozh. NS ČSR z 25. září 1989, sp. zn. 7 Tz 17/89. *Sbírka*, 1991, roč. 43, č. 1, s. 77.

¹⁸¹ Rozh. NS ČSR z 19. ledna 1968, sp. zn. 1 Tz 2/68. *Sbírka*, 1968, roč. 19, č. 5, s. 246.

Soud měl možnost uložit trest zákazu činnosti i samostatně dle § 49 odst. 2 TZ.¹⁸² V takovém případě byl však povinen pečlivě zkoumat nejen osobu pachatele, ale též „okolnostmi případu, zejména nebezpečím, které z jízdy pachatele vyplývalo“.¹⁸³

Praktickou aplikaci samostatného zákazu řízení ukazuje případ 32letého Emanuela S., bagristy pražské Silniční a vodohospodářské služby. Po konzumaci piva a vína nastartoval v noci vozidlo s úmyslem odjet domů, což při kontrole přiznal; krevní zkouška prokázala 2,59 ‰. U soudu sice tvrdil, že chtěl ve voze jen přenocovat, avšak soud jeho obhajobu neuznal a kvalifikoval jednání jako trestný čin opilství podle § 201 TZ. S ohledem na bezúhonnost a dobré posudky, ale i značnou nebezpečnost jednání, mu byl uložen pouze roční zákaz řízení, považovaný za dostatečně preventivní.¹⁸⁴

Trest zákazu činnosti nebylo možné uložit pachateli odsouzenému za pomoc k trestnému činu opilství, například tehdy, poskytl-li alkohol osobě, o níž věděl, že bude řídit motorové vozidlo. Chyběla totiž přímá souvislost mezi jednáním pachatele a činností, která mu měla být zakázána.¹⁸⁵ V takovém případě by připadalo v úvahu pouze omezení činnosti v oblasti poskytování alkoholických nápojů – například zákaz pracovat v pohostinství¹⁸⁶ nebo v prodejnách alkoholických nápojů,¹⁸⁷ pokud by se tak stalo v rámci výkonu povolání.

Tehdejší autoři mluvili o „obrovské nerovnosti“ při ukládání zákazu činnosti. Při závažné dopravní nehodě nebo zjištění alkoholu zadržela Veřejná bezpečnost podle § 15 vyhlášky MV č. 87/1964 Sb.¹⁸⁸ (účinné v pozměněné podobě až do roku 2001) řidičský průkaz a vyžádala si od prokurátora souhlas s jeho nevrácením. Pokud prokurátor předpokládal, že bude u soudu požadovat zákaz řízení, souhlas dal a průkaz zůstal zadržen po celé řízení. Výsledkem bylo, že obviněný nesměl řídit už před pravomocným odsouzením, avšak tato „předběžná“ doba se do trestu zákazu činnosti nezapočítávala. Trest začínal běžet až dnem právní moci odsuzujícího rozsudku; v praxi se začátek často ještě posunul kvůli odvolání a prodlevám při doručování rozsudku dopravnímu inspektorátu, který následně formálně rozhodnutím odebral řidičský průkaz.

Takto nastavená praxe vedla k tomu, že pachatelé, jimž byl průkaz zadržen, byli ve výrazně méně výhodném postavení než ti, jimž průkaz odebrán nebyl. U těch druhých se výkon trestu neprojevoval, přestože trest zákazu činnosti již byl uložen.¹⁸⁹

¹⁸² Toto ustanovení znělo: Trest zákazu činnosti jako trest samostatný může soud uložit pouze v případě, že tento zákon ve zvláštní části uložení tohoto trestu dovoluje a jestliže vzhledem k povaze spáchaného trestného činu a možnosti nápravy pachatele uložení jiného trestu k dosažení účelu trestu není třeba.

¹⁸³ Rozh. KS v Ústí nad Labem z 27. prosince 1966, sp. zn. I To 373/66. *Sbírka*, 1967, roč. 18, č. 7, s. 391.

¹⁸⁴ AHMP, OS Praha I, 4T 62/1963. Rozsudek ze dne 28. dubna 1963, fol. 29–30.

¹⁸⁵ Rozh. NS ČSR z 31. prosince 1965, sp. zn. 5 Tz 53/65.3. *Sbírka*, 1966, roč. 17, č. 2, s. 78.

¹⁸⁶ LEHOTSKÝ, J. Niekoľko poznatkov z prieskumu ukladania trestov. *Socialistická zákonnosť*, 1965, roč. 13, č. 3, s. 12.

¹⁸⁷ SOLNAŘ, V. *Tresty a ochranná opatření*. Praha: Academia, 1979, s. 102.

¹⁸⁸ Podle této úpravy bylo možné zadržet řidičský průkaz, „jestliže by byla další jízda ohrožena bezpečností silničního provozu“ případně pro „ztrátu spolehlivosti k řízení motorových vozidel“, kterou v návaznosti na § 14 odst. 2 a § 7 odst. 1 písm. b) ztrácel ten řidič, který požíval „často a nadměrně alkoholické nápoje nebo kdo požívá omamné prostředky“. Tato úprava v podstatě odpovídala dřívější Vyhlášce Ministerstva vnitra č. 145/1956 Ú. I. MRVÍK, J. Několik poznámek k vyhlášce č. 87/1964 Sb., o řidičských průkazech. *Socialistická zákonnosť*, 1964, roč. 12, č. 8, s. 42.

¹⁸⁹ ONDRUŠ, *op. cit.*, s. 540–542.

Další aplikační problémy vznikaly v situacích, kdy různé soudy uložily jednomu pachateli více trestů zákazu řízení motorových vozidel, což vedlo k paralelnímu výkonu několika trestů bez možnosti jejich sloučení. Mohl tak nastat stav, kdy pachatel během trvání jednoho zákazu řízení spáchal další dopravní delikt, za nějž mu byl uložen nový zákaz činnosti, aniž by přitom skončil trest předchozí. To přinášelo nejen obtíže při výpočtu celkové délky výkonu těchto trestů, ale i riziko překročení zákonné pětileté hranice. Soudy často reagovaly tím, že druhý trest neukládaly a odkazovaly na stávající, což ale nebylo možné, pokud bylo nutné uložit přísnější trest.¹⁹⁰

V odborné diskusi tehdy zazněly návrhy, aby zákaz řízení motorových vozidel byl vyčleněn jako samostatná trestní sankce – trest zákazu řízení motorových vozidel¹⁹¹ – s vlastní právní úpravou, maximální délkou až deset let a možností obligatorního uložení, například v případě opilosti pachatele. Tento návrh však legislativní podobu nikdy nezískal.¹⁹²

Po výkonu poloviny trestu zákazu činnosti mohl soud podmíněně od zbytku jeho výkonu upustit ve smyslu § 61 odst. 2 TZ.¹⁹³ Stalo se tak za podmínky, že odsouzený vzorně plnil povinnosti v zaměstnání nebo povolání a prokázal způsobem svého života, že dalšího výkonu trestu není třeba, anebo pokud soud přijal záruku nabídnutou společenskou organizací za dovršení nápravy odsouzeného. V takovém případě se stanovila zkušební doba v délce až dvou let. Pokud v této době odsouzený vedl „řádný život pracujícího člověka“, vyslovil soud, že se osvědčil, jinak rozhodl o výkonu zbytku trestu.¹⁹⁴

V praxi byl zákaz činnosti v rámci aplikace § 201 často využíván.¹⁹⁵ Zvláště u řidičů z povolání byl tento trest považován za „jeden z nejúčinnějších prostředků prevence i represe, protože je u nich spojen se změnou pracovního zařazení“. ¹⁹⁶ Současně však zaznívala kritika, že „soudy při ukládání zákazu činnosti někdy nepřipustně zvýhodňují zaměstnance dopravních podniků a řidiče profesionály před řidiči amatéry“. ¹⁹⁷

Za „pozoruhodné“¹⁹⁸ (resp. „nemístně benevolentní“)¹⁹⁹ tehdejší autoři považovali, že trest zákazu činnosti byl ve své plné délce vykonán pouze přibližně u poloviny odsouzených. U kratších trestů, s ohledem na tehdejší výši zákonné sazby, docházelo k jejich faktickému skončení již po poměrně krátké době. I proto byla zdůrazňována nutnost věnovat

¹⁹⁰ BABIAKOVÁ, E. Ešte raz k ukladaníu trestu zákazu činnosti riadenia motorových vozidel. *Socialistická zákonnosť*, 1976, roč. 24, č. 4, s. 231–235.

¹⁹¹ HLADIL, *op. cit.*, s. 92.

¹⁹² EYSEL, E. Trestní sankce. *Socialistická zákonnosť*, 1972, roč. 20, č. 8, s. 482.

¹⁹³ § 61 odst. 2 TZ: „Po výkonu poloviny trestu zákazu činnosti může soud podmíněně upustit od výkonu jeho zbytku, jestliže odsouzený v době výkonu trestu vzorným plněním svých povinností v zaměstnání nebo v povolání a způsobem svého života prokázal, že dalšího výkonu tohoto trestu není třeba, anebo jestliže soud přijme záruku nabídnutou společenskou organizací za dovršení nápravy odsouzeného.“

¹⁹⁴ MACH, L. *Společenské organizace a trestní řízení*. Praha: Orbis, 1965, s. 100.

¹⁹⁵ LIŠKOVÁ, *op. cit.*, s. 49.

¹⁹⁶ LINHART, S. Trestný čin opilství v silniční dopravě. *Československá kriminalistika*, 1982, roč. 15, č. 1, s. 90.

¹⁹⁷ NOVOTNÝ, O. *O trestu a vězeňství – studie o funkcích trestu v soudobé naší společnosti*. Praha: Academia, 1967, s. 129.

¹⁹⁸ VESELÝ, K. *Postihu trestné činnosti proti bezpečnosti silničního provozu páchané pod vlivem alkoholu*, s. 236.

¹⁹⁹ NĚMEC, J. 30. výročí zlidovění soudnictví a role soudců z lidu v současnosti. *Socialistická zákonnosť*, 1979, roč. 27, č. 3, s. 128.

zvýšenou pozornost rozhodování o podmíněném upuštění od výkonu zbytku trestu zákazu činnosti, aby se neznehodnotil význam a účinek této sankce.²⁰⁰

Společenské organizace²⁰¹ mohly u trestných činů menší nebezpečnosti pro společnost, včetně opilství, přijímat záruku za nápravu (převýchovu) obviněného²⁰² a tím jej „uchránit“ i od nepodmíněného trestu odnětí svobody. To nebylo možné, pokud bylo opilství spácháno zvláště nebezpečným způsobem a došlo v jeho rámci k ublížení na zdraví (případně i s následkem usmrcení), což judikoval i Nejvyšší soud.²⁰³ Stejně tak nesmělo být opilství hodnoceno jako méně nebezpečný čin pro společnost, pokud byl pachatel (řidič motorového vozidla) ovlivněn alkoholem ve velké míře.²⁰⁴

V této souvislosti se upozorňovalo na problematičnost přijímání záruk společenských organizací právě v případech, kdy byl pachatel odsouzen za trestný čin proti bezpečnosti silničního provozu spáchaný pod vlivem alkoholu. Možnost bezprostředního výchovného působení pracovního kolektivu na takového jedince byla v praxi mizivá. Ačkoli ustanovení § 4 odst. 1 trestního řádu²⁰⁵ umožňovalo nabídnutí i přijetí záruky i u závažnějších trestných činů, povaha a společenská nebezpečnost tohoto typu deliktů odůvodňovaly krajně omezitelný přístup. Přijetí záruky ve prospěch pachatele trestného činu opilství, zejména v případě vážných následků, mělo být podle soudní praxe výjimečné a podmíněné skutečně přesvědčivými okolnostmi nasvědčujícími nápravě.²⁰⁶

Mechanismus podmíněného upuštění od zbytku zákazu činnosti a institut záruky společenských organizací se v praxi protnul i v řízení o 35letém Jeremiášovi E. (případ, který je podrobně rozebrán výše – řízení proběhlo po odmítnutí odběru krve a po nuceném vyšetření, přičemž soud rozhodoval na základě klinického nálezu a svědeckých výpovědí příslušníků VB).

Rok po rozsudku podaly žádost o prominutí zbytku trestu Svaz československých výtvarných umělců, zdůrazňující nezbytnost automobilu pro jeho krajinomalbu a práci v třínečných železárnách,²⁰⁷ a lidová škola umění ve Mšeně, kde externě vyučoval, poukazující

²⁰⁰ VESELÝ, *K postihu trestné činnosti proti bezpečnosti silničního provozu páchané pod vlivem alkoholu*, s. 236.

²⁰¹ Šlo o základní organizace Revolučního odborového hnutí, Československého svazu mládeže, které působily na pracovišti obviněného, případně Jednotné zemědělské družstvo, jehož byl obviněný členem.

²⁰² Podle § 4 odst. 1 zákona č. 141/1961 Sb. trestního řádu, mělo v rámci hlavního líčení docházet k projednání věci před kolektivem spolupracovníků obviněného.

²⁰³ Rozh. NS ČSR z 22. listopadu 1963, sp. zn. 6 Tz 21/63, 1964, roč. 15, č. 5–6, s. 227.

²⁰⁴ V případě, na jehož základě tak určil Nejvyšší soud šlo o 2,24 promile alkoholu v krvi. Rozh. NS ČSR z 15. dubna 1966, sp. zn. 11 Tz 12/66. *Sbírka*, 1966, roč. 17, č. 8–10, s. 432.

²⁰⁵ § 4 odst. 1 ve znění účinném do roku 1990 toto ustanovení stanovovalo, že základní organizace ROH, ČSM nebo JZD obviněného mohly na základě rozhodnutí členské schůze nabídnout záruku za jeho nápravu, pokud jde o trestný čin menší nebezpečnosti, pachatel jej lituje a činí kroky k nápravě. Soud návrh projedná zpravidla před pracovním kolektivem a při jeho přijetí k němu přihlédne při ukládání trestu, zejména může uložit trest bez odnětí svobody, podmíněně odložit výkon trestu nebo upustit od potrestání.

²⁰⁶ VESELÝ, *K postihu trestné činnosti proti bezpečnosti silničního provozu páchané pod vlivem alkoholu*, s. 236.

²⁰⁷ „V několika posledních letech soustavně pracoval v prostředí třínečných železáren, kde jeho práce měla kladné výsledky i z hlediska kulturně politického, v přímé spolupráci s pracujícími tohoto podniku.“ AHMP, OS Praha 1, 2T 36/1963. Dopis sekretariátu ústředního výboru Svazu československých umělců ze dne 15. května 1964, fol. 33.

na nedostupnost dopravy.²⁰⁸ Soud žádosti vyhověl a podmíněně upustil od výkonu trestu se zkušební dobou jednoho roku, neboť odsouzený vedl řádný život a nepožíval alkohol.²⁰⁹ Následně byl Jeremiáš E. zahrnut i do amnestie prezidenta Novotného z 9. května 1965,²¹⁰ která mu prominula zbytek podmíněně odloženého trestu odnětí svobody.²¹¹

Na tomto místě je vhodné dodat, že nebylo úplně výjimečné, když takto potrestaný člověk zákaz činnosti porušil a tím spáchal přečin maření výkonu úředního rozhodnutí²¹² dle § 7 písm. b)²¹³ zákona o přečinech č. 150/1969 Sb.²¹⁴

Zákaz řízení v souběhu s trestným činem opilství porušil 28letý Jan K., který po požití alkoholu²¹⁵ (1,20 ‰) odcizil nezajištěný²¹⁶ automobil Škoda 1000 MB a řídil jej navzdory uloženému zakazu. Naplnil tak skutkové podstaty opilství (§ 201 TZ), neoprávněného užívání motorového vozidla (§ 209a TZ) a maření výkonu úředního rozhodnutí. Tvrdil, že nastoupil omylem do vozu, který považoval za taxi, další dění si nepamatoval. Soud jeho obhajobu neuznal a zdůraznil, že ani nezajištěné vozidlo jej viny nezbavuje. Přihlédl

²⁰⁸ Argumentovalo se zde neexistujícím vlakovým spojením a nedostatečným spojením autobusovým, kdy malíře musela vozit autem jeho manželka, která tak byla „krácena svých rodičovských povinností. [...] Protože Jeremiáš E. se ve své pedagogické praxi osvědčil a je svědomitý a obětavý učitel, žádáme Vás abyste mimořádně vzhledem ke všem uvedeným okolnostem zkrátili dobu zákazu řízení [...] a tak umožnili vykonávat Jeremiášovi E. tuto náročnou práci a současně tím pomohli i naší škole, protože získat výtvarníka pro učitelskou činnost na venkově je velmi obtížné.“ Tamtéž, Dopis Lidové školy umění ve Mšeně, okres Mělník, ze dne 9. června 1964, fol. 34.

²⁰⁹ Tamtéž, Usnesení OS Praha 1 ze dne 28. září 1964, fol. 42.

²¹⁰ Rozhodnutí č. 43/1965 Sb., Rozhodnutí prezidenta republiky o amnestii.

²¹¹ AHMP, OS Praha 1, 2T 36/1963. Usnesení OS Praha 1 ze dne 14. května 1965, fol. 45.

²¹² O tento přečin nešlo, pokud po skončení trestu zákazu řízení nebyl pachatelovi ještě vrácen řidičský průkaz a fyzicky zůstal na inspektorátu VB. Rozh. NS ČSR z 24. května 1976, sp. zn. 5 Tz 10/1976. *Sbírka*, 1976, roč. 27, č. 10, s. 78.

²¹³ Ustanovení § 7b zákona č. 150/1969 Sb., o přečinech, upravovalo přečin *maření výkonu úředního rozhodnutí*, a to v případech, kdy pachatel „významně ztěžoval nebo mařil výkon rozhodnutí orgánu veřejné správy“. Nejčastěji bylo toto ustanovení v trestní praxi aplikováno v souvislosti s vědomým řízením motorového vozidla přes uložený zákaz činnosti. V období 70. let šlo o často využívanou kvalifikaci u osob, které se opakovaně dopouštěly jízdy pod vlivem alkoholu a soudy jim již dříve uložily trest zákazu řízení. Tato skutková podstata bývala v praxi spojována jak s trestnými činy dle trestního zákona (např. právě § 201 TZ – opilství), tak se samostatným přečinem podle zákona o přečinech, jehož přestupkový charakter nezakládal trestní rejstřík, ale mohl vést k dalším sankcím (např. ochrannému dohledu, peněžitému trestu, nebo i podmíněnému odnětí svobody). HORÁK, M. – ROLENC, O. *Zákon o přečinech komentář*. Praha: Orbis, 1975, s. 74–83.

²¹⁴ K tomu více např. VANĚČEK, V. K aplikaci přečinu maření výkonu úředního rozhodnutí podle § 7 písm. b) zák. č. 150/1969 Sb., o přečinech. *Socialistická zákonnost*, 1978, roč. 26, č. 8, s. 474–478.

²¹⁵ Podle své výpovědi navštívil obžalovaný nejprve restauraci, kde vypil čtyři piva a větší dávku lihoviny – „odlivku Myslívce“. Poté se přesunul do T klubu, kde pokračoval v konzumaci alkoholu: vypil láhev červeného vína a „dvě sklenice Bolsu“. Pravděpodobně jde o slavnou holandskou značku likérů Bols, zároveň nejstarší značku likérů na světě. V této době byl v ČSSR oblíbený tzv. Bols gold, silný likér se zlatými třpytkami. KREUZEROVÁ, B. Fenomén baru a barmana za socialismu. Diplomová práce obhájená na Fakultě humanitních studií UK v Praze v roce 2014; MONIOVÁ, E. Džiny, šustáky, kazeťák, Fáčko, walkman. Hity socialistických Vánoc. In: *Seznam zprávy* [online]. 24. 12. 2019 [cit. 11. 9. 2025]. Dostupné na: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/dziny-sustaky-kazetak-facko-walkman-hity-socialistickych-vanoc-84954>

²¹⁶ Jan K. využil skutečnosti, že majitel vozidla nechal automobil nezajištěný a s klíčky v zapalování. Soud tuto okolnost nijak nezlehčil a konstatoval, že „přestože svědek přímo poskytl příležitost obžalovanému, aby se vozidla zmocnil, nijak tato skutečnost obžalovaného nezbavuje viny“.

i k negativním pracovním a osobním hodnocením.²¹⁷ Uložil mu úhrnný nepodmíněný trest odnětí svobody na tři roky, dvouletý zákaz řízení a roční ochranný dohled.²¹⁸

Případ názorně ukazuje, že porušení uloženého zákazu řízení se v 70. a 80. letech standardně stíhalo samostatně jako maření výkonu úředního rozhodnutí a v kombinaci s opilstvím a „nezákonnou jízdou“ vedlo k citelným, kumulovaným sankcím.

Stejně jako u ustanovení v tr. z. bylo i v nové úpravě možné pachateli opilství nařídít ochranné léčení. Podle § 72 odst. 2 písm. b) mohl soud uložit ochranné léčení pachateli, který „se oddává nadměrnému požívání alkoholických nápojů nebo omamných prostředků, spáchal trestný čin v opilosti nebo v jiném podobném opojení“. V případech pachatelů, kteří se dopustili trestné činnosti pod vlivem alkoholu a vykazovali chorobně zvýšenou tendenci k jeho nadměrnému požívání, byly orgány činné v trestním řízení povinny posuzovat, zda byly splněny podmínky pro uložení ochranného léčení.²¹⁹

Podle tehdejších autorů však ochranné léčení často uloženo nebylo, ačkoliv byly splněny zákonné podmínky, neboť vhodná léčebná zařízení neměla dostatečnou kapacitu k výkonu takových rozhodnutí (podle údajů z roku 1975 měla psychiatrická léčebna v Želivě volný termín nástupu až za 2–3 roky a léčebna v Praze 8 – Bohnicích ještě později).²²⁰ I z tohoto důvodu bylo od roku 1973²²¹ možné provádět protialkoholní ochranné léčení i v některých věznicích a opakovaně byl plánován²²² („zrevidován a zpřesňován“) „rozvoj lůžkového fondu pro léčení alkoholiků“. ²²³ Deklarovaný boj proti alkoholismu byl však v socialistickém Československu spíše neúspěšný, byť to režim navenek popíral.²²⁴

3.4 Souběh deliktu opilství s další trestnou činností

V rozhodovací praxi soudů se trestný čin opilství často vyskytoval v jednočinném souběhu s trestným činem obecného ohrožení podle § 180 TZ. V případech vzniku škodlivých následků na zdraví pak též s trestnými činy ublížení na zdraví podle § 223 a § 224 TZ.

Typickým příkladem takového souběhu je kauza 39letého Ludka K., který na podzim 1962 bez řidičského oprávnění usedl pod vlivem alkoholu (2,77 ‰) za volant služebního vozu V3S, pokračoval v popíjení a ve Vítězné ulici narazil do tramvaje s třiceti cestujícími. Ke zraněním nedošlo spíše náhodou, škoda na socialistickém majetku činila téměř 8 000 Kčs.²²⁵ Soud kvalifikoval jednání jako jednočinný souběh obecného ohrožení (§ 180

²¹⁷ Zaměstnavatel – Novinářské závody Mír – uvedl, že po propuštění z vazby začal Jarolím K. vykazovat zhoršenou pracovní morálku, arogantní chování vůči nadřízeným a nepravdivou docházku s několika neomluvenými absencemi. Zpráva o pověsti z místa bydliště byla rovněž negativní – obžalovaný „absolutně nezapojoval do akcí pořádaných Místním národním výborem nebo Národní frontou, v jednání se svými sousedy neužíval právě vhodných slov, jakých by měli mladší vůči starším požívat...“

²¹⁸ AHMP, OS Praha 1, 6T 42/1981. Rozsudek ze 8. dubna 1981, fol. 36–39.

²¹⁹ Rozh. KS v Brně ze dne 29. listopadu 1962, sp. zn. 2 To 14/63. *Sbírka*, 1963, roč. 14, č. 1, s. 16.

²²⁰ KOLIBOVÁ, M. *Alkoholismus a trestní právo*. Diplomová práce obhájená na PF UK v roce 1975, s. 28.

²²¹ V rámci novely zákona č. 59/1965 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody – § 72a.

²²² V Praze na Pankráci, v Plzni, Opavě, Heřmanicích, Mladé Boleslavi nebo Valdicích.

²²³ VOBORNÍK, *op. cit.*, s. 40–41.

²²⁴ BŮTORA, M. Alcoholism in the Czech and Slovak Republics in the Last 30 Years. In: PRICE, R. K. – SHEA, B. M. – MOOKHERJEE, H. N. (eds.). *Social Psychiatry across Cultures. Topics in Social Psychiatry*. Boston: Springer, 1995, s. 39–50; SKÁLA, J. *Lékařův maraton*. Praha: Český spisovatel, 1998

²²⁵ AHMP, OS Praha 1, 2T 13/1963. Rozsudek ze 6. února 1963, fol. 33–34.

odst. 1) a opilství (§ 201), přičemž přitěžovalo řízení bez oprávnění, recidiva,²²⁶ časté holdování alkoholu²²⁷ a užití služebního vozidla. Navzdory plnému doznání uložil roční nepodmíněný trest, ochranné protialkoholní léčení a povinnost nahradit škodu. Případ názorně ukazuje, proč soudy při kolizích s větším počtem ohrožených osob sahaly vedle § 201 i k § 180 odst. 1.

Příkladem souběhu opilství a ublížení na zdraví je případ 29letého hodináře Mariana K.²²⁸ Ten během pěti hodin vypil asi deset pív,²²⁹ a přesto usedl do technicky závadného vozu. V Praze 5 najel na tramvajový ostrůvek a srazil tři chodce: jedna žena zemřela na místě, druhý chodec po osmi dnech a třetí utrpěl těžká zranění s trvalými následky. Krevní zkouška prokázala 1,60 ‰ alkoholu. Znalci uvedli, že nehoda mohla být odvrácena při včasné reakci, technický stav vozu proto nebyl rozhodující. Obžalovaný se hájil ztrátou paměti,²³⁰ soud však jeho obhajobu odmítl.

Soud uznal Mariana K. vinným z opilství podle § 201 a ublížení na zdraví dle § 224 odst. 3 TZ²³¹ v jednočinném souběhu. Zdůraznil porušení dopravních předpisů, závažné následky a vysokou společenskou nebezpečnost činu. Přestože byl obžalovaný dosud netrestaný a k činu se doznal, soud mu uložil šestiletý nepodmíněný trest odnětí svobody. Protože dosud nebyl ve výkonu trestu, byl zařazen do „nejmírnější“ první nápravně výchovné skupiny. Současně mu byl uložen i zákaz řízení motorových vozidel v maximální zákonné výměře pěti let.

V rozhodovací praxi se velmi často vyskytoval souběh § 201 TZ s trestným činem neoprávněného užívání cizího motorového vozidla podle § 209a TZ. Typický scénář byl prostý: pachatel po požití alkoholu bez souhlasu vlastníka usedl do služebního či cizího vozu s úmyslem jeho dočasného užití a následná jízda naplnila ohrožovací delikt podle § 201 TZ. Trestný čin podle § 209a byl zároveň systematicky řazen mezi trestné činy hrubě narušující občanské soužití, a proto mu tato práce věnuje samostatnou kapitolu. Vzorově tyto souvislosti ilustruje kauza 37letého Kazimíra N. a 28letého Jindřicha H.

Kazimír N. v časných ranních hodinách havaroval služebním vozem, s nímž měl jet do podnikových garáží, avšak po zastávce v restauraci usedl k řízení pod vlivem alkoholu (více než 1 ‰). Způsobil škodu 2 740 Kčs a byl odsouzen k peněžitému trestu 1 500 Kčs²³²

²²⁶ Obžalovaný byl osmkrát soudně trestán a z čtyřletého trestu byl propuštěn teprve sedm měsíců před nehodou.

²²⁷ Tamtéž, Charakteristika vypracovaná vyšetřovacím odborem městské správy VB v Praze ze dne 13. října 1962, fol. 21.

²²⁸ AHMP, OS Praha I, 5T 292/1972, fol. 123–126. Rozsudek ze 14. února 1973.

²²⁹ Na otázku svého obhájce, proč ten den vypil tolik pív obžalovaný odpověděl, že oslavoval to, že mu jeho známý ten den přislíbil, že od něj odkoupí jeho automobil (se kterým následně boural), kterého se chtěl již delší dobu zbavit pro jeho závady a poruchovost, které ho stály už mnoho prostředků. Tamtéž, Protokol o výsledku obviněného z 15. listopadu 1972, fol. 56.

²³⁰ Tvrdil, že si nepamatuje, jak k řízení došlo, a že si průběh nehody nevybavuje – doslova vypověděl, že „jel jako ve snu“. Tamtéž, Protokol o výsledku obviněného z 15. listopadu 1972, fol. 56.

²³¹ § 224 odst. 3 TZ zněl: „Kdo z nedbalosti způsobí těžkou újmu na zdraví nebo smrt více osob proto, že hrubě porušil předpisy o ochraně životního prostředí nebo předpisy o bezpečnosti práce nebo dopravy anebo hygienické předpisy, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta až deset let.“

²³² Průměrná hrubá měsíční mzda v roce 1972 byla u mužů zhruba 2.000 Kčs. MIČKA, *op. cit.*, s. 247 a násl.

příčemž soud stanovil podle § 54 odst. 3 TZ²³³ i náhradní trest odnětí svobody v délce jednoho měsíce pro případ, že by peněžitá částka nebyla uhrazena. Záruku za něj převzalo ROH jeho podniku.²³⁴ Spolujezdec Jindřich H.²³⁵ byl stíhán pro neoprávněné užívání vozidla, soud však od trestu upustil s ohledem na jeho dosavadní bezúhonnost a lítost. Relativně mírný trest pro Kazimíra N. soud odůvodnil tím, že šlo o výjimečné vybočení z jinak řádného života a přísnější sankce by byla nepřiměřená. Upozornil také, že obžalovaný byl fakticky potrestán již tím, že mu byl po nehodě zadržen řidičský průkaz, takže sedm měsíců nesměl řídit žádné motorové vozidlo.

V jiném případě byl souběh trestného činu opilství a neoprávněného užívání cizího motorového vozidla spojen ještě s dalšími závažnými delikty, včetně útoku na veřejného činitele a přečinu příživnictví. Šlo o kauzu čtyřiaadvacetiletého Radomíra T. a osmadvacetiletého Alexeje O., kteří se v lednu 1981 v Praze společně dopustili řady protiprávních jednání: trestných činů opilství, neoprávněného užívání motorového vozidla, útoku na veřejného činitele a přečinu příživnictví.

Po požití alkoholu odcizili služební automobil VAZ 2103²³⁶ Úřadu předsednictva vlády ČSSR, přičemž Radomír T. vůz řídil, ač již byl dvakrát odsouzen za stejný delikt. Během jízdy v centru Prahy narazil do dvou vozidel, pokusil se ujet, najížděl na služební vůz VB a nakonec havaroval u obchodního domu Bílá labuť. Oba byli na místě zadrženi.

Soud měl za prokázané, že Radomír T. řídil s 1,43 ‰ alkoholu a úmyslně narazil do vozu VB, čímž naplnil skutkové podstaty opilství (§ 201), neoprávněného užívání cizího motorového vozidla v kvalifikované podobě (§ 209 odst. 3 písm. b) TZ) a útoku na veřejného činitele (§ 155 odst. 1, 2 písm. a)²³⁷ TZ²³⁸). Zároveň bylo konstatováno, že od propuštění z vězení nikde nepracoval, a soud jeho způsob života posoudil jako příživnictví. Alexej O. tvrdil, že byl natolik opilý, že si nic nepamatuje, nicméně přiznal, že startování trvalo 15–20 minut, z čehož soud dovodil vědomou účast na činu.

Znalecké posudky potvrdily u Radomíra T. polymorfní psychopatii a alkoholismus ve třetí fázi, u Alexeje O. chronický alkoholismus. Soud však u obou neshledal vyloučení trestní odpovědnosti. Radomíru T. uložil úhrnný trest tří let odnětí svobody, tříletý

²³³ § 54 odst. 3 TZ zněl: Ukládá-li soud peněžitý trest, stanoví pro případ, že by ve stanovené lhůtě nebyl vykonán, náhradní trest odnětí svobody až na dvě léta. Náhradní trest nesmí však ani spolu s uloženým trestem odnětí svobody přesahovat horní hranici trestní sazby.

²³⁴ Ve smyslu § 4 zák. č. 141/1961 Sb. trestního řádu převzal záruku Ústřední výbor Revolučního odborového hnutí Generálního ředitelství Českých energetických závodů Praha.

²³⁵ Soud však dospěl k závěru, že jednal pod vlivem hlavního pachatele. S Kazimírem N. se seznámil náhodně inkriminovaný večer v restauraci, kde společně popíjeli pivo, a následně pokračovali do vinárny, kde konzumovali víno a likér. Obžalovaný mu následně nabídl, že ho odveze domů, přičemž při této cestě došlo k dopravní nehodě.

²³⁶ Na některých zahraničních trzích, zvláště západních zemí, se prodával pod jménem Lada 1500.

²³⁷ § 155 zněl: (1) Kdo užije násilí a) v úmyslu působit na výkon pravomoci veřejného činitele, nebo b) pro výkon pravomoci veřejného činitele, (2) Odnětím svobody na jeden rok až pět let bude pachatel potrestán, a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 se zbraní.

²³⁸ Dle tehdejší praxe najetí na příslušníka bezpečnostního orgánu nebo pokus o vytlačení jeho služebního vozidla, byť nebylo zasaženo přímo tělo činitele, šlo považovat za násilí ve smyslu § 155 odst. 1 a 2 písm. a) TZ. KELYMAN, M. Metodika vyšetřování trestných činů útoků na veřejného činitele. Rigorózní práce obhájená v roce 1979 na PF UK, s. 35.

ochranný dohled a ochranné léčení. Alexej O. byl odsouzen k sedmi měsícům vězení, ročnímu ochrannému dohledu a ústavní léčbě závislosti na alkoholu.²³⁹

4. Úvahy o změně trestného činu opilství v 80. letech

V průběhu 80. let se v odborné diskusi postupně prosazoval názor, že typové případy opilství již nemají končit před soudem, nýbrž mají být projednávány ve správním řízení – s možností uložení pokuty (např. až do výše 5 000 Kčs) a zákazu řízení motorových vozidel až na dva roky. Takové řešení mělo urychlit řízení a současně zachovat jeho výchovný účinek vůči konkrétnímu řidiči i ostatním účastníkům provozu. Zároveň se počítalo s přísným postihem recidivy: „Pokud se bude jednání opakovat, pak to již bude trestný čin, jehož přísnější posouzení zbaví pachatele každopádně na delší dobu možnosti dále ohrožovat naše občany na životech, zdraví a majetku...“²⁴⁰

Na konci 80. let se proto předpokládalo, že v rámci připravované novelizace trestního práva, plánované na duben 1990, bude trestný čin opilství podle § 201 TZ zrušen a převeden mezi přestupky („podle připravovaných nových zákonů národních rad o přestupcích“).²⁴¹ Deklarovaným cílem bylo „odstranění neopodstatněného postihu těch jednání, která zcela pozbyla společenské nebezpečnosti nebo k jejichž postihu stačí mimosoudní projednání“.²⁴² Konkrétní agendu měly nést dopravní inspektoráty VB.²⁴³

Ve vládním návrhu novely trestního zákona č. 140/1961 Sb. z 28. září 1989 („novele, na které se pracovalo prakticky už od roku 1970“)²⁴⁴ se předpokládalo, že jednání odpovídající tehdejší skutkové podstatě trestného činu opilství podle § 201 TZ má být napříště postizitelné primárně správně – formou zákazu činnosti až na dva roky a peněžitého trestu. Trestněprávní kvalifikace měla být zachována v případech recidivy v průběhu dvou let (v rovině přečinu opilství), popř. tehdy, dopustil-li se pachatel takového jednání při řízení hromadného dopravního prostředku či jiné činnosti zvláště nebezpečně ohrožující život nebo zdraví lidí, anebo došlo-li k závažnému následku.

Podle této novely se výslovně počítalo s převedením dosavadního trestného činu opilství dle § 201 do kategorie přestupků: „Mezi přestupky je možno převést i trestný čin opilství, kde u prvopachatelů postačí k účinné ochraně společnosti zpřísnění trestů ukládaných za tento přestupek dopravními inspektoráty.“²⁴⁵ Samotný § 201 měl zůstat zachován, avšak pod novým názvem trestný čin ohrožení pod vlivem návykové látky. Podle důvodové zprávy k návrhu tohoto zákona se vedla diskuse poslanců Federálního shromáždění

²³⁹ AHMP, OS Praha 1, 2T 72/1981, fol. 46–57. Rozsudek ze 28. dubna 1981.

²⁴⁰ WALTER, K. Posílení jistot, upevnění pořádku: Hovoříme s generálním prokurátorem ČSSR Jánem Feješem o záměrech v trestní politice. *Rudé právo*, 1987, roč. 67–68, č. 218, s. 3.

²⁴¹ WALTER, K. Poslanci FS ČSSR projednávali návrhy zásad trestních novel: Účinněji v boji s kriminalitou. *Rudé právo*, 1989, roč. 69–70, č. 137, s. 3.

²⁴² Československá tisková kancelář. Návrh novelizace trestního práva. *Rudé právo*, 1989, roč. 69–70, č. 231, s. 2.

²⁴³ ZDOBINSKÝ, S. Jednání o stavu socialistické zákonnosti v ČSR. *Socialistická zákonnost*, 1988, roč. 36, č. 2, s. 71.

²⁴⁴ WALTER, K. Poslanci FS ČSSR projednávali návrhy zásad trestních novel: Účinněji v boji s kriminalitou, s. 3.

²⁴⁵ FS ČSSR – Federální shromáždění, 1989. V. volební období. 14. zasedání. Tisk 179. Vládní návrh, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 140/1961 Sb., K č. 57. [online]. 11. 9. 2025 [cit. 11. 9. 2025]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0179_05.htm.

o případech způsobení újmy na zdraví pod vlivem návykové látky. Vyřešeno mělo být tak, že jednání, při němž došlo k ublížení na zdraví právě v důsledku ovlivnění pachatele návykovou látkou, a které proto vyžadovalo důraznější reakci společnosti, má být postihováno jako trestný čin podle § 201 odst. 2 písm. c) trestního zákona.

K realizaci těchto návrhů však vzhledem k politickému vývoji po listopadu 1989 již nedošlo. Problematika § 201 TZ byla řešena v rámci první velké polistopadové novely trestního zákona č. 175/1990 Sb.²⁴⁶ Tato novela ustanovení zásadně proměnila formálně i materiálně: nově šlo o delikt ohrožení pod vlivem návykové látky.²⁴⁷ Současně bylo do trestního zákona doplněno i zákonné vymezení pojmu návyková látka, dosud absentující. Zavedla je právě novela č. 175/1990 Sb. v § 89 odst. 13 TZ.²⁴⁸ Podle nové koncepce představovalo samotné vykonávání činnosti ve stavu vyvolaném návykovou látkou bez přítě-žujících okolností přestupek. Trestní odpovědnost dopadala na recidivisty (např. osoby v posledních dvou letech již za podobné jednání odsouzené, potrestané nebo propuštěné z výkonu trestu), na pachatele zvlášť rizikových činností (např. řízení hromadného dopravního prostředku) a na případy se způsobenou újmou na zdraví či větší škodou.²⁴⁹

Není bez zajímavosti, že znění důvodové zprávy k § 201 TZ ve znění novely č. 175/1990 Sb. převzalo – bez věcných i jazykových změn – text připravený v rámci vládního návrhu z 28. září 1989 (tedy připravované ještě komunisty ovládaným Federálním shromážděním).²⁵⁰

Novela č. 175/1990 Sb. zároveň zrušila celý zákon o přečinech. Důvodová zpráva ke zrušení zákona č. 150/1969 Sb. o přečinech jej označila za nástroj faktického zostřování trestní represe, přizpůsobený momentálním mocenským potřebám a založený na utilitárním a kasuistickém přístupu. V nových společenských podmínkách pozbyl nezbytnosti, neboť většinu přečinů bylo možné bez náhrady vypustit a zbylé začlenit zpět do trestního

²⁴⁶ KALVODOVÁ, V. *Trest odnětí svobody a jeho výkon*. Praha: Wolters Kluwer, 2016, s. 5–6.

²⁴⁷ § 201 – ohrožení pod vlivem návykové látky od 1. července 1990 zněl: Kdo vykonává ve stavu vylučujícím způsobilost, který si přivodil vlivem návykové látky, zaměstnání nebo jinou činnost, při kterých by mohl ohrozit život nebo zdraví lidí nebo způsobit značnou škodu na majetku, a) ačkoliv byl za takový čin v posledních dvou letech odsouzen nebo z výkonu trestu odnětí svobody uloženého za takový čin propuštěn, b) ačkoliv byl za období čin spáchaný pod vlivem návykové látky v posledních dvou letech postižen, c) spáchá-li takový čin při výkonu zaměstnání nebo jiné činnosti, při kterých je vliv návykové látky zvlášť nebezpečný, zejména řídí-li hromadný dopravní prostředek, nebo d) způsobí-li takovým činem, byť i z nedbalosti, jinému ublížení na zdraví nebo větší škodu na cizím majetku nebo jiný závažný následek, bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem.

²⁴⁸ § 89 odst. 13 zněl: Návykovou látkou se rozumí alkohol, omamné látky, psychotropní látky a ostatní látky způsobily nepříznivě ovlivnit psychiku člověka nebo jeho ovládací nebo rozpoznávací schopnosti nebo sociální chování.

²⁴⁹ Větší škodu upravoval v této době nově § 89 odst. 14 a 15 TZ. VŮJTĚCH, J. a kol. *Účinky transformace trestního zákonodárství na stav kriminality a zvyšování efektivnosti justice ve vztahu k bezpečnosti občanů ČR v horizontu roku 2000*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2001, s. 74.

²⁵⁰ Obě důvodové zprávy jsou dostupné v digitální knihovně Parlamentu České republiky. Návrh ze září 1989: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Tisky, Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1989, FS ČSSR 1986–1990. Tisk č. 179. Vládní návrh, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 140/1961 Sb. a upravuje postih některých přestupků. [online]. psp.cz. [cit. 11. 9. 2025]. K č. 57: https://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0179_05.htm a Důvodová zpráva k zák. č. 175/1990 Sb.: tamtéž, Tisk č. 325, K č. 75. [online]. psp.cz. [cit. 11. 9. 2025]. https://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0325_04.htm.

zákona, čímž se odstranila disproporce v kategorizaci deliktů a vytvořil se přehlednější systém tří typů trestných činů.²⁵¹

Další klíčovou novelou,²⁵² která výrazně zasáhla do podoby trestního práva i sledovaného deliktu, byl zákon č. 557/1991 Sb.²⁵³ Tím se právní úprava vrátila k ideji tzv. rauschdeliktu zrušené v roce 1961;²⁵⁴ zavedena byla nová skutková podstata opilství v § 201a a současně byl vypuštěn § 12 odst. 2 o nepřičetnosti. Ustanovení § 201a²⁵⁵ bylo bezprostředně po přijetí kritizováno a záhy znovu novelizováno zákonem č. 290/1993 Sb.²⁵⁶

Závěr

Tento příspěvek ukázal, že postih řízení po požití alkoholu byl v socialistickém Československu pojat jako výrazně preventivní a disciplinární nástroj, jehož význam přesahoval pouhou technickou ochranu života, zdraví a majetku. Normativní konstrukce opilství se v roce 1961 stabilizovala v ohrožovacím pojetí a zřetelně odmítla chápání intoxikace jako okolnosti snižující či vylučující odpovědnost. Subjektivní stránka byla v rozhodovací praxi standardně dovozována alespoň ve formě nepřímého úmyslu – pachatel věděl, že požil alkohol, a přesto usedl za volant (nastoupil k „nebezpečné činnosti“). Tato koncepční volba vysvětluje, proč se opilství stalo vhodným prostředkem generální prevence i individuální disciplinace a proč se na něj pohlíželo jako na typové ohrožení veřejné bezpečnosti a pořádku, nikoli pouze jako na individuální selhání.

Aplikační praxe potvrdila, že těžištěm stíhání deliktu opilství bylo řízení motorových vozidel pod vlivem alkoholu. Soudy i bezpečnostní orgány přikládaly význam už relativně nízké míře ovlivnění a v dokazování kombinovaly medicínské podklady s hodnocením konkrétní jízdy.

Pro dokazování byl charakteristický „smíšený“ standard. Soudy a orgány činné v trestním řízení kombinovaly laboratorní zjištění s klinickými příznaky a hodnocením konkrétní jízdy. Tam, kde chyběla pevná číselná hranice, sehrála klíčovou roli pozorování policistů, lékařské nálezy, svědecké výpovědi i popis jízdního projevu. Postupné metodické sjednocování sice přineslo orientační prahy, avšak praxe si podržela prostor pro postih i pod nimi, pokud důkazy prokazovaly sníženou způsobilost.

²⁵¹ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Tisky, Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1990, FS ČSSR 1986–1990. Tisk č. 325. [online]. psp.cz. [cit. 11. 9. 2025]. https://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0325_04.htm

²⁵² Více k jednotlivým novelizacím např.: NEČADA, V. *Přehled novel trestních kodexů v období od listopadu 1989 do konce roku 1999*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2000.

²⁵³ K tomu blíže např. KRATOCHVÍL, V. Poznámky k novelám trestního zákona a trestního řádu (č. 557/91, 558/91 Sb.). *Československá kriminalistika*, 1992, roč. 25, č. 3, s. 245–255.

²⁵⁴ K tomu blíže např.: ŘÍHA, J. Vývoj právní úpravy nepřičetnosti na našem území. *Trestní právo*, 2007, roč. 12, č. 7–8, s. 38–48.

²⁵⁵ § 201a ve znění účinném od 1. dubna 1994: (1) Kdo se požitím nebo aplikací návykové látky nebo jinak přivede, byť i z nedbalosti, do stavu nepřičetnosti, v němž se dopustí jednání, které má jinak znaky trestného činu, bude potrestán odnětím svobody na tři léta až osm let; dopustí-li se však jednání, které má jinak znaky trestného činu, na který zákon stanoví trest mírnější, bude potrestán oním trestem mírnějším. (2) Ustanovení odstavce 1, jakož i § 12 se neužije, přivedl-li se pachatel do stavu nepřičetnosti v úmyslu spáchat trestný čin, nebo spáchal trestný čin z nedbalosti, která spočívá v tom, že se přivedl do stavu nepřičetnosti.

²⁵⁶ ŠÁMAL, P. K novele trestního zákona III. Zvláštní část trestního zákona. *Všehrd*, 1994, roč. 26, č. 1, s. 10 a násl.

Ideový rozměr prostupoval jak odůvodnění rozsudků, tak širší institucionální rámec. Užívání „podnikových“ vozidel pod vlivem alkoholu bylo hodnoceno nejen jako dopravní riziko, ale i jako neodpovědný vztah k socialistickému vlastnictví. Do rozhodovacího procesu vstupovaly pracovní kolektivy a společenské organizace prostřednictvím posudků, záruk a doporučení, což vytvářelo „výchovnou zónu“ kolem trestního postihu a nabízelo rámec pro ranější prominutí zbytku zákazu či pro mírnější volbu sankce v okrajových případech.

Sankční politika akcentovala zákaz řízení jako klíčový preventivní prostředek, diferencovaný podle míry ovlivnění, povahy a délky jízdy či profesního postavení pachatele. Nepodmíněné tresty odnětí svobody se objevovaly spíše u recidivy, při závažném následku nebo u profesionálních řidičů. V odůvodněních se stabilně prosazoval jazyk společenské nebezpečnosti, jenž podtrhoval ohrožení bezpečnosti provozu, pracovní morálky i majetkových hodnot. Institut tak fungoval dvojím způsobem – současně chránil konkrétní statky a působil sociálně-disciplinárně.

Z dnešního pohledu může působit přísně, že trestní odpovědnost přicházela v úvahu i při pouhém pokusu o usednutí za volant. Archivní materiál nicméně ukázal, že v hraničních situacích se soudy spíše uchýlovaly k mírnějším řešením a preferovaly zákaz řízení. Přísnější postih vyhrazovaly recidivě, vysoké míře ovlivnění, vzniku škody či zvýšené profesní odpovědnosti.

V komparativním nadhledu se tento delikt jevil jako elastická kategorie s vysokou absorpční schopností – reagoval na rozmach motorizace i na širší politiku boje proti alkoholismu. Napětí mezi principem viny a preventivní kriminalizací „pouhého“ ohrožení se promítalo do doktrinárních debat i do kazuistiky. Převládl model, který systematicky upřednostňoval bezpečnostní prevenci a veřejný pořádek před individualizovanou tolerancí k ojedinelému selhání, zejména u profesí spjatých s vyšším rizikem.

V porevolučním období se úprava přesunula do hodnotově neutrálnějšího rámce ochrany života, zdraví a majetku a akcentovala materiální chápání nebezpečnosti i přesnější důkazní standardy. Funkce zůstala stejná – zabránit, aby osoby pod vlivem alkoholu (či jiných omamných látek) vykonávaly rizikové činnosti. Změnil se však způsob odůvodnění (od ideologické rétoriky k neutrálnímu jazyku obecné bezpečnosti) i cílové ambice práva, jež se odvrátily od disciplinace k převážně bezpečnostnímu rámování. Ukazovala se tak dvojí trajektorie: od disciplinárního nástroje k institutu, který nadále plnil roli bezpečnostní brzdy, avšak bez dřívější ideologické zátěže.

The Concept of Possession in Roman Law and Common Law

Barbora Hnilíčková

Havel&Partners, s. r. o., trainee lawyer

E-mail: barb.hnilickova@gmail.com

Abstract:

This article examines the legal regulation of possession in Roman law and in contemporary common law. Its objective is to identify and assess the key similarities and differences between these two legal traditions and to demonstrate that, despite their fundamental systematic distinctions, the influence of Roman law on the development of common law has been more substantial than often assumed. The analysis shows that, notwithstanding divergent historical developments and systematic characteristics, both systems articulate conceptually comparable understandings of possession. The findings further confirm that Roman law contributed, at least to some degree, to the shaping of common law, underscoring the enduring reach of Roman law not only within continental legal systems but also within modern common law jurisdictions.

Keywords: Roman law; common law; possession

DOI: 10.14712/2464689X.2026.559

Introduction

Roman law is the oldest European legal system, which, due to its systematic and comprehensive nature, became the foundation of continental legal culture. Although it originally applied only to the territory of ancient Rome, its high degree of sophistication enabled it to become the basis of continental legal culture.¹ Its influence was not limited solely to continental Europe. Anglo-American legal culture, known as common law, which formed in medieval England,² was not entirely immune to the influence of Roman law. Although

¹ SKŘEJPEK, M. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, p. 9.

² GERLOCH, A. *Teorie práva*. 7. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, p. 117.

England initially sought to reject Roman law entirely, which also led to the emergence of the Anglo-American legal system, it was only partially successful in its approach.³

The Anglo-American type of legal culture spread primarily in Great Britain, the United States of America, Canada, Australia and New Zealand. Despite its common basis, it exhibits considerable internal differences due to the historical development and constitutional arrangements of individual states. A typical example is the United States of America, where the legal system developed independently after the declaration of independence and is now significantly influenced by the federal principle, which distinguishes between federal law and the law of individual states of the Union.⁴

Nevertheless, a number of Roman legal institutions and ideas penetrated into common law. One of these institutions is the legal concept of possession, which holds fundamental importance in both Roman law,⁵ and Anglo-American law.⁶ It was Roman law that laid the foundations for the theoretical concept of possession, which became the starting point for the further development of this legal institution and also significantly influenced later legal developments outside continental Europe.⁷

The aim of this study is to use a comparative method to analyse the concept of possession in Roman law and in the common law system and to show the extent to which Roman legal ideas have been reflected in contemporary Anglo-American doctrine. The study does not aim to provide a complete interpretation of both legal systems, but aims to offer a systematic comparison and identification of their basic conceptual similarities and differences.

1. The concept of possession

The very concept of the legal institution of possession, as understood in Roman law, differed fundamentally from its conception in the Anglo-American legal system. Whilst Roman law constructed possession (*possessio*) as an independent legal institution distinct from ownership (*dominium*), in the early period of the development of common law, an analogous concept in the precise sense did not exist. Its functional equivalent was the institution of “seisin”, which combined both possession and ownership.⁸

This distinction stemmed from the feudal nature of the early English legal system, in which absolute ownership in the Roman sense did not exist.⁹ All land was formally owned by the Crown, and individuals held it only in “tenure”, that is, on the basis of personal feudal grants. However, the actual factual control over this granted land itself was called “seisin”.¹⁰ The historian J. H. Baker himself stated: “The fact of being in possession as

³ BLAHO, P. *Držba v dejinách práva: Rímskoprávna náuka o držbe a jej vyústenie v terajšom čase*. Trnava: TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS, 2015, p. 17.

⁴ GERLOCH, *op. cit.*, pp. 116–117.

⁵ BLAHO, *op. cit.*, p. 28.

⁶ POLLOCK, F. – WRIGHT, R. S. W. *Essay on Possession in the Common Law*. Reprint. Buffalo: Fred B. Rothman & Company, 1985, p. 1.

⁷ BLAHO, *op. cit.*, p. 23.

⁸ GRAZIADEI, M. – SMITH, L. *Comparative property law: global perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017, p. 173.

⁹ *Ibid.*, p. 173.

¹⁰ VAN ERP, S. – AKKERMANS, B. – DE GEEST, G. Property Rights: A Comparative View. In: *Encyclopedia of Law and Economics*. Volume V. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2010, p. 35.

a feudal tenant was called 'seisin'.¹¹ From this fact it may be deduced that the institution of seisin at the time represented the highest available form of proprietary entitlement within the feudal hierarchy.

In this context, common law did not strictly distinguish between possession and ownership, as the protection of both institutions was ensured by identical legal remedies, namely the action of ejectment. Possession as such was rather understood as a weaker form of proprietary right, and not as an entirely independent legal relationship.¹²

However, historical development, particularly in connection with the retreat of feudal structures and the growing importance of individual ownership, led to a gradual differentiation of the two concepts. Common law began to converge with the Roman law concept in the sense that it began to distinguish between possession and ownership.¹³ The former tenure gradually evolved into transferable property rights designated as "estates", which remain valid to this day.¹⁴ The type of estate closest to the continental concept of ownership, which is functionally comparable to proprietary right, is designated as "freehold" and represents the most extensive land title in English law.¹⁵ At the same time, the Crown remains the ultimate feudal overlord of the entire kingdom and all land continues to be owned by the Crown.¹⁶ Thus, in England today, a person owns an estate, but the Crown continues to own the land to which that estate relates.¹⁷

In the contemporary conception of common law, a distinction is made between possession and ownership, with possession being understood as a set of factual circumstances and manifestations of will, whilst ownership represents a set of legal rights relating to a thing. Although a certain conceptual interconnection between the two categories persists, possession still establishes a certain degree of legal protection and presumes the existence of proprietary rights. It can be stated that current common law doctrine has in its basic features converged with the Roman conception of possession as a state distinct from ownership.¹⁸

2. The nature of possession

One of the key differences between Roman law and the common law system is the way in which both legal orders understand the very nature of possession. In Roman law, possession, or *possessio*, was conceived as factual general power over a thing – that is, a factual state which manifested itself through external control of the thing accompanied by the will to control it for oneself.¹⁹ In contrast, common law perceives possession as a right, namely a right of a proprietary nature, which is effective against all persons who are unable to prove a stronger legal title to the thing in question.²⁰

¹¹ BAKER, J. H. *An Introduction to English Legal History*. 2nd ed. London: Butterworths, 1979, p. 199.

¹² GRAZIADEI – SMITH, *op. cit.*, p. 173.

¹³ *Ibid.*, p. 174.

¹⁴ VAN ERP – AKKERMANS – DE GEEST, *op. cit.*, p. 35.

¹⁵ *Ibid.*, pp. 35–36.

¹⁶ WONNACOTT, M. *Possession of Land*. New York: Cambridge University Press, 2006, p. 38.

¹⁷ TEE, L. *Land Law*. Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing, 2002, p. 10.

¹⁸ GRAZIADEI – SMITH, *op. cit.*, p. 174.

¹⁹ KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, pp. 161–162.

²⁰ CLARKE, A. – KOHLER, P. *Property Law: Commentary and Materials*. New York: Cambridge University Press, 2005, p. 261.

3. Subject of possession

In terms of the subject matter of possession, Roman law and the common law system display a remarkable degree of conceptual similarity, even though they are based on different legal traditions. Roman legal doctrine was based on the principle that possession “se připouští jenom tam, kde jest možné vlastnictví”.²¹ The subject of possession could therefore consist only of things that, by their nature, were capable of being the subject of ownership,²² whereas things classified as *res extra commercium*, that is, things excluded from legal commerce, were not capable of being possessed.²³ Roman law initially allowed possession only of tangible things, as evidenced by a fragment from the Roman jurist Paul: “Possideri autem possunt, quae sunt corporalia.”²⁴ However, during the Justinian period, this concept was extended to include the so-called possession of rights (*iuris possessio*). This represented the exercise of a certain right in rem to another’s property, primarily easements and usufruct, whereby protection was granted only if the right in question allowed for repeated exercise.²⁵

A similar approach can be observed in the Anglo-American common law system, which is essentially based on the Roman law concept. Here, too, the general principle applies that only those things or rights that may be owned may simultaneously be the subject of possession. Anglo-American literature states: “Whatever may be owned may be possessed, and whatever may be possessed may be owned.”²⁶ However, Anglo-American legal doctrine also distinguishes certain rights that can be owned but are not capable of being the subject of possession. These are mainly so-called transitory rights, the exercise of which is one-off and whose realisation leads to their extinction. A typical example is the fulfilment of a claim. Such rights therefore cannot be possessed, as their nature does not allow for continuous or repeated control. On the other hand, rights in rem to foreign property, such as easements or tenancy rights, are subject to possession, as in Roman law, as they require continuous or repeated exercise.²⁷

4. Types of possession

Roman law had a systematically developed classification of types of possession.²⁸ Possession in Roman law was divided into three basic types – civil possession, *possessio ad interdicta* and *possessio vitiosa*.

Civil possession (*possessio civilis*) was possession based on a legally recognised title (*iusta causa possessionis*), that is, on one of the methods of acquiring ownership approved by civil law, such as purchase, donation, inheritance or fulfilment of an obligation arising

²¹ SOMMER, O. *Učebnice soukromého práva římského. Díl I. Obecné nauky*. Praha, 1946, p. 195. Translation by the author of this work: “is only permitted where ownership is possible”.

²² KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 164.

²³ SOMMER, *op. cit.*, p. 195.

²⁴ *Corpus Iuris Civilis: Institutiones, Digesta. Volumen primum*. KRUEGER, P. – MOMMSEN, T. Berlin: Apud Weidmannos, 1889. From that: D. 41, 2, 3 pr. (Paul. 54 ad ed.): “We may possess what is material (physical).” – Translation by the author of this work.

²⁵ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 164.

²⁶ SALMOND, S. J. W. – FITZGERALD, P. J. *Salmond on Jurisprudence*. 12th ed. London: Sweet & Maxwell, 1966, p. 293.

²⁷ SALMOND, *op. cit.*, p. 293.

²⁸ BLAHO, *op. cit.*, p. 23.

from a commitment.²⁹ As with other types of possession, it involved the actual control of an item combined with the intention to keep it for oneself, but in this case, the intention was based on a legally recognised title. Civil possession was closely linked to ownership, as it could lead to its acquisition by *usucapio*, if certain conditions were met. For this reason, in literature, it is also referred to as *possessio ad usucapionem*.³⁰

Possessio ad interdicta was a form of possession in Roman law that enjoyed protection through praetorian interdicts. For practical reasons, the praetor granted it to any possessor, regardless of the legal title on the basis of which the thing was possessed. The protection thus applied both to just possession (*possessio iusta*), based on a legally recognised reason for possession, and to unjust possession (*possessio iniusta*), acquired by force, secretly or by permission (*vi, clam, precario*).³¹ An exception to this rule was that an unjust possessor could not claim protection against the previous possessor. The aim of this broad protection was to maintain the stability of property relations and social order, as it was presumed that the factual state of possession corresponded to the legal state, i.e., that the possessor of the thing was also its owner. However, this presumption could be rebutted by the actual owner or a person with a better legal title by filing a lawsuit to protect their better right to the thing.³² During the period of Justinian law, civil possession and *possessio ad interdicta* gradually merged.³³

Possessio vitiosa, on the other hand, referred to situations where the possessor acquired the thing by force, secretly or by permission (*vi, clam, precario*).³⁴

An important part of Roman law was the distinction between possession in good faith and in bad faith, which was based on the subjective belief of the possessor in the legitimacy of their physical control over the thing.³⁵

While Roman law defined types of possession very precisely, with an emphasis on conceptual accuracy and systematic structure, common law does not have such a comprehensive and theoretically constructed classification. Instead of strict conceptual distinctions, it works with practical categories that have developed from case law and are used to resolve specific disputes over possession. Despite this difference, some types of possession show striking parallels with Roman law.

One possible pair of types of possession under common law is actual possession and constructive possession. Actual possession requires actual physical control of the thing and the possessor's awareness that they are doing so. Constructive possession allows one of these elements to be presumed³⁶ – for example, in a situation where the thing is under the control of a servant.³⁷ In this concept, where the servant merely exercises physical control over the thing, an analogy may be found with the Roman concept of detention (*detentio*). However, common law considers even this situation to be a form of possession. Among

²⁹ *Ibid.*, p. 24.

³⁰ SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 124.

³¹ SOMMER, *op. cit.*, p. 198.

³² *Ibid.*, p. 198.

³³ *Ibid.*, p. 197.

³⁴ *Ibid.*, p. 198.

³⁵ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 164.

³⁶ CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, p. 270.

³⁷ POLLOCK – WRIGHT, *op. cit.*, p. 27.

other things, the court distinguished between these types of possession in its decision *R. v. Cavendish* from 1961.³⁸

Another recognised pair is lawful possession and unlawful possession.³⁹ Both types resemble the Roman law distinction between just and unjust possession, as common law, similarly to praetorian protection in Roman law, grants legal protection even to an unauthorised possessor against all persons except those who have a better right to possession.⁴⁰

The distinction between immediate possession and mediate possession also plays an important role. As can be inferred directly from the name, immediate possession corresponds to the direct exercise of power over a thing, while mediate possession includes situations where the thing is controlled through another person, such as an agent or tenant.⁴¹ Although mediate possession is somewhat similar to the Roman concept of possession, such possession under Roman law was only possible through persons subordinate to the possessor (typically sons or slaves). Common law does not require this subordination and allows mediate possession even for independent persons.⁴² However, over time, the original strictness of Roman law was mitigated in this regard,⁴³ bringing the two concepts closer together.

A specific type of possession found in common law is adverse possession, which allows the acquisition of ownership rights only to immovable property on the basis of long-term, exclusive, public and continuous possession without the consent of the owner.⁴⁴ This institution functionally corresponds to a combination of Roman law *usucapio* and *praescriptio longi temporis*, which Anglo-American law unfortunately does not recognise. *Usucapio* is similar to adverse possession in that it is constitutive in nature, i.e. after the expiry of the period specified by law, it leads to the acquisition of ownership.⁴⁵ Under Roman law, this institution was additionally conditioned primarily upon the existence of a recognized legal title (*iustus titulus*) and good faith (*bona fides*) of the possessor.⁴⁶ In contrast, in the case of adverse possession, the approach is much more lenient, and neither a recognised legal title nor good faith were conditions for the acquisition of ownership.⁴⁷ In this respect, common law also allows for possession in bad faith, provided that it is sufficiently long-term and public. Another difference is that *usucapio* represents an original method of acquiring ownership,⁴⁸ whereas adverse possession represents a derivative method.⁴⁹ On the other hand, adverse possession also contains a certain element of another Roman law institution, namely *praescriptio longi temporis*, or “objection of long prescription”.⁵⁰ It was a procedural

³⁸ COURT OF CRIMINAL APPEAL. *R. v. Cavendish*, Decision from 1961, [1961] 1 WLR 1083, CCA. In: *Cambridge.org*. [online] Available at: https://www.cambridge.org/ch/files/3613/6690/0358/3024_2545_Ch7Exts.doc [cit. 2025-06-05].

³⁹ POLLOCK – WRIGHT, *op. cit.*, p. 28.

⁴⁰ SOMMER, *op. cit.*, p. 198.

⁴¹ SALMOND, *op. cit.*, pp. 282–284.

⁴² *Ibid.*, p. 282.

⁴³ SOMMER, *op. cit.*, p. 204.

⁴⁴ GRAZIADEI – SMITH, *op. cit.*, p. 182.

⁴⁵ CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, pp. 406–407.

⁴⁶ SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 111.

⁴⁷ CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, p. 406.

⁴⁸ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 175.

⁴⁹ CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, p. 409.

⁵⁰ SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 111.

defence by which the current possessor of an item, who was not protected by civil law, could defend himself against a claim by the original owner by referring to the lapse of a long period of time. Originally, this Roman law institution served only possessors of provincial land, but later it was extended to movable property as well.⁵¹ Similar to adverse possession, the use of *praescriptio longi temporis* required a valid reason for acquiring possession, good faith, and the lapse of a long period of time as stipulated by law.⁵² In the case of adverse possession, long-term possessors could also defend themselves against the actual owner who had filed a lawsuit against them on the grounds that they were using his property – they used the defence of adverse possession.⁵³ Both defences, *praescriptio longi temporis* and adverse possession, thus simply prevent the actual owner from enforcing their rights after a long period of time has elapsed, i.e. the action to protect the right of ownership becomes subject to a statute of limitations. However, unlike adverse possession, *praescriptio longi temporis* did not in itself constitute ownership.⁵⁴ As regards *adverse possession*, the legal regulation differs according to the type of land. For unregistered land, the acquisition process is governed by the Limitation Act 1980⁵⁵ and for registered land by the Land Registration Act 2002.⁵⁶ It may nevertheless be concluded that all three institutions are based on the principle that long-term, continuous and actual possession of a thing may, after a certain period of time, strengthen the legal position of the possessor against the original owner.

Another type is exclusive possession, typical of tenancy relationships, where the tenant has the right to use the property with the exclusion of the owner and third parties.⁵⁷ This concept differs fundamentally from Roman law, as in Roman law the tenant was merely a detentor and the owner retained possession.⁵⁸

From the above, it follows that the Roman law regulation of possession is conceptually and systematically much stricter than regulation in the common law system, as common law also considers situations that Roman law qualifies as mere detention. It may therefore be concluded that the approach of the two legal systems to the definition and distinction of types of possession is fundamentally different, with Roman law maintaining a far more formalised and systematic concept of this legal institution.

5. Constitutive elements of possession

It must also be noted that in Roman law, the existence of possession was conditional upon the simultaneous fulfilment of the two aforementioned elements, namely *corporalis*

⁵¹ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 178.

⁵² SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 111.

⁵³ CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, p. 406.

⁵⁴ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 178.

⁵⁵ UNITED KINGDOM. Limitation Act, 1980. In: *Legislation.gov.uk. The National Archives* [online] Available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1980/58/contents> [cit. 2025-02-22].

⁵⁶ UNITED KINGDOM. Land Registration Act, 2002. In: *Legislation.gov.uk. The National Archives*. [online] Available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/9/contents> [cit. 2025-06-03].

⁵⁷ HIGH COURT OF AUSTRALIA. *Radaich v. Smith*, Decision from 1959, [1959] HCA 45; 101 CLR 209. In: *Australasian Legal Information Institute*. [online] Available at: https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/cases/cth/HCA/1959/45.html?context=1;query=Radaich%20%20v%20%20Smith;mask_path= [cit. 2025-05-19].

⁵⁸ SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 124.

possessio and *animus possidendi*.⁵⁹ *Corpus possessionis*, or *corpus*, represents physical control of a thing, and *animus possidendi* represents the will to hold that thing for oneself as its owner.⁶⁰ A similar legal institution was detention (*detentio*, or *naturalis possessio*), but it differed from possession in that it represented only physical control of a thing without the will to have it for oneself.⁶¹ In this respect, a parallel may be found with common law, as common law also required these constituent elements to be fulfilled for possession to arise and exist. Although their basic concepts were similar, they differed in the way they were understood. In common law, the physical element was assessed more strictly, especially in the case of immovable property, where it was required that the thing be dealt with in a manner comparable to that of an owner.⁶² The intentional element in common law evolved from the Roman concept of *animus possidendi* to the concept of *animus excludendi*, that is, the intention to exclude others from possession. Over time, however, the two approaches merged.⁶³

The relationship between the constitutive elements of possession was elaborated in detail in the nineteenth century by the eminent German legal theorists Friedrich von Savigny and Rudolf von Jhering.⁶⁴ Savigny formulated a subjective theory of possession, according to which the creation and continuance of possession require not only factual control of a thing but, above all, the internal intention to hold the thing for oneself as owner (*animus domini*).⁶⁵ This approach allows for a strict distinction between possession and detention, whereby the detentor has only physical control over the thing, but not the will to control it as his own.⁶⁶ In contrast, Jhering introduced an objective theory of possession, which places the main emphasis on the actual conduct of the possessor with the thing as if he were the owner (*corpus*), while the intentional element represents the will to exercise *corpus* in this specific manner. In practical application, the subjective theory became the foundation of the Roman law concept of possession,⁶⁷ while the objective theory found broader application in the Anglo-American legal system.⁶⁸ However, it would be too simplistic to claim that the Anglo-American system has adopted a purely objective approach to possession, as it itself retains the requirement of a mental element in a certain form, albeit different from that of Roman law.⁶⁹

In short, it can be concluded that both legal systems recognise the necessity of both physical and mental elements of possession, but their specific content and interpretation differ to a certain extent.

⁵⁹ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 162.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 162.

⁶¹ *Ibid.*, p. 163.

⁶² GRAZIADEI – SMITH, *op. cit.*, pp. 174–176.

⁶³ *Ibid.*, p. 178.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 172.

⁶⁵ SAVIGNY, F. C. *Von Savigny's treatise on possession, or, The jus possessionis of civil law*. 6th ed. Clark: Lawbook Exchange, 2003, p. 177.

⁶⁶ SOMMER, *op. cit.*, p. 198.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 177.

⁶⁸ GRAZIADEI – SMITH, *op. cit.*, p. 172.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 172.

6. Acquisition of possession

In Roman law, possession was understood as a factual state, not a legal institution.⁷⁰ The fundamental principle of “POSSESSIO NON EST IURIS SED FACTI”⁷¹ applied here, according to which it was not possible to legally transfer possession, but it always had to be factually reacquired.⁷² Possession simply could not be the subject of legal succession.⁷³ In contrast, common law understands possession in a broader sense as a set of legal relationships that may exist in parallel between multiple subjects. Common law therefore distinguishes between immediate possession and mediate possession,⁷⁴ thereby allowing possession to be split between two persons – a concept that was completely unacceptable in Roman law.⁷⁵

Similar to Roman law, common law distinguishes between two basic modes of acquiring possession, which differ depending on whether the acquisition of possession is based on the existing consent of the previous possessor or not.⁷⁶

Acquisition of possession without the consent of the previous possessor corresponds to a method of acquisition of possession in Roman law called *occupatio*, which represents unilateral physical seizure of a thing without the consent of the previous possessor.⁷⁷ Occupation could also lead to original acquisition of ownership, provided that a sufficiently intense will to control the thing was expressed, for example by enclosing land with a fence or catching an animal in a cage.⁷⁸

An analogous method of acquiring possession in the common law system is taking, that is, simply “taking” a thing into one’s possession without the consent of its previous possessor.⁷⁹ A common feature of both institutions is the factual nature of the act and the absence of legal title.

In contrast, the acquisition of possession with the consent of the previous possessor was a method known in Roman law as *traditio*, that is, the physical transfer of a thing.⁸⁰ The Romans further distinguished several special forms of *traditio*, namely *traditio longa manu*, *traditio brevi manu* and *constitutum possessorium*.⁸¹ A common feature of all these forms was that they always resulted in the creation of a new factual state of possession. The method of acquiring possession by *traditio* depended on the nature of the thing being acquired.⁸² In the case of movable property, possession was usually acquired by physically taking hold of it, while in the case of immovable property, which logically could not be taken hold of and handed over, the aforementioned method of *traditio longa manu* was

⁷⁰ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 167.

⁷¹ *Corpus Iuris Civilis*, *op. cit.*, viz D. 47. 4. 1. 15 (*Ulp. 38 ad ed.*): “Possession is not a legal, but a factual relationship.” – Translation by the author of this work.

⁷² KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 167.

⁷³ SOMMER, *op. cit.*, p. 203.

⁷⁴ SALMOND, *op. cit.*, p. 282.

⁷⁵ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 169.

⁷⁶ SALMOND, *op. cit.*, p. 287.

⁷⁷ SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 124.

⁷⁸ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 167.

⁷⁹ SALMOND, *op. cit.*, p. 287.

⁸⁰ SOMMER, *op. cit.*, p. 203.

⁸¹ SKŘEJPEK, *op. cit.*, pp. 124–125.

⁸² HEYROVSKÝ, L. *Instituce římského práva*. 2. vyd. Praha: J. Otto, 1894, p. 190.

used, and it was sufficient, for example, to simply enter the land in question or symbolically define its boundaries, for example by pointing them out from a distance from a tower “ex torre”.⁸³

In common law, this category corresponds to a method of acquiring possession called delivery, which is further divided into actual delivery and constructive delivery. Actual delivery represents the physical transfer of a thing, which is conceptually similar to the classical Roman *traditio*, as it consists of the direct transfer of a thing from the possession of one person to the possession of another. However, unlike Roman law, common law allows the previous possessor to retain mediate possession, after the transfer of the thing. This method of acquisition of possession is known as constructive delivery, and it is something that would have been excluded under the Roman law conception. Constructive delivery is further divided into other subtypes, in which the transfer of possession takes place without physical handling of the thing, but only through a change in the legal relationship or the will of the parties.⁸⁴ The first is a method known from Roman law, namely *traditio brevi manu*, whereby a person who already physically controls the thing becomes its possessor by a mere change of will (e.g. a loan converted into a purchase).⁸⁵ The second is the so-called “possessory agreement”, or *constitutum possessorium*, also taken directly from Roman law, whereby the current possessor, who is also the owner of the thing, transfers ownership of the thing to someone else but keeps the thing with them and now possesses it on behalf of the new owner of the thing.⁸⁶ The third and final subtype of constructive delivery is attornment, which consists of the transfer of mediate possession between two persons, with immediate possession being exercised by a third person. This occurs, for example, in a situation where an owner, who has his goods stored with a warehouse keeper, transfers ownership of these goods to a new owner, while the goods remain in the warehouse with the warehouse keeper, who is still in immediate possession of them. Such construction did not exist in Roman law, as under Roman law the warehouse keeper would have the goods in detention and not in immediate possession.⁸⁷

From a theoretical standpoint, the two systems differ fundamentally in this area. Roman law considered possession to be a purely factual state, while common law perceived the concept of possession as a right,⁸⁸ i.e. relative legal relationship which can be stratified into several levels according to the degree of control over the thing.⁸⁹ These different approaches led to different conceptions of the legal institution of possession. The Roman tradition emphasises the unity of the factual and intentional components of possession and its single factual creation. In contrast, common law attaches key importance to the distinction between immediate and mediate possession and allows for their parallel existence.⁹⁰ This difference has fundamental consequences not only for the process of acquiring possession, but also for its legal protection and for the construction of proprietary relations in general.

⁸³ SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 124.

⁸⁴ SALMOND, *op. cit.*, p. 287.

⁸⁵ SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 124.

⁸⁶ SALMOND, *op. cit.*, p. 288.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 288.

⁸⁸ GRAZIADEI – SMITH, *op. cit.*, p. 173.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 186.

⁹⁰ SALMOND, *op. cit.*, p. 282.

As regards the legal regulation of subjects who could acquire possession, Roman law laid down very strict rules on who could acquire possession. Only those capable of expressing their own will were eligible, which originally excluded children, the mentally ill and legal persons.⁹¹ Over time, however, this formalism became more relaxed and children who understood the act of acquiring possession could also acquire it, and later even without the consent of their guardian. At the same time, Roman law allowed for the acquisition of possession through third parties, such as slaves, sons under *patria potestas*, and later also guardians or administrators.⁹² Roman law thus consistently distinguished between the personal will to hold and the physical act of acquisition, which could be mediated. Common law, on the other hand, is based on a more practical and less formalised concept. In common law, the capacity to possess is not limited by age or mental state – what matters is the actual ability to express one’s will and control the thing. Common law therefore allows anyone to acquire possession, including children and the mentally ill, provided that they meet the above-mentioned requirements. At the same time, common law allows not only natural persons but also legal entities, the state or entire communities to acquire possession, with legal entities doing so through their “human” representatives, most often their employees.⁹³ Similar to Roman law, common law allowed for the acquisition of possession through another person, with common law referring to these persons as “agents” or “servants”.⁹⁴

7. Protection of possession

The approach of both legal systems to the protection of possession differs fundamentally from one another. In Roman law, possession was completely distinguished from ownership and constituted a separate legal institution that could be protected independently, regardless of who owned the thing. In contrast, common law does not make such a strict distinction between the protection of possession and ownership as Roman law does.⁹⁵ Anglo-American law protects property rights primarily through the protection of possession.⁹⁶ The Romans emphasised the rightfulness of possession, i.e. that it should not be acquired by force, secretly or by permission (*vi, clam, precario*). It was mainly the last peaceful state that was protected.⁹⁷ In common law, on the other hand, protection is provided to anyone who has a stronger right to possession than another person, thereby applying the so-called principle of relativity.⁹⁸

Another significant difference between the two legal systems is the degree to which the protection of possession is interconnected with tort law. Roman law protected possession and ownership separately from tort law, with possessory interdicts being purely civil in nature.⁹⁹ In contrast, common law combines the protection of property rights with the

⁹¹ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 168.

⁹² *Ibid.*, p. 168.

⁹³ CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, p. 35.

⁹⁴ SALMOND, *op. cit.*, pp. 282–283.

⁹⁵ GRAZIADEI – SMITH, *op. cit.*, p. 186.

⁹⁶ CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, p. 282.

⁹⁷ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 165.

⁹⁸ GRAZIADEI – SMITH, *op. cit.*, p. 186.

⁹⁹ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 165.

instruments of tort law.¹⁰⁰ Torts such as trespass, conversion or nuisance are the basic means of protecting possession, both in the case of interference with immovable property and movable property.¹⁰¹

As regards the legal instruments used by each legal system to protect possession, Roman law provided protection for possession through praetorian interdicts, which were administrative orders issued by the praetor. These interdicts were intended either to preserve the last peaceful state (*interdicta retinendae possessionis*) or to restore possession that had been unlawfully taken away (*interdicta recuperandae possessionis*). They were primarily procedural in nature and tended to protect *possessio ad interdicta*.¹⁰² In contrast, common law ensures the protection of possession primarily through legal actions, which vary according to the nature of the case. In the case of immovable property, these are mainly action for trespass to land, action of nuisance or action for possession,¹⁰³ while in the case of movable property, they are action for trespass to goods and action for conversion of goods (*trover*).¹⁰⁴ These actions make it possible to claim, for example, damages, an injunction or even the return of the property.¹⁰⁵ In addition to these specific remedies, another common law remedy was the general remedy of tort of negligence.¹⁰⁶ Similarly to Roman law,¹⁰⁷ common law also allows for another means of protecting possession without the need for court intervention, namely self-help, provided that it is carried out peacefully and in accordance with the law.¹⁰⁸

A difference can also be found in the time limits for applying instruments for the protection of possession. While Roman law set time limits for filing applications for interdicts only in the case of *interdictum de vi* within one year, or *interdictum de precario* within thirty years,¹⁰⁹ common law unifies the six-year limitation period for property claims under the Limitation Act of 1980.¹¹⁰

8. Termination of possession

In Roman law, the extinction of possession was closely linked to its essence, which was understood as a factual state based on the union of the two elements mentioned above, namely physical control of the thing (*corpus possessionis*) and the will to control it for oneself (*animus possidendi*). The loss of at least one of these elements meant the termination of possession.¹¹¹ However, for this to actually occur, the loss had to be permanent and unambiguous. A mere temporary interruption of physical control over the thing, such as abandoning seasonally cultivated land when it was not required to be cultivated, did

¹⁰⁰ GRAZIADEI – SMITH, *op. cit.*, p. 186.

¹⁰¹ *Ibid.*, pp. 186–187.

¹⁰² KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 165.

¹⁰³ WONNACOTT, *op. cit.*, p. 19.

¹⁰⁴ CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, pp. 284–285.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 285.

¹⁰⁶ GRAZIADEI – SMITH, *op. cit.*, p. 186.

¹⁰⁷ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 319.

¹⁰⁸ CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, p. 286.

¹⁰⁹ SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 126.

¹¹⁰ UNITED KINGDOM, Limitation Act, Part 1. Sec. 2.

¹¹¹ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 168.

not interrupt possession as long as the will to continue to control the thing persisted.¹¹² On the contrary, possession was terminated at the moment when the possessor knowingly abandoned the thing, lost the will to own it, or transferred it to another person by means of *traditio*.¹¹³ Possession also terminated as a result of the death of the possessor, as it could not be inherited and had to be acquired again by the heir in a natural way, i.e. by fulfilling both conceptual characteristics of possession.¹¹⁴ Similarly, possession terminated if the object of possession ceased to exist, became a matter excluded from legal transactions (*res extra commercium*), or the possessor lost legal personality, for example by falling into captivity.¹¹⁵ It is clear from the above that the Roman law concept of possession was based on its factual nature, as possession was understood as a factual, not a legal, status, and its termination was a natural consequence of the loss of factual power or will to control the thing.¹¹⁶

In the common law system, the approach to the institution of possession is different, as this system understands possession as a legal rather than a factual state.¹¹⁷ This concept also determines the ways in which possession can be lost, which are divided according to the will of the possessor – i.e. voluntary dispossession and involuntary dispossession.¹¹⁸ In the first case, possession is lost if the possessor knowingly relinquishes control over the thing, either by transferring it to another person (the aforementioned delivery),¹¹⁹ by temporary assignment (lease in the case of immovable property, or bailment in the case of movable property),¹²⁰ or by abandonment of the thing.¹²¹ Unlike Roman law, common law also allows for temporary termination of possession when the thing is transferred to another person while the owner retains ownership.¹²² Termination of possession without the possessor's consent occurs when another person takes physical control of the thing with the intention of keeping it for themselves (taking, see above).¹²³ This method can be encountered, for example, in the case of theft. In such a case, the perpetrator is considered the new possessor until the original possessor takes legal action to recover the thing.¹²⁴ This immediate transfer of possession, regardless of the will of the original possessor, represents a fundamental difference from Roman law, in which loss of possession occurred only when the possessor was aware of the interference with his possession and did not take any action against it.¹²⁵

Another significant difference is the issue of inheritance of possession. While Roman law considered possession to be a non-transferable factual state that could not be the

¹¹² *Ibid.*, p. 169.

¹¹³ SOMMER, *op. cit.*, p. 206.

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 196.

¹¹⁵ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 169.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 168.

¹¹⁷ GRAZIADEI – SMITH, *op. cit.*, p. 171.

¹¹⁸ POLLOCK – WRIGHT, *op. cit.*, pp. 43–44.

¹¹⁹ *Ibid.*, pp. 43–44.

¹²⁰ CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, p. 609.

¹²¹ POLLOCK – WRIGHT, *op. cit.*, p. 43.

¹²² CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, p. 609.

¹²³ POLLOCK – WRIGHT, *op. cit.*, p. 43.

¹²⁴ CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, p. 259.

¹²⁵ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *op. cit.*, p. 169.

subject of any singular or universal succession,¹²⁶ common law perceives possession as a legal institution closely linked to ownership.¹²⁷ For this reason, it allows possession to be inheritable and transferable in the same way as ownership. This approach is justified by the practical need to maintain continuity in property relations, as the absence of inheritance of possession could lead to legal uncertainty.¹²⁸

From the above mentioned, it can be inferred that the fundamental difference between the Roman and Anglo-American regulation of the termination of possession stems from their different understanding of the institution of possession itself. In Roman law, possession, as a factual state, terminated naturally, through the loss of factual or mental elements, whereas in common law, which perceived possession as a right, the termination of possession was a legal consequence of a change in the control relationship to the thing.

Conclusion

A comparative analysis of the institution of possession in Roman law and the common law system shows that, despite their different historical and conceptual developments, significant parallels can be found between them. The fundamental difference is that Roman law understood possession as a factual state separate from ownership, while common law understood it as a legal institution of proprietary nature. Other differences between the two legal systems are naturally closely related to this fundamental difference. Nevertheless, both are based on the same fundamental constitutive elements of possession, namely *corpus possessionis* and *animus possidendi*, and to a certain extent share similar principles of acquisition and loss of possession. Significant differences remain, particularly in the areas of protection and inheritance of possession. However, it may be concluded that the influence of the Roman law tradition on common law is undeniable. The analysis thus confirms that the Roman law tradition represents a permanent and structurally significant foundation for modern Anglo-American legal culture, which, albeit indirectly, continues to draw upon it to this day.

¹²⁶ SOMMER, *op. cit.*, p. 196.

¹²⁷ CLARKE – KOHLER, *op. cit.*, p. 261.

¹²⁸ POLLOCK – WRIGHT, *op. cit.*, p. 22.

***Crimen maiestatis*: Symbolism and Ritual Protection of Authority in Roman Criminal Law¹**

Marie Neumann

Univerzita Karlova, Právnická fakulta

Katedra právních dějin

E-mail: mari.neumann98@gmail.com

Abstract:

This article focuses on the development of the crime of high treason throughout the era of the Roman Empire, focusing on symbolism and ritual protection of authority in Roman criminal law. Using legal sources and historical cases, it illustrates the changes of this offence, with an emphasis on the changing perceptions of authority. The article draws on legal sources, especially the Code of Justinian and Theodosius and the Digest of Justinian, but also on non-legal sources, especially the work of Titus Livy, as well as other ancient historians. Furthermore, the article works with a variety of domestic and foreign secondary sources, especially monographs and scholarly articles.

Keywords: Roman criminal law; high Treason; Roman Empire; protection of Authority

DOI: 10.14712/2464689X.2026.560

The crime of high treason, which can be found under various designations throughout the development of the Roman Empire – first as *perduellio*, later as *crimen maiestatis* – is by contemporary legal sources placed among the most serious crimes a person could commit. Throughout the existence of the Roman civilization, it was a crime whose punishment was more than desirable and had a strongly symbolic, almost ritualistic effect. This article thus attempts to illustrate on a few pages how the protection of various forms of authority functioned in Roman criminal law.

¹ This article is based on the author's Master's thesis, defended at the Faculty of Law, Charles University on May 6, 2025. See ŠMEJKALOVÁ, M. "Proximum sacrilegio crimen est, quod maiestatis dicitur" – vývoj svatokrádeže a velezrady od doby královské po justiniánské kodifikace. Master's thesis, supervisor Skřejpek, Michal. Prague: Charles University, Faculty of Law, Department of Legal History, 2025. This article was originally written in Czech. Artificial intelligence tools (especially Google Gemini) were used for its translation.

At the very beginning, it is also appropriate to define the examined crime, using Bartošek's *Encyklopedie římského práva*. He describes high treason (in both its Latin designations) as follows: "high treason, originally a serious violation of civil liberties and especially any communication with the enemy, or even desertion, [...] later *perduellio* fell under the broader – *crimen maiestatis*"²

This article proceeds chronologically, thus progressively focusing on the archaic period, the period of the Roman Republic, and subsequently the period of the Roman Empire, while attempting, either by using contemporary cases or preserved legal sources, to identify the main characteristics of the crime of high treason in each time period, with an emphasis on the protection of authority, whether religious authority, as we may understand it in archaic times, or ruling authority, as it can be viewed in later times. The focal point of the article lies mainly in the period of the Roman Empire, to which the greatest attention is paid on the following pages, especially given the abundance of preserved legal sources.

The Archaic Period

In the times of the early Roman Empire, which can be bounded by the traditional date of the founding of the city of Rome in 753 BC (although this is indeed more of a mythical milestone)³ and on the other hand by the date of the expulsion of the last Etruscan king Tarquinius Superbus in 510 BC,⁴ the act of high treason is associated with the disruption of harmony with the gods, referred to as *pax deorum*.⁵ For early Roman society, this principle was crucial, and if it was disrupted, the guiding idea associated with punishing the perpetrator of serious crimes, which included high treason, was the reconciliation of the gods and the restoration of the aforementioned *pax deorum*. According to Michal Skřejpek, such an act affected the entire *civitas*, since "in this regard we find collective responsibility, namely in the form of responsibility for the observance of religious, moral, and legal rules".⁶

Unfortunately, essentially no legal sources have been preserved from the archaic times, and therefore knowledge about the crime of high treason and especially about the trials conducted against its perpetrators comes mainly from the works of ancient historians. The source that proved essential in the analysis of *perduellio* during the Roman Kingdom, and which therefore could not be omitted, is undoubtedly the masterful work of the historian Titus Livy – History of Rome (*Ab Urbe Condita*).⁷ He mentions two cases of *perduellio* in relation to the archaic period of Roman history.

² BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*. 2nd revised edition. Praha: Academia, 1994, p. 208.

³ For further details, see for example ŠLOSAR, M. Některé aspekty zrodu antického Říma. In: MASLEN, M. – MASÁROVÁ, E. (ed.). 2018. *Legitímne očakávaní, transparentnosť verejnej správy a zneužívanie práv v aplikačnej praxi v právnom štáte: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Právny štát – medzi vedou a umením“, ako súčasť medzinárodného vedeckého kongresu Trnavské právnické dni, 20. – 21. septembra 2018*. Trnava: Právnická fakulta TU v Trnave, 2018. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, p. 11.

⁴ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*. Praha: Academia, 1988, p. 20.

⁵ SKŘEJPEK, M. *Ius et religio: právo a náboženství ve starověkém Římě*. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999, p. 23.

⁶ Ibid.

⁷ This article is based on the following Czech translation: LIVIUS, T. *Livius Dějiny I*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1979; LIVIUS, T. *Livius Dějiny II–III*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1972; LIVIUS, T. *Livius*

First is the case of Horatius, who murdered his own sister because of her love affair with an enemy. This case occurred immediately after the end of the war between the Horatii and the Curiatii. For his act, he was brought before King Tullus Hostilius, who, according to Livy, appointed a pair of judges whose task was to try Horatius for a “crime against the state”.⁸ These judges, of whom Livy speaks, were a pair of *ad hoc* appointed magistrates, referred to as *duumviri perduellionis*, whose role was to investigate the crime of *perduellio*.⁹

Although the opinion that the *duumviri perduellionis* were appointed exclusively for investigating high treason is generally accepted among legal Romanists, Richard Bauman is of the opinion that while this pair of magistrates existed, their competences were substantially broader and they investigated various types of crimes, not exclusively the crime of high treason.¹⁰

The case of high treason and the subsequent sentencing of two sons of the consul Iunius Brutus to death for orchestrating a *coup d'état* is the second example of high treason from archaic times that we learn about from Livy's work. The brothers Titus and Tiberius joined a “conspiratorial association”¹¹ striving for the return of the royal family. However, the attempted conspiracy was quickly uncovered, and both young men were executed upon the consuls' orders. Livy adds that the consuls “sent lictors to carry out the execution. They stripped the youths, scourged them with rods, and beheaded them with an axe”.¹²

This is a case that fulfils the elements of *perduellio* and was also the impulse for the creation of the right to appeal – *ius provocationis*, for it was in connection with it that in 509 BC the *lex Valeria de provocatione* was issued, which was “perhaps the first provocation law”.¹³

***Lex Valeria de provocatione* – 509 BC**

The law *lex Valeria de provocatione*, however, was not solely a provocation law. It was also strongly tied to the transition of the Roman Kingdom into a Republic, as it also included severe punishments for anyone who would attempt to restore the kingdom or declare themselves king. Unfortunately, information about this specific law is fragmented, and one cannot entirely rely on its truthfulness, completeness, and accuracy, as Richard Bauman also points out, describing the lack of primary sources for this law as an “insurmountable gap in the credibility”¹⁴ of the preserved information.

In the archaic period, nevertheless, one cannot yet speak of the protection of authority as it was understood in later stages of the development of Roman law and society,

Dějiny V. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1975; LIVIUS, T. *Livius Dějiny VII.* Praha: Nakladatelství Svoboda, 1979.

⁸ *Liv. I*, 26.

⁹ KINCL, J. – SKŘEJPEK, M. – URFUS, V. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, Beckovy právnické učebnice, p. 324.

¹⁰ BAUMAN, R. A. *The duumviri in the Roman criminal law and in the Horatius legend*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1969, p. 1.

¹¹ *Liv. 2*, 4.

¹² *Liv. 2*, 5.

¹³ KINCL – SKŘEJPEK – URFUS, *c. d.*, p. 418.

¹⁴ BAUMAN, R. A. The *Lex Valeria de provocatione* of 300 B.C. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 1973, Jhrg. 22, Nr. 1, p. 34.

especially in the imperial period. The primary authority that represented one of the pillars of archaic Roman society was religion, from which also stems the strong emphasis on protecting the harmony with the gods.

The Period of the Republic¹⁵

With the shift to the period of the Roman Republic, the research of the examined issue becomes at least seemingly more accessible, mainly due to the existence of more credible and numerous legal sources, or at least information about the content of these sources if they have not survived in full.

The pivotal source of knowledge about Roman law in this period is undoubtedly the famous Law of the Twelve Tables dating to the mid-5th century BC.¹⁶ From the perspective examined here, the relevant fragment is from the ninth table, captured by the later jurist Marcianus in his work *Institutiones*, according to which: “The Law of the XII Tables commands that whoever incites an enemy or surrenders a citizen to the enemy shall be punished by death.”¹⁷ The primary right protected by the state was therefore not authority as such, but rather the protection of the Roman Republic as a whole, as it was precisely the Republic that enjoyed the highest protection.

When analysing the examined phenomenon in the Republican period, it must be borne in mind that it was precisely in this period that Roman legislation concerning high treason reached its imaginary peak. Between the 2nd and 1st centuries BC, no fewer than five laws were adopted that dealt with high treason in detail.¹⁸

Specifically, these were the *lex Appuleia de maiestate minuta*, dated to 103 BC, in which the crime of *maiestas minuta* was first introduced, which gradually took over the role of the original *perduellio*. However, as Richard Bauman notes, only violent acts and rebellions fell under the new elements of the crime, and all other offences remained designated as *perduellio*.

Another relevant law was the *lex Varia de maiestate* from 90 BC, which *de facto* replaced the previously mentioned law from 103 BC. This law was intended to address “the investigation of those whose intentional actions enabled allies to take up arms against Rome”.¹⁹ Shortly thereafter, however, this law was repealed by the Senate.

A very important achievement of Roman legislation was undoubtedly the *lex Cornelia de maiestate*, which for the first time introduced the so-called interdiction of fire and water as a punishment for high treason, meaning, simply put, exile from Rome. The law was adopted during Sulla’s dictatorship in 81 BC, with the elements of high treason here consisting primarily of actions by officials that were contrary to the *dignitas civitatis*, in addition, however, it also penalized various attacks by citizens against magistrates.²⁰

¹⁵ This part of the article is partially based on a previously published article by the author, for more details see: ŠMEJKALOVÁ, M. *Perduellio a sacrilegium v době římské republiky. Právněhistorické studie*, 2023, Vol. 53, No. 1, pp. 165–180.

¹⁶ SKŘEJPEK, M. *Prameny římského práva: Fontes iuris romani*. 2nd ed. Praha: LexisNexis, 2004, p. 27.

¹⁷ *Ibid.*, p. 47.

¹⁸ KOŁODKO, P. *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych: Od ustawy XII Tablic do dyktatury Sulli*. Białystok: Temida 2, 2012, p. 188.

¹⁹ *Ibid.*, p. 208.

²⁰ SANTALUCIA, B. *Studi di diritto penale romano*. Roma: L’Erma di Bretschneider, 1994, p. 143.

The last two laws, the *lex Iulia de maiestate* from 46 BC and the *lex Iulia maiestatis* from 8 BC, are closely related. Although it is appropriate to note that the latter law temporally falls into the period of the Principate, both laws must be interpreted in conjunction with each other, and therefore they are presented together here. The fact that these two laws were used as the basis for the regulation of high treason in both the Theodosian and Code of Justinians should not escape attention. Their main content was a list of elements of crimes that fell under both *maiestas* and *perduellio*. The second of the named offences included, for example, launching a rebellion against Rome, unauthorized departure from a province (by its governors), or mutiny. Both offences thus still existed side by side here, and their merging occurred gradually.²¹

Although the period of the Roman Republic brought a whole series of legislative achievements in relation to the crime of high treason, the question of the protection of authority remained largely overshadowed in them compared to the archaic period and the Empire.

If we turn again to Livy, we cannot ignore that he repeatedly mentions in his work the extraordinary severity of the punishments applied for high treason during the Republic, and these death penalties can often be described as ritualistic. Those convicted of committing high treason faced being thrown from the Tarpeian Rock,²² or, in the case of deserters, being stoned to death.²³ Alternatively, the previously described interdiction of fire and water could also be imposed for high treason.

The Empire – The Principate

Crimen maiestatis during the Principate

During the Principate, apparently also due to the influence of Julius Caesar on the content of the *lex Iulia maiestatis*, which has not survived to this day, a certain change in the elements of high treason can be observed.²⁴ A debate resonates among scholars regarding this law from the early Principate as to whether this law worked more with the punishment of the interdiction of fire and water (i.e., exile) – thus adopting the punishment that was still used at the end of the Republic, as claimed for example by Richard Bauman,²⁵ or directly with the death penalty. C. W. Chilton believes that with the onset of the Principate there was a rapid deterioration in the conditions of exile as demanded by the interdict, which then *de facto* amounted to a death sentence.²⁶ Barbara Levick engages in the scholarly

²¹ CHILTON, C. W. The Roman Law of Treason under the Early Principate. *The Journal of Roman Studies*, 1955, Vol. 45, p. 74.

²² LIVIUS, T. *Livius Dějiny II–III*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1972, p. 487.

²³ Ibid., p. 479.

²⁴ LEVICK, B. M. Poena Legis Maiestatis. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 1979, Jhrg. 28, Nr. 3, p. 361.

²⁵ BAUMAN, R. A. *Impietas in principem, a study of treason against the Roman emperor with special reference to the first century A.D.* München: C. H. Beck, 1974. Cited from MELOUNOVÁ, M. Crimen maiestatis and the poena legis during the Principate. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2014, Vol. 54, No. 4, p. 411.

²⁶ CHILTON, c. d., p. 73.

debate and leans more towards the opinion that the typical punishment prescribed by this law for high treason was indeed death.²⁷

However, one cannot overlook the opinion of Robert Samuel Rogers, who concludes in his book that not only did the punishments for high treason vary, but high treason itself was divided into two partial elements of the crime: “It is quite clear from Ulpian’s passage²⁸ that all cases of *maiestas* were not of the same nature, Augustus’s law on *maiestas* included both old charges for *perduellio* and less serious charges, such as *de famosis libellis*.²⁹ This distinction must be kept in mind constantly when studying charges of *maiestas*.³⁰ If we were to comment on this opinion, it is obvious that the elements of high treason evolved over time and in this connection, there was a certain differentiation according to the severity of the offence. A similarity can be seen here with *parricidium*, in which internal differentiation according to the severity of the act (and according to the relationship of the person who was the victim to their murderer) also existed.³¹ Following Robert Samuel Rogers, C. W. Chilton also emphasizes that the punishment for *perduellio* was the strictest punishment, i.e., the death penalty, while for *maiestas* the punishment was only exile.³²

Records of actual trials from the time of the Principate are preserved to this day in much greater numbers, but due to the limited scope of this article, only two will be presented again. In order to achieve a more comprehensive coverage of the entire period of the Principate, this article presents cases from different epochs and is thus not limited, for example, only to the period of the reign of Julius Caesar, the first presented case thus falls into the period of the reign of Emperor Tiberius, as it took place in 17 AD.

The Trial of Appuleia Varria

As Tacitus writes, Appuleia Varria was the niece of Emperor Augustus’s sister, and was denounced by an unknown informant and accused partly of adultery and partly of high treason. She was accused of the fact “that by insulting speeches she held the divine Augustus and Tiberius and his mother up to ridicule, and that, despite being related to Caesar, she commits adultery”.³³ It is interesting that these two charges were judged under different laws – adultery was decided under Julian’s law, i.e., the *lex Iulia de adulteriis coercendis* from 18 BC.³⁴ Conversely, regarding high treason, Tiberius declared that he wished it to be investigated only if someone spoke disrespectfully of the divine Augustus. However, since in this case it was a personal insult to Tiberius, he determined that he did not want this crime to be investigated. At the subsequent session of the Senate, he requested on

²⁷ LEVICK, *c. d.*, p. 361.

²⁸ He refers to the 48th book, fourth title, eleventh fragment of the Digest: “[...] Indeed, not every accused under the Iulian law on high treason is in this position, but only one accused of high treason motivated by hostility against the state or the emperor. If someone is accused under the Iulian law on lese-majeste for another reason, he is freed from the crime by death.”

²⁹ For example, writing libellous or defamatory texts.

³⁰ ROGERS, R. S. *Criminal Trials and Criminal Legislation under Tiberius*. Middletown: American Philological Association, 1935, pp. 6–7.

³¹ See e.g. LEVICK, *c. d.*, p. 361.

³² CHILTON, *c. d.*, p. 73.

³³ *Tac. Ann.* 2. 50, cited from TACITUS, P. C. *Tacitovy Letopisy. Bibliotéka klasikův řeckých a římských. Tacitovy dějiny*. Praha: E. Grégr, 1872, p. 113.

³⁴ BARTOŠEK, *Encyklopedie římského práva*, p. 206.

behalf of the accused that her statements not be considered a crime. The outcome of the proceedings was therefore an acquittal of the charge of high treason, but for the charge of adultery she was to be handed over to her relatives and banished from Rome according to ancient traditions.³⁵ It is very interesting to observe in retrospect what reverence Augustus continued to enjoy, he was essentially placed on a pedestal of inviolability by Tiberius, and his very person was protected even after his death.

The Trial of Gnaeus Calpurnius Piso

We will remain with Tacitus's work when examining the second case, which concerns high treason during the Principate. As Robert Samuel Rogers writes, Tacitus devoted a significantly more extensive description to this particular case of high treason than to any other – thus we do not have to deduce as much from the historical context here, moreover, it is good to note that we are already talking about a case for which the Senate decree has also been preserved, which likewise provides a detailed insight into the situation.³⁶

In this specific case, we learn about the governor of the province of Syria, Gnaeus Calpurnius Piso, who in 20 AD was tried for his conduct partly in the administration of the province and partly for his relationship to and alleged connection with the death of Germanicus Iulius Caesar.

Germanicus himself is an extremely interesting person, therefore he will be briefly introduced in the following lines. He was the adoptive son of Emperor Tiberius and already in 7 AD, although he was still five years short of the required age, he became a quaestor, thanks to his privileged position as a member of Tiberius's family.³⁷

He subsequently fought alongside Tiberius against the Germanic tribes, and as a decorated and successful military commander, became a consul in 12 AD. It is interesting to note, however, that in this case he avoided the obligation to first be a praetor, which was usually considered a prerequisite.³⁸ In 13 AD, Germanicus becomes a member of Augustus's advisory council, and it is determined that all decisions of this body are to be perceived as decisions of the entire Senate.³⁹

Over the next few years, Germanicus continued to fight the Germanic tribes, and when he returned to Rome in 17 AD, Tiberius asked the Senate that Germanicus be appointed leader of the eastern provinces, and that he be allowed to enjoy the so-called *imperium proconsulare maius*, i.e., the highest military authority. Around 18 AD, Gnaeus Calpurnius Piso was installed by Tiberius in the position of provincial governor, and soon he stopped respecting the orders given to him by Germanicus, such as transferring part of the army from Syria to Armenia – this and other disputes led to growing tension between the two men.⁴⁰

³⁵ Tac. Ann. 2.50.

³⁶ ROGERS, Robert Samuel. A Tacitean Pattern in Narrating Treason-Trials. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1952, Vol. 83, p. 279.

³⁷ JONES, T. Germanicus. In: PAGAN, V. E. (ed.). *The Tacitus encyclopedia. Volume I*. Chichester: Wiley Blackwell, 2023, p. 480.

³⁸ Ibid., p. 481.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid., p. 482.

The situation escalated when Germanicus's health suddenly began to deteriorate, and he was convinced that Piso had poisoned him, his suspicions only multiplied when items traditionally associated with the practice of black magic⁴¹ were found near the camp. Germanicus subsequently died at the age of 35, and the wheels of the trial against Piso slowly but surely were set in motion.

The delator⁴² Fulcinus Trio, acting as the accuser, demanded that Piso be convicted by the consuls and thus decided not to use the classical procedure with a trial before the *quaestio*, presided over by a praetor, which was usually responsible for hearing the crime of high treason.⁴³ Wilhelm Kiendorf traces the reasons why Trio wanted to take the path of the Senate as follows: "a) not only was the accused a prominent member of the aristocracy, but the alleged murdered man was also the adoptive son of the emperor [...] b) in a senatorial trial it was permissible to join complaints that would have required several proceedings in ordinary proceedings [...]".⁴⁴ To this Alison Cooley adds that "it was a relatively new innovation"⁴⁵ and we can thus observe a shift from investigative commissions to the Senate.

It must be said that Trio's involvement in the trial aroused the opposition of the members of Germanicus's staff, for they claimed that Trio was not involved in the case in any way and subsequently obtained only the authorization to judge Piso's earlier career. Tiberius, who was an emperor at this time, was asked to hear this case himself, the emperor, nevertheless, decided to listen to his advisors and handed the case over to the senatorial court for resolution.⁴⁶

Although he shifted the jurisdiction from himself to the Senate, he personally presided over the court, investigated Piso's career, and summarized the presented charges – they were of several types: partly for the maladministration of the province of Spain, which had fallen under his administration in previous years, partly for the alleged premeditated murder of Germanicus, which he was supposed to have committed by administering poison, and partly, which is central to this article, for "undermining" the trust of the army he commanded in Syria and inciting a civil war inside and outside the province.⁴⁷

The Senate decree *Senatus Consultum de Cn. Pisone Patre* from the year 20 AD has been preserved to this day, comprehensively describing this case, however, it must be stated that this decree "does not provide information on how the case originally came before the Senate, but rather how Tiberius ordered the Senate to proceed after Piso's suicide".⁴⁸ Nevertheless, we can read in it, for example, that Piso tried to "incite civil war [...] because he abandoned the province of Syria [...] and because of this, Roman soldiers were forced into conflict with each other [...]".⁴⁹ Piso's defence, which consisted of Manius Lepidus, Lucius Piso, and Livineius Regulus, managed to overturn the murder charge, but they did

⁴¹ Ibid.

⁴² BARTOŠEK, *Encyklopedie římského práva*, p. 88.

⁴³ KIERDORF, Wilhelm. Die Einleitung Des Piso-Prozesses (Tac. Ann. 3,10). *Hermes*, 1969, Jhrg. 97, Nr. 2, p. 247.

⁴⁴ Ibid., pp. 247–248.

⁴⁵ COOLEY, A. E. *The Senatus consultum de Cn. Pisone patre: text, translation, and commentary*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023, p. 45.

⁴⁶ ROGERS, A Tacitean Pattern in Narrating Treason-Trials, p. 280.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ COOLEY, c. d., p. 45.

⁴⁹ *SC de Cn. Pisone patre* 45.

not register such success with the high treason charge. Unfortunately, however, we will not know how the trial would have ended if it could have proceeded properly all the way to the end, because Piso committed suicide after being placed under house arrest.⁵⁰

In the Senate decree, we read that Piso was condemned posthumously such that “in accordance with the customs of our ancestors, no women who should have mourned him are allowed to mourn, all his statues and portraits are to be removed [...] his name is to be removed from the base of the statue of Germanicus which was erected on the Campus Martius [...] and his property shall be declared public property, with the exception of a forest in Illyria, which is to be returned to Emperor Tiberius”.⁵¹

The Senate subsequently resolved that half of the property was left to his son of the same name, who served in the role of quaestor, because “it is to be hoped that he will be completely different from his father and will behave properly and appropriately if he changes his first name so as not to be named the same as his father”.⁵² The second half was then to be received by Piso’s second son, Marcus, without further conditions. It was also stated that Piso’s daughter, Calpurnia, was to receive one million sesterces as her dowry, and another four million as her *peculium*.⁵³

As a side note, it is interesting to state that, as Elizabeth Cooley points out, the Senate also used “extreme terms to condemn Piso’s personality, even stripping him of humanity and essentially isolating him from the rest of mankind [...]. The use of the word *feritas* ranked Piso among barbarians and wild animals, so they essentially considered him less than human.”⁵⁴

The second interesting side note is the fact that the emperor also reprimanded the accuser Trio, insisting that “he should lessen the vehemence in his speeches, *monuit ne facundiam violentia praecipitaret*”.⁵⁵

It is important here to emphasize the role the emperor played in the judicial process, because according to Steven H. Rutledge, this period can be characterized by “the rule of law [...] for the ruler only elevated himself to a level above the law during the time of Emperor Justinian”.⁵⁶ In connection with this last quotation, one can reflect on how significant a shift in the punishment of high treason occurred since the days of the Republic. It seems that the proceedings themselves were more thorough, taking place before the Senate, apparently even with the possible participation of the ruler. Although we unfortunately cannot say exactly what sanction would have been applied if he had lived during the trial, due to the suicide of the accused Piso, we can observe here as well that it was a sanction that was degrading in a certain way – i.e., the removal of portraits, statues, or the obligation for the son to change his name, but also a financial one, which consisted in the confiscation of property. Therefore, if we are again to look for an answer to the research question that

⁵⁰ ROGERS, A Tacitean Pattern in Narrating Treason-Trials, p. 280.

⁵¹ *SC de Cn. Pisone patre* 71. To this it can only be noted that according to Michal Skřejpek, this was the so-called *damnatio memoriae*, i.e., the erasure of the memory of the condemned person. See KINCL – SKŘEJPEK – URFUS, c. d., p. 336.

⁵² Ibid., p. 123.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid., p. 165.

⁵⁵ RUTLEDGE, Steven H. Delatores and the Tradition of Violence in Roman Oratory. *The American Journal of Philology*, 1999, Vol. 120, No. 4, p. 560.

⁵⁶ Ibid., p. 282.

this article poses, namely how authority was protected in accusations of high treason, the use of certain, essentially exemplary, punishments was intended to act both as a certain corrective to behaviour, but at the same time certainly also as prevention, which was meant to deter possible future perpetrators from committing the crime of high treason.

The Empire – The Dominate

Since three major codifications of Roman law fall into the period of the late Roman Empire, which is usually designated as the Dominate, this chapter is devoted to a progressive analysis of the relevant provisions of the Theodosian Code from 438 AD,⁵⁷ the Code of Justinian from 529 AD, and also the Justinian Digest from 533 AD.⁵⁸ Due to a sufficient number of preserved codifications, the analysis of specific cases was not undertaken for this period, as was the case in the preceding periods.

Crimen maiestatis in the Theodosian Code

The Theodosian Code must not be missing in this article, as “it was the first official attempt to codify the law”.⁵⁹ Nevertheless, according to the opinion of the author collective Jaromír Kincl, Valentin Urfus, Michal Skřejpek, it was “a collection of mediocre juristic quality, it had completely extraordinary historical significance for Western Europe. It was published shortly before the definitive fall of the Western Roman Empire, but it survived the fall and as a result of the principle of the personality of law it remained in force as the ‘national law’ of the Romans and the Catholic Church until the 11th century.”⁶⁰ However, it is a codification so fundamental that this article will focus on specific provisions of the Code that deal with high treason.

C. Th. 9, 5 – On lex Iulia maiestatis and C. Th. 9, 6 – A slave must not accuse his master, nor a freedman his patron or family patron, except for the crime of high treason

When searching for the crime of high treason in the Theodosian Code, it is interesting to find that while the fifth title of the ninth book is devoted to high treason, its very name suggests that it refers to the earlier law *lex Iulia maiestatis*, which it merely supplements, as this title consists of only one fragment. The immediately following title also deals with high treason, but in the context of the obligation of a slave, respectively a freedman, to accuse his master (or patron).

“Whoever has brought an accusation of high treason against another, let him know that if he is unable to support his charge with clear evidence, he himself shall be subjected to torture, for in such a matter no one can be protected by any privilege of his position. Likewise, he who is proven to have induced or instigated the accuser to such a charge must also be tortured, so that just retribution may be exacted on all who knew of this crime,”⁶¹

⁵⁷ KINCL – SKŘEJPEK – URFUS, *c. d.*, p. 41.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 44.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 40.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 41.

⁶¹ *C. Th. 9, 5, 1.*

reads the fifth title. Thus, a certain tightening of the *lex Iulia maiestatis* procedure can be observed, and perhaps a certain effort to prevent false accusations of high treason.⁶²

The sixth title then addresses the relationship between a slave and his master, or between a freedman and his patron, specifically in relation to the bringing of an accusation by a slave (freedman). First of all, one can read that: “If slaves accuse their masters, there is no need to await the outcome of a judicial proceeding, there is no need for any investigation or examination – those who bring such charges are to be immediately burned along with their denunciations, writings, and everything they have prepared for the accusation. The exception, however, is the crime of high treason, because in this case even a denunciation submitted by a slave is considered honourable, for this crime is directed directly against the emperor.”⁶³

High treason was thus a crime so serious that something otherwise unthinkable under different circumstances – i.e., a slave accusing his master – was permitted. As an aside, it is interesting to notice what harsh punishments awaited slaves if they perhaps attempted to accuse their master of any other crime. This also resonates with the following fragment, which reads: “If any member of the household or servants should bring an accusation against his master with the intent to damage his honour, life, or property, he must be executed by the sword at the very beginning of the accusation, even before the summoning of witnesses and the judicial investigation. Such a shameful accusation must be silenced before it is even heard. The only exception is the crime of high treason.”⁶⁴

Crimen maiestatis in the Code of Justinian

The Code of Justinian, to which the following subchapter will be devoted, is one of the components of the *Corpus Iuris Civilis* collection of Emperor Justinian and represents a revision of the original Code of Justinian from 529 AD. After the publication of the Digest in 533 AD, “the necessity of harmonizing the Code with the Digest and the Institutes also arose [...] under the name ‘*Codex Iustinianus repetitae praelectionis*’ (the Code of Justinian of the repeated reading) the codification came into effect on December 29, 534.”⁶⁵ The following lines are thus devoted to an analysis of the relevant provisions of the code.

C. I. 9, 8-On lex Iulia maiestatis

The title of the eighth title of the ninth book of the Code of Justinian practically matches the already described corresponding part of the Theodosian Code above, and it also deals with the older law *lex Iulia maiestatis*. Besides the fact that some fragments speak about the possibility of conducting interrogations by torture and in this context also that no one can be protected by their military rank or position if they were subjected to torture⁶⁶ based on imperial consent,⁶⁷ the fifth fragment can be considered fundamental. Regarding tor-

⁶² At this point, one can speculate whether this has some connection with the multitude of political trials, for example, during the reigns of Emperors Caracalla or Diocletian.

⁶³ *C. Th.* 9, 6, 2.

⁶⁴ *C. Th.* 9, 6, 3.

⁶⁵ KINCL – SKŘEJPEK – URFUS, *c. d.*, p. 49.

⁶⁶ *C. I.* 9, 8, 3.

⁶⁷ *C. I.* 9, 8, 4.

ture, it should also be noted that only in this era does it become permissible even for free people, not only for slaves, as was the case earlier.⁶⁸

The constitution in question offers a lot of fundamental information, which will be gradually analyzed here. First, it states that high treason is committed by: “Whoever enters into a criminal alliance with soldiers, private individuals, or even barbarians, who takes or accepts an oath that binds him to such a group, who plans the murder of illustrious men from the court or senators.”⁶⁹ The perpetrator of high treason, according to the same fragment, would be punished by execution by the sword and his property would be forfeited to the state treasury.⁷⁰

Furthermore, it stipulates that the sons of the perpetrator of high treason will not pay for their father’s crime with the same punishment but will only be excluded from the possibility of inheriting from their mother, grandparents, and other relatives, including inheriting from the testaments of strangers. It is literally stated that they are to “forever remain destitute and poor, and the *infamia*⁷¹ of their father is to follow them to the end of their lives, so that they can never attain any public role”.⁷² Moreover, although the sons were not to face a capital sentence, the life the descendants of a traitor led was to be truly desperate, the fragment directly states that “death is to be a comfort and life a punishment”.⁷³ The fragment right away, and under the threat of infamy, forbids any interference with the imperial decision and stipulates that an appeal in this matter is not possible.⁷⁴

Those who, on the contrary, suffered somewhat less from the punishment of their fathers were daughters, and this directly because they were considered the weaker sex (*infirmitas sexus*), who, unlike their brothers, would not exude such boldness. For that reason, they could inherit ¼ of their mother’s inheritance, so that they could thus secure “a modest income, rather than material advantages and an heir’s status”.⁷⁵

It is interesting that according to this fragment, investigations were initiated even after the death of the perpetrator of high treason, and this had been the case “since the time of Emperor Marcus Aurelius, who ordered the confiscation of the property of the senator Depitianus after his death for participation in the conspiracy of Avidius Cassius even after his death”.⁷⁶ The Code immediately explains the reason for investigating and condemning the perpetrator even after his death, so that “his memory may be forbidden and his property seized from his heirs”.⁷⁷ However, this is a practice that was introduced earlier, as previously illustrated in the case of Gnaeus Calpurnius Piso, where although conviction for high treason occurred only after the death of the accused, by the emperor’s involvement, the impact on the descendants of Gnaeus Calpurnius Piso was not as intense as the Code of Justinian prescribes. It can thus be speculated that the emperor could personally intervene in the severity of the punishment and breach the legal basis.

⁶⁸ KINCL – SKŘEJPEK – URFUS, *c. d.*, p. 339.

⁶⁹ *C. I. 9, 8, 5.*

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ In the sense of infamy.

⁷² *C. I. 9, 8, 5, 1.*

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ *C. I. 9, 8, 5, 2.*

⁷⁵ *C. I. 9, 8, 5, 3.*

⁷⁶ *C. I. 9, 8, 6.*

⁷⁷ *C. I. 9, 8, 6, 2.*

Crimen maiestatis in the Digest of Justinian

For completeness in the exposition of the legislation of the Dominate period, it is necessary to devote a separate chapter precisely to this code of Emperor Justinian from 533 AD, and specifically in relation to the crime of high treason. The following chapter is therefore focused on fragments that deal with the examined offence.

D. 48, 4 – On the Iulian law relating to the crime of lese majesty

The first sentence of the first fragment of the fourth title of the forty-eighth book of the Digest states that “The crime of *lese majesty* may closely resemble that of sacrilege”.⁷⁸ It is nonetheless appropriate to devote more detail to this offence in the imperial period, therefore, this part of the article analyses in more detail all eleven fragments that are part of this title. As the name of the title already suggests, it is based on Iulian’s law on lese majesty, which has already been discussed above. It is, however, pertinent to note that this law has not been preserved to this day, and Digest of Justinian is exactly one of the main sources that still exist today regarding this law.

The fragment in question, which comes from the 7th book On the Duties of Proconsul, states that Ulpian lists the following among the elements of high treason: “The crime of *lese majesty* is committed against the Roman people, or against their safety, and he is guilty of it by whose agency measures are maliciously taken for the death of hostages, without the order of the Emperor, or when men armed with weapons or stones appear in the city, or are assembled against the State, and occupy public places or temples, or where assemblies have been called together, or men convoked for sedition, or where, by the malicious aid and advice of anyone, plans have been formed by which the magistrates of the Roman people, or other officials invested with command or authority may be killed, or where anyone bears arms against the government, or sends a messenger or letter to the enemies of the Roman people, or communicates to them any password, or commits any act with malicious intent by means of which the enemies of the Roman people may be assisted in their designs against the government, or where anyone solicits or inflames soldiers, in order that a sedition or a tumult may be excited against the State.”⁷⁹

The second fragment, which also comes from Ulpianus, but this time from the 8th book of *Disputations*, includes in the elements of the crime also the failure to leave a province after the arrival of a successor, meaning practically seemingly the usurpation of power, furthermore, desertion from the army, defection, or knowingly or falsely writing or dictating information into public documents.⁸⁰

Closely related to the second fragment is also the third fragment, this time coming from the 14th book of *Institutiones* and the jurist Marcianus, who, while speaking of the Law of the Twelve Tables, also emphasizes that even according to Iulian’s law on high treason, one should be punished who diminishes public dignity, who during a war surrenders or recklessly abandons the war chest, but even he “who engages in hostilities, without the order of the Emperor, or levies soldiers, or equips an army, or, when his successor arrives

⁷⁸ D. 48, 4, 1 (*Ulp. 7 de off. procons.*).

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ D. 48, 4, 2 (*Ulp. 8 disp.*).

in the province, does not deliver the army to him, or who relinquishes his command, or deserts the military service of the Roman people, or who, being a private individual, knowingly and fraudulently performs some act of authority or magistracy, or causes any of the things above mentioned to be done.”⁸¹ It is important to point out the fact that Iulian’s law apparently also punished, according to today’s terminology, the instigator, i.e., not only the one who directly committed the act.

In the fourth fragment, according to Scaevola and the 4th book of Rules, it is again possible to encounter the information that leading the Roman people into a trap and inducing “friends to become enemies of the Roman people,”⁸² fell under the elements of high treason. Beyond what was mentioned earlier, here one can find the release from prison of an accused person who has confessed to the court. At the very end of the fragment, however, is an opportunity to practically fulfil the elements of *crimen maiestatis* but not be liable for it, since “he is acquitted by the Senate of this crime who melted down the statues of a condemned emperor”.⁸³

A completely opposite approach is taken by the fifth fragment, which defines that the crime of lese majesty is not committed by “he who repairs the statues of the Emperor which have become damaged by age”⁸⁴ or “who, having thrown a stone without aiming at anything, accidentally strikes a statue of the Emperor”⁸⁵ or “sell the statues of the Emperor which had not yet been consecrated”.⁸⁶

The topic of damaging consecrated statues or depictions of emperors is also addressed in the following sixth fragment, which deduces the liability of one who would melt down such statues or depictions, or “commit any other act of this kind”.⁸⁷

The following fragment is devoted more to procedural institutes, for example, it is stated that “Persons who are infamous and have no right to bring an accusation are undoubtedly permitted to bring this one.”⁸⁸ In this context, it is interesting to observe what gravity was attached to combating high treason, given the possibility of the so-called *humiliores* to accuse in this case.⁸⁹ However, those lower in status were not the only ones who had this opportunity, the fragment also speaks of accusing slaves who would speak against their masters or freedmen speaking against their patrons.⁹⁰ An interesting part of this fragment is then the mention of the possible impunity of the reckless and insane, which however does not apply to “although rash persons ought to be punished, still, they should be excused, just as lunatics are, when the offence is not included in the strict terms of the law (author’s note – this apparently means Iulian’s law on high treason), or if it should be

⁸¹ D. 48, 4, 3 (*Marc. 14 inst.*).

⁸² D. 48, 4, 4 (*Scae. 4 reg.*).

⁸³ D. 48, 4, 4, 1 (*Scae. 4 reg.*).

⁸⁴ D. 48, 4, 5, 1 (*Marc. 5 reg.*).

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ D. 48, 4, 5, 2 (*Marc. 5 reg.*).

⁸⁷ D. 48, 4, 6 (*Ven. 2 de iud. pub.*).

⁸⁸ D. 48, 4, 7 (*Mod. 12 pandect.*).

⁸⁹ Those of lower standing, or *humiliores*, were citizens of lower social classes, from the 2nd century onwards, criminal sanctions for them were stricter than for the *honestiores*, for more on this see: BARTOŠEK, *Encyklopedie římského práva*, p. 166.

⁹⁰ D. 48, 4, 7 (*Mod. 12 pandect.*).

punished, as resembling one specified by the law.”⁹¹ It thus suggests that under Iulian’s law on high treason, it was possible to impose exemplary punishments, the aim of which could be a certain preventative function, i.e., to deter other potential perpetrators.

Another practically procedural fragment stipulates that “women are also heard in cases involving *lese majesty*”.⁹² Because here the Digest refers to a specific case – the uncovering of the conspiracy of L. Sergius Catilina from 63 BC – which was revealed to Marcus Tullius Cicero by a woman named Fulvia.⁹³

The fact that Iulian’s law on the protection of majesty was a very comprehensive law is also proven by the 9th fragment, which treats the handling of the property of those convicted of high treason. Although it might suggest that such properties fall to the state, this was not always the case. Provided the convicted person had children, the property fell to them. In the opposite case, if he was thus childless, the state treasury claimed the property.⁹⁴

The tenth fragment only mentions an additional element of the crime and stipulates that “he can be accused of *lese majesty* by whose aid, advice, or malicious contrivance a province or a city has been delivered to the enemy”.⁹⁵

The final fragment then regulates what happens to the accused in the event of death. Here it is necessary to emphasize that the procedure differed according to when the accused died. Generally, it applies that “he who dies while an accusation against him is pending retains his civil status unimpaired, for the crime is extinguished by death”,⁹⁶ but according to this fragment, this does not apply to the perpetrator of high treason. It is therefore appropriate to mention that the ninth and eleventh fragments practically contradict each other, since one talks about the fact that the traitor’s property fell to his children, while the other says the exact opposite. But as has already been illustrated in this article, the trial of perpetrators of high treason practically proceeded even after the perpetrator’s death.

To define the context, and perhaps a closer understanding of the contradictoriness of these fragments, it is thus necessary to also investigate the twentieth and twenty-fourth titles of the same book.

In the twentieth title we can read that “[...] property is confiscated either when life or citizenship is forfeited, or a servile condition is imposed”.⁹⁷ We thus read that the confiscation of the condemned person’s property did indeed occur in the case of the death penalty. Furthermore, it is necessary to also mention the third fragment, which is explicitly devoted to the confiscation of the dowry of convicted women. In this case, the dowry was confiscated if a conviction occurred under five laws, i.e., “for high treason, public violence, parricide, poisoning, and assassination”.⁹⁸ Again, we read that a conviction for high treason was the basis for the confiscation of not only property, but also the dowry.

The twenty-fourth title may seem irrelevant from the point of view of property and its confiscation, since it deals with the handling of the corpses of the condemned, it is

⁹¹ Ibid.

⁹² D. 48, 4, 8 (*Pap. 13 resp.*).

⁹³ Sall. Cat. 2, 1.

⁹⁴ D. 48, 4, 9 (*Herm. 5 iur. epit.*).

⁹⁵ D. 48, 4, 10 (*Herm. 6 iur. epit.*).

⁹⁶ D. 48, 4, 11 (*Ulp. 8 disput.*).

⁹⁷ D. 48, 20, 1 (*Call. 1 de iur. fisc. et pop.*).

⁹⁸ D. 48, 20, 3 (*Ulp. 33 ad ed.*).

interesting to note as an aside that relatives were not permitted to bury the corpses of those condemned for high treason. We can speculate whether this was again a kind of attempt to atone for a transgression as serious as high treason was, or whether it was more a certain continuation of the punishment – meaning that the condemned person did not deserve to rest in a grave and the only option the relatives had was “[...] the bodies of those who have been sentenced to be burned can be claimed, in order that their bones and ashes, after having been collected, may be buried”.⁹⁹

As an explanation, however, it is also possible to seek the fact that the ninth fragment comes from the pen of Hermogenianus, i.e., from the time of the reign of Emperor Diocletianus and roughly from the turn of the third and fourth centuries AD.¹⁰⁰ Conversely, the eleventh fragment is then attributed to Ulpianus, who lived and created almost 150 years earlier.¹⁰¹ It is therefore possible that during the time between the creation of both fragments there was a change in the perception of Julian’s law on high treason, which led to the internal contradiction of the fourth title.

The Digest brings the most comprehensive information in relation to the crime of high treason, whether it was regarding the elements of the crime, the procedure, or the punishment. If we were again to provide a partial conclusion in relation to the research question of this article, it is suggested that in the period of the Dominate it was especially the emperor, as the main representative of the state and the church, who was placed in such an inviolable position that, for example, even the melting down of coins with his likeness (and thus inevitably the destruction of the given depiction) was considered high treason.

Conclusion

This article attempted to briefly present the crime of high treason, both under its archaic designation *perduellio* and under the later, more widely known designation *crimen maiestatis*. The main research aim of the article was to outline how the protection of authority was achieved precisely through the prosecution of the crime of high treason.

From the beginnings of ancient Roman civilization, the crime of high treason was perceived as an act that was not merely unlawful, but moreover deeply encroached upon the very foundations of the social, religious, and political establishment. It can be assumed that this is exactly why this offence belonged among the most serious crimes a Roman citizen could commit and why it required the strictest punishment.

In archaic times, high treason was viewed as an act by which the sacred harmony with the gods, the so-called *pax deorum*, on whose preservation the entire existence of the Roman *civitas* rested, was disrupted. Punishing the perpetrator thus had a significant ritual and symbolic overlap, since the purpose of the punishment was not simply punishing the perpetrator, but especially re-establishing the disrupted harmony with the gods.

In the period of the Republic, one can observe a shift towards the protection of political structures and state officials, but above all a significant development in legislation, for during this period a whole series of laws dealing with high treason were adopted. Even

⁹⁹ D. 48, 24, 1 (*Ulp. 9 de off. procons.*).

¹⁰⁰ *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. V Praze: J. Otto, 1897, sv. 11, p. 192.

¹⁰¹ *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. V Praze: J. Otto, 1907, sv. 26, p. 163.

in this period, however, one cannot ignore the persisting ritual aspect of punishments for high treason, among which belonged, for example, being thrown from the Tarpeian Rock or exile from Rome using the interdiction of water and fire.

The most significant shift in the perception of authority in connection with the setup of punishing high treason, however, is offered by the imperial period, to which this article devoted the most detailed attention. The period of the Principate is typical for its generally prevailing tendency to deify rulers, which is also connected with the fact that an attack on him began to be considered an attack on Rome as a whole. In this period, therefore, the trend of expanding the elements of crimes subsumed under the concept of high treason is distinct, specifically including some strongly symbolic expressions, among which undoubtedly belong the damaging of coins with the likeness of the emperor or the destruction of his statue (although exceptions existed even in this regard). The general trend of the Principate is a certain sacralization of the emperor's authority, the violation of which is no longer perceived just as high treason, but simultaneously as sacrilege.

Considering the above, it can be concluded that the crime of high treason in Roman criminal law played a pivotal role as a tool for protecting authority, the form of which evolved along with how Roman society and the state organization evolved. Throughout the history of ancient Rome, authority as a significant attribute could be perceived in relation to peace with the gods, to state power, and later especially in relation to the person of the emperor himself. The transformation of the content of the concept of high treason, from the disruption of the *pax deorum* and the necessity of its restoration to a very precisely codified offence against state power well illustrates that alongside the transformations of the Roman state, transformations in the perception of this offence and its punishment occurred.

A certain silver thread that can be observed in all phases of the development of Roman law and society is the emphasis on the exemplary, ritual, and symbolic function that was associated with punishing the crime of high treason. In this regard, it would undoubtedly be beneficial in further research of this issue to connect the outlined symbolic aspects of the perception of high treason in Roman society with the perception of similar offences in the period of the Middle Ages, both in the context of systems strongly influenced by Roman law, which later developed on the territory of present-day Italy as the historical core of ancient Rome, and elsewhere across Europe given the general significance of the reception of Roman law in the context of continental legal culture.

Herbert David: Justice v říšské župě Sudety optikou vzpomínek jejího hlavního představitele

Adam Šplíchal

Masarykova univerzita, Právnická fakulta

Katedra dějin státu a práva

E-mail: adam.aug.splichal@gmail.com

ORCID: 0009-0007-4087-6874

Herbert David: Justice in the Reichsgau Sudetenland through the Lens of the Memories of Its Main Representative

Abstract:

This study examines the fate of justice in the Reichsgau Sudetenland through the recollections of its leading representative, Dr. Herbert David (1900–1987). Drawing on archival research in German repositories and David's own memoirs, the article reconstructs the transformation of the legal system in the Sudetenland after its annexation to the Third Reich in 1938. David's memories, written decades later, represent a unique and hitherto underexplored source that illuminates the personnel challenges, institutional restructuring, and ideological pressures faced by the judiciary in this border region. His testimony reveals both the practical functioning of courts under Nazi rule and the tensions between local actors and central Reich authorities. By contextualizing David's narrative with secondary literature on Nazi law and Sudeten German politics, the article highlights the interplay between law, ideology, and power in a newly established Reichsgau. It also addresses the limitations and biases of David's recollections, while emphasizing their value as the only surviving insider account of judicial administration in the Sudetenland during the years 1938–1945.

Keywords: Herbert David; Reichsgau Sudetenland; Nazi law; judiciary in the Sudetenland; Sudeten German Party (SdP)

Klíčová slova: Herbert David; Říšská župa Sudety; nacistické právo; justice v Sude-tech; Sude-toněmecká strana (SdP)

DOI: 10.14712/2464689X.2026.561

Úvod

Předkládaná studie se zaměřuje na analýzu dosud prakticky nezpracovaného pramene, jenž zásadním způsobem rozšiřuje poznání o fungování justice v Říšské župě Sudety po roce 1938. Jejím hlavním cílem je představit, kriticky zhodnotit a zasadit do širšího právněhistorického kontextu vzpomínky Herberta Davida, předsedy Vrchního zemského soudu (Oberlandesgericht) v Litoměřicích, který byl nejvýše postaveným představitelem nacistické soudní moci na anektovaném sudetoněmeckém území.

Motivací ke zpracování tématu je především skutečnost, že problematika praktického fungování soudní správy v Sudetech po roce 1938 zůstává v české i zahraniční historiografii dosud zachycena jen fragmentárně. Dosavadní výzkum, probíhající především ze strany německých historiků se soustředil především na normativní rámce nacistického právního řádu a institucionální změny v okupační politice, případně na obecné dějiny nacistické justice.¹ Chybějí však detailní studie, které by na základě osobních svědectví a archivních pramenů rekonstruovaly každodenní fungování soudních institucí v sudetoněmeckém prostoru.

Tato studie proto vychází z archivního výzkumu provedeného v několika německých archivech, kde se podařilo nalézt soubor dosud nepublikovaných pamětí Herberta Davida. Tyto vzpomínky vznikaly s velkou pravděpodobností ve druhé polovině 60. let 20. století, tedy přibližně dvacet let po zhroutilí nacistického režimu, a představují autorovo retrospektivní hodnocení jeho profesní i politické dráhy.² Přestože jsou sepsány s odstupem a zatíženy řadou autorských racionalizací, představují v rozsahu téměř sta stran mimořádně cenný narativní pramen, který svým rozsahem a mírou detailu nemá v současném stavu poznání obdoby.

Vzpomínky jsou výjimečné tím, že poskytují unikátní vhled do vnitřního fungování sudetské justice z perspektivy jejího nejvyššího představitele. Na rozdíl od oficiálních dokumentů říšské správy, ministerských výnosů či personálních akt, které zachycují především normativní a formální rovinu soudní správy, Davidovy paměti otevřeně reflektují praktické problémy spojené se zaváděním říšské legislativy, personálními konflikty, institucionální rivalitou i vztahy mezi soudní mocí, stranickými orgány a správními institucemi. Právě v tomto ohledu se jedná o mimořádně cenný pramen, který umožňuje nahlédnout do každodennosti soudního provozu – tedy do roviny, jež v oficiálních archivních fondech zůstává zpravidla nedostupná.

Zvolený metodologický přístup kombinuje pramennou analýzu Davidových vzpomínek s konfrontací jejich výpovědí s dobovou normativní úpravou, úředními dokumenty a odbornou literaturou, věnovanou nacistickému právu a justiční správě v anektovaných územích. Cílem není pouze reprodukovat autorovo vyprávění, ale především podrobit jeho výpovědi kritické interpretaci a zasadit je do širšího rámce vývoje nacistické právní ideologie, organizační struktury justice a mocenských vztahů v pohraničních oblastech.

¹ Zmínit je nutné především tyto práce: ANDERS, F. *Straßjustiz im Sudetengau 1938–1945*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2008; STAFF, I. *Justiz im Dritten Reich. Eine Dokumentation*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1964; FREI, N. *Der Führerstaat. Nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945*. München: dtv, 2002 či GRUCHMANN, L. *Justiz im Dritten Reich 1933–1940. Anpassung und Unterwerfung in der Ära Gürtner*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2001.

² Bundesarchiv Bayreuth, fond Ostsiedlungsdokumentation (dále jen OSTDOK) 21/15, DAVID, Herbert: Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat.

Lze konstatovat, že v současném stavu bádání představují Davidovy paměti jediný známý ucelený osobní pramen, který s takovou mírou konkrétnosti zachycuje problémy soudní správy v Sudetech po roce 1938 a umožňuje rekonstruovat nejen právní normy, ale především jejich praktickou aplikaci v podmínkách totalitního režimu.

1. Herbert David

1.1 David před rokem 1938

Herbert David se narodil 6. května 1900 v západočeské obci Jesenice (Jechnitz). Pocházel z rodiny s výraznou právníckou tradicí – jeho otec působil jako soudní rada, dědeček byl soudcem a stejnou funkci zastával i pradědeček. Podle vzpomínek spolužáků a sousedů se David vyznačoval mimořádnou cílevědomostí, která byla někdy vnímána až jako arogance.

Základní vzdělání získal na obecné škole v Kraslicích (Graslitz), poté pokračoval na gymnáziu v Litoměřicích (Leitmeritz). Toto studium se stalo významným mezníkem v jeho osobním i profesním životě. V osmnácti letech se zapojil do závěrečných bojů první světové války, když od 15. března do 28. října 1918 sloužil na italské frontě jako dobrovolník kadet-aspirant v c. k. horském dělostřeleckém pluku č. 202.

Po skončení vojenské služby zahájil studia na právnických fakultách v Lipsku a v Praze, kde roku 1925 úspěšně promoval.³

Od 1. října 1925 do 30. května 1926 absolvoval Herbert David vojenskou službu v československé armádě. Ve stejném roce se přestěhoval do severočeských Litoměřic, kde nastoupil jako advokátní koncipient. Roku 1927 uzavřel sňatek s Gretlou Schaurek, s níž měl později čtyři děti. Na konci roku 1930 úspěšně složil advokátní zkoušku a od roku 1931 působil v Litoměřicích již jako samostatný advokát.⁴

1.2 Politická radikalizace a vstup do národně socialistického prostředí

Již během 20. let, konkrétně od roku 1928, se Herbert David začal aktivně angažovat v nacionálně socialistickém hnutí. V rámci hlavní sudetoněmecké nacionálně socialistické strany v Československu – Německé národně socialistické dělnické strany (DNSAP), jejímž členem se stal roku 1931, se mu díky jeho výrazné cílevědomosti podařilo rychle vyšplhat na pozici *Ortsleiters* (místního vedoucího). Svě postavení dále posiloval jako jeden z hlavních řečníků strany.

Vedle politické činnosti se aktivně zapojoval také do turnerského hnutí, které se postupně stávalo jedním z hlavních center sudetoněmeckého nacionalismu. V jeho rámci byl členem veslařského spolku *Germania* a zároveň se věnoval atletice, především běhu, v němž dosáhl devíti vítězství v kategorii dospělých na turnerských soutěžích.⁵

Na počátku 30. let československé úřady zesílily represivní postup vůči DNSAP a s ní spojené organizaci *Volkssport*. Tento spolek byl roku 1932 rozpuštěn pro protistátní činnost a prokazatelné napojení na nacionálně socialistické struktury v sousedním Německu. Na to navázal tzv. „vzorový proces“ konaný v Brně, v jehož rámci byli vedoucí představitelé Volkssportu odsouzeni za úklady o republiku k několikaletým trestům odnětí svobody

³ Archiv Univerzity Karlovy, fond Matriky Německé univerzity v Praze, inv. č. 4, Matrika doktorů Německé univerzity v Praze (1924–1931), s. 145.

⁴ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, fond R 3001, sign. 54537, sv. 2, osobní spis DAVID, Herbert, Dr., s. 3.

⁵ Tamtéž, s. 4.

i k vysokým peněžitým trestům.⁶ Tento proces měl výrazný politický dopad, neboť v jeho důsledku byla v roce 1933 úředně zastavena činnost DNSAP a strana byla následně rozpuštěna. Herbert David v něm sehrál významnou roli jako obhájce litoměřického rodáka Adolfa Metznera. Ten byl Krajským soudem v Brně odsouzen k trestu odnětí svobody v délce tří let, k peněžitému trestu ve výši 3 000 Kčs a zároveň ke ztrátě občanských práv.⁷ Tento rozsudek byl následně potvrzen Nejvyšším soudem.⁸

1.3 V čele Sudetoněmecké strany

Po rozpuštění strany se David ještě v témže roce rozhodl spojit svou další kariéru a osud se Sudetoněmeckou stranou. Velkou roli v tom sehrála jeho známost s Konradem Henleinem, s nímž se znal ze svých sportovních aktivit.⁹ Jeho činnost však nezůstala bez povšimnutí československých úřadů. Roku 1935 byl odsouzen podle ustanovení § 18 zákona č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky, za šíření nepravdivých zpráv.¹⁰

Od roku 1935 již patřil k užšímu vedení Sudetoněmecké strany a roku 1936 nastoupil do funkce vedoucího jejího právního oddělení, které převzal po Dr. Hansi Neuwirthovi. V roce 1937 byl opět souzen, tentokrát podle § 12 zákona na ochranu republiky za nepřekážení nebo neoznámení trestných činů, avšak krátce poté byl amnestován.¹¹

Jeho postavení v rámci SdP bylo podle jeho osobních vzpomínek z konce 60. let mimořádné. Z důvodu možného překrývání kompetencí jednotlivých stranických oddělení si osobně vyžádal od Konrada Henleina plnou moc, která mu jednoznačně vymezovala jeho neomezené pravomoci v rámci právní sekce strany, jak David podotkl v pamětech „Věřím, že jsem byl jediným funkcionářem SdP, který takovou plnou moc vlastnil.“¹²

Ve své roli „hlavního sudetského právníka“ se zaměřil na systematické rozšiřování právní pomoci sudetským Němcům. Za hlavní nástroj k tomu považoval budování a rozšiřování okresních právních kanceláří strany, které žadatelům o právní pomoc mimo jiné poskytovaly seznam spolupracujících advokátů a právníků, z nichž si mohli bezplatně vybrat.¹³

Nejvytíženější z těchto právních kanceláří byla pražská kancelář. Právě ta sehrála klíčovou koordinační roli zejména v trestních věcech, v otázkách porušování petičního práva a při vypracovávání odborných stanovisek k návrhům zákonů pro poslanecký klub SdP.

⁶ SUCHOMEL, V. Proces s představiteli spolku Volkssport (1932). In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin. VIII. svazek, Procesy (do roku 1949)*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2017, s. 266.

⁷ Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond Krajský soud (trestní) v Brně, kart. 520a, Spis Tk III. 2388/32, Složka – Rozsudek ze dne 24. září 1932.

⁸ MZA Brno, fond Krajský soud (trestní) v Brně, kart. 520a, Spis Tk III. 2388/32, Rozhodnutí o delegaci, č. j. Nd I 316/32.

⁹ KLEE, E. *Was sie taten – Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*. 12. Aufl. Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag, 2004, s. 262.

¹⁰ KAZDA, J. Úklady o republiku a jejich odraz v judikatuře Nejvyššího soudu Československé republiky. In: VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J. *Sborník ze semináře. Sborníky z doktorandského semináře Katedry dějin státu a práva Právnické fakulty MU č. 3 (2012)*. Ostrava: KEY Publishing, 2012, s. 35–46.

¹¹ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, R 3001/54537, sv. 2, DAVID, s. 5.

¹² Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID, Herbert: Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 14.

¹³ Tamtéž, s. 15.

Za zásadní považoval David také vymezení základní právní linie strany. Za tímto účelem byly podle jeho vzpomínek organizovány každoroční právní konference. První z nich se konala roku 1935 v západočeských Konstantinových Lázních (Konstantinsbad), roku 1936 ve Velkých Losínách (Bad Ullersdorf) a roku 1937 v Litoměřicích (Leitmeritz).¹⁴

Zejména litoměřická konference, konaná ve dnech 17.–18. října 1937, se podle Davida vyznačovala zajímavým složením řečníků. Jmenoval například rektora univerzity v Münsteru prof. Karla G. Hugelmanna, bývalého děkana pražské právnické fakulty prof. JUDr. Emila Svobodu či bývalého soudce rakouského správního soudu Dr. Egberta Mannlichera. Právě na této konferenci bylo intenzivně diskutováno téma práv národnostních menšin a její platforma byla využita k širší debatě nad návrhy zákonů, které měly tuto problematiku řešit. David k tomu ve svých pamětech uváděl: „Když 18. 10. podrobil Dr. Neuwirth českou politickou trestněprávní praxi srovnání s *Constitutio Criminalis Carolina* přítomný vládní zástupce si, hlasitě povzdechl.“¹⁵

Konference byla předčasně ukončena v důsledku tzv. teplického incidentu, k němuž došlo během sjezdu SdP v Teplicích-Šanově (*Teplitz-Schönau*), kdy byl československou policií zadržen poslanec K. H. Frank.¹⁶

Za svůj největší úspěch v rámci vedení právního oddělení považoval David podle vlastních slov vybudování instituce, ve kterou měli „němečtí spoluobčané důvěru“ a která žadatelům poskytovala bezplatnou právní pomoc v jejich sporech s československými úřady.¹⁷

1.4 Osudový rok 1938

Rok 1938 se již nesl v duchu všeobecného napětí. David, aktivní člen užšího vedení Sude-toněmecké strany (SdP) byl v tomto roce stíhán za porušení několika ustanovení výše zmíněného zákona na ochranu republiky §§ 1, 2, 12 a 17 – úklady proti republice, příprava úkladů proti republice, nepřekážení nebo neoznámení trestných činů a sdružování státu nepřátelské.

David označoval období po 12. září 1938 za fázi *de facto* občanské války. Tento den pronesl Adolf Hitler svůj slavný projev na sjezdu NSDAP v Norimberku, v němž útočil na československou republiku a prezidenta Beneše. Následně se v Sudetech rozšířily násilné útoky, kterým padly za oběť desítky českých četníků, úředníků a německých demokratů. Pražská vláda na tyto události reagovala vysláním armádních jednotek do pohraničních oblastí a posílením jednotek Stráže obrany státu (SOS). Čelní představitelé SdP mezitím uprchli do Německa.¹⁸

Dne 14. září 1938 K. Henlein v lipském rozhlase vyzval sudetské Němce, aby nenastoupili ke svým mobilizačním útvarům, a pobízel k otevřené násilné vzpouře. Z podnětu

¹⁴ Tamtéž, s. 17.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ DEJMEK, J. a kol. *Československo: Dějiny státu*. Praha: Libri, 2018.

¹⁷ Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID: Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 18.

¹⁸ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (VÚA–VHA), fond Velitelství I. sboru, Velitelství I. sboru, 2. oddělení, č. j. 1394 dův., Situační zpráva 2. oddělení I. sboru určená pro 2. oddělení Hlavního štábu, vydaná dne 17. září 1938 ve 20:35 hod., cit. podle: SVITÁK, M. *Krvavá hranice západních a jižních Čech na podzim 1938: Incidenty mezi čs. jednotkami a henleinovci. Události od 12. září 1938 do 11. října 1938 pohledem zpravodajského oddělení I. sboru*. Jindřichův Hradec: M. Sviták, 2017, s. 67.

těchto výzev uprchlo z Československa několik tisíc mužů německé národnosti – záložníků československé armády – spolu s jejich rodinami. O den později byla činnost Sudetoněmecké strany úředně zakázána.

Atmosféra se podle Davidových vzpomínek značně vyhrotila a očekávalo se masové zatýkání aktivních členů SdP. Na tyto události vzpomínal: „Pouze jsem doufal, že se naši kolegové v Praze dostali do bezpečí, protože nebylo pochyb o tom, že se dá očekávat rozsáhlá zatýkácí operace ze strany Čechů proti všem, kteří byli pro SdP obzvlášť aktivní, tím spíše, že byla strana rozpuštěna. Sám jsem rodinu poslal do Drážďan. Já jsem zůstal poblíž Litoměřic (jednalo se o penzion *Henriettensruh* v Kunderaticích u Litoměřic – pozn. autora), abych byl neustále informován o tom, co se aktuálně děje.“¹⁹

Podle svých vzpomínek zůstal v úkrytu až do 10. října, kdy do nedalekých Litoměřic dorazily jednotky říšské branné moci.

David však nezmiňoval, že se aktivně zapojil do ozbrojeného povstání proti československému státu. Jeho vzpomínky na zářijové události působily, jako by se ukryl v Kunderaticích před násilím, které páchaly československé jednotky. Ve skutečnosti zde organizoval ozbrojenou skupinu *Freikorps*²⁰ nazvanou *Grüne Kader* – zelené kádry. Ty tvořili vojáci a důstojníci československé armády německé národnosti, kteří neuposlechli mobilizačního rozkazu a odešli do lesů.²¹

Po vyhocených zářijových dnech, během nichž se Československo, Německo a Evropa připravovaly na reálnou válku, nakonec vyústily události v Mnichově na konci měsíce. Zástupci Francie, Velké Británie, Itálie a Německa rozhodli o připojení československého pohraničí k sousednímu Německu. Po úspěšném obsazení československého pohraničí pamětníci z řad vojáků *Wehrmachtu* vzpomínali na slova jednoho kněze: „A vy, kamarádi z třetí rot, nikdy nezapomeňte, že vám byl 29. září v Mnichově podruhé darován život.“²²

1.5 Doma, v Říši

Sen československých Němců se stal skutečností a léta útisku měla nahradit léta prosperity a samostatnosti sudetských Němců doma, v Říši. Revoluční události podzimu 1938 a jara 1939 David přirovnával k událostem podzimu 1918: „Pořád si pamatuji, jak se otec jednoho dne vrátil domů a řekl mi, že on a jeho kolegové byli nuceni složit přísahu novému státu, přestože jeho právní řád ještě nebyl plně ustálen. V té době tam nebylo málo soudců a státních zástupců, kteří skládali přísahu potřetí. Přísaha císaři byla samozřejmostí. Přísaha československé republiky byla duchovní zkouškou nejvyššího řádu.

¹⁹ Tamtéž, s. 19.

²⁰ Sudetendeutsches Freikorps (SFK), také Freikorps Henlein nebo Sudetoněmecká legie, byla paramilitární jednotka složená ze sudetských Němců pod velením Konrada Henleina. Adolf Hitler nařídil vytvoření Freikorps 17. září 1938 – v době vrcholu sudetské krize. Generální velitelství bylo umístěno na zámku Fantaisie u Bayreuthu. Účelem Freikorps byla komplexní destabilizace pohraničních oblastí českých zemí, což v září 1938 přerostlo v otevřený pokus o násilné převzetí moci v těchto oblastech.

²¹ Státní oblastní archiv Litoměřice (dále jen „SOA“), *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z, SOA Litoměřice*, 2008. heslo: Herbert David. SOA Litoměřice, archivní oddělení, fond 867 David Herbert, Dr., Pozůstalost Dr. Herberta Davida, pomůcka č. 313, datace 1938–1942 [online].

²² LAKOSIL, J. – SVOBODA, T. *Sudety 1938 pohledem důstojníků německé armády*. Praha: Mladá fronta, 2017, s. 30.

Prísaha Adolfu Hitlerovi, pokud jsem mohl soudit, byla složena s opravdovou otevřeností a přesvědčením.“²³

Na říjnové události roku 1938 vzpomínal David takto: „Z Liberce se objevil konzul Lierau²⁴ a vysvětlil mi, že mě musí bezpodmínečně dovézt za Konradem Henleinem. (...) Měl jsem převzít justici v Župě v zemském, stranickém a spolkovém sektoru. Tento úkol byl pro mě naprostým překvapením. V advokátní kanceláři v Litoměřicích jsem se cítil dobře a nedělal jsem si starosti o budoucnost své rodiny. (...) Nyní se naskytl úkol, který se mohl ukázat jako naplňující. (...) Souhlasil jsem.“²⁵

Během tohoto setkání David také navázal první kontakty s ústředními říšskými orgány: „V hotelu jsem se setkal se třemi pány z říšského ministerstva spravedlnosti (*Reichsjustizministerium*) v Berlíně. Okamžitě jsme začali vymýšlet pracovní plán.“ Podle berlínských archivních dokumentů se jednalo o setkání 22. října, kdy jedním z těchto „pánů“ byl i nechvalně proslulý státní tajemník Dr. Roland Freisler.²⁶

Téhož dne byl na základě ustanovení § 4 odst. 2 druhého nařízení vůdce a říšského kancléře o správě sudetoněmeckého území z 8. října 1938²⁷ Herbert David pověřen soudní správou Sudet a jmenován předsedou senátu vrchního zemského soudu, který byl zřízen u zemského soudu v Liberci.²⁸ Ke konci měsíce mu ministerstvo financí vyměřilo plat ve výši 660 říšských marek (*RM*).²⁹

David své postavení „hlavního sudetského právníka“ a špičky vedení nové Župy posiloval výkonem několika funkcí. Stal se župním správcem organizace *NS Rechtswahrerbund* – Národního socialistického právníckého svazu (NSRB).³⁰ Byl rovněž přijat do řad SS, přičemž na tomto měl značný podíl i jeho bývalý soukmenovec DNSAP Hans Krebs, který v dopise Himmlerovi doporučoval: „Pan Dr. David se během bojů choval výborně. Je to muž, který je spolehlivý ve všech ohledech, jak charakterově, tak politicky.

²³ Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID: Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 31.

²⁴ Walter Lierau (* 13. srpna 1875 Heinen, Západní Prusko, † 13. června 1945 Drážďany) byl německý důstojník, člen SS a diplomat. Byl generálním konzulem v Československu a v německé Jihozápadní Africe.

²⁵ Bundesarchiv Bayreuth, OSTDOK 21/15, DAVID: Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 31.

²⁶ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, R 3001/54537, sv. 1, DAVID, s. 40. Roland Freisler (30. října 1893 – 3. února 1945) byl německý soudce a významná postava nacistického soudnictví. Během vlády Adolfa Hitlera působil nejdříve jako státní sekretář na Říšském ministerstvu spravedlnosti a později se stal předsedou Lidového soudu, který vedl v letech 1942 až 1945.

²⁷ Zweite Verordnung zum Erlaß des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der sudetendeutschen Gebiete vom 8. Oktober 1938 (RGBl. 1938 I, s. 1348).

²⁸ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, R 3001/54537, sv. 1, DAVID, s. 2.

²⁹ Tamtéž, s. 6.

³⁰ NSRB vznikl v roce 1936 přejmenováním Svazu národněsocialistických německých právníků. Ten byl založen v roce 1928 jako sdružení právníků v rámci NSDAP. Po rozpuštění nebo zrovnoprávnění jiných sdružení v roce 1933 byl jedinou profesní organizací právníků v říši a nyní také přijímal členy, kteří nebyli ve straně. V důsledku toho organizace do začátku války vzrostla na více než 100 000 členů.

Svaz byl od roku 1938 veden předním stranickým právníkem Hansem Frankem, od roku 1942 pak říšským ministrem spravedlnosti Ottou Thierackem. Hlavním úkolem NSRB byla profesní péče o své členy a jejich ideologické školení podle národněsocialistických hledisek. Vydával přední právnícký časopis doby NS ‚Deutsches Recht‘. Kromě toho měl práva na účast při obsazování míst v oblasti justice.

Navrhuji pana Dr. Davida do hodnosti *SS-Standartenführer*.“ V této hodnosti byl do SS přijat 30. ledna 1939.³¹

Během doplňovacích voleb do říšského Sněmu (*Reichstag*) 4. prosince 1938³² byl David zvolen poslancem za říšskou župu Sudety.³³

V rámci budování svého postavení uvnitř Říše David navázal spolupráci se *Sicherheitsdienst – SD-LA* Liberec.³⁴

2. Budování právního prostředí župy

2.1 Personální problematika

Jako zásadní otázka soudní správy se ukázala personální problematika. Napříč celým odtrženým územím proběhla podrobná rešerše obsazení soudů. Zajímavou zmínkou je pak příchod pracovníků Vrchního soudu v Praze – Dr. von Ripky, Dr. Tacheziho, Dr. Schmeissera a Dr. Brehna – do Říšské župy Sudety. David tvrdil, že soudní orgány mohly být dostatečně personálně pokryty sudetskými Němci, což však neodpovídalo realitě, což sám David na dalších stranách svých vzpomínek potvrzoval.

Při pohledu na personální situaci v sudetských oblastech se projevoval značný nedostatek kvalifikovaných pracovníků uvnitř soudní soustavy. Zásadní se proto stala aktivita penzionovaných úředníků, kteří ještě v dobách Rakouska-Uherska vykonávali službu a byli ochotní se aktivně zapojit do budování sudetského právního prostředí.³⁵ Tito často své nově získané pozice opouštěli ze zdravotních důvodů.³⁶

Například na úrovni úředních soudů byl z důvodu odchodu českých pracovníků všudypřítomný nedostatek úředníků, což ztěžovalo i samotné seznámení se s agendou soudu. U zemského soudu v Litoměřicích se před 1. říjnem 1938 nacházelo šest soudců, jedenáct soudních úředníků, deset osob v rámci kancelářské výpomoci a 26 příslušníků justiční stráže. Po odchodu Čechů zde zůstal soudce jeden, úředník jeden, dva pomocníci a šest příslušníků justiční stráže. K 1. prosinci téhož roku se podařilo tyto počty navýšit na pět soudců, tři úředníky, dvanáct pomocníků a devatenáct příslušníků justiční stráže.³⁷ Po připojení sudetského území k Říši, zejména na přelomu listopadu a prosince 1938, byli do Sudet vysláni úředníci ze „staré Říše“ (*Altreich*). Jejich úkolem bylo radit a pomáhat prozatímně jmenovaným předsedům soudů, státních zastupitelství a stále soudní soustavě.

³¹ KLEE, *Was sie taten – Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*, s. 262.

³² K tomu více: ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě: Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha: Prostor, 2001, s. 93–101.

³³ KLEE, E. *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*. Augsburg: Weltbild, 2003, s. 103. Der Großdeutsche Reichstag. Wahlperiode nach dem 30. Jan. 1933, verlängert bis zum 30. 1. 1947. 1938 [a] (1939). München: Bayerische Staatsbibliothek (Digitale Sammlungen).

³⁴ SD (Sicherheitsdienst) byla zpravodajská služba nacistické strany. Byla součástí SS (Schutzstaffel, Ochraná jednotka), elitní paramilitární organizace nacistické strany, která byla pod kontrolou Heinricha Himmlera. SOA Litoměřice, *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z*, SOA Litoměřice, 2008. heslo: Herbert David.

³⁵ SOA Litoměřice, fond Vrchní zemský soud Litoměřice, inv. č. 83, sign. 2013 I., ka. 102, spis Znovuzaměstnání zaměstnanců s čekající lhůtou a zaměstnanců jsoících na odpočinku.

³⁶ SOA Litoměřice, fond Vrchní zemský soud Litoměřice, inv. č. 167, sign. 3130-1-2, ka. 225, spis Justiční správa – všeobecně, s. 21.

³⁷ Tamtéž, s. 23.

Pravidlem se stalo přidělení vždy jednoho říšského úředníka k jednomu orgánu; v případě soudů disponujících deseti soudcovskými místy byli přiděleni dva říšští úředníci.³⁸ Celkem jich bylo do Sudet vysláno 161.³⁹ Přidělení úředníci byli oprávněni vydávat úřední pokyny zaměstnancům soudů a státních zastupitelství v přiměřeném rozsahu výkonu dozoru.⁴⁰ Tyto osoby se měly koncem roku 1938 vrátit zpět do svých domovských institucí.

David tuto misi ve zprávě ze 7. prosince 1938, zaslané říšskému ministerstvu spravedlnosti, hodnotil jako velmi přínosnou, ovšem nedosahující svého cíle. Uváděl obavy z neschopnosti sudetských úředníků, především na vedoucích pozicích, uplatňovat říšské právní předpisy v praxi.⁴¹

V lednu 1939 byli do Sudet vysláni říšští státní zástupci s cílem zajistit hladké zavedení říšského trestního práva v nově vzniklé říšské župě Sudety.⁴²

V rámci řešení personálních otázek justice v říšské župě Sudety se David dostával do pravidelného kontaktu s ředitelem říšského právního oddělení Dr. Hansem Frankem.⁴³ Rozmrzele David vzpomínal na dosazování říšskoněmeckých úředníků na bezpečnostní pozice, avšak zároveň uznával nutnost tohoto kroku, protože předcházející československý přístup k personální problematice vedl k tomu, že na kriminalistické a jiné bezpečnostní pozice byli dosazováni lidé československé národnosti, zejména bývalí příslušníci československých legií.

Pomoc soudních úředníků ze „staré Říše“ se nesetkávala s tak pozitivní odezvou, jak David popisoval. Pokud na chvíli odhlédneme od otázky justice, například v oblasti správy, se vysílání staroříšských úředníků, majících za úkol nastolení říšského pořádku často setkávalo s nechuť. Tento odpor vycházel především z obecné touhy „budovat Župu vlastními silami“.⁴⁴

Soudci a státní zástupci byli jmenováni prostřednictvím prozatímních jmenovacích osvědčení a byli požádáni, aby nadále pokračovali ve svých úředních povinnostech a zajišťovali dostatečné obsazení podřízených úřadů.⁴⁵

³⁸ SOA Litoměřice, fond Vrchní zemský soud Litoměřice, inv. č. 167, sign. 3130, ka. 225, spis Justiční správa – všeobecně, s. 2.

³⁹ Tamtéž, s. 43

⁴⁰ Tamtéž, s. 3.

⁴¹ Tamtéž, s. 9.

⁴² Tamtéž, s. 1.

⁴³ Hans Frank (23. května 1900 – 16. října 1946) byl německý nacistický politik, právník a odsouzený válečný zločinec, který sloužil jako vedoucí Generálního gouvernementu. Od roku 1933 do roku 1942 působil na pozici prezidenta Akademie pro německé právo (Akademie für deutsches Recht). Akademie byla obecně pověřena podporou reformy německého právního života prostřednictvím spolupráce s legislativními orgány na realizaci nacistického programu v oblastech práva a ekonomie. Mezi konkrétní úkoly akademie patřily: (1) sestavení, zahájení a příprava návrhů zákonů, (2) oživení a sjednocení výcviku v právních vědách a politologii, (3) redigování a podpora publikací, (4) financování a pomoc při výzkumné práci v oblasti práva a politické ekonomie, (5) organizace konferencí a školení a (6) pěstování vztahů s podobnými institucemi v zahraničí. Dále zastával pozici říšského ministra bez portfeje a Reichsleiters – 2. nejvyššího činitele NSDAP. Více např.: PIOTROWSKI, S. *Hans Frank's Diary*. Warsaw: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961.

⁴⁴ GEBEL, R. *Domů do Říše: Konrád Henlein a říšská župa Sudety (1938–1945)*. Praha: Argo, 2003, s. 130.

⁴⁵ Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID: Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 21.

Významnou pomoc poskytl říšské ministerstvo spravedlnosti, které vyhotovilo personální plán pro sudetské území. David vzpomínal na návštěvu říšského ministra spravedlnosti Dr. Franze Gürtnera takto: „Přijal nás s otcovskou laskavostí a chtěl vědět, zda máme vůči jeho úřadu nějaké zvláštní požadavky.“⁴⁶

Kromě nově přicházejících odborníků ze Staré Říše se do Sudet navraceli i soudci a úředníci, kteří byli v dobách Československé 1. republiky přiděleni na Slovensko, zejména z Bratislavy a Podkarpatské Rusi. Příchod úředníků z československého vnitrozemí nabyl takových rozměrů, že muselo zasáhnout dokonce říšské ministerstvo spravedlnosti: „Po diskusích v rámci ministerstva zahraničí je nutné považovat všeobecný exodus německých státních úředníků ze zbývajících území, spadajících pod českou svrchovanost, za nežádoucí.“⁴⁷ Jako hlavní důvod bylo uvedeno, že je nutné zachovat úřední a právní pomoc pro zbylou německou menšinu nacházející se v Československu.

Právě odtud přicházející odborníci, například Dr. Wöffel, Dr. Glasser a Dr. Lindner, se stali vítanou posilou v nově vzniklém vrchním zemském soudě.

V dalších vzpomínkách bývalý předseda vrchního zemského soudu také rozporoval tvrzení, že by bývalým sociálním demokratům byla znemožněna justiční služba: „Jednoho dne jsem se dozvěděl o návštěvě Dr. Brenna Grunda – okresního soudce v Děčíně (*Tetschen an der Elbe*) a oddaného sociálního demokrata. Zeptal se, zda by mohl být přeložen do říšské justice. Odpověděl jsem, že pro to neexistuje žádná překážka, pokud je připraven věrně sloužit současnému režimu. Souhlasil. Domníval jsem se, že tento případ vyžaduje prohlášení Gauleitera K. Henleina. Šel jsem za Henleinem a předložil mu případ. Jednoduše se mě zeptal, zda jsem připraven převzít odpovědnost. (...) Věřil jsem, že tak mohu bez váhání učinit, protože jsem Dr. Grunda a jeho rodinu znal z Litoměřic. Dr. Grund tak byl přeložen k říšské justici.“⁴⁸ David také věnoval pozornost problematice židovských právníků, soudců a úředníků. Podle jeho slov byli Židé v české justici vzácností, naopak jejich zastoupení mezi notáři a advokáty – zejména těmi zaměřenými na mezinárodní právo – bylo značné. „Existovalo ustanovení, že pro určité oblasti mohly být zřízeny židovské právní poradny. Ve skutečnosti byla pro každý ze tří správních obvodů zřízena jedna taková poradna.“⁴⁹

Dále David uváděl, že „opuštěné“ židovské kanceláře byly předány nucenému správci. Správci často zjistili, že vůči těmto kancelářím existovaly nesplacené pohledávky, kdy dlužníci odmítali dostát svým závazkům. Tyto závazkové spory byly následně řešeny soudní cestou se souhlasem okresního správce advokátní komory. Vymáhání „židovských“ pohledávek se setkala se značnou nevolí; kvůli stížnostem se David musel dostavit ke K. Henleinovi a celou situaci vysvětlit.

Sám David byl na přelomu roku 1938 a 1939 nucen projít procesem, při němž měl doložit svou „německou krev“, respektive absenci židovských předků.⁵⁰ Problematickou se z jeho pohledu stala i otázka získávání právnického vzdělání, protože české (resp.

⁴⁶ Tamtéž, s. 45.

⁴⁷ SOA Litoměřice, fond Vrchní zemský soud Litoměřice, kart. 102, inv. č. 81, sign. 2011, spis Převzetí cizinců do úřednického poměru, s. 1.

⁴⁸ Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID. Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 31.

⁴⁹ Tamtéž, s. 35.

⁵⁰ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, R 3001/54537, sv. 1, DAVID, s. 20.

rakouské) vzdělání se značně odlišovalo od vzdělání říšskoněmeckého. Při vrchních zemských soudech byly proto nově zřízeny tzv. *Justizprüfungsstelle* – oddělení pro justiční zkoušky. David vzpomínal: „Na naši první zkoušku si stále jasně vzpomínám. Z Berlína dorazil prezident říšského úřadu pro justiční zkoušky Dr. Otto Palandt,⁵¹ aby osobně sledoval průběh řízení. Kromě mě zkoušeli i předsedové senátů vrchního zemského soudu. Kandidáti odevzdali písemné práce, jejichž prozkoumání se ukázalo být obtížnější, než jsem očekával. Tyto práce poskytly celkový dojem o kandidátovi a nabídly příležitost udělat si představu o jeho očekávaném stylu práce. Ústní zkouška tento obraz pouze doplnila. Prezident Dr. Palandt mi po našem prvním řízení sdělil, že na základě toho, co slyšel, se může s klidem vrátit do Berlína a že bychom měli pokračovat tak, jako doposud.“ Dodával také: „Často jsem slyšával, že zkoušky v Litoměřicích byly přísné, ale spravedlivé.“⁵²

S novými pořádky se pro výkon služby v rámci nové justice stala kromě odborné kvalifikace zásadní také stranická spolehlivost. Právě Davidova dvojrole předsedy vrchního zemského soudu a právního zástupce župy představovala v té době pro režim nejfunkčnější model.⁵³

Návrhy na jmenování nových, resp. staronových justičních úředníků a soudců byly dokončeny na počátku roku 1939.⁵⁴

2.2 Sídlo vrchního zemského soudu

Právě otázka sídla Vrchního zemského soudu se stala klíčovou, kterou bylo třeba co nejdříve vyřešit.

Jako město, ve kterém měla sídlit nejvyšší župní soudní instance, byl označen Liberec. Z důvodu značného množství nově vznikajících správních a dalších orgánů a s tím spojeného nedostatku ubytovacích prostor pro jejich zaměstnance požádal David o přeložení sídla do Litoměřic: „Litoměřice nabízely důstojné sídlo v budově okresního soudu. Mnoho bytů bylo kvůli emigraci Čechů prázdných. A v neposlední řadě: Litoměřice byly v době, kdy vlastnily městská privilegia, nejvyšším soudem podle magdeburského práva pro území Čech. Z těchto důvodů byly přirozenou volbou jako nové sídlo nejvyššího soudního orgánu v nové Župě.“⁵⁵ David rovněž označil za problematický fakt kumulace úřadů v Liberci.

Jeho žádosti bylo vyhověno a Litoměřice se staly hlavním městem justice nově vznikající říšské župy Sudety.⁵⁶

2.3 Předseda

Až do 28. února 1939 zastával David funkci vedoucího senátu vrchního zemského soudu v Litoměřicích. Předsedou samotného vrchního zemského soudu byl jmenován 9. června 1939. Na své jmenování vzpomínal: „Měl dorazit ministr Dr. Gürtner. Očekával jsem

⁵¹ Otto Palandt (1. května 1877 – 3. prosince 1951) byl německý soudce a v letech 1934 až 1943 prezident Říšského zkušebního úřadu pro soudnictví. Byl autorem asi nejznámějšího německého komentáře k BGB, který vycházel i po jeho smrti do roku 2021.

⁵² Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID: Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 36.

⁵³ Tamtéž, s. 26.

⁵⁴ Tamtéž, s. 28.

⁵⁵ Tamtéž, s. 25.

⁵⁶ ANDERS, *op. cit.*, s. 307 a 311.

je na odpočívadle v saském Zinnwaldu. Dohodnutý čas však plynul a pánové z Berlína nedorazili. (...) Když se konečně se značným zpožděním objevili, ministr přesehl do mého auta a jeho doprovod „uvízl“ v *Biliner Bierhalle*, zbytek dne strávili hraním skatu. Teprve později jsem zjistil, že se v Krušných horách ztratila i moje jmenovací listina. Receptce na Tržním náměstí v Litoměřicích se stala obětí bouře a my jsme šli rovnou do tělocvičny. Očekávání hosté z hlavního města Župy nedorazili. Přítomen byl pouze kolega z Bratislavy a delegace našich soudů, kteří zaplnili velký sál do posledního místa. Otcovsky laskavými slovy Dr. Gürtner vysvětlil, že se Litoměřice staly velkým vrchním zemským soudem a že mě nyní může oficiálně uvést do funkce jeho prvního (a posledního) prezidenta. Také se laskavě zmínil o naší budovatelské práci.⁵⁷

O den později nový prezident vrchního zemského soudu složil slavnostní přísahu: „Přisahám: Budu věrný a poslušný Vůdci německé Říše a lidu Adolfovi Hitlerovi, budu dodržovat zákony a svědomitě plnit své úřední povinnosti, ať mi dopomáhá Bůh.“⁵⁸

2.4 Realita nového práva

Již 30. září 1938 bylo dekretem hlavního velitele ozbrojených sil umožněno stíhání trestných činů proti říšskoněmeckým institucím. Stanovilo se ovšem také, že pro sudetské Němce a pro Čechy nadále platí stávající právní úprava, pokud nebyla v rozporu s právem říšským, nebo pokud nebyla již nahrazena.⁵⁹ Právní dualismus se stal palčivým problémem, v němž se střetávala stará rakouská právní škola se školou pruskou.⁶⁰ Za účelem řešení této nežádoucí situace byl v prosinci 1938 osloven David ministrem spravedlnosti s dotazem, kdy bude možné v plném rozsahu zavést říšské trestní právo na sudetském území.

V rámci setkání sudetských, ale i některých říšských soudců a státních zástupců, které David následně svolal, proběhla diskuze nad tímto tématem. Názory se rozcházely – zástupci ze staré Říše prosazovali co nejrychlejší implementaci, zatímco zástupci sudetské právní obce vyjadřovali výhrady vůči uspěchanému řešení situace.⁶¹ Dohodnutým datem pro implementaci říšského práva se stal 1. březen 1939. Do zmatečné právní situace také postupovalo všudypřítomné očekávání nové právní úpravy trestního práva, která měla nahradit „staré liberální“ zákony.⁶² Diskutovalo se rovněž o návrhu nového trestního zákoníku, vypracovaného Akademií německého práva,⁶³ který měl nahradit starý trestní zákoník z roku 1871 – tedy z počátku německého císařství.

⁵⁷ Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID: Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 27.

⁵⁸ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, R 3001/54537, sv. 1, DAVID, s. 15.

⁵⁹ ANDERS, *op. cit.*, s. 152.

⁶⁰ K problematice právního dualismu také TAUCHEN, J. *Die Anwendung des deutschen Strafrechts im Protektorat Böhmen und Mähren*. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica. Miskolc: Miskolc University Press, 2011, XXIX, č. 1, s. 141–152 či SCHELLE, K. – HORÁKOVÁ, M. – SALÁK, P. – TAUCHEN, J. *Protektorát Čechy a Morava – jedna z nejtragičtějších kapitol českých novodobých dějin (vybrané problémy)*. Brno: The European Society for History of Law, 2010.

⁶¹ Bundesarchiv Bayreuth, DAVID: Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 28.

⁶² ANDERS, *op. cit.*, s. 156.

⁶³ K tomu více např. HATTENHAUER, H. Die Akademie für Deutsches Recht. *Juristische Schulung (JuS)*, 1986, s. 680–684.

David k rozdílu mezi rakouským a říšskoněmeckým právem poznamenal: „Rozdíly v hmotném i procesním právu byly někdy značné a často jsme byli přesvědčeni, že naše (rakouské) normy jsou nadřazené normám staré Říše.“⁶⁴

Zajímavým detailem je zmínka o zpoždění prací na harmonizaci sudetského právního prostředí ze 4. prosince 1938: „Zahájení prací na harmonizaci soudní správy se u všech soudů zpozdlilo, protože potřebné formuláře a šablony dorazily pozdě, z důvodu stále nedostatečné poštovní a nákladní dopravy. (...) Na nákladním nádraží Říšských drah v *Bodenbachu* se stále skladovalo přes 70 vagonů s kusovým materiálem ze Staré říše, které kvůli nedostatku personálu nemohly být okamžitě vyloženy a doručeny.“⁶⁵

Nové „soudní“ pořádky přinesly, i přes prozatímní zachování stávajícího práva, řadu změn. David například ocenil vyšší platů, které byly vyšší než v Československu. Došlo také ke změnám v názvosloví: „Z dob Rakouska jsme znali okresní soudy, krajské soudy, vrchní soudy a Nejvyšší soud. V Říši se nazývaly *Amtsgericht*, *Landgericht*, *Oberlandesgericht* a *Reichsgericht*. Museli jsme říšské názvy převzít, i když se nám nezdály smysluplné.“⁶⁶

První konflikt s novými nadřazenými se objevil právě v otázce názvosloví soudní soustavy: „Naše komentáře k této záležitosti se setkaly s nelibostí a byli jsme dotázáni, zda se nyní mají všechna tato označení ve Staré říši změnit?“⁶⁷ Zásadní otázkou se stalo seznámení soudců a státních zástupců s říšským trestním právem. David uváděl: „V první řadě bylo samozřejmě odpovědností každého jednotlivého soudce a státního zástupce prostudovat uvedené zákony, seznámit se s danou problematikou, která se v některých případech značně lišila od dříve platných trestních zákonů, a získat tyto znalosti takovým způsobem, aby je brzy mohl spolehlivě aplikovat v praxi.“⁶⁸

Pro zajištění dostatečné intenzity přípravy byla organizována praktická cvičení. Ta se v Litoměřicích, pod vedením prvního státního zástupce Dr. Ludwiga,⁶⁹ konala čtyřikrát týdně po dobu přibližně čtrnácti dnů, počínaje 30. lednem 1939. Cvičení byla povinná a určena pro všechny trestní soudce, státní zástupce a čekatele. I v dalších městech probíhaly intenzivní vzdělávací kurzy, a to již od poloviny listopadu 1938. Je nutné si uvědomit, že soudci a státní zástupci museli na pozadí tohoto studia naplno vykonávat svou činnost.⁷⁰ Ve druhé části svých vzpomínek David popisoval nutnost obhajovat službu ne spravedlnosti vůči jednotlivci, nýbrž vůči blahu německého lidu: „Paní *Iustitia* je nepředstavitelná bez svých dvou vah. Ale co ta její páška přes oči? Někdy se říká *Summum Ius, Summa Iniuria*!

⁶⁴ Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID: Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 29.

⁶⁵ Tamtéž, s. 19.

⁶⁶ Tamtéž, s. 23.

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ SOA Litoměřice, fond Vrchní zemský soud Litoměřice, inv. č. 259, sign. 400-12.4, ka. 249, spis Zavedení německého práva trestního a soudního řízení v Sudetském území, s. 4.

⁶⁹ S největší pravděpodobností se jednalo o Dr. Franze Josepha Ludwiga (7. dubna 1899 – 13. října 1970). V roce 1940 byl převezen do Prahy, aby pracoval u německého vrchního zemského soudu. Zde působil jako vrchní státní zástupce u Zvláštního soudu v Praze. Byl zapojen do mnoha nezákonných rozsudků smrti. Za své služby mu nacistický režim udělil Válečný záslužný kříž. Po válce byl v Československu hledán jako válečný zločinec, ale uprchl do Německa.

⁷⁰ SOA Litoměřice, fond Vrchní zemský soud Litoměřice, inv. č. 259, sign. 400-12.4, ka. 249, spis Zavedení německého práva trestního a soudního řízení v Sudetském území, s. 5 a násl.

Ve Staré Říši platilo rčení „Správné je to, co prospívá německému národu.“ Mnohem starší je anglické rčení *Right or wrong, my country*, nám nebylo neznámé. Proti těmto rčením se v nás všechno bouřilo.⁷¹

Pokud se ovšem podíváme na Davidova vyjádření z pozdějších let, vyvstával kontrast s jeho postoji na počátku činnosti v Říši. V jedné ze svých situačních zpráv například hodnotil udělované tresty jako „nepochopitelně mírné“ a dodával: „Doufám, že se mi v dohledné budoucnosti v rámci Župy podaří zajistit v této oblasti potřebnou přísnost.“⁷² Je třeba vzít v potaz časový odstup téměř třiceti let, který odděloval praktickou akceptaci těchto „rčení“ od sepsání Davidových vzpomínek. Zůstává otázkou, zda tento postoj mohl člen DNSAP, SdP, NSDAP a SS opravdu zastávat.

David se rovněž zmiňoval o bodu č. 19 stranického programu: „Nahradit římské právo, které slouží materialistickému světovému řádu, německým zvykovým právem.“⁷³ Hlavní myšlenkou tohoto přístupu bylo, že „(...) právo musí být dáno německému lidu, který je německý podle svého obsahu a odpovídá německé povaze. Všechno cizí, co bylo importováno v průběhu dvou tisíc let právní historie a bylo přijato pod názvem „římské právo“, je nutné odmítnout. Německému lidu německé právo (...).“⁷⁴ Tomu odpovídala řada „právních novinek“, se kterými se museli bývalí rakouští a čeští juristé seznamovat.⁷⁵

Kritice podrobil po třiceti letech například institut *gesundes Volksempfinden*, česky „zdravé národní cítění“. ⁷⁶ Tento institut byl legislativně zakotven zákonem o změně trestního zákoníku ze dne 28. června 1935. V § 2 se uvádělo: „Trestán bude ten, kdo spáchá čin, který zákon prohlásí za trestný, nebo který si podle základního principu trestního zákona a podle zdravého národního cítění zaslouží trest.“⁷⁷ Právě tento institut byl dle Davida v přímém rozporu mj. se starým rakouským ABGB, resp. s ustanovením § 7, které zakotvovalo přirozené právní principy: „Nelze-li právní případ rozhodnout ani ze slov, ani z přirozeného smyslu zákona, je třeba přihlídnout k podobným případům, které jsou v zákonech konkrétně upraveny a k důvodům jiných souvisejících zákonů. Pokud právní případ nadále zůstává pochybný, je třeba jej rozhodnout podle přirozených právní zásad s přihlídnutím k pečlivě shromážděným a důkladně zváženým okolnostem.“

Podle Davida tento institut přímo vybízel k jeho zneužití a představoval problém pro „odchovance starého rakouského právního myšlení“.⁷⁸

⁷¹ Tamtéž, s. 37.

⁷² Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, fond R 22, sign. 3376, Bl. 90, cit. podle: KLEE, E. *Was sie taten – Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*, s. 263.

⁷³ Oficiálního znění bodu 19 programu NSDAP znělo: „Žádáme, aby bylo římské právo, sloužící materialistickému světovému názoru, nahrazeno německým obecným právem.“ K tomu více: FEDER, G. *Program NSDAP a jeho světonázorová podstata*. Praha: Guidemedia, 2013. Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID. Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 47.

⁷⁴ PREUSS, L. Germanic Law versus Roman Law in National Socialist Legal Theory. *Journal of Comparative Legislation and International Law*, 1934, roč. 16, č. 4, s. 269.

⁷⁵ K tomu více TAUCHEN, J. – OBROVSKÁ, L. Římské právo ve Třetí říši. In: *Res – věci v římském právu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta, 2008, s. 53–66.

⁷⁶ TAUCHEN, J. *Vývoj trestního soudnictví v Německu v letech 1933–1945*. Ostrava: KEY Publishing, 2010, s. 30.

⁷⁷ Zákon o změně trestního zákona (*Gesetz zur Änderung des Strafgesetzbuches*) ze dne 28. června 1935 (RGBl. I, s. 839).

⁷⁸ Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID. Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 39.

David uváděl, že soudce se během války pohyboval v rámci polemiky, zda má být aplikována teorie restorativní justice, či justice zastrášující. Ve válečném období byla stále přítomná „obvinění civilního obyvatelstva ze zrady císařské armády“ z dob první války. Cituje například rozsudek norimberského soudu: „(...) je absolutně nutné přísné uplatňování trestního práva v dobách velké krize, kdy je národ pod tlakem války, zejména s ohledem na recidivistickou trestnou činnost a ‚squaterry‘. Každý, kdo byl svědkem těžké devastace velkých německých měst, si musí být vědom toho, že bezpečnost civilního obyvatelstva vyžadovala, aby zloději, kteří se potulovali ulicemi hořících měst, okrádali mrtvolky a prohledávali zničené domy, byli přísně potrestáni.“⁷⁹

2.5 Válka a její vliv na právní prostředí

Čas k zorientování se v novém právním prostředí v době míru byl ovšem velmi krátký. S vypuknutím války byly podle Davidových vzpomínek vydány válečná trestní nařízení, která většinou spadala do jurisdikce zvláštních soudů – *Sondergerichte*.

Instituce zvláštních, jinak též zvaných mimořádných soudů, byla v Říši přítomna již od roku 1933, kdy byly věcně příslušné v případech porušení dekretu na ochranu lidu a státu z 28. února 1933. Významným zásahem do jejich fungování bylo vypuknutí války 1. září 1939, kdy bylo vydáno nařízení o zjednodušení soudnictví. Toto nařízení značně rozšířilo pravomoc a věcnou příslušnost zvláštních soudů vůči soudům řádným. Spáchané zločiny a nově i přečiny mohly být žalovány u zvláštního soudu, pokud mělo jednání za následek závažné ohrožení veřejného pořádku a bezpečnosti. V praxi to mohlo znamenat přenesení téměř libovolné kauzy před zvláštní soudnictví. Jurisdikce byla dále výrazně rozšířena 21. února 1940 a dále v průběhu války.⁸⁰

Na území Sudet byly zvláštní soudy původně zřízeny na základě výnosu o správě sude-toněmeckého území z 1. října 1938 při vrchním zemském soudu, avšak již 7. ledna 1939 byly zrušeny.⁸¹ K jejich obnovení došlo o rok později, 21. února 1940, s tím, že byly přičleněny k zemským soudům (*Landgerichte*) a vrchní zemský soud disponoval pravomocí dozoru nad nimi. Celkově byly na sudetském území zřízeny tři zvláštní soudy – v Liberci (později přesunut do Litoměřic), Chebu a Opavě.⁸² Sudetské zvláštní soudy se navzájem informovaly o svých rozsudcích a působily až do května 1945.⁸³

David srovnával institut zvláštních soudů se zvláštními trestními senáty československých krajských soudů, specializovanými na případy trestných činů podle zákona na

⁷⁹ Tamtéž, s. 43.

⁸⁰ Nařízení o příslušnosti trestních soudů, mimořádných soudů a ostatních trestněprocesních předpisů z 21. února 1940 (RGBl. I, s. 405).

⁸¹ Nařízení o opatřeních v oblasti soudní organizace a soudnictví z 1. září 1939 (RGBl. I, s. 1658).

⁸² SOA Litoměřice, fond Vrchní zemský soud Litoměřice, inv. č. 197, sign. 3234 I, ka. 235, spis Sondergerichte, s. 2.

⁸³ K problematice zvláštních soudů a jejich praxi více např. WECKBECKER, G. *Zwischen Freispruch und Todesstrafe. Die Rechtsprechung der nationalsozialistischen Sondergerichte Frankfurt/Main und Bromberg*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1998; HIRSCH, H. *Die Sondergerichte Darmstadt und Frankfurt/M. im Rahmen der politischen NS-Strafjustiz 1933–1934*. In: FORM, W. – SCHILLER, T. *Politische NS-Justiz in Hessen. Die Verfahren des Volksgerichtshofes, der politischen Senate der Oberlandesgerichte Darmstadt und Kassel 1933–1945 sowie Sondergerichtsprozesse in Darmstadt und Frankfurt/M. (1933/34)*. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 2005 či SCHWESINGER, A. *Die Entwicklung der deutschen Gerichtsorganisation seit 1879*. Würzburg: Konrad Tritsch Verlag, 1938.

ochranu republiky. Soudci byli vybíráni na základě speciálního výběrového řízení a činnost u nich mohli vykonávat pouze advokáti vedení ve zvláštních seznamech. David dodával: „Nepamatuji si jediného německého právníka, který by byl v takovém seznamu zapsán.“⁸⁴

Další jeho vzpomínka se týkala válečné situace, která si vyžádala rušení úředních soudů (*Amtsgerichte*). To se setkalo u široké veřejnosti s výraznou vlnou nevole. „Proto jsme zvolili metodu starých rakouských soudních dob. Podle tohoto systému byl jeden soudce zodpovědný za dva až tři úřední soudy a podle potřeby je navštěvoval dva až tři dny v týdnu, čímž zajišťoval výkon spravedlnosti i u těchto soudů. Tato praxe se osvědčila a Berlín ji toleroval.“⁸⁵

Válka zasáhla i do výkonu Davidovy funkce. Od 17. února do 12. října 1942 se účastnil bojů na východní frontě v řadách *Waffen-SS* u města Tosno, nedaleko Leningradu. V tomto období působil do července 1942 také u soudu SS v Mnichově. Během pobytu na frontě byl jmenován zastupujícím členem mimořádného trestního senátu Říšského soudu.⁸⁶

3. Rozporuplná osobnost předsedy Davida

David byl silnou osobností, která si byla, coby prezident vrchního zemského soudu, plně vědoma svého postavení a s ním související moci. Tento fakt se mimo jiné projevoval jeho velmi kladným přístupem k tzv. vůdcovskému principu (*Führerprinzip*).⁸⁷ Ten chápal jako osobní vazbu založenou na bezvýhradné loajalitě a poslušnosti. Pronikal do všech oblastí společenského života a byl důsledně prosazován ve všech jeho sférách. Právně však nikdy nebyl přesně ukotven, jeho význam a obsah je proto nutné odvozovat spíše z jednotlivých rozhodnutí a předpisů vydaných národními socialisty a z ideologických projevů jejich čelných představitelů. Skutečnost, že neexistoval jasný zákonný ani programový rámec, nebyla náhodná – nacistický režim si tímto záměrně ponechal prostor k jeho uplatňování podle vlastních potřeb a představ.⁸⁸

V rámci tohoto principu David kritizoval uspořádání místní soudní soustavy, kdy existence pomyslného protějšku jeho postavení – generálního státního zástupce – pro něj byla silně diskomfortní. Zásadní pro něj byla trestní justice, kterou pokládal za klíčový nástroj nacionálně socialistického režimu, a prosazoval „ostrou linii“ jejího výkladu.

Ze své funkce a díky své osobnosti se nebál konfliktů, a to ani s ostatními institucemi, ba dokonce ani s vyššími říšskými orgány, například s říšským ministerstvem spravedlnosti. Řada jeho výtek směřovala právě vůči tomuto ministerstvu, například vůči úpravě rozsudků Říšského soudu (*Reichsgericht*) či vůči říšskému guvernérovi v Sudetech, který podle Davidových slov zadržoval návrhy říšských zákonů. Nebál se ani názorových výměn v rámci NSDAP, kritizoval průtahy v trestním stíhání stranickými organizacemi a nedostačnou koordinaci mezi stranickými soudy při vynášení rozsudků.⁸⁹

⁸⁴ Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID. Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 41.

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ SOA Litoměřice, Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z, SOA Litoměřice, 2008. heslo: Herbert David.

⁸⁷ TAUCHEN, J. Prosazení vůdcovského principu ve státním aparátu Třetí říše. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2007, roč. 15, č. 2, s. 159–164.

⁸⁸ TAUCHEN, *Vývoj trestního soudnictví v Německu v letech 1933–1945*, s. 117–119.

⁸⁹ ANDERS, *op. cit.*, s. 315.

David rovněž kritizoval vnější postavení příslušníků justice v porovnání s členy správních úřadů či stranických organizací. Jako závažnou například označil obecnou přípustnost kritiky soudních orgánů, která byla z pohledu veřejnosti běžná, oproti úředníkům státní správy totalitního režimu. Kritiku výkonu soudnictví David odmítal přijmout. Vytykal také nedostatečné oceňování válečného úsilí soudců: „Každý místní vedoucí již má válečný záslužný kříž, ale soudci nemají uniformu ani válečná vyznamenání.“⁹⁰

Významným zdrojem konfliktů byla také pověstná zaslepenost mocí. Přes důraz na skromnost soudců sám David schopně využíval svého postavení pro osobní obohacení. Z arizačního fondu například vyjmul vilu bývalého židovského továrníka. Vila měla být podle dobových záznamů určena především pro pobyt městských dětí na venkově, avšak David ji následně využíval jako své vlastní sídlo.⁹¹

Tento postup vyvolal otevřený konflikt s nejmocnějším mužem Litoměřic, zemským radou (*Landrat*) Dr. Paulem Illingem. Davidovo sebeobohacování vedlo k řadě kauz, které musela řešit říšské ministerstvo spravedlnosti. Z dopisu šéfa bezpečnostní policie a SD ze dne 18. května 1943 adresovaného ministru spravedlnosti Dr. Ottu Thierackovi⁹² vyplývá, že SD upozorňovalo ministra na Davidovo „chování vyvolávající značnou nevoli u obyvatelstva“. Negativní odezvu vyvolalo zejména propuštění několikanásobného otce, který pečoval o vilu a zahradu. Během pobytu v luxusní vile prezident vrchního zemského soudu v době všeobecného nedostatku požádal hospodářský úřad o 150 metrů záclon pro svou nově získanou vilu o rozloze 300 m² s 38 okny.⁹³

Z korespondence z léta 1944 vyplývá, že vila na adrese Felix-Dahnstrasse 8 (dnes Čelakovského 8) disponovala dvěma kuchyněmi, dvěma halami, jednou komorou, čtyřmi koupelnami a třinácti pokoji.⁹⁴

Aférou s největší odezvou se stala kauza, kdy David žádal litoměřický okresní potravinový úřad o navýšené potravinové lístky, určené pro vojáky Wehrmachtu bojující na východní frontě a v severním Norsku a pro těžce pracující. Úředník mu však sdělil, že na tyto lístky nemá právo, protože byl již převelen do vnitrozemí. Následovala výměna argumentů „ve velmi hlasitém tónu“, kterou následně eskaloval vedoucí potravinového úřadu Hanke, označující Davida za „neotesaného hulváta“.⁹⁵

Dalším prohrěškem mělo být používání služebního vozu k soukromým účelům, konkrétně pro lov. V písemné reakci David všechna obvinění argumentačně vyvrátil a poukázal

⁹⁰ Schreiben Davids in seiner Funktion als Gaurechtsamtsleiter an Henlein vom 26. 3. 1943. Bundesarchiv, fond R 3001-3376, cit. podle: ANDERS, F. *Strafjustiz im Sudetengau 1938–1945*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2008.

⁹¹ ANDERS, *op. cit.*, s. 316.

⁹² Otto Georg Thierack (19. dubna 1889, Wurzen – 22. listopadu 1946, Stukenbrock) vstoupil do NSDAP v roce 1932 a po převzetí moci nacisty o rok později byl jmenován saským ministrem spravedlnosti. Stal se jednou z klíčových postav nacifikace justice. mimo jiné jako předseda Lidového soudního dvora (1936). V srpnu 1942 byl jmenován říšským ministrem spravedlnosti. V rámci tohoto období se zásadně podílel na předávání tisíců vězňů H. Himmlerovi k tzv. „vyhlazení prací“. Jeho působení bylo spojeno také s masovými popravami, například v berlinské věznici Plötzensee. Po válce byl zatčen spojenci, ale před zahájením procesu v rámci norimberského soudního řízení spáchal sebevraždu.

⁹³ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, fond R 3001, sign. 54537, sv. 2, osobní spis Herbert David, Dr., s. 119.

⁹⁴ Tamtéž, s. 158.

⁹⁵ Tamtéž, s. 120.

na zapojení zemského rady *Obersturmbannführera* Dr. Illinga, které označuje za čistě mocenský boj v rámci Litoměřic.

V dopise z 28. června 1943 je David z říšského ministerstva spravedlnosti upozorněn, že jeho životní styl je bedlivě sledován a mohou existovat kruhy, kterým nejde o jeho zájmy: „Pan ministr mě požádal, abych Vám tento názor osobně sdělil, aby nedocházelo k dalším překvapením.“⁹⁶

Kromě výše zmíněných kauz byl David konfrontován také se svým „nepřiměřeným“ chováním po vynesení osvobozujícího rozsudku zvláštního soudu v Litoměřicích nad *Kreisleiterem* Josefem Porschem. Ten se měl provinít proti předpisu o potravinových lístcích v lednu 1942 v dívčím táboře v Chrastavě. Obvinění bylo posíleno anonymním dopisem, podle něhož měl okresní vedoucí pořádat v Českém Dubu opilecké večírky a „žranice“. To, že se jednalo o významný skandál odráží i osud autora anonymního udání učitele Roberta Pechu. Po absolvovaném výsledku odjel do Hamru, vypůjčil si loďku, vypil kyselinu sírovou a následně skočil do jezera. David mu měl podle dobových záznamů „ostentativně podat ruku a pográtulovat mu k pozitivnímu vyústění soudního přelíčení“.⁹⁷

Právě v rámci této kauzy David obdržel nejtvrdší zpětnou vazbu. Ministerský rada Dr. Rudolf Letz mu 26. července 1943 písemně sděluje: „V žádném případě neexistoval důvod, proč byste ve své funkci předsedy vrchního zemského soudu měl blahopřát osvobozené osobě. Členství v SS ukládá každému členovi zcela jasný kodex chování. Toto bylo jedno z nepsaných pravidel.“⁹⁸

Velikost Davidova přehmatu dokládá také zapojení samotného ministra spravedlnosti Dr. Otto Thieracka, který mu 14. října 1943 píše: „Nemohu schválit Vaše spontánní podání ruky krajskému vedoucímu Porschemu po hlavním líčení a blahopřání k jeho zproštění obžaloby z důvodu prokázané nevin. Toto stejně jako Vaše účast na vynesení mírného rozsudku mohlo vytvořit dojem, že soudní správa ovlivnila průběh řízení ve prospěch obžalovaného. Tomuto dojmu se mělo za každou cenu zabránit, zejména proto, že veřejnost a různé politické subjekty projevovaly o proces velký zájem.“⁹⁹

Navzdory těmto kauzám byl David dne 22. dubna 1944 povýšen v rámci stranické hierarchie na hodnost *Oberabschnittsleiter* – Vrchní úsekový vedoucí.

3.1 Spor se zemským radou Dr. Illingem

Za zmínku zde stojí i charakteristika profilu hlavního Davidova odpůrce – litoměřického zemského rady (*Landrata*) Paula Illinga.

Ten se narodil 9. ledna 1904 ve vesnici Silnice (*Landstrassen*) na Šumavě, dnes části obce Strážný. Po absolvování gymnázia v Prachaticích zahájil roku 1922 studium na Vysoké škole lesního hospodářství ve Vídni. Již v březnu 1923 vstoupil v rakouské metropoli do rakouské DNSAP a SA. V roce 1925 byl při násilném střetu s politickými odpůrci v *Klosterneuburgu* vážně zraněn a následně byl krátce držen ve vazbě Zemského soudu ve Vídni. Téhož roku studia zanechal; jím uváděné socioekonomické důvody (pozemková

⁹⁶ Tamtéž, s. 128.

⁹⁷ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, fond R 3001, sign. 54537, sv. 2, osobní spis Herbert David, Dr., s. 136.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, fond R 3001, sign. 21103, Korrespondenz zwischen RMdJ Otto Thierack, s. 3.

reforma a nedostatek pracovních příležitostí) byly pravděpodobně méně relevantní než jeho zhoršené bezpečnostní postavení.

Po návratu do Československa v roce 1925 se živil jako samostatný sadař a vinař. Na podzim téhož roku nastoupil ke studiu na Právnické fakultě Německé univerzity v Praze. V roce 1940 zde získal titul doktora práv (Dr. jur.).¹⁰⁰ Bezprostředně po návratu vstoupil do DNSAP a začal se aktivně podílet na činnosti její mládežnické složky. Roku 1929 stál u založení paramilitární organizace *Volkssport*, budované po vzoru německé SA, v níž zastával funkci zástupce vedoucího pro organizační záležitosti v Čechách. V témže roce se zúčastnil sjezdu NSDAP v Norimberku.

V březnu 1932 byl *Volkssport* prohlášen za protistátní organizaci, což vedlo k Illingovu zatčení. Následně byl odsouzen ke dvěma letům a sedmi měsícům odnětí svobody, které si odbyl ve věznici Bory v Plzni. Dne 1. února 1937 vstoupil do Sudetoněmecké strany. Podle vlastních tvrzení se v této době rovněž zapojil do zpravodajské činnosti. V obavě před dalším zatčením uprchl v lednu 1938 do Německa.

V Německé říši se angažoval v rámci Národně socialistického německého studentského svazu (*Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund* – NSDStB) a Pomocného tábora pro sudetoněmecké uprchlíky (*Hilfslager für sudetendeutsche Flüchtlinge*). S účinností od 11. září 1938 byl přijat do SS a současně povýšen do hodnosti *SS-Sturm-bannführera*. Později působil jako referent u *SS-Oberabschnitt „Elbe“* a dosáhl hodnosti *SS-Obersturmbannführera*.

Po svém útěku do Říše v lednu 1938 byl pověřen vedením dvou oddělení v rámci štábu *SS-Oberabschnitt „Elbe“*. Dne 21. března 1939 požádal o přijetí do NSDAP a byl zpětně zapsán k 1. prosinci 1938.

Dne 15. března 1939 doprovázel Heinricha Himmlera do Prahy jako tlumočník a průvodce. Následně působil jako vedoucí přijímacího místa SS při *Oberabschnitt „Elbe“* a podílel se na budování struktur SS v severních oblastech Protektorátu Čechy a Morava. Dne 1. listopadu 1939 byl jmenován zemským radou v Litoměřicích (*Landrat*), přičemž v této funkci setrval až do jara 1945. Funkci získal za zásluhy v procesu rozvracení Československa. Illing byl dále jmenován Rudolfem Hessem do čela krajské organizace NSDAP v Liberci.

V prosinci téhož roku byl potvrzen ve funkci zemského rady v okrese Litoměřice a následně převzal i správu okresu Dubá (*Dauba*).¹⁰¹

3.2 Vyústění konfliktu

Kromě vzájemných stížností, zasílaných nadřízeným orgánům, se konflikt projevil také v osobnější rovině. Illing například odmítl Davidovi protekčně zajistit vstupenky na koncerty v rámci Brucknerových slavností nebo mu nevyhověl v žádosti o deset potravinových lístků navíc pro oslavu narození jeho čtvrtého dítěte. Tyto dlouhodobé neshody nakonec v únoru 1944 vyústily v disciplinární řízení vedené v rámci SS. Rozhodnutí o okamžitém odeslání Davida na frontu z července téhož roku vydal osobně říšský vůdce SS Heinrich Himmler, a to se souhlasem říšského ministra spravedlnosti Otto Thieracka: „Důrazně

¹⁰⁰ Archiv Univerzity Karlovy, fond Matriky Německé univerzity v Praze, inv. č. 7, Matrika doktorů Německé univerzity v Praze (1940–1945), s. 23.

¹⁰¹ ZUMR, J. Vše, co je opravdu dobré a čisté krve, přivést do Schutzstaffel: výstavba Allgemeine-SS v Protektorátu Čechy a Morava. *Securitas imperii*, 2016, s. 41.

jsem Davidovi doporučil, aby se dal se zbraní v ruce k dispozici *Waffen-SS*. (...) To by mělo umožnit vyřešení záležitostí způsobem přijatelným pro všechny strany. Ještě jednou Vás naléhavě žádám, abyste netrval na Davidově vyloučení z SS. David může i se zbraní v ruce dokázat, co v něm je.“¹⁰²

Po Davidově odvelení na frontu převzal dne 19. září 1944 povinnosti předsedy vrchní zemského soudu Dr. Dürig. Jednalo se o „vynikajícího státního úředníka“, poměrně rezervovaného vůči nacistickému režimu, který do NSDAP vstoupil až roku 1937. Dr. Dürig, jenž svou kariéru začal již za Rakouska-Uherska, byl typickým představitelem „staromódního vedoucího“, vykonávajícího svou práci do určité míry nezávisle na aktuálním politickém systému.¹⁰³

Z dochované korespondence lze vyčíst také okolnosti Davidova odvodu k jednotkám *Waffen-SS*. Ve vojenské pohotovosti se nacházel již od června 1944, kdy mohl být kdykoli povolán. K jeho odvedení došlo přibližně 10. září téhož roku v Praze-Dejvicích. Následně absolvoval až do prosince vojenský výcvik na cvičišti SS v Benešově u Prahy.¹⁰⁴

3.3 Závěr války

Na konec války David vzpomíná následujícími slovy: „Nastal čas, kdy Rus stál před branami Východního Pruska. Tehdy jsem i já znovu oblékl *feldgrau* a konec jsem nezažil v civilní službě, nýbrž na jihoštyrské frontě. V Litoměřicích mne zastupoval kolega ze staré Říše. (...) Dne 9. května Rusové bombardovali také Litoměřice a bomby dopadly i na budovu soudu. Rusové postupovali vpřed a krátce po nich se u radnice objevila i česká komanda. Dr. Horner a Dr. Wölfel šli na radnici a představili se jako zástupci vrchního zemského soudu. Bylo jim řečeno, aby počkali, dokud nebude u soudní budovy přítomen český prokurátor. Protože Dr. Wölfel bydlel naproti soudní budově, všiml si 12. května, že do budovy vstupují vojáci a civilisté. Šel k nim a představil se jako službu konající úředník. Reakce však byly strohé, vykázali ho z mé bývalé kanceláře. (...) Počet soudců se postupně snižoval, někteří byli uvězněni, včetně generálního státního zástupce Georga Rittera von Steina. Ten odmítl opustit Litoměřice, neboť ‚neudělal nic špatného‘. Zemřel ve vězení. Většina soudců a státních zástupců, pokud nebyli uvězněni či pokud nespáchali sebevraždu, byla vyhnána do Saska již 16. června 1945.“¹⁰⁵

Ideologická spjatost Davida s nacistickým režimem se dramaticky promítla i do osudu jeho rodiny. V době, kdy bylo rozhodnuto o jeho převelení na frontu, žádal svou manželku, aby v případě, že by padla do rukou Sovětů, spáchala sebevraždu. Svého devatenáctiletého švagra, studenta Národně-politického výchovného ústavu (NAPOLA), instruoval, aby v takové situaci nejprve zastřelil celou rodinu a poté i sebe.

Po příchodu Rudé armády byl tento rozkaz skutečně vykonán. Mladý student zastřelil Davidovu manželku – svou sestru – a tři mladší sourozence své snoubenky. Poslední část rozkazu však nesplnil a společně se snoubenkou uprchl k příbuzným. Hrůznost prožitého činu ovšem jejich vztah zcela rozvrátila a oba se nakonec rozhodli pro společnou sebevraždu. Tu Davidův švagr přežil.

¹⁰² Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, fond R 3001, sign. 54537, sv. 2, osobní spis Herbert David, Dr., s. 145

¹⁰³ ANDERS, *op. cit.*, s. 318.

¹⁰⁴ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, fond R 3001, sign. 54537, sv. 2, osobní spis Herbert David, Dr., s. 156.

¹⁰⁵ Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID. Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat, s. 47.

Po válce byl vyšetřován pro zločin vraždy. Ve svůj prospěch však měl svědecké výpovědi funkcionářů vrchního zemského soudu, včetně samotného Davida.¹⁰⁶

4. Poválečné osudy

Na konci války David upadl do amerického zajetí.¹⁰⁷ Z jižního Štýrska, kde byl nasazen, byl následně převezen do Bavorska, kde byl až do roku 1947 internován. Mezitím byla jeho činnost projednávána před mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích.

Dne 18. října 1947 na něj byl československými orgány vydán zatykač a dne 23. září 1948 byl v nepřítomnosti odsouzen k deseti letům odnětí svobody za zločiny spáchané v době „zvýšeného ohrožení republiky“. Trest, zpřísněný o půl roku tzv. tvrdého lože, si měl odpykat v rámci nuceného pracovního oddílu.¹⁰⁸

V odůvodnění rozsudku bylo jako hlavní provinění uvedeno jeho členství v SS, čímž se měl dopustit zločinu podle § 2 dekretu prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 č. 16 Sb., a dále jeho činnost župního správce organizace *NS-Rechtswahrerbund* podle § 3 odst. 2 velkého retribučního dekretu.¹⁰⁹

Stejně jako jiní představitelé činní v období Třetí říše, musel i David v poválečném Německu rovněž projít procesem denacifikace. V rámci něj byl rozlišován následující systém kategorií: hlavní viníci (*Hauptschuldige*), zatížení viníci (*Belastete*), méně zatížení (*Minderbelastete*), přívrženci (*Mitläufer*), a zproštění obvinění (*Entlastete*).

Dne 16. července 1946 byl denacifikační komisí v Mühldorfu zařazen do kategorie *Hauptschuldige* – hlavní viníci – a následně internován v pracovním táboře. Proti tomuto rozhodnutí se však odvolal a odvolací senát v Mnichově jej později přeřadil do kategorie *Minderbelastete* – méně zatížený.¹¹⁰

Kromě denacifikačního řízení se Davida týkalo i další trestněprávní vyšetřování. V roce 1960 bylo zahájeno vyšetřování proti němu a devatenácti dalším bývalým vysokým nacistickým právníkům. Dne 22. dubna 1965 podala frankfurtská generální prokuratura žádost o zahájení předběžného vyšetřování.

Společně s Davidem byli vyšetřováni mimo jiné jedenáct bývalých předsedů vrchních zemských soudů, bývalý státní tajemník říšského ministerstva spravedlnosti Schlegelberger, pět bývalých vrchních státních zástupců a tři zástupci někdejšího nejvyššího státního zastupitelství.

David byl obviněn ze spoluúčasti na vyhlazování duševně a fyzicky postižených osob v rámci tzv. Akce T4. Mělo se jednat o jeho údajnou účast na konferenci konané ve dnech 23. a 24. dubna v Berlíně, kde byli předsedové vrchních soudů informováni o nacistickém programu eutanazie.

¹⁰⁶ ANDERS, *op. cit.*, s. 318.

¹⁰⁷ ESCHENBURG, T. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Bd. 1: Jahre der Besatzung 1945–1949*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1983, s. 21 a násl.

¹⁰⁸ SOA Litoměřice, fond Mimořádný lidový soud Litoměřice, NAD 729, č. pom. 363, sign. Lsp 160/48, David Herbert. Digitální badatelna, SOA Litoměřice, 1948 [online]. Dostupné na: <<https://digi.soalitomerice.cz/digitalnibadatelna/permalink/5210B4F74FFD11E68A34782BCBB1CD77/f2be98f1af324eeb8c75136759765fff>> [cit. 2025-11-24].

¹⁰⁹ SOA Litoměřice, *Databáze Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety*, heslo: Herbert David.

¹¹⁰ KLEE, *Was sie taten – Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*, s. 262.

Dne 21. prosince 1966 bylo zastaveno vyšetřování proti Schlegelbergerovi, který byl již dříve odsouzen v Norimberku za podíl na eutanazijním programu.

Vzhledem ke smrti několika obviněných, k lékařským posudkům potvrzujícím zdravotní nezpůsobilost některých vyšetřovaných, a především k nemožnosti prokázání aktivní účasti na vraždách, požádalo dne 31. března 1970 frankfurtské státní zastupitelství o zastavení řízení. Zemský soud v Limburgu této žádosti dne 27. května 1970 vyhověl. Davidovi nebylo možné účast na konferenci prokázat a jeho trestní stíhání tak bylo zastaveno.¹¹¹

V období, kdy byl vyšetřován pro podezření z podílu na vraždění postižených mužů a žen, sepsal David pro Sudetoněmecký archiv v Mnichově své paměti. Ty měly podobu reflexe nad vývojem právní integrace sudetského prostoru do struktur Třetí říše.

Dr. Herbert David zemřel dne 1. června 1987 v západoněmeckém městě Springe ve věku 87 let.¹¹²

Závěr

Předložená studie ukázala, že nacistická justice v Říšské župě Sudety nebyla pouze mechanickým přenesením říšských právních a institucionálních modelů, ale výsledkem komplikovaného procesu adaptace, v němž se střetávaly normativní představy centra, personální realita okupovaného území a individuální ambice konkrétních aktérů.

Osoba Herberta Davida se v tomto kontextu jeví jako ambivalentní figura. Na jedné straně vystupuje jako pragmatický organizátor soudní správy, který usiluje o její stabilizaci a institucionální zakotvení v nových mocenských poměrech, na straně druhé však jako součást represivního aparátu nacistického státu, jenž se bezvýhradně podílí na prosazování jeho ideologických a politických cílů. Charakteristiku jeho osobnosti plasticky dokresluje hodnocení ze strany velitele SS a Policie Uda von Woysche, který jej označil za osobu, jež „svůj vlastní nedostatek kompenzuje postojem, že bydlí ve velkých vilách a jinak se chová arogantně“.¹¹³ Tento výrok, jakkoli zatížený dobovými mocenskými konflikty a osobními animozitami, přesto vypovídá o vnímání Davida uvnitř nacistického mocenského aparátu a naznačuje napětí, které panovalo mezi představiteli justice a bezpečnostních složek.

Zvláštní pozornost si zaslouží i Davidovo vlastní hodnocení sudetské justice, když ve svých pamětech uvádí, že „(...) fungovala hladce a nebyla nikým nijak ovlivňována“.¹¹⁴ Tento výrok však nelze přijímat bez kritického odstupu. Analýza předložená v této studii ukazuje, že soudnictví v Sudetech bylo od počátku hluboce provázáno s politickými a mocenskými strukturami nacistického státu a že jeho zdánlivá „nezávislost“ byla spíše projevem vnitřní adaptace na totalitní režim než skutečné autonomie. Davidovo tvrzení tak lze chápat spíše jako součást jeho poválečné sebeinterpretace a snahy prezentovat vlastní působení ve světle institucionální profesionality a právního formalismu.

¹¹¹ Tamtéž, s. 263.

¹¹² KLEE, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, s. 103.

¹¹³ *Beurteilung durch den SS- und Polizeiführer beim Reichsstatthalter* ze dne 18. 1. 1944, Institut für Zeitgeschichte München–Berlin (IfZ), sign. Fa 297/14, cit. podle: ANDERS, F. *Strafjustiz im Sudetengau 1938–1945*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2008, s. 317.

¹¹⁴ Bundesarchiv Bayreuth, fond OSTDOK 21/15, DAVID. *Organisatorisches, formales und materielles Rechtsdenken in der Heimat* s. 46.

Závěrem lze konstatovat, že analyzované paměti představují mimořádně cenný pramen pro studium dějin soudní správy v Sudetech. Nejenže umožňují nahlédnout do každodenní praxe nacistické justice, ale zároveň otevírají prostor pro reflexi mechanismů, jimiž se aktéři totalitního systému pokoušeli dodatečně interpretovat a legitimizovat svou roli. Jejich význam proto nespočívá pouze v poskytování faktografických údajů, ale především v možnosti sledovat napětí mezi právní normou, mocenskou praxí a individuální pamětí – napětí, které je klíčové pro pochopení fungování práva v podmínkách totalitního režimu.

Právní aspekty reorganizace československého divadelnictví po druhé světové válce¹

Kateřina Šustová

Advokátní koncipientka

E-mail: sustovakatka@seznam.cz

Legal Aspects of the Changes in Theater Industry in Czechoslovakia after World War II

Abstract:

After World War II (in May 1945), Czechoslovakian theaters were reopened. The so-called theater revolution began, during which the theater industry in Czechoslovakia experienced fundamental changes in organizational structure. Despite the efforts of Austria-Hungary and the First Czechoslovak Republic, this space was still regulated by the Theater Act of November 25, 1850 (Ministry of the Interior law No. 454/1850). There were also plans to consolidate the regulation of the theater industry in Czechoslovakia, as Hungarian legal article XXXI had been in effect since 1848 in Slovakia. This was a different (and even older) legal regulation than the one in Bohemia.

This work explores the legal considerations of the aforementioned reorganization of theaters. The main goal of the research is to describe how the pre-World War regulatory environment affected the evolution of theater industry regulation thereafter, including mapping out any significant path dependencies. This work subsequently addresses the regulatory changes that occurred in the theater industry after the adoption of the Theater Act in 1948.

This author found that the adoption of the Theater Act in 1948 capped a long-term effort by theaters to modify the legal regulation of the theater industry. However, this impeded entrepreneurship and gave monopoly to government-designated theater operators, who were allowed to use the property of the previously private theaters. On the other hand, there were some positive changes, particularly in the field of theater education and puppet theater, which came to be seen as on equal footing with other types of theater arts.

¹ Příspěvek vychází z diplomové práce autorky. Viz ŠUSTOVÁ, K. Právní aspekty reorganizace československého divadelnictví po druhé světové válce. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, Katedra právních dějin, 2024.

However, even the Theater Act of 1948 was not sufficient, and new theater regulation, Act No. 55/1957, on theater activities (Theatre Act), emerged shortly thereafter and came into effect on November 16, 1957.

Keywords: theatre; Theatre Act; cultural politics

Klíčová slova: divadlo; divadelní zákon; kulturní politika

DOI: 10.14712/2464689X.2026.562

Úvod

Přestože první návrhy nové divadelní úpravy, která by nahradila nařízení Ministerstva vnitra č. 454/1850 ř. z., divadelní řád ze dne 25. listopadu 1850 (dále jen „Divadelní řád“),² se začaly objevovat již v druhé polovině 19. století, nebyla jim věnována přílišná pozornost.³ I po první světové válce tedy na území Čech, Moravy, Vitorazska, Valčicka a Slezska stále platil Divadelní řád, a to vzhledem k přijetí tzv. recepční normy (zákon č. 11/1918 Sb., z. a n., o zřízení samostatného státu československého), neboť článkem 2 byl recipován právní řád bývalé rakousko-uherské monarchie, a to za účelem určité společenské stability.⁴ Rovněž zůstaly platné předpisy týkající se staveb divadelních budov a v oblasti loutkového divadla dekret dvorské kanceláře z 6. ledna 1836. Díky § 3 zákona č. 76/1920 Sb. byly od 1. května 1920 uvedené předpisy platné a účinné také na území Hlučínska. Na základě tzv. recepční normy byla také na Slovensku a v Podkarpatské Rusi ponechána prozatímně v platnosti dosavadní uherská divadelní právní úprava (to jest zákonný článek XXXI/1848).⁵

Ačkoliv už v listopadu 1918 byla při Ministerstvu školství a národní osvěty zřízena tehdejšími ministrem Gustavem Habermannem divadelní komise jakožto poradní orgán při tvorbě nového divadelního zákona,⁶ nedošlo ani v meziválečném období ke změně divadelní právní úpravy. I přes velkou iniciativu divadelníků a neustálé upomínání československé vlády totiž bylo „projednávání divadelního zákona odloženo pro řešení naléhavějších otázek“.⁷

² Neoficiálním názvem označovaný jako „Bachův divadelní řád“ podle rakouského ministra vnitřních záležitostí Alexandra Bacha (1813–1893). Například Viz VODIČKA, L. O nový divadelní řád: poznámky k diskusi o divadelním zákonu v českém tisku 1945–1948. *Theatralia* [online]. 2017 [cit. 2026-03-05]. Dostupné na: <<https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/136326.pdf>>.

³ CHYTIL, A. K otázce divadelního zákona. *Časopis pro právní a státní vědu* [online]. 1921 [cit. 2026-03-05]. Dostupné z: <https://digi.law.muni.cz/bitstream/handle/digilaw/25413/CasopisProPravniAStatniVedu_4-1921-2_4.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.

⁴ MALÝ, K. – KINDL, V. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. upravené vydání. Praha: Linde Praha, 2003, s. 328.

⁵ DUSIL, Václav. Divadlo. In: HOETZEL, J. (ed.). *Slovník veřejného práva československého, svazek I. A–CH*. Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1929, s. 409–411.

⁶ SMAŽÍK, F. *Stoletý boj o náš divadelní zákon 1850–1957*. Praha: s. n., 1961, s. 43.

⁷ O divadelní zákon. In: HERMAN, F. *ÚMDOČ: I. doplněk dějin za léta 1927–1936*. Praha: ÚMDOČ, 1937, s. 40.

Obrat nastal až v roce 1945, kdy sice stále platil Divadelní řád, ale už na prvním zasedání československé vlády na osvobozeném území bylo obecně oficiálně nastaveno budoucí směřování československého divadelnictví, a to vyhlášením Programu nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků (dále jen „Košícký vládní program“).⁸ V souladu s tímto programem následně vzniklo několik předpisů, do nichž byly promítnuty také plány na poválečnou reorganizaci divadelnictví vytvořené skupinou kulturních pracovníků (komunistů), v jejímž čele stál scénograf Miroslav Kouřil, s nímž ministr školství a osvěty Zdeněk Nejedlý řešil otázku dalšího směřování divadelnictví již od příjezdu vlády v květnu 1945.

Tehdy také Ministerstvo školství a osvěty s okamžitou platností zrušilo nařízení Ministerstva lidové osvěty č. 187/1944 Sb., o zastavení činnosti českých divadel,⁹ v důsledku čehož byla obnovena činnost divadel a začala být okresními národními výbory a policejními ředitelstvími povolována divadelní představení. Poté započala tzv. divadelní revoluce, během které dochází k zásadním změnám v řízení a organizaci divadelnictví. V článku¹⁰ je tato proměna mapována s důrazem na divadelní zákon z roku 1948 a okolnosti jeho přijetí, a to i s ohledem na poválečný politický vývoj a s tím související změny poúnorové kulturní politiky.

1. Právní úprava divadelnictví po druhé světové válce

První poválečná vláda Národní fronty, kterou tvořili zástupci Komunistické strany Československa, Komunistické strany Slovenska, Československé lidové strany, Československé strany sociálně demokratické, Strany národních socialistů a Demokratické strany, byla jmenována v Košicích dne 4. dubna 1945.¹¹ Den poté byl vyhlášen již zmíněný Košícký vládní program,¹² jehož koncept předložila Komunistická strana Československa v čele s Klementem Gottwaldem v druhé polovině března 1945 v Moskvě, a to na jednáních probíhajících ohledně vytvoření nové poválečné vlády a jejího programu s prezidentem Benešem a představiteli ostatních politických stran.¹³

V Košíckém vládním programu byly obsaženy nejen základní zásady vládní politiky v oblasti vnitropolitické a mezinárodní, ale také například otázka potrestání zrádců, kolaborantů a válečných provinilců. Pro obnovu hospodářského života bylo dle článku XII. důležité znárodnit klíčová odvětví národního hospodářství.¹⁴

⁸ *Návrh programu nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků* [online]. [cit. 2026-03-05]. Dostupné na: <<https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/04/labyrint-1945-Kosicky-vladni-program.pdf>>.

⁹ Zahájení divadelní činnosti a povolování představení. *Rudé právo* [online]. 01. 06. 1945 [cit. 2024-01-21]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:fb41c450-ef6c-11dc-b7b0-000d606f5dc6?page=uuid:09244823-bb65-415b-8cb1-5b83698fc65f&fulltext=divadel>>, s. 3.

¹⁰ Článek vychází z autorčiny diplomové práce, která byla obhájena na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v roce 2024.

¹¹ KUKLÍK, J. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, s. 138.

¹² *Návrh programu nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*, s. 1.

¹³ KUKLÍK, J. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*, s. 137.

¹⁴ *Návrh programu nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*, s. 17.

Košický vládní program nezapomněl ani na budoucí cíle poválečné obnovy školství a kultury (divadla). V článku XV. byl uveden požadavek na znovuootevření divadel, škol a knihoven a na provedení očisty škol i jiných kulturních ústavů (včetně divadel) od osob aktivně spolupracujících s okupanty. Také měl být umožněn přístup talentovaných žáků do škol a kulturních institucí bez jakýchkoliv větších formálností, pouze na základě jejich prokázaného nadání, a to z důvodu předchozího uzavření škol a s tím spojeného úbytku kvalifikovaných mladých sil. Rovněž byla vyžadována ideologická revize kulturního programu Československa, která měla být provedena důslednou demokratizací spočívající v umožnění přístupu nejširších vrstev ke kultuře a zlidovění kultury, která by sloužila lidu a národu, nikoliv pouze úzké skupině osob. V kulturní politice měla být zesílena slovanská a sovětská orientace.¹⁵ Konkrétnější podobu tyto cíle získaly až později.

1.1 Institucionální rámec kultury po druhé světové válce

Zatímco dříve spadala oblast kultury pod Ministerstvo lidové osvěty,¹⁶ po válce byla agenda na krátkou dobu rozdělena mezi dvě ministerstva – Ministerstvo školství a osvěty a nově vzniklé Ministerstvo informací. První z nich vedl Zdeněk Nejedlý (a později Jaroslav Stránský) a v čele druhého stál Václav Kopecký, přičemž podle obou ministrů bylo důležité, aby proběhl kulturní obrat od Západu k Východu.¹⁷

Větší pozornost je třeba věnovat Ministerstvu informací, které bylo zřízené ústavním dekretem prezidenta republiky č. 1 z 2. dubna 1945, o nové organizaci vlády a ministerstev v přechodné době, a které mělo na kulturní oblast zásadní vliv. Ministerstvo informací, které bylo pro předního ideologa Komunistické strany Československa Kopeckého ideálním působištěm,¹⁸ tvořilo šest odborů, přičemž první z nich (odbor informační služby) zahrnoval domácí a válečné zpravodajství ze zahraničí i do zahraničí. Kontrolu tisku, novou organizaci tisku a tiskovou propagandu měl na starosti odbor druhý (tiskový) a publikační a vydavatelskou propagační činnost obstarával odbor publikační. Rovněž na Ministerstvu informací existoval odbor pro věci rozhlasu, televize a gramofonových desek, který měl mimo jiné za úkol šířit informace a propagandu prostřednictvím uvedených médií. Účelem pátého odboru (pro film a fotografii) bylo šířit propagandu prostřednictvím filmu a fotografie, distribuovat propagační filmy či kontrolovat programy kin. Poslední odbor pro informační styky s cizinou se zabýval navazováním zahraničních kulturních styků se Svazem sovětských socialistických republik a zhodnocením styků navázaných ve Francii, Anglii a Spojených státech amerických. K dalším úkolům Ministerstva informací patřilo například popularizování vládního programu.¹⁹

Mezi další klíčové orgány kulturní politiky patřila také Kulturní rada Ústředního výboru Komunistické strany Československé (dále jen „Kulturní rada ÚV KSČ“), která vznikla

¹⁵ *Návrh programu nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*, s. 20–21.

¹⁶ Na základě ustanovení § 3 vládního nařízení č. 208/1942 Sb., o nové organizaci některých ústředních úřadů (tzv. reorganizační nařízení) ze dne 15. června 1942 přešel na nově zřízené Ministerstvo lidové osvěty výkon působnosti ve věcech divadelních (původně v kompetenci Ministerstva školství a národní osvěty) a ve věcech divadelních koncesí a přehlídky divadelních her (původně v kompetenci Ministerstva vnitra).

¹⁷ KAPLAN, K. – KOSATÍK, P. *Gottwaldovi muži*. Praha: Paseka, 2004, s. 226.

¹⁸ PÁVOVÁ, J. *Demagog ve službách strany – portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2008, s. 59.

¹⁹ PÁVOVÁ, J. *Demagog ve službách strany – portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*. s. 59–60.

z rozhodnutí ÚV KSČ v září 1948 (do vedení byl jmenován ministr Kopecký), a na něm nezávislé Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ. To vzniklo již v červnu 1945 a mělo za úkol především agitační, propagační a osvětovou práci. Nejprve jej vedl JUDr. Jaromír Dolanský a později přední stranický ideolog a novinář Gustav Bareš.²⁰

Důležitou roli hrály rovněž Divadelní a dramaturgická rada (dále jen „DDR“) fungující při Ministerstvu školství a osvěty a Divadelní propagační komise (dále jen „DPK“) vzniklá při Ministerstvu informací, o nichž bude blíže pojednáno v dalších částech článku. Zde je třeba jen zmínit, že po zániku DDR v roce 1953 přešly její pravomoci na divadelní odbor nově vzniklého Ministerstva kultury.²¹

1.2 Divadelní revoluce a její právní zakotvení

Jednou ze skupin divadelníků, kteří se již od počátku období nesvobody v roce 1938 snažili připravit na poválečné uspořádání divadel, byla i ta založená dramatikem, spisovatelem a členem KSČ Vladislavem Vančurou. Po jeho zatčení v květnu 1942 se sice rozpadla, avšak později se kulturní pracovníci znovu zorganizovali a záhy poté se spojili s ilegálním ústředním výborem Komunistické strany Československa a Svazem československého herectva.²²

Jádro této komunisticky smýšlející skupiny tvořili například Miroslav Kouřil (scénograf), Jaroslav Pokorný (dramaturg, teatrolog) a Oldřich Kozák (operní pěvec), v jehož bytě byla v první polovině dubna 1945 ustanovena Odborová rada divadelní (dále jen „ORD“), která se záhy stala ústředním koordinátorem obnovy českého divadelnictví a zástupcem většího počtu zájmových organizací.²³

Hlavní programové zásady chystaných změn v oblasti divadelnictví shrnula ORD v několika dokumentech. Za nejdůležitější z nich se považuje Směrnice pro ilegální divadelní závodní rady (dále jen „Směrnice“), vypracovaná v dubnu 1945,²⁴ v níž byly v popsány instrukce pro neprodlené zahájení provozu a pro převod divadel ze soukromých rukou.²⁵

V každém divadle měl být ustanoven divadelní výbor, který by byl složkou ORD a reprezentoval by jej. Jakmile to bude možné, měl výbor vyjít z ilegalit a požádat pracovníky divadla (včetně technického personálu) o potvrzení volbou. Následně měl připravit plán na zajištění divadelní budovy/sálu, dílen, fundusu, jmění a fondu divadla pro dobu převzetí státní moci a zároveň se spojit s místním Národním výborem, kterému by byl k dispozici v kulturně-propagační práci.

Další návrhy týkající se divadelnictví měl divadelní výbor oznámit ORD, aby jej zařadil do chystaného Memoranda o řešení otázky divadel v Československé republice. To v květnu 1945 předala ORD prostřednictvím Ústřední rady odborů (dále jen „ÚRO“) Ministerstvu školství a osvěty jako Manifest českých divadelníků obsahující také rámcovou osnovu

²⁰ KNAPÍK, J. *Kdo spoutal naši kulturu: portrét stalinisty Gustava Bareše*. Přerov: Nakladatelství Šárka, 2000, s. 25–27.

²¹ KNAPÍK, J. *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha: Libri, 2006, s. 279.

²² SMAŽÍK, F. *Stoletý boj o náš divadelní zákon 1850–1957*, s. 91–92.

²³ KOUŘIL, M. *Divadlo před Vítězným únorem*. Praha: Univerzita Karlova, 1981, s. 4–11.

²⁴ KOUŘIL, M. *Divadlo před Vítězným únorem*, s. 9.

²⁵ PŮMERL, J. K situaci českého divadla v letech 1945–1948. In: HÁJEK, J. (ed.). *Divadlo nové doby: 1945–1948*. Praha: Panorama, 1990, s. 11.

divadelního zákona, který by veškeré učiněné organizační a ideové změny v divadelnictví stvrdil.

V květnu 1945 předala ORD své podklady pro reorganizaci československého divadelnictví divadelní sekci kulturní komise zemského národního výboru (dále jen „komise ZNV“),²⁶ která je projednala na ustavující schůzi dne 23. května 1945 a poté je doporučila vládě a ministru Zdeňku Nejedlému „(...) k pozornosti a rychlému vyřízení“.²⁷ V podání určenému Ministerstvu školství a osvěty komise ZNV, již mimochodem předsedal Miroslav Kouřil, předložila návrhy ORD na zrušení soukromého podnikání (provoz divadel měl být svěřován pouze státu, komunálním útvarům, armádě, odborovým organizacím, veřejným institucím nebo výrobním divadelním družstvům), rozpuštění organizací sdružujících divadelní podnikatele a zrušení ustanovení o koncesích.²⁸

Následně vzniklo několik předpisů, které byly v souladu s Košickým vládním programem, a kterými pod nimi podepsaný ministr školství a osvěty Zdeněk Nejedlý podpořil revoltující divadelníky.²⁹ Prvním z nich byl ministerský výnos o zrušení divadelních koncesí,³⁰ jehož cílem bylo zrušení divadelních koncesí a produkčních licencí, a to s okamžitou platností, což se týkalo i kočovných společností, koncertů, literárních večerů, kabaretů a cirkusů.

Fakticky tím došlo k zestátnění československých divadel, neboť soukromá divadla po účinnosti tohoto výnosu prakticky neexistovala. Odpovědnost za majetek sice zůstala dosavadním vlastníkům, kteří navíc odpovídali za to, že majetek nebude zcizen, avšak například sály, budovy, fundusy a další vybavení sloužící k provozu divadel musely být divadlům poskytovány za regulované nájemné.³¹ Regulaci a veřejnou kontrolu provádělo pochopitelně Ministerstvo školství a osvěty.³²

Následně byl vydán výnos o zřízení Divadelní rady,³³ která měla být umělecky a kulturně-politicky poradním sborem pro zásadní otázky v divadelnictví při Ministerstvu školství a osvěty.³⁴ Měli ji tvořit odborníci z ORD, divadelních sekcí při zemských národních výborech a kulturní komise Ústřední rady odborů, kteří byli ve výnosu také jmenovitě uvedeni.

²⁶ KOUŘIL, *Divadlo před Vítězným únorem*, s. 19.

²⁷ Podání divadelní sekce kulturní komise ZNV Ministerstvu školství a osvěty ze dne 23. 05. 1945 o návrhu ORD na reorganizaci československého divadelnictví. In: VONDRÁŠEK, K. *Sowjetisches Kulturmodell und das tschechische Theater 1945–1968: zum Spannungsverhältnis zwischen tschechoslowakischer Kulturpolitik und tschechischem Theater*. Bochum: Projekt Verlag, 1999, s. 31.

²⁸ VONDRÁŠEK, K. *Sowjetisches Kulturmodell und das tschechische Theater 1945–1968: zum Spannungsverhältnis zwischen tschechoslowakischer Kulturpolitik und tschechischem Theater*, s. 31–32.

²⁹ KOUŘIL, *Divadlo před Vítězným únorem*, s. 106–107.

³⁰ Výnos č. j. B-150 001/45 – II o zrušení divadelních koncesí a produkčních licencí a přechodné úpravě správy divadel a jiných podniků ze dne 8. června 1945. *Věstník Ministerstva školství a osvěty* [online]. 22. 06. 1945. [cit. 2024-02-11]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:5ce40390-3a4a-11eb-80ee-5ef3fc9bb22f?page=uuid:e6282180-3a4b-11eb-a9f6-005056827e51>>, s. 21.

³¹ KOUŘIL, M. Historické chvíle českého divadelnictví. *Divadlo – list Svazu českého herectva*. [online]. 1945–1946 [cit. 2024-02-03]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:58263c01-9aaa-11ea-be02-5ef3fc9ae867?page=uuid:3ef5813f-4abe-45ad-8157-ba4fda49e5f9>>, s. 26.

³² KOUŘIL, *Historické chvíle českého divadelnictví*, s. 25.

³³ Výnos č. B-150 002/45-II., o zřízení Divadelní rady. *Věstník Ministerstva školství a osvěty*. [online]. 10. 07. 1945 [cit. 2024-02-11]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:e107ae60-3a4a-11eb-80ee-5ef3fc9bb22f?page=uuid:f7cda5e0-3a4b-11eb-93c2-005056825209>>.

³⁴ KOUŘIL, *Divadlo před Vítězným únorem*, s. 111.

Jednalo se o spisovatele Jaroslava Kvapila, režiséry Emila Františka Buriana a Jana Škodu, teatrology a redaktory Jana Kopeckého a Josefa Trägera, člena činohry Národního divadla Stanislava Neumanna, tajemníka ÚRO Jiřího Kupku a architektky Miroslava Kouřila a Jiřího Krohu. Dalšími členy Divadelní rady byli úředníci ministerstva školství a osvěty Karel Novotný, Vladimír Šrámek a Karel Votápka.³⁵

Již brzy po svém zřízení však Divadelní rada, která byla pravidelně svolávána až do 9. srpna 1945, adresovala ministru Nejedlému svou rezignaci, v níž jako jeden z důvodů uvedla nevyjasnění kompetence Divadelní rady.³⁶ Ještě předtím ale Divadelní rada vypracovala zásady platné pro první divadelní sezonu³⁷ a změnila i doposud platnou organizaci divadel, protože vypracovala konkrétní plán rozmístění pražských i mimopražských stálých scén a navrhl jejich provozovatele.³⁸

V této souvislosti je třeba zmínit i tzv. Dekret o divadelní síti,³⁹ který stanovil prozatímní organizaci divadel a divadelních oblastí a určil, že provozovateli divadel budou stát, země, města, družstva měst, družstva divadelníků a návštěvníků, Československá armáda, ÚRO a Svaz české mládeže.⁴⁰

2. Přípravy přijetí „správného“ divadelního zákona

Jedním z důvodů, proč se divadelní zákon z roku 1948 stal, na rozdíl od dalších „kulturních“ právních norem, předmětem poválečného politického boje, byla skutečnost, že divadlo a s ním související otázky spadaly do kompetence Ministerstva školství a osvěty. A to, jak již bylo řečeno, bylo nejprve vedeno ministrem Zdeňkem Nejedlým a po roce 1946 Jaroslavem Stránským. Oproti tomu další oblasti kultury měl od počátku na starosti ministr Kopecký a Ministerstvo informací.

Podle Miroslava Kouřila se divadelní zákon dokonce stal „jednou z důležitých zbraní lidově-demokratické revoluce“.⁴¹ Nejednalo se tedy pouze o „tříletý boj zdrcující většiny divadelníků a všech pokrokových sil proti kulturní ziskuchtivé reakci“,⁴² jak během projednávání návrhu divadelního zákona v březnu 1948 uvedl místopředseda Ústavodárného Národního shromáždění republiky Československé Václav Chytil (Československá strana lidová). Předseda Divadelní propagační komise teatrolog Jan Kopecký později

³⁵ PÖMERL, K situaci českého divadla v letech 1945–1948, s. 12.

³⁶ Rezignace Divadelní rady. In: VONDRÁŠEK, K. *Sowjetisches Kulturmodell und das tschechische Theater 1945–1968: zum Spannungsverhältnis zwischen tschechoslowakischer Kulturpolitik und tschechischem Theater*. Bochum: Projekt Verlag, 1999, s. 69–71.

³⁷ KNAPÍK, J. *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha: Libri, 2004, s. 41.

³⁸ PÖMERL, K situaci českého divadla v letech 1945–1948, s. 12.

³⁹ Výnos Ministerstva školství a osvěty č. B-152 227/45-II o rozdělení divadel a divadelních oblastí v Čechách a na Moravě a o úpravě provozovatelských poměrů v období 1945/1946 ze dne 27. července 1945, doplněný dne 18. srpna 1945 výnosem č. B-153 187/45-II.

⁴⁰ Výnos č. B-152 227/45-II o rozdělení divadel a divadelních oblastí v Čechách a na Moravě a o úpravě provozovatelských poměrů v období 1945/1946 ze dne 27. července 1945. *Věstník Ministerstva školství a osvěty* [online]. 23. 08. 1945 [cit. 2024-02-11]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:c9de44b0-3a4a-11eb-80ee-5ef3fc9bb22f?page=uuid:f80c0e70-3a4b-11eb-a9f6-005056827e51>>.

⁴¹ KOUŘIL, *Divadlo před Vítězným únorem*, s. 7.

⁴² POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY. *Stenoprotokol 99. schůze Národního shromáždění Republiky Československé 1948–1954 ze dne 20. března 1948* [online]. [cit. 2024-02-04]. Dostupné na: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/099schuz/s099003.htm>>.

uvedl, že konflikt mezi levicí a pravicí v otázce přijetí divadelního zákona patřil k těm nejednateličtějším.⁴³

Svou verzi zákona se po volbách v roce 1946 snažila prosazovat již zmiňovaná skupina „pokrokových“ divadelníků, která chtěla kontinuálně navázat na výsledky své práce v ORD.⁴⁴ Mezi další prosazovatele patřili takzvaní „reakční činitelé“ (jak je posléze nazval ministr Václav Kopecký)⁴⁵ v čele s národním socialistou Jaroslavem Stránským, který po květnových volbách roku 1946 nahradil Zdeňka Nejedlého na postu ministra školství a osvěty.

Stránský, pod jehož vedením byl připravován nový návrh divadelního zákona, uplatňoval odlišnou politiku.⁴⁶ Například z důvodu stále se prohlubující krize vzniklé po první divadelní sezoně 1945–1946⁴⁷ byl výnosem Ministerstva školství a osvěty z 27. listopadu 1946 vyhlášen úsporný program. Podle ministra Kopeckého tým měl Stránský záměrně odpirat státní finanční podporu pokrokovým (socialistickým) divadlům, která se následně dostala do ještě větších finančních potíží a byla nucena ukončit svou činnost.⁴⁸

Spolu s dalšími poslanci (Jarmilou Uhlířovou za Československou stranu národně socialistickou, Janem Bělehrádkem za Československou stranu sociálně demokratickou, Bohdanem Chudobou za Československou stranu lidovou a Vladimírem Krajínou za Československou stranu národně socialistickou) se Stránský také snažil ztížit prosazení centralizace a socializace divadelnictví.

Novou verzi zákona, která byla pod č. j. B-210748/46-II P2 dne 2. ledna 1947 rozeslána k připomínkovému řízení centrálním úřadům, kulturním institucím, odborným organizacím a 22. svazu ROH,⁴⁹ chtěl Stránský alespoň částečně zmírnit dopady revolučních výnosů svého předchůdce Zdeňka Nejedlého. Podle poslance Olega Homoly (KSČ) se reakce snažila „zajistit některým jednotlivcům zdroje nemravného bezpracného důchodu“,⁵⁰ což souviselo se Stránského záměrem výjimečně umožnit provozování divadla soukromé osobě.⁵¹

Jelikož Stránský opomněl dosavadní připomínky divadelníků a zájmových organizací,⁵² setkal se následně s jejich odmítavou reakcí. Například Divadelní svaz, k jehož osnově

⁴³ KOPECKÝ, J. Divadlo na prahu rozkvětu. *Lidové noviny* [online]. 20. 03. 1949 [cit. 2024-02-10]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:4c5820b0-7da6-11dd-b738-000d606f5dc6?page=uuid:1b14aa86-2c41-450e-bcf5-c8fcf1cdebed>>, s. 3.

⁴⁴ PŮMERL, K. Situaci českého divadla v letech 1945–1948, s. 20.

⁴⁵ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY, Stenoprotokol 99. schůze Národního shromáždění Republiky Československé 1948–1954 ze dne 20. března 1948.

⁴⁶ Divadelní zákon na obzoru. In: *Svobodný směr* [online]. 22. 11. 1946 [citováno 2024-02-11]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:a09a599a-5a0f-49a5-8e86-b9bd10233e58?page=uuid:58ba2020-e617-11e9-8dca-5ef3fc9bb22f>>, s. 4.

⁴⁷ KUDLÁČKOVÁ, J. Jindřich Honzl a Studio Národního divadla. In: HÁJEK, J. (ed.). *Divadlo nové doby: 1945–1948*. Praha: Panorama, 1990, s. 395.

⁴⁸ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY, Stenoprotokol 99. schůze Národního shromáždění Republiky Československé 1948–1954 ze dne 20. března 1948.

⁴⁹ SMAŽÍK, *Stoletý boj o náš divadelní zákon 1850–1957*, s. 131.

⁵⁰ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY, Stenoprotokol 99. schůze Národního shromáždění Republiky Československé 1948–1954 ze dne 20. března 1948.

⁵¹ ČERNÝ, J. *Osudy českého divadla po druhé světové válce: divadlo a společnosti 1945–1955*. Praha: Academia, 2007, s. 67.

⁵² MILOTOVÁ, K. Divadelní zákon. *Deník Práce*. [online]. 1947 [cit. 2024-02-11]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:4200f542-f5a5-4474-992e-733b7e8be0ea?page=uuid:ee4c1fc0-3b9d-11e7-82f6-001018b5eb5c>>.

z roku 1946 nebylo přihlédnuto,⁵³ Stránského návrh zcela odmítl z důvodu nerefluktování zásad Košického vládního programu a tehdejšího stavu československého divadelnictví.⁵⁴ Starosta ÚMDOČ Josef Hudeček měl výhrady rovněž ohledně formulace úpravy ochotnického divadla.⁵⁵

Absenci ustanovení týkající se povinnosti měst s více než deseti tisíci obyvateli vést divadlo, které obsahoval původní návrh divadelního zákona a které by řešilo problém neochoty provozovatelů určených k vedení divadel Dekretem o divadelní síti, kritizoval tajemník Svazu československého herectva Antonín Mazač.⁵⁶ Advokátovi, divadelníkovi a tvůrci prvního poválečného divadelního zákona Oldřichovi Koblížkovi připadal Stránského návrh příliš chaotický, což dle něj bylo způsobeno nedostatkem ideje zákona. Rovněž mu vytýkal přenesení veškeré divadelní kompetence pouze na Ministerstvo školství a osvěty, což znamenalo vyloučení Ministerstva informací vedeného Václavem Kopeckým.⁵⁷

Stránského osnova byla i přesto na podzim 1947 schválena vládou a poté byl vládní návrh divadelního zákona ze dne 14. října 1947 (tisk 842) odevzdán Ústavodárnému národnímu shromáždění. Na schůzi kulturního výboru konané dne 20. ledna 1948, na níž byl návrh podrobně projednán, navrhl poslanec za Československou stranu sociálně demokratickou. Bělehrádek vyškrtnutí problematického ustanovení § 12 ustanovujícího divadelní propagační komisi při Ministerstvu informací. Proti tomu se ohradili poslanci Ladislav Koubek a Jura Sosnar (jménem klubu komunistických poslanců) a prohlásili, že komunisté na protest opustí další jednání kulturního výboru.⁵⁸

Kulturní výbor pokračoval v přerušeném jednání až 28. ledna 1948,⁵⁹ na němž poslanec Koubek žádal, aby § 8, 11 a 12 byly přijaty v původním znění. Jakožto poradci-znalci chtěli být k jednání přizváni také zástupci divadelníků, s čímž však souhlasili pouze komunističtí poslanci.⁶⁰ V reakci na tuto situaci měla sporná ustanovení (mimo již uvedené

⁵³ Divadelníci jednotně zamítají návrh ministra Stránského. *Rudé právo* [online]. 28. 01. 1947 [cit. 2024-02-11]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:555a72a0-f744-11dc-aa90-000d606f5dc6?page=uuid:12654be8-3adb-4a34-b715-86e04125d3c4>>.

⁵⁴ Dvakrát proti návrhu ministra Stránského. *Rudé právo* [online]. 1947. [cit. 2024-02-11]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:85c32db0-f744-11dc-9056-000d606f5dc6?page=uuid:26dde60e-8188-45e3-b9db-72d8580cfc39>>.

⁵⁵ HUDEČEK, J. Divadelní zákon [online]. *České lidové divadlo*. 1947 [cit. 2024-01-21]. Dostupné na: <<https://www.digitalniknihovna.cz/mlp/view/uuid:3691d080-d79c-11df-a6560030487be43a?page=uuid:937c6a20-d789-11df-9b7b-0030487be43a>>, s. 17–18.

⁵⁶ MAZAČ, A. Stanovte povinný provoz divadelních podniků. *Divadlo – list Svazu českého herectva* [online]. 1947 [cit. 2024-01-21]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:dd59b010-fcc9-11ea-a78a-5ef3fc9bb22f?page=uuid:ab8a83bd-fe0b-48b4-91c3-f7e62d1b265d>>.

⁵⁷ KOBLÍŽEK, O. Ministerský návrh divadelního zákona. *Divadelní zápisník* [online]. 1947 [cit. 2024-01-21]. Dostupné na: <<https://www.digitalniknihovna.cz/mlp/view/uuid:07c83790-6517-11e0-a1ab-0030487be43a?page=uuid:8e68a670-644c-11e0-8d32-0030487be43a>>, s. 54–58.

⁵⁸ O divadelní zákon: přerušené jednání v kulturním výboru sněmovny. *Svobodné noviny* [online]. 21. 01. 1948 [cit. 2024-02-11]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:e63a8ee0-7043-11dd-b30f-000d606f5dc6?page=uuid:dd8f9c96-e4b4-42c2-8de0-2283dflfaffb&fulltext=divadeln%C3%AD>>, s. 3.

⁵⁹ O divadelní zákon: přerušené jednání v kulturním výboru sněmovny, s. 3

⁶⁰ Kulturní výbor jednal o divadelním zákoně bez divadelníků. *Rudé právo* [online]. 29. 01. 1948 [cit. 2024-02-11]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:56a08970-0a17-11dd-93a9-000d606f5dc6?page=uuid:a7250be0-6ae8-11e8-828b-005056825209>>, s. 5.

se jednalo o § 13, 14 a 16) projednat zvolená subkomise.⁶¹ Výsledky její práce shrnul 19. února 1948 na třetí schůzi kulturního výboru poslanec Chudoba, avšak dodal, že § 12⁶² byl schválen v naprosto rozdílném znění.⁶³

S ohledem na únorové politické události bylo tedy nutné uspořádat schůzi nového kulturního a informačního výboru. Ten dne 12. března 1948 projednal sporná ustanovení osnovy v souladu s prorežimními hodnotami. Definitivní znění divadelního zákona, které bylo v podstatě restitucí původního vládního návrhu, bylo poté předáno Ústavodárnému Národnímu shromáždění republiky Československé.⁶⁴

Jednalo se o první zákon, se kterým staronový ministr Zdeněk Nejedlý předstoupil před sněmovnu v nových politických podmínkách, což zdůvodňoval tím, že „Divadlo je jistě ze všech umění nejmocnější instrument! (...) nejlidovější umění, působící nejvíce i na nejširší vrstvy národa.“⁶⁵ Ve skutečnosti však měl být divadelní zákon projednán jako jeden z prvních kvůli již schválenému znění „Stránského osnovy“ obsahující ustanovení § 12 rozdílné od původní osnovy i návrhu subkomise.⁶⁶ Jak později uvedl poslanec KSČ, reakce chtěla upozadit kulturní výchovu a zachovat v divadle komerční brak. Poslankyně za Československou stranu národně socialistickou Jarmila Uhlířová dokonce měla chtít zabránit pracujícím lidu chodit do pokrokových divadel.⁶⁷

3. Divadelní zákon z roku 1948

Divadelní zákon byl přijat 20. března 1948 na 99. schůzi ústavodárného Národního shromáždění republiky Československé s účinností od 1. dubna 1948. Po vyslechnutí všech argumentů pro přijetí návrhu divadelního zákona byl tento návrh jednomyslně schválen, čímž byl dle poslance Štefana Baš'ovanského (Komunistická strana Slovenska) splacen dluh vůči divadelním pracovníkům i vůči široké veřejnosti.

Zpravodaj poslanec Oleg Homola (KSČ) na začátku projednávání návrhu divadelního zákona zdůraznil význam zákona, protože divadlo se nyní stalo národním kulturním statkem majícím vhodné podmínky k plnění svého poslání. Podle Homoly byl Divadelní zákon, který z divadelního světa odstraňoval veškeré brzdicí momenty, zvláště pak

⁶¹ Divadelní zákon: subkomise kulturního výboru projedná sporná místa osnovy. *Svobodné noviny* [online]. 29. 01. 1948 [cit. 2024-02-04]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:fce88a30-7047-11dd-9f71-000d606f5dc6?page=uuid:7c141b51-6e4c-4f8a-928d-dd4471139ab1>>, s. 3.

⁶² Divadelní a dramatická rada zřídí ze sebe komisi propagační, po případě, ukáže-li se potřeba, komise jiná. Podrobnosti stanoví organizační a jednací řád (§ 11 odst. 8 divadelního zákona).

⁶³ KOBLÍŽEK, O. Projednání divadelního zákona v parlamentě. *Divadelní zápisník* [online]. 1948 [cit. 2024-02-11]. Dostupné na: <<https://www.digitalniknihovna.cz/mlp/view/uuid:71d63aa0-668a-11e0-8749-0030487be43a?page=uuid:7eb27620-6695-11e0-bd3e-0030487be43a>>, s. 475.

⁶⁴ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY. *Zpráva výboru kulturního a informačního k vládnímu návrhu zákona (tisk 842) (tisk 1061)* [online]. [cit. 2024-01-22]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t1061_01.htm>.

⁶⁵ NEJEDLÝ, Z. *O divadelnictví: projev v Národním shromáždění k divadelnímu zákonu dne 20. března 1948*. Hradec Králové: Krajský národní výbor, 1949, s. 7.

⁶⁶ SKÁLA, I. I v kultuře zrada národa jejich programem. *Rudé právo* [online]. 22. 02. 1948 [cit. 2024-02-11]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:fa20e470-0a1a-11dd-8952-000d606f5dc6?page=uuid:b017a9f0-6b1b-11e8-828b-005056825209>>, s. 4.

⁶⁷ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY, Stenoprotokol 99. schůze Národního shromáždění Republiky Československé 1948–1954 ze dne 20. března 1948.

živnostníky a smetánku žijící z divadla na úkor jeho funkce, základním kamenem organizace a funkce divadelnictví.⁶⁸

Homola také připomněl, že byla napravena stará křivda vůči loutkovému divadlu, které bylo poprvé postaveno na roveň ostatním druhům divadla. Ministr Kopecký poté přislíbil, že stejně významné péče jako loutkovému divadlu se dostane také divadlu ochotnickému. Dle poslance Ladislava Hobzy (Československá strana socialistická) bylo důležité, aby byla podpořena tzv. oblastní divadla, aby se mohla nerušeně věnovat poctivé umělecké práci a nemusela řešit finanční a existenční problémy.⁶⁹

Otázce finanční státní podpory divadel se věnovali také Zdeněk Nejedlý a místopředseda Václav Chytil (Československá strana lidová). Chytil se ve svém projevu rovněž zabíral požadavkem na způsobilé divadelníky, který souvisel s úkolem divadla spočívajícím v budování spravedlivé společnosti a s odpovědností danou divadlu odstranit veškerý brak a kýč. Podle Chytila kazila vkus lidu představení konající se pro zisk majitelů divadelních živností, a proto bylo nutné divadlu zajistit schopné vedení, které by jednalo s péčí řádného hospodáře. Vedením pověřený způsobilý umělec by provozovatelům plně odpovídal nejen za stránku hospodářskou, ale i tu uměleckou.⁷⁰

Divadelní zákon měl celkem třicet paragrafů, přičemž prvních pět ustanovení obsahovalo definice divadla⁷¹ (§ 1), dramatického (popřípadě hudebně dramatického) díla, provozování divadelního díla (§ 2), divadelního představení (§ 3), divadelního umělce, ochotnického divadla (§ 4) a loutkového divadla (§ 5). Tehdejší optikou bylo považováno za důležité tyto pojmy přesně vymezit, neboť do té doby bylo mnohdy těžké určit, jaká právní úprava se na dané vystoupení vztahuje, protože pro divadelní představení sice platil Divadelní řád, ale pořádáním produkcí jiného druhu se řídilo dekretem dvorské kanceláře ze dne 6. ledna 1836.⁷² Podle nálezu Nejvyššího správního soudu č. 13.404 ze dne 13. října 1932 se mezi produkce jiného druhu řadilo také loutkové divadlo, které nešlo kvalifikovat jako divadelní představení, neboť reprodukce díla byla prováděna prostřednictvím loutek, nikoliv přímo herci.⁷³

Přijetím divadelního zákona tedy došlo k velké změně, když například z definice obsažené v ustanovení § 5 vyplývá, že za loutkové divadlo bylo považováno to divadlo, „(...) na kterém se divadelní díla provozují pomocí loutek jakékoliv soustavy (závěsných, maňáskových, stínových, hůlkových a jiných)“, což znamenalo zrovnoprávnění s ostatními druhy divadelního umění. Dle § 27 odst. 2 měla být loutkařská divadelní činnost a zřizování

⁶⁸ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY, Stenoprotokol 99. schůze Národního shromáždění Republiky Československé 1948–1954 ze dne 20. března 1948.

⁶⁹ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY, Stenoprotokol 99. schůze Národního shromáždění Republiky Československé 1948–1954 ze dne 20. března 1948.

⁷⁰ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY, Stenoprotokol 99. schůze Národního shromáždění Republiky Československé 1948–1954 ze dne 20. března 1948.

⁷¹ „(...) pravidelné veřejné provozování děl dramatických a hudebně dramatických, choreografických a pantomimických (děl divadelních) buď umělci z povolání nebo ochotníky.“

⁷² SKÁLA, K. O divadle, zvláště ochotnické. *Právní praxe: měsíčník československých právníků* [online]. 1942–1943 [cit. 2024-01-14]. Dostupné na: <<https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/32185>>, s. 219

⁷³ BOHUSLAV, J. V. – JANOTA, O. *Sbírka nálezu Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních: nálezy za rok 1932–1933*. [online]. 1933 [cit. 2026-03-05]. Dostupné na: <<https://www.digitalni.knihovna.cz/cdk/view/uuid:83d17960-f1b8-11e8-bc37005056827e51?page=uuid:bd810200-f264-11e8-9984005056825209&fulltext=divadeln%C3%AD&source=nkp>>, s. 1168–1170.

loutkových divadel podrobněji upravena vládním nařízením, k čemuž však došlo až v roce 1950 Vládním nařízením č. 15 ze dne 14. února 1950, kterým se provádějí ustanovení divadelního zákona o zřizování loutkových divadel a divadelní činnosti loutkářské.

Divadlo bylo v preambuli divadelního zákona prohlášeno národním kulturním statkem, přičemž mu byly zákonem zaručeny podmínky ke zdárnému plnění jeho poslání. Paragrafem 18 divadelního zákona byla státu a svazkům územní samosprávy v rámci jejich finančních možností uložena povinnost stavět, opravovat a udržovat divadla, podporovat jejich činnost, zřizovat ústavy, podniky a zařízení sloužící rozvoji divadelnictví, a také povinnost šířit zájem o divadlo a pečovat o divadelní výchovu, čímž měla být zvyšována kulturní úroveň života, zejména na venkově.

Dle § 18 divadelního zákona mohlo být provozovací povolení k výkonu divadelní činnosti uděleno pouze státu, lidové správě, okresům, obcím, družstvům divadelníků z povolání a právníkům osobám, které sledovaly nevýdělečné kulturní cíle. Novým provozovatelům divadla zároveň náleželo právo k užívání majetku původních vlastníků divadla, jimž byla koncese „zpětně“ zrušena k 8. červnu 1945, přičemž jim vznikl nárok na kompenzaci v domluvené výši. Pokud se bývalý divadelní podnikatel s provozovatelem nedohodl, měl přiměřenou náhradu stanovit příslušný okresní soud v nesporném řízení (§ 28 divadelního zákona). Původní vlastník věci se rovněž mohl domáhat zrušení užívací práva náležejícího provozovateli divadla, a to u příslušného okresního výboru za podmínek uvedených v odstavci 4 ustanovení § 28 divadelního zákona.

O udělení provozovacího povolení rozhodoval podle svého volného uvážení a v souladu se stanovenými podmínkami příslušný zemský národní výbor, který také určil místní⁷⁴ a časový rozsah (povolení bylo poskytováno nejméně na tři roky). Z důvodu veřejného pořádku, klidu, mravnosti, bezpečnosti nebo neaktuálnosti podmínek, za nichž bylo provozovateli povolení uděleno, mohlo být toto povolení i odvoláno (§ 18 odst. 4–6 divadelního zákona). Povolení ochotnických představení spolkům bylo v kompetenci okresního národního výboru, který měl posuzovat, zda by nemohly být poškozeny spravedlivé zájmy blízkého oblastního divadla (§ 19 divadelního zákona).

Mimo ochotnické spolky mohly veřejná představení pořádat i jiné osoby nebo sdružení osob, a to za podmínek stanovených v § 20 divadelního zákona. Okresní národní výbor povolení ve prospěch osvětových, lidumilných nebo dobročinných účelů udělil, pokud nebyly dány zvláštní důvody k odepření povolení vymezené v § 21 odst. 2 divadelního zákona (například obsah díla by zakládal trestný čin). Zároveň musel být zisk z představení použit k ohlášenému účelu, což bylo následně třeba prokázat. Okresní národní výbor následně přezkoumával vyúčtování, což se však nevztahovalo na představení vojenských ochotnických souborů organisovaných československou brannou mocí.

Povolení bylo také nutné získat, pokud se veřejné divadelní představení mělo konat v přírodě nebo v budově neurčené k divadelním účelům. Jinak se podle § 22 divadelního zákona mohla divadelní představení konat veřejně pouze v povolených místech a určených budovách, přičemž prováděcí předpisy týkající se staveb nových divadelních budov měla vláda teprve vydat. Rovněž státní nebo zemské divadlo potřebovalo získat povolení místně příslušného okresního národního výboru, pokud chtělo odehrát veřejné představení mimo

⁷⁴ Pokud se dle provozovacího povolení vztahovala působnost divadla na obvod několika okresů nebo obcí, jednalo se o divadlo oblastní.

svou domovskou oblast nebo pevné stanoviště, jak vyplývá z § 24 odst. 1 divadelního zákona. V případě pořádání představení mimo své stálé sídlo oblastní divadlo povolení nepotřebovalo, neboť v souladu s § 24 odst. 2 divadelního zákona stačilo tuto skutečnost oznámit příslušnému okresnímu národnímu výboru.

Ustanovení § 25 divadelního zákona upravovalo takzvané noremní dny, v nichž se nesměla konat veřejná divadelní představení. Konkrétně bylo zakázáno hrát na Zelený čtvrtek, Velký pátek, Bílou sobotu a Štědrý den. Za překročení ustanovení § 18–25 divadelního zákona mohl okresní národní výbor potrestat viníka peněžitou pokutou až do výše 50 000 korun československých, která připadla státu, nebo trestem na svobodě (vězněním, uzamčením) v délce do šesti měsíců. Rovněž v případě nedobytnosti peněžitě pokuty mohl být uložen náhradní trest na svobodě v délce do šesti měsíců, a to dle míry zavinění (§ 26 divadelního zákona). Správní trestání v oblasti divadelnictví bylo později upraveno také zákonem č. 88/1950 Sb., trestní řád správní, který nabyl účinnosti 1. srpna 1950.

Požadavek na zaměstnávání profesně způsobilých osob byl zakotven v § 8 odst. 1 písm. c) divadelního zákona. Nekompetentní pracovníci měli být z divadel vyloučeni, avšak posouzení jejich kompetentnosti náleželo institucím řízeným státem. Výjimku z tohoto pravidla měla samozřejmě ochotnická divadla.⁷⁵ Systém dozorových orgánů, které měly dbát na to, zda divadla plnila své kulturní poslání, byl upraven v § 9 divadelního zákona. Ideologický dohled nad divadelnictvím mělo Ministerstvo informací a ústředním dozorovým orgánem bylo Ministerstvo školství a osvěty, které také vykonávalo osvětový dozor nad státními divadly. Mimo ně vykonávaly osvětový dozor nad divadly zemské národní výbory.

Důležitým úkolem divadelního zákona byla kodifikace divadelního práva, neboť na Slovensku stále ještě platila odlišná právní úprava, to jest uherský zákonný článek XXXI/1848.⁷⁶ V ustanovení § 13 divadelního zákona bylo stanoveno, že působností zemského národního výboru na Slovensku rozumí působnost příslušného pověřenectva.

4. Divadelní zákon v praxi a poúnorová kulturní politika

Kultura je díky velkému vlivu na širokou masu lidí jedním z mocných nástrojů k šíření ideologických myšlenek, a proto bylo třeba ji kontrolovat a využít ku prospěchu nového režimu. Z tohoto důvodu byla v roce 1948 vymezena nová, ideologická, funkce divadla, které nyní mělo „(...) po boku veškerého pracujícího lidu bojovat za dobudování lidové demokracie a vytvoření socialistické společnosti“.⁷⁷

Ideová hlediska spolu se základy poúnorové kulturní politiky byla vymezena v dubnu 1948 na tzv. Sjezdu národní kultury, který byl svolán kvůli potřebě dát konkrétní náplň heslu o rozšíření a zlidovění kultury. Z tohoto důvodu bylo nutné zhodnotit kulturní tradici,

⁷⁵ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY, Stenoprotokol 99. schůze Národního shromáždění Republiky Československé 1948–1954 ze dne 20. března 1948.

⁷⁶ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY, *Vládní návrh divadelního zákona (tisk 842)* [online]. [cit. 2024-02-16]. Dostupná na: <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0842_02.htm>.

⁷⁷ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY, Stenoprotokol 99. schůze Národního shromáždění Republiky Československé 1948–1954 ze dne 20. března 1948.

narýsovat budoucí perspektivy, projednat otázky směru umělecké práce a vytyčit pracovní úkoly.⁷⁸

V listopadu 1948 bylo na zasedání ÚV KSČ rozhodnuto o nejlepším možném a jediném povoleném uměleckém směru, socialistickém realismu, prosazovaném sovětským ideologem Andrejem Alexandrovičem Ždanovem, jehož myšlenky začaly být v Československu vyzdvihovány od léta téhož roku.⁷⁹ Uvedené bylo následně potvrzeno na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949. Tehdy se také začala ve velkém reorganizovat oblast kultury.⁸⁰

Kromě vzniku již zmíněné Kulturní rady ÚV KSČ v září 1948 byla například zákonem č. 194 ze dne 20. července 1948, o státní péči osvětové a o veřejných obecních knihovnách, „zpětně“⁸¹ rozšířena působnost Ministerstva informací na osvětovou péči. Název Kopeckého ministerstva, v jehož kompetenci tedy byla nově i divadelní (osvětová) činnost,⁸² byl pozměněn na „Ministerstvo informací a osvěty“ až zákonem č. 86 ze dne 22. října 1948.⁸³

Kulturní oblast zohlednil i ústavní zákon č. 150/1948 ze dne 9. května 1948, který v ustanovení § 19 odst. 2 stanovil, že kulturní statky jsou pod ochranou státu. Ten měl dbát o to, aby byly přístupny všem, a v zájmu rozvoje národní kultury také podporovat umění, pokrok a obecný blahobyt, přičemž měl zejména pečovat o to, aby byly zajištěny příznivé pracovní podmínky tvůrčím pracovníkům.

Divadelní zákon z roku 1948 mnohé změny provedené v divadelnictví v poválečném období pouze dovršil a zlegalizoval, avšak některé další rozvinul. V souladu s článkem XII. Košického vládního programu, týkajícího se znárodnění klíčových odvětví národního hospodářství, došlo po druhé světové válce také k zestátnění kulturních odvětví, přičemž k nejhlasitějším zastáncům znárodnění patřil ministr informací Kopecký, který jej vnímal jako prostředek pro zlepšení pozice vládnoucí strany.⁸⁴

Dle důvodové zprávy k divadelnímu zákonu bylo důležité, aby počet státních divadel v zemích českých a na Slovensku byl alespoň stejný. Z tohoto důvodu musela být postátněna minimálně dvě další česká divadla,⁸⁵ neboť na Slovensku byla nařízením Slovenské národní rady č. 65 Sb., o postátnění některých divadel, zestátněna tři divadla a stát do roku 1948 neprovozoval žádné jiné divadlo než Národní divadlo v Praze.⁸⁶ V návaznosti na divadelní zákon z roku 1948 bylo tedy rozhodnuto o zestátnění Zemského divadla v Brně (zákonem č. 192/1948 Sb., o státním divadle v Brně) a Zemského divadla v Ostravě (zákonem č. 193/1948 Sb., o státním divadle v Ostravě).

⁷⁸ KOUŘIL, M. (ed.). *Sjezd národní kultury 1948: sbírka dokumentů* [online]. 1948, [cit. 2024-02-06]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:236c2f30-040a-11ed-8460-005056827e52?page=uuid:e4d152ce-4dba-4313-a3e3-ef274b992c12>>, s. 51

⁷⁹ KNAPÍK, *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*, s. 34–40.

⁸⁰ KNAPÍK, *Kdo spoutal naši kulturu: portrét stalinisty Gustava Bareše*, s. 73–74.

⁸¹ Zákon byl účinný od 1. dubna 1948, tedy od stejného dne, kdy nabyl účinnosti také nový divadelní zákon!

⁸² PÁVOVÁ, *Demagog ve službách strany – portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*, s. 97.

⁸³ Ministerstvo školství a osvěty se poté jmenovalo „Ministerstvo školství, věd a umění“.

⁸⁴ KUKLÍK, *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci-státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*, s. 170.

⁸⁵ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČESKÉ REPUBLIKY. *Vládní návrh zákona o státním divadle v Ostravě* [online]. [cit. 2024-02-13]. Dostupná na: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0051_00.htm>.

⁸⁶ Jehož správu převzal stát na základě zákona č. 83/1929 Sb. ze dne 12. června 1929 ještě v období první republiky, a to k 1. lednu 1930.

Po přijetí divadelního zákona v roce 1948 zaniklo nejen mnoho profesních organizací sdružujících divadelníky, ale došlo také k likvidaci doposud formálně samostatného ochotnického divadelnictví (ÚMDOČ), přičemž soubory v něm sdružované byly převedeny pod větší organizace (odborné, osvětové besedy).⁸⁷ V té době vzniklo také mnoho nových divadelních orgánů, o nichž bude pojednáno níže.

Divadelní a dramaturgická rada (dále jen „DDR“) byla zřízena při Ministerstvu školství a osvěty, které mělo povinnost ji, jakožto poradní a iniciativní sbor, vyslyšet ve všech zásadních divadelních otázkách. První zasedání DDR se konalo dne 12. dubna 1948,⁸⁸ ale až později byl Výnosem Ministerstva školství, věd a umění ze dne 16. října 1948 vydán Organizační a jednací řád DDR. Dle něj měla DDR mít 18 členů a 6 náhradníků jmenovaných na 3 roky. Zajímavostí je, že při jejich výběru se mělo přihlížet nejen k zastoupení všech oborů (výkonní umělci, původci divadelních děl...) a jednotlivých povolání (herci, tanečníci, dirigenti...), ale také k pohlaví (zastoupeny měly být též ženy) a země (DDR se mělo dostat úměrného počtu zástupců země české a Moravskoslezské).

Dalším orgánem byla Divadelní propagační komise (dále jen „DPK“), která byla v dubnu 1948 zřízena při Ministerstvu informací, a to v souladu s § 12 odst. 1 Divadelního zákona. Mezi úkoly DPK patřilo propagování divadla, jeho rozšíření do menších měst a organizace návštěv divadelních představení.⁸⁹

Rozdělení divadelní agendy na tyto dva poradní sbory důležitých „kulturních“ ministerstev se neukázalo být správnou cestou, a proto bylo výnosem ze dne 16. října 1948 (Ú. 1. ze dne 30. října 1948) umožněno, aby probíhala společná jednání DPK a DDR s tím, že usnášení zůstane oddělené.⁹⁰ Společné zasedání DDR a DPK se konalo ale už i předtím (dne 30. srpna 1948 v Brně) a byla na něm zdůrazněna nezbytnost jednotného vedení československých divadel a jednotných divadelních agentur.⁹¹

Zákonem č. 69/1948 Sb., o hudební a artistické ústředně, byla zřízena rovněž státní agentura, jejímž úkolem bylo evidovat, koordinovat, zprostředkovávat a pořádat veřejná hudební a artistická vystoupení a zajišťovat umělcům pracovní místa.⁹² Pro oblast divadelnictví bylo později založeno Československé literární a divadelní jednatelství v Praze, o jehož vzniku bylo rozhodnuto na společné konferenci DDR a DPK v Bratislavě v lednu 1949.⁹³

Mezičlánkem mezi DDR a Ministerstvem školství, věd a umění byla Divadelní ústředna. Ta svou činnost zahájila 1. ledna 1949 a nahradila tak spolkovou organizaci nazvanou Hospodářské ústředí divadel, která byla právním nástupcem zaniklého Svazu provozovatelů divadel, od něhož převzala ke správě veškerá divadla. Úkolem Hospodářského ústředí

⁸⁷ KNAPÍK, *Kdo spoutal naši kulturu: portrét stalinisty Gustava Bareše*, s. 48.

⁸⁸ HOŘÍNEK, Z. – JUST, V. – PÖMERL, J. – ŠORMOVÁ, E. *Česká divadelní kultura 1945–1989 v datech a souvislostech: divadlo v totalitním systému (teze): kalendárium českého divadla 1945–1989*. Praha: Divadelní ústav, 1995, s. 153.

⁸⁹ § 12 odst. 5 divadelního zákona.

⁹⁰ KOBLÍŽEK, O. Divadelní zákon. *Právník*, 1949, roč. 88, č. 3–4, s. 162.

⁹¹ Společná schůze vrcholných divadelních orgánů. In: *Rudé právo* [online]. 01. 09. 1948 [cit. 2024-02-08]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:414673e0-15d0-11dd-be7b-000d606f5dc6?page=uuid:78b74860-6ae6-11e8-a583-005056827e51>>, s. 3.

⁹² KNAPÍK, *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*, s. 28.

⁹³ SMAŽÍK, F. *Dva roky činnosti Divadelní ústředny (1949–1950) a první rok práce Divadelní služby (I. IV. 1950 – 31. III. 1951)*. Praha: s.n., 1960, s. 70.

divadel bylo podporovat divadla a pomáhat jim, a to především v otázkách hospodářského provozu. Velké úsilí Hospodářské ústředí divadel vyvinulo na tzv. oddlužovací akci divadel, neboť mnoho z nich se stále potýkalo s finančními problémy, kvůli kterým nemohlo plnit své umělecké poslání.⁹⁴

Tuto akci ale dokončila již Divadelní ústředna, jejímž účelem bylo mimo jiné připravit podmínky pro plánování divadelní činnosti, pečovat o zvyšování umělecké úrovně, produktivity práce a používání vědeckých metod ve prospěch českého a slovenského divadelnictví, což je patrné z § 2 Stanov Divadelní ústředny, které byly schváleny v polovině ledna 1949 na společné schůzi DDR a DPK v Bratislavě.⁹⁵ Divadelní ústředna také převzala do správy vlásenkářské závody a firmy dodávající taneční obuv, kostýmy, ličidla a další základní materiál pro divadla, aby jej do nich mohla lépe distribuovat.⁹⁶ Na společné konferenci DDR a DPK v listopadu 1950 v Gottwaldově již nebyly Divadelní ústředně svěřeny žádné další úkoly a o měsíc později bylo oficiálně rozhodnuto o jejím zrušení.⁹⁷

Co se týče cenzury, je třeba uvést, že centrální cenzurní úřad vznikl až dne 22. dubna 1953 pod názvem Hlavní správa tiskového dohledu. V oblasti divadelnictví se tento úřad zabýval mimo jiné kontrolou divadelních představení či schvalováním předložených textů divadelních her.⁹⁸ Již v říjnu 1948 však vedoucí kulturního a propagačního oddělení Gustav Bareš vznesl na jednání Kulturní rady ÚV KSČ ze dne 18. října 1948 požadavek na možné zastavení satirické hry „Kde je Kuťák?“ a zároveň prosadil, aby se den poté představení účastnili také dělníci kulturní referenti ROH. Na základě jejich hodnocení bylo na zasedání DDR a DPK navrženo nejen stažení hry z repertoáru, ale i zrušení samotného Divadla satiry, které bylo jedinou scénou zaměřenou na tento žánr.⁹⁹

Zrušeny byly i některé „přebytečné“ pražské scény,¹⁰⁰ které již splnily své kulturně politické poslání (například Činohra 5. května).¹⁰¹ Současně bylo považováno za důležité sjednocení repertoáru pražských divadel, aby si vzájemně nekonkurovala, ale pouze se doplňovala.¹⁰² S tím souvisí i jeden z úkolů DDR, kterým byl péče o dramaturgické otázky.¹⁰³ DDR tak činila prostřednictvím dramaturgického odboru, jehož předseda Ota

⁹⁴ SMAŽÍK, *Dva roky činnosti Divadelní ústředny (1949–1950) a první rok práce Divadelní služby (I. IV. 1950 – 31. III. 1951)*, s. 14–15.

⁹⁵ Zřízení Divadelní ústředny. In: JANSKÝ, E. – KOUŘIL, M. (eds.). *Základy nové práce československého divadla*. Praha: Umění lidu, 1949, s. 145–146.

⁹⁶ SMAŽÍK, F. *Dva roky činnosti Divadelní ústředny (1949–1950) a první rok práce Divadelní služby (I. IV. 1950 – 31. III. 1951)*, s. 32–33.

⁹⁷ SMAŽÍK, F. *Dva roky činnosti Divadelní ústředny (1949–1950) a první rok práce Divadelní služby (I. IV. 1950 – 31. III. 1951)*, s. 113–114.

⁹⁸ KNAPÍK, *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*, s. 307–308.

⁹⁹ KNAPÍK, *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*, s. 206

¹⁰⁰ KNAPÍK, *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*, s. 99.

¹⁰¹ OTČENÁŠEK, Š. Činohra 5. května. In: HÁJEK, J. (ed.). *Divadlo nové doby: 1945–1948*. Praha: Panorama, 1990, s. 45.

¹⁰² ŠMERAL, V. Staňme se hospodáři. In: *Úkoly československého divadelnictví: projevy Ing. arch. Miroslava Kouřila, Dr. Jana Kopeckého, Vladimíra Šmerala a Dr. Valtra Feldsteina*. Praha: Umění lidu, 1950, s. 25.

¹⁰³ § 6 Výnosu Ministerstva školství, věd a umění č. 2577/1948, vydaného v dohodě s ministerstvem informací a osvěty, kterým se vydává organizační a jednací řád DDR pro zemi Českou a Moravskoslezskou, ze dne 16. 10. 1948.

Ornest určil novou dramaturgickou linku sestavenou převážně v duchu socialistického realismu.¹⁰⁴

Divadelním zákonem bylo divadelnictví také uloženo, aby se staralo o co největší šíření divadelních děl. I proto brzy po účinnosti tohoto zákona vzniklo již zmiňované DPK, jehož důležitým úkolem bylo získat pro divadlo nové publikum, které by ocenilo nově nastavenou dramaturgii. Jedním z nástrojů, kterým toho mělo být docíleno, bylo například rozdávání vstupenek na divadelní představení. Paradoxem však bylo, že se tím sice statisticky zvyšoval počet návštěvníků divadelních představení,¹⁰⁵ která tak byla oficiálně vyprodaná, ve skutečnosti však byly divadelní sály poloprázdné, ne-li přímo prázdné.¹⁰⁶

Jelikož do divadla chodilo stále stejné publikum jako dříve,¹⁰⁷ vypravovali se divadelníci také na různá pracoviště, aby pracujícím ukázali, že divadlo patří všem.¹⁰⁸ Za účelem propagace divadla pro nové diváky dokonce předseda DPK Jan Kopecký ve svém bratislavském referátu zmiňoval podněty týkající se vhodných dnů a časů vyhrazených pro představení pro pracující ze závodů.¹⁰⁹

Za účelem šíření divadelních děl vznesl Miroslav Kouřil taktéž požadavek typizace jevišť a normalizace jevištního zařízení, aby se nemusela převážet technika a jeviště si byla co nejpodobnější, čímž by se zlepšily pracovní podmínky a lépe se využila umělecká práce.¹¹⁰

Jednou z povinností provozovatele divadel bylo zaměstnávat uměleckými službami a výkony pouze způsobilé osoby (§ 8 odst. 1 písm. c) divadelního zákona). Z tohoto důvodu bylo nutné reorganizovat rovněž divadelní vzdělávání, protože dle § 8 odst. 2 divadelního zákona mohly odborné organizace vydávat jen na podkladě vysvědčení z odborných škol, státních zkoušek, praktické činnosti nebo zkoušky.

V této souvislosti je třeba zmínit také činnost Divadelní ústředny, která se mimo jiné zabývala odborným posuzováním zaměstnanců v divadelní oblasti, přičemž měla právo vydávat osvědčení této odbornosti. Zároveň umísťovala absolventy divadelních škol a zprostředkovávala místa divadelním pracovníkům, přičemž za tímto účelem vedlo kádrové oddělení Divadelní ústředny evidenci divadelních pracovníků.¹¹¹

Od sezony 1949/1950 vydávalo kádrové oddělení při přestupech uměleckých pracovníků mezi divadly tzv. přestupní lístky, které byly zavedeny za účelem stabilizace divadel-

¹⁰⁴ ORNEST, O. Československá dramaturgie a pětiletý plán. In: JANSKÝ, E. – KOUŘIL, M. (eds.). *Základy nové práce československého divadla*. Praha: Umění lidu, 1949, s. 26–34.

¹⁰⁵ HENDRYCH, J. *Organisace divadelní práce – učební texty vysokých škol*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n.p., 1957, s. 58.

¹⁰⁶ KNAPÍK, *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*, s. 283

¹⁰⁷ PÖMERL, K situaci českého divadla v letech 1945–1948, s 21–22.

¹⁰⁸ KMONÍČEK, J. K otázce socialistického divadla. *Divadelní zpisník* [online]. 15. 07. 1948 [cit. 2024 -01-21]. Dostupné na: <<https://www.digitalniknihovna.cz/mlp/view/uuid:df794ab0-65e1-11e0-93de-0030487be43a?page=uuid:e6e85bf0-6696-11e0-a014-0030487be43a>>, s. 217.

¹⁰⁹ KOPECKÝ, J. Popularisace divadla. In: JANSKÝ, E. – KOUŘIL, M. (eds.). *Základy nové práce československého divadla*. Praha: Umění lidu, 1949, s. 129–139.

¹¹⁰ KOUŘIL, M. Typisace, normalisace a divadlo. In: JANSKÝ, E. – KOUŘIL, M. (eds.). *Základy nové práce československého divadla*. Praha: Umění lidu, 1949, s. 165.

¹¹¹ SMAŽÍK, F. *Dva roky činnosti Divadelní ústředny (1949–1950) a první rok práce Divadelní služby (I. IV. 1950 – 31. III. 1951)*, s. 45–48.

ních souborů. Zároveň však docházelo k výslovnému přeřazení některých uměleckých pracovníků z velkých měst do tzv. oblastí, neboť bylo nutné podpořit a posílit nově vytvořené stálé soubory v menších městech (= oblastní divadla). Jak zdůrazňoval Miroslav Kouřil, například režiséři byli nesprávně a nerovnoměrně rozesazeni, tudíž by divadla mající hodně režisérů měla „(...) dát k dispozici pracovníky divadlům, jimž režisérské kádry citelně chybí“.¹¹²

Rozdíly mezi oblastními divadly a divadly ve větších městech dle Miroslava Kouřila neměly existovat ani v otázce platových podmínek uměleckých i technických pracovníků. Přestože jejich sjednocení plánovala už ORD,¹¹³ určovala se po válce výše platů divadelníků dle pomocných tabulek, v nichž byla divadla rozdělena do dvou kategorií. V první z nich se nacházela velká divadla a do kategorie druhé byla zařazena divadla ostatní, přičemž platové sazby jejich zaměstnanců byly oproti zaměstnancům divadel první kategorie sniženy o 5 %. Platové rozdíly byly patrné i mezi jednotlivými povoláními rozdělenými do čtyř skupin. Zajímavostí je, že plat ředitelů, dirigentů, režisérů a šéfů těles, kteří byli zařazeni do první platové skupiny, muselo schválit ministerstvo. To také mohlo ve výjimečných případech povolit plat vyšší než ten stanovený.

Pomocný klíč k určení platů divadelníků obsahoval Platový řád, který byl přílohou vyhlášky Ministerstva sociální péče č. 1074 ze dne 10. října 1947 vztahující se na veškerá divadla kromě Národního divadla v Praze.¹¹⁴ Později upravující platy divadelníků byla vyhláška Ministerstva sociální péče č. 1038 Ú. l. o pracovních a platových poměrech zaměstnanců divadel z 8. října 1949, která se oproti té první vyhlášce už vztahovala i na Národní divadlo v Praze.¹¹⁵

Zdeněk Nejedlý na hereckém velikonočním sjezdu v roce 1948¹¹⁶ sice přislíbil vznik právní úpravy, která by tuto problematiku řešila, nicméně tzv. herecký zákon nebyl nikdy realizován.¹¹⁷ Dlouhou dobu po účinnosti divadelního zákona se na úpravu smluv divadelníků státních divadel¹¹⁸ tedy stále vztahovala převážně ustanovení Obecného zákoníku občanského z roku 1811 ve znění nařízení z roku 1916, zákona č. 155 Sb. z 1. dubna 1921 a zákona č. 497 Sb. z 21. prosince 1921, a výše uvedená vyhláška.¹¹⁹

¹¹² KOUŘIL, M. Úkoly českých a slovenských divadel v roce 1950. In: *Úkoly československého divadelnictví: projevy Ing. arch. Miroslava Kouřila, Dr. Jana Kopeckého, Vladimíra Šmerala a Dr. Václava Feldsteina*. Praha: Umění lidu, 1950, s. 10.

¹¹³ VONDŘÁŠEK, K. *Sowjetisches Kulturmodell und das tschechische Theater 1945–1968: zum Spannungsverhältnis zwischen tschechoslowakischer Kulturpolitik und tschechischem Theater*, s. 35.

¹¹⁴ HENDRYCH, *Organisace divadelní práce – učební texty vysokých škol*, s. 30–34.

¹¹⁵ HENDRYCH, *Organisace divadelní práce – učební texty vysokých škol*, s. 35.

¹¹⁶ JAROŠ, B. Herecký zelený čtvrtek. In: *Haló – Nedělní noviny* [online]. 1948 [cit. 2024-01-21]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:e06bd570-780f-11ee-834d-5ef3fc9bb22f?page=uuid:5881dc4b-9ca4-4fba-8863-b424e9ce308c>>, s. 19.

¹¹⁷ SMAŽÍK, F. *Rozvoj našeho divadelnictví po únoru 1948: Příspěvek k dějinám českého divadla v letech 1948–1950 II. – výsledky*. Praha: s. p., 1964, s. 103.

¹¹⁸ Pro zaměstnance státních divadel platily předpisy o státní mzdové politice, neboť na základě vládního usnesení ze dne 13. června 1950 se na ně nevztahoval zákon č. 66/1950 Sb.

¹¹⁹ HENDRYCH, *Organisace divadelní práce – učební texty vysokých škol*, s. 30–34.

5. Zhodnocení divadelního zákona po jeho přijetí

Požadavek na novelizaci divadelního zákona byl vznesen již v srpnu 1948 na první společné schůzi DDR a DPK, protože obsahoval předúnorové zásady a byl příliš liberální.¹²⁰ Hodnocení probíhalo i na četných konferencích a zasedáních, na nichž byly řešeny také další změny v divadelnictví. V rámci prověrek v divadlech měli být odhaleni vedoucí činitelé, kteří politické úkoly plnili bez nadšení a přesvědčení, pouze z nutnosti své funkce. Tito měli být vyměněni za politické uvědomělé a silné jedince, neboť pouze tak bylo možné „(...) naplnit politickou funkci kultury a umění“, jak vyplývá z projevu předsedy XXI. svazu ROH Vladimíra Šmerala.¹²¹ Dle tajemníka XXI. Svazu ROH Valtra Feldsteina byla nezbytná také úzká spolupráce mezi zaměstnaneckými orgány, vedoucími divadelními orgány a svazem ROH.¹²²

Posuzování divadelního zákona probíhalo rovněž v tisku, v němž se zpočátku objevovaly kladné reakce. Autoři článků vyzdvihovali například umožnění plánování¹²³ nebo zajištění výborných podmínek pro operu z hlediska uměleckého, finančních a ideového.¹²⁴ Avšak již v polovině roku 1954 lze v Rudém právu dohledat zprávu, že je třeba udělat v divadelnictví pořádek a za tímto účelem má být přijat nový divadelní zákon. Veškeré nedostatky, spočívající například v zaměstnávání velkého počtu umělecky podprůměrných divadelníků nebo existenci mnoha stálých divadel na úkor kvality, mělo napravit Ministerstvo kultury, které by se tak stalo skutečně řídicím kulturním orgánem.¹²⁵

Brzy po jeho zřízení se tedy začal připravovat nový divadelní zákon, neboť ten z roku 1948 „stále vzrůstajícím potřebám našich divadel nestačil“, jak ve svém článku týkajícím se návrhu nového zákona poznamenal herec Bedřich Prokeš.¹²⁶ Dle něj také mělo být vytvořeno jednotné řízení divadelní činnosti a o československé divadelnictví měl všestranně pečovat stát.¹²⁷ Nový divadelní zákon byl přijat dne 31. října 1957 s účinností od 16. listopadu 1957.

¹²⁰ HOŘÍNEK, Z. – JUST, V. – PÖMERL, J. – ŠORMOVÁ, E. *Česká divadelní kultura 1945–1989 v datech a souvislostech: divadlo v totalitním systému (teze): kalendárium českého divadla 1945–1989*, s. 156.

¹²¹ ŠMERAL, Staňme se hospodáři, s. 21–22.

¹²² FELDSTEIN, V. Stálý styk a spolupráce. In: *Úkoly československého divadelnictví: projevy Ing. arch. Miroslava Kouřila, Dr. Jana Kopeckého, Vladimíra Šmerala a Dr. Valtra Feldsteina*. Praha: Umění lidu, 1950, s. 27.

¹²³ KOPECKÝ, J. Rok našeho divadla. *Lidové noviny* [online]. 27. 02. 1949 [cit. 2024-02-17]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:75f10250-7e52-11dd-b952-000d606f5dc6?page=uuid:a90f9ea3-6326-43f2-9140-726a864cdafa>>, s. 7.

¹²⁴ Česká opera v obraze a kostýmu. *Lidové noviny* [online]. 19. 05. 1951 [cit. 2024-02-17]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:2cffe0f0-7f25-11dd-af13-000d606f5dc6?page=uuid:0056f383-3009-4ae7-be23-2400c6d59b76&fulltext=divadeln%C3%AD%20z%C3%A1kon>>, s. 5.

¹²⁵ Diskuzní příspěvek soudruha V. Bauera. *Rudé právo* [online]. 1954 [cit. 2024-02-17]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:b5f0c500-4f81-11dd-9166-000d606f5dc6?page=uuid:118824ed-a235-4659-b838-acebe6ea8368>>, s. 2.

¹²⁶ PROKOŠ, B. K návrhu nového divadelního zákona. *Rudé právo* [online]. 1956 [cit. 2024-02-17]. Dostupné na: <<https://ndk.cz/view/uuid:5d101e90-2021-11dd-9de5-000d606f5dc6?page=uuid:37209ba3-6215-40bf-a7d6-1093ddb0f57d>>, s. 2.

¹²⁷ PROKOŠ, K návrhu nového divadelního zákona, s. 2.

Závěr

Úlohu státu v kultuře posílil Košický vládní program, v němž bylo také určeno budoucí směřování československého divadelnictví. Na poválečnou kulturu měl stát (a vládnoucí KSČ) rozhodující vliv, což je patrné i z ustanovení divadelního zákona z roku 1948 a dalších právních předpisů. Vzhledem k poválečnému vývoji, následující změně politického režimu a s tím spojené proměně chápání funkce divadla a kultury obecně, byla nová právní úprava logickým krokem.

Vznik divadelního zákona byl dlouhodobě považován za důležitý, což ostatně potvrzují i veškeré tehdejší rakousko-uherské a prvorepublikové snahy o novou úpravu, která by zavedla jasné podmínky pro provoz divadel, zlepšila pracovní a finanční podmínky divadelníků, a v neposlední řadě ujasnila některé pojmy týkající se divadla. Jako velmi podstatné bylo vnímáno také sjednocení českých a slovenských divadelních právních předpisů.

That's What Should Be Done! Reflections on the Margins of the Monograph of Peter Candy, *Ancient Maritime Loan Contracts*

Maciej Jońca

Casimir Pulaski Radom University, Faculty of Law and Administration

E-mail: mjonca@al.edu.pl

ORCID: 0000-0003-4982-8936

Abstract:

In 2025, Dr. Peter Candy (University of Cambridge) published a monograph titled “Ancient Maritime Loan Contracts”. In it, he challenged many of the findings that had been firmly established in the study of Roman law since the 19th century. In his examination of Roman maritime law, he first undertook a “democratization” of the ancient sources. This led him to a surprising conclusion. Namely, the Romans (like the Greeks) did not recognize a separate maritime loan contract. They used a single, consistent loan structure that could be adapted for various purposes – including conducting business at sea. This work deserves attention among legal historians because the author not only debunked a (seemingly) unshakable dogma but also demonstrated how ancient sources remain a flexible and forward-looking subject for research. There are no topics about which nothing more can be written, as long as there are people who are not afraid to ask old sources new questions.

Keywords: Roman law; maritime loans; research methodology in the history of law

DOI: 10.14712/2464689X.2026.563

Introduction

What distinguishes the British way of writing about Roman law? First of all, a clear break with the scholastic narrative method. For authors from the British Isles, Latin and Greek legal sources are not a Romanistic surrogate for the Holy Scriptures (*ratio scripta*), which must be highlighted, paraphrased and then explained to laymen using specialised language and with great ceremony. It is research material like any other. Therefore, they do not tend to hierarchise sources by assigning greater importance to texts collected in Justinian’s codification than, for example, to stage works from the Republic or fragments of works by rhetors from the Empire. British authors follow the pattern: they collect available materials, organise them, study them, and then present their personal vision based on this research in a form that is attractive to the reader.

An excellent example of common sense and insightful writing about ancient laws is the monograph *Ancient Maritime Loan Contracts*.¹ Its author is Peter Candy from the University of Cambridge. The fact that the scholar has a background in both law and literature certainly contributes to the positive reception of the work. This interesting combination means that the language Peter Candy uses to discuss complex legal and economic issues is reader-friendly, rather than serving as a display of the author's erudition. The work consists of five chapters: "Maritime Loan Contracts",² "Maritime Loan Contracts and Long-Distance Trade",³ "Commeracial Practice and Dispute Resolution",⁴ "The Interpretation of Maritime Loan Contracts"⁵ and "Financial Terminology and the Regulation of Interest Rates".⁶ In addition, the reader receives two attachments: "The Enforcement of Maritime Loan Contracts in Classical Roman Law"⁷ and "Selected Texts".⁸

1. Two aspects

Reading Peter Candy's monograph provokes many reflections, two of which I would like to develop in this essay. The author's findings fully confirm the validity of the postulate that we should finally move away from the 19th-century reflex that views ancient *ius Romanum* as a closed system, immune to external stimuli. Peter Candy uses many specific examples to show how economic turnover and changing market realities shaped Roman law and forced it to change.⁹ He succeeds in providing excellent proof for the claims made in the book, because he does not treat *ius Romanum* as "lonely cultivated plant in the midst of systemically weakly cultivated environment".¹⁰ He is more interested in the phenomenon of the market than in the concept of a 'system'. This is perfectly logical, because when we look at the issue of maritime loans, the formula of the 'Roman legal system' ceases to make sense. What is more, it then becomes abundantly clear how much it is irrational and ahistorical to separate the history of Greek and Roman law.

Benedetto Croce argued that each generation of scholars should ask new questions of its sources.¹¹ The beginners like children who must first learn to walk and talk before they can begin to function independently. It is therefore not surprising that some of the questions asked are still the same. However, we should also expect that as we mature, some questions will be formulated differently, and some answers will turn out to be different from those received by predecessors. As far as Roman law is concerned, we arrive at an interesting paradox: the weaker the knowledge of Latin and Greek among the contemporary

¹ CANDY, P. *Ancient Maritime Loan Contracts*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2025, ISBN 978-0-472-2133-55-0, 238 p.

² CANDY, *Ancient Maritime Loan Contracts*, pp. 1–46.

³ CANDY, *Ancient Maritime Loan Contracts*, pp. 47–68.

⁴ CANDY, *Ancient Maritime Loan Contracts*, pp. 69–116.

⁵ CANDY, *Ancient Maritime Loan Contracts*, pp. 117–150.

⁶ CANDY, *Ancient Maritime Loan Contracts*, pp. 151–183.

⁷ CANDY, *Ancient Maritime Loan Contracts*, pp. 185–195.

⁸ CANDY, *Ancient Maritime Loan Contracts*, pp. 197–206.

⁹ These phenomena are nicely illustrated by a study: VERGAGEN, H. L. E. *Security and Credit in Roman Law: The Historical Evolution of Pignus and Hypotheca*. Oxford: Oxford University Press, 2022.

¹⁰ Quoted after: FÖGEN, M. T. *Römische Rechtsgeschichten. Über Ursprung and Evolution eines sozialen Systems*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, p. 212.

¹¹ Cf. CROCE, B. *La storia come pensiero e come azione*. Bari: Laterza, 1966, pp. 138–141.

generation of Romanists, the greater the chance for those who ask new questions of the sources. Peter Candy works on sources. Among other things, his analysis of terms used in ancient materials to describe maritime loans allowed him to make a discovery that breaks the vicious circle in which the debate on *fenus nauticum* was closed in the 19th century.

2. The frenzy of systematization

For a scholar from Central Europe, the adjective ‘systematic’ is a compliment. This is not the time or place to recall how ‘systematic’ thinking developed in law and how little it has in common with the legal sensibilities of ancient jurists. Instead, I would like to compare the way Dr Peter Candy writes about ancient maritime loans with the structure and content of Stanisław Płodzień’s Polish monograph “*Lex Rhodia de iactu*. A historical and legal study of Roman maritime commercial law”.¹² The Polish author, a Catholic priest and professor at the Catholic University of Lublin, wrote it in the second half of the 1950s under the supervision of Waław Osuchowski, a Romanist from Krakow.¹³ Its final form was also greatly influenced by Rafał Taubenschlag, a scholar from Warsaw. Taubenschlag, who returned to Poland from the United States in 1947, served as head of the Department of Ancient Laws at the University of Warsaw. It was he who insisted that Płodzień adopt a broader perspective in the title. He even came up with the idea of the existence of ‘Roman maritime commercial law’.

The title of the monograph brings together two contrasting visions: the ‘systemic’ approach to Roman law presented by representatives of the ‘school’ of Ludwig Mitteis (Taubenschlag prided himself on being his student)¹⁴ and socialist realist deconstructionism (Taubenschlag’s ‘discovery’ of Roman commercial maritime law is an example of breaking new ground in the study of ancient law, which was required of Polish scholars by the communist authorities after 1944).¹⁵ The latter element, however, is only a clever camouflage. The book was written according to strictly defined academic patterns (i.e. ‘systematically’) established at German and Austro-Hungarian universities in the second half of the 19th century.¹⁶ Płodzień follows a well-trodden and well-known path. First, he

¹² PŁODZIEN, S. *Lex Rhodia de iactu. Studium z zakresu prawa handlowo-morskiego* [*Lex Rhodia de iactu: A Study in Commercial and Maritime Law*]. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1961.

¹³ JOŃCA, M. Książka Stanisław Płodzień i jego „Rzymski proces cywilny” [Rev. Stanisław Płodzień and his “Roman Civil Procedure”]. *Zeszyty Prawnicze*, 2022, 22, No. 4, p. 99.

¹⁴ BEGGIO, T. Alla “scuola di Ludwig Mitteis”: gli studi papirologici e i nuovi orizzonti metodologici della romanistica di inizio Novecento. In: BALDUS, C. – MIGLIETTA, M. – BEGGIO, T. – BONIN, F. (eds.). *Lo studio dei papiri nei rivolgimenti metodologici della romanistica tra il 1860 e il 1960*. Trento: Università degli Studi di Trento, 2024, pp. 105–112.

¹⁵ The demarcation of new borders of the Polish state, which took place as a result of the Yalta Conference, gave Poland a vast coastline. This re-establishment of Poland’s connection with the Baltic Sea played an important role in propaganda narratives. Any scientific work confirming the ‘maritime’ character of the people’s state was also welcome. However, the Polish Romanist community did not cope very well with addressing the subject appropriately. Cf. CZECH-JEZIERSKA, B. *Prawo Rzymskie w Polsce Ludowej (1944–1989). Edukacja, polityka naukowa, ideologia* [*Roman Law in People’s Poland (1944–1989). Education, Academic Policy, Ideology*]. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2025, p. 109, n. 385, 375.

¹⁶ Some authors emphasise the fact that at the turn of the 19th and 20th centuries, pandectists found itself in crisis. This led to a tendency to ‘historicise’ research into ancient Roman law. Cf. BEGGIO, T. – GREBIENOW, A. Einleitung. In: BEGGIO, T. – GREBIENOW, A. (eds.). *Methodenfragen der Romanistik im Wandel. Paul Koschakers Vermächtnis 80 Jahre nach seiner Krisenschrift*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2020,

briefly discusses the Greek prototype (established practice), and then devotes all his energy to the Roman ideal (a legal institution with its particular place in the legal system).

Peter Candy takes a different approach. Firstly, he does not separate the commercial practices at sea that existed in Greek and Roman times. With regard to the legal reality of ancient states, he does use the term ‘system’, but not in the sense understood by Friedrich Carl von Savigny, author of the famous study *System des heutigen römischen Rechts*.¹⁷ Peter Candy’s ‘legal system’ is not a sealed package filled with coherent paragraphs. It is nothing more than a simple phraseological connection used in the narrative, for which a replacement can be found at any time (a very Roman approach, by the way). This has further, very important consequences. The author does not treat the sources he studies as scattered pieces of a puzzle, which, when put together, allow the reader to see a bigger picture. Peter Candy does not want to reconstruct a large photograph from a thousand tiny pieces. For him, the available (incomplete, uneven, sometimes contradictory) sources form a kind of algorithm that he tries to decipher and then simulates its impact on the legal and economic practices of ancient Greece and Rome.

3. Roman law was not a pyramid

If the Romans had found out that someone was trying to explain their law using the figure of a pyramid, they would not have been very pleased (their aversion to the Egyptians was proverbial). Fortunately, Peter Candy does not look at ancient laws in a ‘systematic’ way. That is why he does not include a single maritime loan in the title of his work, but rather many maritime loans.¹⁸ In this respect, he departs from the canons of 19th-century Pandectist systematics, for which there was only one maritime loan in the ‘Roman legal system’. This pattern is reflected in the content of many textbooks published at that time and today, in which the section devoted to loan agreements (*mutuum*) includes a separate subchapter entitled ‘Maritime loan’ (*fenus nauticum*).¹⁹ Peter Candy’s decision is quite witty, considering the conclusion of his research.

p. 2. However, introducing the ‘social’ element into research did not undermine the ‘systemic’ thinking popularised by Pandektistik. The example of Paul Koschaker illustrates this well. See: BEGGIO, T. *Paul Koschaker (1879–1951): Rediscovering the Roman Foundations of European Legal Tradition*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter Heidelberg, 2018, pp. 50–61.

¹⁷ Cf. SAVIGNY, C. F. *System des heutigen römischen Rechts*. Vol. I–VIII. Berlin: Voigt, 1840–1849.

¹⁸ Similarly: VERHAGEN, *Secutiry and Credit*, pp. 81–82, 187–192. While we are on the subject of maritime trade, it is worth mentioning another interesting fact: st. Isidore of Seville, in his “Etymologies”, also does not write about the Rhodian law (*lex Rhodia*), but about the ‘Rhodian laws’ (*leges Rhodiae*). Cf. Isid. *etym.* 5.17: *Rhodiae leges navalium commerciorum sunt, ab insula Rhodo cognominatae, in qua antiquitus mercatorum usus fuit*.

¹⁹ The problem of the ‘nature’ of *fenus nauticum* goes far beyond the discussions held in 19th century science. Cf. MAŚLANKA, Ł. *Fenus nauticum*. In: DĘBIŃSKI, A. – JOŃCA, M. (eds.). *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego [A Lexicon of Roman Private Law Traditions]*. Warszawa: C. H. Beck, 2016, p. 148: “In modern legal doctrine, there was controversy as to whether *fenus nauticum* should be considered an unnamed contract (*contractus innominatus*) or a form of loan (*mutuum*). Jaques Cujas considered it a form of loan in relation to capital, with interest being the subject of an unnamed contract, while Friedrich von Savigny argued that both obligations were unnamed contracts. This had an impact on the type of legal remedy available: *condictio* (in the case of *mutuum*) or *actio praescriptis verbis* (for an unnamed contract). Auguste Guénepin considered a maritime loan to be a *mutuum*, which exists on condition that the goods are successfully delivered to their destination.”

The author is fully aware of the circumstances mentioned above, as he notes: “is commonly assumed that both the Athenians and the Romans drew fundamental distinction between different types of loan consumption (*daneismos*, *mutuum*): that is, between ordinary or landed loans on the one hand, and maritime loans on the other”.²⁰ Even Reinhard Zimmermann followed this path in his *magnum opus* entitled *Roman Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*.²¹ I mention this particular work because the German author did not construct it in the same way as the 19th-century pandectists did. He arranged many issues differently, took up new themes, and showed off his brilliant associations. However, he placed maritime loans... right next to *mutuum* as a “specia type of loan”.²² In the subchapter ‘Loans to merchants involved in overseas trade’, we will not find an explanation as to why this perspective was adopted.²³

However, finding the answer to this question is not difficult. Prof. Zimmermann was probably influenced by what he saw in ancient sources. In the Gospel according to St. John, it is written: ‘In the beginning was the Word’²⁴. It was precisely the word that lay at the root of the difference in interpretation of the sources by Dr Peter Candy and Prof. Reinhard Zimmermann. The latter (like many other authors who addressed this topic before him), noticing the difference in concepts in ancient texts, took for granted the existence of a ‘dogmatic’ difference in the construction of an ordinary loan (*mutuum*) and a maritime loan (*fenus nauticum*). However, the problem of terminology is more complex. Let us recall the observation made by Hendrick L.E. Verhagen: “The maritime loan is known under various names in the Roman legal sources. The classical sources use expressions like *mutua pecunia nautica*, which may have been derived from the Greek δάνειον ναυτικόν, *pecunia traiectica* («travelling money»), and *pecunia usuris maritimis*. Mod. D. 22.2.1 defines *pecunia traiectica* as *ea pecunia est quae trans mare vehitur* («money which is transported overseas»). The term chosen by the Compilatores, *fenus nauticum*, came to be used relatively late, at the time of Diocletian.”²⁵

It is worth recalling here that 19th-century representatives of German pandectism not only reorganised the sources, but also blocked the meaning of many Latin legal terms for a long time. They constructed a complex dogma for their own use, in which two elements play a key role: the monopoly of meaning of concepts and their hierarchical structure (pyramid of concepts). In doing so, they created the famous *termini technici*, or tools with which their *Rechtswissenschaft* can up to the present day distinguish in the text law from non-law. At the same time, lawyers were obliged to adhere to a strict narrative regime (Gustav Radbruch writes of ‘rigorous asceticism of expression’²⁶). The 19th century also

²⁰ CANDY, *Ancient Maritime Loan Contracts*, p. 151.

²¹ ZIMMERMANN, R. *Roman Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford: Clarendon Press, 1996, p. 181.

²² The author includes the following in this group: loans to sons in power (ZIMMERMANN, *Roman Law of Obligations*, pp. 177–181), loans to merchants involved in overseas trade (ZIMMERMANN, *Roman Law of Obligations*, pp. 181–186) and loans to professional sportsmen (ZIMMERMANN, *Roman Law of Obligations*, pp. 186–187).

²³ Cf. ZIMMERMANN, *Roman Law of Obligations*, pp. 181–183.

²⁴ Joh. 1.1: *In principio erat Verbum*.

²⁵ VERHAGEN, *Secutiry and Credit*, p. 81.

²⁶ RADBRUCH, G. *Einführung in die Rechtswissenschaft*. Leipzig: Quelle & Meyer, 1913, p. 29.

saw the emergence of a conceptual model known as *juristische Methodenlehre*.²⁷ Its message is simple: if you do not think like us, you are mistaken; if you do not use the same cognitive tools as us, you are not a professional.

4. Deconstruction

“Fortunate, who has been able to know the causes of things” says the Roman poet Ovid in his *Georgics*.²⁸ Ignoring the rules developed by 19th-century jurisprudence and focusing exclusively on ancient sources allows us to see things in a completely new light. The manner of categorising, structuring and hierarchising legal concepts has made a great contribution to German civil law scholarship²⁹ but was particularly foreign to the mentality of the ancient Greeks.³⁰ As for the Romans, both their legislators and jurists loved synonyms. It is true that the title from the Code *De nautico fenore* contains one law of Diocletian and Maximian, in which the expression *fenus nauticum* also appears once.³¹ However, as already mentioned, there were many more terms used to describe maritime loans in Greek and Roman sources (some texts dispense with the noun in favour of a descriptive form, and then it is the content of the agreement that determines that we are dealing with a maritime loan). With regard to ancient realities the diversity of terminology does not necessarily indicate diversity of institutions. The Romans were not obsessed with *begriffsmathematisch konstruierte Dogmatik* or *Begriffspyramide*. Contemporary studies by authors who wish to ‘organise’ terminology (see especially the text by Wiesław Litewski)³² are just as much of a puzzle as trying to construct a ‘system of Roman law’.

So let us repeat once again: diversity of terminology does not settle anything. Dr Peter Candy rightly points out: “In a study first published in 1881, von Jhering described the apparent doctrinal problems thrown up by the *sedes materiae* as a ‘riddle’. For von Jhering, who was focused upon the interpretation of two especially problematic texts that I shall consider in more detail below, the ‘solution to the riddle’ was to recognize that the Roman lawyers made a primary distinction between yields and not between types of loan. Building upon von Jhering’s (and Cohen’s) insights, my basic proposition is that the Romans, just like the Greeks, had only the single conception of a loan for consumption (*mutuum*) that could produce either a maritime or landed yield (i.e., *faenus nauticum* or *usurae communes*, respectively). Put another way, for the Romans (like the Greeks) there were only loans for consumption (*mutua*), productive at any given time of either *usurae communes*

²⁷ See LEGE, J. *Kritik der juristischen Vernunft*. Baden Baden: Nomos, 2025, p. 53.

²⁸ *Verg. Georg.* 2.490: *Felix, qui potuit rerum cognoscere causas*.

²⁹ Polish scholar Leon Petrażycki rightly considered the first draft of the German Civil Code to be ‘a pile of paragraphs combined into a whole according to the headings of the Pandects manual’. Cf. PETRAŻYCKI, L. *Wstęp do nauki polityki i prawa [An Introduction to the Study of Politics and Law]*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968, pp. 220–221. See also: GIERKE, O. *Das Bürgerliche Gesetzbuch und der Deutsche Reichstag*. Berlin: Karl Hermanns Verlag, 1896, p. 7, 36.

³⁰ Cf. CANDY, *Ancient Maritime Loan Contracts*, p. 152: “The ancient Greeks viewed the world of trade through the prism of a constellation of concepts that structured their understanding of commercial activity.”

³¹ C. 4.33. However, this was enough for Justinian’s compilers to give one of the titles of the Digests this name. Cf. D. 22.2 (*De nautico fenore*).

³² Cf. LITEWSKI, W. *Bemerkungen zum römischen Seedarlehen*. In: *Studi in onore di C. Sanfilippo*. Vol. IV. Milano: Giuffrè, 1983, pp. 381–397.

(the equivalent to the Greek concept of *tokos eggeios*) or *faenus nauticum* (a direct translation of *tokos nautikos*).³³

After presenting convincing evidence, the author shares his greatest discovery with the reader: “For a long time the idea has persisted that the maritime loan was a special type of *mutuum* that had its own place in the Roman contractual system. In fact both the Greeks and later the Romans possessed only the single conception of a loan for consumption (*daneismos*, *mutuum*), that could be productive of either a landed or maritime yield. The evidence suggests that the earliest use of maritime as an adjective was in connection with written contracts (*syngraphai*) made in connection with the long-distance trade in commodities. The defining feature of these contracts was the inclusion of a condition *salva nave* that suspended the debtor’s obligation to repay to the safe arrival of the ship at its destination. Since the yield produced by a loan made on such a *conditio* was not susceptible to denomination by time from the outset, this produced a contrast between maritime yields and landed interest, the latter susceptible to denomination by time. It was only in virtue of the type of yield generated by the capital that the loan fell to be described as either maritime or landed.”³⁴

Conclusions

I have no doubt that Dr Candy’s work opens up a whole new direction for discussion on maritime loans in antiquity and the relationship between law and economics. All the more so because neither the collective monograph *Diritto romano e economia. Due modi di pensare e organizzare il mondo (nei primi tre secoli dell’Impero)*³⁵ nor the compilation *Handbuch des Römischen Privatrechts*³⁶ (intended to replace Max Kaser’s textbook) can not serve as a source of inspiration in this regard. In the former, the topic of maritime loans is... absent (*sic!*). In the latter, the views formulated especially in the first half of the 20th century were considered binding (needless to say, they were inspired by earlier visions, which I mentioned above).

Leaving the comfort zone requires courage, that is true. However, it is worth making the effort and trying to follow the same path that Peter Candy took. In Central Europe, we often and willingly quote the works of English authors on Roman law, but when it comes to following their example, a problem arises. The force of habit and peer pressure remain too strong. This is particularly true of those who still remember the ‘two emperors’ (Franz Joseph and Wilhelm II), with the help of which university Sanhedrins assess the ‘scientificity’ of publications by representatives of the younger generation of scholars. I recommend Peter Candy’s monograph to anyone who cares about finally starting to express themselves in a mature and independent way.

³³ CANDY, *Ancient Maritime Loan Contracts*, p. 161. See also: JHERING, R. Skizzen. In: *Gesammelte Aufsätze aus den Jahrbüchern für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*. Vol. III. Aalen: Scientia Verlag, 1969, p. 214.

³⁴ CANDY, *Ancient Maritime Loan Contracts*, p. 182.

³⁵ Cf. MANTOVANI, D. – LO CASCIO, E. (eds.). *Diritto romano e economia. Due modi di pensare e organizzare il mondo (nei primi tre secoli dell’Impero)*. Pavia: Pavia University Press, 2018.

³⁶ Cf. FARGNOLI, I. *Condictio* aus Darlehen (*mutuum*). In: BABUSIAUX, U. – BALDUS, C. – ERNST, W. – MEISSEL, S. – PLATSCHEK J. – RÜFNER, Th. (eds.). *Handbuch des Römischen Privatrechts*. Vol. I–III. Tübingen: Mohr Siebeck, 2023, pp. 1910–1911. See also: KASER, M. *Das römische Privatrecht*. München: C. H. Beck, 1971, p. 409.

Ve službě právní historii – za profesorem JUDr. Karlem Malým, DrSc., dr.h.c.mult.

Dne 5. března 2026 zemřel ve věku nedožitých 96 let nestor českých a československých právních historiků profesor Karel Malý. Rozloučení proběhlo 13. března 2026 ve strašnickém krematoriu. V zesnulém ztratila česká právnická obec mimořádně významnou osobnost, které vyšší moc dopřála dlouhý a plodný život naplněný četnými pozoruhodnými literárními výsledky badatelské práce, dlouhodobým efektivním pedagogickým působením při výchově několika generací právníků a archivářů a zastáváním vedoucích pozic ve struktuře vysokoškolských, vědeckých a státních institucí.

Narodil se 26. října 1930 v prostředí živnostenské rodiny v Mnichově Hradišti a od r. 1932 žil s rodiči v Praze. Absolvoval měšťanskou školu v Libni a v necelých čtrnácti letech začal pracovat v laboratoři arizované chemické továrny Fistag. Nemálo komplikovaná cesta za středoškolským vzděláním vyústila konečně na podzim r. 1945 v přijetí do kvarty vysočanského gymnázia. Po jeho absolvování začal studovat práva, aniž jej k tomu přivedlo vlastní přání nebo jiné hlubší důvody. Sam uvažoval nejdříve o chemii a ve vyšších ročnících gymnázia o přírodovědě, eventuálně medicíně. Práva zvolil na doporučení staršího spolužáka z praktických a sociálních důvodů. Jeho ovdovělá matka měla na starosti ještě o deset let mladší sestru, a proto se rozhodující stala skutečnost, že tehdy trvalo studium práv jen čtyři roky.

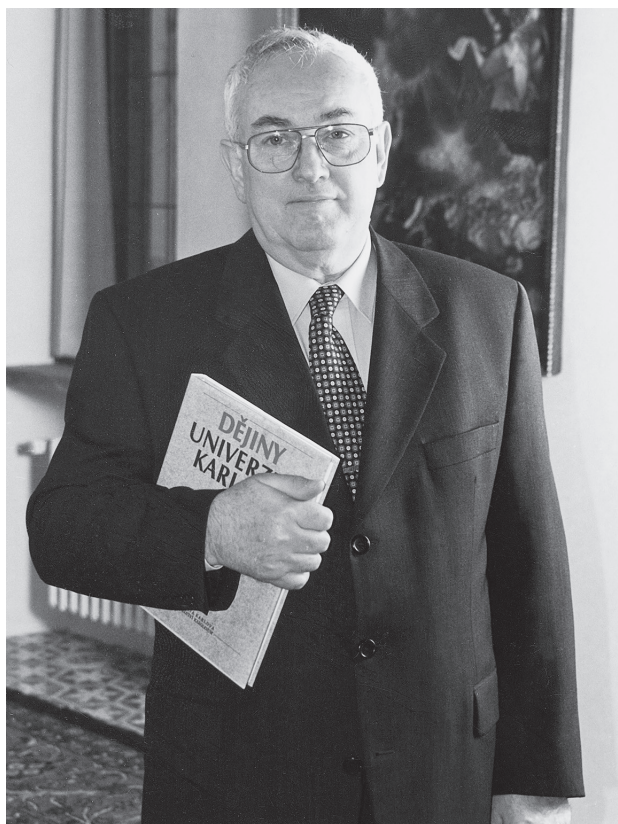
Při přijímacím pohovoru se poprvé setkal s profesorem Václavem Vaněčkem, tehdejší ordinářem oboru československých právních dějin a pak dlouholetým představeným a odborným mentorem. Ještě po více než sedmdesáti letech si Karel Malý pamatoval, že mu prof. Vaněček tehdy položil otázku, zda ví, co je tortura.

Promoval 29. února 1954, ale od r. 1951 působil na tehdejší katedře československých právních dějin jako pomocná vědecká síla. Po absolutoriu s titulem promováný právník obdržel, jak bylo tehdy obvyklé, umístěnku, měl nastoupit k okresnímu soudu v Nitře, ale fakulta jej vyreklamovala a 1. srpna 1954 byl přijat na místo asistenta. Tím započala jeho akademická kariéra. Vstup do právnické literatury se odehrál o rok později studií o Svato-václavské smlouvě. V roce 2024 uvedl, že se tato práce pro něj stala „branou do stavovské právní problematiky“. Část jejího názvu „třídní kompromis mezi šlechtou a městy“, velmi poplatná tehdejší době, mu byla údajně vnucena Václavem Vaněčkem. Nicméně stavovské právo jej upoutalo natrvalo. „Zlatý věk českého právnictví“ nabízel mnohá podrobnější témata, doposud v literatuře opomíjená nebo jen minimálně zpracovaná. To své nalezl K. Malý především v úseku trestního práva. Je méně známo, že k tomuto úseku stavovského právního řádu přivedl K. Malého profesor trestního práva Vladimír Solnař, který si jej

získal „obsahem, samostatností a odvahou“ svých přednášek a také vědeckým seminářem, do něhož K. Malý docházel.

Dlouhodobá systematická práce v oblasti poznání stavovského trestního práva vyvrcholila v rozsáhlé syntéze roku 1979, v níž podal přehled trestní delikvence stavovských Čech a současně prostředků, jimiž se tehdejší justiční aparát s protiprávními jevy vyrovnával. Autor dílo po prvním knižním vydání rozšiřoval a propracovával, zejména na základě studia další archivované judikatury. V roce 1985 se její inovovaný text stal podkladem pro konání doktorské obhajoby v Ústavu státu a práva ČSAV. Ta se odehrála pod podezřívavým dohledem orgánů KSČ, které během jejího průběhu zastupoval komisař z obvodního výboru KSČ. Druhé rozšířené vydání spisu Trestní právo v Čechách v 15.–16. století, k němuž došlo v r. 1989, zůstává pro materii, kterou zpracovává i dnes dílem základního významu. To, že historické trestní právo zůstalo Malého celoživotním tématem, dokládají jeho další studie a chrestomatie z druhého desetiletí 21. století, zaměřené na trestní kodifikace absolutismu Josefa I., Marie Terezie, Josefa II. a Františka II.

Druhou oblast Malého trvalého vědeckého zájmu představoval od poloviny šedesátých let dvacátého století rakouský pobřežnový stát – míněn je tu samozřejmě březen r. 1848. Nejdříve se soustředil na zpracování tematiky občanských práv a politických svobod. Myšlenka nesla s sebou v dobovém kontextu punc jisté riskantnosti. Byla jednak





nadhozena slovenskými kolegy, kteří ji zvolili jako základ pro vědeckou spolupráci právních historiků zemí střední Evropy, jednak mu ji „uložil“ V. Vaněček, který ji v poněkud zúžené podobě právního postavení námezdně pracujících v Čechách v druhé polovině 19. století „takticky“ vybral pro Malého habilitační řízení. Malý podrobil kritickému zhodnocení vývoj jejich právní petrifikace vrcholící v prosincové ústavě z r. 1867 a zvláště pak aplikační praxi rakouským správním, policejním a justičním aparátem. Svými závěry upozornil na jen relativní možnosti jejich využívání sociálně slabšími skupinami obyvatelstva. Mimo zájem o právní postavení individua si vícekrát všímal různých stránek státní konstrukce monarchie, veřejné správy a samosprávy především, ale i soudní soustavy, z ní pak zejména fungování porotních soudů. Mnohaletý zájem o tuto oblast nesl s sebou lopotnou práci v archivech pražského městského soudu, místodržitelství a policejního ředitelství. Přestože toto

vyčerpávající studium představovalo nemalé pracovní vypětí, napsal prof. Malý po letech, že to byla léta opravdového potěšení doprovázeného šťastnými pocity.

Zkoumání složitého poměru české politické reprezentace k rakouskému a rakousko-uherskému státu jej přivedlo několikrát rovněž ke studiu konstruktů českého historického státního práva a jeho odrazu v dobové literární produkci historické i pozitivně právní, ale i v každodenním politickém diskursu sahající až do poslaneckých polemik v říšské radě.

Literární produkce prof. K. Malého čítá více než 200 dosud zjištěných bibliografických záznamů (viz. příloha), které budou časem jistě podrobněji zhodnoceny, okomentovány a jsem přesvědčen, že i využívány. Nemálo z nich bylo vydáno v zahraničí, převážně v německojazyčné oblasti. Každopádně jen stěží nalézáme v běhu domácích dějin delší časové mezery, jichž se jeho práce nikdy nedotkly. Psal a publikoval s velkou pílí a vytrvalostí i v letech, kdy jiní se už dávno takové aktivity vzdali. Podle informací z prostředí rodiny pracoval na odborné tématice do léta r. 2025. Jeden z posledních, ne-li vůbec poslední příspěvek, shodou okolností posmrtnou vzpomínku na blízkého dlouholetého spolupracovníka doc. JUDr. Ladislava Soukupa, CSc., uveřejnil v Právněhistorických studiích č. 55/1.

Vedle individuálních literárních výkonů přispíval prof. K. Malý k oborové autoritě právní historiografie vytrvalou organizační prací. Podílel se rozhodujícím způsobem na přípravě a průběhu velmi úspěšných konferenčních setkání právních historiků zemí střední Evropy v 70. a 80. letech minulého století, které oživily, resp. navázaly kontakty zdejších právněhistorických pracovišť se zahraničními institucemi. Průpravu k této někdy citlivé až diplomatické schopnosti získal při přípravě světových oslav výročí vzniku mírového návrhu krále Jiřího z Poděbrad v r. 1962, kdy jej prof. Vaněček pověřil funkcí tajemníka organizačního výboru oslav. Město Poděbrady to později ocenilo udělením čestného občanství. Je proto třeba objektivně přiznat, že Malého zásluhou se právní historie odlišovala od stále ještě izolovaných kateder platného práva. Takto získané personální a institucionální vazby mu usnadnily získání několika grantů se zahraniční účastí, které po roce 1990 koordinoval z pozice ředitele Ústavu právních dějin Právnické fakulty.

Tyto aktivity vyústily vydáním obsáhlých sborníků, ať už to bylo Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500 až 1619) r. 2001, Vývoj české ústavnosti 1618 až 1918 r. 2006 nebo Vývoj práva v Československu v letech 1945 až 1990 r. 2004 a další.

Ústav, v čele s prof. Malým, se podílel na svého druhu prvním, mezinárodním výzkumném projektu Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944–1989), který inicioval a koordinoval ředitel Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte ve Frankfurtu nad Mohanem prof. Dieter Simon. Na projektu spolupracovaly odborné týmy z Prahy, Bratislavy, Budapešti, Varšavy a Frankfurtu. Výsledkem byly čtyři svazky – úvodní metodologický díl a tři národní studie věnované Polsku, Maďarsku a Československu. Čtvrtý svazek věnovaný Československu zpracovali pod vedením profesorů Malého a Blaha odborníci z obou částí bývalé federace. Vedle publikačních výstupů měl projekt význam také pro rozvoj mezinárodních kontaktů, na které později navázaly další výzkumné a publikační aktivity Ústavu právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy.¹

Přestože podle současných hodnotících kritérií vědecké produkce tyto publikace mnoho neznamenaají, je v nich ukryt mimořádně bohatý materiál, k němuž se budou zájemci vracet ještě po desetiletích.

Z výčtu moha aktivit, jimiž byl naplněn Malého odborný život, si zaslouží ještě krátkou pozornost dvě skutečnosti. První je spoluautorství celostátní (federální) a později české učebnice domácích právních dějin, které nahradily několikrát republikovanou učebnici Vaněčkovu. Zejména první z nich, napsaná spolu s bratislavským profesorem Sívákem, se nerodila snadno. Události provázající rozdělení státu měly podstatný vliv na její další osud. Do autorského kolektivu přizval prof. Malý mladší kolegy a konečný text Dějin českého a československého práva do roku 1945 byl poprvé vydán r. 1997 a pak vždy v přepracované a doplněné podobě ještě třikrát.

Druhou nepřehlédnutelnou skutečností je jeho podíl na Právněhistorických studiích, tehdy jediného periodika specializovaného na právněhistorickou problematiku, s nimiž je jeho působení v různých pozicích spojeno od r. 1964. V roce 1992 se jeho zásluhou podařilo toto periodikum udržet přenesením z nakladatelství Academia na vydavatelství Univerzity Karlovy Karolinum. Předsednictví redakční rady předal svému nástupci v r. 2018.

Pedagogické kvality prof. Malého, které se projevovaly od pol. 70. let 20. století převzetím podstatné části přednášek kmenového oboru posluchačsky velmi oblíbených a ceněných, byly v normalizačním období upozadovány. Profesorem právních dějin byl jmenován, a to je jeho vlastní poznámka, „konečně“, v r. 1990. Mrzelo ho, že nenásledovalo jmenování do pozice vedoucího katedry právních dějin, kterou tehdy převzal prof. Valentin Urfus. Prof. Malý byl téhož roku jmenován prorektorem Univerzity Karlovy pro vědeckou práci. Tehdejší rektorské kolegium představovalo první svobodně ustanovené vedení UK po politických změnách v závěru r. 1989. Počátky tohoto úřadu byly naplněny komplikovanou problematikou rehabilitací učitelů i posluchačů, reinkorporací katolické teologické fakulty, překotně se vyvíjející novou vysokoškolskou legislativou a úpravami

¹ Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944–1989) Einführung in die Rechtswissenschaft mit Quellendokumentation Bd IV: Tschechoslowakei (1944–1989), MOHNHAUPT, H. – SCHÖNFELDT H.-A. (Hrsg.), Frankfurt am Main: V. Klostermann, 1997.

vnitřního uspořádání univerzity jako autonomní a vnitřně svobodné instituce. Stál u zrodu nově zřízeného orgánu Rady vysokých škol a byl jejím prvním předsedou (1990–1993). Vláda jej rovněž jmenovala předsedou České komise pro vědecké hodnosti.

Do rektorské funkce byl zvolen r. 1993, podruhé r. 1997. Funkční období mu skončilo r. 2000. Během těchto let proběhla evaluace univerzity, oslavy 650. výročí jejího založení a začlenění univerzity do světové univerzitní sítě. Zasáhl rovněž do přípravy nového vysokoškolského zákona platného od června r. 1998.

Celostátní a celospolečenský dosah vykonávaných funkcí přinesl s sebou zasloužená ocenění domácí i zahraniční. Jednota českých právníků mu udělila Zlatou Randovu medaili, prezident Rakouské republiky Klestil jej vyznamenal Velkým čestným odznakem za zásluhy o Rakouskou republiku. Přišly i čestné doktoráty z univerzit v Dublinu a Bratislavě. Za činnost v „husovské komisi“ mu papež Pavel Jan II. udělil záslužný kříž Pro ecclesia et Pontifice a 5. ledna 2022 obdržel z rukou arcibiskupa Dominika kardinála Duky Řád Svatého Řehoře Velikého udělený papežem Františkem.

Přes všechna ocenění a další zastávané funkce, např. člena vědecké rady Národní galerie a předsedy správní rady ČVUT, nezapomínal na svůj obor. Zasloužená autorita, kterou si získal na počátku 90. let, mu umožnila r. 1990 založit Ústav právní dějin PF UK a smluvní cestou s Historickým ústavem ČSAV utvořit Centrum právněhistorického výzkumu, malé společné pracoviště obou partnerů. V současnosti však už ani jedna z těchto institucí neexistuje. Zanikly bez jakékoli náhrady. Ústav byl zrušen před několika lety, Centrum před několika měsíci. Nelze pochybovat o tom, že tento vývoj prof. K. Malý těžce nesl. Obdobně jen s obtížemi bral na vědomí úpravy pedagogického předmětu českých a československých právních dějin, který byl před čtyřmi akademickými roky rozdělen na část obligatorní, zahrnující právní vývoj v českých zemích od pol. 18. století, a na fakultativní volitelný předmět Kapitoly ze starších českých právních dějin.

Jakoby v předtuše těchto změn se 26. října r. 2005 uskutečnilo na půdě právnické fakulty v den jeho 75. narozenin kolokvium s názvem Právní historie dnes a zítra, v jehož průběhu projevil před svými kolegy a žáky obavy o osud právněhistorických předmětů v další výuce práva. Mezi otázkami, které tehdy položil, jsou aktuální zejména tyto dvě: „Jakou úlohu plní nebo měly plnit právní historie ve vztahu k odvětvím pozitivního práva?“ a „Jaký je vztah právní historie k současným společenským problémům české společnosti?“ Tak, jak si na ně tehdy odpověděl, naráží alespoň zatím, a zdá se, že stále zřetelněji, na neporozumění, možná i na neochotu je vnímat.

Před přibližně dvěma lety ve veřejně nepublikovaném příspěvku „Má cesta k právní historii“ byl nucen konstatovat, že dílo občas nepřežije svého tvůrce. Vyjádřil však naději, že „na cestě, kterou ... šel, se najdou následovníci“. „Nejsou to řády a medaile, univerzitní hodnosti, doktoráty, je to jen naděje, že to, co jsem vložil do právní historie, přežije dobu, kdy jsem to tvořil.“ Těmito slovy prof. Malý svůj příspěvek uzavřel.

Předchozí, poněkud pesimisticky vyznívající slova, však nemohou zastínit hodnoty, které prof. Malý jako vědec, učitel a člověk po sobě zanechal.

Vladimír Kindl

Příloha

Chronologický přehled publikační a editorské činnosti prof. JUDr. Karla Malého, DrSc., dr.h.c.mult. (výběr)

1955

Svatováclavská smlouva – třídní kompromis mezi šlechtou a městy z roku 1517. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica*, 1955, roč. 1, č. 2.

1956

Vznik právních ustanovení zemských zřízení o poddanských vzpourách. *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*, 1956, roč. 2, č. 2.

1957

Prameny k dějinám státu a práva v Československu II. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957 (spolu s V. Vaněčkem a M. Doležalem).

Recenze: Přednáška člena Světové rady míru prof. dr. Salomona Eisenstadta o srovnávacích pohledech na staré židovské a římské právo. *Právník: teoretický časopis pro otázky státu a práva*, 1957, roč. 96 (spolu s K. Litschem).

1958

Zur Vorlesung des Mitgliedes des Weltfriedensrates prof. dr. Salomon Eisenstadt. *Bibliotheca classica orientalis*, 1958, Heft 1 (spolu s K. Litschem).

Několik otázek z dějin vesnického obyvatelstva ve středověkém Polsku. *Právník: teoretický časopis pro otázky státu a práva*, 1958, roč. 97, č. 3.

1959

Dekret kutnohorský z hlediska suverenity českého feudálního státu. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica*, 1959, roč. 2.

1960

K tzv. problému centralizující se monarchie. *Právník*, 1960, č. 7.

O smolných knihách a právu útrpném. *Dějiny a současnost*, 1960, roč. 11, č. 11.

K 500. výročí narození Viktorina Cornelia ze Všehrd. *Dějiny a současnost*, 1960, roč. 11, č. 11.

Recenze: V. Vaněček, Mistr Viktorin Cornelius ze Všehrd a další vývoj českého právnictví. *Acta Universitatis Carolinae. Historica*, 1960.

Recenze: Studie k barbarským zákonům Lex Baiuvariorum a Lex Alamannorum a počátkům feudálních vztahů v jižním Německu (J. Kudrna). *Právník*, 1960, č. 10.

Recenze: Istoria feodalnogo gosudarstva i prava (Z. M. Černilovskij). *Právník*, 1960, č. 10.

1961

Delikty moci a odboje v díle Všehrdově a zemském právu 15. a 16. století. *Právněhistorické studie*, 1961, roč. 7.

Recenze: V. Vaněček, Mistr Viktorin Cornelius ze Všehrd (ca 1460–1520) a další vývoj českého právnictví. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 1961, roč. 2, č. 2.

1962

K trestněprávní ochraně mince v právu české stavovské monarchie. *Právněhistorické studie*, 1962, roč. 8.

Recenze: Jaromír Kinel, Stát a právo v germánsko-římské Burgundii v 5.–6. století. K českému trestnímu právu v 15.–16. století. *Rozpravy Československé akademie věd*, 1962, seš. 4, roč. 72.

Soudy boží (spolu s J. Kinclm). *Dějiny a současnost*, 1962, roč. 9, č. 9.

1963

Císař je ... *Dějiny a současnost*, 1963, roč. 10, č. 6.

Recenze: Problémy právní historie v SSSR. *Právněhistorické studie*, 1963, roč. 9.

Recenze: J. Kejř, Sporné otázky v bádání o Dekretu kutnohorském. *Právněhistorické studie*, 1963, roč. 9.

Recenze: Chrestomatija pamjatnikov feodalnogo gosudarstva i prava stran Evropy. *Právněhistorické studie*, 1963, roč. 9.

1964

K trestněprávní ochraně mince v právu české stavovské monarchie. *Právněhistorické studie*, 1964, roč. 8.

Cultus pacis (spolu s J. Doležalem). *Czechoslovak Trade Unions*, 1964, č. 6 (vícejazyčné vydání: něm., angl., rus., it.).

1965

Rozprava o právní romanistice. *Právněhistorické studie*, 1965, roč. 11 (konference, Praha, duben 1964).

Zastavování činnosti porotních soudů v 80. letech 19. století v Rakousku. *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*, 1965, roč. 1.

1966

Einige Bemerkungen zur Problematik der bürgerlichen Freiheiten in der Zeit des Dualismus. *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata. Die Freiheitsrechte und die Staatstheorien im Zeitalter des Dualismus*. Budapest, 1966.

Megjegyzések a sajtószabadság érvényesüléséről a dualizmus korában. *A dualizmus államelméletének és jogfejlődésének kérdései*. Budapest: Magyar Jog, 1966.

Recenze: Další příspěvky ke studiu problematiky vzniku mírového projektu krále Jiřího. *Právněhistorické studie*, 1966, roč. 11.

1967

Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách. Praha: Academia, 1967 (Právněhistorická knižnice; sv. 8).

Zur Problematik der Einschränkung der Tätigkeit der Schwurgerichte in Österreich. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin*, 1967, Jg. XVI, Heft 2.

Prameny k dějinám státu a práva v Československu II (do Bílé Hory). Praha, 1967 (redakce; další vydání 1977).

Dějiny státu a práva za feudalismu u Slovanů – kapitola: dějiny státu a práva u Bulharů. Praha, 1967.

Recenze: Důležitý příspěvek k dějinám socialismu v ČSSR. *Socialistická zákonnost*, 1967, č. 6.

1968

Právněhistorický pohled na dobrovolné organizace občanů u nás od druhé poloviny 19. století do počátku okupace ČSR. Praha: Institut osvěty Ministerstva kultury, 1968 (interní tisk).

1969

Vývoj správní organizace v Československu od nejstarších dob do r. 1945. Praha: Institut pro národní výbory, 1969.

Dějiny státu a práva za kapitalismu u nás (kolektivní dílo). Bratislava: Nakladatelství Slovenské akademie věd, 1969 (autor částí o policii, četnictvu a závěrečné kapitole o zániku Rakouska-Uherska a vzniku ČSR).

Právo a právní kultura. Dějiny a současnost, 1969.

1970

Počátky českého sněmovnictví (do konce 14. století). In: *Česká národní rada, sněm českého lidu*. Praha: Česká národní rada, 1970, s. 75–91.

1971

Zločin urážky panovníka v českém právu doby předhusitské. *Právněhistorické studie*, 1971, roč. 15.

Texty ke studiu obecných dějin státu a práva III: Kapitalistický stát a právo. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971 (spolu se St. Balíkem a K. Litschem).

Recenze: Lesław Pauli, *Austriacki Kodeks karny z 1803 r. w Wolnym mieście Krakowie (1815–1833)*, I (1968), II (1970), Kraków. *Právník*, 1971, roč. 110, č. 12.

Recenze: Důležitý příspěvek k starému českému procesnímu právu (Josef Markov, Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. století). *Právněhistorické studie*, 1971, roč. 15.

Recenze: Dějiny státu a práva SSSR I. *Právněhistorické studie*, 1971, roč. 15.

Česká dělnická třída a rakouský stát. *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*, 1971, č. 4.

Recenze: V. Vaněček, Dějiny státu a práva v Československu. *Právní obzor*, 1971, č. 3.

Recenze: Právněhistorický příspěvek k dějinám německého imperialismu. *Právník*, 1971, č. 8.

1972

Die Selbstverwaltung in der Politik des tschechischen Bürgertums in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: *Entwicklungsfragen der Verwaltung in Mitteleuropa*. Pécs, 1972.

Materiály do czechoslovakiey bibliografii historycznoprawnej za lata 1966–1970. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1972, t. XXIV, č. 2.

Podivná „Rukověť“. *Tvorba*, 1972, č. 16.

1974

Právněhistorická bibliografie: výběr českých a slovenských prací z let 1966–1973 k dějinám státu a práva. Praha: Univerzita Karlova, 1974 (spolu s K. Kučerou).

1975

Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata. Praha: Univerzita Karlova, 1975 (vědecká redakce a edice).

Sedmdesátiny akademika Václava Vaněčka. *Právněhistorické studie*, 1975, roč. 19.
Zločin a trest v české stavovské společnosti 15.–16. století (poznámky k některým obecným rysům feudálního trestního práva v Čechách). In: *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata*. Praha: Univerzita Karlova, 1975.

Die rechtlichen Persekutionsformen der Arbeiterbewegung in Deutschland und Österreich in den Jahren 1866–1890 / Právní formy perzekuce dělnického hnutí v Německu a Rakousku v letech 1866–1890. *Acta Universitatis Carolinae, Iuridica*, 1975, č. 3 (spolu s K. Litschem).

La lutte pour l'enseignement à l'Université Charles de l'histoire du droit tchèque. *Acta Universitatis Comenianae Iuridica. La civilisation juridique en Slovaquie (1848–1971)*. Bratislava, 1975.

1976

Vznik a vývoj socialistického práva. Praha: Univerzita Karlova, 1976 (vědecká redakce a edice), 1. část, s. 267; 2. část, s. 271.

Das Verbrechen und die Strafe in der böhmischen Ständegesellschaft. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 1976, č. 311, *Prace prawnicze*, z. 73.

1978

Jednání právněhistorické sekce mezinárodní konference „Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR“. *Právněhistorické studie*, 1980, roč. 23. (Konference Praha, 29. 11. – 2. 12. 1978)

Tendenzen der Entwicklung der örtlichen Verwaltung in den böhmischen Ländern (1848–1945). In: *Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa*. Budapest, 1978.

1979

Trestní právo v Čechách v 15.–16. století. Praha: Univerzita Karlova, 1979.

(editor) *Sborník prací z dějin státu a práva*. Praha: Univerzita Karlova, 1979.

1980

Zu einigen Fragen des Stadtstrafrechts im 16. Jahrhundert im ständischen böhmischen Staat. In: 23. *Deutscher Rechtshistorikertag Augsburg, 1980 – Wissenschaftliche Mitteilungen* (schriftliche Vorlage).

1981

Ke koncepci českého státu v době Karlově. In: *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR: mezinárodní vědecká konference pořádaná Univerzitou Karlovou v Praze k 600. výročí úmrtí Karla IV. (29. 11. – 1. 12. 1978), materiály ze sekce dějin státu a práva*. Praha: Univerzita Karlova, 1981.

Mezinárodní konference „Městské právo 16.–18. století v Evropě“. *Právněhistorické studie*, 1981, roč. 24. (konference Praha, 25.–26. 9. 1979)

Die Lehre der nationalen Staats- und Rechtsgeschichte und ihre Bedeutung für die Erziehung der Juristen in der ČSSR. In: *Internationale Konferenz für Rechtsgeschichtswissenschaft*. Berlin, 1981.

1982

K základním tendencím právního vývoje v období osvícenského absolutismu. Praha: Československá akademie věd, 1982.

K některým obecným otázkám trestního práva městského v 16. století v Čechách. In: *Městské právo v 17.–18. století v Evropě*. Praha: Univerzita Karlova, 1982.

K historickému vývoji nápravy vadných rozhodnutí v našem právu. In: *Problémy dějin a teorie státu a práva*. Praha: Univerzita Karlova, 1982.

1983

Městské právo v 16.–18. století v Evropě. Praha: Univerzita Karlova, 1983 (vědecká redakce a edice).

Recenze: J. Ciągwa, Wpływ centralnych organów Drugiej Rzeczypospolitej na ustawodawstwo śląskie w latach 1922–1939. *Právněhistorické studie*, 1983, roč. 25.

Recenze: W. Maisel, Tortury w praktyce sądu kryminalnego miasta Poznania w wiekach XVI–XVIII. *Právněhistorické studie*, 1983, roč. 25.

1984

K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu. Praha: Univerzita Karlova, 1984.

Recenze: J. Pelant, České zemské sněmy v letech 1471–1500. *Právněhistorické studie*, 1984, roč. 26.

Zu einigen Fragen der Entwicklung und der Verfolgung von Verwaltungsübertretungen im 19. Jahrhundert in der Österreichischen Monarchie. Referát přednesený na 20. mezinárodní právněhistorické konferenci o vývoji správního práva, 1984.

Die tschechoslowakische Rechtsgeschichte in den letzten zehn Jahren (1972–1982). *Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte*, 1984, roč. 6, č. 3/4, s. 163–177.

Tschechoslowakische rechtshistorische Literatur (Eine Übersicht zu den Jahren 1972–1983). *Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte*, 1984, roč. 6, č. 3/4, s. 163–177.

Recenze: W. Maisel, Archeologia prawna Polski. *Právněhistorické studie*, 1984, roč. 26.

1985

Změny státního zřízení v českém stavovském povstání. *Folia Historica Bohemica*, roč. 8, 1985.

Václav Vaněček (10. 7. 1905 – 12. 4. 1985). *Savigny Zeitschrift*, 103. Bd., Germanistische Abteilung.

1986

Zur Entwicklung der Selbstverwaltung in den böhmischen Ländern in den Jahren 1848 bis 1915. *Die Verwaltung*, 1986, roč. 19, č. 3.

Entwicklung der Verwaltungstrafigerichtsbarkeit in den vergangenen 100 Jahren. In: *Publikationen der Wissenschaftlichen und Informationshauptabteilung des Justizministeriums*, Budapest, 1986.

1987

Poznámky k činnosti soudu purkrabího kraje hradeckého na konci 16. století. *Právněhistorické studie*, 1987, roč. 28.

Historický vývoj místní státní správy v Československu do r. 1945. *Místní státní správa*. Praha: Univerzita Karlova, 1987.

Recenze: Historia sejmu polskiego. *Právněhistorické studie*, 1987, roč. 28.

Recenze: Rusijskoe zakonodatelstvo X.–XX. vekov. *Právněhistorické studie*, 1987, roč. 28.

Recenze: I. Kwiatkowska, Prawo karne w kodyfikacji rosyjské 1649 roku. *Právněhistorické studie*, 1987, roč. 28.

1988

70. výročí vzniku ČSR a historickoprávní tradice naší státnosti. *Archivní časopis Ministerstva vnitra ČSR*, 1988, č. 3.

Československá státnost a její historickoprávní tradice. *Archivní časopis Ministerstva vnitra ČSR*, 1988, roč. 38, č. 3.

Dějiny státu a práva v Československu I. Do r. 1918. Praha: Panorama, 1988 (spolu s F. Sivákem).

Vznik ČSR a problematika státního občanství. *Právník*, 1988, roč. 127, č. 10.

1989

60 let profesora Jaroslava Kudrny. *Právněhistorické studie*, 1989, roč. 29.

60 let prof. JUDr. PhDr. Ladislava Hubenáka, DrSc. *Právněhistorické studie*, 1989, roč. 30.

Právní historici na základních právněhistorických pracovištích v Československu v roce 1987. *Právněhistorické studie*, 1989, roč. 30.

Französische Revolution von 1789 und ihr Reflex in den österreichischen Kodifikationen am Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts. *Právněhistorické studie*, 1993, roč. 33 (referát z konference Lipsko, 16.–19. 10. 1989).

K otázce právního zakotvení feudálního absolutismu v Čechách. *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica, Studia historica*, 1989, roč. 36.

Dějiny státu a práva v Československu I. Do r. 1918. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova, 1989.

Právněhistorická konference v Lipsku (Die Wirkungen der französischen Revolution von 1789 auf das Recht und die Rechtswissenschaft). *Právněhistorické studie*, 1993, roč. 33 (Lipsko, 16.–19. 10. 1989).

Recenze: Š. Mertanová, Ius tavernicale. *Právněhistorické studie*, 1989, roč. 29.

Recenze: J. Klimko, Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku. *Právněhistorické studie*, 1989, roč. 30.

1990

Recenze: J. Boubín, Počátky zástupnických vlád v Čechách. *Právněhistorické studie*, 1990, roč. 31.

Recenze: J. Válka, Morava ve stavovské konfederaci roku 1619 (Pokus o vytvoření paralelních církevních a politických struktur v Čechách a na Moravě). *Právněhistorické studie*, 1990, roč. 31.

1991

K otázce právního zakotvení feudálního absolutismu v Čechách. In: *Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17.–18. století*. Praha: Karolinum, 1991.

Sprache, Recht und Staat in der tschechischen Vergangenheit. *Sprache – Recht – Geschichte. Motive – Texte – Materialien*, Bd. 58. Heidelberg: C. F. Müller, Juristischer Verlag, 1991.

1992

80 let Václava Šolleho. *Právněhistorické studie*, 1992, roč. 32.

Jaromír Čelakovský, Bohuš Rieger, Albín Bráf. In: *Antologie české právní vědy*, uspoř. L. Soukup – P. Skřejpková. Praha: Univerzita Karlova, 1992.
Dějiny státu a práva v Česko-Slovensku. Bratislava: Obzor, 1992.

1993

Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do r. 1918. 2., přepracované a doplněné vydání. Jinočany: H & H (spolu s K. Řezáčovou).

K právnímu odkazu husitství (k výkladu Čtyř pražských artikulů). In: *Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Sborník z mezinárodního symposia...* Praha: Česká křesťanská akademie – Husitská teologická fakulta UK.

Zemský soud ve struktuře stavovského práva a právní kultury. *Traditio et cultus. Miscellanea historica Bohemica*. Praha: Karolinum.

Französische Revolution von 1789 und ihr Reflex in den österreichischen Kodifikationen am Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts. *Právněhistorické studie*, 1993, roč. 33.

Die Bibel und das hussitische Rechtsdenken in den Vier Prager Artikeln. In: *Jan Hus: zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen*. München: Oldenbourg.

Recenze: R. Jütte, *Die Anfänge des organisierten Verbrechens. Jahrbuch für europäische Verwaltungsgeschichte*, č. 5.

Recenze: U. Flossmann, *Österreichische Privatrechtsgeschichte* (2. vyd.). *Jahrbuch für europäische Verwaltungsgeschichte*, č. 5.

Recenze: H. Hattenhauer, *Europäische Rechtsgeschichte. Jahrbuch für europäische Verwaltungsgeschichte*, č. 5.

Právněhistorická konference v Lipsku (Die Wirkungen der französischen Revolution von 1789 auf das Recht und die Rechtswissenschaft). *Jahrbuch für europäische Verwaltungsgeschichte*, č. 5.

Zur Lage der Verwaltungsgeschichtsschreibung in der Tschechoslowakei nach 1989. *Jahrbuch für europäische Verwaltungsgeschichte*, č. 5.

1995

České právo v minulosti. Praha: Orac, 1995 (spolu s P. Skřejpkovou).

1996

Několik poznámek k trestnímu právu v Čechách v době stavovské. In: *Hrdelní soudnictví českých zemí 16.–18. století*. Sborník příspěvků z konference konané v Pardubicích 21.–22. 9. 1995. Pardubice: Východočeské muzeum v Pardubicích, 1996.

Český stát a německá říše – vztah vazala či suveréna? In: *Occursus – Setkání – Begegnung. Sborník ku počtě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena*. Praha: Karolinum, 1996.

Zur Entwicklung und Transformation des Stadtrechts in Böhmen am Ausgang des Mittelalters. In: OGRIS, W. – RECHBERGER, W. H. (eds.). *Gedächtnisschrift Herbert Hofmeister*. Wien, 1996.

1997

Návštěva na elitních čínských univerzitách. *Forum. Časopis Univerzity Karlovy v Praze*, 1997–1998, roč. 4, č. 6 (spolu s J. Pánkem).

Partnerství s japonskými univerzitami. *iForum. Časopis Univerzity Karlovy v Praze*, 1997–1998, roč. 4, č. 10 (spolu s J. Pánkem).

Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha: Linde, 1997 (a kol.).

Der böhmische Beitrag zum Modell des europäischen Absolutismus. In: KÖBLER, G. – NEHLSSEN, H. (eds.). *Wirkungen europäischer Rechtskultur. Festschrift für Karl Kroeschell zum 70. Geburtstag*. München: Beck, 1997.

Die Bibel und das hussitische Rechtsdenken in den Vier Prager Artikeln. In: *Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Vorträge des internationalen Symposions in Bayreuth vom 22. bis 26. September 1993*. München: Oldenbourg, 1997.

Recenze: G. Klaniczay, Gerard van Swieten und die Anfänge des Kampfes gegen den Aberglauben in der Habsburger-Monarchie. *Právněhistorické studie*, 1997, 34.

Idea samosprávy v české politice v 19. století. Veřejná správa a právo. Pocta prof. JUDr. Dušanu Hendrychovi k 70. narozeninám. Praha: C. H. Beck, 1997.

Österreichisches Recht in der Tschechoslowakei. In: NOWOTNY, E. (ed.). *Österreichisches Recht in seinen Nachbarstaaten: Tschechien – Slowakei – Ungarn*. Wien: Orac Verlag, 1997.

K tradicím a proměnám české právní kultury. Inaugurační přednáška 6. 3. 1997. Praha: Karolinum, 1997.

Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Část do roku 1918 (kap. I–V). Praha: Linde, 1997.

1998

Die Karls-Universität – Schöpfer und Bestandteil der europäischen kulturellen Traditionen. *Wiener Blätter zur Friedensforschung*, 1998, č. 4.

Das böhmische Recht und die Rechtskultur in der Periode vor der Schlacht am Weißen Berg. In: HARDER, H.-B. – ROTH, H. (eds.). *Rudolf II. als König von Böhmen. Später Humanismus in der Krone Böhmen 1570–1620 (Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, Teil IV)*. Dresden, 1998.

1999

Dějiny českého a československého práva do roku 1945. 2., upravené vydání. Praha: Linde, 1999 (a kol.).

Vom Rechtsstaat zur sozialistischen Gesetzlichkeit in der Tschechoslowakischen Republik, in: BENDER, G. – FALK, U. (Hgg.): *Recht im Sozialismus. Analysen zur Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften*, Band 3: Sozialistische Gesetzlichkeit, Frankfurt am Main 1999 (Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte 115), S. 27–39.

Kronika oslav (650 let Univerzity Karlovy 1348–1998). Listopad 1997 – prosinec 1998. Praha: Karolinum, 1999 (spolu s J. Borovičkovou a M. Zindelovou).

2000

Mýty a realita prezidentských dekretů. In: *VIII. sjezd českých historiků. Hradec Králové 10.–12. září 1999 = VIII. Convention of the Czech Historians. Hradec Králové, 10–12 September 1999*. Praha: Scriptorium, 2000 (spolu s V. Pavlíčkem).

2001

Ochrana vlastnictví ve Vladislavském zřízení zemském. In: *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619) = Die Wladislawische Landesordnung und die Anfänge der verfassungsmäßigen Ordnung in den böhmischen Ländern (1500–1619) = Władysławowska ustawa krajowa i początki systemu konstytucyjnego na ziemiach czeskich (1500–1619)*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference

- konané ve dnech 7.–8. prosince 2000 v Praze. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky – Ústav právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy, 2001.
- Právní kultura v českém stavovském státě. In: *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619) = Die Wladislawische Landesordnung und die Anfänge der verfassungsmäßigen Ordnung in den böhmischen Ländern (1500–1619) = Władysławowska ustawa krajowa i początki systemu konstytucyjnego na ziemiach czeskich (1500–1619)*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7.–8. prosince 2000 v Praze. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky – Ústav právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy, 2001.
- Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619) = Die Wladislawische Landesordnung und die Anfänge der verfassungsmäßigen Ordnung in den böhmischen Ländern (1500–1619) = Władysławowska ustawa krajowa i początki systemu konstytucyjnego na ziemiach czeskich (1500–1619)*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7.–8. prosince 2000 v Praze. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky – Ústav právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy, 2001 (editor spolu s D. Janišem a J. Pánkem).
- Mistr Jan Hus a Univerzita Karlova. In: *Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia*. Ústí nad Labem: Albis International, 2001, s. 395–404.
- Kultura prawna w stanowym państwie czeskim. In: *Aere perennius. Profesorowi Gerardowi Labudzie dnia 28 XII 2001 roku w hołdzie*. Poznań: Wydawnictwo Forum Naukowe, 2001.

2002

- Vladislavské zřízení zemské v ústavním vývoji českého státu. Bulletin Historického ústavu AV ČR*, 2002, roč. 13, č. 1.
- Recenze: P. Kreuz, Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526–1547. *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder*, 2002, roč. 43, č. 1.

2003

- Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3., přepracované vydání. Praha: Linde, 2003 (a kol.).
- Recenze: J. Dirnbeck, Die Inquisition. Eine Chronik des Schreckens. *Právněhistorické studie*, 2003, roč. 36.
- Nové právněhistorické studie věnované právnímu vývoji v bývalé NDR. *Právněhistorické studie*, 2003, roč. 36.

2004

- České historické státní právo a státoprávní diskuse ve vídeňské poslanecké sněmovně (1892–1893). In: *Pocła prof. JUDr. Václavu Pavlíčkovi, CSc.* Praha: Linde Praha, 2004.
- Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Sborník příspěvků*. Praha: Karolinum, 2004 (editor spolu s J. Soukupem).
- Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989 jako předmět vědeckého zkoumání (úvodní slovo při zahájení konference) = Development of Law in Czechoslovakia in the Period 1945–1989 as a Subject of Scientific Research (Introduction to the Conference).

In: *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Sborník příspěvků*. Praha: Karolinum, 2004.

2005

Die Böhmische Konföderationsakte und die Verneuerte Landesordnung: zwei böhmische Verfassungsgestaltungen zu Beginn des 17. Jahrhunderts. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 2005, roč. 122.

K tradicím českého státu. In: *Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc. = Festschrift in memoriam Prof. PhDr. Jan Havránek, CSc. = Studies dedicated to Prof. PhDr. Jan Havránek, CSc., in memoriam*. Praha: Karolinum, 2005.

2006

Der böhmische Staat – ein Teil des Reiches? In: *Reiche und Territorien in Ostmitteleuropa. Historische Beziehungen und politische Herrschaftslegitimation*. München: Oldenbourg, 2006.

Die allgemeinen Rechte der Staatsbürger in Österreich in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*. Praha: Karolinum, 2006.

Deklaratoria a Novely Obnoveného zřízení zemského. In: *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*. Praha: Karolinum, 2006 (spolu s J. Šoušou a K. Kučerovou).

Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918. Praha: Karolinum, 2006 (editor spolu s L. Soukupem).

Česká konfederace a Obnovené zřízení zemské – dvě české ústavy z počátku 17. století. In: *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*. Praha: Karolinum, 2006.

2007

K počátkům *crimen laesae maiestatis* v Čechách – vyšehradský proces z roku 1130. In: *Královský Vyšehrad. 3. Sborník příspěvků ze semináře Vyšehrad a Přemyslovci*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.

Úsvit moderního konstitucionalismu: příspěvek k aplikaci „Principů“ E. F. Smidaka. Praha: Havlíček Brain Team, 2007 (spolu s K. Adamovou).

Právní historie dnes a zítra – několik poznámek na závěr našeho zasedání. *Právněhistorické studie*, 2007, roč. 39 (Zvláštní číslo: Současnost a perspektivy právní historie. Materiály z právněhistorického kolokvia ze dne 26. října 2005).

Právněhistorické studie, 2007, roč. 39 (Zvláštní číslo: Současnost a perspektivy právní historie. Materiály z právněhistorického kolokvia ze dne 26. října 2005). Uspoř. L. Soukup. (Jubilejní svazek věnovaný K. Malému)

Tradice české právní minulosti v díle Antonína Randy. In: *Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka*. Sv. 2. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 2007, s. 639–642.

Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám. *Právněhistorické studie*, 2007, roč. 38.

Konstitucionalismus und Verfassungskonflikt. Symposion für Dietmar Willoweit. *Právněhistorické studie*, 2007, roč. 38.

2008

- Proměny právního postavení vysokých škol v ČSR po roce 1990 – cesta k jejich autonomii. In: *Studia territorialia. Ostrovy občanské autonomie? Tradiční samosprávné instituce v převratových letech 1944/45 a 1989/90*, roč. 8, č. 13, 2008.
- Právní kultura v dějinách českého státu. In: *Idea českého státu v proměnách staletí: fakta, úvahy, souvislosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
- Proměny právního postavení českých stavů po roce 1620. In: *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2008.

2009

- Čtyřicátý ročník Právněhistorických studií. *Právněhistorické studie*, 2009, roč. 40.
- Nové jevy v právu na počátku 21. století. 1. Historické impulzy rozvoje práva*. Praha: Karolinum, 2009 (spolu s M. Tomáškem a kol.).
- Die Veränderungen der rechtlichen Stellung der Hochschulen in der ČSR nach 1990 – der Weg zu ihrer Autonomie. In: *Inseln der bürgerlichen Autonomie? Traditionelle Selbstverwaltungsmilieus in den Umbruchsjahren 1944–45 und 1989–90*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009, s. 163–181.
- Recenze: P. Kreuz – I. Martinovský, Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Edice. *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder*, 2009, roč. 49, č. 1.

2010

- Československá právní historie v meziválečném období. In: *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě*. Sv. 1. Praha: Karolinum, 2010.
- Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4., přepracované vydání. Praha: Leges, 2010 (a kol.).
- Rozhod s ústavněprávní kontinuitou a tradicí rakouské ústavnosti. In: *Československá ústava 1920: devadesát let poté*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2010.
- Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě*. Sv. 1–2. Praha: Karolinum, 2010 (editor s L. Soukupem).
- Recenze: F. Anders, Strafrecht im Sudetengau 1938–1945. *Právník*, 2010, roč. 149, č. 1.
- Recenze: M. Lenderová – T. Jiránek – M. Macková, Z dějin české každodennosti. Život v 19. století. *Právník*, 2010, roč. 149, č. 6.

2011

- Úvod. In: *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011 (spolu s J. Dvořákem).
- Závěr. In: *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011 (spolu s J. Dvořákem).
- Všeobecný občanský zákoník v české právní vědě před sto lety. In: *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011.
- 200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011 (spolu s J. Dvořákem a kol.).

2012

Za docentem JUDr. Karlem Litschem, CSc. (7. 12. 1929 – 10. 3. 2009). *Právněhistorické studie*, 2012, roč. 41.

Recenze: R. Pahud de Mortanges, Schweizerische Rechtsgeschichte. Ein Grundriss. *Právněhistorické studie*, 2012, roč. 41.

Recenze: G. Baranowski, Die Gerichtsurkunde von Pskov. *Právněhistorické studie*, 2012, roč. 41.

2013

Trestní právo v Obnoveném zřízení zemském. *Právněhistorické studie*, 2013, roč. 43.

Profesor JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc., padesátiletý. *Právněhistorické studie*, 2013, roč. 43.

Pařížské mírové smlouvy a jejich vliv na právní úpravu státního občanství a meziválečného ČSR. In: *Mírové smlouvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. století*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola – Historický ústav SAV, 2013.

Městské právo ve střední Evropě. Praha: Karolinum, 2013 (editor spolu s J. Šoušou).

Práva městská Království českého. Edice s komentářem. Praha: Karolinum, 2013 (a kol.).

Recenze: Královský Vyšehrad. 4. *Právněhistorické studie*, 2013, roč. 43.

Recenze: H. Petrův, Zákonné bezpráví. *Právněhistorické studie*, 2013, roč. 43.

2015

Právní povaha mírového návrhu krále Jiřího z Poděbrad. In: *Hledání nové Evropy. Projekt krále Jiřího*. Praha: Historický ústav, 2015.

Jaromír Čelakovský – zakladatel univerzitního oboru českých právních dějin. *Právněhistorické studie*, 2015, roč. 45, č. 1.

Recenze: K. Zavacká, Politické trestné činy pred Slovenským najvyšším súdom v rokoch 1939–1944. *Právněhistorické studie*, 2015, roč. 44, č. 2.

Recenze: M. Starý, Přední klenot zemský. *Právněhistorické studie*, 2015, roč. 44, č. 2.

2016

České historické státní právo – idea, nebo skutečnost? *Právněhistorické studie*, 2016, roč. 46, č. 1.

Tři studie o trestním právu v českých zemích v 17. a v první polovině 18. století. Praha: Karolinum, 2016.

2017

Stopadesáté výročí vydání Prosincové ústavy. *Právněhistorické studie*, 2017, roč. 47, č. 2.

Poznámky k obecné části zákoníku Marie Terezie *Constitutio criminalis Theresiana*. *Právněhistorické studie*, 2017, roč. 47, č. 1.

Recenze: J. Kotous (ed.), Kapitoly z dějin českého právního rodu Mokřých (z rodinných materiálů). *Právněhistorické studie*, 2017, roč. 47, č. 2.

Recenze: K. Zavacká, Právní formy perzekúcie a trestné právo na Slovensku v rokoch 1938–1945. *Právněhistorické studie*, 2017, roč. 47, č. 2.

2018

Prameny k dějinám trestního práva v českých zemích v období absolutismu: chrestomatie. Díl I, Druhá polovina 17. a počátek 18. století. Praha: Karolinum, 2018 (spolu s O. Koupilem, M. Koupilovou, J. Šoušou, J. Šoušou jr., J. Vojtíškovou a K. Woitschovou).

2019

Recenze: P. Maršálek, Příběh moderního práva. *Právněhistorické studie*, 2019, roč. 49, č. 1.

Recenze: J. Kotous, Vyšehradská miscellanea. *Právněhistorické studie*, 2019, roč. 49, č. 1.

2021

Vývoj trestání deliktu rouhání a urážky Boha v českých zemích. *Právněhistorické studie*, 2021, roč. 51, č. 2.

2022

Recenze: J. Kotous – M. Pehr (uspoř.), JUDr. Jan Jiří Rückl, život a doba. *Právněhistorické studie*, 2022, roč. 52, č. 1.

2025

Za docentem Ladislavem Soukupem. *Právněhistorické studie*, 2025, roč. 55, č. 1.

Poděkování

Za obětavé zpracování přílohy děkuji JUDr. et Mgr. Michaelu Urbanovi, PhD.

Zemřel doc. JUDr. Karel Schelle, CSc., spiritus rector Encyklopedie českých právních dějin

Brzy poté, co pražskou Katedru právních dějin postihla nenahraditelná ztráta v podobě úmrtí prof. Karla Malého, musí se se ztrátou svého dlouholetého člena vyrovnat také brněnská Katedra dějin státu a práva. Čtvrt roku po svých sedmdesátých čtvrtých narozeninách v Brně 16. května 2026 zemřel doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.

Jako právní historik spojil doc. K. Schelle téměř celou svou profesní dráhu s alma mater – brněnskou Masarykovou univerzitou (v době jeho studia a počátku profesní dráhy Univerzitou Jana Evangelisty Purkyně) a její právnickou fakultou. Pro nadaného brněnského rodáka, narozeného 16. února 1952 a vyrůstajícího v samém centru města, to byla přirozená volba. Na právnické fakultě, obnovené jen krátce předtím, studoval v letech 1971 až 1976 a po absolvování základní vojenské služby nastoupil na její Katedru dějin státu a práva. S katedrou byl ovšem v užším kontaktu již dříve, protože svůj zájem o právní historii projevil už jako student, když se opakovaně a úspěšně zúčastňoval soutěže ve SVOČ. V roce 1978 absolvoval rigorózní zkoušku a v roce 1986 v Praze obhájil kandidátskou disertační práci. Na fakultě se stal jedním z prvních polistopadových docentů, když se habilitoval hned v roce 1991. V devadesátých letech se stal proděkanem Právnické fakulty MU (1991 až 1995), vedoucím Katedry dějin státu a práva (1992 až 1995) a z titulu funkce proděkana krátce i zastupujícím děkanem. V první polovině devadesátých let byl rovněž členem Vědecké rady Právnické fakulty MU a Vědecké rady MU. V roce 1994 mu byla udělena pamětní medaile Právnické fakulty MU a rok nato pamětní medaile MU. Na katedře působil až do února roku 2020, kdy dovršil věk 68 let a rozhodl se odejít do starobního důchodu. Ani pak však kontakt s katedrou nepřerušil, neboť zcela neutlumil některé své aktivity, které jej s katedrou spojovaly. A to přesto, že jej již delší dobu trápily zdravotní problémy, které lékaři nejednou museli řešit hospitalizací, případně i operací.

Vedle brněnské právnické fakulty působil doc. Schelle též na dalších vysokých školách. V letech 1991 až 1993 učil na Právnické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a v letech 1995 až 2000 vedl oddělení společenských věd Ústavu aplikovaných disciplín Fakulty podnikatelské Vysokého učení technického v Brně. V letech 2001 až 2003 stál jako rektor v čele Vysoké školy Karla Engliše v Brně, kde zároveň předsedal Akademické radě a vedl Ústav právních disciplín, a následně v letech 2004 až 2018 působil jako koordinátor právnických programů na Brno International Business School (B.I.B.S.).

K učitelskému působení doc. Schelleho se více či méně pojí také členství v radě Ústavu právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (1991 až 1993), ve Společnosti pro rozvoj vzdělávání a vědy (od roku 2003), v Československé napoleonské



společnosti Brno (v letech 2005 až 2020), v Matici moravské (2005 až 2020), ve Sdružení historiků České republiky (2005 až 2021), v Moravskoslezské akademii pro vzdělávání, vědu a umění (2006 až 2020) a v The American Institute for Central European Legal Studies (2009 až 2022). Zejména však stál v roce 2009 u zrodu Evropské společnosti pro právní dějiny (The European Society for History of Law) a jí vydávaného anglicky a německy psaného recenzovaného časopisu *Journal on European History of Law* s významným zapojením zahraničních autorů. Evropskou společnost pro právní dějiny pak až do své smrti vedl.

Pracovitost doc. Schelleho se výrazně promítla zejména do jeho publikační činnosti. Byl nesporně nejpłodnějším českým autorem v oboru právní historie, i když se neomezoval jen na ni. Jeho doménou se stala problematika organizace státní správy v habsburské monarchii a pak

v Československu, i když se ve svých právněhistorických pracích věnoval i dlouhé řadě jiných otázek. Významně se podílel též na tvorbě učebnic k povinným předmětům České právní dějiny a Obecné právní dějiny, ve výuce na brněnské Právnické fakultě do nedávné doby používaných jako povinná literatura. Pro výuku v bakalářských studijních programech sám připravil dvě stále aktuální pomůcky k předmětu Dějiny české veřejné správy a podílel se na učební pomůcce pro Dějiny trestního práva, též stále ještě předepisované jako povinná literatura. Nepublikoval ovšem jen právněhistorické práce, ale z jeho pera vzešly též práce věnované platnému právu. Množství a šíře jeho publikačních aktivit jsou proto obdivuhodné, i když v nich někdy kvantita přebíjela kvalitu. Některé jeho práce proto čelily silné kritice.

Vedle působení v akademické sféře se doc. Schelle věnoval i právní praxi. Byl členem České advokátní komory, stál v čele rodinné advokátní kanceláře a po roce 2006 působil též jako rozhodce Evropského rozhodcovského soudu, zřízeného obchodní společností Arbitrážne a mediačné centrum/Centre de mediation et d'arbitrage, a.s. se sídlem v Košicích.

Uvedené výčty napovídají, že doc. Schelle byl neobyčejně činnorodý člověk, přímo sršící aktivitou a nápady na nové publikace, konference, grantové projekty ... I proto zpravidla pracoval v tandemu, aby vedle něj stál někdo, kdo pomůže s jejich praktickou realizací. V posledních letech to byl současný vedoucí brněnské Katedry dějin státu a práva prof. Jaromír Tauchen. Když připomenu jen to nejpodstatnější, na fakultě spolu iniciovali a rozhodující měrou organizačně zajistili dlouhou řadu vědeckých a doktorandských konferencí, katedrální grant věnovaný vývoji soukromého práva, založení a fungování zmíněné *Evropské společnosti pro právní dějiny* a vydávání jejího časopisu a zejména nedávno završené monumentální *Encyklopedie českých právních dějin*. I když jen menším dílem, ale doc. Schelle se podílel i na přípravě dvoudílných *Dějin Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (1919–2019)*. Dovolím si tvrdit, že kdyby s ubíhajícím časem všechny



jeho realizované nápady zapadly a zapomnělo se také na všechny jeho odborné práce, monumentální šestadvacetisvazková *Encyklopedie českých právních dějin*, která by bez jeho impulsu, energie a organizační práce nikdy nespátřila světlo světa, v propadlišti dějin rozhodně ještě dlouho neskončí. On přišel s nápadem vydávat ji, vymýšlel první hesla, oslovoval vhodné autory a urgoval je, když se s dodáním hesel opožďovali, přesvědčil vydavatele, aby se do tohoto dlouhodobého projektu s nejistým výsledkem pustili, a samozřejmě do ní také přispíval jako autor.

Zájmy doc. Schelleho se ovšem nepojily jen k právní historii a právu. V šedesátých letech jej oslovoval především nový proud v české literatuře a pop-music. Mladistvé okouzlení českou literaturou v sedmdesátých letech vystřídala vášně pro divadlo a operu. Na začátku devadesátých let jej pohltila práce, a tak se k operě a divadlu s manželkou soustavněji vrátili až po padesátce, kdy se navíc otevřela možnost navštěvovat také přední operní domy v Evropě i mimo ni. Díky tomu se mohl zaposlouchat do hlasů dlouhé řady českých i světových hvězd operního nebe. V posledních letech se škála jím navštěvovaných představení rozšířila o představení dětská, na která vodil svá vnoučata. Jeho druhou velkou zálibou se stalo cestování. Mnohačetné cesty do zahraničí jej přivedly na všechny kontinenty s výjimkou Austrálie a Antarktidy.

S doc. K. Schellem jsme vedle sebe kráčeli více než padesát let. Přestože se narodil jen o necelé tři týdny později než já, na fakultě studoval o ročník níž. Tam jsme se tedy jistě nejednou viděli, ale nevěděli jsme o sobě. Později jsme se občas potkali na pravidelných setkáních kateder dějin státu a práva, v jejichž pořádání se tehdejší československé katedry střídaly, nebo na vědeckých konferencích v Brně či v Praze. Zejména jsme se však sešli v roce 1986 v Praze, když jsme ve stejný den obhajovali své kandidátské práce. Původně sporadické kontakty se staly pravidelnými, když mě na začátku devadesátých let spolu s prof. E. Vlčkem přizvali k práci na brněnské právnické fakultě, zpočátku na zkrácený úvazek (a primárně k výuce římského práva), po čtyřech letech už plnohodnotně (a pro právní historii). U prvního většího společného projektu jsme se spolu i s dalšími členy katedry sešli na konci devadesátých let při přípravě třídílné učebnice *Právních dějin*, abychom pak spolupracovali na řadě další větších či menších projektů.

Když se funkce vedoucího katedry vzdal prof. E. Vlček, nabízel se doc. K. Schelle jako jeho přirozený nástupce. Přestože z logiky věci měl na tuto funkci „nárok“ a též lepší předpoklady pro řízení katedry, z tehdejší situace vyplynulo, že jsem se funkce vedoucího musel ujmout já. Přestože pak s řadou mých řešení nesouhlasil, neboť naše představy o řízení katedry byly i díky našemu naturelu odlišné, do větší kontroverze jsme se až na jednu či dvě výjimky nedostali. A dostat se s ním do konfliktu nebylo díky jeho impulzivní povaze a ostře vyhraněným názorům na některé záležitosti a osoby těžké. Podstatné však bylo, že svými z části již zmíněnými náměty, „technicky“ pak realizovanými zejména jeho nejbližším spolupracovníkem J. Tauchenem, pomáhal katedru výrazně posouvat, a to jak na našem česko-slovenském dvorečku, tak v širším středoevropském kontextu. I potom, když doc. Schelle ukončil svůj pracovní poměr na fakultě, jsme kontakty zcela nepřerušili a spolu s některými současnými i bývalými členy katedry jsme se občas scházeli i nad rámec oficiálních příležitostí, přičemž iniciátorem těchto posezení byl zpravidla právě on.

S doc. Karlem Schellem odešel kousek brněnské právnické fakulty, kus české právní historiografie a velký kus brněnské katedry dějin státu a práva.

Ladislav Vojáček

doi: 10.14712/2464689X.2026.565

BALOGH, E. (ed.). *Golden Bulls and Chartas: European Medieval Documents of Liberties***Budapest – Miskolc: Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – Central European Academy Publishing, 2023, 244 s.¹**

Rok 2022 se nesl ve znamení 800. výročí vydání Zlaté buly krále Ondřeje II. (1222). Toto jubileum se stalo impulsem pro vznik kolektivní monografie *Golden Bulls and Chartas: European Medieval Documents of Liberties*, která byla vydána v koedici Ferenc Mádl Institute of Comparative Law a Central European Academy Publishing. Publikace je součástí ediční řady Legal Heritage. Tato řada, vedená profesorem na univerzitě v Miskolci Edem Jánosem Szilágyim, si klade za cíl vydávat publikace o nejvýznamnějších historických právních pramenech střední a východní Evropy a připomínat zásadní okamžiky v právních dějinách těchto regionů. Mezi hlavní ambice tohoto svazku, uspořádaného Elemérem Baloghem, profesorem na univerzitě v Szegedu, je překonání izolovanosti právní historiografie, reflexe specifík středoevropského a východoevropského prostoru a poskytnutí pohledu na středověké listiny v širším evropském kontextu.

Monografie sestává z jedenácti kapitol. Po předmluvě Emőda Veresse knihu otevírá studie Aniceta Masferrera o leonských dekrettech. Následují texty Eleméra Balogha o uherské Zlaté bule a Christopha Chabrota na téma francouzské královské moci. Zlatou bulu Karla IV. zpracoval Heiner Lück, dánskou chartou se zabývá Helle Vogt a soukromoprávní rovinu uherské Zlaté buly přibližuje Mária Homoki-Nagy. Publikace dále přináší pojednání Ignacia Czeguhna o aragonském privilegiu, studii Martina Wihody o Zlaté bule sicilské a příspěvek Johna Bakera k Magně chartě. Výčet kapitol uzavírají Srdan Šarkić textem z prostředí srbského středověkého práva a Tomasz Jasiński rozbořem Zlaté buly z Rimini.

Kapitoly věnované uherské Zlaté bule se ujal sám editor Elemér Balogh. Autor v ní zasazuje vznik tohoto klíčového dokumentu z roku 1222 do širšího historického rámce tehdejšího uherského státu. Ve svém textu podrobně rozebírá moc a legitimitu prvních arpádovských králů a poukazuje na společenské i hospodářské proměny, které vedly k politické krizi za vlády krále Ondřeje II., a které vyústily vydáním tohoto dokumentu. Autor dále rozebírá ukotvení základních principů soudnictví a garance osobních svobod pro úzkou vrstvu elit. Pozornost věnuje také právu na odpor (*ius resistendi*), v jehož formulaci nachází vlivy kanonického práva, a které podle něj fungovalo spíše jako deklaratorní brzda moci, která svého reálného uplatnění nalezla až během povstání proti Habsburkům.

¹ Publikace je volně k dispozici v digitálním repozitáři Maďarské akademie věd. Dostupné na: [//real.mtak.hu/162883/1/Elemér-Balogh-ed-Golden-Bulls-and-Chartas-European-Medieval-Documents-of-Liberties.pdf](https://real.mtak.hu/162883/1/Elemér-Balogh-ed-Golden-Bulls-and-Chartas-European-Medieval-Documents-of-Liberties.pdf)

Na tento obsáhlý exkurz navazuje Mária Homoki-Nagy, která se v šesté kapitole věnuje soukromoprávním institutům obsažených v tomto významném dokumentu.

Českou historiografii v publikaci reprezentuje Martin Wihoda svým příspěvkem o Zlaté bule sicilské, respektive o třech privilegiích z roku 1212 pro českého krále Přemysla Otakara I. a moravského markraběte Vladislava Jindřicha. Autor čtenáře vtahuje do historických reálií roku 1212, analyzuje itinerář panovníka, seznamy svědků a poukazuje na okolnosti související s jejím vznikem. V této kapitole se však věnuje především jejímu druhému životu a jejímu současnému postavení v rámci české historické paměti. Připomíná její znovuoživení Karlem IV. v roce 1348 a zaměřuje se na její popularizaci v předválečném Československu, která si kladla za cíl historicky podepřít československou státní nezávislost tváří v tvář hrozbě ze strany nacistického Německa.

Další, pro českého čtenáře jistě zajímavou kapitolou, je příspěvek Heinerja Lücka, profesora na univerzitě v Halle, o Zlaté bule Karla IV. z roku 1356. Karel IV. je čtenářům představen jako pragmatický politik a tvůrce složitého konsenzu, který si plně uvědomoval, že mír a stabilitu lze zajistit jedině pečlivým vyvažováním zájmů kurfiřtů. Lück rovněž věnuje pozornost jednotlivým rituálům, zasedacímu pořádku a nošení insignií, které jsou v jeho podání pevnými institucionálními svorníky této mocenské hierarchie. Prostor je věnován také bohemikálnímu akcentu buly, kdy se Karel IV. snažil využít své pozice k tomu, aby českému králi zajistil výsadní postavení.

Publikace se neomezuje pouze na středoevropský prostor, ale zasazuje problematiku do celoevropské perspektivy obdobných pramenů. Významný britský právní historik John Baker se ve svém příspěvku věnuje slavné Magně chartě libertatum z roku 1215, kdy analyzuje její historickou roli při formování garancí osobních svobod. Helle Vogt čtenářům přibližuje dánskou chartu z roku 1282, kterou si tamní parlament vynutil na králi Eriku V. Klippingovi. Ve svém příspěvku se dále zaměřuje na urážku majestátu, kterou představuje jako politický nástroj k odstraňování nepohodlných oponentů. Stranou pozornosti nezůstává ani vývoj ve Francii, která se vydala cestou absolutismu. Christophe Chabrot v této kapitole zkoumá paradoxní důsledek tohoto vývoje, kdy král musel vytvořit systém, který svazoval a omezoval jeho samotného.

Celoevropskou mozaiku pak dotváří exkurz Srdana Šarkiće, jenž zkoumá byzantské kořeny vybraných principů vyskytnuvších se v oblasti středověkého Srbska (např. *princeps legibus alligatus*). Konkrétně se autor zaměřuje na Dušanův zákoník a v něm obsažené garance. Dalším příspěvkem je studie Ignacia Czeguhna, která se věnuje aragonskému privilegii z roku 1283. Autor tento dokument zkoumá v kontextu vztahu mezi králem Petrem III. a šlechtou, přičemž klade důraz na role jednotlivých aktérů a garantů dodržování stavovských svobod. Iberskou perspektivu doplňuje Aniceto Masferrer leonskými dekrety z roku 1188, v nichž jsou spatřovány kořeny evropského parlamentarismu, a to především ve skutečnosti, že král Alfonso IX. integroval zástupce měst do struktur královské kurie.

Zajímavým příspěvkem je rovněž kapitola z pera Tomasze Jasińského o Zlaté bule z Rimini vydané císařem Friedrichem II. v roce 1226 pro Řád německých rytířů. Jasiński se zde staví proti závěrům dřívějších autorů a předkládá jednotlivé důkazy svědčící pro závěr, že dokument nevznikl v březnu 1226, ale byl antedatován a sepsán až o devět let později, tedy v roce 1235, kdy se autor dokumentu Peter de Vine a císař Friedrich II. společně zdržovali v Německu.

Lze shrnout, že recenzovaná publikace představuje cenný a koncepčně ucelený příspěvek do současného právněhistorického diskurzu. Obsahově se jedná o koherentní dílo, které na pestré paletě regionů ukazuje, že ačkoliv jednotlivé dokumenty vznikaly v odlišných regionálních a politických kontextech, panovníci napříč kontinentem reagovali na podobné strukturální výzvy. Z přístupu autorů je současně zřejmé, že neusilují o izolované zkoumání regionálních specifik, ale k danému tématu přistupují, do jisté míry, komparativně. Objevují se rovněž aktuální témata jako jsou mobilita středověkých elit, problematika přenosu vědomostí či vlivy římského a kanonického práva.

Přínosným prvkem je rovněž začleňování reflexe druhého života pramenů, kdy některá z autorů sledují proměny jejich vnímání v kolektivní paměti národů. Ukazují, jak se z některých původně pragmatických mocenských dohod stávaly symboly státnosti, nezávislosti a občanských svobod. Cennou je rovněž skutečnost, že čtenář neobdrží pouhý rozbor obsahu jednotlivých pramenů, ale spíše vhled do společenské dynamiky a mocenských konfliktů, které jednotlivé dokumenty formovaly. Klíčovým posláním publikace, potažmo celé ediční řady zaměřené na právní dědictví, je pak úspěšná integrace středoevropského a východoevropského prostoru do hlavního proudu bádání o dějinách evropského konstitucionalismu.

I přes absenci rejstříku, který by napomohl k rychlejšímu vyhledávání konkrétních pojmů napříč kapitolami je publikace po formální i ediční stránce zpracována na vysoké úrovni. Každá z jednotlivých kapitol je opatřena kvalitním poznámkovým aparátem, abstraktem a klíčovými slovy, což čtenáři usnadňuje orientaci v textu.

Závěrem lze konstatovat, že recenzovaná publikace nabízí ucelený pohled na formování evropské právní identity, který lze doporučit odborné veřejnosti zabývající se středověkým a raně novověkým právem, stejně jako badatelům na poli komparativní právní vědy a ústavních dějin. Z hlediska praktického využití lze publikaci vnímat jako solidní východisko pro další, detailněji zaměřené bádání v této oblasti.

Jan Marčík

doi: 10.14712/2464689X.2026.566

VYŠNÝ, P. – MARTIŠKOVÁ, M. *Praktikum zo svetových dejín štátu a práva*

3. prepracované a rozšírené vydanie, Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity a vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2025, 215 s.

Člen Katedry historického práva a právnej metodológie Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, doc. JUDr. Peter Vyšný, PhD. et Ph.D., v spolupráci s externou spolupracovníčkou Katedry, JUDr. Monikou Martiškovou, PhD., LL.M., vydali v roku 2025 nové vydanie publikácie *Praktikum zo svetových dejín štátu a práva*.

Publikácia je komentovanou zbierkou vybraných prameňov (prípadne ich častí) k svetovým dejinám štátu a práva, historických právnych prípadov a úloh. V rýchlo sa vyvíjajúcom svete, kde sa, najmä mladým ľuďom javí, že technológia a elektronizácia sú tie najvhodnejšie cesty získavania a upevňovania vedomostí, je takáto publikácia, v ktorej cítiť tvorivosť až istú hravosť učiteľa v odborných témach, viac než vítaná. Takýto spôsob tvorby učebného, či v tomto prípade cvičebného alebo doplnkovo-učebného textu, ukazuje najmladším študentom právnickej fakulty, pre ktorých je tento text prioritne koncipovaný, viaceré dôležité dimenzie. Napríklad vnímajú, že slovenský právny poriadok bolo a je potrebné vnímať ako súčasť európskeho a svetového priestoru, ktorý objasňuje mnohé príčinné súvislosti našich dejín a nášho práva. Vidia, že výučba práva nie je založená na memorovaní textov, ale na ich analýze, interpretácii, pýtaní sa správnych otázok, čítaní s porozumením, zrozumiteľnom vysvetľovaní, zamýšľaní sa či súvisiacej dedukcii a indukcii (detailnejšie sú na to upozornení v demonštratívnom metodologickom výklade v úvode, ktorý odpovedá na otázku, ako s predkladanou publikáciou efektívne pracovať). Právne dejiny zároveň poskytujú jednu výhodu, ak je pedagógom vhodne uchopená, a to že vedia, ako dávne magické príbehy, vtiahnuť do deja, preniesť do iného času a priestoru, poskytnúť popri učení zážitok, zábavu – akési „cvičné bojisko“ so starovekými hrdinami či stredovekými rytiermi, ktoré obraznejšie pomôže pochopiť rôzne právne témy. To, že sa o to autori vo svojej výučbe neustále snažia, podčiarkuje skutočnosť, že pripravili tretie, prepracované a rozšírené vydanie doplnené o niektoré nové témy, pramene a prípady, zaujímavé úlohy, študijné pomôcky, obrázky či literatúru. V priebehu výučbového procesu od prvého vydania (2017) a druhého vydania (2019) tak reagujú na zmeny vo výučbovom procese, či už vyplývajúce zo zavádzaných štandardov ovplyvňujúcich študijné programy, na vnímavosť a záujem študentov či potreby právnického vzdelávania. Preto okrem rozšírenia textu, boli v tomto vydaní publikácie niektoré pasáže či úlohy vynechané a nahradené, pričom takáto kritická reflexia môže byť pre autora odborných textov častokrát náročnejšia než vytvorenie nového textu. Zároveň vnímať pedagogickú zručnosť autorov na spôsobe koncipovania úloh – otázkami a úlohami sa uistujú, že študent si skutočne

buduje obrazotvornosť, že rozumie téme v širšom kontexte a spôsobom, ktorý si predstaví, zapamätá a nie sa iba mechanicky naučí a zabudne.

Publikácia nie je prísne vedecká, nie je však ani príliš zjednodušujúca. Práca s prameňmi je dôsledná, autentická, vysvetľujúca, chronologická aj geograficko-tematická. Praktikum je teda rozdelené podľa období (starovek, stredovek, raný novovek a moderné dejiny) a každé obdobie mapuje vybrané významné témy najmä, ale nielen, európskych dejín (Predný východ, Mezopotámia, Grécko, Rímsky štát, Franská ríša, Anglicko/Veľká Británia, Francúzsko, Apeninský polostrov, Taliansko, Nemecko, Spojené štáty americké).

Publikácia je dostupná v tlačenej verzii, čo, napriek všetkým výhodám elektronických verzií textov, vnímam, osobitne pre študentov prvých ročníkov na vysokej škole, za veľké pozitívum. Osvoja si tak myšlienku a skúsenosť, že učenie sa z tlačeneho textu (navyše vhodne doplneného o obrázky a úlohy) zanecháva dlhšiu a kvalitnejšiu pamäťovú stopu.

Námety na zlepšenie, ktoré môžu autorov inšpirovať do budúcnosti by som videla v dvoch oblastiach, metodologickej časti úvodu a variabilite cvičení. Po prvé, otázku ako efektívne pracovať s Praktikom by som ponechala v úvode, spolu so zjednodušenou odpoveďou, ale širší metodologický kontext, ktorý má skôr vedecký než pedagogický charakter, by som vyčlenila, do záveru. Úvod publikácie by mal byť rovnako pútavý ako jej obsah a mal by zaujať potenciálneho čitateľa, ktorým bude väčšmi študent prvého ročníka právnickej fakulty než vedecky orientované publikum. Po druhé, je sympatické, že úlohy nie sú koncipované iba klasicky textovo, ale aj kreatívnejšie (doplňanie, rozbor prípadu...), variabilita cvičení by však pokojne mohla byť aj väčšia. Avšak rozumiem, že autori by sa potom väčšmi odklonili od doplnkovo-učebného charakteru textu, s ktorým sa pracuje v rámci výučby na fakulte, k cvičebnicovému formátu väčšmi vhodnému na samoštúdium. Možno však tento námet inšpiruje týchto nadaných pedagógov v ďalšej tvorbe.

Záverom hodnotím predkladanú publikáciu veľmi pozitívne a odporúčam ju ako v rámci výučbového procesu tak aj čitateľom z radov širokej verejnosti, ktorí sa zaujímajú o užšie špecializovanú časť dejín. Dozvedia sa napríklad, kedy musel staviteľ domu v Mezopotámii zomrieť, čo sa stalo, ak niekto vo Franskej ríši pripravil inému čarovný nápoj, či sa mala podľa nemeckého *Constitutio Criminalis Carolina* výpoveď zapísať v priebehu mučenia alebo až po jeho skončení alebo prečo sa podľa napoleonského *Code Civil* skúmalo, kde ubytoval neverný manžel svoju „cudzoložnicu“. Prajem príjemné čítanie.

Ingrid Lanczová

doi: 10.14712/2464689X.2026.567

POLLÁK, A. – KOLUMBER, D. – GAJARSKÝ, A. *Keď zákony tvorí vláda a parlament mlčí. Zmocňovacia normotvorba na česko-slovenskom príklade v rokoch 1918–1945*

Praha: Leges, 2025, 233 s.

Od konce roku 2025 se čtenářům dostává do rukou kolektivní monografie Adriany Pollák, Davida Kolumbera a Adriána Gajarského nazvaná „Keď zákony tvorí vláda a parlament mlčí“ s podtitulem „Zmocňovacia normotvorba na česko-slovenskom príklade v rokoch 1918–1945“, vydaná pražským nakladatelstvím Leges v rámci Edice Teoretik. Publikace je výsledkem spolupráce autorů působících na právnických fakultách v Trnavě a Brně, konkrétně na Právnické fakultě Trnavské univerzity v Trnavě a Právnické fakultě Masarykovy univerzity. Tematicky se monografie věnuje zmocňovací normotvorbě jako jednomu z příznačných ústavněprávních jevů moderních česko-slovenských právních dějin. Výklad sleduje její vývoj v letech 1918–1945, přičemž vychází ze starších evropských, popřípadě i mimoevropských právních a institucionálních předpokladů, a dále postupuje přes první republiku a pomnichovské změny až k rozdílným podobám vládní normotvorby v období druhé světové války.

Dosavadní právněhistorická literatura se přitom zmocňovací normotvorbě věnovala spíše dílčím způsobem, zpravidla v rámci širších výkladů k ústavnímu vývoji jednotlivých sledovaných etap. Chybělo však samostatné podrobnější zpracování, které by tuto zvláštní legislativní praxi sledovalo v česko-slovenské perspektivě napříč jednotlivými etapami jejího vývoje. Vedle prvorepublikového období jde zejména o pomnichovský vývoj autonomie Slovenska a Podkarpatské Rusi, spojený s faktickým posunem k asymetrickému trialistickému uspořádání, a následně o odlišné poměry v rámci Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského státu. Právě přesvědčivé zachycení této vývojové návaznosti při současném rozlišení jednotlivých státoprávních kontextů patří k významným přednostem recenzované monografie. Již proto lze její vydání považovat za zvláště vítané.

Autoři však neusilují jen o zachycení vývoje zmocňovací normotvorby v jednotlivých obdobích. Svou monografii obsahově vymezují jako právněhistorické uchopení zmocňovací normotvorby jako významné, avšak svou povahou mimořádné normativní agendy vlád v ústavních dějinách první poloviny 20. století. V první kapitole věnované východiskům a metodologii si kladou hlavní výzkumnou otázku, do jaké míry byla zmocňovací legislativa v letech 1918–1945 na území bývalého Československa ještě legitimním a výjimečným nástrojem tvorby práva a kdy se již změnila v projev systematického zneužívání výkonné moci na úkor parlamentní demokracie. Na tuto otázku navazují další dílčí okruhy, v nichž autoři zejména na podkladě dobových materiálů získaných vlastním archivním výzkumem komplexně sledují normativní základ a právní zdůvodnění zmocňovací legislativy v jednotlivých obdobích, její skutečný rozsah a věcný obsah, dobové hodnocení ze strany právní

vědy, politických elit a soudních orgánů i její vztah k širšímu evropskému vývoji. Právě takové vymezení činí z monografie práci, která nezkoumá zmocňovací normotvorbu jen jako zvláštní legislativní instrument, nýbrž jako jeden z příznaků proměny parlamentního státu v podmínkách politické krize druhé poloviny třicátých let a následně také autoritativní, respektive totalitní vládní praxe v Protektorátu Čechy a Morava a Slovenském státě v letech 1939–1945.

Na položenou hlavní otázku autoři odpovídají poměrně jednoznačně. Jejich závěry přitom nestojí jen na rozboru právních předpisů, ale také na práci s dobovou právní argumentací a na analýze konkrétní vládní praxe. Zmocňovací normotvorbu nevnímají jako jev, který by byl sám o sobě nutně protiústavní či nedemokratický. V prvorepublikovém Československu ji vykládají jako legitimní krizový institut, jenž měl umožnit rychlou reakci státu na mimořádné situace. Podstatné je však jejich rozlišení mezi tímto výjimečným užitím a pozdějším stavem, kdy se zmocňovací normotvorba po roce 1938 stávala pravidelným nástrojem výkonu vládní moci. Autoři zároveň vhodně ukazují, že po březnu 1939 nelze protektorátní a slovenský vývoj ztotožnit. Zatímco v Protektorátu Čechy a Morava vládní normotvorba fakticky nahrazovala neexistující parlamentní zákonodárství, ve Slovenském státě působila vedle formálně zachovaného Sněmu Slovenské republiky. Toto odstínění jednotlivých fází vývoje patří k silným stránkám monografie, neboť autoři nepodléhají zjednodušujícímu výkladu, s nímž se lze v hodnocení zmocňovacího zákonodárství běžně setkat, totiž že jakákoliv delegace zákonodárné pravomoci na vládu je již sama o sobě projevem autoritativního vládnutí.

Těžiště monografie spočívá především ve výkladu období po roce 1938 v kapitolách 3–5, tedy v analýze druhé republiky, Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského státu. Výklad druhé republiky je v tomto směru důležitý proto, že zachycuje přechodovou fázi, v níž nadále existoval československý ústavní pořádek založený Ústavní listinou z roku 1920, avšak jeho reálné fungování se pod tlakem politické krize a autoritativních tendencí rychle proměnilo. Zmocňovací ústavní zákon č. 330/1938 Sb. z. a n. zde pak nevystupuje jen jako jeden z právních předpisů pomnichovského období, nýbrž jako první ryze československý normativní základ takto zásadního přesunu těžiště normotvorby od parlamentu k vládě.

Za pozornost stojí, že autoři druhou republiku nevykládají pouze z perspektivy ústřední vlády v Praze, ale také s ohledem na její proměněnou státoprávní strukturu. V pomnichovském období se totiž zmocňovací normotvorba neodehrávala jen na centrální úrovni, nýbrž také v podmínkách faktické a následně též formální autonomie Slovenska a Podkarpatské Rusi. Právě na asymetrickém modelu, v němž vedle ústřední vlády vystupovaly i autonomní orgány slovenské a podkarpatorské, autoři ukazují, že oslabení parlamentního zákonodárství nebylo pouze výsledkem jednoho ústavního aktu, ale souviselo s celkovou rychlou proměnou výkonu veřejné moci po Mnichovu. Na tuto rovinu pak navazuje výklad poměrů po březnu 1939. Zde je zvláště podnětný slovenský případ, neboť umožňuje sledovat napětí mezi formálně zachovaným parlamentním tělesem v podobě Sněmu Slovenské republiky a reálně posilující vládní normotvorbou, která jeho kontrolní význam v materiálním smyslu podstatně oslabovala.

V porovnání s tím zaujímá výklad k první republice v celkové kompozici knihy menší prostor. Právě zde by si bylo možné představit ještě širší rozvedení starších právních a institucionálních předpokladů zmocňovací normotvorby v Československu. Toto omezení však

odpovídá celkovému zacílení knihy spíše na krizové období po roce 1938. I v této podobě nicméně výklad správně připomíná, že zmocňovací normotvorba nebyla až produktem autoritativních či totalitních režimů, nýbrž vyrůstala ze starší praxe tohoto typu zákonodárství. Po vzniku Československa nový stát na tuto praxi navázal přijetím zmocňovacího zákona č. 337/1920 Sb. z. a n., jehož předobrazem byla v českých zemích rakouská úprava v podobě zákona č. 307/1917 ř. z., zatímco na Slovensku a Podkarpatské Rusi tuto úlohu plnil zákonný článek č. LXIII/1912. Československý vývoj tak nelze chápat izolovaně, nýbrž jako domácí variantu obecnější evropské praxe známé nejen z Rakouska-Uherska, ale též z Německa, Francie či Itálie.

Závěrem této recenze je třeba ocenit také pramenné zázemí monografie. Autoři neopírají výklad pouze o právní předpisy a dobovou odbornou literaturu, ale ve významné míře pracují také s archivními materiály, zejména z Národního archivu v Praze a Slovenského národního archivu v Bratislavě. Právě tento pramenný základ umožňuje sledovat zmocňovací normotvorbu nejen jako výsledek legislativního procesu, ale také jako součást konkrétní vládní a správní praxe. Vhodným doplněním výkladu jsou také reprodukce dobových archiválií. Obdobně přínosné jsou též závěrečné přehledové tabulky, v nichž autoři kvantifikují vládní nařízení s mocí zákona v jednotlivých sledovaných obdobích, třebaže bez samostatného zachycení prvorepublikové praxe. Tabulky nicméně vhodně doplňují kvalitativní výklad a umožňují lépe postihnout skutečný rozsah sledované vládní normotvorby. Publikace je pečlivě připravena také po redakční stránce. Její struktura je přehledná, jednotlivé části na sebe logicky navazují a výklad se i přes odbornou náročnost tématu čte plynule.

Recenzovaná monografie tak představuje zdařilý a potřebný příspěvek k poznání českých a slovenských ústavních dějin první poloviny 20. století. Její hlavní přínos spočívá v tom, že zmocňovací normotvorbu nepředstavuje pouze jako zvláštní legislativní techniku, nýbrž jako praxi, na níž lze sledovat proměnu jejího účelu, vztahu mezi parlamentem a vládou i skutečného fungování ústavního systému. Kniha přesvědčivě ukazuje, že rozhodující nebyla ani tak samotná existence zmocňovacího zákonodárství, jako spíše ústavní a politické poměry, v nichž bylo uplatňováno. Tím získává i aktuální přesah, neboť připomíná, že původně mimořádný nástroj krizového řízení se může za určitých okolností stát prostředkem postupného rozkladu parlamentní demokracie založené na rovnováze mezi zákonodárnou a výkonnou mocí.

Jan Kabát

doi: 10.14712/2464689X.2026.568

Na přelomu let 2025 a 2026 Jaromír Tauchen dokončil několikaletý projekt. Od roku 2022 editoval dosud nezveřejněné texty neprávem opomíjeného právního filozofa, který patřil k nejlepším na našem území. Vladimír Kubeš vzešel z prostředí kvasu normativní školy a jejich odpůrců.¹ Původně její zastánce nebo alespoň příznivec, postupem času se od svých normativistických učitelů odkláníl, v podstatě ve znamení rozchodu s jejich ideovým základem spočívajícím v interpretaci Kanta pesimistou Schopenhauerem, kterému Kubeš vyčítal přílišné zjednodušení Kantových myšlenek, případně nepochopení jeho významu.² Sám Kubeš prozkoumával mimořádně vytrvale a hluboce německý idealismus a novokantismus, ze kterého za nejlepší možný směr považoval ten Hartmannův. Kubeš se přiklonil ke kritické ontologii.³ Tedy směru relativně marginálnímu, který je filozoficky zajímavý, historicky však méně významný.⁴ Specifikum Kubešova zájmu jako i dobové podmínky možností jeho akademické činnosti vedly společně k pozapomenutí Kubešova díla a odkazu. To lze jistě považovat za křivdu, jejíž odčinění je třeba ocenit.

První publikací v edici Kubešova díla byla reedice jeho autobiografie,⁵ po které následovalo pojednání o dopadu změny okolností na občanskoprávní smlouvy,⁶ jeho učebnice teorie práva,⁷ filosofické reflexe Kelsena s Weyrem⁸ a německy psaná učebnice základů

¹ Autor je studentem posledního ročníku magisterského oboru Právo a právní věda na Právnické fakultě Masarykovy univerzity. E-mail: 528459@mail.muni.cz

O specifikách prostředí jeho akademické dráhy nejlépe svědčí popis jeho habilitačního řízení. KUBEŠ, V. ... *a chtěl bych to všechno znovu: filozofické vypořádání s pesimistickým světovým názorem*. 2., dopl. a uprav. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2022, s. 58–61.

² Viz ostatně v recenzované knize s. 446.

³ KUBEŠ, V. *Dějiny myšlení o státu a právu ve 20. století se zřetelem k Moravě a zvláště Brnu. Díl II*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. Na s. 169 a násl. Kubeš výslovně hovoří o největším filozofovi 20. století. Viz také KUBEŠ, V. *Ontologie des Rechts*. Berlin: Duncker und Humblot, 1986, s. 19.

⁴ Byť nikoliv zcela bez zájmu, jak dokazují poměrně nedávné publikace PETERSON, K. – POLI, R. (eds.). *New Research on the Philosophy of Nicolai Hartmann*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2016, s. 341 s., nebo POLI, R. – SCOGNAMIGLIO, C. – TREMBLAY, F. (eds.). *The Philosophy of Nicolai Hartmann*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2011, s. 300.

⁵ KUBEŠ, V. ... *a chtěl bych to všechno znovu: filozofické vypořádání s pesimistickým světovým názorem*, s. 58–61.

⁶ KUBEŠ, V. *Mimořádné okolnosti a smlouvy úplatné*. Brno: Masarykova univerzita, 2023, s. 283.

⁷ KUBEŠ, V. *Teorie práva a státu a právní filozofie*. Brno: Masarykova univerzita, 2024, s. 265.

⁸ KUBEŠ, V. *Hans Kelsen und Franz Weyers Leben und Werk (Einige Skizzen)*. Brno: Masarykova univerzita, 2024, s. 189.

filozofie práva.⁹ V edici *Reminiscentia iuridica* je pak Kubešovo dílo doplněno dvěma svazky pamětí Václava Chytila¹⁰ a výbor textů Františka Weyra.¹¹ Dosavadním vrcholem edice je právě recenzované neméně vrcholné dílo Vladimíra Kubeše *Dějiny filozofie práva*.

Jedná se o Kubešovo mnoholeté dílo s nelehkým úkolem postihnout vývoj dějin právní filozofie od jejich počátku po Kubešovu současnost. Přijmeme-li tezi vzniku Homérový *Iliady* v polovině 8. století př. n. l. a je-li nejmladším pojednaným právním filozofem Karl Larenz, respektive Herbert Hart, pojal v této knize Kubeš dějiny práva v rozmezí dvou tisíc a osmi set let, sice na, zhruba, osmi stech stranách.¹² Jedná se tak o jeden z nejmonumentálnějších pokusů o pojetí této mimořádně složité látky, jejíž skladebnost je jen omezená. Kubeš tak přitom činí ve specifických podmínkách jak dobové vzdělanosti, tak intelektuálního prostředí, ze kterého vzešel. To činí jeho text pro soudobého čtenáře místy komplikovaný a snad nepřístupný, nejen pro časté přímé citace v němčině, latině, francouzštině, minimálně pak v angličtině. Nepřístupné je dílo i pro jeho předpoklad obecné vzdělanosti v oboru filozofie, která však dnes dalece není standardem. Proto editor Tauchen hovoří o historickém prameni dosvědčující vnímání a myšlení svého historicky podmíněného autora o látce, která mu byla tak milá. Tím ovšem nemá být řečeno, že nemůže soudobému čtenáři sloužit jako vhodný studijní materiál. Na otázku, zda jako takový materiál může sloužit, pokusím se teď odpovědět.

Knihy je organicky vnitřně rozčleněna do několika částí tvořících relativně samostatné celky.¹³ Prvně je tu výklad nejstarší filozofie práva, od Homérových textů po Cicerona. Plynule navazuje část o křesťanských směrech od Augustina přes scholastiku až po renesanci. Následuje část o osvícenské filozofii, v níž zdaleka nejvíce dominuje ústřední téma knihy – pojednání o Kantovi. Poslední část knihy obsahuje pokantovskou filozofii. Nejvíce prostoru je jmenováno německému idealismu, autor se ovšem víceméně okrajově věnuje i alternativám.¹⁴

Prim v našem prostředí kniha jednoznačně hraje, pokud jde o otázku novokantismu. Kantovi a směrům na něj navazujícím je ostatně věnováno zdaleka největší množství prostoru, měřeno počtem stran. Kantovi samotnému autor věnoval sto padesát stran.¹⁵ Jeho vliv autor silně (a korektně) zdůrazňuje i u ostatních autorů 19. století (mj. probírání Hegel a Schopenhauer, ale i Fries a Krause), což zabere dalších sto stran. A totéž platí i pro směry 20. století, z nichž je těm kantovským věnováno obdobné množství stran.

⁹ KUBEŠ, V. *System der Rechtsphilosophie in gekürzter Darstellung*. Brno: Masarykova univerzita, 2025, s. 307.

¹⁰ CHYTIL, V. *Vzpomínám si 2. Z pamětí Englišova žáka*. Brno: Masarykova univerzita, 2022, s. 304; CHYTIL, V. *Vzpomínám si 1. Z pamětí Englišova žáka*. Brno: Masarykova univerzita, 2024, s. 365. Obě knihy editoval Ladislav Vojáček.

¹¹ WEYR, F. *Filozofie, politika a právo. Studie z let 1948–1951*. Brno: Masarykova univerzita, 2024, 406 s.

¹² Výklad dějin se v Kubešově případě končí zhruba v polovině 20. století. K tomu editor správně podotýká, že v době socialistické diktatury ostatně Kubeš neměl přístup k modernější západní literatuře. Recenzovaná kniha, s. 20.

¹³ Byť formální členění se skládá z 10 dílů o mnoha kapitolách a celkem 139 podkapitolách.

¹⁴ Tj. marxismu, analytickému pozitivismu, francouzské škole právní exegeze, ve 20. století fenomenologii, teorii myšlenkového řádu aj. Jedná se ovšem většinou o neúplný a modernímu čtenáři nedostačující výklad.

¹⁵ Jinde u nás snad leda MACHALOVÁ, T. *Tradice a perspektivy racionalistického právního myšlení*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 342.

Je-li tak jenom filozofie výrazně ovlivněná Kantem polovinou knihy, lze říct, že se jedná na straně jedné o zdaleka nejhlubší prozkoumání látky v našem právnickém prostředí, na straně druhé to ale ukazuje i tendenčnost výkladu. To nás vrací k úvodu recenze. Kubeš vyrůstá ve specifickém čase a prostoru, což ho silně ovlivnilo. Jeho výklad se tomuto vlivu nevyhýbá, je k jednotlivým autorům (včetně svého učitele Weyra) a to výhradně z pozice Kantova učení, které přejímá výkladem Hartmana (dlužno podotknout, že jeho učení značně modifikuje, není pasivním příjemcem),¹⁶ což je patrné jak v rozsahu, tak v obsahu.

Píše-li ostatně Kubeš o některých filozofických směrech 20. století, nečiní tak slovníkem soudobého čtenáře (a ani čtenáře dobového, v tom je jeho přístup věru unikátní) a nepíše tak o „sociologických směrech“, o „analytickém pozitivismu“ či o „socio-pozitivní jurisprudenci“, což je termín, který by snad volil čtenář soudobý,¹⁷ nýbrž o směrech „vysvětlujících podstatu práva pomocí nižších vrstev bytí“. Pod tento pojem, vycházející z představy hierarchického uspořádání reality, patří Kubešovi právní sociologie Ehrlicha, filozofický směr skandinávských právních realistů, nefilozofický směr amerických právních realistů, němečtí zastánci psychologického pozitivismu (mj. Bierling), i pozitivista Hart a jemu předcházející Austin s teorií příkazu. Po jejich boku ovšem stojí i Nietzsche či von Jhering.

To je bod, ve kterém se začíná tendenčnost Kubešova podání významná. I přesto, že s Kubešem lze v zásadě souhlasit, že v první polovině 20. století to byla normativní škola, co generovalo nejzajímavější výsledky pro filozofii práva, neplatí to jistě již pro druhou polovinu století, kterou naopak ovládl analytický pozitivismus a směry na něj navazující, respektive se proti němu vymezující.¹⁸ Je to jistě Hart, kdo se stal jedním z nejvýznamnějších právních filozofů minulého století, přesto je mu v Kubešově spise věnováno jen minimum prostoru, v podstatě jedna strana. Autoři navazující absentují. To není míněno jako kritika Kubešova díla, pouze jako prvek, který je třeba akceptovat při jeho čtení. Tauchen má bezesporu pravdu, že se jedná spíše o výpověď o prostředí normativní teorie a způsobu jakým mohli být příslušníci tohoto směru ovlivněni svým filozofickým zázemím. Kniha je monumentální výpovědí o intelektuálním stavu prostředí meziválečné filozofie práva. Rezignovat u této publikace na její filozofický charakter by ovšem bylo příliš radikálním krokem. Jako filozofický výpověď může kniha sloužit právě ve vztahu k filozofii všerozdrtitelů Kanta a osobností, které z jeho díla čerpaly pro své vlastní filozofické teze.

K tomu je ovšem třeba uvést skutečnost, že se nejedná o první, a tedy unikátní, možnost setkat se s Kubešovým uvažováním v tomto směru. Dílčí informace o jeho myšlení bylo lze již dříve nalézt v jeho dvoudílné publikaci *Dějiny myšlení o státu a právu ve 20. století se zřetelem k Moravě a zvláště Brnu*, která je tematicky rozkročena mezi biografií, právně-filozofickou studií a studií ústavně-právní. Tam se jednalo mj. o vysvětlení vztahu Weyra k Schopenhauerovi či o formování Kubešova postoje k Hartmannovi.¹⁹ Vyšly přirozeně i mnohé vlastní filozofické knihy autorovy, mezi něž patří i citovaná *Ontologie des Rechts*.

¹⁶ KUBEŠ, V. *Ontologie des Rechts*, s. 38.

¹⁷ TAMANAHA, B. The Third Pillar of Jurisprudence: Social Legal Theory. *William and Mary Law Review*, 56 (2015), 2235–2277.

¹⁸ Vše v podstatě ve znamení filozofie jazyka, která je v knize opomenuta.

¹⁹ KUBEŠ, V. *Dějiny myšlení o státu a právu ve 20. století se zřetelem k Moravě a zvláště Brnu. Díl I a II*. Tam se na stranách 64–82 objevuje text nikoliv nepodobný některým částem textu stran 443–469 recenzované publikace.

V tomto ohledu je nicméně nejdůležitějším text Právní filozofie XX. století: Kantismus, hegelianismus, fenomenologie a teorie myšlenkového řádu.²⁰ Poslední jmenovaná publikace obsahuje přímo text zveřejněný nově i v recenzované publikaci. Sice v rozsahu str. 521–707, tedy obsahově v rozsahu filozofických směrů 20. století zařazených do kapitola o novokantismu, Binderovi, fenomenologii a Englišovi. Překryv textů je přitom zásadní, jakkoliv ne úplný.²¹ Pro možnost správně pochopit výklady podané v obou knihách je nicméně důležité pochopení Kantovy filozofie. Bylo-li toto chápání standardní výbavou své doby a mohl-li tak Kubeš bezpečně vydat svou knihu bez výkladů o Kantovi, dnes tomu tak již není a takovou kontextualizaci lze proto jednoznačně považovat za vhodnou.

Konečně je třeba zmínit, že se Kubeš, byť kritický k tomu, jak normativní škola opomíjela otázku metodologie, soustředí takřka výhradně na problém pojmu práva. Opomíjí do velké míry otázku etiky tam, kde je pojmově od práva odloučena, jako i otázku hermeneutiky, čímž snižuje vliv Schleiermacherovy i Savignyho filozofie na straně druhé, etického významu Benthama, Milla a dalších na straně druhé. To plyne z koncepce knihy jako výpravy do historie myšlení o „právu“, nikoliv právníckého myšlení. Taková koncepce je přirozeně zcela legitimní. A volbu právě takové koncepce lze snadno pochopit v kontextu dobové snahy o ryzí právní vědu. Dnešní čtenář ovšem v tomto ohledu může knihu vnímat jako neuspokojivou.

Knihu Dějiny filozofie práva lze jednoznačně vnímat nejen jako vrchol nové edice Kubešova díla, ale i jako fascinující a v lecčem unikátní výpověď o intelektuálním kvasu meziválečného právního myšlení v prostředí normativistického učení Kelsena a Weyra, které generovalo i vnitřní opozici významně filozofického charakteru. Dobový, a tedy svérázný a ve značné míře nepřenositelný, charakter takové výpovědi ovšem neubírá textu na jeho hodnotě jako nejspíše nejkomplexnějšího pojednání o kritické filozofii na našem území. Kniha si zaslouží být čtena, a to nejen právními historiky, ale i filozofy a zájemci o myšlení o právu vůbec, byť při nutném respektu k jejím specifickým. Lze snad říct, že cíl editora Tauchena o složení jisté pocty význačnému filozofovi se jistě podařilo naplnit.

Vojtěch Jarkovský

doi: 10.14712/2464689X.2026.569

²⁰ KUBEŠ, V. *Právní filosofie XX. století (Kantismus, hegelianismus, fenomenologie a teorie myšlenkového řádu)*. Brno: Čsl. akad. spol. „Právník“, 1947, 162 s.

²¹ Výjimku v podstatě tvoří kapitola o pozdějším vývoji myšlení Hanse Kelsena v čase (s. 567–578), krátká polemika s Karlem Larenzem (s. 633–636) a podstatné rozšíření kapitoly o fenomenologických směrech v čele s exegety Heideggera Antoniem Villanim, René Marcicem a dalšími, jakož i egologickou školou Carlose Cossia (s. 663–685).

LACLAVÍKOVÁ, M. – DOMANICKÝ, M. *Počiatky zľudovenia súdnictva a etablovanie funkcie sudcov z ľudu na Slovensku v rokoch 1948 – 1953 (normatívna báza a prvotné problémy)*

Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2025, 194 s.

Vyučujúca Katedry historického práva a právnej metodológie na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, prof. JUDr. Bc. Miriam Laclavíková, PhD., sa vo svojej profesijnej činnosti dlhodobo venuje výskumu obdobia totalitného režimu na území Slovenska. Robí to spôsobom, ktorý nie je izolovaný od pedagogického procesu – práve naopak, dovoľím si povedať, že na Právnickej fakulte je pedagógom, ktorý sa najviac snaží o zapájanie študentov do výučbového procesu tak, aby sa študenti aj zamýšľali nad informáciami, ktoré prijímajú, aby sa ich reálne dotkli a precítili ich. Takáto činnosť je mimoriadne dôležitá a osobne v nej vidím najväčší prínos pri výučbe právnych dejín na právnických fakultách. Ako totiž zhodnotila aj sociologička Oľga Gyárfášová, autorka monografie o československých účastníkoch vzdoru proti komunistickej normalizácii, *pre mladých ľudí je sloboda samozrejmou, a to je dobre*, avšak táto samozrejmosť môže oslabovať ich *schopnosť rozpoznať jej ohrozenia a znižovať odolnosť voči jej „ukrajovaniu“*. Aktivita prof. Laclavíkovej majú práve v tomto smere osobitný význam, a to pri zachovaní ich rôznorodosti. Študentov do právno-historických tém zapája napríklad formou organizácie semestrálnych prednášok na vybrané spoločensky významné témy (naposledy napríklad *Vysporiadanie sa so socialistickou minulosťou: rok 1968, Jan Palach, obdobie normalizácie – mýty a polopravdy*), exkurzií, zapájania do recenzných konaní či priamo do koncipovania odborných textov. Takýmto je aj monografia *Počiatky zľudovenia súdnictva a etablovanie funkcie sudcov z ľudu na Slovensku v rokoch 1948 – 1953 (normatívna báza a prvotné problémy)*, ktorú pripravila v spolupráci s Mgr. Michalom Domanickým, aktuálne už absolventom Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, ktorý pod profesorkiným vedením pôsobil na Katedre historického práva a právnej metodológie ako študentská vedecká pomocná sila.

Predložená monografia skúma laicizáciu súdnictva v Československu po zavedení komunistického režimu v období najťažších perzekúcií jeho oponentov, v období, kedy bolo uložených najviac trestov smrti v našich dejinách. Robí to však spôsobom vedecko-popularizačným. Hoci má vysokú vedeckú úroveň, je v nej nápad, ktorý robí ťažkú tému zaujímavú pre široké čitateľské spektrum, osobitne tým, že predstavuje túto tému optikou samotných sudcov z ľudu. Z profesie, nad ktorou by sa študent či čitateľ obraznejšie nezamyslel, abstrahuje konkrétne príbehy, skúsenosti, postoje a svedectvá o funkcii, povinnostiach a úlohách sudcov z ľudu a približuje ich tak čitateľovi.

Prvá východisková kapitola je predstavením a analýzou ideologických ústavných a normatívnych základov zľudovenia súdnictva. Metodologicky je vystavaná *a maiori ad*

minus, od objasnenia ideologických základov, ktoré odmietali princíp deľby moci, cez ústavné zakotvenie, kľúčové zákony, zákony ovplyvnené zľudovením súdnictva až po predpisy nižšej právnej sily.

Druhá kapitola analyzuje reorganizáciu výkonu súdnej moci v dôsledku laicizácie súdnictva. Jej súčasťou je tiež podkapitola o justičnej správe a jej premenách v rokoch 1948 – 1953.

Tretia kapitola je vystavaná za pomoci podkapitol, ktorých názvy sú formulované pomocou otázok. Môže sa to zdať ako detail, ale po náročnejšej kapitole o organizácii súdnictva vhodným spôsobom prebúdajú čitateľovu zvedavosť. Aké boli zákonné požiadavky na sudcov z ľudu? Aké podmienky mali splňať? Akým spôsobom boli sudcovia z ľudu povolávaní na výkon svojich funkcií? Kto a ako zabezpečoval výber kandidátov? Bolo možné sudcu z ľudu z výkonu jeho funkcie odvolať? Odmietol nový režim princíp nezosaditeľnosti sudcu? Aké náhrady patrili sudcom z ľudu za výkon ich funkcie? Ako a čím sa mali sudcovia z ľudu na Slovensku odborne a politicky formovať? Odpovede na tieto a ďalšie otázky nájde čitateľ práve v tretej kapitole.

Posledná štvrtá kapitola je syntézou a analýzou problémov a výziev ľudového súdnictva na Slovensku v rokoch 1949 – 1953 predstavených na podklade príspevkov uverejnených v stavovskom časopise sudcov z ľudu a snáh o ich riešenie. Bližšie skúmané boli nasledovné negatívne javy, ktoré prinieslo zľudovenie súdnictva: nezáujem sudcov z ľudu o súdne pojednávania a preferencia trestných pojednávanií, problematická dochádzka, v niektorých prípadoch slabá politická úroveň, nedostatočná interakcia medzi profesionálnymi a ľudovými sudcami, nedostatočné odborné aj politické vzdelanie, problémy v rozhodovaní z politických dôvodov, nevyjasnené kompetencie sudcov z ľudu, problematika ich uvoľňovania zo zamestnania, nedostatočne vyhovujúca triedna skladba či privysoký počet sudcov z ľudu.

Monografia je postavená na poctivej práci s dobovými zdrojmi, osobitne so stavovským časopisom sudcov z ľudu, právnymi predpismi, parlamentnými materiálmi či dôvodovými správami, ktoré boli analyzované a využité k vytvoreniu štruktúrovaného prehľadu čiastkových a celkových záverov, v ktorých sa zrkadlí duch doby. Našťastie minulej, plnej paradoxov, čo výstižne vykresľuje aj obrázok použitý v publikácii na s. 102 a nasl. Obrázok „Sudcovská abeceda“, ktorý je výňatkom pojmov z osobitného stavovského časopisu pre sudcov z ľudu *Právo a život*, ukazuje, ako sa „z noci na ráno“ jedno z najdôstojnejších povolanií dostalo na úroveň, kedy jeho noví predstavitelia potrebovali vo svojej odbornej činnosti začínať od pomyselného prvého písmena abecedy a učiť sa rozumieť slovám ako bilaterálny, duplikát inventúra, kompromis či limit. Je zrkadlom doby, ktorá zmanipulovala ľudí a len tri roky po hrôzach druhej svetovej vojny zničila krehké piliere demokracie. Doba, inštitúcia či predpis je však vždy predĺženým tieňom ľudí, ktorí ich tvoria, a preto sú ochrana nezávislosti súdnictva a manipulácia laikov témami, ktoré nestarnú a ktorých potreba sa nevytráca. Práve naopak, v časoch, kedy sú slušnosť, tichá poctivá diskusia, morálna a hodnotová integrita či sama liberálna demokracia ohrozené konšpiráciami, hoaxami, propagandou, sebeckosťou, nedostatkom empatie, pocitmi nadradenosti či oslabovaním kritického myslenia, je to téma pálčivo aktuálna. Neubehlo ani štyridsať rokov, odkedy budujeme nezávislé súdnictvo, odkedy sme obnovili Ústavný súd či správne súdnictvo. Nie je to ani polovica ľudského života a my už zabúdame, nepamätáme si či nemáme záujem pripomínať si či skúmať obdobie, ktoré ničilo ľudské životy, rodiny, vízie,

nádeje, ale aj hmotné statky dokumentujúce kultúrny rozvoj spoločnosti ako architektonické pamiatky či umelecké diela. Preto táto publikácia, ktorá oslovuje nielen odborníkov, ale aj študentstvo a svojou povahou aj širokú verejnosť, je cennou pripomienkou toho, čo si musíme strážiť a prispieva tak k väčšiemu cieľu než, už beztak významnému, cieľu edukačnému.

Záverom mi ostáva už len zopakovať myšlienku tejto recenzie, a to, že publikáciu odporúčam najrôznejšiemu čitateľskému spektru, ktoré pozývam, v mene jej autorov, na jej preštudovanie na nasledovnom verejne prístupnom odkaze, kde je publikácia v celosti a bezplatne dostupná v rámci edície „Právo a bezprávie“: [Laclavikova-Domanicky_Pociatky-zludovenia-sudnictva_online-final.pdf](#)

Ingrid Lanczová

doi: 10.14712/2464689X.2026.570

